

Україна ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ШОРІЧНИК

Випуск четвертий

Упорядники

*Леонід Губерський, Павло Кривонос,
Микола Кулінич, Анатолій Денисенко*

Київ • 2004

ББК 66.49(4УКР)я5+63.3(4УКР)Оя5

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА
НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Видається з листопада 2000 року

ВИПУСК ЧЕТВЕРТИЙ

Засновники:

Дипломатична академія
при Міністерстві закордонних справ України
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради
Історичний клуб «Планета»

Головний редактор
кандидат історичних наук ***Анатолій Денисенко***

Заступник головного редактора
кандидат історичних наук ***Микола Кулінич***

Відповідальний секретар
заслужений діяч мистецтв України
Василь Туркевич

ISBN 966-7522-07-5

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Костянтин Грищенко, міністр закордонних справ України

Іван Курас, віце-президент НАН України, академік НАН України,
доктор історичних наук

Володимир Яловий, заступник Київського міського голови — секретар Київської міської Ради

Станіслав Сташевський, голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах

Леонід Губерський, директор Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України, доктор філософських наук

Володимир Єльченко, перший заступник міністра закордонних справ України

Анатолій Дронь, перший заступник міністра закордонних справ України

Микола Кулінич, ректор Дипломатичної академії при МЗС України, кандидат історичних наук, заступник головного редактора

Павло Кривонос, генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Київської міської Ради, видавець

Борис Гуменюк, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр, доктор історичних наук

Сергій Пирожков, заступник секретаря Ради Національної безпеки і оборони України, директор Інституту проблем міжнародної безпеки, академік НАН України

Олексій Онищенко, академік-секретар Національної Академії наук України, академік НАН України, генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського

Павло Сохань, директор Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М. С. Грушевського, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Віктор Андрущенко, ректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, академік Академії педагогічних наук України, доктор філософських наук

Віктор Даниленко, завідувач відділом Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Анатолій Денисенко, голова Історичного клубу «Планета», кандидат історичних наук, головний редактор

Степан Віднянський, завідуючий відділом Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук

Іван Дробот, проректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук

Володимир Сергійчук, директор Центру українознавства Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Михайло Сорока, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Валерій Солдатенко, зав. відділом Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, доктор історичних наук

Леонід Шкляр, начальник Управління Вищої Атестаційної Комісії України, доктор політичних наук

Борис Гончар, завідуючий кафедрою нової і новітньої історії зарубіжних країн Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Ростислав Сосса, директор Державного науково-виробничого підприємства «Картографія», доктор географічних наук

Володимир Борисенко, завідуючий кафедрою історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук

Григорій Перепелиця, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук

Володимир Лозицький, директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України, кандидат історичних наук

Василь Туркевич, заслужений діяч мистецтв України, відповідальний секретар

Науковий щорічник «Україна дипломатична» висвітлює історію української дипломатії, публікує теоретичні наукові дослідження про специфіку дипломатії як науки, вміщує енциклопедичні біографічні довідки про вітчизняний і зарубіжний дипломатичний корпус, хронологічно відтворює сучасне дипломатичне життя в Україні.

Scientific year-book «Ukraine diplomatic» covers the history of Ukrainian diplomacy, publishes theoretical scientific research on specificity of diplomacy as a science, inserts encyclopaedic biographical references to the domestic and foreign Corps diplomatique, chronologically represents the modern diplomatic life in Ukraine.

Видавець:
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради

Костянтин ГРИШЕНКО
Міністр закордонних справ України

Зовнішня політика України в умовах глобального світу

 е ніколи в людській історії світ не був настільки взаємозалежним. І ще ніколи ця взаємозалежність не посилювалася із такою швидкістю.

Немає сумніву, що Україна дедалі впевненіше інтегрується у сучасну систему європейських та міжнародних взаємовідносин. І ступінь її інтегрованості лише зростатиме. Питання лише у тому, наскільки це трансформуватиметься у добробут кожного українця, безпеку та процвітання нашої держави.

Сучасні умови, в яких доводиться діяти українській зовнішній політиці, змінюються щоденно, щохвилини. Не змінюються лише принципи. Прин-

ципи міжнародних стосунків залишаються такими ж жорсткими і невблаганними, як і століття чи два тому. На своїх незмінних принципах будує зовнішню політику нашої держави і українська дипломатія.

Відстоювання національних інтересів усіма доступними і прийнятними способами є імперативом української дипломатії. Завданням же є забезпечення зовнішніх умов для збереження незалежності, ствердження демократії та правової держави, розвитку прав людини. У кінцевому рахунку — використання сприятливих і знешкодження негативних факторів і тенденцій задля підвищення добробуту і безпеки кожного українця.

Саме так — *добробут і безпека* — я б коротко окреслив суть зовнішньої політики України у сучасних умовах. Якраз на цій основі визначаються пріоритети, приймаються щоденні рішення у швидкоплинному світі.

Останні роки виявилися непростими насамперед для безпеки всього міжнародного співтовариства. Для України вони до того ж стали періодом складних випробовувань на міжнародній арені.

Україною були прийняті непрості політичні рішення, здійснені важливі практичні кроки. Сьогодні ми є безпосередніми учасниками глобальних процесів у світі, рівноправним гравцем на міжнародній арені.

Константа української зовнішньої політики — це курс на європейську інтеграцію. Європейська сутність нашої держави не потребує підтвердженнь. Ми готові реально сповідувати політичні, економічні та культурні цінності Європейської Спільноти. Поряд з тим, євроінтеграційний курс України має бути підкріплений адекватними внутрішніми реформами, насамперед, у сфері адаптації законодавства, вступу в СОТ, вирішенні проблемних питань у торгівлі, дотриманні демократичних стандартів.

Європейська інтеграція вимагає рішучих, іноді — болючих внутрішніх реформ. Однак, ці реформи у будь-якому випадку мають бути зроблені — чи заради інтеграції в ЄС, чи заради того, щоб не стати задвірками цивілізації. Ці реформи потрібні нам, євроінтеграція ж — це добрий дороговказ на їх шляху. Шляху до суспільного добробуту, високих демократичних стандартів.

Курс на інтеграцію до ЄС — це як добробут, так і безпека. Він дає нам чітку геополітичну визначеність. У сьогоденних міжнародних умовах це єдиний, дозволю собі навіть сказати — безальтернативний зовнішньополітичний курс для нашої держави. Перекоаний, що найближчі роки ще неодноразово засвідчать мудрість і правильність такого рішення.

Це ж торкається і стосунків з НАТО. Зусилля України по виконанню Плану дій Україна—НАТО та позитивна динаміка політичного діалогу з Альянсом створюють передумови для переходу України до усталених механізмів підготовки до членства в цій організації.

Особливого значення для України у сучасних міжнародних умовах мають стосунки з Російською Федерацією. Досягнуто прогресу у вирішенні низки складних проблем, що вже протягом

довгого часу ускладнювали двосторонні відносини. А головне — міняється сама філософія наших взаємин.

Важливим елементом зовнішньої політики України є розбудова у дусі взаєморозуміння, взаємної підтримки та поваги дружніх відносин зі своїми безпосередніми сусідами.

Стратегічне партнерство із Сполученими Штатами Америки є невід'ємним компонентом національної безпеки нашої держави. Ми глибоко зацікавлені, щоб діалог із США залишався для України твердою запорукою її поступу на шляху суспільних та економічних реформ, реалізації євроінтеграційного курсу.

Одним з найбільш результативних та перспективних напрямів зовнішньої політики України стало регіональне співробітництво. Поступово створюється добрий ґрунт для досягнення амбітного завдання перетворити Україну на регіонального лідера.

В умовах економічного зростання для України є життєво важливим успішно інтегруватися у світовий економічний простір. Насамперед, йдеться про вступ в СОТ і активніше просування наших торгово-економічних інтересів на міжнародних ринках.

Поряд з тим, саме у цьому напрямі залишається дуже багато завдань. У силу специфіки даного сектору дипломатична служба самотужки не в стані їх вирішити. Тут якраз і є поле для співробітництва з українськими компаніями, регіонами, недержавним сектором. Ми готові до активного партнерства, наступальної тактики для завоювання нових ринків, співробітництва заради зростання української економіки і добробуту громадян.

Українська дипломатія орієнтовна на результат. Збільшення українського експорту, зростання інвестицій, залучення України до нових вигідних міжнародних проєктів — як економічних, так і політичних, військових, наукових чи культурних, є мірилом успішності нашої роботи. Адже не можна не визнати, що дипломатія — це вже давно не дипломатичний церемоніал, а ефективний засіб у жорсткій боротьбі держав за місце під сонцем, за добробут і безпеку своїх громадян.

Існує навіть вислів про те, що дипломатія є замаскованою війною, у якій країни прагнуть досягти через торги, інтриги та професійну майстерність тих цілей, які б вони інакше мали досягати більш жорсткими засобами війни.

Однак я б сказав, що сьогодні дипломатія стала майстерністю досягати через взаємовигідне співробітництво, відкритість і взаємоповагу цілі, які унеможливають війну і поширюють добробут. Саме у цьому напрямі працює і продовжуватиме далі працювати українська дипломатія.

Політика України: роздути парламентарія

Інженер. Народився на Київщині в родині робітника. Українець. Служив у лавах Збройних сил. Закінчив Київський ордена Леніна політехнічний інститут. У 1999 році захистив дисертацію за спеціальністю «Економіка та організація виробництва», здобувши звання кандидата технічних наук. Заслужений будівельник України. Дійсний член Академії будівництва України.

Розпочав трудову діяльність в тресті «Київ-електромонтаж» Головкиївміськбуду монтажником, майстром, виконробом, начальником дільниці, головним інженером, начальником спеціалізованого монтажного управління, заступником керуючого, головним інженером тресту. Згодом близько 10 років працював заступником начальника Головкиївміськбуду та першим віце-президентом корпорації, а пізніше холдин-

гової компанії «Київміськбуд». За час роботи Станіслава Телісфоровича в стольичному будівельному комплексі збудовано житлової площі, яка перевищує шість довоєнних міст. Автор концепції переведення будівельного комплексу на роботу в сучасних економічних умовах.

З 1996 до 2001 року — перший заступник голови Київської міської державної адміністрації. Голова комісії з питань інвестиційної діяльності на території м. Києва. Очолював роботу із розробки нового Генерального плану м. Києва. 2001 року — Міністр палива та енергетики України. Під його керівництвом розроблено програму «Українське вугілля», розроблялась Енергетична стратегія України до 2030 року.

Неодноразово обирався депутатом районних та міської Ради. У 2002 році обраний депутатом Верховної Ради України IV скликання в 217 одномандатному окрузі міста Києва. Голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах.

Нагороджений орденами «За заслуги» III, II, I ступенів, Почесною Грамотою Верховної Ради України, Почесною Грамотою Кабінету Міністрів, орденами III, II ступенів Святого Рівноапостольного Князя Володимира, орденом Архистратига Михайла та медалями.

Одружений. Дружина науковець. Має доньку та онука. У вільний від роботи час захоплюється верховою їздою та грою в теніс.

Україна проводить виважену, послідовну та цілеспрямовану зовнішньополітичну діяльність. Основні її напрями залишаються незмінними з часу проголошення незалежності в 1991 році. Україна будує свою зовнішню політику на основі беззастережного дотримання принципів міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних правових актів. Така позиція нашої держави закріплена у схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 року «Основних напрямках зовнішньої політики України», які є концептуальним документом, на якому базується та розвивається зовнішньополітична діяльність держави.

До кінця 1990-х років, як відомо, українська зовнішня політика базувалася на моделі багатовекторного розвитку зовнішніх зносин, що давало підстави для серйозної критики і звинувачень у невизначеності та непослідовності нашої зовнішньополітичної поведінки. Проте останнім часом наша держава чітко визнала головним вектором зовнішньополітичної діяльності курс на європейську інтеграцію. Така стратегія, спрямована на близьку перспективу, має досить істотно вплинути на весь спектр пріоритетів зовнішньої активності держави, включаючи і формування нової моделі національної безпеки.

Попри всі труднощі у процесі європейської інтеграції вже сьогодні зовнішньополітична діяльність України поступово перебудовується згідно з цим стратегічно обраним курсом. Процес євроатлантичної інтеграції України є логічним продовженням її стратегічного курсу на утвердження в суспільстві принципів демократії.

Прагнення України стати визнаною європейською державою ґрунтується на спільному із західним світом розумінні і баченні суспільних цінностей — створенні громадянського суспільства, розвитку демократичних інституцій, забезпеченні прав і свобод людини, які виступають пріоритетними національними інтересами України.

Україна виходить з того, що однією з найважливіших гарантій її суверенного розвитку є формування та підтримання системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторі, розвиток кооперації в політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та військовій сферах.

Водночас у стратегії розвитку України співробітництво з Російською Федерацією визначено домінантою двосторонніх від-

носин. Країни тісно пов'язані не лише географічно, а й економічно різноманітними культурними та родинними чинниками. На нашу думку, таке стратегічне партнерство не стане відмовою від євроінтеграційного вибору, а буде важливим механізмом відстоювання українських економічних інтересів як на пострадянському просторі, так і в Європейському Союзі.

Як уже зазначалося, базовим документом, що регулює зовнішньополітичну діяльність України, є схвалені постановою Верховної Ради ще в липні 1993 року «Основні напрями зовнішньої політики України». Він відіграв важливу роль в утвердженні України як незалежної демократичної держави, її входженні до європейської та світової спільноти, зокрема в набутті повноправного членства в таких впливових міжнародних структурах, як Рада Європи, Організація чорноморського економічного співробітництва, Центральноевропейська ініціатива, у створенні політико-правової бази європейської та євроатлантичної інтеграції України, участі в регулярному співробітництві на пострадянському просторі, стабільних та дружніх відносинах України з її стратегічними партнерами і сусідами.

Разом з тим значна частина положень Основних напрямів уже не зовсім відповідає рівню сучасного міжнародного життя. Образно кажучи, цей документ значною мірою створювався баченням Української РСР, а керуватися ним мала вже незалежна Україна.

Так, розвиток інтеграційних процесів у Європі та на євроатлантичному просторі, новий рівень відносин Росії з НАТО та ЄС створили якісно нові умови для визначення нашого місця в європейській системі координат. Проголошення Україною в цьому контексті курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію стало ключовим моментом з точки зору нашої зовнішньополітичної орієнтації і відповідним чином має бути закріплено.

На цей час у Верховній Раді України зареєстровано 26 законопроектів про визначення засад зовнішньої політики нашої держави.

Прийняття закону щодо засад зовнішньої політики чітко вимагає і Конституція України. Адже у правовій державі всі закони та інші нормативно-правові акти і дії мають бути приведені у відповідність до вимог Основного Закону. На це нас орієнтують і міжнародні зобов'язання України, адже за статтею 3 Ста-

туту Ради Європи Україна має обов'язок визнавати принципи верховенства права і дотримуватися їх.

Нині, коли перед Україною, як ніколи раніше, постають виклики щодо визначення свого місця у стрімких процесах глобалізації та регіональної інтеграції, коли виникають нові зовнішні загрози національній безпеці з боку міжнародного тероризму та різного роду неоімперських геополітичних проєктів, нам украй важливо нарешті досягти консенсусного мислення всередині українського політикуму, відкинути вузькопартійні, фракційні та регіональні уподобання і виступити з єдиних національно-державницьких позицій в інтересах забезпечення зовнішніх умов для мирного, сталого соціально-економічного та духовно-культурного розвитку України.

Робота над документом, що визначатиме засади зовнішньої політики, яка триває вже досить довгий час, вимагає активної позиції українських парламентаріїв.

При визначенні структури та змісту Закону про засади зовнішньої політики та зовнішніх зносин слід врахувати наступні міркування.

Само собою зрозуміло, що «Засади» мають ґрунтуватись, перш за все, на Конституції України та враховувати інші відповідні документи, що раніше приймались Верховною Радою України чи видавались Президентом України. При формулюванні цього документа доцільно дотримуватись принципу наступності та послідовності, що підкреслить для міжнародної спільноти передбачуваність української зовнішньої політики. Тому, по можливості, слід максимально зберегти ті положення «Основних напрямів», що залишаються актуальними і пройшли випробування часом.

З іншого боку, процес підготовки «Засад» має дати потужний поштовх творчому критичному аналізу реалізації існуючих положень «Основних напрямів» і, при необхідності, забезпечити внесення змін не лише до них, а й до інших відповідних документів. У ході такого аналізу варто підбити не тільки підсумки безперечного «позитиву» зовнішньополітичних зусиль української держави за роки незалежності, а й зробити спробу критично глянути на себе «збоку», побачити себе очима інших держав і зробити відповідні висновки. Очевидно, що до підготовки такого документа будуть залучені не лише парламентарії і фахівці. Деякі основоположні засади довгострокового зовніш-

ньополітичного вибору українського народу заслуговують того, щоб вони стали предметом загальнонаціональної дискусії.

У процесі перегляду існуючих «Основних напрямів» неодмінно доведеться не лише чіткіше визначити реальні інтереси нашої держави на міжнародній арені та шляхи їх досягнення, а й дати нову оцінку сучасних міжнародних відносин та реальну роль і місце в них нашої держави.

Уже зараз зовнішньополітична діяльність України поступово перебудовується згідно зі стратегічно обраним курсом.

За нинішніх умов настав час законодавчо закріпити в законі європейський та євроатлантичний вибір України. І зробити це необхідно зараз. Необхідно не для Європи, а в першу чергу для нас самих, для українців. Бо якщо балансування між Заходом і Сходом в минулому могло давати Україні ілюзію якихось переваг, то зараз в багатьох відношеннях ми зазнаємо втрат з обох боків.

Європейська інтеграція України передовсім означає: подальше поліпшення та інституційне зближення з ЄС та еволюційне просування до кінцевої мети інтеграції України — Європейського Союзу; адаптування українського законодавства до норм ЄС та Ради Європи як ключових інтеграційних елементів; поглиблення відносин України з НАТО як однією з основних складових всеохоплюючої системи європейської стабільності та безпеки.

Процес розширення і реформування ЄС розглядається Україною як важливий чинник створення нової архітектури європейської безпеки в економічному, воєнному, політичному та інших вимірах. Разом з тим розширення ЄС прогнозує передумови створення нових ліній поділу Європи. Для України виникає загроза бути витісненою на периферію об'єднаної Європи. У цьому контексті підвищується значення ефективного діалогу з ЄС з метою отримання Україною вже найближчими роками статусу асоційованого члена ЄС.

Подальшої і підвищеної уваги потребує і зовнішньоекономічний вимір як один із ключових з точки зору забезпечення стратегічних інтересів України. Тут необхідно задіяти комплекс заходів, спрямованих на посилення нашої економічної присутності на світових ринках, на співробітництво з міжнародними фінансовими інституціями та економічними організаціями. При цьому пріоритетом для нашої держави на найближчу пер-

спективу залишається набуття членства в Світовій організації торгівлі, що є важливим як з економічних інтересів, так і в контексті євроінтеграційних прагнень.

Усе це посилює важливість парламентського виміру зовнішньополітичної діяльності як у законотворчій діяльності, так і в поглибленні міжпарламентського співробітництва для лобювання інтересів нашої держави на міжнародному рівні.

Депутатському корпусу нинішнього скликання вдалося значно активізувати міжпарламентські стосунки, передусім з нашими стратегічними партнерами та сусідами. Ознакою якісного поглиблення та активізації наших міжпарламентських зв'язків стала їх інституалізація на особливо важливих напрямках, наприклад через утворення Українсько-Польської та Українсько-Литовської парламентських асамблей, Міжпарламентської комісії України і Росії. Зараз ведеться робота по утворенню таких об'єднань з Францією, Вірменією, Індією. Це забезпечуватиме регулярний і цілеспрямований характер стосунків з нашими колегами, дасть змогу розробляти та реалізовувати комплексні програми міжнародної співпраці у сфері розвитку догівірно-правової бази міждержавних відносин, парламентської участі в урегулюванні гострих та конфліктних питань.

На глобальному рівні Україна, як держава, що добровільно відмовилася від свого ядерного статусу, має відігравати активну роль в запобіганні поширенню зброї масового знищення та домагатися більш чітких гарантій своєї безпеки від держав ядерного клубу. Ключовим напрямом у сфері міжнародних політичних відносин є підвищення ролі України в ООН як держави, що робить значний внесок у зміцнення міжнародної безпеки, зокрема через участь в операціях ООН з підтримання миру та протидії тероризму у світі.

Формування регіональної політики, як невід'ємної складової інтеграційного курсу, вимагає від України вироблення чітких підходів до питання участі в тих чи інших регіональних організаціях. Це є важливою передумовою реалізації цілісного підходу до зовнішньополітичної діяльності України, ефективності та стратегічної спрямованості наших дій на міжнародній арені. У цьому контексті взаємовідносини з НАТО — ключовою організацією із забезпечення безпеки в Європі та у світі — повинні базуватися на виконанні взятих Україною зобов'язань,

чіткій реалізації прийнятих документів у зазначені в них терміни та наповненні співпраці конкретним змістом.

Україна зацікавлена в підвищенні ефективності механізмів ОБСЄ та Ради Європи. Участь у них повинна сприяти повномасштабній участі нашої держави у формуванні та розвитку загальноєвропейського простору безпеки, співробітництва, спільних цінностей демократії, верховенства права та поваги до прав людини.

В умовах створення на просторі СНД нових організацій необхідно чітко визначити пріоритети, ступінь та механізми ефективної участі України в регіональних утвореннях. Нові ініціативи щодо більш тісної інтеграції країн СНД, зокрема проект створення Єдиного економічного простору Росії, України, Казахстану та Білорусі, Організації регіональної інтеграції, є поки що більш політичними, а не економічними проектами, що потребують ретельного економічного обґрунтування з точки зору національних інтересів України. Проте очевидно, що створення зони вільної торгівлі на принципах СОТ має бути головною метою наших інтеграційних зусиль на пострадянському просторі.

Більш тісна інтеграція в цьому напрямі не повинна створювати проблем для реалізації зовнішньополітичних пріоритетів України — вступу до ЄС і НАТО. Україна своїми діями має підтвердити лідерство в ГУУАМ. Розвиток цього об'єднання потребує розробки спільної стратегії дій, узгодження інтересів країн-учасниць на основі спільних економічних інтересів та проектів, серед яких найважливіший — втілення у життя проекту євразійського нафтотранспортного коридору, що зміцнило б енергетичну безпеку не лише країн-учасниць об'єднання, а й усієї Європи.

Україна має активніше використовувати можливість співпраці в Чорноморському регіоні, зокрема в рамках ОЧЕС. При цьому головний акцент має бути зроблений на поглибленні економічної співпраці, максимальному використанні потенціалу України як країни — транзистора енергоресурсів та реального контрибутора в забезпеченні стабільності і безпеки в цьому регіоні.

Ключовим напрямом двосторонніх міждержавних відносин має стати розвиток відносин із стратегічними партнерами України. Ситуація потребує цілеспрямованих і послідовних дій

щодо наповнення практичним змістом стратегічного партнерства України з іншими державами, передовсім з країнами ЄС, Росією, США, Польщею та Німеччиною. При цьому стратегія відносин України з її стратегічними партнерами має спрямовуватися на використання здобутків двостороннього співробітництва для досягнення головної мети — європейської інтеграції нашої держави. Визначення пріоритетів повинно базуватися на чітких національних інтересах нашої держави, її реальних можливостях. Від того, наскільки вдасться використати зовнішні чинники для прискорення внутрішніх соціально-економічних і демократичних перетворень, залежатиме місце і роль держави у світі, її майбутнє як повноправного члена європейської спільноти.

Важливим аспектом роботи як Верховної Ради України, так і інших органів влади на сучасному етапі є підготовка до вступу України в Світову організацію торгівлі. Наше членство в СОТ внаслідок створення стабільнішої законодавчої системи, сприятливішого ринкового клімату дозволить нам, нарешті, серйозно зайнятися структурною перебудовою економіки, реанімацією експортно-технологічних виробництв, які дали б можливість розширити нашу присутність на зовнішніх ринках.

Членство України в СОТ є невід'ємною передумовою лібералізації режиму торгівлі між Україною та Європейським Союзом, створення зони вільної торгівлі та забезпечення поступової інтеграції України до Європейського Союзу шляхом підготовки та укладення Угоди про членство України в ЄС. Це, до речі, передбачено ст. 4, 5 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС.

У цьому контексті ми працюємо над тим, аби наближення вітчизняного законодавства до вимог ГАТТ/СОТ знайшло важливе місце й у програмі гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Отже, для посилення організаційної роботи з приєднання до ГАТТ/СОТ передусім вбачається за доцільне здійснити наступне:

- перенести наголос в переговорах з тарифних питань доступу до ринків на проблеми, які вимагають значних змін в законодавстві, і, відповідно, гальмують процес вступу;

— створити систему моніторингу прийняття всіх нових нормативних актів щодо відповідності нормам ГАТТ/СОТ за аналогією із моніторингом відповідності законодавству ЄС;

— розробити перелік всіх законодавчих актів, в які треба внести зміни, та мобілізувати існуючі ресурси технічної допомоги на проведення цих робіт.

Стратегічне значення для національних інтересів України має поглиблення взаємовигідного економічного співробітництва з Росією, зокрема в зовнішньоторговельній сфері, у сфері транспортування енергоносіїв та сприяння ефективному і безпечному функціонуванню трансконтинентальних транспортних коридорів. Проте частка України в зовнішній торгівлі Росії, яка ледве перевищує 6 відсотків, а також структура двостороннього товарообігу поки що, на наше переконання, не відповідають потенціалу нашої співпраці і не можуть нас задовольнити. Адже зростання відбувалося переважно за рахунок нашої чорної металургії, дещо меншою мірою — продовольчої галузі, а з російської сторони — продукції паливно-енергетичного комплексу.

Спільною проблемою України і Росії залишається переважно сировинна орієнтація економіки, низька питома вага високотехнологічної продукції в експорті. Разом з тим далеко не повною мірою задіяно величезний потенціал виробничої кооперації, науково-технічної співпраці, реалізації спільних економічних проектів у сферах високих технологій, що забезпечить економічне зростання на інтенсивній та довгостроковій основі, сприятиме прогресивним структурним реформам.

Українсько-російське співробітництво має набути імпульсу у зв'язку з формуванням Єдиного економічного простору Білорусі, Казахстану, Росії та України. Підписавши в Ялті 19 вересня 2003 року Угоду про формування Єдиного економічного простору і відповідну концепцію, Україна, безумовно, розраховує на якісне поглиблення економічного співробітництва, насамперед на російському напрямі, а разом з тим і на розв'язання застарілих проблем, що гальмують розвиток наших економічних відносин.

Для України першочерговим завданням формування Єдиного економічного простору є створення повноцінної зони вільної торгівлі без виключень і обмежень, тобто таких умов, що забезпечували б високий рівень регіональної економічної інтеграції

та водночас не суперечили б Конституції і законам України, її стратегічному курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію і вступу до СОТ на умовах, що відповідають нашим національним інтересам. Саме такий підхід до формування Єдиного економічного простору міститься у відповідних заявах Верховної Ради України від 22 травня та 17 вересня 2003 року.

Протягом 2002–2003 років значно тіснішими стали українсько-російські міжпарламентські зв'язки. У результаті обміну візитами на найвищому парламентському рівні у 2002 році розпочала активну роботу Міжпарламентська комісія із співробітництва Верховної Ради і Федеральних Зборів Російської Федерації. Робота цього органу ведеться в напрямі гармонізації наших законодавств та їх адаптації до європейських і світових стандартів.

Активізації українсько-російських міжпарламентських зв'язків значною мірою сприяло проведення у 2003 році у Верховній Раді України ініційованих Комітетом парламентських слухань «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи» та «Дня Уряду України» щодо ходу виконання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року.

Ці заходи та прийняття відповідних конкретних постанов Верховною Радою України спонукали Кабінет Міністрів України активізувати переговорний процес з Росією щодо зазначених у цих постановах проблем.

Зокрема, це стосується розмежування морських просторів в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці, вирішення проблемних питань у сфері торговельно-економічного співробітництва, існуючих питань у соціально-економічній та культурно-гуманітарній сферах.

Одним із ключових завдань міжпарламентської співпраці ми вважаємо забезпечення правового супроводження міждержавних домовленостей. У цьому контексті особлива увага надається процесу синхронізації набуття чинності основних двосторонніх договорів між Україною і Російською Федерацією.

Звичайно, як вже зазначалося вище, перед нами стоїть багато завдань: практично усі фундаментальні законодавчі акти, які стосуються зовнішньої політики, потребують реформування та вдосконалення; попереду величезна робота з наближення українського законодавства до законодавства країн-членів ЄС

21 жовтня 2003 року м. Київ. Третє засідання Міжпарламентської комісії зі співробітництва Верховної Ради України та Федеральних Зборів Російської Федерації. На фото в центрі: Голова Верховної Ради України Володимир Литвин, Голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах Станіслав Сташевський.

та багато іншого. Потрібно також активізувати безпосередню діяльність українського парламенту на міжнародній арені, передусім через обміни візитами парламентських делегацій, роботу міжпарламентських груп дружби, участь у міжнародних парламентських організаціях.

Проте не можна заперечувати, що за період, який минув з часу відновлення української незалежності на початку дев'яностих, Верховною Радою України була проведена значна робота з формування зовнішньої політики нашої держави, її законодавчого забезпечення. Багато зроблено і робиться, але водночас тут залишається ще багато важливих завдань, виконання яких потребує тривалої і копіткої праці.

На рубежі Європи та Азії: київські сюжети міжнародних відносин

Народився 2 вересня 1953 р. Заступник київського міського голови — секретар міської ради. Голова координаційної ради з питань розміщення у місті Києві офіційних представництв іноземних держав і міжнародних організацій. Закінчив Криворізький гірничорудний інститут. Працював на Київському верстатобудівельному об'єднанні, головою виконкому Радянського району м. Києва, начальником управління Міністерства закордонних справ України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений медаллю «В пам'ять 1500-річчя Києва», відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III та II ступенів.

Столиця України — Київ належить до числа європейських міст, що завжди відігравали значну роль у регіональному співробітництві на теренах Європи та Азії в усіх його напрямках — суспільно-політичному, економічному, культурному. Починаючи від давніх торговельних шляхів, аж до сучасних транс'європейських коридорів, Київ лишається на перехресті вельми інтенсивних, багатопланових відносин цілої групи держав у євроазійській зоні. Ці відносини є дуже важливими з огляду на забезпечення зовнішніх ринків для економіки столиці, як і їхнє сприяння у розв'язанні нагальних проблем розвитку соціальної сфери міста. Зважаючи на це, київська міська влада відводить міжнародному співробітництву важливу роль у забезпеченні сталого соціально-економічного та суспільно-політичного становища Києва.

Статус столиці, економічного та інтелектуального центру держави, лідера у впровадженні європейських норм і принципів

організації місцевого самоврядування обумовлює те, що Київ тримає першість серед регіонів держави за масштабом і глибиною наявних міжнародних зв'язків. Адже успіхи у міжнародній діяльності Києва переходять в актив усієї України.

Головною метою міжнародної стратегії, що реалізується Києвом на сучасному етапі, міська влада визначила створення позитивного міжнародного іміджу міста, як столиці європейської держави України. Якщо раніше основна увага у відносинах із зарубіжними містами приділялась розширенню культурної співпраці, то з набуттям Україною незалежності пріоритети надаються спільній роботі в різних галузях економіки, управління міським господарством. Виходячи з цього, політика міжнародного співробітництва спрямовується на ефективну участь представників економічного комплексу Києва у світових товарних, валютно-грошових, розрахунково-кредитних відносинах. Серед важливих її завдань також розглядається постійне удосконалення форм, інструментів культурного співробітництва та проведення міжнародних заходів суспільно-політичного характеру. У поєднанні з культурними акціями, суспільно-політичні заходи є тими міцними цеглинками, що їх вкладають регіони до фундаменту дружніх, добросусідських відносин між країнами. І Київ після 1996 р. по праву можна віднести до найвизначніших європейських столиць, що зробили вагомий внесок у зміцнення міждержавних відносин саме через співпрацю на регіональному рівні. Ось чому, відзначаючи успіхи Києва та низки регіонів нашої держави, експерти Європейської комісії констатували, що «найкраще Україна інтегрується до Європи через регіони».

Столична політика міжнародного співробітництва, право та обов'язок здійснення якої закріплені за міською владою Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про столицю України — місто-герой Київ», базується передусім на співробітництві із зарубіжними містами-партнерами (і деякими областями-партнерами), а також на роботі в міжнародних організаціях. Крім того, успішно використовуються такі форми, як здійснення окремих спільних проєктів (дво- і багатосторонніх), проведення форумів, фестивалів, виставок тощо.

Серед головних завдань міжнародного співробітництва — сприяння сталому розвитку Києва як європейської столиці. Воно досягається через:

- формування й підтримання позитивного міжнародного іміджу Києва як столиці європейської держави;
- підвищення ефективності управління розвитком міста, забезпечення стабільного функціонування всіх сфер його життєдіяльності завдяки використанню позитивного досвіду зарубіжних міст;
- збільшення збуту продукції, послуг через експорт, включаючи розвиток товарного експорту, в'їзного туризму, експорту інших послуг;
- підвищення конкурентоспроможності економіки завдяки іноземним інвестиціям та імпорту через упровадження нових технологій, організацію виробництва нових виробів (послуг) тощо;
- розвиток усіх сфер життя суспільства за рахунок культурних обмінів та обмінів професійним досвідом;
- сприяння зближенню культур і тісно пов'язаний з цим розвиток туризму.

Нині столиця України здійснює свою міжнародну діяльність у рамках укладених угод про поріднення, партнерство, дружбу та співробітництво із 54 містами світу. Крім цього, місто працює в рамках міжнародних організацій, серед яких: Асоціація європейських міст (Євросітіз), Конгрес місцевих і регіональних влад Європи, Міжнародна рада муніципальних екологічних ініціатив, Всесвітня Ліга історичних міст, Міжнародна асоціація міського розвитку, Організація об'єднаних міст, Парламентська Асамблея губернаторів і мерів столиць країн Причорномор'я, Союз столиць країн Південно-Східної і Центральної Європи та деякі інші.

Більша частка зробленого припадає на період після 1996 року, тобто після приходу до керівництва містом команди професіоналів на чолі з київським міським головою Олександром Омельченком. Відтоді міжнародна активність столиці України характеризується неухильним зростанням, і минулий 2003 рік не став у цьому процесі винятком. Загалом делегації Києва взяли участь у більш як 50 міжнародних заходах (конференціях, асамблеях, форумах, семінарах, засіданнях, чергових зустрічах, виставках-презентаціях тощо).

Традиційно, для участі у міських заходах до Києва запрошуються делегації зарубіжних міст-партнерів, міст-побратимів, міст-героїв країн СНД. У 2003 році група іноземних делегацій

з міст-партнерів узяла участь у святкуванні Дня Києва, Дня Незалежності, 60-ї річниці визволення Києва від німецько-фашистських загарбників.

При всій багатовекторності наших міжнародних зв'язків, які визначаються політичною доцільністю, історичними реаліями та економічним прагматизмом, пріоритетним напрямком у міжнародних зв'язках Києва був і залишається європейський вибір. Уже сьогодні більшість міжнародних організацій, до яких входить місто — європейські (лише дві міжнародні організації мають свої штаб-квартири поза Європейським континентом). Аналогічна ситуація склалася у відносинах з містами-партнерами, з яких 29 припадає на Європейський континент.

Ідеологічними дороговказами євроінтеграційних процесів є Указ Президента України Л. Д. Кучми від 11.06.1998 р. «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» та його Послання до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр.»

В основі практичної реалізації обраного курсу лежать побратимські та дружні відносини з європейськими містами та організаціями, встановлені як після набуття Україною незалежності, так і давніші, що мають уже свою історію. До числа останніх належать багаторічні зв'язки Києва з німецькими та польськими партнерами. На сучасному етапі їх значення кардинально зросло з огляду на ту особливу роль, яку відіграють Німеччина й Польща у непростому процесі зближення України та європейської спільноти.

Правова база взаємовідносин незалежної України та Федеративної Республіки Німеччини була закладена ще в 1993 р. підписанням німецько-українського Договору про розвиток широкомасштабного економічного та науково-технічного співробітництва. А підвалини дружнього співробітництва Києва з німецькими партнерами закладено ще в радянську епоху, коли у 1956 та 1989 роках було підписано угоди про побратимство з легендарним Лейпцигом та столицею найзаможнішої західнонімецької землі Баварії — Мюнхеном. Крім цього, нещодавно отримали новий імпульс зв'язки зі столицею об'єднаної Німеччини. За результатами проведення спільних акцій «Берлін вітає Київ» та «Київ вітає Берлін» було домовлено про подальше поглиблення співробітництва двох столиць на проектній основі.

Встановлення відносин між Києвом та Мюнхеном припало на період, коли Україна переживала кризові явища, що обумовило характер наших взаємовідносин. Тоді вони були спрямовані переважно на всіляку допомогу українському побратимові в розв'язанні проблем перехідного періоду. Сьогодні ж, виходячи з перспективи наших відносин, акценти буде зміщено на взаємовигідне торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво, а також співпрацю в усіх сферах міського господарства. В руслі цієї тези у жовтні 2003 року в Мюнхені уперше в практиці міжнародного співробітництва української столиці відбулась акція під назвою «Дні економіки Києва».

Багаторічну історію мають побратимські відносини Києва з Лейпцигом. З роками взаємний інтерес і бажання співпрацювати між нашими містами не зменшуються, народжуються нові цікаві акції. Так, варто згадати про передані у 2001 р. в дар Києву 10 машин комунальної техніки. А під час цьогоорічного візиту до Києва делегації на чолі з бургомістром Лейпцига Х. Чензе Києву передано компактор — спеціальну техніку для трамбування побутових відходів на міському звалищі. Аналоги цього так потрібного міському господарству апарату в Україні досі на виготовляються. А його використання дасть змогу збільшити термін служби сміттєзвалища щонайменше на 10 років.

Символічним подарунком у відповідь стала тисяча саджанців лип, вирощених дбайливими руками київських зеленбудівців для міста-побратима, чия назва походить від німецького «місцевість під липами».

Попри значну роботу, яка проводиться в культурній сфері, основна наша зацікавленість у співробітництві лежить в економічній площині. Якщо вести мову про інвестиційну діяльність, то це пояснюється якісною структурою німецького капіталу. На відміну від більшості інших країн, він представлений великими німецькими компаніями зі світовим ім'ям. Серед них тільки за даними першого півріччя 2003 року треба назвати: Adidas (Адідас), Bayer (Байер), Dussman (Дуссман), Knauf (Кнауф), Metro Cash & Carry (Метро Кеш енд Керрі), Reemstma (Реємстма), Siemens (Сіменс), Zepelin (Цеппелін). Усі вони створили сотні нових високооплачуваних робочих місць для киян. Кнауф та Реємстма відкрили в столиці України свої промислові підприємства, а Метро — великий гіпермаркет.

Важливими партнерами Києва в Європі є міста-побратими в Республіці Польщі, яка означає для України набагато більше, ніж просто одна з прикордонних держав. Наші країни тісно пов'язує історія. Цілі епохи існування двох держав поєднали Україну та Республіку Польщу міцними політичними, економічними та культурними узами. Переплетіння національних історій обумовило спільність культур двох великих слов'янських народів, на що треба зважати так само, як і на існування потужних діаспор в обох країнах.

Потрібно також згадати про значні обсяги імпорту польських товарів, а також потужну трудову міграцію українців до сусідньої держави. У зв'язку з цим варто підкреслити особливу роль Києва, який виступає важливим центром зовнішньої торгівлі з Польщею. За останні п'ять років у місті сконцентрувалась майже п'ята частина зовнішньоторговельного обороту між Польщею та Україною.

Усе це не може не відбиватися на стані туристичного обміну, а саме: Польща входить до восьми країн, з яких найбільше приїжджає туристів до столиці України. Водночас потік до Республіки Польщі українських туристів, зокрема киян, також є значним.

На рівні міських влад Києва, Варшави, з якою встановлено дружні зв'язки, та міста-побратима Кракова триває постійний процес співпраці з питань удосконалення управління містом, ринкового реформування економіки. Зокрема, можна згадати дуже корисні зустрічі щодо організації управління міським пасажирським транспортом, залучення інвестицій, підтримки підприємництва. Оскільки Республіка Польща успішно долає кризові явища, пов'язані з ринковим реформуванням, і готується до вступу в ЄС, її досвід становить велику цінність для України. А близькість менталітету, наявність схожих проблем в економіці та соціальному комплексі робить для нас досвід Республіки Польщі ще ціннішим.

Поряд з ознайомленням з життям польських друзів Київ завжди радо приймає в себе гостей з дружніх міст. Так, у 2003 р. наша столиця приймала делегацію з міста-побратима Кракова. Її очолив голова міської ради П. Питко. Найбільш значущою подією в наших відносинах з польськими колегами за минулий рік, безумовно, став VI економічний форум «Польща-Україна» та проведена в його рамках II конференція керівників регіонів

України та Польщі. Цей представницький захід, що вже став традиційним і в роботі якого 2003 року взяв активну участь київський міський голова Олександр Омельченко, є досить перспективною формою розвитку українсько-польського регіонального співробітництва. Він удало доповнює двостороннє співробітництво Києва з двома найвідомішими польськими містами.

Поглиблюючи та зміцнюючи співробітництво з містами й організаціями двох країн, що відіграють винятково важливу економічну та політичну роль у відносинах України з європейським співтовариством, Київ одночасно намагається розвивати свою активність у значно ширшому форматі, підтримуючи дружні контакти з багатьма європейськими містами. Так, зокрема, продовжується співробітництво з бельгійськими партнерами, започатковане у 1999 р. підписанням Особливих угод між Київською міською державною адміністрацією та Урядом Регіону Брюссель-Столиця (Королівство Бельгія) щодо співробітництва у галузі громадського транспорту, підтримки малого та середнього підприємництва, підготовки державних службовців. У 2002 р. їх дію було продовжено на новий термін і, крім того, додано такий напрямок, як розвиток зовнішньої торгівлі. Термін дії зазначених документів уже добігає кінця, отже з'являється можливість підбити певні підсумки співпраці й визначити напрями подальшої спільної роботи. А це новітні розробки у галузі медицини, туризм і розвиток готельного господарства.

Надзвичайно плідною протягом уже чотирнадцяти років є участь Києва у численних культурних і спортивних акціях столиці Шотландії Единбурга. Всесвітньо визнаний мистецький центр приймав киян на Единбурзькому фестивалі театрального та музичного мистецтва, Міжнародному фестивалі музики та драматичного мистецтва, Міжнародному фестивалі фольклору.

Заслужують схвальної оцінки та поширення досвіду на відносини з іншими містами результативні спільні проекти Києва та Единбурга у сфері озеленення, освіти, міжнародного жіночого руху. Як перспективні, під час візиту в квітні 2003 р. до Единбурга делегації м. Києва було визначено такі напрями співпраці двох міст, як обмін дитячими та юнацькими спортивними колективами, підготовка та здійснення спільних проектів у сфері міського господарства, туризму, розвиток ділового співробітництва.

Чудовим прикладом співробітництва є результативна робота київських транспортників, які у 2003 р. вивчали досвід своїх колег у містах Тампере та Гельсінкі. Фінський досвід стане у пригоді при розробці автоматизованої системи диспетчерського управління транспортом та безготівкових платежів і обліку пасажирів. Досягнуто домовленості про розробку відповідного спільного проекту Києва, Тампере і Гельсінкі за підтримки міністерства транспорту та комунікацій Фінляндії, що матиме на меті отримання грантів у рамках програм Асоціації «Євросітіз».

Протягом минулого року відбулись обміни думками щодо розширення співробітництва із зарубіжними гостями, зокрема делегаціями з Братислави (Республіка Словаччина) на чолі з мером А. Дюрковським, Женеви (Швейцарська Конфедерація) на чолі з мером П. Мюллером та ін.

Реальні кроки з європейської інтеграції Київ здійснює не тільки через розвиток контактів з дружніми містами, а й у рамках роботи в численних міжнародних організаціях, про які вже згадувалось напочатку. Так, у 2003 році делегації Києва взяли участь у засіданнях Конгресу місцевих і регіональних влад Європи, Генеральній Конференції мерів міст Асоціації «Євросітіз 2003», 27-му конгресі Міжнародної асоціації міського розвитку, 15-й сесії Генеральної Асамблеї Всесвітньої туристичної організації, 4-му засіданні конференції мерів Союзу столиць країн Південно-Східної і Центральної Європи, конгресі Міжнародної ради муніципальних екологічних ініціатив.

Реалізуючи на практиці тезу про важливу для столиці роль міжнародних контактів, міська влада приділяє особливу увагу організації і проведенню в місті якомога більшого числа заходів міжнародного характеру.

На виконання указу Президента України Л. Д. Кучми вперше в Києві було відзначено День Європи. Успішне проведення заходу та його схвальне сприйняття жителями й гостями української столиці надихнули Представництво Єврокомісії в Україні на те, щоб звернутись до київської міської влади, за підтримки якої проводилась акція, з пропозицією перетворити День Європи на щорічне святкове дійство.

Як реальні кроки в рамках курсу на євроінтеграцію ми розцінюємо проведення в Києві 2003 року за безпосереднього сприяння Київської міської державної адміністрації П'ятої

Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи», VIII Всесвітнього конгресу українців, Днів Швейцарської кухні, а також Декади міжнародної освіти.

Визнанням того значного внеску, який робить столична громада в нелегку справу євроінтеграції України, стало присвоєння столиці титулу «Європейський регіон 2005 року». І ми переконані в об'єктивності цієї оцінки, адже підтримуючи дружні, побратимські зв'язки з багатьма європейськими містами та працюючи в європейських організаціях, відчуваємо себе повноправними членами європейської сім'ї народів.

Як історичну даність, визначену Києву ще з часів пророцтва святого апостола Андрія, ми сприймаємо особливу місію поєднання західного й східного векторів у відносинах з зарубіжними партнерами. Тому, інтегруючись до європейського простору, столиця не зменшує активність на східному напрямі, і передусім, у відносинах з регіонами стратегічного східного партнера України — Російської Федерації. Додаткового імпульсу нашим відносинам дало оголошення 2002 року — роком України в Росії, а 2003 — роком Росії в Україні.

Діяльність на російському напрямі концентрується, головним чином, на співробітництві з м. Москвою. Його предметом є обмін досягненнями у реформуванні міського господарства, зміцнення економічних зв'язків київських і московських фірм. У зв'язку з останнім треба відзначити таку перспективну форму розвитку міжнародних економічних зв'язків, започатковану двома столицями, як Рада ділового співробітництва Києва та Москви. За два останні роки вона збиралась уже чотири рази для обговорення цілої низки перспективних проектів інвестування й виробничої кооперації.

2003 рік ознаменувався започаткуванням перспективного спільного проекту у сфері житлової забудови, який не має аналогів у практиці міжнародного співробітництва регіонів. У рамках Протоколу про співробітництво між київською міською владою та урядом Москви в галузі будівництва в Москві та Києві у 2003—2005 роках опрацьовуються проекти зі спорудження Московського мікрорайону в Києві та, відповідно, Київського в Москві. Це дасть змогу залучити кошти московських інвесторів та впровадити новітні будівельні технології у Києві,

а також надасть можливості для виходу київських будівельних фірм на надзвичайно ємний московський ринок нерухомості.

У сфері міського господарства вирішено адаптувати прогресивний досвід програми «Електронна Москва», створивши подібну київську програму, згідно з якою кожен мешканець Києва матиме спеціальну картку з магнітним кодом. Вона поєднуватиме можливості звичайної платіжної картки з магнітною картою для проїзду в метрополітені та інших видах пасажирського транспорту. До того ж на магнітному носії міститиметься важлива спеціальна інформація щодо його власника, зокрема про стан здоров'я. Дані про хронічні захворювання, на які страждає особа, є необхідними для швидкої діагностики у разі термінової госпіталізації внаслідок нещасного випадку.

Вивчається досвід московських колег щодо організації та підходів до комплексної забудови територій; роботи оптових розподільчих торговельних центрів; концепції безпеки та досвіду роботи спеціальних підрозділів в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Цікавим також є досвід спорудження в місті так званого «легкого» метро та інших транспортних проектів.

Приємно відзначити, що останнім часом на тлі зміцнення наших відносин зі столицею та регіонами Росії спостерігається активізація співробітництва з іншими державами на пострадянському просторі. Насамперед це стосується Білорусі. Так, у рамках співробітництва між Києвом і Мінськом у 2003 році були проведені Дні Мінська у Києві, де білоруську столицю належно представляла делегація на чолі з головою Мінського міськвиконкому М. Я. Павловим. Крім цього, восени до Києва завітала представницька делегація на чолі із заступником голови Мінвиконкому В'ячеславом Кушніром, яка вивчала досвід Києва у зведенні житлових масивів та підземних торговельно-розважальних комплексів. Результатом кількарічної спільної копіткої праці економістів та інженерів стало рішення Києва про закупівлю для пасажирських перевезень автобусів мінської марки. Також було досягнуто домовленості стосовно закупівлі Києвом у Мінська сучасних тролейбусів. Перспективною акцією, що об'єднує три братніх народи, став проведений у жовтні 2003 р. в Києві Міжнародний економічний форум столичних підприємств та організацій Києва, Москви і Мінська.

У Казахстані відбулися Дні культури Києва в Астані, що принесли згадку про рідну пісню численній українській діаспорі в колишньому цілинному краї.

За сприяння та фінансової підтримки київської міської влади у школі № 48 у м. Бішкек (Киргизька Республіка) відкрито український клас з поглибленим вивченням української мови, літератури, географії та історії України.

Планується підтримати українську діаспору в сусідній Молдові, забезпечивши українські осередки у Кишиневі необхідною науково-методичною літературою, технічними засобами навчання.

У системі євроазійських відносин українська столиця, так само, як і півтора тисячоліття тому, продовжує відігравати значну роль. Збалансовані дружні відносини з країнами Старого Світу, а також державами Причорномор'я, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Кавказу та Середньої Азії — одна з головних особливостей зовнішньої політики України, що відповідним чином відбивається на стратегії міжнародних зв'язків Києва.

Як провідний азіатський партнер Києва традиційно розглядається Китай — одна з найвпливовіших держав регіону. Країна, що вважається другою у світі за ринковим потенціалом, має колосальні резерви поглиблення зв'язків у всіх без винятку сферах — зовнішньоторговельній, інвестиційній, туристичній, культурній тощо.

2003 рік відзначався активізацією відносин з країнами Чорноморського регіону. Представники Києва взяли участь у роботі IV Генеральної Асамблеї ПАЧЕС. Поглиблювалось співробітництво з Анкарою та Стамбулом. У контексті тієї винятково важливої ролі Туреччини, як партнера України в Чорноморському регіоні, зв'язки Києва з двома турецькими містами набувають винятково важливого значення.

У розвиток попередніх культурних і суспільно-політичних акцій в минулому 2003 р. вдалось перейти до конкретних кроків у економічній сфері. Завдяки зусиллям міської влади було укладено протокол про наміри з турецькою стороною щодо зведення конче потрібного Києву Подільського мостового переходу. Його підписання стало яскравою подією в рамках офіційного візиту до Туреччини прем'єр-міністра України Віктора Януковича.

Враховуючи столичний статус Києва, господарські, організаційні питання, пов'язані із забезпеченням належних умов для праці та відпочинку іноземних представництв, міська влада розглядає як важливу складову міжнародного напрямку діяльності. Необхідно згадати численні зустрічі з послами іноземних держав, проведення спільних акцій, екскурсії по історичних і визначних місцях України.

Прагнучи якомога результативніше співпрацювати з іноземним дипломатичним корпусом з усього спектра питань, що виникають, міська влада підтримує постійний робочий контакт з акредитованими у Києві посольствами й консульствами зарубіжних країн, представництвами міжнародних організацій. Тільки у минулому 2003 р. київський міський голова провів цілу низку зустрічей з керівниками дипломатичних місій, зокрема таких країн, як Болгарія, Велика Британія, Іспанія, Куба, Росія, США, Туреччина, Хорватія, ФРН, Японія, головою представництва Єврокомісії в Україні, а також з низкою зарубіжних делегацій на прохання зарубіжних посольств. Предметом обговорення під час таких зустрічей були як питання, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності дипломатичних представництв (виділення земельних ділянок під нові приміщення, облаштування будівель уже працюючих дипломатичних представництв), так і ширші питання міжнародних відносин, економічного співробітництва, політики, культури, здійснення спільних проектів.

Втілюючи в життя домовленості, досягнуті з керівниками дипломатичних місій, місто продовжує облаштування потужної дипломатичної інфраструктури, що відповідає б статусу європейської столиці. Так, зокрема, розпочато підготовку до спорудження сучасного комплексу посольства США в Україні. Вирішується питання щодо будівництва нової будівлі Посольства Турецької Республіки. Високої оцінки іноземних дипломатів та керівництва країни заслужила споруда Посольства Республіки Узбекистану, зведена стараннями Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Київської міської ради. Здійснювались проектно-пошукові та будівельно-монтажні роботи на інших об'єктах.

На перспективу основне завдання міської влади вбачаємо у подальшому наповненні конкретикою складної розгалуженої мережі міжнародних зв'язків української столиці.

Перспективною формою, що добре зарекомендувала себе й широко використовуватиметься у майбутньому, є здійснення спільних взаємовигідних проектів. Їхня кількість та ефективність визначають інтенсивність наших відносин з тим чи іншим партнером.

Столиця сформувала ділову й туристичну інфраструктуру достатньо високого класу, а тому на часі питання про організацію в Києві форумів, фестивалів, виставок, ініціювання нових масових міжнародних заходів. Великі перспективи ми пов'язуємо з організацією спортивних заходів міжнародного рівня.

Підвищенню міжнародного авторитету столиці та зростанню в'їзного туризму сприятиме заснування під егідою міської влади щорічних міжнародних форумів міст-партнерів та регіонів України з проблем комунального господарства, депутатської діяльності, міжнародного регіонального співробітництва тощо.

Життя вимагає активізації роботи представників Києва у профільних міжнародних та європейських організаціях, що дасть змогу розширити доступ до накопиченого світового досвіду розв'язання проблем, пов'язаних зі стрімким зростанням міст.

І безперечно, всі вдалі починання, що ними був ознаменований 2003 рік, будуть продовжені у нинішньому та наступних роках. Столиця й надалі дотримуватиметься курсу на зміцнення відносин у системі зазначених вище пріоритетних напрямів, поступово розвиваючи зв'язки з усіма нинішніми партнерами. Продовжуватиметься пошук та апробація нових проектів, здатних надати суттєвого імпульсу у відношеннях з Північно-Американськими партнерами, насамперед містом-побратимом Чикаго, Нью-Йорком та столицею США Вашингтоном. У планах розвитку міжнародного співробітництва будуть враховані рекомендації МЗС України щодо збільшення присутності в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Важливою подією, що визначатиме перспективи міжнародного співробітництва Києва, стане затвердження скоригованих засад зовнішньої політики України. Сьогодні в парламенті обговорюється понад двадцять редакцій нового документа, який має прийти на зміну затвердженому в 1994 р. Визначений у ньому курс обов'язково знайде своє відображення у стратегії міжнародного співробітництва столичної громади.

Сучасний етап життя міста ознаменований прискореним формуванням повноправного інституту місцевого самоврядування з усіма належними йому атрибутами. Тож увага багатьох керівників столиці України зосереджена сьогодні на першорядних внутрішніх питаннях, ефективному управлінні комунальними активами, формуванням органів самоорганізації населення, бюджетних відносинах і роботі з виборцями. Однак і за цих умов міжнародний напрям зберігає своє особливе значення в роботі міської влади, трансформуючись відповідно до пріоритетних завдань поточного моменту. Високої актуальності набувають контакти на рівні депутатів дружніх міст, проведення спільних акцій та обмін досвідом роботи з виборцями. У сфері економічного співробітництва акценти зміщуються з пошуку інвесторів для точкових проектів будівництва до комплексної забудови територій, а також впровадження прогресивних світових технологій, дефіцит яких ще відчувається. І звичайно, одним із головних наших моральних зобов'язань є пропагування багатющого українського мистецького, наукового надбання, яке реалізується в міжнародних культурних акціях.

У цілій низці випадків міжнародна проблематика, особливо, коли це стосується питань зовнішньополітичного курсу країни, справляє прямий вплив на дії міської влади, формуючи її політику міжнародного співробітництва. І в цьому, на наш погляд, є прояв реальної глибокої інтеграції української столиці до світового співтовариства.

Дипломатія України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні

Народився 19.07.1953 р. у Києві. Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «міжнародні відносини». Кандидат історичних наук. Професійна діяльність: листопад 2003 — ректор Дипломатичної академії України при МЗС України. Червень 2001—листопад 2003 — радник-посланник Посольства України в Республіці Корея, Сеул. 1998—2001 — заступник начальника П'ятого територіального управління (Азіатсько-Тихоокеанській регіон, Близькій Схід, Африка) МЗС України. 1997—1998 — радник-посланник Посольства України в Японії, Токіо. 1994—1997 — радник Посольства України в Японії, Токіо. 1991—1993 — перший заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського державного університету імені Тараса Шевченка. 1992—1994 — завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського державного університету імені Тараса Шевченка. 1988—1991 — доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Розпочав свою роботу асистентом, старшим викладачем кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

сучасних умовах глобалізації і взаємозалежності особливої важливості для світового розвитку набувають динамічні процеси, які відбуваються в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР).

Домінантою розвитку АТР стали інтеграційні процеси як на мегаінтеграційному рівні — АТЕС, НАФТА, так і на регіональному і субрегіональному рівнях (АСЕАН, інтеграційний трикутник КНР—Південна Корея—Японія, який знаходиться поки що у зародковому стані).

В АТР зосереджені найбільші людські ресурси світу — майже половина населення планети. Тут динамічно розвивається ринок новітніх технологій (Японія, Південна Корея, АСЕАН), є могутній інвестиційний валютно-фінансовий потенціал.

Темпи економічного розвитку провідних країн АТР (КНР, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія, Індонезія, Таїланд, В'єтнам) залишаються впродовж останнього десятиріччя чи не найвищими у світі — 7,5 відсотка.

Усе це об'єктивно зумовлює підвищений інтерес України до Азіатсько-Тихоокеанського регіону, формує її систему пріоритетів (політичних і економічних) у цій частині світу. У 2003 році загальний обсяг товарообігу України з країнами АТР склав приблизно 7 млрд доларів.

Значно інтенсифікувався політичний діалог нашої держави з країнами цього регіону. Так, у 2003 р. відбулося шість візитів Президента України, один візит прем'єр-міністра, два візити Голови Верховної Ради, сім візитів міністра закордонних справ України та 24 українських делегацій високого рівня відвідали країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

У свою чергу зростає інтерес держав регіону до України. Торік нашу країну відвідали троє глав урядів, один глава парламенту, чотири міністри закордонних справ та 15 інших високих посадових осіб міністерського рівня, які представляли держави АТР.

Особливу увагу українська дипломатія приділяє ключовим країнам Азіатсько-Тихоокеанського регіону — Китайській Народній Республіці, Республіці Корея та Японії.

Стан і перспективи розвитку відносин України з цими державами, які називають «серцевиною» АТР, є основною темою цієї статті.

1. УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКІ ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ

Політичні відносини між Україною та КНР.

Китайська Народна Республіка визнала незалежність України 27.12.91 р. Дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 04.01.92 р.

У березні 1993 року було засноване Посольство України в КНР.

Посольство КНР в Україні функціонує з 1992 року.

За двадцять років дипломатичних відносин між Україною і Китаєм було здійснено близько 30 візитів на високому та найвищому політичному рівнях.

Україна і Китай надають важливого значення взаємодії у рамках міжнародних організацій. Існує чимало питань, з яких позиції сторін близькі або збігаються: протидія гегемонізму і політиці сили у міжнародних відносинах, ядерне роззброєння, реформа системи ООН, боротьба з міжнародною злочинністю і тероризмом тощо. КНР підтримала кандидатуру України на виборах до непостійних членів РБ ООН на 2000—2001 роки.

Активно розвивається міжпарламентське співробітництво. У Верховній Раді України та Всекитайських зборах народних представників створені групи друзьби.

Регулярність політичного діалогу забезпечується консультаціями між зовнішньополітичними відомствами України і КНР на рівні міністрів та заступників міністрів закордонних справ. Уже відбулося сім раундів двосторонніх консультацій та чотири раунди консультацій між консульськими, договірно-правовими, інформаційними та кадровими департаментами МЗС двох країн.

Між двома країнами задекларовані відносини конструктивного партнерства. Китай був першою країною, яка надала

Україні гарантії ядерної безпеки у зв'язку з відмовою нашої держави від ядерної зброї.

У липні 2001 року під час другого державного візиту до України Голови КНР Цзян Цземіня лідерами двох країн підписана Спільна декларація про дружбу і всебічне співробітництво у XXI столітті, в якій китайська сторона підкреслила, що гарантії ядерної безпеки Україні не мають часових обмежень. Цю позицію було ще раз підтверджено в ході державного візиту до КНР Президента України Л. Д. Кучми у листопаді 2002 р.

У квітні 2003 року в рамках офіційного візиту до КНР (САР Сянган і Пекін) Президент України Л. Д. Кучма провів робочу зустріч з новообраним Головою КНР Ху Цзіньтао, під час якої було обговорено стратегічні засади розширення співробітництва і взаємодії між Україною і КНР за усіма напрямками, передусім, у торговельно-економічній сфері та галузі високих і нових технологій, а також відзначено збіг позицій країн з низки важливих міжнародних питань.

Договірно-правова база українсько-китайських відносин.

Договірно-правова база двосторонніх відносин налічує понад 100 документів. Головними з них, що регулюють політичні відносини між Україною та КНР, є Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та КНР (04.01.92 р.), спільні українсько-китайські комюніке (31.10.92 та 24.06.95 рр.), Спільна (Київська) Декларація між Україною та КНР (06.09.94 р.), Спільна (Пекінська) Декларація про розвиток і поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною та КНР (04.12.95 р.), Спільна (Київська) Декларація про дружбу і всебічне співробітництво у XXI столітті (21.07.01 р.), а також Спільна (Пекінська) Заява за підсумками візиту Президента України Л. Д. Кучми до КНР (19.11.03 р.).

Торговельно-економічні відносини

Торговельно-економічні відносини України з КНР є найважливішою складовою частиною всього комплексу українсько-китайських відносин. Їх розвиткові сприяє відсутність сут-

тевих розбіжностей у політичному плані, а також взаємодоповнюваність економік обох країн.

Торговельно-економічне співробітництво між Україною та КНР регламентують угоди про торговельно-економічне співробітництво (08.08.92 р.), про створення українсько-китайської Міжурядової комісії з питань торговельно-економічного співробітництва (31.10.92 р.), про заохочення та взаємний захист інвестицій (31.10.92 р.), про уникнення подвійного оподаткування та ухилень від сплати податків на доходи і майно (04.12.95 р.), про співробітництво між Національним банком України та Народним банком Китаю (04.12.95 р.), про співробітництво у галузі оцінки відповідності товарів, що експортуються та імпортуються (02.04.97 р.), а також Декларація між Урядом України та Урядом КНР про подальше зміцнення торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва (22.12.97 р.).

Свідченням важливого значення, яке Україна надає подальшому розвитку та поглибленню торговельно-економічного співробітництва з КНР, є діяльність Міжурядової українсько-китайської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва (Комісія). Відбулося сім засідань Комісії, почергово в Києві та Пекіні (у 1994, 1995, 1997, 1998, 2000, 2001, 2002 і 2003 роках).

Протягом кількох останніх років Китай за обсягом двосторонньої торгівлі стабільно входить до п'ятірки провідних зовнішньоторговельних партнерів України. КНР експортує в Україну, в основному, товари народного споживання, вироби легкої та текстильної промисловості, взуття, мінеральні добрива (карбонат магнію), комп'ютерну техніку, прилади побутової електротехніки та електроніки, тютюнову сировину, деякі види електричних машин, вогнетривкі матеріали (магнезит), а також продукти харчування (арахіс, рис, чай).

Аналіз структури товарообігу між Україною та Китаєм показує, що основними товарами українського експорту до КНР в останні роки були чорні метали, продукція машинобудування та електротехнічне обладнання. Серед найактивніших українських експортерів треба назвати металургійні комбінати

«Запоріжсталь», Криворіжсталь», «Азовсталь», «Ім. Ілліча», АТ «Мотор-Січ», АНТК ім. Антонова, Харківський авіаційний завод, ВАТ «Сумське машинобудівне НВО ім. Фрунзе», ВАТ «Запоріжтрансформатор». Українські виробники поставляли до Китаю також металургійне обладнання, вантажні автомобілі, залізничні вагони, електронні комплектуючі тощо. Причинами звуження номенклатури експортної продукції з України до КНР були: освоєння виробництва аналогічної продукції китайськими підприємствами, скорочення обсягів виробництва машинобудівної продукції в нашій державі, збільшення на внутрішньому ринку Китаю обсягів продукції європейських і японських виробників. Загальний товарообіг між Україною та континентальним Китаєм за підсумками 2003 року становив 2 млрд доларів США.

Таким чином, незважаючи на несприятливу кон'юнктуру світового ринку за основними українськими експортними товарами, вдалося не тільки зберегти обсяги українсько-китайської торгівлі, а й значно збільшити їх.

Науково-технічне співробітництво

Двостороннє науково-технічне співробітництво між Україною і Китайською Народною Республікою здійснюється за такими основними напрямками: оборонні галузі промисловості; академічна наука і технології; галузева наука і технології; дослідження і використання космічного простору в мирних цілях; експортний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення і подвійного використання; охорона інтелектуальної власності; медична наука та охорона здоров'я.

Для подальшого розвитку ефективного взаємовигідного науково-технічного співробітництва створено відповідну нормативно-правову базу, а це: міждержавні угоди про науково-технічне (1992), торговельно-економічне (1992), військово-технічне (1995) співробітництво і про співробітництво у сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях (1996); міждержавна декларація про подальше поглиблення торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва

(1997); міждержавна декларація про зміцнення дружби і всебічного співробітництва у ХХІ столітті (2001); договір про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Академією наук Китаю (1992); угода між міністерствами охорони здоров'я України і КНР про співробітництво в галузі охорони здоров'я і медичної науки (1992).

Налагоджені та ефективно працюють механізми координації двостороннього науково-технічного співробітництва (у складі Міжурядової українсько-китайської комісії з торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва діють міжвідомчі підкомісії у галузях дослідження і використання космічного простору у мирних цілях і науково-технічного співробітництва).

Головними передумовами подальшого ефективного розвитку взаємовигідного науково-технічного співробітництва є: наявність у сторін високого науково-технічного потенціалу та його взаємодоповнюваність у багатьох галузях; наявність обопільної зацікавленості щодо розширення і поглиблення співробітництва, переходу його в нову якість і вдосконалення у зв'язку з цим існуючої нормативно-правової бази співробітництва.

Для української сторони головним завданням у процесі науково-технічного співробітництва з Китаєм є перехід на якісно новий рівень співробітництва на основі конкретних спільних проектів науково-технічної і виробничої кооперації між суб'єктами господарювання, який може створити підґрунтя для збільшення товарообігу і сталого взаємовигідного співробітництва в майбутньому.

Налагоджено взаємодію двох держав у рамках 5-річної програми дослідження і використання космічного простору в мирних цілях у 2001—2005 роках, прийнятої обома сторонами в 2000 році на третьому засіданні Підкомісії з питань співробітництва у цій галузі.

Спільно виконуються і фінансуються 15 проектів у галузі науки і техніки, визначених на четвертому засіданні Підкомісії з питань науково-технічного співробітництва, яке відбулося в Києві у вересні 2002 року.

Сторонами реалізуються найпрогресивніші форми науково-технічної співпраці, якими є створення в КНР китайсько-українських технопарків у провінції Шаньдун, м. Цзілінь та у провінції Хейлунцзян, м. Харбін.

Національна академія наук України і Китайська академія наук вивчають можливості виконання спільних робіт з 136 конкретних можливих проектів у галузі академічної науки і технологій.

Нині розглядається питання щодо створення міжвідомчої українсько-китайської робочої групи з координації співробітництва в галузі медичної науки та охорони здоров'я в рамках виконання Угоди від 1992 року про співробітництво між міністерствами охорони здоров'я обох країн.

Гуманітарне співробітництво

Гуманітарна сфера є важливою складовою розвитку українсько-китайських відносин.

Співробітництво між Україною та КНР у галузі культури базується на засадах Угоди про культурне співробітництво (жовтень 1992 року), Програми розвитку співробітництва у галузі культури на 1993–1995 рр. (липень 1993 року) та Плану про культурне співробітництво між міністерствами культури України та КНР на 2001–2003 рр. (квітень 2002 року).

Важливою подією співробітництва в галузі культури стало проведення у квітні 2002 року Днів культури України в КНР. У першій половині 2004 року мають відбутися Дні китайської культури в Україні.

Двосторонні обміни та співробітництво між Україною та Китаєм у галузі освіти регламентуються Угодою про взаємне визнання документів про освіту і наукові ступені, укладеною в 1998 році, та Угодою про співробітництво між міністерствами двох країн (підписана у 2002 році).

Встановлено прямі контакти між 24 навчальними закладами України та 46 китайськими вищими навчальними закладами. У ВНЗ України навчається понад 7 000 китайських студентів та стажистів.

В інтересах України неухильно нарощувати пропагандистські зусилля, покликані підтримувати і піднімати авторитет і престиж нашої держави у китайському суспільстві; стимулювати культурні, освітні і гуманітарні обміни для підвищення інтересу КНР до співпраці з Україною.

Міжрегіональне співробітництво

Встановлено дружні побратимські зв'язки між низкою областей і міст України та провінціями і містами Китаю, що носять переважно характер співробітництва в торговельно-економічній сфері. Такі контакти здійснюються між Київською областю і провінцією Хубей, Житомирською областю і провінцією Хейлунцзян, Донецькою областю і провінцією Гуандун, Харківською областю та провінцією Шаньдун, Автономною Республікою Крим і провінцією Хайнань, а також між містами Київ та Пекін, Дніпропетровськ та Шанхай, Одеса та Ціндао, Харків та Тяньцзінь, Донецьк та Таюань.

* * *

У зв'язку з високим рівнем політичної довіри, значною активізацією взаємодії між Україною і КНР на міжнародній арені та зростанням обсягів співробітництва в усіх сферах народного господарства, назріває потреба в укладенні нового широкомасштабного політичного Договору про принципи українсько-китайських відносин у XXI столітті, а також розробці Програми реалізації пріоритетних напрямів торговельно-економічного співробітництва між Україною та КНР на 2004–2010 рр.

Серед основних напрямів подальшої двосторонньої співпраці, активна і наполеглива робота за якими дасть змогу Україні збільшити товарообіг з КНР, назвемо такі:

– участь українських підприємств у широкомасштабних проектах в Китаї («Програма освоєння західних та центральних провінцій КНР», «Програма з розбудови та реконструкції так званих «старих промислових баз» у північно-східному регіоні Китаю»);

— виробнича кооперація українських підприємств, НДІ та НВО з китайськими партнерами у розвитку ракетно-космічної, авіаційної та інших галузей КНР;

— участь українських підприємств у проектах розвитку паливно-енергетичного комплексу Китаю, зокрема російсько-китайських проектах з огляду на існуючі виробничі зв'язки між Україною та Росією, шляхом експорту українського обладнання для нафтогазової промисловості КНР;

— реалізація спільних науково-технічних проектів;

— активізація військово-технічного співробітництва.

З урахуванням «китайської специфіки» для входження на ринок КНР, крім участі у виставках та інших заходах, що проводяться в Китаї, є необхідним продовження практики організації цілеспрямованих спеціалізованих поїздок підприємців, експертів та фахівців з України за галузевими напрямками.

Послідовне поглиблення взаєморозуміння і продовження політичного діалогу між вищими керівниками двох країн, надання взаємної підтримки на міжнародній арені, цілеспрямоване виконання положень чинних українсько-китайських документів та продовження роботи над удосконаленням договірно-правової бази, надання державою сприяння українським компаніям, які працюють у Китаї, просування в КНР позитивного іміджу України як надійного передбачуваного партнера — головні шляхи реалізації національних інтересів України у відносинах з Китайською Народною Республікою.

2. УКРАЇНСЬКО-ПІВДЕННОКОРЕЙСЬКІ ВІДНОСИНИ

Одним з головних зовнішньополітичних пріоритетів України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є розвиток відносин з Республікою Корея — потужною і впливовою державою регіону, яка займає важливе місце серед найрозвинутіших країн світу. Високий рівень українсько-південнокорейського політичного, торговельно-економічного і гуманітарного співробітництва об'єктивно віддзеркалює взаємний інтерес і традиційно дружні відносини, які існують між народами обох країн.

Двосторонній політичний діалог

Відправною точкою у започаткуванні політичного діалогу між двома країнами стало підписання Комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Корея 10 лютого 1992 р.

Незважаючи на ту обставину, що дипломатичні відносини між Україною та Республікою Корея було встановлено лише дванадцять років тому та повну відсутність двосторонніх контактів за часів Радянського Союзу, рівень двостороннього політичного співробітництва можна оцінити як досить високий.

Знаменною подією в становленні та розвитку українсько-південнокорейських відносин став державний візит до Південної Кореї Президента України Л. Д. Кучми у грудні 1996 року. В ході візиту було підписано політичний документ – Спільну Декларацію про принципи відносин та співробітництва між Україною та РК, а також Угоду між Урядом України та Урядом РК про взаємне сприяння та захист інвестицій, Меморандум про взаєморозуміння щодо заснування Спільного Комітету з торгівлі між Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України та Міністерством торгівлі, промисловості і енергетики РК.

Свідченням високої уваги, яку приділяє керівництво України та Кореї розвитку політичного співробітництва, можуть слугувати регулярні зустрічі та візити керівників зовнішньополітичних відомств та проведення регулярних політичних консультацій. Так, у липні 1992 року міністр закордонних справ і торгівлі РК відвідав Україну з офіційним візитом, у ході якого було, зокрема, підписано Угоду про науково-технічне співробітництво.

У грудні 1995 р. відбувся візит до РК міністра закордонних справ України Г. Й. Удовенка.

У березні 2000 року Україну з офіційним візитом відвідав перший заступник міністра закордонних справ і торгівлі РК. У ході візиту було проведено двосторонні політичні консультації за участю першого заступника міністра закордонних справ України О. О. Чалого.

20 серпня 2001 року у Києві відбулися чергові українсько-корейські політичні консультації. Українську делегацію на переговорах очолював перший заступник міністра закордонних справ України В. Ю. Єльченко, а корейську — заступник міністра закордонних справ і торгівлі РК Чой Сунг Хонг.

19 листопада 2001 року відбулася зустріч міністра закордонних справ України А. М. Зленка та міністра закордонних справ і торгівлі Республіки Корея Хан Син Су під час 56-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку.

Новим імпульсом для розвитку політичного діалогу між Україною та Республікою Корея стала чергова зустріч 15 вересня 2002 р. у Нью-Йорку в рамках 57-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН міністрів закордонних справ України та Республіки Корея.

У ході бесіди були обговорені питання, пов'язані з активізацією українсько-корейських відносин, зокрема перспективи розвитку співробітництва між Україною та РК в політичній та торгово-економічній галузях, а також окремі аспекти військово-технічного співробітництва. Було позитивно оцінено практику проведення регулярних політичних консультацій між МЗС.

Черговий раунд згаданих українсько-корейських політичних консультацій відбувся 25 листопада 2002 року в Сеулі. Українську делегацію на переговорах очолював перший заступник міністра закордонних справ України В. Ю. Єльченко, а корейську — заступник міністра закордонних справ і торгівлі РК Лі Те Шік.

Значною подією на шляху поглиблення політичного діалогу між Україною та РК став візит радника Президента України з міжнародних питань А. В. Фіалка в квітні-травні 2003 р.

Окремо треба відзначити високий рівень співробітництва між законодавчими органами Кореї та України. Починаючи з 1998 р., активно співпрацюють українсько-корейська та корейсько-українська асоціації міжпарламентських зв'язків, які очолюють відповідно народний депутат України О. В. Петров та депутат Національної Асамблеї РК Кім Янг Джин. За вагомий внесок у справу розбудови двосторонніх відносин восени 2001 року під час візиту до України в якості спеціального пред-

ставника Президента РК Кім Янг Джина було нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня.

Окрім надання імпульсу міжпарламентському співробітництву, асоціації активно сприяють і розвитку двостороннього міжвідомчого співробітництва, зокрема у галузі сільського господарства. Яскравим прикладом плідної співпраці також стала організація лікування в Республіці Корея українських дітей, що постраждали від Чорнобильської катастрофи. Уже оздоровлено три групи українських дітей.

У березні 1995 р. відбувся візит до РК Голови Верховної Ради України О. О. Мороза на запрошення його південнокорейського колеги. У листопаді 2000 року на запрошення Спікера Національної Асамблеї Республіки Корея Лі Ман Сопа Голова Верховної Ради України І. С. Плющ здійснив офіційний візит до Південної Кореї.

У квітні 2002 року Україну відвідав віце-спікер Національної Асамблеї РК Кім Чонг Хо, який зустрівся у Києві з Головою Верховної Ради України І. С. Плющем та з членами Українсько-корейської асоціації міжпарламентських зв'язків. Під час зустрічей було обговорено перспективи та напрями подальшого співробітництва між законодавчими органами України та Республіки Корея.

Україна більш активно використовує такі можливості політичного діалогу, як проведення візитів, що унаочнюється в широкому спектрі візитів вищого політичного керівництва України (Президент, Голова Верховної Ради, міністр закордонних справ) до Республіки Корея. В свою чергу, офіційний Сеул має певний «борг» візитів вищого політичного керівництва до України.

Починаючи з листопада 1992 року в Києві діє посольство Республіки Корея, в жовтні 1997 року в Сеулі розпочало свою діяльність Посольство України.

У політичному плані між Україною та РК не існує не вирішених чи проблемних питань. Торкаючись питань безпеки у Північно-Східній Азії, треба відзначити, що Україна виступає за розв'язання проблеми міжкорейських відносин через прямий діалог між Сеулом і Пхеньяном, а також шляхом використання відповідних багатосторонніх механізмів. Україна повністю під-

тримує політику РК по відношенню до її північного сусіда та результати історичної зустрічі лідерів Південної та Північної Кореї у Пхеньяні. Складовими політики Республіки Корея щодо КНДР, спрямованої на мирне демократичне об'єднання обох корейських держав, є цілком миролюбні, демократичні принципи, а саме: недопущення будь-якої збройної провокації; відсутність намірів захоплення Північної Кореї; дотримання політики примирення і співробітництва між Півднем та Північчю в окремих сферах, що складають взаємний інтерес. З огляду на існуючу нині на Корейському півострові «ядерну кризу», спровоковану ядерними розробками Пхеньяна, Україна офіційно заявила про недопустимість порушення режиму нерозповсюдження зброї масового ураження та виступила за політичне врегулювання кризової ситуації.

Розвиток співпраці з Україною розглядається Сеулом як можливість здобуття підтримки у міжнародних організаціях, що передбачає співробітництво у рамках міжнародних організацій з глобальних питань зміцнення миру і безпеки (ООН) та питань, що становлять двосторонній інтерес: ядерна безпека (МАГАТЕ), підтримка проектів збереження і розвитку культурної спадщини (ЮНЕСКО), екологічний захист морських просторів (ІМО) тощо.

З огляду на зростаючу роль нашої країни в центральноевропейських та чорноморських процесах, РК виявляє зацікавленість до співпраці з Україною, щоб забезпечити свою присутність у Європі.

Корейська сторона неодноразово заявляла про свій інтерес у вивченні досвіду політичних перетворень в Україні як пострадянській державі, особливо під час переходу від адміністративно-командної до справді демократичної системи правління. Згадана проблема, безумовно, постане в процесі об'єднання перед керівництвом РК та КНДР, а отже український політичний досвід може бути активно використаний при зміні в північно-корейській політичній структурі влади.

Свідченням того, що керівництво наших країн надає великого значення розвитку двосторонніх відносин, є стрімка розбудова договірно-правової бази. Окрім Комюніке про встановлення

дипломатичних відносин та Декларації про принципи відносин та співробітництва, за 11 років було підписано базові договірно-правові документи, які регулюють взаємовідносини між нашими країнами в політичній, економічній, торговельній та науково-технічній сферах. Між Україною та Республікою Корея вже укладено 26 міжнародно-правових документів. З них два мають міждержавний характер, 11 — міжурядовий, 13 — міжвідомчий.

Якщо враховувати наміри обох країн інституалізувати свої відносини з міжнародними організаціями, де вони ще не є членами (тобто набуття Південною Кореєю статусу спостерігача в ОБСЄ та приєднання до деяких угод Ради Європи, членство України у СОТ, розвиток співробітництва України з Організацією економічного співробітництва та розвитку, то взаємна підтримка в рамках вищеназваних організацій становитиме важливий напрям двостороннього співробітництва.

Важливим кроком у цьому напрямі стало підписання 20 лютого 2002 року в Женеві в рамках СОТ українсько-південнокорейського Протоколу про взаємний доступ на ринок товарів та послуг, що є важливою передумовою вступу України до СОТ.

Вагомим здобутком у сфері торговельно-економічних відносин стала ратифікація Верховною Радою України 7 лютого 2002 р. Конвенції між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Корея про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та капітал.

Торговельно-економічне співробітництво між Україною та РК.

Згідно з даними митної статистики Республіки Корея, за 2003 рік зберігалась позитивна динаміка двосторонньої торгівлі між Україною та Республікою Корея, і показники товарообігу наблизились до позначки 500 млн дол. США.

Основними статтями експорту з України були й залишаються брутт чорних металів, феросплави. Україна продовжує займати одне з перших місць з поставок товарів металургійної га-

лузі на ринок РК. Значним попитом користується заготовка, гарячекатаний та холоднокатаний лист тощо. Однією із стабільних українських експортних товарних позицій залишаються штучні волокна.

Треба відзначити, що останнім часом завдяки зусиллям української сторони, спрямованим на серйозну диверсифікацію експорту з України, у структурі якого переважатиме високотехнологічна продукція, з'явилась тенденція до збільшення частки товарів, промислових машин та обладнання. Наприклад, звертає на себе увагу досить значний український експорт частин літаків та гелікоптерів. В імпорті провідне місце займали поліетилентерефталат та інші полієфіри. Значно збільшився імпорт автомобілів. Помітне місце в українському імпорті з РК займають побутові товари, електричне та електронне обладнання.

Внутрішньоекономічна ситуація в РК у цілому складається сприятливо для українського експорту, зокрема в металургійній галузі. Перспективним виглядає південнокорейський ринок для експорту українських феросплавів, якщо брати до уваги значні потужності РК з виробництва чорних металів.

Оскільки РК є одним з найбільших імпортерів сільськогосподарської продукції (сьоме місце в світі), українські товаровиробники мають змогу збільшити поставки своєї продукції на південнокорейський ринок. Зокрема пшениці, обсяги постачання якої на південнокорейський ринок можуть бути збільшені майже до півтора мільйона тонн на рік. Отже, тут є широкі перспективи для двосторонньої співпраці у сільськогосподарській галузі України шляхом залучення південнокорейських інвестицій для створення сільськогосподарських підприємств і поступового налагодження постійних поставок українських сільгосппродуктів на ринок Республіки Корея. Південнокорейська сторона висловлює зацікавленість у такому співробітництві з огляду на несприятливі, на відміну від України, умови ведення сільськогосподарської діяльності в РК.

Цей шлях має реальну перевагу з огляду на те, що, незважаючи на зобов'язання Республіки Корея щодо лібералізації зовнішньої торгівлі у рамках Уругвайського раунду переговорів

ГАТТ, вона продовжує застосовувати певні обмеження у торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Потенційно Україна може збільшити постачання до РК чавуну, заготовок, слябів, катанки, листа, труб гарячекатаних.

З урахуванням того, що компанії РК мають великі замовлення на будівництво у країнах Близького Сходу та Африки, використання металу з України було б для них вигідним. Однак, це можуть бути лише такі компанії, які не належать до промислово-фінансових груп зі своїми металургійними виробництвами. Найефективнішою організаційною формою такої присутності може стати постійне представництво (сервісний центр з продажу) в Республіці Корея найбільших українських виробників (експортерів) металопродукції. Для мінімізації витрат можливе створення чогось на кшталт пулу експортерів.

Треба мати на увазі, що промисловість РК зорієнтована на споживання металу, як правило, якіснішого за український. Проте існує значна кількість підприємств, яких задовольнить метал з України за умови своєчасної поставки та відповідності його заявленій якості та конкурентоспроможної ціни.

Південнокорейські ділові кола уважно стежать за станом міждержавних торговельних відносин та відзначають офіційну підтримку бізнесу урядовими структурами. Тому важливою подією в розвитку двосторонньої торгівлі є робота українсько-корейського Спільного комітету з торгівлі. Протягом часу, що минув, обома сторонами докладалось багато зусиль щодо активізації роботи Комітету. Підтвердженням цьому стало його друге засідання в Сеулі (11–12 грудня 2003 р.). Відновлення роботи українсько-корейського Спільного Комітету з торгівлі є переконливим свідченням готовності української сторони надати державну підтримку подальшому розвитку двостороннього торговельно-економічного співробітництва.

Культурно-гуманітарна співпраця

Протягом останніх років спостерігається значна активізація двостороннього співробітництва між Україною та Республікою Корея в сфері культури, освіти, туризму. Потрібно відзначи-

ти, що незважаючи на велику відстань, що розділяє наші країни, та досить короткий строк, що минув з моменту встановлення дипломатичних відносин між двома країнами, в Україні і в Кореї створено дієву інфраструктуру культурного та гуманітарного співробітництва, яка включає ряд гуманітарних організацій, культурних і навчальних центрів та асоціацій, встановлено контакти між провідними навчальними закладами України та РК, налагоджено контакти між культурними та мистецькими колективами.

У сфері освіти впродовж 1998–2003 рр. між навчальними закладами двох країн було підписано низку угод про співробітництво та обмін викладачами і студентами. Значним внеском у подальший розвиток співробітництва в сфері освіти стала українсько-корейська Домовленість про співробітництво в галузі освіти, підписана 13 червня 2000 р. в Сеулі міністром освіти і науки України В. Кременем.

Зважаючи на престижність набуття музичної освіти в Кореї і наявність висококваліфікованих викладачів в Україні, Посольство ініціювало укладення Угоди про співробітництво між Національною музичною академією України і консерваторією Чунг-Ан. У рамках угоди, на постійній основі відбуваються обміни викладачами та студентами консерваторій. Створення й діяльність Центру українських досліджень при Корейському університеті також є одним з вагомих здобутків двостороннього співробітництва в сфері освіти.

У рамках розширення гуманітарного співробітництва активно проводиться робота щодо здійснення заходів з оздоровлення в Республіці Корея українських дітей, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Результатом цієї роботи стало започаткування довгострокової програми лікування дітей.

У рамках гуманітарного співробітництва корейська сторона безкоштовно надавала клінічному Центру СНІД у Києві вакцину проти СНІДу, розроблену та виготовлену у РК. ВІЛ-інфіковані громадяни України з Києва та інших міст України проходили вакцинацію та обстеження у згаданому Центрі.

Тісні контакти з Корейською фундацією, яка здійснює координуючу роль у поширенні корейської культури за кордоном,

допомогли організувати та провести в 1999 р. візит з гуманітарною місією групи з 20 південнокорейських лікарів до України.

Відчутного імпульсу гуманітарному та культурному співробітництву між Україною і РК надав візит дружини Президента України Л. М. Кучми до Республіки Корея в березні 2001 року. Під час перебування делегації на чолі з Л. М. Кучмою було підписано спільне комюніке між українсько-корейським товариством дружби та корейсько-українською міжпарламентською асоціацією. За результатами переговорів з президентом Корейської асоціації соціального та медичного захисту ветеранів Чо Ман Джіном, голова Українсько-корейського товариства дружби О. В. Петров підписав також Протокол про наміри щодо здійснення благодійних поїздок двох груп українських дітей до Республіки Корея. Крім того, О. В. Петров підписав Угоду про проведення безкоштовних операцій для дітей з пороком серця, якою передбачене проведення в поточному році в медичних закладах Республіки Корея двох безкоштовних операцій на серці українським дітям за фінансової підтримки Корейського фонду захисту дітей.

Швидкому формуванню інфраструктури двостороннього культурного та гуманітарного співробітництва в Південній Кореї значною мірою сприяє активна діяльність створеного в 1999 році Українського культурного центру в Сеулі, який очолює відома громадська діячка пані Шім Сіль. З її ініціативи у жовтні ц.р. на базі Українсько-корейського товариства дружби було відкрито Корейський культурний центр в Україні, головним завданням якого є координація проведення спільних проектів у культурно-гуманітарній сфері в Україні. За значний внесок у справу розбудови культурно-гуманітарного співробітництва між Україною і Республікою Корея 4 вересня 2003 р. Президент України Л. Д. Кучма нагородив пані Шім Сіль «Орденом княгині Ольги» III ступеня.

* * *

Стан і перспективи розвитку взаємовигідної співпраці між Україною і Республікою Корея свідчить про значний наявний

потенціал подальшої співпраці в усіх сферах, особливо в торговельно-економічній та науково-технічній галузях.

1. Однією із найбільш реальних і масштабних програм, до якої можливе залучення України, є проект «залізничного шовкового шляху». Він передбачає відновлення залізничного сполучення між РК і КНДР, з подальшим поєднанням створеної таким чином транспортної інфраструктури Корейського півострова до глобального Євразійського транспортного коридору через залізничну мережу Росії, зокрема через Транссибірську магістраль (ТСМ).

2. Незважаючи на загострення політичної ситуації на Корейському півострові, не знімається з порядку денного програма створення міжнародного консорціуму з побудови в КНДР двох ядерних реакторів на легкій воді в рамках Організації енергетичного розвитку Корейського півострова — КЕДО, в якій провідну роль відіграє Південна Корея. За попередніми оцінками експертів-енергетиків, залучення України до цього проекту є цілком можливим і вигідним.

3. Перспективним і важливим виглядає розвиток двостороннього військово-технічного співробітництва. Про це свідчать висновки експертів української і корейської сторони після обміну ознайомчими візитами.

4. Актуальною і перспективною може бути співпраця України і РК у сфері науки і технологій, особливо в галузі аерокосмосу, теплотехніки, атомної енергетики і фундаментальних досліджень. Прискоренню розвитку співпраці в цих напрямках багато в чому, на думку Посольства, могло б сприяти виконання в повному обсязі домовленостей, досягнутих у ході першого засідання Спільного комітету з питань науки і техніки (липень 2001, Київ), а також проведення найближчим часом у Сеулі другого засідання цього міждержавного органу.

3. УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ

Українсько-японські політичні відносини.

Японія визнала незалежність України 28 грудня 1991 р., а 26 січня 1992 р. встановила з нею дипломатичні відносини.

У середині жовтня того ж року в Києві Посол Японії в Російській Федерації С. Едамура вручив Вірчі Грамоти Президентові України як Посол в Україні за сумісництвом.

Посольство України в Японії було відкрите 1995 р.*

Офіційний візит Президента України Л. Д. Кучми до Японії (22–25 березня 1995 р.) заклав міцні політичні підвалини співробітництва між Україною та Японією. Головні підсумки проведених у Токіо зустрічей і переговорів умістила підписана 23 березня 1995 р. Л. Д. Кучмою та Прем'єр-міністром Японії Т. Мураямою Спільна заява України і Японії, яка стала фундаментом для якісно нового рівня українсько-японських відносин.

Основи договірно-правової бази у двосторонніх відносинах було закладено шляхом обміну листами між керівниками зовнішньополітичних відомств щодо правонаступництва Україною низки договорів, укладених між колишнім СРСР і Японією.

Відчутного імпульсу двосторонньому політичному діалогу надали зустрічі Президента Л. Д. Кучми з Прем'єр-міністром Р. Хасімото 19 квітня 1996 р. під час Московського саміту з питань ядерної безпеки, візит Міністра закордонних справ Ю. Ікеди в Україну (30 червня — 1 липня 1996 р.), консультації, проведені в Києві у квітні 1996 р. Генеральним директором Бюро Європи та Океанії К. Урабе, а також його заступником Й. Нісідою у травні 1996 р., візит в Україну влітку 1997 р. Посла з особливих доручень МЗС Японії С. Едамури, його зустрічі з керівництвом Кабінету Міністрів України. У 1999 та 2001 рр. Україну відвідали заступники генерального директора Європейського бюро (до 2001 р. — Бюро Європи та Океанії) МЗС Японії Ю. Кусумото та Т. Морі. 30 квітня 2002 р. Київ відвідав Генеральний директор Європейського бюро МЗС Японії Я. Сайто.

Важливою подією у розвитку двосторонніх відносин став перший офіційний візит до Японії Міністра закордонних справ України Г. Удовенка (18–20 травня 1997 р.), в ході яко-

* В подальшому послами Японії в Україні були Ю. Курокава, С. Сuedзава, Х. Хонда, нині — К. Амае

го були проведені переговори з Міністром закордонних справ Ю. Ікедою, представниками політичних, парламентських та ділових кіл.

У 1999 р. було досягнуто домовленості щодо започаткування регулярних двосторонніх політичних консультацій на рівні заступників міністрів закордонних справ двох країн. У червні 2000 р. у Токіо відбулись перші такі консультації, у яких взяв участь заступник міністра закордонних справ України О. Майданник. Чергові шості політичні консультації мали місце у березні 2003 р. під час перебування в Токіо Директора Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України С. Камишева.

З—11 листопада 2001 р. в Японії перебував керівник Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України А. Фіалко. У ході візиту відбулися зустрічі з Державним міністром з питань фінансової політики Х. Янагісавою, заступником Головного секретаря Кабінету Міністрів Японії К. Урабе, Парламентським секретарем МЗС К. Маруя, Генеральним директором та заступником директора Європейського бюро МЗС Й. Сайто та Т. Цунодзакі, директорами відділів Нових незалежних держав (ННД) та Росії — цього ж управління С. Нацуї та Дз. Кодерою, Генеральним директором Управління з міжнародних питань Агентства самооборони С. Таруї, заступником Генерального директора Департаменту адміністративного управління Міністерства державного управління, внутрішніх справ та зв'язку С. Хоріе та ін. Обговорені актуальні питання двосторонніх відносин, проведений обмін думками з широкого кола міжнародних проблем.

У серпні 2002 р. відбувся візит парламентського секретаря закордонних справ Японії К. Мацунамі до Києва, де були проведені зустрічі із заступником Глави Адміністрації Президента України А. Орлом, головою Комітету Верховної Ради у закордонних справах Д. Табачником та державним секретарем МЗС з питань європейської інтеграції О. Чалим. У ході перебування К. Мацунамі в нашій країні підписано Заяву про консультації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Японії.

У рамках візиту Голови Верховної Ради України до Японії (26–29 травня 2003 р.) відбулася зустріч заступника міністра закордонних справ України І. Харченка з парламентським секретарем закордонних справ Японії С. Цутією.

Значною подією у двосторонніх відносинах між країнами став візит до України міністра закордонних справ Японії Й. Кавагуті (31 серпня – 2 вересня 2003 р.), яка провела зустрічі з Президентом України Л. Д. Кучмою, прем'єр-міністром В. Ф. Януковичем та Міністром закордонних справ А. Зленком. За результатами переговорів міністрами було підписано Спільне комюніке України та Японії.

Важливим елементом розбудови міждержавних відносин залишається розвиток міжпарламентських контактів. 26–29 травня 2003 р. відбувся офіційний візит Голови Верховної Ради України В. М. Литвина до Японії. Програма візиту охоплювала аудієнцію в Імператора Японії, широкий спектр зустрічей на міжпарламентському рівні, зокрема, з Президентом Палати радників Парламенту Х. Куратою, Спікером Палати представників Т. Ватанукі, членами парламентської Асоціації японсько-української дружби на чолі з Генеральним Секретарем Х. Янагісавою, комплексний захід у токійському університеті Сока, відвідання Меморіального комплексу пам'яті жертв атомного бомбардування в м. Хіросіма, зустріч з керівництвом цього міста та префектури. В рамках офіційного візиту Голови Верховної Ради України відбувся семінар-презентація «Економіка України – нові можливості для зміцнення співробітництва».

5–7 серпня 2003 р. на запрошення першого віце-прем'єр-міністра, міністра фінансів України М. Азарова відбувся візит генерального секретаря парламентської Асоціації японсько-української дружби Х. Янагісави до України. Відбулися його зустрічі з президентом Л. Д. Кучмою, першим віце-прем'єр-міністром, Міністром фінансів України М. Азаровим, заступником Голови Верховної Ради України О. Зінченком.

Плідною є співпраця наших країн у міжнародних організаціях. Підтвердженням взаєморозуміння та високої оцінки діяльності України на міжнародній арені щодо забезпечення

миру і стабільності у світі стала підтримка Японією кандидатури нашої держави при обранні непостійних членів Ради Безпеки ООН на період 2000—2001 років. Україна, у свою чергу, проголосувала за представника Японії К. Мацууру на виборах Генерального директора ЮНЕСКО.

Нині співробітництво України та Японії у міжнародних організаціях дедалі зміцнюється завдяки досягненню і реалізації домовленостей щодо обміну підтримкою при обранні кандидатур від двох держав до Міжнародного суду, Міжнародної комісії з права, Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, ЕКОСОП та інших організацій, як системи ООН, так і тих, що функціонують за її межами.

Динамічно розвиваються двосторонні торговельно-економічні відносини між нашими країнами. Ключовими та перспективними їх напрямками нині є фінансово-кредитне співробітництво, торгівля, розвиток туристичних обмінів. У торговельному співробітництві важливе місце посідають експортно-імпорتنі операції українською продукцією кольорової та чорної металургії, сільського господарства, машинобудування. Обсяги двосторонньої торгівлі є досить стабільними і з року в рік коливаються на рівні 200—250 млн дол. США.

Основу товарної номенклатури українського експорту в Японію становлять необроблений алюміній та його сплави, сухе знежирене молоко, феросплави, зернові культури, продукція хімічної промисловості. Причому за обсягами експорту в Японію сухого знежиреного молока Україна впевнено утримує перше місце, а її частка на ринку цієї продукції сягає 30%.

Основними українськими експортерами кольорових металів є СП «Інтерсплав» (м. Свердловськ Луганської обл.), Херсонський механічний завод; феросплавів — Запорізький завод феросплавів та Нікопольський феросплавний завод; продукції хімічної промисловості — концерн «Стірол» (м. Горлівка Донецької обл.), ВАТ «Сумхімпром» та ін.; продукції машинобудування — НВО ім. Фрунзе, ВАТ «ХарВерст» (м. Харків), ВАТ «Укравто», ЗАТ «Черкаський автобусний завод» та ін. Експортерами сільськогосподарської продукції (сухого знежи-

реного молока, зернових) виступають як українські, так і іноземні компанії-трейдери, що працюють на ринку України.

Головними товарами японського експорту в Україну є автотранспортні засоби, електротехнічна продукція та побутова техніка, продукція машинобудування. Як і український експорт, так і імпорт японських товарів в основному здійснюється через посередництво великих торгових домів та провідних корпорацій «Міцуї», «Міцубісі», «Сумітомо», «Іточу», «Ніссьо Іваї» та ін.

На початковому етапі знаходиться інвестиційне співробітництво. За даними Держкомстату України, за станом на 1.04.2003 р. із загального обсягу іноземних інвестицій в економіку України японські компанії інвестували лише 3,83 млн дол. США. Водночас треба відзначити позитивну тенденцію у цій сфері, що підтверджується першим великим інвестиційним проектом корпорації «Ядзакі» обсягом 35 млн дол. США з виробництва електричних компонентів для автомобільної промисловості в ВЕЗ «Закарпаття». Проектом передбачається створення 2 тис. нових робочих місць.

Після надання урядом Японії першого кредиту загальним обсягом 200 млн дол. США у 1995 р. внаслідок погіршення макроекономічної ситуації в Україні впродовж наступних років та необхідності розв'язання проблеми реструктуризації державного боргу нашої держави перед Японією за раніше отримані позики й досі залишаються нереалізованими перспективи розширення кредитно-фінансового співробітництва. Протягом останнього року після підписання Угоди про реструктуризацію державного боргу України перед Японією вдалося суттєво активізувати зазначений напрям співробітництва, який в разі прийняття японською стороною рішення про реалізацію першого проекту за рахунок ієнної позики Японського банку міжнародного співробітництва в рамках програми «Офіційна допомога розвитку» (ОДР) здатний вивести весь спектр двостороннього економічного співробітництва на якісно новий рівень, що відразу відіб'ється на обсягах товарообігу між нашими країнами.

Перспективи розвитку українсько-японських відносин

Аналізуючи перспективи двосторонніх відносин між нашими країнами, потрібно відзначити той факт, що Україна, через певні географічні та геополітичні обставини, відверто кажучи, не є сьогодні головним пріоритетом для Японії.

Однак між нашими державами триває поступальний процес визначення сфер спільних інтересів та пошук нових можливостей для опрацювання перспективних напрямів взаємовигідної співпраці. Усе це потребує глибокого взаєморозуміння та узгодженості дій обох сторін, що можливо лише за наявності певного рівня довіри, досягнутого в процесі активного політичного діалогу. Саме через посилення динаміки обмінів на найвищому рівні, що спостерігається в останні роки, можна очікувати поступового переведення двосторонніх відносин у площину практичної реалізації існуючого потенціалу.

Незважаючи на відомі внутрішні економічні проблеми, Японія залишається однією з провідних та впливових країн світу, членом «Великої вісімки», яка у своїй зовнішньополітичній діяльності орієнтується на ініціативну участь у глобальних процесах та взаємодію з основними гравцями міжнародного життя. Тому обережного розвертання Японії в бік України, більш рельєфного її реагування на наші національні інтереси можна очікувати лише за умови наполегливої і виразної демонстрації зацікавленості України в динамічному розвитку відносин з цією державою за всіма напрямками.

Підсумовуючи викладене, можна зробити деякі принципові висновки. Незважаючи на зосередженість на інтеграції нашої держави в євроатлантичний простір, що цілком виправдано в історичному, ментальному та стратегічному сенсі, Азіатсько-Тихоокеанський регіон аж ніяк не залишається на периферії пріоритетів зовнішньої політики України. Просування і реалізація національних інтересів України (політичних, економічних) у цьому регіоні є одним з важливих і актуальних завдань української дипломатії не тільки сьогоднішнього дня, а й на близьку й віддалену перспективу.

Зарубіжні дипломати відкривають Україну

Народився 11 березня 1956 р. у Прилуках Чернігівської області. Генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв у місті Києві. Закінчив Прилуцький технікум гідромеліорації та електрифікації сільського господарства та Київський інженерно-будівельний інститут. Працював у системі житлового господарства, заступником голови виконкому, заступником голови держадміністрації Подільського району м. Києва. Заслужений будівельник України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III та II ступенів, орденами Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, Святого архистратига Михаїла. Автор ряду публіцистичних статей з історії України.

Кожен рік незалежності відкриває перед нашою країною нові перспективи, ставить перед нами, людьми, що живуть в Україні, нові завдання, а водночас і запитання. Чи спроможні ми утримати ту перспективу, яку дала нам історія? Чи відповідаємо ми рівню цивілізованості, аби з нами паритетно вели переговори представники інших держав? Чи вистачить нам розуму зберегти все найкраще, що створили наші попередники? Бо Україні всього тринадцятий рік — і це зовсім молода держава. А з іншого боку — Україна виникла не на порожньому місці, а була в неї попередниця — Київська Русь, і Києву більш як 1500 років, і культура багата, і мова збережена, й історія глибинна. А головне — люди, ми з вами, віримо в те, що є у нашої держави майбутнє, що не буде більше на нашій території страждань і воєн, а буде мир і злагода. І ще милосердя небесне врешті-решт зійде на Україну.

Для того, щоби мати таку впевненість, треба інколи озирнутися навколо, побачити, а чи справді все так погано в нашому

домі, чи, може, все ж таки багато різних гараздів несе нам життя в незалежній державі.

За перший рік існування незалежної України нас визнало 130 країн світу. Сто одна з них установила з нами дипломатичні відносини.

Саме в цей період, наприкінці квітня 1992 року, було створено госпрозрахункове комунальне підприємство «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв», основним завданням якого було сприяти якісному обслуговуванню представників дипломатичного корпусу в нашій країні.

Нині Генеральній дирекції 12 років. Її співробітники підтримують тісні контакти з дипломатами різних країн. Можна без перебільшення сказати, що завдяки працівникам Генеральної дирекції багато хто з дипломатів таки відкрив для себе Україну. Відбувається це по-різному і не відразу, але таки відбувається. Бо важко не побачити реальне, і скільки б не говорили противники незалежності, та й чого замовчувати, відверті вороги України, а такі, на жаль, є,— важко не зрозуміти величне, що йде від нашого народу.

Відкриття України дипломатами відбувається інколи несподівано. Хочеться навести такий приклад. На початку своєї місії в Україні глава Представництва Європейської Комісії пан Андре Ванавербек та його дружина пані Монік Ванавербек побували разом з іншими дипломатами в туристичній поїздці Хмельниччиною і Тернопільщиною, яка мала назву «Край Медоборів». Це триденна подорож, під час якої дипломати побували в Корецькому жіночому та Почаївському чоловічому монастирях, Кам'янець-Подільському та Меджибізькому замках, історичних містах Кременці, Летичеві, Гусятині, Тернополі, Тереховлі, пройшли більш як три кілометри Кривецьким печерним маршрутом. Так ось пан Ванавербек, перебуваючи в невеличкому містечку Борщові, під час обіду, вражений високим рівнем обслуговування в невеличкому придорожньому ресторані, вигукнув: «Ні, цього не може бути, мені казали, що ця країна тільки кліматом відрізняється від попередньої». (Треба зауважити, що до України шановний дипломат очолював подібну місію в одній з африканських країн.)

Глибоко вражений високою культурою, духовністю та щирістю нашого народу, поважний дипломат назавжди полюбив Україну і став постійним активним учасником чи то туристич-

них поїздок, чи художніх імпрез, чи концертів, які організовувала пізніше Генеральна дирекція.

Це один з прикладів, який стосується конкретної людини. Та відкриття України дипломатами відбувається постійно.

Пригадується, як відкривав для себе Україну Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезії пан Арса Каджар. Теж через подорожі. Але його перша поїздка була до Львова. Дводенний туристичний маршрут до старовинного міста Лева настільки вразив пана Посла, його дружину та сина, що дипломат (а він таки бачив світ), безапеляційно заявив: Україна є однією з найбагатших в історичному плані держав. Проблема в тому, що самі українці не до кінця усвідомлюють усю велич своєї давнини, не завжди розуміють історичну та й економічну вагу своїх здобутків. Крім того, дипломат зауважив: «Те, що робить Генеральна дирекція у плані популяризації та презентації своєї Батьківщини, належним чином ще не оцінено, та мине час, який підтвердить правильність обраного Генеральною дирекцією шляху».

Скажу відверто: приємно чути подібні висловлювання з вуст високоповажних осіб.

Дипломати відкривають для себе Україну і ми їм у цьому допомагаємо. В Генеральній дирекції розроблено чимало туристичних маршрутів, які розповідають про нашу державу. Це одноденні поїздки «Київ—Козелець—Чернігів», «Київ—Житомир—Бердичів», «Київ—Умань», «Київ—Біла Церква—с. Пархомівка», «Київ—Ніжин», «Київ—Вінниця», «Київ—Переяслав-Хмельницький», «По Житомирщині». Ці поїздки відбуваються автобусом, і як бачите, акценти в них розставлені по-різному. В одних випадках акцент робиться на одному конкретному місті, а друге вже допоміжне. Наприклад, у подорожі до Чернігова основним є цей ровесник та давній суперник Києва, а невеличке місто Козелець — допоміжне, хоча воно є надзвичайно цікавою сторінкою нашої історії, пов'язаної з іменами братів Розумовських. Так само і в подорожі до Житомира, де головним є саме це місто, а допоміжним — Бердичів. Хоча, знову ж таки, навряд чи можна називати допоміжним місто, де вінчався видатний французький письменник Оноре де Бальзак і де розташований один із найбільших монастирів Ордена Кармелітів в Україні. Але в деяких маршрутах ми застосовуємо дещо іншу методику показу. Характерним у цьому плані є маршрут

«По Житомирщині», до якого входить відвідання Музею коштовного та напівкоштовного каміння у селищі міського типу Володарськ-Волинському, Музею посуду в Коростені та церкви Св. Василя XIII ст. в Овручі. До речі, ця екскурсія користується чи не найбільшою увагою серед дипломатів.

Крім одноденних автобусних екскурсій існують ще дводенні: «Київ—Полтава» (автобусом) та «Київ—Канів» (теплоходом).

Узагалі маршрутів багато і вони ще розробляються. Наше завдання — показати нашу державу такою, якою вона є, а показувати, повірте, є що. Прикладом може слугувати новий, уже освоєний туристичний маршрут «Київ—с. Мар'янівка—Біла Церква—Сквирка—с. Буки». Надзвичайно цікава подорож уже отримала схвальні відгуки і від Посла Королівства Норвегії пана Йостена Бернхардсена, і від Посла Естонської Республіки пана Пауля Леттенса, і від Посла Аргентинської Республіки пана Мігеля Анхель Кунео. Презентація маршруту відбулася, далі — освоєння його.

Останнім часом триває планомірна робота над ілюстрованим путівником для дипломатів «Україна. Маршрути Генеральної дирекції». Варто нагадати, що досі немає жодного путівника по Україні. Тож випуск подібного двомовного видання українською та англійською мовами є якраз на часі. Як на часі й інші видання, в яких бере участь Генеральна дирекція — це часопис «Пам'ять століть», альманах «Історичний календар», щорічник «Україна дипломатична». Через них ми намагаємось донести читачеві (а вони звернені насамперед до представників дипломатичного корпусу), наші роздуми, нашу культуру та історію.

Відкриття України дипломатами відбувається постійно. Наше завдання — інколи пришвидшити цю дію, а інколи, навпаки, не зашкодити надто великим успіхом. Як організація, що обслуговує представників дипломатичних місій, Генеральна дирекція входить з останніми в дуже своєрідні стосунки, які зближують на рівні повсякдення, побуту. Тому, що б не організувала Генеральна дирекція — виставку картин співробітників посольств та членів їхніх сімей, Міжнародний турнір з більярду, відвідання Міжнародним жіночим клубом кондитерської фабрики чи зустріч з відомими українськими письменниками, скрізь завдання одне — презентувати нашу Батьківщину. Показати її можливості і можливості людей, що живуть в Україні, їхні вміння, настрої, сподівання. У цьому плані

надзвичайно показовими є щорічні футбольні турніри, які проводить Генеральна дирекція. З яким азартом відстоюють право називатися кращою команди посольств Італії, Німеччини, Росії, Казахстану, США. Кожен турнір приносить свої несподіванки. Але, як сказав один з учасників турніру, гравець збірної Посольства Італії, карабінер Франческо Батоні: «Для мене щастя грати в Київському палаці спорту (а саме там проходив фінал турніру), це — головна спортивна арена України і я, представник Італії, виходжу тут відстоювати честь своєї країни». Мабуть, у таких змаганнях не буває переможених — тут усі переможці. Це теж відкриття України, встановлення теплих стосунків мовою спорту.

Генеральна дирекція шукає, і — що головне — знаходить свою мову спілкування з представниками дипломатичного корпусу. Звичайно, не з усіма; політична ситуація, хочемо ми цього чи ні, впливає на стосунки між людьми. Варто тут навести слова Анатолія Зленка: «Міжнародна ситуація формується не одним і не двома, а тисячами чинників, багато з яких з'являються і зникають так само швидко, як хмари на небі. Втім, саме вони роблять міжнародну погоду»*. Мудрі слова. Від міжнародної погоди залежить надзвичайно багато. І нам, організації, яка постійно перебуває на передовій позиції, потрібно обов'язково враховувати всі «за» і «проти» міжнародних відносин. Але при всьому тому існує головна, вища мета — це Україна і її місце серед інших країн. Тому всі сили — на здійснення цієї мети.

І нехай дипломати відкривають Україну, а ми будемо їм у цьому допомагати.

* Дипломатія і політика. — Х.: Фоліо, 2003. — С. 18.

Дипломатичне життя в ілюстраціях

Фотосюжети Українського національного інформаційного агентства
і Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв

Президент України Леонід Кучма, федеральний канцлер ФРН Герхард Шрьодер і голова Київської міськдержадміністрації Олександр Омельченко під час урочистої церемонії завершення зведення посольства Німеччини

Закладення першого каменя на місці, де буде встановлено пам'ятник азербайджанському лідерові і першому президенту незалежного Азербайджану Гейдару Алієву. Камінь закладено у сквері біля Посольства Азербайджану в Україні.

Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану в Україні Талят Алієв доручив створити цей монумент харківському скульптору Сейфадді Гурбанову. Митець, чії твори прикрашають багато міст світу, уже приступив до розробки ескізу майбутнього пам'ятника.

Ініціативу дипломатичного представництва Азербайджану в Україні щодо спорудження пам'ятника підтримала Київська міська держадміністрація.

На фото: виступає київський міський голова Олександр Омельченко.

Дні культури Білорусі в Україні були важливими для обох держав, саме завдяки таким подіям зберігаються давні дружні відносини між країнами. Пам'ятні сувеніри від делегації Білорусі приймає заступник Київського міського голови Володимир Яловий.

Ректор Дипломатичної академії при МЗС України Микола Кулінич, Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко, директор інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка Леонід Губерський

Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Україні Ренато Луїз Родрігес Маркес і Генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Павло Кривонос

Нашадок Анни Ярославни, доньки Ярослава Мудрого — принц Шарль Філіпп д'Орлеан вшанував своїм візитом древній Львів

Надзвичайний і Повноважний Посол Італії
в Україні пані Іоланда Брунетті

Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Британії в Україні Роберт Брінклі
під час візиту до Івано-Франківська

Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Україні Філіпп де Сюремен

Дипломатичний корпус Львова, де в довоєнний час діяло близько 20 представництв країн Європи та Америки, поступово відроджується. Поряд з Генеральними консульствами Російської Федерації та Республіки Польща тут запрацювало і Консульство Чеської Республіки. Глава УГКЦ Блаженніший Любомир кардинал Гузар дарує Генеральному консулу Чехії у Львові Мілане Яндере ікону..

25 листопада 1003 р. Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатську конвенцію) підписав у Києві уповноважений представник Республіки Польща, Посол Республіки Польща в Україні Марек Зюлковський.

Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентини в Україні Мігель Ангель Кунео і Генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Павло Кривонос під час дружніх переговорів.

Тісні контакти зарубіжних послів з ученими Дипломатичної академії при МЗС України. Надзвичайний і Повноважний Посол Соціалістичної Республіки В'єтнам в Україні Ву Зіонг Хуан і ректор Дипломатичної академії при МЗС України Микола Кулінич.

Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Україні
Луїс Гомес де Аранда і Вієн
на полюванні в чернігівських лісах.

Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні Кішіро Амае передає грант головному лікарю лікарні № 25 м. Києва Анатолію Киричку.

Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран в Україні Бахмут Тахеріян Мобарак.

Генеральний директор Укрінформу Віктор Чамара та генеральний директор Албанського телеграфного агентства Фрок Чупі (ліворуч) підписали Угоду про співробітництво в галузі обміну інформацією.

Київ, 21 жовтня. У Великій конференц-залі НАН України відбувся Міжнародний симпозиум. На ньому було підбито підсумки за сім років наукового співробітництва між Україною та США. На фото: в президії — представники США: зліва направо віце-президент Фонду цивільних досліджень та розвитку Інта Моріс, Посол США в Україні Джон Хербс, президент Фонду цивільних досліджень та розвитку Герсон Шер.

Одеса, 5 жовтня 2003 р. Тут відбулася триденна міжнародна наукова конференція «Історія німців Причорномор'я і україно-німецькі культурні зв'язки», приурочена до 200-річчя німецьких поселень на території нинішньої Одеської області.

Організатори форуму — Одеська облдержадміністрація, Одеський національний університет імені Мечникова, Інститут культури та історії німців у північно-східній Європі (Німеччина) та інші організації.

У секціях історії культури і мистецтва, етнографії було заслухано ряд доповідей, пройшла презентація книги «Німці і німецька культура в Україні».

«Круглий стіл» на тему «Взаємодія омбудсмена з судовою гілкою влади та ЗМІ у сфері захисту прав людини: український та шведський досвід і проблеми» відбувся у Києві.

У засіданні взяли участь Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова, Омбудсмен Королівства Швеція Клас Еклюд, Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Швеція в Україні Оке Петерсон, судді Верховного та Конституційного судів України, народні депутати.

На фото (зліва направо): Омбудсмен Королівства Швеція Клас Еклюд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова, Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Швеція в Україні Оке Петерсон.

Дипломатичне життя

Дипломатична місія УНР у Болгарії.
Голова — О. Шульгин (другий зліва у першому ряду)

Дипломатична місія УНР у Швейцарії.
Голова — Є. Лукасевич (третій зліва у першому ряду)

Українької Народної Республіки

Дипломатична місія УНР в Угорщині.
Голова — М. Галаган (другий зліва у першому ряду)

Дипломатична місія УНР у Бельгії. Голова — Д. Левицький (третій зліва у першому ряду)
Фотоілюстрації надані бібліотекою ім. Ольжича

Редакційна колегія щорічника «Україна дипломатична» 2003 року.
Зліва направо: Василь Туркевич, Віктор Даниленко, Степан Віднянський, Володимир Лозицький, Володимир Сергійчук,
Леонід Шкляр, Леонід Губерський, Павло Кривонос, Анатолій Денисенко, Микола Кулінич, Валерій Солдатенко,
Борис Гончар, Володимир Борисенко, Іван Дробот.

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Леонід Губерський

Мит народжується дипломатія

(Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка — 60 років)

Народився 4 жовтня 1941 р. у Миргороді. Закінчив філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Директор Інституту міжнародних відносин, академік НАНУ, заслужений працівник народної освіти України. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого, державними нагородами Болгарії, Італії, Португалії. Автор низки монографій з питань філософії, інформації, суспільствознавства. Володіє іспанською мовою. Має ранг Надзвичайного і Повноважного Посла.

2004 році, ювілейному для Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин відзначає і своє шістдесятиліття. Створення в університеті окремого навчального підрозділу з підготовки фахівців-міжнародників у воєнному 1944 році було пов'язане з виходом України на міжнародну арену в процесі формування на той час повоєнної системи міжнародних відносин під егідою ООН. У зв'язку з наданням Українській РСР повноважень у галузі зовнішніх зносин і створенням союзно-республіканського Народного Комісаріату закордонних справ УРСР Нарком освіти видав 18 жовтня 1944 року наказ про відкриття в Київському університеті факультету міжнародних відносин.

Того ж року було здійснено прийом студентів одночасно на два курси. Першими студентами стали переважно фронтовики — учасники Великої Вітчизняної війни. Проте в наступні роки стала збільшуватися також частка студентів, які прийшли на навчання одразу після закінчення середньої школи. А з кінця 40-х років на навчання стали прибувати й громадяни ряду зарубіжних країн: Кореї, Румунії, Польщі, Болгарії та ін.

Навчання на факультеті спершу зводилося головним чином до підготовки службовців Міністерства закордонних справ. Згодом, починаючи з 1948—1949 навчального року, тут стали готувати вже за класичною університетською системою фахівців з двох спеціальностей — історії міжнародних відносин і міжнародного права.

Очолювали факультет професор І. І. Беякевич, доценти Ю. Я. Білан, І. А. Василенко, П. М. Овчаренко. Завідувачами кафедри міжнародних відносин і міжнародного права були професори О. Касименко, В. А. Жебокрицький, М. К. Коростаренко, В. А. Тарасенко.

Протягом першого десятиріччя на факультеті було підготовлено понад 300 кваліфікованих фахівців-міжнародників, які стали основою дипломатичного корпусу України, заснували українські школи вчених у галузі міжнародних відносин і міжнародного права.

У 1955 році факультет було тимчасово закрито. Підготовка фахівців-міжнародників продовжувалася на історико-філософському та юридичному факультетах.

Незабаром знову постало питання про відновлення факультету міжнародних відносин. Суттєво сприяла цьому актуалізація потреби підготовки кадрів для країн, що звільнилися від колоніальної залежності і ставали на шлях самостійного державного розвитку. Одним з перших кроків до реалізації цієї потреби стало створення у 1960 році в Київському університеті підготовчого факультету для іноземних громадян, де пройшли підготовку до навчання у вищих навчальних закладах і технікумах СРСР понад 15 тисяч громадян з багатьох країн світу. Деканом факультету було призначено професора Г. М. Цветкова. У наступні роки колектив очолювали М. В. Дученко, Ю. Д. Петренко, В. О. Коцюба, Я. М. Серіщев, І. І. Ніколаєнко, А. П. Комашенко.

У 1962 році Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР запропонувало Київському університету розпочати навчання іноземних студентів зі спеціальності «Міжнародне право». Відтак на юридично-економічному факультеті було створено відділення міжнародного права, на яке зарахували спочатку 7 радянських і 10 іноземних студентів, а за кілька років тут уже навчалось понад 200 студентів.

У 1971 році, з огляду на розширення масштабів підготовки іноземних студентів, у Київському університеті було відновлено факультет міжнародних відносин і міжнародного права, на якому навчалися студенти за спеціальностями «Історія міжнародних відносин» та «Міжнародне право». За наказом ректора університету до факультету були переведені студенти відділення міжнародного права юридичного факультету та студенти спеціалізації з історії міжнародних відносин історичного факультету.

У 1972 році на факультеті було започатковано ще одну спеціальність — «Міжнародні економічні відносини». Незабаром створили й відповідну випускню кафедру — міжнародних економічних відносин (завідувачі — доцент О. К. Єрмоєнко, професори В. С. Будкін, А. С. Філіпенко).

Згодом окреме місце в структурі відновленого факультету, з огляду на специфіку навчального процесу в ньому, стала посідати кафедра іноземних мов, створена у 1976 році (завідувачі — доцент І. І. Борисенко, професор В. В. Дайнеко). Пізніше кафедра стала набувати значення головного в Україні методичного центру викладання іноземних мов у спеціальних цілях.

Деканами факультету (1971—1990 рр.) були відомі фахівці, засновники наукових шкіл з міжнародних відносин і міжнародного права: професор Г. М. Цветков, член-кореспондент Академії наук України А. А. Чухно, доцент О. К. Єрмоєнко, професори К. С. Забігайло, А. С. Філіпенко, В. Г. Буткевич.

Одним з напрямів функціонування факультету, як навчально-методичного підрозділу університету, починаючи з середини 70-х років, визначилася і робота щодо підвищення кваліфікації лекторів-міжнародників для товариства «Знання» Української РСР. Для цього у 1975 році на базі факультету було створено заочне відділення підвищення кваліфікації лекторів-міжнародників з дворічним терміном навчання (керівник відділен-

ня — доцент О. І. Ганусець). До середини 80-х років на заочному відділенні пройшли різнотермінове навчання понад тисяча лекторів.

За час свого функціонування (до 1990 року) факультет підготував понад три з половиною тисячі кваліфікованих фахівців-міжнародників, переважно з числа іноземців — представників більш як 90 країн світу. Випускники факультету склали основу нечисленного тоді дипломатичного корпусу в Україні, заклали підвалини національних педагогічної й наукової шкіл у галузі міжнародних відносин і міжнародного права.

Якісно новий етап у розвитку інституту настав з проголошенням України незалежною державою. У грудні 1990 року наказом ректора університету факультет міжнародних відносин і міжнародного права було перетворено в Інститут міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка. Директором інституту було призначено професора В. В. Пашука. У 1994 році, у зв'язку з переходом В. В. Пашука на дипломатичну роботу, інститут очолив проректор університету професор (нині — академік Національної академії наук України) Л. В. Губерський.

Входження незалежної України до міжнародної спільноти як її рівноправного члена та відповідна розбудова системи зовнішніх зносин гостро поставили питання кадрового забезпечення цієї сфери діяльності держави. Інститут міжнародних відносин Київського університету був на той час єдиним навчальним закладом, що мав відповідний досвід і потенціал для підготовки таких кадрів. Але у складі його студентів ще переважали громадяни зарубіжних країн. Враховуючи цю обставину, ректорат університету дав дозвіл на разове переведення на навчання на другий і третій курси інституту студентів з інших факультетів — юридичного, економічного, історичного і, частково, романо-германської філології, щоб таким чином збільшити випуск фахівців для роботи у сфері зовнішніх зносин України. Одночасно було збільшено прийом на перший курс громадян України. Крім того, на базі інституту було організовано різнотермінові курси перепідготовки і підвищення кваліфікації відповідних категорій працівників Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Державного митного комітету та інших міністерств і відомств

України. До 1997 року на курсах пройшли навчання понад 300 працівників названих міністерств і відомств.

Перебудовувалися й усі інші сфери діяльності інституту. Передусім були підготовлені нові навчальні плани з усіх спеціальностей, що враховували нові потреби часу, вітчизняний і зарубіжний досвід організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Розроблено концепції вивчення іноземних мов, розвитку лабораторій технічних засобів навчання й інформатики та обчислювальної техніки в інституті, концепцію проходження практик студентами тощо. У грудні 1995 року Вчена рада прийняла загальну концепцію перспектив розвитку інституту на 1995–2000 роки. 27 грудня 2000 року, у зв'язку з виконанням завдань, передбачених у цій концепції, було схвалено нову концепцію розвитку інституту на 2001–2005 роки.

Відповідно до концепції відбувалися суттєві зміни у внутрішній структурі інституту. В 1994 році вперше в Україні почали готувати фахівців за спеціальністю — «Міжнародна інформація». Ініціатором цієї справи і завідувачем однойменної випускної кафедри був професор В. П. Гондюл. У 2002–2003 навчальному році, знову ж таки вперше серед вищих навчальних закладів України, розпочато навчання студентів за спеціальністю «Міжнародний бізнес». Було започатковано понад 20 нових, актуальних спеціалізацій. Для їх забезпечення відкрито ряд нових кафедр: порівняльного правознавства (у 2003 році реорганізована в кафедру порівняльного та європейського права; завідувачі — професори П. Ф. Мартиненко, В. К. Забігайло, В. І. Муравйов), міжнародного приватного та митного права (завідувачі — професори К. К. Сандровський, А. С. Довгерт), управління зовнішньоекономічними зв'язками та маркетингом (згодом перейменована на кафедру управління зовнішньоекономічною діяльністю; завідувачі — доцент В. А. Прилюк, професори А. І. Кредісов, В. А. Вергун), міжнародних організацій та дипломатичної служби (завідувачі — доцент М. А. Кулінич, професор Б. І. Гуменюк), порівняльної політології та регіоназнавства (у 2003 році перейменована на кафедру країнознавства; завідувачі — професори І. І. Николаєнко, В. П. Крижанівський), міжнародних комунікацій та зв'язків з громадськістю (завідувачі — професори Г. Г. Почепцов, Є. А. Макаренко), міжнародних валют-

но-кредитних та фінансових відносин (завідувач — професор О. І. Рогач).

Новим явищем у розвитку інституту стало й відкриття у 1995 році на базі факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів відділення післядипломної освіти — надання другої вищої освіти за освітньо-професійними програмами магістра з очною й очно-заочною формами навчання (керівник відділення — доцент В. М. Матвієнко). Того ж року за цільовими направленнями Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Державної митної служби, Служби безпеки, Штабу цивільної оборони, Торговельно-промислової палати, Експрес-Банку та інших міністерств і відомств України на відділенні переподготовки та підвищення кваліфікації розпочали навчання 168 працівників цих установ за спеціальностями «Міжнародне право» і «Міжнародні економічні відносини». Згодом тут розпочалася підготовка магістрів також зі спеціальностей «Міжнародна інформація» і «Міжнародний бізнес». У 1995—2004 роках на відділенні переподготовки та підвищення кваліфікації здобули другу вищу освіту близько тисячі осіб.

У 1998—1999 навчальному році в інституті започатковано й окремі магістерські програми, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів, передбачених на виконання відповідних міжнародних освітньо-наукових програм. Спочатку це була магістратура зі спеціальності «Міжнародні відносини» за спеціалізацією «Європейська політика», фінансована за однією з програм TEMPUS-TACIS, координатором якої вперше в Україні й у цілому в країнах СНД став інститут. А з 1999—2000 навчального року аналогічні програми було започатковано за сприяння міжнародного фонду «Відродження» також зі спеціальностей «Міжнародне право» (спеціалізація «Європейське право») та «Міжнародні економічні відносини» (спеціалізація «Економіка Європейського Союзу»).

Інститут дедалі активніше розвивався і як центр наукових досліджень в галузі міжнародних відносин і міжнародного права. Він розширював і зміцнював контакти з багатьма університетами і науковими центрами України і зарубіжжя, виступав ініціатором, організатором і співорганізатором численних наукових конференцій, «круглих столів», симпозіумів та інших наукових зібрань.

Від самого створення інститут надавав активну методичну допомогу у розвитку системи навчальних закладів, що розпочинали освітню діяльність за спеціальностями напряму освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини». Провідні фахівці інституту брали якнайактивнішу участь у роботі навчально-методичної комісії Міністерства освіти і науки України з означеного напряму, профільних фахової та експертної рад Державної акредитаційної комісії цього міністерства. У 1997 році, на клопотання Закарпатської обласної державної адміністрації, було відкрито філію інституту в Ужгородському національному університеті для підготовки фахівців за спеціальністю «міжнародні економічні відносини». Інститут надав методичну та кадрову допомогу філії, допомігши тим самим створити умови для її перетворення у факультет Ужгородського університету. З 1996 року інститут розпочав активне співробітництво із Всесвітньою університетською асоціацією імені Платона (Болгарія) у справі організації кооперативного та дистанційного навчання іноземних громадян за спеціальністю «міжнародні відносини», а згодом — і «міжнародні економічні відносини». У 1996 році кафедри інституту взяли активну участь у розробці концепції Дипломатичної академії при МЗС України та надали безпосередню методичну допомогу в розгортанні її діяльності. Науково-педагогічний потенціал інституту став головною базою для кадрового забезпечення навчального процесу в Академії.

З огляду на означені обставини інститут указом Президента України від 30 травня 1995 року було визначено «головним навчально-методичним центром з підготовки на базі повної середньої загальної освіти фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України».

За роки свого функціонування інститут набув значного досвіду освітньої діяльності і став сьогодні добре знаним в Україні й зарубіжжі центром підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для сфери зовнішніх зносин. У його стінах підготовлено близько 8 тисяч фахівців, серед яких громадяни України та представники більш як 90 країн світу. Інститут пишається своїми випускниками, серед яких — міністри закордонних справ України В. Кравець, В. Мартиненко, Г. Удовенко, Б. Тарасюк; міністр зовнішніх економічних зв'язків та торгівлі України С. Осика; міністр юстиції України С. Головатий; міністр екології та природних ресурсів Украї-

ни С. Курикін; заступники міністрів А. Бутейко, В. Єльченко, В. Ігнащенко, В. Ліпатов, М. Макаревич, О. Моцик, Б. Соболев, В. Хандогій, І. Харченко, О. Чалий; послы України В. Василенко (Бельгія, Великобританія), А. Бутейко (США, Румунія), Б. Гуменюк (Кіпр), Р. Демченко (Сербія), В. Кирик (Хорватія), Ю. Кочубей (Франція), Ю. Костенко (ФРН, Японія), І. Литвин (Індонезія, КНР), І. Майдан (Іран), О. Майданник (Аргентина, Ізраїль), М. Макаревич (Австрія, Естонія), В. Огрізко (Австрія), В. Пащук (Аргентина, Куба), В. Примаченко (Югославія, Іран), О. Рибак (Лівія), І. Турянський (ПАР), О. Моцик (Туреччина), В. Хандогій (Канада, Бельгія), І. Харченко (Румунія); генеральні консули України С. Боровик (Торонто), О. Горін (Сінгапур), Р. Демченко (Стамбул), В. Корзаченко (Сідней), М. Кириченко (Торонто), О. Новосьолов (Бонн), О. Цветков (Единбург), Ю. Ярмілко (Бонн); глава постійного представництва України при ООН В. Єльченко, ректори Дипломатичної академії України при МЗС України Б. Гуменюк та М. Кулінич; співробітники представництв нашої держави в ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організаціях.

Випускники інституту обиралися до Верховної Ради України різних скликань. Це: І. Алексєєв, В. Буткевич, С. Головатий, В. Горбаль, К. Жеваго, О. Задорожній, В. Капустін, В. Лебедівський, П. Матвієнко, С. Осика, В. Макеєнко, М. Пилипчук, П. Порошенко, П. Рябікін, Б. Тарасюк, Л. Ташковський, С. Терьохін, В. Тропін, Г. Удовенко. Вихованці інституту складають основу апарату МЗС України, працюють в інших міністерствах, відомствах та організаціях, пов'язаних із зовнішніми відносинами України. Плідно працюють на різних відповідальних посадах випускники Інституту — громадяни зарубіжних країн.

У процесі розвитку факультету (з 1990 р. — інституту) сформувалося п'ять відділень: «міжнародні відносини», «міжнародне право», «міжнародні економічні відносини», «міжнародний бізнес», «міжнародна інформація». Нині в інституті навчається близько 2500 студентів, аспірантів і стажистів, майже 250 з них — іноземні громадяни з більш як 50 країн світу; понад 300 осіб здобувають другу вищу освіту на відділенні післядипломної освіти (заочна магістратура).

Навчальний процес в інституті забезпечує висококваліфікований професорсько-викладацький колектив, що налічує понад 170 осіб. Серед них — 24 доктори наук, професори; 83 — кандидати наук, доценти. В інституті функціонують 11 спеціальних кафедр та загальноінститутська кафедра іноземних мов. До читання лекцій, проведення практичних занять, керівництва дипломними і курсовими роботами залучаються відомі науковці, педагоги та фахівці-практики з факультетів університету, ВНЗ і наукових установ України та країн зарубіжжя. Перед студентами регулярно виступають відповідальні працівники Адміністрації Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Міністерства закордонних справ, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, інших міністерств і відомств України, зарубіжні державні діячі та дипломати.

У складі інституту діють: Центр підготовки та перепідготовки іноземних громадян (керівник — професор С. Я. Боринець); лабораторії: технічних засобів навчання, інформатики та обчислювальної техніки, розмножувальної техніки; наукова бібліотека. У 1997 році відкрито музей історії інституту.

З 2000 року в інституті функціонує Центр європейських студій (керівник Центру — професор О. І. Шнирков). У магістратурі цього Центру у співробітництві з університетами Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, ФРН, Франції, Швеції готують магістрів за програмами: «європейська політика», «європейське право», «економіка європейської інтеграції», «європейська інформаційна безпека», «європейські комунікації». У 2002 році в інституті, у складі відділення післядипломної освіти, створено Центр дистанційного навчання, що розгортає роботу з упровадження в навчальний процес новітніх освітніх технологій.

Підготовка спеціалістів-міжнародників в інституті включає викладання близько 20 іноземних мов з присвоєнням кваліфікації перекладача. Спектр мов є змінною величиною і може розширюватись за потреби. У 2001 році в інституті створено Центр іноземних мов, у якому студенти вивчають другі іноземні мови у вільний від навчання час. Викладання іноземних мов тісно пов'язане з профілюючими дисциплінами, що викладаються в інституті, а також з майбутньою практичною діяльністю студентів. Викладачі кафедри активно застосовують новітні методики, що ґрунтуються на використанні сучасних технічних

засобів навчання: комп'ютеризованих лінгафонних класів, системи синхронного перекладу та мультимедійних класів для самостійної роботи над вивченням іноземних мов.

Невід'ємною складовою підготовки фахівців-міжнародників є науково-дослідна робота. Вчені інституту досліджують теоретичні й практичні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики України, країнознавства, міжнародних економічних відносин, міжнародного права, сучасних гуманітарних проблем, мовознавства. Результати дослідницької діяльності кафедр та науково-дослідної частини інституту використовуються в навчальному процесі для підготовки та впровадження нових курсів та спецкурсів.

Значна увага приділяється роботі аспірантури і докторантури. В аспірантурі інституту щорічно навчається понад 120 громадян України та зарубіжних держав, близько 100 осіб працюють на кафедрах інституту як здобувачі наукового ступеня кандидата наук, а 20 — наукового ступеня доктора наук. В інституті функціонують три спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Перепідготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів інституту здійснюється як у провідних науково-дослідних установах країни, так і в зарубіжних вищих навчальних закладах, з якими інститут має угоди про співробітництво.

В інституті систематично проводяться міжнародні наукові конференції, семінари, симпозіуми, «круглі столи» з проблем міжнародного права, міжнародних відносин, міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації. Інститут має сучасну матеріально-технічну базу для друкування наукової та навчально-методичної літератури. Щорічно викладачі готують до 40 монографій та підручників, друкують більш як 300 наукових статей. Видаються збірники: «Вісник Київського університету. Міжнародні відносини», «Актуальні проблеми міжнародних відносин» та «Наукові доповіді Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка».

Активну участь у науково-дослідній роботі беруть студенти інституту. Формами залучення студентів до наукової творчості є робота в наукових гуртках, проблемних групах на кафедрах, проведення студентських наукових конференцій, «круглих столів», Днів науки, Шевченківських читань, міжнародних

олімпіад; регулярно проводиться конкурс інституту на кращу студентську наукову роботу. Наукове товариство студентів та аспірантів сприяє отриманню молодими науковцями інституту стипендій та грантів для науково-дослідної роботи і навчання за кордоном, публікації найцікавіших робіт. Результати наукових досліджень студентів та аспірантів публікуються в збірнику «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

Динамічно розвиваються міжнародні зв'язки інституту. Вони здійснюються як у рамках угод Київського національного університету імені Тараса Шевченка, так і на основі двосторонніх угод про співробітництво, які укладаються між інститутом і провідними зарубіжними навчальними закладами та науковими установами. У рамках міжуніверситетських угод інститут співпрацює з більш ніж 60 вищими навчальними закладами-партнерами з Великобританії, Бельгії, Греції, Єгипту, Ірану, Іспанії, Канади, КНР, ФРН, Республіки Корея, Польщі, Росії, США, Франції, Японії та ін. Двосторонні угоди про співробітництво укладено з Московським державним інститутом міжнародних відносин Міністерства закордонних справ Російської Федерації (Росія), Університетом м. Айова, Університетом Брігем Янг (США), Карлтонським університетом (Канада), Балканською освітньо-науковою Асоціацією (Благодєвград, Болгарія), Інститутом міжнародних відносин національного університету Ченг-Чі (Тайвань), Інститутом міжнародних відносин (СРВ), Інститутом Міжнародних Студій Вроцлавського університету (Польща), Вищою школою м. Мерзебург (ФРН) та іншими. Ними передбачено взаємний обмін навчально-методичними планами, програмами, науковою літературою, викладачами та студентами, проведення спільних науково-теоретичних конференцій, симпозіумів, «круглих столів» тощо. За угодою з Університетом Париж-II (Пантеон-Асса, Франція) студенти четвертого та п'ятого курсів відділення «Міжнародне право» навчаються за програмою з європейського та французького права і після її закінчення отримують диплом Університету Париж-II та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. За угодою з Університетом Нансі-II (Франція) передбачено подвійне керівництво дисертаційними дослідженнями, спільне видання наукової та навчальної літератури.

Продовжується активна співпраця у рамках міжнародних програм. За програмами ТЕМПУС-ТАСІС Інститут спів-

працює з багатьма зарубіжними вищими навчальними закладами. Інститут уперше в Україні був координатором проекту «Підготовка спеціалістів у галузі європейських досліджень», що виконувався в рамках програми ТЕМПУС у 1998 – 2001 рр. разом з Вільним університетом м. Брюсселя (Бельгія), Вестфальським університетом ім. Вільгельма (ФРН), Університетом м. Халл (Великобританія). За результатами проекту в інституті відкрито Центр європейських студій. Центром створено національну інформаційну систему вищих навчальних закладів України з Європейських студій.

Інститут бере активну участь у реалізації багатосторонніх великомасштабних міжнародних проектів, співпрацює з іноземними партнерами у рамках міжнародних програм ЮНЕСКО, ІНТАС, ІАН та ін., з Фондами Аденауера, Бертельсмана, Еберта, Розі Люксембург (ФРН), «Відродження», «Євразія», Єгипетським Фондом технічного співробітництва з країнами СНД та ін. На базі інституту продовжують свою роботу Центр Європейської Документації, Інформаційний Центр МВФ, Центр інформації і документації НАТО, Інформаційний офіс ГУУАМ.

Своє шістдесятиріччя інститут зустрічає в розквіті творчих сил, як широко відомий, авторитетний в Україні і зарубіжжі освітній і науково-дослідний центр у царині міжнародних відносин, міжнародного права та світової політики.

Сергій Пирожков,

Україна в системі міжнародної безпеки та військового співробітництва

Народився 20 червня 1948 р. Доктор економічних наук, професор, академік НАН України, заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Автор праць з проблем демографії та економіки народонаселення, методології прогнозування соціальних процесів, концептуальних засад економічної та національної безпеки. Засновник та організатор Національного інституту стратегічних досліджень та Національного інституту українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України (1992–2000). Нагороджений премією НАН України імені М. Туган-Барановського, орденом «За заслуги» III ступеня. Обраний членом Світової та Європейської асоціації народонаселення, Європейської асоціації демографічних наук, почесним членом Академії суспільних наук.

Питання війни і миру сьогодні дедалі більше турбують світову громадськість. Щоденно засоби масової інформації приносять звістки, які більш нагадують фронтові зведення. За подіями в Іраку та інших «гарячих» точках планети з великим занепокоєнням стежать і в Україні. Формування воєнних альянсів, участь військових підрозділів у антитерористичних, стабілізаційних та миротворчих операціях стають чи не найактуальнішими питаннями міжнародних відносин. Ці аспекти сьогодні визначають нову архітектуру міжнародної безпеки і місце в ній кожної з країн, зокрема й України.

Військова політика нашої країни з перших днів незалежності стала важливим як внутрішнім, так і зовнішнім чинником утвердження української державності, входження її в сві-

тову спільноту. Серйозним внеском України у зміцнення міжнародної безпеки став акт добровільної здачі ядерної зброї. Це було мудре рішення, що додало країні міжнародного авторитету. Україна і надалі стоятиме на позиціях нерозповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження, активно сприяючи світовій спільноті у тому, щоб поставити надійні перепони на шляху розповзання смертоносних засобів по планеті. Проте, на жаль, доводиться нагадувати тим недалекоглядним українським політикам, які виголошують безвідповідальні заяви про недоцільність відмови України від ядерного мораторію.

В умовах складної соціальної обстановки Україна послідовно проводила заходи щодо скорочення Збройних сил та конверсії військово-промислового комплексу до рівня, необхідного для виконання цивілізованою європейською державою завдань миролюбної зовнішньої політики.

Разом з тим міжнародне середовище з кожним роком стає все менш прогнозованим і більш небезпечним. На зміну домінуючій у період «холодної війни» глобальній загрозі прийшли численні потенційні загрози меншого масштабу, але досить серйозні за своїми наслідками для міжнародного миру і стабільності. Нові загрози та виклики, по суті, визначаються самим ходом розвитку цивілізації і суперечностями, які його супроводжують. Вони зачіпають інтереси багатьох держав і не залишають можливостей окремій країні сховатися за нейтральним статусом або політикою невтручання.

За таких умов оборонна політика України тільки тоді виконає своє найвідповідальніше завдання надійного захисту країни від воєнних загроз, коли адекватно інтегрується у світову систему безпеки — стане членом військових коаліцій, діяльність яких спрямовуватиметься на упередження загроз, відповідно до викликів часу реформуватиме свої Збройні сили і всю воєнну організацію держави, проводитиме модернізацію озброєнь, впроваджуватиме сучасні технології проведення воєнних операцій.

Водночас миротворча діяльність Збройних сил України вже нині є своєрідною візитною карткою держави, свідченням її реальної присутності у світовій політиці, гарантом просування національних інтересів України на світовій арені, чинником високого міжнародного авторитету. І на це треба зважати тим політикам, які намагаються використовувати пацифістські настрої частини свого електорату на шкоду всьому українському народові.

1. Посилення чинника воєнної сили у міжнародній політиці

Система міжнародних відносин дедалі більше стає безпекоцентричною — чинники глобальної та регіональної безпеки і стабільності стають чи не найвизначальнішими у формуванні нового світового ладу. Безпрецедентний у сучасній історії терористичний акт 11 вересня 2001 р. поставив не тільки Сполучені Штати Америки, а й увесь світ перед необхідністю перегляду стратегії та політики безпеки на глобальному, регіональному та національному рівнях з урахуванням їхнього глибинного взаємозв'язку. У світлі нового бачення тероризм постає не тільки як засіб з'ясування політичних суперечностей, а й як одна з форм ведення війни.

Міжнародний тероризм інкорпорований у світовий простір і використовує можливості глобалізації економічних, політичних, інформаційних процесів. Терористи мають у своєму розпорядженні сучасні зразки зброї та військової техніки, використовують інформаційні технології та можливості розгалуженої банківської системи. «Злі генії» терору у своєму прагненні до володіння смертоносною зброєю активно шукають доступу до ядерних, хімічних та бактеріологічних технологій. Тероризм перетворився із суспільної загрози на воєнну.

Усвідомлення зазначених обставин спонукало міжнародні організації та національні держави до застосування всіх наявних можливостей протидії тероризму, насамперед силових. Саме збройні сили виявилися найбільш мобільним засобом вирішення питання щодо радикальної зміни середовища, в якому могли вільно розвиватися та формуватися терористичні структури.

По суті, XXI століття започаткувало принципово нову парадигму безпеки, характерними особливостями якої стала можливість превентивного застосування сили за межами національної території для попередження та нейтралізації загроз національній і міжнародній безпеці.

Це сформувало принципово нові вимоги до тактики ведення бойових дій. Сучасні воєнні операції характеризуються високою динамікою в просторі й часі, а вирішальним чинником перемоги в них стає високотехнологічна зброя. Найістотнішими її характеристиками є: різке збільшення дальності й ефективності ураження за рахунок точності наведення, широка уніфікація,

мінімізація впливу «людського чинника» тощо. Визначальної ролі набуває космічно-повітряна складова розвідки, здатна у реальному часі надавати відомості про противника та наводити на ціль високоточну зброю.

Значно підвищується роль планування операцій. Особлива увага приділяється питанням комплексного і системного застосування сил і засобів. Стратегічна ініціатива підтримується за рахунок використання функціональних структур постійної готовності, здатних негайно реагувати на зміни у воєнно-політичній обстановці (об'єднані сили швидкого реагування, сили спеціальних операцій тощо), та засобів, спроможних активно протистояти ударам з повітряно-космічного простору. Зростає значення інформаційної боротьби в усіх її різновидах і сферах.

Загалом, нова парадигма оборонної політики, що формується в реаліях сучасного світу, спрямована на створення ефективних механізмів безпеки, орієнтованих на протидію асиметричним загрозам. Вона не тільки пов'язана з посиленням у міжнародній політиці ролі сили, а й потребує глибшої кооперації та широкого співробітництва між воєнно-політичними структурами цивілізованих країн, запровадження нових механізмів взаємодії, зокрема шляхом створення гнучкіших альянсів та коаліцій.

Суттєві трансформації відбуваються на національному та регіональному рівнях. Принцип превентивного застосування сили за межами національної території став визначальною ознакою нової оборонної стратегії та політики США. Доктрину «превентивних ударів» доповнює політика розширення територій, охоплених військовими базами передової присутності, та формування гнучких коаліцій для боротьби з конкретними загрозами. Підтримка військових акцій США проти «країн-ізогоїв» і участь у міжнародних антитерористичних заходах стали визначальними чинниками формування міжнародного рейтингу будь-якої держави, успішності двостороннього співробітництва з США.

Необхідність реагувати на асиметричні загрози стала потужним поштовхом до реформування збройних сил, які мають бути мобільнішими, швидшими і гнучкішими. Водночас для боротьби із загрозою тероризму американські збройні сили передбачено використовувати й у самих Сполучених Штатах. Посилюється роль органів виконавчої влади в управлінні кризовими ситуаціями, для вирішення яких можуть залучатися військові.

Зокрема, в країні сформована нова структура — Міністерство внутрішньої безпеки, яке перетворюється на найвпливовішу управлінську структуру США.

Посилюється роль силової компоненти і в сфері оборонної політики та політики безпеки іншого стратегічного партнера України — Російської Федерації, яка до того ж відіграє координуючу функцію у галузі військово-політичної діяльності ряду країн СНД в рамках Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Негативно оцінюючи тенденцію до нівелювання ролі Ради Безпеки ООН і перехід до застосування збройних сил на основі національних рішень, Росія також дотримується права превентивного застосування своїх збройних сил. Інтенсивне співробітництво силових структур різних країн у відповідь на сучасні загрози розглядається Росією як одна з умов її успішної інтеграції у систему міжнародних відносин.

Оборонна політика НАТО зосереджується на розробці всеохоплюючої програми заходів щодо забезпечення спроможності Альянсу виконувати весь спектр сучасних завдань у сфері безпеки. Передбачається, зокрема, зміцнення союзницьких відносин, розширення безпекового простору НАТО через прийняття нових членів та розвиток партнерських відносин з країнами Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП). Планується формування гнучких передових військових контингентів, оснащених сучасним озброєнням та військовою технікою із забезпеченням можливостей їх оперативної передислокації на значну відстань у будь-який конфліктний регіон світу. Пріоритетним є вдосконалення воєнно-технічного потенціалу, створення ефективних засобів реагування на поширення зброї масового ураження. Значна увага приділяється підтримці цивільних структур у надзвичайних ситуаціях.

У тому ж руслі прагне організувати оборонну політику Європейський Союз, консолідуючи зусилля в рамках Спільної Європейської політики безпеки й оборони (СЄПБО). Особлива увага при цьому приділяється узгодженню та координації оборонної політики ЄС та НАТО як ключового елемента євроатлантичної безпеки. Важливим знаряддям реалізації цих завдань мають стати європейські сили швидкого реагування, здатні до проведення самостійних акцій у визначених зонах відповідальності. До них належать можливі превентивні удари поза межами національних територій, операції «примусу до

миру» та гуманітарні інтервенції. Активними темпами йде інституціалізація силових структур Євросоюзу. ЄС працює в напрямі розвитку співробітництва у галузі озброєнь та оборонних можливостей у сфері врегулювання криз, зокрема підвищення ефективності миротворчої діяльності на Балканах, яку він перебрав від НАТО.

Таким чином, посилення у міжнародній політиці ролі силового компоненту та розвиток консолідації воєнно-політичної діяльності по боротьбі з нетрадиційними загрозами призвели до зміцнення діючих та запровадження нових механізмів взаємодії як у двосторонніх, так і у багатосторонніх відносинах, а на національному рівні прискорили процес об'єднання можливостей різних силових структур, оптимізації їх взаємодії у боротьбі з новими загрозами. Водночас, ефективність державної політики у цих напрямках визначальним чином впливає на місце країни у новому глобальному порядку.

2. Військове співробітництво України у глобальному і регіональному вимірах

Світ стає більш взаємопов'язаним. Жодна держава не спроможна гарантувати свою безпеку винятково власними силами. Погіршення економічної ситуації, виникнення конфліктів, екологічних криз навіть у найвіддаленіших його куточках може породити загрозу глобального масштабу. У протистоянні таким загрозам, як міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження автономні національні системи безпеки виявляються неієздатними.

Враховуючи це, Україна активно долучилася до міжнародної антитерористичної коаліції. Вона підтримала дії коаліції у війні в Афганістані, ратифікувала 12 із 13 міжнародних конвенцій щодо боротьби з тероризмом та прийняла відповідні закони з питань боротьби з тероризмом. Український військовий контингент бере участь у стабілізаційних заходах в Іраку. Значну увагу Україна приділяє посиленню ролі міжнародних інституцій, і насамперед Організації Об'єднаних Націй, у боротьбі з міжнародним тероризмом, зокрема, в контексті резолюції Ради безпеки № 1373 від 28 вересня 2001 року та інших.

Україна розглядає свою воєнну політику як значущий чинник успішної інтеграції у нову архітектуру глобальної та регіо-

нальної безпеки, важливу складову всієї системи міжнародних відносин.

Організація північноатлантичного договору (НАТО)

Розвиток подій у світі та на Європейському континенті протягом останніх років засвідчив, що НАТО зробила значний внесок у підтримання миру, стабільності та загального клімату довіри в євроатлантичному просторі, створення нової архітектури безпеки в Європі, поглиблення процесів роззброєння, контролю над озброєннями і нерозповсюдженням зброї масового ураження. Альянс закономірно залишається основною, найефективнішою структурою, навколо якої викристалізовується нова архітектура європейської безпеки.

Україна інтенсивно включається у систему трансатлантичної солідарності військових як у сфері миротворчості, так і в системі спільних навчань у рамках Ради Євроатлантичного партнерства (РЕАП). Україна проголосила нову стратегію співробітництва з НАТО, з Північноатлантичним Альянсом, ухвалено План дій «Україна – НАТО». Послідовно виконуються щорічні Цільові плани дій «Україна – НАТО».

Україна надає особливого значення місцю, ролі та потенціалу РЕАП як найбільш представницького форуму з питань партнерства в галузі безпеки, активно сприяє зміцненню консультативного та миротворчого потенціалу РЕАП. Активна участь України у Програмі «Партнерство заради миру» (ПЗМ) і надалі орієнтуватиметься на практичні заходи у галузі оборони та безпеки, розглядаючи ПЗМ у загальному контексті відносин з НАТО, а також як важливий чинник зміцнення національної безпеки. Зокрема, ескадрилья армійської авіації та військово-транспортна авіаційна ескадрилья беруть участь у третьому циклі Процесу планування та оцінки сил НАТО згідно з програмою ПЗМ.

Перспективи набуття Україною членства в НАТО стимулюють розвиток партнерства із США, низкою країн – членів НАТО на двосторонній основі. Важливим уявляється виведення українсько-американських відносин на рівень усталеного стратегічного партнерства. Особливо з урахуванням тієї обставини, що США згідно з Будапештським меморандумом 1994 року є гарантом безпеки та територіальної цілісності України. Нині головними напрямками, за якими розвивається

військове співробітництво між Україною і США у військово-політичній сфері, є боротьба з тероризмом, зміцнення безпеки у Східноєвропейському та Чорноморсько-Каспійському регіонах.

Європейський Союз

Налагодження співробітництва у рамках оборонної компоненти Євросоюзу відкриває для України значні перспективи. Започаткування плідної співпраці у цій сфері може стати однією з головних умов подальших позитивних зрушень у відносинах між Україною і ЄС. Відносини України з ЄС спрямовані на подальший розвиток партнерства для ефективного протистояння новим загрозам глобальній безпеці — тероризму, розповсюдженню зброї масового ураження, організованим злочинності, нелегальній міграції. Україна продемонструвала можливість співпраці з Євросоюзом у цій сфері.

Високо оцінена участь України у поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині. Продовжуються консультації з метою створення спеціальної угоди щодо використання Євросоюзом можливостей України у сфері дальніх авіатранспортних перевезень.

Україна має потенційні можливості зробити вагомий внесок у проект СЗППБ як партнер ЄС з питань:

- реалізації східної та південно-східної політики ЄС, зокрема у Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- підготовки та проведення миротворчих операцій, надання військових контингентів та озброєнь;
- здійснення стратегічних військово-транспортних перевезень;
- реалізації своїх передових технологій в аерокосмічній галузі.

У рамках упровадження Концепції спільної європейської політики безпеки й оборони Збройні сили України долучаються до реалізації ініціатив щодо створення Сил швидкого реагування. Зокрема, тривають консультації про можливе формування українського компонента у складі польсько-словацько-угорської бригади цих сил. На найвищому рівні досягнуто попередніх домовленостей щодо можливості направлення постійного представника України при керівних військових струк-

турах ЄС і залучення української національної компоненти до складу багатонаціональної бригади швидкого реагування ЄС.

Є й інші перспективи. Для стратегічного перекидання військ ЄС запропонована військово-транспортна авіаційна ескадрилья ВПС України. Для вирішення завдань в інтересах загальноєвропейської безпеки може використовуватися багатонаціональна інженерна частина «Тиса», що створена за участю України, Румунії, Словаччини, Угорщини. Для підготовки сил ЄС, проведення тактичних і командно-штабних навчань пропонується максимально використовувати Яворівський навчальний центр підготовки миротворчих сил.

Перспективи України як транзитної держави, пов'язані з транспортуванням каспійських енергоносіїв у Євросоюз, значно зростають за умови активної участі європейських країн і США в реалізації цього проекту. З цим пов'язаний ще один перспективний аспект українсько-євроатлантичної стратегічної взаємодії — гарантування безпеки регіональних комунікацій, що посилює безпековий статус організації ГУУАМ.

Російська Федерація

Співробітництво України і Росії у військовій сфері є одним із найскладніших питань в українсько-російських відносинах. Обидві країни пройшли складний шлях розв'язання болючих проблем, таких, як розподіл стратегічного та тактичного озброєння і військової техніки, виведення ядерної зброї з України, дислокація Чорноморського Флоту РФ на території України тощо. Залишилися деякі важливі спільні елементи оборонної структури (фрагментарна участь України в системах протиповітряної та протиракетної оборони).

Водночас залишилися проблеми, що продовжують і сьогодні збуджувати політичні пристрасті в українському політикумі та боляче відбиваються у суспільстві в цілому. Цим і зумовлюються основні застереження щодо військово-політичного співробітництва з Росією.

Набагато ширші можливості співробітництва у військово-технічній сфері, що зумовлено значним технічним потенціалом України. Наша держава отримала в спадщину від колишнього СРСР близько 700 оборонних підприємств. Найпотужнішими були 344 організації: 205 виробничих об'єднань і 139 науко-

во-виробничих із загальною чисельністю близько 1,5 млн чоловік.

Україна успадкувала майже третину космічної галузі колишнього СРСР. У діяльності, пов'язаній з ракетно-космічною технікою, було безпосередньо задіяно більш як сто підприємств та інститутів, що забезпечували роботою 200 тис. чоловік. З двадцяти типів міжконтинентальних балістичних ракет — дванадцять спроектовано і зроблено в Україні.

На території України залишилося понад 50 науково-виробничих об'єднань (НВО), що займалися не тільки розробкою нової техніки, а й модернізацією старої. За останні роки Україна налагодила випуск нових і модернізованих зразків озброєнь і військової техніки (ОВТ).

Україна має високий експортний військово-технічний потенціал щодо постачання озброєнь і військової техніки на світовий ринок. Вона склала значну конкуренцію російським оборонним підприємствам, особливо у виробництві та модернізації бронетанкової техніки. Український оборонно-промисловий комплекс забезпечує високі прибутки від експорту озброєнь.

Водночас усвідомлення особливостей розвитку воєнно-політичної ситуації у світі й важливості високотехнологічних виробництв для обороноздатності країни та її інноваційного розвитку призвело до активізації останніми роками військово-технічного співробітництва (ВТС) між підприємствами оборонно-промислових комплексів (ОПК) Росії й України.

Створено ґрунтовну нормативно-правову базу, зокрема укладено 21 угоду в галузі ВТС, із яких 14 міжнародних і 7 міжгалузевих.

Значним поштовхом до цього стали переговори Президентів України і РФ у Дніпропетровську (лютий 2001 р.) в результаті яких було підписано 4 міждержавних і 9 міжвідомчих угод з питань співробітництва в оборонній індустрії та енергетиці на 2001—2007 рр. Триває підготовка до підписання ще трьох угод в галузі ВТС. Прийнято рішення щодо участі російських підприємств у створенні космічного ракетного комплексу «Циклон-4».

Разом з тим, незважаючи на значну кількість двосторонніх договорів, угод та програм державного рівня у військовій та військово-технічній сфері, більшість з них виконуються сторонами не у повному обсязі.

3. Участь України у миротворчих операціях

У період глибоких змін на політичній карті світу та припинення міжблокового протистояння основні зусилля у сфері безпеки спрямовані на пошук збалансованої формули, яка сприяла б запобіганню виникненню та розвитку кризових ситуацій. Сьогодні безпека будь-якої держави формується не лише на її кордонах, а значною мірою залежить від загальної стабільності у світі. Тому все частіше збройні сили залучаються до участі в міжнародних миротворчих операціях.

Участь українських військових та представників Міністерства внутрішніх справ у миротворчій діяльності є, безумовно, одним з найважливіших зовнішньополітичних здобутків нашої держави, що має величезне значення для підвищення авторитету України на світовій арені. А тому вона розглядається як один з пріоритетних напрямів зовнішньої політики держави. Зокрема, співпраця з європейськими регіональними організаціями у сфері безпеки сприяє повномасштабному входженню України до загальноєвропейського простору і дає можливість використовувати механізми та інструменти цих організацій для забезпечення національних інтересів. Послідовно нарощуючи свій внесок у превентивну миротворчу діяльність, Україна створює навколо своїх кордонів стабільну, сприятливу обстановку, зміцнює свій імідж і підвищує свою роль на Європейському континенті.

Участь національних миротворчих контингентів і персоналу у міжнародних миротворчих операціях на території інших держав здійснюється на підставі міжнародних договорів України в порядку і на умовах, визначених чинним законодавством України. При цьому треба зазначити, що в кожному окремому випадку рішення про участь представників України у міжнародній миротворчій діяльності приймається на політичному рівні з урахуванням відповідності національним інтересам та законодавству України на основі ґрунтовного аналізу військово-політичної обстановки в регіоні, майбутніх завдань, рівня небезпеки та загроз тощо.

Україна з року в рік розширює свою участь і в міжнародних миротворчих операціях, що проводяться під егідою ООН, міжнародних і регіональних організацій з безпеки. Українські контингенти та персонал залучені до участі в десяти міжнародних миротворчих місіях, а саме: у складі Місій ООН

у Ефіопії та Еритреї, Сьєрра-Леоне, Демократичній Республіці Конго, Косово, Лівані, Ліберії, у складі Місії ОБСЄ в Грузії, у спільних миротворчих силах у Придністровському регіоні Республіки Молдова, у Міжнародних силах з підтримання миру в Косово (КФОР) та у складі Коаліційних об'єднаних оперативних сил в Іраку.

Участь України у складі Миротворчих Сил ООН у колишній Югославії та набутий досвід довів спроможність України ефективно виконувати миротворчу місію та високий вишкіл українських військовослужбовців. Дії наших військових отримали позитивну оцінку та підтримку як сербського, так і албанського населення. Україна зарекомендувала себе як надійний, передбачуваний партнер, який проводить активну миролюбну політику.

У червні 2003 р. було прийнято рішення про направлення миротворчого контингенту України для участі в міжнародній миротворчій операції в Республіці Ірак. Правовою підставою для такого рішення стала Резолюція Ради Безпеки ООН від 22 травня 2003 р. № 1483. Ця резолюція створила міжнародно-правові передумови для об'єднаних зусиль і широкої участі міжнародної спільноти у стабілізаційних заходах, по суті, надала їм статус міжнародної миротворчої операції.

Основними завданнями українського миротворчого контингенту в Республіці Ірак є підтримання стабільності у провінції Васіт, забезпечення діяльності міжнародних гуманітарних організацій, надання медичної допомоги цивільному населенню, виконання інших функцій із гарантування безпеки і дотримання прав людини.

Українська присутність та несення служби є серйозним чинником стабілізації та стабільності в Іраку. Іракське населення не сприймає українців як окупантів. Більш того, є дуже багато звернень до наших військових з суто людських проблем, зокрема щодо надання медичної допомоги. Для простих іракців наявність сили, що певною мірою виконує роль третейського судді, чинника стабільності, є важливою і значущою. Українці вилучили тисячі одиниць зброї, сотні тисяч боєприпасів, і все це вже не стріляє, не вбиває людей.

Україна реально сприяє формуванню компонентів нової іракської системи безпеки. Триває робота з підготовки батальйону територіальної оборони Іраку. Сотні і тисячі підготовлених на-

ми іракців несуть службу з патрулювання і охорони важливих об'єктів. Ми також готуємо прикордонників для несення служби на ірано-іракському кордоні в українському секторі відповідальності.

Ірак водночас — добра школа для підготовки нової генерації українських військових. Це справжні професіонали, ядро майбутньої професійної армії України. Ірак — це можливість наочно побачити і краще зрозуміти сучасний військовий світ, зіставити з ним свої можливості та визначити реальні орієнтири для роботи на перспективу.

Присутність в Іраку українських військовослужбовців, які виконують винятково миротворчі і гуманітарні завдання, значною мірою посилює позиції України як активного учасника сучасних світових процесів. Беручи участь у багатонаціональних силах, Україна не тільки сприяє поліпшенню політичної ситуації на Близькому Сході, а й формує основу для активної участі нашої країни у повоєнній відбудові економіки Іраку.

Наші довготривалі стосунки з Іраком є важливою складовою реалізації національних інтересів України на Близькому Сході. Тому українські військові фактично започатковують нову історію у взаєминах з Республікою Ірак як миротворці.

Участь українських контингентів у міжнародних миротворчих операціях є надзвичайно важливим і корисним у набутті досвіду врегулювання збройних конфліктів, організації та всебічного забезпечення військових миротворчих дій, набутті практичних навичок у бойових умовах. Миротворча діяльність надає широкі можливості щодо апробації моделі професійних збройних сил, слугує своєрідним полігоном підготовки та «обкатки» досвідчених військових кадрів.

У ході миротворчих операцій значною мірою здійснюється визначення вимог і коригування пріоритетів розвитку та модернізації озброєнь і військової техніки у сучасних умовах, у тому числі з використанням можливостей військово-технічного співробітництва зі збройними силами інших держав.

Зважаючи на набутий досвід, значні політичні та економічні дивіденди від участі у миротворчих операціях, Україна зацікавлена у подальшій активізації цієї форми міжнародного співробітництва. Серед пріоритетів розвитку — поширення співпраці з НАТО у миротворчій діяльності. Україна не може залишатися осторонь процесів розвитку оперативних можли-

востей Євросоюзу, що створюються для виконання гуманітарних і рятувальних завдань під час урегулювання кризових ситуацій. Поглиблення співпраці у цій галузі є одним із важливих факторів інтеграції України до ЄС.

Водночас активізація співпраці у миротворчій діяльності на єврорегіональному рівні не означає автоматичної відмови від участі в подібних операціях в Азії чи на Африканському континенті. Міжнародні організації закономірно розширюють свою участь у врегулюванні кризових ситуацій і на пострадянському просторі. Особливо це стосується розв'язання Придністровської кризи, врегулювання конфліктів у Нагірному Карабасі (Азербайджан), Абхазії та Південній Осетії (Грузія). Саме у цих регіонах миротворчий потенціал України може реалізуватися більш активно.

Наша держава не може стояти осторонь від магістральних шляхів розвитку сучасних світових процесів у сфері безпеки. Ми готові до співпраці під егідою ООН та впливових регіональних організацій з іншими членами міжнародного співтовариства на ниві миротворчості. Тенденції розвитку глобального безпекового середовища поставили Україну, як й інші держави світу, перед необхідністю трансформації національної оборонної політики та реформування відповідних силових структур, передусім — Збройних сил. Мета реформування — це, насамперед, приведення завдань, які покладаються на Збройні сили, а відтак, їх структури і чисельності у відповідність до тих загроз і викликів, які сьогодні демонструє світ. Саме на це спрямовує українських військових нова Воєнна доктрина держави.

Оборонна політика і заходи з реформування Збройних сил України мають бути адаптовані до нових геополітичних умов подальшого розвитку воєнно-політичних, воєнних і воєнно-технічних взаємовідносин між національними державами та оборонними союзами. Реформа покликана забезпечити подальший розвиток демократичних цивільно-військових відносин, усунути у стислі терміни низку негативних явищ і процесів, що накопичувалися в оборонній сфері останніми роками.

І найактуальніше — реформування Збройних сил України має базуватися на реальних економічних можливостях держави.

Висновки

1. Незважаючи на триваючу кризу в трансатлантичних відносинах і суперечності у підходах провідних європейських країн щодо майбутнього цих відносин, зберігатиме своє значення підтримка інтеграції України до європейських структур з боку США. З огляду на зростання уваги США до нормалізації відносин з Україною, доцільно використати сприятливу ситуацію для інтенсифікації процесу вступу України в НАТО вже у найближчі роки.

2. Новоутворена європейська «вісь» Франція – Німеччина – Росія навряд чи набуде позитивного розвитку у середньостроковій перспективі. Імовірно, що це буде ситуативний «союз», тривалість якого залежатиме від темпів розв'язання проблеми Іраку, і на дискредитацію та розпад якого буде спрямовано найближчим часом політику США.

3. План дій «Україна – НАТО» містить цілі, досягнення яких сприятиме інтеграції України до європейських цінностей і стандартів. Подібні ж умови для розширеного діалогу з країнами-сусідами містить і документ щодо «сусідства» ЄС. Таким чином, і НАТО, і ЄС висувають фактично єдині вимоги для країн-сусідів, що не є членами, зокрема й для України. Відмова або повільність у виконанні Україною вимог, що висуваються НАТО і Євросоюзом, фактично означатиме перекриття шляхів розвитку відносин між Києвом і Заходом на інституційному рівні.

4. Із вступом до НАТО та Європейського Союзу, в рамках обох організацій з'явиться новий вимір – вимір Центральної та Східної Європи. Нині і в середньостроковій перспективі вплив США на політичний курс цих країн буде досить високим. Виходячи з ініціатив Польщі, Литви та Латвії щодо прискорення процесу інтеграції України в НАТО, існує потреба в активізації розвитку відносин України з країнами «Вільнюської десятки», в рамках чого обговорюватимуться питання європейської безпеки у контексті інтересів Центральної та Східної Європи.

5. Підсумки війни в Іраку матимуть значний вплив як на європейські, так і на євроатлантичні процеси, що, безперечно, буде прямо торкатися стратегічних інтересів України. Подальші кроки у відносинах України із США та Росією матимуть виняткове значення для інтеграції України в НАТО. Є підстави вважати, що внаслідок війни в Іраку позиції Вашингтона будуть

зміцнені, а Росія шукатиме шляхи для відновлення позитивного розвитку відносин із США.

6. Поглиблення відносин України із США з питань євроатлантичної інтеграції України має надзвичайно важливе значення саме сьогодні, враховуючи проблеми, що постали перед Вашингтоном у зв'язку з подіями навколо Іраку. Належне розуміння Україною інтересів свого стратегічного партнера та готовність сприяти їх реалізації, можна сподіватися, знайде відповідну позитивну реакцію США.

7. Для перетворення України на ключового донора регіональної стабільності доцільно й надалі проводити політичний діалог з НАТО з питань безпеки на Балканах та в Чорноморсько-Каспійському регіоні, визначення заходів щодо підтримки миру та стабільності, включаючи участь України в КФОР, щодо пошуку місця ГУУАМ у системі європейської безпеки.

* * *

Звичайно, співробітництво між Україною та ЄС, так само, як і стосунки з НАТО, вимагають виконання певних зобов'язань і потребують зусиль, інколи значних. Але ризик для національної безпеки України від вихолощення стосунків з НАТО і ЄС є набагато більшим, бо означатиме її статус як «проблемної країни», позбавленої шансів брати участь у системі європейської безпеки, а також перспектив європейської інтеграції.

На шляху до інтеграції української науки у світову систему

*(з досвіду роботи Українського міжнародного комітету
з питань науки і культури при Національній академії
наук України)*

Народився 25 жовтня 1940 р. у с. Данильче на Івано-Франківщині. Українець. 1960р. закінчив Львівський політехнічний інститут. Працював інженером-спостерігачем у Полтавській гравіметричній обсерваторії, навчався в аспірантурі при Головній астрономічній обсерваторії (ГАО) Національної академії наук України, в якій працює з 1965 року.

Д.ф.-м.н., академік НАН України (1985), заслужений діяч науки і техніки України (1998). З 1975 р. — директор ГАО НАНУ, з 1998 р. — член Президії НАН України. Лауреат Державної премії СРСР (1986), Державної премії України (1983) та інших премій в галузі науки. Автор близько 200 наукових праць у галузі астрономії, досліджень космічного простору. З 1990 р. — Голова Українського міжнародного комітету з питань

науки і культури при НАН України, член Національної комісії України у справах ЮНЕСКО (з 1995), член Президії Товариства «Україна-Світ» (з 1992). Нагороджений орденами «За заслуги» III ступ. (1997), II ступ. (2000), «Св. архістратига Божого Михаїла» (1999, УГЦ КП), «Дружби» (2001, Росія).

кінці 80-х та на початку 90-х років минулого століття набули широкого розмаху контакти українських науковців з їх колегами — українцями за походженням, з інших країн світу. Тому 18 липня 1990 р. Президія АН УРСР прийняла рішення про заснування Комітету науки і культури для зв'язків з українцями за кордоном при АН УРСР, який у 1994 р. було реорганізовано в Український міжнародний комітет з питань науки і культури (КНК) при Національній академії наук України. Основною метою КНК при НАН України було всебічне сприяння входженню української науки до світо-

вої наукової спільноти шляхом здійснення спільних проєктів, стажування українських вчених за кордоном тощо. Утворення Комітету підтримали і увійшли до його складу провідні науковці та діячі культури України, серед них: академіки НАН України Борис Патон, Віктор Бар'яхтар, Михайло Бродин, Дмитро Гродзинський, Віктор Єременко, Ярослав Ісаєвич, Микола Жулинський, Володимир Панасюк, Віктор Походенко, Костянтин Ситник, Віктор Скопенко, Олексій Ситенко, Микола Чумаченко, Анатолій Шпак, Анатолій Шидловський та багато ін., іноземні члени НАН України професори Богдан Гаврилишин (Швейцарія), Санте Грачотті (Італія), Аркадій Жуковський (Франція), Омелян Пріцак (США), Роман Джеків (США) та ін. Мені було доручено очолити КНК при НАН України.

За роки діяльності КНК при НАН України зарекомендував себе в наукових та громадських колах і в Україні, і за кордоном як авторитетна інституція, здатна формулювати перспективні проєкти та консолідувати сили для їх виконання. КНК при НАН України значною мірою сприяв налагодженню співпраці наукових установ України з провідними науковими центрами і товариствами Австрії, Італії, Канади, США, Франції. Зокрема, КНК забезпечив відбір і організацію стажування здібної наукової молоді з України в наукових центрах Австрії, Канади, США; проведення міжнародних семінарів, конференцій та симпозіумів. У рамках співпраці КНК з Австрійським Інститутом Східної та Південно-Східної Європи впродовж 1992–1999 рр. сотні молодих українських науковців мали змогу ознайомитися з роботою провідних австрійських інститутів та університетів, десятки студентів відвідали літні наукові школи в Австрії. Це, безумовно, позитивно позначилось на їх подальшому науковому зростанні. Протягом 1994–1999 рр. в Австрії пройшли стажування (тривалістю від 1 до 6 місяців) понад 350 науковців Національної академії наук України.

Комітет ініціював проведення, брав участь у організації та роботі кількох міжнародних семінарів, конференцій та симпозіумів, до яких широко залучав зарубіжних фахівців. Найбільш представницькими і результативними для академічної науки в Україні стали: українсько-австрійський симпозіум «Українська література в Австрії, австрійська — в Україні» (Київ, 1993); Перший українсько-італійський симпозіум «Україна XVII століття між заходом та сходом Європи» (Київ, 1994);

міжнародна конференція «Микола Гоголь і світова культура» (Ніжин, 1994); семінар «INTERNET об'єднує Львів та Харків» (Харків, 1995); науково-політичний семінар «Порівняльний аналіз політичних структур Австрії та України» (Київ, 1995), круглий стіл «Швейцарія: економічне, політичне та культурне життя» (Київ, 1996) у рамках програми «Вікно в Швейцарію»; міжнародні наукові конференції з аналітичної теорії чисел та просторових мозаїк, присвячені пам'яті видатного українського математика та патріота Георгія Вороного (Київ, 1998; Київ, 2003); українсько-австрійський семінар ботаніків та мікологів «Центральна і Східна Європа — ключові території для збереження європейського біологічного різноманіття» (Відень, 1999); міжнародний семінар «В'ячеслав Липинський — історик, дипломат та політик» (Відень, 1999); міжнародні конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» (Київ, 1999; Київ, 2002). Комітет є постійним учасником міжнародних з'їздів українознавців, на яких він організовує круглі столи чи секційні засідання з актуальних питань співпраці науковців України та діаспори. Важливим є те, що Комітет у цій міждисциплінарній діяльності співпрацює з широким колом інститутів Національної академії наук, вищими навчальними закладами та громадськими організаціями усіх регіонів України та зарубіжжя: короткий перелік партнерів з виконання спільних проектів має 46 позицій.

На замовлення Міністерства освіти і науки України Комітетом разом з Центром соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України, Центром досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва і громадською організацією «Жінки в науці» Комітет виконував проект «Українські вчені за кордоном: перспективи співпраці та повернення», що вивчав досвід різних країн світу з розв'язання проблеми «відпливу високофахових науковців»; оцінку реального стану цієї проблеми в Україні — створення бази даних респондентів (українських учених за кордоном), і головне — проведення соціологічного опитування, що дає змогу проаналізувати перспективи активізації реальної співпраці українських учених за кордоном з їх колегами в Україні. Кінцева мета проекту — розробка пропозицій до Державної програми повернення українських учених (аналогічні програми уже прийняті урядами Естонії, Індії, Китаю). Результати аналізу соціологічного до-

слідження «Scientific Emigration Issues in Ukraine for 1991—2000: comparative and sociological aspects», яке виконувалось у рамках проекту, були представлені на Міжнародній конференції «International Support of Science in Russia and Ukraine: a 10-year Retrospective and Forward Look» (Великобританія, Лондон, 22—23 жовтня, 2001).

Комітет брав участь у підготовці наукових та науково-популярних видань, зокрема, разом з Науковим товариством ім. Шевченка ініціював підготовку «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ): стояв біля витоків Координаційного бюро ЕСУ, яким уже видано два томи енциклопедії. КНК при НАН України випускає Інформаційний бюлетень (вийшло 16 чисел), видав довідник «Дипломатія сучасної України», спогади доньки Гетьмана України Павла Скоропадського Олени Отт-Скоропадської «Повернення в Україну», підготував книжку «Імена України в Космосі», яка включає близько 200 оригінальних нарисів, присвячених видатним історичним подіям минулого та сучасності України; життєвому та творчому шляху видатних українських діячів науки, культури, політики, назви та імена яких (відповідно) присвоєно об'єктам Всесвіту.

Комітет також популяризував всесвітньовідомі твори з українознавства — згадаємо лише перший англомовний переклад першого тому «Історії України-Руси» Михайла Грушевського (спільно з професором Френком Сисиним, Центр дослідження історії України ім. П. Яцика, Канада), український переклад книги професора Сорбонни Даніеля Бовуа «Битва за землю в Україні 1863—1914 (Поляки в соціоетнічних конфліктах)», книжку В'ячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів» (разом з професором Ярославом Пеленським, США), книжку Павла Скоропадського «Спогади» та ін.

Окремо треба відзначити співпрацю КНК при НАН України з товариством «Друзі Товариства імені Григорія Ващенко» (Канада, Торонто), в рамках якої було видано та на добродійних засадах розповсюджено на теренах України видання загальним накладом понад 130 тис. примірників, зокрема: Анатолія Погрібного «Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба...» (наклад 50 тис. примірників), Івана Сірополка «Історія освіти в Україні» (5 тис. прим.), Василя Симоненка «Берег чекань» (50 тис. прим.), Леоніда Куценка «Dominus Malanuk: tlo i postaty» (2 тис. прим.), Дмитра Донцова «Туга

за героїчним. Постаті та ідеї української літератури» (25 тис. прим.).

Високу оцінку в Україні та за її межами отримали здійснені за участю Комітету проекти «Універсал» (1994—1998 рр.), «Українська мова і література у Віденському університеті» (1997—2000 рр.), «Український дім в Австрії» (1996—2000 рр.), «Наука і культура на межі тисячоліття: українсько-австрійський діалог» (1999—2000 рр.), «Українсько-американська співпраця з космічних досліджень та телекомунікацій» (1998—1999 рр.), «Сарсельська наукова бібліотека» (1994—1997 рр.), «Українські революційні змагання 1918—1920 рр.» (1994—1999 рр.) та ін.

Так, в рамках проекту «Універсал», виконання якого мало на меті вшанування 80-річчя проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки, Комітет співпрацював з Київською державною адміністрацією, Інститутом історії України НАН України, Інститутом східноєвропейських досліджень НАН України та Східноєвропейським дослідним інститутом ім. В. Липинського (США), Центральним державним архівом вищих органів влади та управління, Київським міським Будинком вчителя й громадськими організаціями та партіями — Конгресом української інтелігенції, Конгресом українських націоналістів, Народним рухом України, Українською громадою в Торонто (Канада) та ін. За участю КНК було організовано виготовлення та встановлення меморіальної дошки на фасаді та стели у вестибюлі Київського міського Будинку вчителя, видано біографічний довідник Владислава Верстюка та Тетяни Осташко «Діячі Української Центральної Ради», широку наукову громадськість Києва та Харкова ознайомлено з виданням архівних документів «Українська Центральна Рада. Документи та матеріали» (у 2-х томах), організовано та проведено урочисті збори громадськості з нагоди 80-річчя проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки тощо.

Український міжнародний Комітет з питань науки і культури при НАН України активно співпрацював з науковими та громадськими установами цілого ряду країн, але найбільш плідною слід вважати українсько-австрійську співпрацю. Це і участь Комітету в організації та відкритті у Львові українсько-австрійського наукового центру НАН України; і відкриття у Віденському університеті меморіальної дошки Іванові Франку

за участю Віце-канцлера Австрії Едгара Бусека; і організація стажування в Австрії талановитої наукової молоді, про що вже згадувалось; і співпраця з Віденським університетом (професори Юліана Бестерс-Ділгер та Андреас Каппелер) та Українським культурним центром «Український дім в Австрії» (д-р Маркіян Припхан); і організація та проведення у Відні в рамках проекту «Наука і культура на межі тисячоліття: українсько-австрійський діалог» серії українсько-австрійських наукових зустрічей та семінарів з різних галузей науки — біології, історії, соціології, астрофізики та космічних досліджень, медицини та ін.

Комітет разом з Київським національним університетом ім. Т. Шевченка, його Інститутом українознавства (професор Петро Кононенко) та Інститутом славистики Віденського університету (професор Юліана Бестерс-Ділгер) започаткували викладання німецькою мовою у Віденському університеті курсу «Українська мова і література». Комітетом було забезпечено викладання цього курсу досвідченими фахівцями з України протягом трьох 97/98, 98/99 та 99/2000 навчальних років.

У рамках проекту «Сарсельська наукова бібліотека» за підтримки фонду «Відродження» було проведено роботу з комп'ютеризації, впорядкування та систематизації наукової бібліотеки в Сарселі (Франція).

Як дуже ефективну форму пропаганди сучасних наукових знань і здобутків Національної академії наук України слід розглядати організовані Комітетом вечірні читання (проект «Елітарна світлиця»), на яких упродовж більш як семи років щомісячно з доповідями про стан, проблеми і перспективи сучасної української науки, культури і політичного життя виступали провідні діячі науки та культури, визначні політики та громадські діячі України. Академіки НАН України Борис Патон, Віктор Бар'яхтар, Валерій Геєць, Юрій Глеба, Володимир Горбулін, Дмитро Гродзинський, Микола Жулинський, Михайло Згуровський, Василь Кремень, Валерій Кухар, Валерій Смолій, Олексій Созинов, Володимир Панасюк, Сергій Пирожков, Ігор Юхновський; члени-кореспонденти НАН України Віталій та Єлизавета Кордюми, Любомир Пиріг, Сергій Рябченко; перший Президент незалежної України Леонід Кравчук, перший космонавт України Леонід Каденюк, народні депутати України Артур Білоус, Іван Драч, Віталій Кононов,

Костянтин Ситник, Лесь Танюк, Юлія Тимошенко, Віктор Ющенко, Голова ДПА України Микола Азаров — це далеко не повний список доповідачів на засіданнях світлиці, яких відбулось понад 80. У рамках проекту «Елітарна світлиця» проведено також серію круглих столів з питань розвитку науки та науково-технічної галузі в Україні, вечір пам'яті жертв тоталітарного режиму (до 60-х роковин соловецького розстрілу української інтелігенції), зустрічі з редакційними колегами газет «Вечірній Київ» та «Дзеркало тижня», журналів «Політична думка» та «Універсум» (Львів). Надзвичайно цікавими були зустрічі з видатним українським поетом сучасності Ліною Костенко, австрійським лікарем-трансплантологом Ігорем Гуком, віцепрезидентом банку CREDITANSTALT (Австрія) професором Вальтером Фремуттом, професорами Осипом Морозом та Ярославом Пеленським (США), п. Оленою Отт-Скоропадською (Швейцарія), професором Остапом Гавалешкою (Канада), нунцієм Ватикану в Україні архієпископом Ніколою Етеровичем та ін.

Схвальну оцінку громадськості отримав проект «Дослідження з історії та потенціалу фундаментальної науки України та їх висвітлення в засобах масової інформації», який виконувався Комітетом упродовж 2000—2003 рр. Метою проекту було, зокрема, створення на основі оригінальних досліджень циклу науково-документальних фільмів «Золоті імена науки України» — фільмів про видатних учених-співвітчизників, чії наукові праці є окрасою та гордістю науки України, хто створив наукові школи, які отримали міжнародне визнання, чії оригінальні ідеї, наукові відкриття та розробки збагатили наукову скарбницю людства. В рамках проекту за матеріалами архівних кіно- і фотоматеріалів та сучасних телевізійних зйомок завершено роботу над фільмами, присвяченими всесвітньовідомому математику Михайлові Остроградському (до 200-річчя від дня його народження), академікові НАН України Любові Малій (Харків, Інститут терапії АМН України), академіку НАН України, засновникові декаметрової радіоастрономії Семену Брауде (Харків, Радіоастрономічний інститут НАНУ) та славетному фізику Борису Лазареву (Харків, Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут»), академікам Національної академії наук України, патріархам української біохімії Максиму Гулому (Київ,

Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна НАНУ), фізичної хімії Костянтину Яцимирському (Київ, Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАНУ) та математики Юрію Митропольському (Київ, Інститут математики НАНУ), видатному патологоанатому члену-кореспонденту НАНУ Дмитрові Зербіно (Львів, Львівський медичний інститут). Відновлено три фільми про академіків НАНУ В. Вернадського, М. Холодного, О. Богомольця. Прем'єри документальних фільмів відбувались на засіданнях «Елітарної світлиці», згодом ці відеофільми набули всеукраїнської аудиторії у рамках телепередачі «Грані пізнання» (УТ-2).

В Україну, до Національної академії наук України на запрошення Комітету протягом десяти років приїздили сотні іноземних гостей — визнаних у світі діячів науки та культури, багато з них стали справжніми вірними друзями України. У їх числі — пані Олена Отт-Скоропадська (Швейцарія), професори Богдан Гаврилишин (Швейцарія), Санта Грачотті та Лука Кальві (Італія), Ігор Гук (Австрія), Аркадій Жуковський (Франція), Осип Мороз та Ярослав Пеленський (США), професор Френк Сисин та інженер-хімік Степан Ільницький (Канада) і багато ін.

Своєю багатогранною діяльністю Український міжнародний Комітет з питань науки і культури при НАН України набув численних друзів як в Україні, так і за її межами. Сподіваємося, що діяльність КНК при НАН України сприяла розбудові громадянського суспільства в Україні, розвитку її науки та входженню української науки до світового наукового співтовариства.

Виклики ХХІ століття: погляд зсередини на світову динаміку у сфері глобальної політики

Віктор Петрович Андрушенко — ректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук, професор, академік АПН України, заслужений діяч науки і техніки України.

Народився 1 січня 1949 року в с. Совинка Конопського району Сумської області. Закінчив філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Обіймав посади заступника декана, заступника проректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка; був головою експертної ради ВАК України з філософії та соціології; першим заступником Міністра освіти України; директором інституту вищої освіти АПН України. Здійснив

координацію робочої групи з підготовки Національної доктрини розвитку освіти України у ХХ столітті. Автор близько 300 наукових праць, серед яких 12 індивідуальних і близько 25 колективних монографій, підручників, навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів.

Охопити минуле століття одним поглядом і визначити пріоритети соціокультурної динаміки ХХІ ст. надзвичайно важко, якщо й узагалі можливо без деякого спрощення, схематизації. Десятки, сотні, тисячі подій, нагромадження фактів, імен, суперечностей не вміщуються в сухі сторінки наукового тексту, раціонально сконструйовану схему, аналітичну оцінку. Епоха охоплюється думкою поступово. Знання про неї формується повільно, викристалізовується послідовно через узагальнення, єдність думок, конструктивний компроміс, дискурс суперечливих поглядів, оцінок та прогнозів. Яким же було ХХ століття? Які події визначали його сутність і спрямованість? Які герої назавжди залишаться в історії, з чікими іменами на вустах людство буде жити й діяти в ХХІ столітті?

Цей погляд започаткували фундаментальні філософські, культурологічні, історичні узагальнення від «Логічних дослідів» Е. Гуссерля (1900 р.) до «Історії західного мислення» Р. Тарнаса (1991 р.). Сюди ж ми відносимо такі фундаментальні праці, як «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебера, «Процес» Ф. Кафки, «Незадоволення культурою» З. Фрейда, «Повстання мас» Х. Ортеги-і-Гасета, «Осягнення історії» А. Тойнбі, «Втеча від свободи» Е. Фрома, «Буття і ніщо» Ж. Сартра, «Розмова на путівці» М. Хайдеггера, «1984 р.» Дж. Оруелла, «Феномен людини» Тейяр-де-Шардена, «Політика досвіду» Ленка, «Межі зростання» Д. Медоуза, «Способи створення світу» Гудмена, «Філософія і зеркало природи» Рорті, «Третя хвиля» О. Тоффлера тощо.

Поза всяким сумнівом, «внутрішній погляд» на історію ХХ ст. формувався і з участю таких відомих філософів, культурологів і політиків, як Освальд Шпенглер, Карл Барт, Бертран Рассел, Томас Манн, Карл Ясперс, Карл Поппер, Пітірим Сорокін, Альберт Швейцер, Герберт Маркузе, Збігнев Бжезинський, Жак Дерріда, Ілля Пригожин і багатьох інших, чий праці назавжди ввійшли в історію науки і культури.

Кожен із названих авторів виокремлював у поточному столітті головне, особливе і неповторне, пов'язував з ним еволюцію в майбутнє, обґрунтовував пропозиції щодо практичних дій. Характерно, що багато в чому історія ХХ ст. розгорталася саме за цими прогнозами й обґрунтуваннями. Осягнення історії за «внутрішнім поглядом» могло б бути повним лише за умови повного й послідовного аналізу кожної з праць названих і не названих авторів. Зрозуміло, зробити останнє просто неможливо. У жодній країні світу, в жодному з університетів ми не вбачали навчального курсу, який би претендував на послідовний виклад синтетичної історії ХХ ст. за поглядами згаданих мислителів. І все ж підсумки (нехай навіть попередні) підбивати треба. Запитання «яким в ідеалі бачили ХХ ст. його сучасники» і «яким воно стало насправді» потребує розгорнутої відповіді. Не претендуючи на істину в останній інстанції, спробуємо викласти свої попередні висновки.

Осягнення історії ХХ ст. формувалося протягом самої ж історії, тобто одночасно з її безпосереднім ходом і з участю безпосередніх свідків історичних подій. Цим обумовлена значущість оцінки і водночас її певна суб'єктивність. Велике бачить-

ся на відстані! Відстані ж до ХХ ст. у 2003 р. практично ще не існує. Тому, залишаючи неупереджене осягнення дійсної історії ХХ ст. майбутнім поколінням, спробуємо охопити його рефлексією лише попередньо, користуючись інтелектуальною підтримкою тих, хто зміг висловити про нього своє неупереджене судження, ще у ХХ ст.

...«Спочатку було Слово»... Так розпочинається одна з версій трактування людської цивілізації. За іншими версіями вона складається з епох, ер, періодів, століть тощо. Однак слово не лише було «спочатку». Воно пронизує цивілізацію загалом. Як духовний стрижень, як логіка розвитку епохи, як її принцип і її початок. Отже «Слово» було початком і нашого часу. У 1900 р. помер найпопулярніший філософ ХХ ст. Фрідріх Ніцше... Його раніше таврували як «...украї реакційного німецького філософа-ідеаліста, відвертого апологета буржуазної експлуатації і агресії, прямого попередника фашистських «ідеологів» (Краткий философский словарь. — М., 1952. — С.341). Його твори вилучали з бібліотек. Студентам заборонялось про нього навіть згадувати. І все ж...

...Щоб «стати Людиною» — благородною, творчою і гуманною, — людина повинна відмовитись від тих моральних і культурних цінностей, які не витримали випробування часом, посоромили себе перед історією й обтяжують цивілізаційний поступ у майбутнє. Людина повинна стати дитиною «по той бік добра і зла», розпочати творення нової системи цінностей, спираючись на власну волю як жадобу до життя, благородства і справедливості. Таке «слово» залишає людству великий Ніцше. Від нього й розпочалась одна з версій інтерпретації нашої історії. Однак почули і зрозуміли це слово далеко не всі і не так. Та й історичні події розвивалися багато в чому не так, як їх прогнозував філософ.

Дехто ввійшов в історію ХХ ст. зі старим «словом». Як відомо, ще одне передбачення висловили у ХІХ ст. представники німецької філософії Карл Маркс і Фрідріх Енгельс. Відомий «Маніфест комуністичної партії» 1848 р. був саме тим «словом», що більш як на століття «задурило голови» знедоленим, які прагнули до елементарного людського буття — праці, соціального забезпечення, творчості і культури. Політичні радикали осідлали це прагнення буквально, запліднили безпідставними обіцянками й підштовхнули до збурення, протесту, револю-

ції. Потік історії ХХ ст. пішов двома річищами: одне з них — як зміцнення фундаментальних загальнолюдських засад цивілізації, моралі і культури; інше — як революційна стратегія нищення старого світу й творення світу нового, комуністичного, нової цивілізації, яка б розірвала пуповину зі «старою».

«Мы наш, мы новый мир построим, кто был ничем, тот станет всем!», — проголошували адепти комуністичної революції. Однак з нічого, як відомо, ніщо не виникає. Так воно зрештою і вийшло. Але ж до цього сучасні покоління мали дійти самотужки! Через жертви війни і страждання, через гулаги і фашистські концтабори, сталінський терор і тотальну підпорядкованість особистості державі, партії, вождеві. Люди зрозуміли: виходити із загальноцивілізаційного процесу небезпечно. Потоки історії, звичайно ж, плинули дотично, перехрещувалися, «конфліктували» один з одним. Смогою найвищої ворожості стала Друга світова війна, боротьба з фашистською Німеччиною та її союзниками, згодом — «холодна війна», період якої датується 1946—1986 рр. минулого століття. Друге річище історії, яке трактується як загальноцивілізаційне, розгорталося не менш агресивно, ніж перше, і аж ніяк не було гуманнішим. Згадаємо колоніальні, релігійні, Першу світову та інші війни.

Та звернімося до початків історії ХХ ст. Перше десятиліття: М. Планк започатковує основи квантової фізики; Е. Гуссерль звертається до людства з принципами феноменології; відроджується інтерес до генетики Г. Менделя; брати Райт здійснюють перший політ на моторному аероплані; з'являються записи А. Ейнштейна щодо спеціальної теорії відносності, фотоелектричного ефекту та броунівського руху; в Росії вибухнула перша революція; Махатма Ганді розвиває вчення про ненасильницьку боротьбу за незалежність; США захоплюються прагматизмом Вільяма Джеймса; Макс Вебер дарує цивілізації свою знамениту «Протестантську етику...»; Слово Ф. Ніцше намагаються переосмислити Бернард Шоу і Зигмунд Фрейд, Анрі Бергсон і Густав Юнг, Бертран Рассел і Уайтхед; марксистську доктрину перелицьовують на російський лад Володимир Ленін і Микола Бухарін, Лев Троцький і Йосиф Сталін. Всесвітня історія жила передчуттям поглиблення вододілу єдиного світового потоку. Ним стала Російська революція 1917 р.

«Десять днів, що потрясли світ» — таку оцінку дав Жовтневій революції американський письменник і публіцист

Джон Рід. Оцінка виявилася загалом реалістичною. Світ справді здригнувся. Подібного історія ще не знала: експропріація експропріаторів, «червоний терор», ліквідація приватної власності, диктатура класу (пролетаріату), партії, вождя, репресії і голодомор, тоталітарна держава й претензії на світову революцію — в таких головних характеристиках сприймалася російська революція світовою громадськістю. Такою загалом вона й була насправді. Певні зміни в житті народів колишньої царської Росії, звичайно ж, відбулися.

Використовуючи методи жорстокого примусу, насильства, залякування і терору, тотальної пропаганди ідеологізованої культури, більшовицька влада ліквідувала неграмотність населення, здійснила індустріалізацію держави, ініціювала творчу самодіяльність народу і водночас спрямувала її в ідеологічно обумовлене русло.

Оцінюючи революцію загалом, мисляча громадськість дедалі рельєфніше викристалізовувала думку про те, що позитивні зрушення, обумовлені нею, є надто слабкою втіхою порівняно з тим соціальним злом, якого заподіяла революція людству, світовій цивілізації та культурі. Мільйони жертв нівелюють будь-який позитивний результат. Але це лише один бік справи. Другий же полягає в тому, що майже третину людства революція зіштовхнула зі стовпової дороги розвитку цивілізації, спричинила буйний розквіт соціальних деформацій та катаклізмів. Означений потік історії набув яскраво забарвленого насильницького, конфронтаційного характеру. І це зрозуміло. Насильницьким шляхом революція навряд чи може привести до народження більш досконалої демократії. Ймовірнішим є інше: насильство відкриває шляхи утвердження недемократичних режимів. Радянське суспільство стало тоталітарним, а отже — джерелом загрози для всього демократичного й цивілізованого світу.

Другий потік історії також викристалізовувався небезпечно й небезконфліктно. Класові, територіальні, економічні конфлікти стрясали світ і окремі держави. Тяжко, хворобливо людство (особливо Європа) пережило Першу світову війну й породжені нею криваві процеси, відродження трудових ресурсів та виробництва, становлення оновлених політичних систем, культурних цінностей та моралі. Націоналізм став одним

з головних факторів конфліктів і розпаду колоній, складання нової політичної мапи світу.

Проте історія рухалася далі. Науково-технічний прогрес став одним з найважливіших рушіїв соціального прогресу. З подивом і захопленням світ зустрів загальну теорію відносності славнозвісного А. Ейнштейна (1916 р.). Не менше захоплення викликали перше громадське радіомовлення, пояснення квантової механіки Шредингером, принцип невизначеності Гейзенберга та принцип доповнюваності Н. Бора. Маніфест «Наукове світорозуміння», запропонований віденським гуртком всесвітньовідомих учених, відкривав дорогу до індустріалізму, технізації та технологізації виробництва. Здавалося б, ще крок, ще одне відкриття, і людство вступить у нову індустріальну епоху. Однак у справу, як майже завжди недоречно, втрутилася політика. Над світом нависла загроза нацизму і фашизму як руйнівників цивілізації. Людству судилося пройти випробування Другою світовою війною. І тут західні демократичні режими пішли навіть на союз з іншим диктатором — Й. Сталіним, аби врятувати цивілізацію.

Наслідки війни — жахливі: мільйони загиблих, безліч зруйнованих, спалених, знищених міст і сіл, заводів і фабрик, надбань світової культури. Світ після війни знову, як і після російської революції 1917 р., став іншим — післявоєнним. Потоки історії — загальносвітовий і комуністичний — попрямували паралельними курсами, залякуючи один одного ядерними бомбами, ракетами різної дальності, бактеріологічною й хімічною зброєю, екологічною катастрофою тощо.

«Холодна війна» — етап глибокої й напруженої конфронтації між СРСР і його союзниками з одного боку, й розвинутими західними державами, з другого, — практично до початку 90-х років визначала загальну світову атмосферу, характер міжнародних відносин та процесів, спрямованість розвитку економіки, політики і культури. Протистояння, недовіра, гонка озброєнь привели до створення двох протилежних світів — економіко-правових, моральних і соціокультурних систем, вороже налаштованих одна проти одної. Між цими світами виросла сумновідома «залізна завіса», символом якої стала Берлінська стіна, що на декілька десятиліть розділила нацьковуваних один на одного колишніх консолідованих громадян єдиної великої держави.

Авторитет СРСР — одного з головних борців проти фашизму і переможців у Другій світовій війні був надзвичайно високим. Мало хто знав, якими жертвами далася ця перемога. Люди лише здогадувалися про втрати. Дехто в світі чув про ГУЛАГ, злочини сталінізму і тоталітаризму. Однак чутки придушувалися масовою пропагандою про відбудову господарства, розвиток, а згодом і розквіт системи, утвердження свободи особистості в суспільстві, яке прямує у комуністичне майбутнє. Як і яким чином жили люди у цьому суспільстві, мало хто знав тоді по другий бік «залізної завіси».

А жили люди бідно: тяжка праця і мізерна зарплата, постійний дефіцит і довжелазні черги за предметами повсякденного вжитку, гучна, пишномовна політична пропаганда щодо свободи волевиявлення та творчої самореалізації особистості й тотальний ідеологічний пресинг, що зводив можливості особистості в буквальному розумінні нанівець.

Так званий «соціалістичний табір» нарощував свою агресивність до іншого світу. Він викривав «пороки капіталізму» і водночас переконував у «перевагах соціалістичного способу життя», підбурював національно-демократичні революції і разом з тим жорстко придушував тих, хто намагався вийти за межі системи, заявляв про свою незгоду з її ідеологічними постулатами.

Карибська криза, криваві події в Угорщині, Польщі, Чехословаччині, нарешті, вторгнення СРСР в Афганістан відкрили світові агресивну сутність соціалізму радянського типу. Чорнобильська катастрофа 1986 р. виявила його неспроможність безпечно рухатись шляхами технічного прогресу. Масова еміграція або й просто втеча творчих особистостей за кордон показали справжнє обличчя й спрямованість політичного режиму як антидемократичного, ворожого людині і людяності. Жити при такому режимі могли лише пристосованці. А оскільки це так, пристосованцем став кожен. Соціалістичне суспільство захлснула хвиля посередності, нещирості, подвійної моралі.

Люди споживали мізерно. Благами користувалися досить обмеженими. Вірили в ідеали, сподівалися на краще, жертвували власною долею але... писали свою історію «сірою фарбою на сірому тлі». Безперспективність такого способу життя ставала дедалі очевиднішою.

Другий потік післявоєнної історії також розгортався суперечливо, конфліктно, нерідко через жорстокість і неприховане насильство. Чи можна виправдати, наприклад, ядерні амбіції США і демонстрацію сили бомбардуванням Хіросіми й Нагасакі? Як зрозуміти післявоєнний сплеск расизму і вбивство палкого борця за громадянські права, надію знедолених Мартіна Лютера Кінга? Чи мають об'єктивно-історичне підґрунтя агресія Франції і США у В'єтнамі, окупація беззахисної Гренади, піночетівський заколот у Чилі, десятилітня бойня в Ольстері, вбивство президента Дж. Кеннеді (США) та прем'єр-міністра Швеції У. Пальме?

Ці запитання мають не риторичний характер. Західний світ ішов до демократії через вивітрювання (посилення й заперечення) своєї жорстокості, насильства, як принципу світовлаштування й утвердження людяності як єдино розумної і моральної основи майбутнього цивілізації на цій маленькій Планеті. Першою ластівкою взаємопорозуміння народів став Нюрнберзький процес, який затаврував фашизм як злочин перед людством, культурою, цивілізацією; другою — процес Гельсінський (1972—1975 рр.) — відкрив канали утвердження безпеки й співробітництва в Європі; третьою — руйнація комунізму у Східній Європі, яка поклала край «холодній війні» й утвердила принципи нового світового порядку та нової світової динаміки. Але перемога у третій світовій війні, яка хоч і називалася «холодною», але дуже часто ставала «гарячою», оскільки збройні конфлікти Сходу і Заходу відбувались у всіх куточках Землі, надала США та їх союзникам тільки тимчасову перемогу. Можливі нові глобальні конфлікти.

Повоєнна історія знаменна фактом об'єднання провідних учасників антигітлерівської коаліції для підтримки і зміцнення миру, міжнародної безпеки і співробітництва, тобто народження Організації Об'єднаних Націй, 55-річчя якої людство відзначило у 2000 р.

Принципи, якими зобов'язалися керуватися члени ООН — суверенна рівність держав; добросовісне виконання обов'язків, зафіксованих у статуті; розв'язання міжнародних суперечностей мирними засобами; відмова від загрози силою і т. ін., відкривали в загальних рисах контури нового світовлаштування, які, власне, й утвердилися сьогодні, незважаючи на історичні катаклізми, що все ж таки мали місце в окремих регіонах світу.

Опорними з них стали ідеї демократії, ринкових відносин, пріоритету особистості і загальнолюдських цінностей.

Треба мати на увазі й те, що шлях до цих принципів торували не лише політики, а й учені, науковці, діячі культури, виробничники, підприємці, робітнича молодь і студенти. Огляд повоєнного суспільства під цим кутом зору виявляє його мозаїчним, різнобарвним, яскравим. У 1948 р. з'являється доленосна для науки другої половини ХХ ст. праця Н. Вінера «Кібернетика». Десь на межі 1953—1954 рр. Уотсон і Кірк відкривають структуру ДНК. У 1957 р. здійснюється запуск першого супутника, а в 1961 — політ першого космонавта Юрія Гагаріна. Людство повернуло свої погляди до науки й освіти. Виробництво перебудовує структуру під впливом нових джерел енергії. Світ вступає в епоху розщеплення атома й науково-технічної революції. На горизонті світової суспільної думки з'явилися перші промені теорій «конвергенції» і «єдиного індустріального суспільства», «інформаційного суспільства», «деїдеологізації» і «реїдеологізації». Світ поступово ставав іншим. Наші ж уявлення про нього, ідеологія, за якою розгорталася практична «соціалістична» діяльність людей по обидва боки океану, застигла в очікуванні якогось вулканічного поштовху, новітнього сплеску пасіонарності для людства, цивілізації загалом. Але нової комуністичної цивілізації не сформувалось. Інший фактор розірвав соціалістичну співдружність. Ним стала ідея націоналізму і створення незалежних держав, які руйнують останні імперії й відкривають народам дорогу до самоутвердження, самореалізації, вільного культурного розвитку. І це не стільки перемога Заходу, скільки самореалізація націй і народів в історичному просторі і часі.

Могутній поштовх розвитку, наданий цивілізації НТР, одночасно виявив і нову низку глобальних суперечностей, які окупували світ енергетичною кризою, демографічним вибухом, екологічною і ядерною загрозою. Пошук розв'язання суперечностей, породжених НТР, став лейтмотивом наукових роздумів мислячої еліти планети.

Андрій Сахаров, зокрема, ініціює заборону зброї масового знищення як такої; Компонер та А. Печчі формулюють нові цілі для людства, А. Швейцер прогнозує повернення до етики фундаментальних моральних цінностей, ряд учених обґрунтують варіанти відвернення екологічної катастрофи.

З вагомим словом звернулися до людства представники гуманітарної науки, філософії і культури. Як заперечення тоталітаризму, неприйняття насильницького шляху розвитку цивілізації і одночасно як заклик до загальнолюдських пріоритетів і цінностей, утвердження на цій основі нового мислення і нового світового порядку прозвучали фундаментальні праці Оруелла, Банхоффера, Маркузе, Хайдеггера, Хабермаса, Поппера, Ясперса.

Художню культуру людства урізнобарвили абстрактні полотна Поллока. Європейський простір заповнили могутні студентські рухи за мир, демократію і контркультуру. Народи СРСР увійшли у смугу горбачівської перебудови і національного самовизначення. Останню крапку в історії цивілізації ХХ ст. поставили руйнація СРСР і комунізму у Східній Європі, створення цілого ряду незалежних держав і їх заява про намір формувати свою життєдіяльність за типом відкритого суспільства, тобто демократичним чином і на ринкових засадах.

1991-й увійшов до історії роком руйнації Берлінської стіни, розпадом СРСР, утворенням на його терені ряду незалежних держав. Однією з них стала Україна. Цей факт, поза всяким сумнівом, має всесвітнє значення. Він принципово змінив геополітичну ситуацію в Європі фактично в такому ж контексті, як розпад у 1916 р. Австро-Угорської імперії та поділ Європи у 1945 р. на два блоки.

Історично Україна завжди була форпостом Європи на Сході й протистояла натиску тюрксько-ісламського світу. В такому контексті надію на неї покладають західні політологи й сьогодні. Однак цей факт має більш глобальне значення: до світу повернулася нація історична, висококультурна і працьовита. Все це вже незабаром може позначитися на європейському просторі новим злетом творчості, виробництва, науки і культури або стати новим конфліктогенним фактором глобального характеру.

Одним з найтяжчих фактів історії ХХ ст. є факт розвитку глобальних конфліктів і культивуванні жорстокості в політиці та фіксації її в засобах масової інформації і культурі. Власне, історія була жорстокою завжди. Згадаймо хоч би рішення княгині Ольги щодо покарання древлян, європейські інквізиційні процеси, розправи над гугенотами, учасниками селянських повстань тощо. Однак такої жорстокості, якою постала перед людством реальність ХХ ст., історія, відверто кажучи, не зна-

ла. І справа не лише в сталінських ГУЛАГах чи гітлерівських концентраційних таборах. Це все — жахливо. Але в цьому випадку йдеться про інше — про жорстокість масового, беззастережного розповсюдження, формовияву, глибинності.

Парадоксально, але факт — ескалація жорстокості розгорталася з одночасним формуванням у свідомості більшості людей світу світоглядної установки на неприйняття, відторгнення насильства як принципу розвитку цивілізації і одночасно утвердження у якості останнього загальнолюдських пріоритетів і цінностей. Люди переконалися в існуванні якогось внутрішнього світового взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємообумовленості майбутнього. Два потоки історії, вимиваючи добро і зло, бурхливо понеслися назустріч один одному. Всі ми стоїмо на порозі нового світу і з надією вдивляємося в майбутнє, очікуючи, як завжди, перемоги добра над злом. І тому є підстави.

Україна є цивілізацією зростаючою. Разом зі світом вона, хоч і не дуже впевнено, модернізується у ХХІ ст., здійснює реформи, утверджує своє власне «Я», самоідентифікуючи себе із своєю культурою, історичною традицією і ментальністю. Україна утверджується, зміцнює свій міжнародний авторитет і водночас гостро, болюче переживає проблеми та суперечності зростання, без чого, власне, не може бути цивілізованого суспільства. Одним з фундаментальних завдань розвитку культури є подолання глобалістики як зовнішньої сили щодо регіональних цивілізацій, економік, культур і повернення до людських цінностей, утвердження ідеології і культури справді гуманістичної спрямованості.

Глобалізація світу має і позитивні, й негативні наслідки. З одного боку, добре, коли усі нації відчують себе частиною людства, під'єднані до глобальних інформаційних структур, до світової економіки і політики. Але глобалізація веде до диктату наддержав, транснаціональних корпорацій, масових культур країн-наддержав, звужує автономію національних держав.

Теоретичні основи глобалістики як самостійного наукового напрямку, як теорії уникнення глобальних катастроф і гармонізації міжнародних відносин розробляються з другої половини 60-х років. Ця теорія асимілювала передові погляди багатьох природознавців і філософів — представників різних шкіл і світоглядів. Становлення глобалістики як особливої галузі наукового пізнання припадає на кінець 60-х — початок 70-х років.

Цілком реальною стала альтернатива: або людство знайде шляхи раціонального розв'язання глобальних проблем, або загине. Саме в зазначений період створювалися математичні, економічні і соціодинамічні моделі розвитку людського суспільства, що містили висновки про необхідність припинення або обмеження економічного зростання і науково-технічного прогресу для збереження природного середовища та економії сировинних ресурсів.

Глобалістичні дослідження головним чином розгортаються у двох площинах: перспективи розвитку людської цивілізації в цілому і окремих регіональних цивілізацій; перспективи входження окремих країн у так звані «західну» або «східну» цивілізації, або ж у світову цивілізацію як співдружність держав і народів. І в першій, і в другій площині аналізу є багато проблем, які привертають увагу дослідників. Але спочатку розглянемо питання перспектив виживання людства в еколого-економічному ракурсі.

Першим застосував ідеї системної динаміки до дослідження глобальних еколого-економічних проблем Джей Форрестер.

Значний внесок у теорію глобалістики і міжнародної безпеки зробили видатні вчені світу після Другої світової війни. Відповідні розробки містяться у працях Н. Бора, Ф. Жоліо-Кюрі, в «Маніфесті Рассела – Ейнштейна» (1955), виступах і публікаціях лідерів країн «делійської шістки» (Аргентини, Греції, Індії, Мексики, Танзанії і Швеції), матеріалах «незалежної комісії», яку очолював У. Пальме (1980–1989), а також «Римського клубу» – міжнародної неурядової організації, заснованої в 1969 р.

Важливе значення в теоретично-науковому пізнанні глобалістики мають доповіді вчених – членів Римського клубу: «Людство біля поворотного пункту» М. Месаровича (США) та Е. Пестеля (Німеччина), групи американських учених на чолі з Дж. Барні під назвою «Глобальні проблеми 2000 року», роботи першого президента Римського клубу Ауреліо Печеї. Саме роботи Дж. Форрестера та А. Печеї поклали початок глобальному моделюванню майбутнього – надзвичайно важливому та перспективному напрямі соціального пізнання і практики. Не можна залишити поза увагою такі дослідження як: «Цілі для людства» Ласло (США), «Перегляд світового порядку» Я. Тінберген (Нідерланди). А ще пізніше світову глоба-

лістику збагатили дослідження таких учених, як Д. Габора (Великобританія), М. Малиці (Румунія), О. Джарині (Італія), Б. Гаврилишина (США). А. Сахарова (Росія). Заслугою Дж. Форрестера та цілого ряду авторів доповідей Римського клубу є сама постановка глобальних проблем як особливих і невідкладних, переміщення їх у центр уваги світової спільноти. Таке ж значення мають і праці А. Печеї. Його монографія «Людські якості» стала своєрідним путівником у цій проблематиці.

Важливе місце в цьому списку робіт займає дослідження Дж. Форрестера та Д. Медоуза (США) «Межі зростання» («The limits to growth»). Поява названого дослідження викликала сенсацію. І це зрозуміло: автори робили висновок, що за умови збереження існуючих тенденцій науково-технічного й світового економічного (виробничого) розвитку в першій половині ХХІ ст. світ очікує «глобальна катастрофа». Автори вносили пропозицію щодо переходу до так званого «нульового розвитку», пізніше — до «обмеженого розвитку».

Група вчених з різних країн, яку очолив професор Д. Медоуз, вивчила п'ять основних систем, що взаємодіють у глобальному масштабі: населення; сільськогосподарське виробництво; природні ресурси; промислове виробництво; навколишнє середовище. У процесі дослідження виявилися наступні тенденції: до 2010 р. такі показники, як населення, промислова продукція і продовольство на душу населення, непоновлювані ресурси, народжуваність, кількість послуг на душу населення будуть різко падати, і навпаки, смертність і забруднення довкілля зростатимуть. Передусім скоротиться видобуток непоновлюваних ресурсів, потім продовольства і т.д. Збільшення ж показників смертності призведе до скорочення населення (демографічної деградації) і промислової продукції.

У дослідженні «Межі зростання» були сформульовані такі висновки: якщо сучасні тенденції збільшення населення світу, індустріалізації, забруднення, виробництва продуктів харчування і виснаження природних ресурсів збережуться, то межі економічного зростання на планеті будуть досягнуті протягом 100 років. Найбільш вірогідним результатом стане раптовий і неконтрольований спад як чисельності населення, так і виробництва. Автори дослідження висловили думку, що існує можливість змінити ці тенденції і створити умови екологічної та економічної стабільності на планеті, які збереглися б і в май-

бутньому. Стан глобальної рівноваги дає змогу людям більше зусиль спрямовувати на ті сфери діяльності, які не пов'язані з величезними капіталовкладеннями і в той же час дають максимальне задоволення (освіта, живопис, музика, релігія, фундаментальні наукові дослідження, спорт, суспільне життя і таке інше). Дослідники стверджують, що технічний прогрес потрібний насамперед для підтримання глобальної рівноваги. На Заході створено досить багато проектів, в яких при дослідженні проблем глобального характеру використовуються методи математичного і соціоекономічного моделювання. Вони містять три-можливі висновки. Більшість учених звертають увагу на небезпеку зростання економічних та демографічних проблем, що можуть набути астрономічних розмірів за дуже короткий термін.

У 1980 р. група американських учених на чолі з Дж. Барні, як ми вже зазначали, представили доповідь президентові США під назвою «Глобальні проблеми 2000 року». Доповідь зацікавила широку аудиторію, була перекладена п'ятьма мовами світу і видана накладом 1 млн прим. У доповіді зазначалося, що до 2000 р. глобальні проблеми можуть вирости до загрозливих масштабів. Тяжке становище у сфері довілля, ресурсів і населення ще більше погіршиться, і це буде значною мірою визначати якість життя людини на планеті. Труднощі мільйонів уже настільки серйозні, що багато людей не можуть задовольняти свої буденні потреби (нестача продуктів харчування, житла, проблеми охорони здоров'я, безробіття тощо). Дослідники стверджували: якщо зберігатимуться існуючі тенденції, то світ буде ще більше перенаселений, більш забруднений, менш стабільний в економічному плані, більш вразливий до потрясінь. Незважаючи на збільшення матеріального виробництва, люди будуть набагато бідніші. В 2030 р. населення Землі, згідно з прогнозом, налічуватиме 10 млрд чоловік, а в кінці ХХІ ст. — 30 млрд. Валовий національний продукт у менш розвинутих країнах залишиться низьким. Розрив між багатими і бідними країнами збільшиться. Нестача питної води в регіонах стане гострішою. 40 відсотків лісового покриву в країнах, що розвиваються, зникне. В усьому світі відбуватиметься серйозне погіршення ґрунтів унаслідок ерозії та опустелювання. Концентрація в атмосфері вуглекислого газу та хімічних речовин, що руйнують озон, збільшуватиметься швидкими темпами. До 2050 р. може суттєво змінитися клімат. Близько 20 відсотків всіх видів

рослин і тварин зникнуть безслідно. Зниження здатності навколишнього середовища підтримувати життя вже спостерігається у деяких районах світу і може поширюватися далі. Здатність планети підтримувати життя населення може бути вичерпана вже протягом життя кількох поколінь.

У дослідженні «Становище світу. 1984», що випустив американський Інститут світової вахти, також висловлюється ряд рекомендацій щодо збереження довкілля та природних ресурсів для забезпечення функціонування «життєздатного суспільства».

У книзі французького еколога А. Бомбара «Врятувати життя» йдеться про те, що промисловий прогрес цивілізації веде до руйнації навколишнього природного середовища, включаючи флору і фауну. Автор також замислюється над можливістю подальшого виживання людини. А. Бомбар пише, що природні умови та енергетичні ресурси мають свої межі, а небажання або неспроможність зважати на це можуть призвести до катастрофи. Згідно з даними, отриманими за допомогою штучного супутника, рослинний світ Північноамериканського континенту щорічно відновлює лише 68 відсотків кисню, що споживається в основному промисловістю і транспортом. Інакше кажучи, кисень відновлюється з дефіцитом в одну третину. Кожен підприємець прекрасно розуміє, якщо він щорічно втрачатиме третину свого капіталу, то через три роки збанкрутує.

На жаль, оцінки та прогнози вчених щодо розвитку світової глобалістики не лише не сприймалися в належному їх значенні, а й активно заперечувались. У радянській літературі ці дослідники йменувались не інакше, як «буржуазні реформісти», які заперечують класову боротьбу, затіняючи її нібито надуманою проблематикою, що автоматично розв'язується перемогою комунізму у світовому масштабі. Перебіг подій у світі, зокрема розвиток виробничо-економічних процесів, науково-технічний прогрес, демографічна ситуація, ускладнення екологічного становища засвідчили правильність зроблених висновків та прогнозів.

Утім, критика «глобалістів» розгорталася не лише в радянській, а й у західній літературі. Так, з критикою ідей та прогнозів Римського клубу виступив американський футуролог Герман Кан. У своїй роботі «Наступні двісті років. Сценарій для Америки і всього світу», що була присвячена 200-річчю США, Г. Кан і його співавтори прагнули встановити у правах

«концепції прогресу» на противагу теоріям «меж росту». Дані теорії, на думку авторів, небезпечні, оскільки негативний, песимістичний прогноз дезорієнтує людей. Позбавлені надії люди здатні впасти у відчай, втратити енергію і мету, в той час як «безвідповідальні та енергійні діячі», використавши це, можуть захопити владу — так вважав Г. Кан та його однодумці. Перспектива соціальних перетворень і потрясінь для прибічників Г. Кана, здається страшнішою, ніж можливість вичерпання природних ресурсів Землі і забруднення навколишнього середовища.

У 1984 р. за редакцією Дж. Саймона та Г. Кана вийшла книга «Багата планета. Відповідь на «Глобальні проблеми 2000 року». В ній автори критикували висновки доповіді президентові США 1980 року. Г. Кан назвав їх «безнадійно неправильними». Адже він вважав, що довкілля і більшість екологічних систем є достатньо стійкими і здатні самоконтролюватися і самооздоровлюватися, інакше нічого в світі не дожило б до нашого часу.

Ряд західних геополітиків вважають, що вперше проблеми глобалістики, зокрема, демографічну проблему, порушив англійський економіст і священник Томас Мальтус (1766 — 1834), і звертаються до його теорії як до першого наукового глобалістичного досвіду. Як відомо, Т. Мальтус сформулював так званий природний закон народонаселення, згідно з яким приріст населення відбувається в геометричній прогресії, а засобів існування — в арифметичній. На його думку, внаслідок цього світові загрожує абсолютне перенаселення; у постійній боротьбі за місце під сонцем слабкі повинні загинути і поступитися місцем сильнішим і пристосованішим. Щоб цього не сталося, на думку вченого, людство повинне регулювати народжуваність, обмежувати його в тих межах, які диктуються наявними засобами для існування. І хоч в радянській літературі Т. Мальтус однозначно інтерпретувався як «запеклий ворог трудящих класів», який, спекулюючи на фактах, сконструював «знаряддя боротьби проти трудящих в інтересах імперіалістичної експансії», серйозні теоретики до його думки все ж дослухалися. Розвиток цивілізації показав, що постановка проблеми щодо регулювання дітонародження Т. Мальтусом мала сенс. Більше того, в другій половині ХХ ст. людство на повний голос заговорило про демографічний вибух у деяких регіонах, зокрема в Азії і Африці як глобальну проблему сучасної цивілізації. Інша справа — як її

розв'язувати. Певна річ, засоби, запропоновані Т. Мальтусом, цивілізаційними назвати важко.

Щодо української дійсності, то наріжним каменем у становленні теорії глобалістики стали праці академіка В. Вернадського, який зазначав, що людина в сучасному світі може і повинна діяти та мислити не тільки в аспекті певної особи, сім'ї, людських спілок та держав, а й у планетарному масштабі. Висунута В. Вернадським наукова концепція трансформації біосфери в ноосферу фактично являє собою схему ієрархії філософсько-політичних, природничо-наукових і техніко-економічних аспектів глобальних проблем. В. Вернадський розмірковував так: утворенню біосфери, яка складається з живих організмів, косних природних тіл та біокосних утворень (грунт, поверхневі води тощо), сприяв розвиток життя на Землі. Жива істота становить у біосфері за вагою 0,01 відсотка. Проте сама вона являє в біосфері основу, наймогутнішу геологічну силу, бо процеси в живому відбуваються швидше в історичному часі, ніж у геологічному. Вчення Вернадського про ноосферу дає підстави вважати його предтечею теорії глобалістики. Значний внесок у теорію глобалістики і міжнародної безпеки зробили видатні вчені світу після Другої світової війни.

Означена проблематика тривалий час залишалася за межами теоретичних пошуків вітчизняних учених. По суті справи лише в останні двадцять — двадцять п'ять років з'явилися публікації подібного плану. Щоправда, певне висвітлення теми можна знайти в роботі «Історичні есе» Івана Лисяка-Рудницького. Досить довго невідома широкому науковому загалу, ця робота залишалася своєрідною «зачарованою красунею» української геополітичної думки, з нею ми отримали змогу ознайомитися лише в 1994 р. До цього треба додати і роботу Степана Рудницького «Україна з становища політичної географії», видану в Мюнхені. У наші часи до осмислення цієї проблематики прилучилася плеяда талановитих вітчизняних учених. Ідеться, зокрема, про роботи В. Бар'яхтара, В. Вергуна, М. Голубця, В. Геєця, В. Горбуліна, Я. Дашкевича, С. Дорогунцова, М. Долішнього, М. Дністрянського, В. Крисаченка, В. Кременя, М. Кірсенка, Б. Коневої, М. Кулініча, В. Кухара, Ф. Липи, В. Мороза, С. Пирожкова, Ф. Рудича, К. Ситника, О. Тимченка, В. Ільченка, В. Манжолі, В. Шевчука, інших дослідників. Їхній науковий доробок засвідчує, що глобалістична проблемати-

ка вже стала безпосереднім предметом вітчизняної науки й що її осмислення ведеться на такому ж високому рівні, як і західними вченими.

Відвернення загрози світової ядерної війни й забезпечення мирних умов для розвитку всіх народів; подолання розриву економічного рівня прибутку на душу населення розвинутих країн та країн, що розвиваються; ліквідація злидарництва та неосвіченості в планетарному масштабі; застереження від екологічної катастрофи — забруднення світового океану, атмосфери, довкілля; регулювання зростання народонаселення; забезпечення населення продуктами харчування, енергією — ось низка проблем, які потребують невідкладного розв'язання. Деякі дослідники до цих проблем відносять також проблеми охорони здоров'я, освіти, формування соціальних цінностей тощо. Не можна сказати, що ці проблеми раніше не існували. Вони, звичайно ж, були, але не в такому масштабі і не з такою загрозою для цивілізації. Тривалий час вони розглядались як локальні. Однак на початку XXI століття, коли взаємозв'язок і взаємозалежність між державами, діяльність людини, посилені засобами науково-технічної революції, набули планетарного характеру, про їх локальність уже не могло бути й мови. Вони стали глобальними і лише як такі можуть бути адекватно осмислені й розв'язані.

У сучасному світі налічується понад шість десятків глобалістичних проблем, які є своєрідними індикаторами кризи сучасної цивілізації. Розглянемо лише деякі з них. На першому місці тут — проблема відвернення загрози війни.

Загроза загибелі цивілізації внаслідок ракетно-ядерного чи іншого конфлікту стала суворою реальністю з того періоду, як з'явилась зброя масового знищення — ядерна, хімічна, бактеріологічна. Руйнівна сила нагромадженої у світі лише ядерної вибухівки у 10 тис. разів перевищує сумарну потужність боєприпасів, використаних у двох світових війнах. В арсеналі кількох держав — 220 млн літрів хімічних речовин, один міліграм яких є смертельною дозою для людини. Нищівна сила зброї за повоєнний час збільшилась у 200 разів. Інтенсивно розробляються нові засоби масового знищення: променева, психотропна, радіологічна, геофізична, інфразвукова, космічна та інші види зброї. Накопичивши величезні її арсенали, людство опинилось у полоні можливості несанкціонованої ядерної війни, ризик ви-

никнення якої за останні десятиріччя зріс майже стократно. Проблема відвернення війни й збереження миру на планеті стала воістину глобальною. Завершення так званої «холодної війни» суттєво ситуацію не змінило. Доки існують ядерні та інші арсенали, загроза знищення цивілізації не може вважатися знятою. Проблема миру й нового — мирного — світового порядку залишається найнагальнішою і злободенною.

Про це, зокрема, говорили учасники міжнародного симпозиуму (Тбілісі, 1997 р.) — представники ЮНЕСКО — Девід Адамс, Януш Симонідес, Кішор Сінгх, Дан Сміт, Фелікс Марті, Володимир Ломейко та інші, теоретичними зусиллями яких у світовій глобалістиці викристалізувалася проблема формування культури миру. Пріоритет у постановці цього завдання належить Генеральному Директорові ЮНЕСКО Фредеріко Майору. Ідея культури миру не обмежується концепцією миру як відсутності війни, підкреслює Ф. Майор. Йдеться про «позитивний» мир, основами якого є взаєморозуміння, терпимість, економічний і соціальний розвиток, демократія і свобода. У світі, де всі підрозділи стають дедалі взаємопов'язанішими, такий мир стає нагальною потребою. Однак досягнення його наштовхується на зростаючі перепони. Потенційних джерел конфліктів існує безліч. Однак ключовим є інше — насильство. Замість того, щоб нав'язувати «своє» силою, ми повинні навчитися йти на діалог — переконувати, а не перемагати. Ми повинні безапеляційно відмовитися від насильства. Головне в наш перехідний час — перехід від логіки сили до сили розуму, тобто від культури війни до культури миру (Див.: *Культура Мира и Демократии.* — М., 1997. — С.23).

Події на Балканах, у Чечні, на Близькому Сході і в ряді інших регіонів світу порушену проблему якщо й не заперечують, то в усякому разі відсторонюють. Утвердження культури миру в планетарному вимірі затримується. Світ знову, як і в роки «холодної війни», вступив у нове випробування. Витримати виклик часу є нагальним завданням прогресивних сил світу. Альтернативи мирному врегулюванню світового порядку немає. І якщо цивілізація прагне вижити, вона має рухатися курсом миролюбності як єдиної ідеології й культури майбутнього.

Не менш важливою серед глобальних проблем сучасності є проблема народонаселення. Поглянемо на факти: від початку ХХ ст. населення світу збільшилося з 1,5 до 5,6 млрд,

тобто в 3,5 разу, тоді як попереднє його потроєння тривало 1900 років. Від 70-х рр. темпи народжуваності перевищують темпи приросту сільськогосподарської продукції. Особливо різко зросла народжуваність у країнах третього світу. Як передбачають футурологи, до 2050 р. населення Землі становитиме 10,7 млрд чоловік. Якщо взяти за приклад таку країну, як США (тобто рівень її розвитку), то Земля зможе прохарчувати 157 млрд осіб. Але можна сказати, що цього ніколи не станеться. В цілому ж, як вважають деякі вчені, планета зможе прохарчувати 10 млрд населення. На нашу думку, це трохи занижена цифра, хоча в найближчі роки гостріше постане проблема ресурсів, насамперед продуктів харчування.

Професор Кембриджського університету у Великобританії Е. Гідденс, виходячи з цього, відзначає, що виробництво продуктів харчування безпосередньо пов'язане зі світовим голодом. Подолання загрози світового голоду є проблемою, розв'язанням якої мають займатися всі народи, а не лише країни, де ця загроза проглядається вже неозброєним оком. Як тут не згадати Т. Мальтуса, не звернутися до пропозицій щодо регулювання дітонароджуваності, розгортання стратегії розвитку, яка б урахувала означені потреби і пріоритети. Звичайно, сучасні вчені пропонують інші засоби. Як зазначає В. Крисаченко, «визначені тенденції динаміки зростання народонаселення та кількості продуктів харчування ще більше загостряться в недалекому майбутньому. Адже перша з них має стійку тенденцію до зростання, друга ж — істотно гальмується. Як же має розв'язуватися проблема? Очевидно, — розмірковує вчений, — якщо не ставити під контроль народжуваність (різними методами — від пропаганди до примусової стерилізації), то найрадикальнішими заходами є: збільшення посівних площ, з одного боку, та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, з іншого. В обох випадках мета одна й та сама — збільшення кількості сільськогосподарської продукції. Практика свідчить, що перший шлях може привести до бажаних наслідків, однак лише певною мірою. Перепона тут зрозуміла — обмеженість екологічної ємності природної ніші людини в біосфері. Перевантаження цієї ніші, як відомо, призводить до руйнації і біосфери, і людських популяцій. Другий шлях перспективніший щодо продуктивності, але також таїть у собі численні пере-

пони для людини» (Крисаченко В. Екологічна культура. — К., 1996. — С.138).

В Україні проблема народонаселення розгортається в зворотному напрямі: внаслідок багатьох причин іде процес скорочення (вимирання) населення. Цю тривожну тенденцію потрібно переломити, створивши відповідні умови для гармонізації розвитку, проаналізувавши ситуацію у повному обсязі глобалістичних вимірів.

Важливою проблемою сучасної глобалістики є подолання розриву між економічно розвинутими і відсталими країнами. За обсягом виробленого національного продукту серед 20 країн світу найбагатшими вважаються Канада, США, Швейцарія, Швеція, Норвегія. Одним з індикаторів визначення багатства країни є річний обсяг усіх товарів і послуг з розрахунку на душу населення. Є група країн, у яких обсяг виробленого продукту на душу населення наближається до індустриальних країн. Це нафтові країни Близького Сходу. Колишній СРСР та країни Східної Європи мали нижчий рівень доходів на душу населення порівняно з Японією та країнами Західної Європи. Більшість бідних країн світу — в Африці та Азії. Населення 40 найбагатших країн має прибуток у 20 разів більший, ніж бідних країн. Учені передбачають, що відстань між бідними та багатими країнами світу зростатиме. А це — джерело загрози стабільності й взаєморозумінню, миролюбній спрямованості світового порядку, джерело можливого конфлікту «локальних соціумів». Отже, рівень життя в світі потрібно врівноважувати, сприяючи подоланню кризових процесів у країнах, що розвиваються, із слабким економічним потенціалом, як і в тих, які переживають трансформаційні періоди.

«Обмеження економічного зростання», запропоноване представниками Римського клубу, має певні кордони й не може автоматично проектуватися на всі держави світу. Як зазначають М. Долішній і В. Кравців, «заклики до припинення економічного росту задля глобального екологічного порятунку автоматично переносять високі життєві стандарти розвинутих країн на всі інші. Тим самим фактично перекладається відповідальність за майбутні покоління на невинних. У цьому випадку діятиме тільки друга частина відомого принципу «один за всіх, усі за одного». А тепер спробуємо відповісти на таке запитання: а чи існують універсальні механізми регулювання економічного роз-

витку в глобальному масштабі? Якщо навіть визнати, що панацеєю від екологічної катастрофи є відмова від подальшого економічного розвитку, ігноруючи при цьому норми справедливості щодо діяльності населення планети, то готовність суспільства безболісно підкоритись такій перспективі виглядає дуже сумнівною...» «На наш погляд, — продовжують учені, — першочергової уваги заслуговують два принципових питання. По-перше, якими показниками можна вимірювати потенціал зростання і які їх критичні значення? Мається на увазі, на якому рівні розвитку перед суспільством «засвітиться» червоне світло? По-друге, якщо людство визнає принципи гуманності і право кожного на достойне життя, то чи справедливими будуть заклики до обмеження економічного росту для країн, що розвиваються, де сьогодні проживає абсолютна більшість населення планети. Рівень його забезпечення матеріальними, соціальними та екологічними благами є набагато нижчим у порівнянні з незначною кількістю економічно розвинутих держав» (Долішній М., Кравців В. Економічний розвиток і екологічна безпека. // Проблеми сталого розвитку України. — К., 1998. — С. 71).

Найбільшу загрозу світові становить екологічна проблема, яка дедалі загострюється. Сучасна екологічна ситуація поставила людство на межу екологічної катастрофи. Людина, довкілля та суспільство — це нерозривні поняття. Не можна розв'язувати важливі проблеми сучасної цивілізації без розумної взаємодії суспільства та природи. Досі людина була ніби поза природою, відчувала свою владу над нею. Порушення природних циклів, внесення небезпечних змін у навколишнє середовище, зазіхання на рівновагу біосфери, зміна умов відтворення природних ресурсів призводить до деградації та забруднення довкілля і створює реальну загрозу життю на Землі. Видається обґрунтованим песимістичний прогноз одного із засновників Римського клубу А. Печеї, який писав, що «людське майбутнє стає абсолютно непередбачуваним... і тепер виявляється більш утопічним і похмурим, ніж колись у минулому». Багато хто з екологів, політологів і культурологів вважає, що незабаром стане реальністю античний міф, згідно з яким природа помститься людині за те, що вона посягнула на її таємниці і спробувала панувати над нею.

Несприятлива екологічна ситуація в Україні різко погіршилася після катастрофи на Чорнобильській АЕС, хоч і до цього

була незадовільною. Власне, загальний стан виробничого потенціалу України не можна означити інакше, як екологічно загрозливий. «Історично склалося так, що на території України інтенсивно розвивались виробничі структури на основі технічних та технологічних схем, що практично вичерпали свої економічні та соціальні можливості. Це обумовило інтенсивне забруднення навколишнього середовища. Процесами цього забруднення, — робить висновок Президент НАН України Б. Патон, — ми не управляємо й не прогнозуємо його можливі негативні екологічні, економічні та соціальні наслідки» (Проблеми сталого розвитку України. — К., 1998. — С. 5).

Екологічна проблема поглиблюється кризою, зумовленою зростаючими вимогами щодо розвитку людини як особистості (індивідуальності) й як суспільної істоти — громадянина держави та світу (створення умов для її майбутнього, здоров'я, соціальний захист, працевлаштування, побутові умови, дозвілля і т. ін.). В індустріально розвинутих країнах умови життя населення значно змінилися на краще. Це стосується і країн третього світу, хоча водночас у більшості з них населення й досі перебуває у скрутному становищі. На жаль, за роки незалежності переломити ситуацію в Україні не вдалося; питання соціального захисту, харчування, життєоблаштування молоді, людей пенсійного віку і незахищених верств населення знаходяться в занедбаному стані. Особливо загрозливо складається ситуація із станом здоров'я населення. Скоротилася тривалість життя. Збільшилася смертність. Нещодавно з'явилися хвороби, яких ми не згадували 30—40 років (туберкульоз, дифтерія, малярія, холера, тиф та ін.). Розмірів епідемії набуває СНІД. У більшості областей України смертність людей набагато перевищує їх народжуваність. Як прогнозують учені, якщо цей процес триватиме, через кілька десятиріч українська нація може суттєво зменшитися.

До глобальних проблем сучасної цивілізації, безперечно, відноситься й проблема міського перенаселення — урбанізації. З розвитком великих міст виникають непередбачені соціальні та екологічні проблеми. До них належать затори вуличного руху, надмірне споживання енергії, нестача води, забруднення повітря, нагромадження відходів, шкідливий вплив шуму на жителів міста. Загострення соціальних проблем міст спричинене швидким зростанням міських витрат і скороченням джерел

прибутків. Міграція людей з середнім та високим рівнем прибутків, а також комерційних і промислових підприємств у приміські зони стали причиною скорочення надходжень від податків, зростання безробіття та кількості безпритульних. В Україні загалом процес урбанізації за своїми масштабами поки що не досяг критичного рівня. Але у таких містах, як Київ, Одеса, Ялта, Дніпропетровськ, Харків, Донецьк, виявляються ті самі проблеми, що й у найбільших містах світу.

Не менш загрозливою постає й проблема руйнації духовного середовища суспільства. Із середини ХХ ст. людство заговорило про своєрідний стрибок у розвитку світової духовної культури. Одночасно виникло таке явище, як «масова культура», яка ігнорує особливості регіональних, релігійних або класових субкультур, претендуючи на охоплення і підкорення культур усього світу, його культурну «колонізацію». Найрельєфніше цей процес охопив США. Американський політолог З. Бжезинський писав: «Якщо Рим дав світові право, Англія — парламентську діяльність, Франція — культуру і республіканський націоналізм, то США дали світові науково-технічний прогрес і масову культуру». Подолання «масовізації» життя і культури, про загрозу чого яскраво і переконливо писали у свій час О. Шпенглер і Х. Ортега-і-Гасет, постало як завдання, поза вирішенням якого цивілізація не має майбутнього. Актуальним воно є й для України. Україна потребує духовного відродження. Такі елементи культури, як література, театр, освіта, наука, музеї, кіно опинилися у кризовому стані. Відбувається проникнення на наші терени космополітичної «масової культури». Вочевидь, поряд з розбудовою державності, створенням ринкової економіки потрібна нова культурна політика й не менш обґрунтована культуротворча практика, які нині здійснюються через протистояння одне до одного.

Дослідження, проведені ученими-гуманістами, містять усвідомлення невідтворюваності змін, що відбуваються у світі і створюють загрозу руйнування всесвіту, звертають увагу на необхідність зосередити зусилля міжнародної громадськості на відверненні цієї загрози. Підвищення значення глобальних проблем зумовлює зростання взаємозалежності учасників світового співтовариства, робить усе людство в умовах суперечливої структури відносин між різними країнами, регіонами, партіями, суспільними рухами активно діючим об'єктом історичного руху.

Будь-який соціальний прогрес у наш час можливий лише за умови розв'язання світових глобальних проблем, відвернення їх загрози, яка накочується на людство черговою хвилею, майстерно і ґрунтовно описаною Елвіном Тоффлером та іншими корифеями світової глобалістики (Див.: Тоффлер Елвін. Третя хвиля. — М., 1999).

Майбутнє людства залежить від того, як, в якій формі і яким способом будуть вирішені основні суперечності історичної епохи. Сучасна ситуація як ніколи потребує знання основних тенденцій світового соціального розвитку, і насамперед тих, які спричинили й поглиблюють кризу світової цивілізації. Тому нагальним завданням нового осмислення сьогодення і майбутнього розвитку суспільства є врахування загальнолюдських інтересів, подолання військового протистояння, формування цілісної і взаємопов'язаної світової співдружності, гуманізація і екологізація сучасної цивілізації. У вирішенні цих завдань не останню роль відіграє політика, яка дає змогу не лише фіксувати особливості розвитку сучасної цивілізації, а й активно впливати на цей процес. Слово України у розв'язанні глобальних проблем сучасної цивілізації також має стати вагомим.

Сучасний світ — складний і суперечливий. Інтенсивне наростання проблем у сфері глобальної політики на порозі третього тисячоліття наблизило цивілізацію до критичної межі. Історичний процес набув характеру відносної непередбачуваності. Особливо драматична ситуація у світі складається через загострення світових соціально-політичних проблем, які пов'язані між собою і впливають на всі сфери життя суспільства. На часі — відмова від використання сили, застосування ефективних гарантій економічної та екологічної безпеки, реалізація на практиці таких понять, як суверенітет, незалежність, рівні права, соціальний захист і т. ін. Нині ці аспекти досліджуються політологами, соціологами, футурологами, іншими спеціалістами. З більш як 200 країн світу немає жодної, яка б не була пов'язана тією чи іншою мірою зі згаданими аспектами існування суспільства. Включена в цей процес і Україна. Опрацювання нової ідеології співпраці держав і народів, нових цілей розвитку культури і особистості вимагає подолання негативів глобалістики з урахуванням світового теоретичного і практичного досвіду, власних умов та особливостей.

Але тут потрібен «рух назустріч» як західних ліберальних демократій, так і країн, які прагнуть позбутися бідності, тоталітаризму, економічної і політичної нестабільності. І ця проблема дуже складна. Часто за розговорами про демократію, про вільний ринок фінансів, ресурсів, робочої сили ховається жорстка політика захисту національних інтересів найбільш економічно могутніх держав.

Сучасний лібералізм після переможної для Заходу «холодно-гарячої війни» все більше демонструє неприховане зверхне ставлення до бідних країн, бажання передоверити ринку розв'язання питання про розподіл доходів. А це означає, що економічна і культурна відсталість бідних країн буде законсервована назавжди. Більше того, ліберальні теорії глобального відкритого суспільства дедалі частіше обґрунтовують економічний і політичний експансіонізм і гегемонізм, вимагаючи відкриття кордонів країн другого і третього ешелонів розвитку для безперешкодного втручання у внутрішні справи цих країн економічними і військовими засобами. «Виховні акції» щодо країн з «незадовільною поведінкою» стають звичними для «Великої сімки», блоку НАТО, які навіть не звертають уваги на ООН. Така політика таїть у собі загрозу нових глобальних конфліктів. Водночас країни «Великої сімки», «Об'єднаної Європи» закривають свої ринки для напівбідних і бідних країн, вводять нові перепони для емігрантів, нові ліцензії і квоти для постсоціалістичних країн.

Прогнозуючи зміни в економічному і політичному розвитку світової цивілізації, в соціокультурному кліматі ХХІ ст., нескладно передбачити, що антигуманні дії викличуть адекватну протидію. Знедолена частина людства може дати жорсткі відповіді на виклики дегуманізованої ідеології, яка слугує не правді та істині, а егоїстичним інтересам.

Зовнішньополітичний вплив вітчизняної етнополітики

Народився 1953 р. на Київщині. Доктор політичних наук (1996 р.) та кандидат філософських наук (1985 р.), професор (2002 р.). Закінчив філософський факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (1979 р.). З 1979 по 1982 рр. — аспірант Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. З 1982 по 1996 рр. — науковий співробітник Інституту філософії, а з 1996 по 1997 рр. — провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. З 1997 по 2000 рр. — головний консультант, завідувач сектора та завідувач відділу Адміністрації Президента України. З 2001 року — начальник відділу суспільних наук ВАК України. За сумісництвом головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Автор близько двохсот наукових та науково-публіцистичних праць з проблем теорії та методології культури, етносу, особистості. Останніми роками коло наукових інтересів пов'язане з проблемами етнополітики та політичних проблем державознавства. Його перу належать індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники, статті в енциклопедичних виданнях. Серед них: «Етнос. Культура. Личність» (К., 1992); «Нариси з історії українського державотворення» (К., 1995); «Вступ до етнодержавознавства» (2002); «Політична історія України ХХ ст.» (у 6 т. — автор двох розділів; К., 2003); «Політичні інститути в процесі реформування системи влади» (К., 2003) та ін.

Як відомо, термін «етнополітика» вживається у двох значеннях, а саме: як діяльність влади щодо регулювання міжетнічних відносин, з одного боку, та як наука, що вивчає етнонаціональну сферу суспільного життя, з другого. Як наукова галузь вона досліджує ступінь політизації етносів, устремління народів до різноманітних форм самовизначення, шляхів та методів розв'язання конфліктів, що виникають на етнічному ґрунті¹.

У своїй подальшій розвідці термін «етнополітика» вживатимемо насамперед у значенні реальної політики, використовуючи для цього теоретичні засади етнополітичної науки.

Відразу ж треба зазначити, що, незважаючи на те що своїм вістрям етнополітика має внутрішню, а не зовнішню спрямованість, усе-таки у сучасному взаємопов'язаному світі вона має і свій геополітичний аспект. Це пов'язано з двома складовими сучасного світу. Перша полягає у тому, що більшість країн у структурі народонаселення поряд з титульними етносами неодмінно включає і певні масиви етнічних (національних) меншин. Природно, що в представників цих меншин є потяг до історичної батьківщини, з якою вони прагнуть підтримувати зв'язки, а ті, у свою чергу, зацікавлені, щоб їхні діаспори не зазнавали штучної асиміляції, підтримували функціонування та розвиток рідної мови, освіти та культури. Нерідко така зацікавленість набуває різноманітних форм матеріальної, фінансової, інформаційної, культурно-освітньої та правової підтримки країни — їхньої історичної батьківщини. Зокрема, що стосується правового аспекту проблеми, то деякі країни вдаються до ухвалення законів про своїх співвітчизників за кордоном. Такі закони мають, наприклад, Угорщина, Російська Федерація. Аналогічний законопроект готується для розгляду й у Верховній Раді України.

Друга складова цього процесу полягає у тому, що загальносвітові процеси глобалізації дедалі сильніше впливають на внутрішню політику суверенних держав, передусім в аспекті дотримання ними прав людини, демократії, захисту прав меншин — конфесійних, мовних, етнічних. Особливо відчувається ця тенденція на рівні регіональних утворень, насамперед таких, як Європейський Союз, а також міждержавних регіональних органів на зразок Парламентської асамблеї Ради Європи, які дуже пильно стежать за дотриманням законодавчих норм та угод щодо захисту прав меншин.

Відтак етнополітика будь-якої держави, яка є членом відповідних структур чи органів або ж прагне вступити до них, має зважати на права й обов'язки, що диктуються міжнародною спільнотою як до своїх членів, так і майбутніх претендентів на членство.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що етнополітика сучасних демократій набуває дедалі ширшого і глибо-

шого міжнародного виміру і тому має відповідати принципам транспарентності, гуманізму, толерантності та коректного ставлення до меншин, зокрема етнічних та національних.

Разом з тим кожна країна є неповторною колективною індивідуальністю з її історичними драмами і трагедіями, перемогами і поразками. Тому кожна з них має свої проблеми етнонаціонального характеру, які іноді важко піддаються універсалізації. Саме ці обставини формують ситуацію, формат якої залежить від взаємодії елементів етнополітичної системи — народів, об'єднаних спільністю історичної долі, територією, правовим простором, політичним режимом тощо. Останнє ілюструє висловлювання французького мислителя XIX ст. Реннана стосовно нації як проекту, тобто її головною ознакою стає наявність спільної мети та бажання громадянами країни її здійснити, незалежно від етнічного чи національного походження. Сьогодні поняття проекту можна замінити іншим. Його адекватним відповідником цілком може бути національна ідея. Остання, як правило, виконує функцію консолідуючого чинника щодо населення країни різного етнічного походження.

Ведучи мову про зовнішньополітичні виміри вітчизняної етнополітики, не можна оминати увагою характер її етномозаїки. Тут доречно скористатися останніми даними Всеукраїнського перепису населення, проведеного у 2001 році. Вони засвідчують, що на території України проживають представники 130 національностей та народностей. Порівняно з переписом 1989 р. в етнодемографічній структурі народонаселення країни сталися деякі зміни. Насамперед вони стосуються титульного українського етносу, питома вага якого зросла порівняно з останнім переписом із 72,7% до 77,8%. Натомість кількість росіян — другої за чисельністю етнопонаціональної групи в структурі народонаселення за відповідний період трохи знизилася — із 22,1% до 17,3%. Також дещо знизилася питома вага білорусів — із 0,9% до 0,6%. Істотно впали показники щодо єврейської етнічної громади, чисельність якої знизилася з 0,9% до 0,2%. Зауважимо, що всі перелічені категорії населення належать до традиційних меншин, які проживають в Україні не одне століття. Разом з тим потрібно відзначити й іншу тенденцію, — зростання чисельності серед деяких етнічних груп. Передусім ідеться про кримських татар, кількість яких за відповідний період зросла більш як у п'ять разів і нині становить

майже 250 тисяч осіб. Причина такого сплеску представників цієї етнічності зрозуміла — вона стала наслідком репатріації колись депортованого з території Криму народу.

На тлі такого нетипового явища, увагу фахівців привернув факт помітного зростання кількості представників вірменської етнічної групи. За дванадцять років їх представництво в Україні зросло приблизно вдвічі і на сьогодні складає майже сто тисяч. Так само, хоча й не такими високими темпами, йшло зростання серед азербайджанської та грузинської меншин. На сьогодні в абсолютних вимірах ці групи становлять, відповідно, понад 45 тис. та 34 тис. населення.

Певне, хоч і незначне, зниження у відсотковому відношенні спостерігалось серед таких традиційних для нашої країни груп етнічних меншин, як болгари, молдавани, поляки, румуни та угорці. Кількісні показники депопуляції тут становлять 0,1 %. Натомість такі етнічні групи, як греки, татари, роми, німці та гагаузи у відсотковому відношенні зберегли демографічний статус-кво.

Є різні причини згаданих етнодемографічних зрушень. Загальною причиною цього процесу можна вважати як політичні, так і соціальні та економічні чинники. Щодо політичних причин, то головною з них є, на наш погляд, розпад радянської «суперетнічної» (Л. Гумільов) держави. З одного боку, вона призвела до поживлення міграційних потоків на пострадянському просторі, а, з другого — динамізувала процеси відродження етнічної та національної свідомості, внаслідок чого розпочалися зміни в ідентитетах, що раніше приховувалися або ж яким не надавалося значення. Адже зникли ідеологічні, психологічні та політичні бар'єри на шляху до відродження етнонаціональної ідентичності, що врешті-решт і стало причиною зростання в структурі народонаселення питомої ваги титульної етнічності.

Щодо соціальних чинників етнодемографічних змін, то вони насамперед пов'язані з появою зон підвищеного ризику, передусім, міжетнічних конфліктів, які невдовзі трансформувалися у «гарячі точки», як наприклад, у Нагірному Карабаху на території Азербайджану чи Абхазії — на теренах Грузії. Природно, що наймобільніша частина населення колишніх радянських республік обрала діаспорне життя, вплинувши таким чином на кількісні показники народонаселення. Україна стала

привабливою територією міграційних потоків насамперед із зон конфліктів, оскільки стала однією із небагатьох територій пострадянського простору, де не було воєнних зіткнень чи кровопролиття на етнічному ґрунті.

Щодо ролі економічної складової у змінах етнотемографічної структури, то вона також зіграла свою роль, зокрема, як джерело впливу соціально просунутих прошарків населення. Як відомо, розпад єдиного народно-господарського комплексу, перехід на рейки ринкової економіки на початковій стадії призвів до катастрофічного падіння темпів виробництва та масштабів і якості споживання, скорочення робочих місць, росту безробіття, бідності. За таких умов певна частина наших співвітчизників почала шукати засобів економічного виживання та соціального захисту за межами України, зокрема, на теренах своїх історичних батьківщин. І хоча таких виявилось небагато, проте вони є. Саме вони стали об'єктами економічної привабливості для підприємливої частини наших співвітчизників.

Отже, на зміну етнотемографічної структури в нашій державі вплинув цілий комплекс чинників, які мали цілком об'єктивний характер, що в кінцевому підсумку й зумовило картину останнього перепису народонаселення країни. Певна річ, ні про які штучні засоби тут не йдеться, як у тому намагаються звинуватити офіційні органи влади, які нібито вдалися до підробки даних перепису у вигідному для себе варіанті.

Треба зазначити, що з моменту проголошення незалежності українська етнополітика формувалася на загальнодемократичних засадах, враховуючи як інтереси титульного народу, що відчув та усвідомив відповідальність за долю держави, так й інтереси національних меншин, які в цілому підтримали ідею державної незалежності. Про це було недвозначно заявлено у Декларації прав національних меншин України, проголошеній за місяць до історичного референдуму 1 листопада 1991 року. А про демократизм етнополітичного курсу молодого держави свідчить базовий закон, що регулює міжетнічні та владно-етнічні відносини — Закон про національні меншини в Україні.

Закономірно, що процес державотворення викликав потужну хвилю національно-культурного відродження українського народу, яке охопило не лише сферу інформаційного простору, освіти, а й систему державного управління. Останнє серед певної частини населення, далекого від українського контек-

ту, іноді сприймалося, а подекуди сприймається й сьогодні, як прояви офіційної «українізації», що, на їхню думку, веде до штучної асиміляції громадян неукраїнського етнічного походження. Потрібно сказати, що на спроби українізації раніше не українізованих сфер суспільного життя досить болісно реагували не лише всередині країни, а й за її межами. Показовою щодо цього була нота російського МЗС з приводу рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р., яким наголошувалося, що українська мова є обов'язковою для вивчення в усіх державних навчальних закладах країни. Натомість використання інших мов, включно з російською, має носити дозвільний характер².

У свою чергу відроджувальні процеси, що відбувалися серед українців, стимулювали аналогічні прояви і серед етнонаціональних меншин. Розпочався інтенсивний процес етнічної самоорганізації меншин на засадах створення національно-культурних товариств. На сьогодні за даними Держкомітету у справах національностей та міграції в Україні діє 33 товариства із всеукраїнським статусом. Порівняно з початком 90-х років цей показник зріс у декілька разів.

Попри те, що в Україні за роки незалежності справді не виявлено скільки-небудь гострих конфліктів на етнічному ґрунті, останнє зовсім не означає, що етнополітичні процеси в нашій державі відбуваються зовсім безпроблемно. Це далеко не так. Головними зонами підвищеної конфліктності тут виступають як традиційні для нашої держави, так і нові аспекти міжнаціональної напруги. Деякі з них мають міжнародний резонанс. Насамперед ідеться про мовну ситуацію, в якій провідну роль відіграє українсько-російський дуалізм, зокрема, намагання певних політичних сил надати російській мові статус другої державної в нашій країні. Ця проблема не є лише внутрішньою, а й певним чином проблемою двосторонніх україно-російських міждержавних відносин. Відомо, що офіційні кола Російської Федерації неодноразово звертали увагу представників української влади на неприпустимість «штучної» українізації, передусім освіти та інформаційного простору. Підставою для таких дій були звернення представників російських національно-культурних та громадських товариств як в Україні, які болісно сприймають процеси українського національного відродження, розглядаючи його кризь призму звуження росій-

ськомовного культурного та інформаційного простору, так і радикальних політичних сил у самій Російській Федерації.

Для тиску на українську владу з метою лібералізувати мовну політику нерідко використовуються дані різних соціологічних опитувань, за якими в Україні нібито більш як половина населення у побуті спілкується російською мовою, а в деяких регіонах цей показник ще вищий. За таких обставин прихильники офіційної двомовності апелюють до міжнародного права та європейських стандартів мовної політики³.

Роль мовного чинника в українській етнополітиці досить вагомий. Він є одним із вирішальних, що впливає на регіональний вододіл України на її геокультурний Схід (переважно російськомовний) та Захід (україномовний). Зрозуміло, що відповідним чином він екстраполюється й на зовнішньополітичні орієнтири та культурно-цивілізаційні пріоритети цих регіонів нашої держави: Схід здебільшого підтримує євразійську, зокрема у межах східнослов'янської системи, інтеграційну політику, тоді як Захід — європейську.

Отже, мовно-культурний дуалізм виходить далеко за рамки нашої країни, і відповідним чином резонує з різновекторними стратегіями геополітичного розвитку Української держави в цілому.

Але, якщо абстрагуватися від суто політичних аспектів та інтересів, які тут чітко окреслюються, постає низка наукових та морально-етичних питань, котрі можуть бути предметом дискусій. Це тим більш важливо, що на порядку денному стоїть питання ухвалення нового закону про мови в нашій державі, а тому будь-яка аргументована позиція з цього питання має бути врахована.

Не вдаючись до глибокої полеміки з приводу цієї вельми делікатної теми, усе ж зазначимо, що логіка законодавчого процесу у мовній сфері має визначатися не кількісними прорахунками, а відчуттям та усвідомленням історичної справедливості. Суть останньої, на наш погляд, найкращим чином відображає сучасна судова практика в частині відшкодування заподіяної шкоди навіть тоді, коли вона була зроблена ненавмисно. А між тим неупереджений аналіз історичного минулого показує, що українській етносфері, невід'ємною частиною якої є й мова, свого часу було завдано чимало кривд та усілякої шкоди. Тому, діючи у відповідності з принципами цивілізованого права,

було б логічним і справедливим і надалі залишити за українською мовою статус єдиної державної мови, передбачивши для російської спеціальний статус з урахуванням регіональної специфіки її поширення.

Окрім морально-етичного та логіко-історичного аргументу на користь єдиної державної мови у нашій країні, потрібно навести ще один — політичний. Сутність останнього полягає у тому, що для держав, які самовизначаються як суб'єкти міжнародного права, істотними чинниками усамостійнення є абсолютне дотримання деяких вимог, які не настільки актуальні для держав з усталеною «біографією». Нові держави, до яких належить і Україна, особливо чутливі до проблем громадянства, кордонів і мови. Історія таких країн, як Чехія, Ізраїль, Індонезія тощо показує, що поряд з політичною незалежністю одну із провідних функцій у цьому процесі відігравав і мовний чинник — мовна незалежність, оскільки вона сприяє процесам національної консолідації і кращому усвідомленню національної ідентичності, що заступає усілякі форми «подвійної» чи «розмиті» ідентичності.

В Україні також існують зони конфлікту. Їх можна визначити як зони історико-географічного поділу, що утворилися внаслідок геополітичних регіональних трансформацій минулого. В Україні такими зонами є Крим, Закарпаття, Північна Буковина.

Не вдаючись у подробиці обставин, які призвели до появи цих зон в сучасній українській етнополітиці, зазначимо лише, що кожен із вказаних регіонів у той чи той спосіб має відповідний геополітичний аспект. Так, Крим з його домінуючою російською етнічною громадою, з одного боку, та кримсько-татарськими репатріантами, з другого, давно уже став об'єктом підвищеної зацікавленості наших сусідів — Російської Федерації і Туреччини. Не стоїть осторонь цих процесів і європейська спільнота, передусім, Рада Європи, яка постійно відстежує події в автономній республіці, акцентуючи увагу на етнополітичних проблемах і, зокрема, долі колись депортованих кримських татар та інших меншин.

Особливість кримсько-татарської ситуації полягає у тому, що представники цього народу виборюють право офіційно називатися «корінним народом» Криму. Це пов'язано насамперед з правом на землю, яке на сьогодні поряд з правом мати націо-

нальні квоти при виборах до місцевих органів влади та парламенту автономії, є ключовими проблемами етнополітики на півострові. Специфіка ж російської складової кримської ситуації полягає у відвертих виявах сецесії щодо Росії. Останнє лише підігриває зацікавленість сусідньої держави до проблем цього регіону, одним із проявів якої можна вважати тодішній інцидент з островом Тузла, що у Керченській протоці.

Що стосується Закарпаття, то певне загострення етнополітичної ситуації у цьому регіоні пов'язано з двома чинниками етнічного характеру. Передусім, ідеться про найчисельнішу етнічну громаду регіону — угорську, що безпосередньо межує з територією своєї історичної батьківщини. Другий чинник, що сприяв загостренню етнополітичної ситуації, — діяльність незначної, але досить активної групи так званого «політичного русинства». Обидва чинники відігравали роль політичного збудника протягом 90-х років минулого століття на гребені «параду суверенітетів» колишніх радянських республік і деяких автономій. З часом ця активність істотно спала, проте проблеми залишилися.

Щодо угорської меншини, то тут роль фермента політизації відіграє наявність близькості кордону Угорщини та компактність розселення угорців Закарпаття, кількість яких на сьогодні налічує понад 150 тис. осіб. Традиційно, ще з радянських часів, маючи досить розгалужену інфраструктуру навчально-виховних та культурно-освітніх закладів, етнічні засоби масової інформації тощо, нині деякі представники угорської меншини прагнуть набути певного адміністративно-територіального статусу у вигляді національного округу. Оскільки відповідного статусу не передбачено нині діючим законодавством, то проблема залишається на рівні популярної ідеї серед певного кола політизованої етноеліти цього народу.

У зв'язку з особливостями угорської меншини Закарпаття незайвим буде нагадати, що її стабілізації неабияким чином сприяє міждержавне українсько-угорське співробітництво, зокрема й у частині міжетнічного діалогу. Ще у 1991 р., незадовго до проголошення незалежності України, між обома республіками було підписано «Декларацію про принципи співробітництва по забезпеченню прав національних меншостей», які мешкають на територіях двох країн. Серед положень цього документа варто згадати одне: «Сторони не вживатимуть адміністратив-

них, економічних чи інших заходів, спрямованих на асиміляцію меншостей чи на умисну зміну пропорцій населення територій»⁴.

У зв'язку з приєднанням Угорщини до Європейського Союзу, як відомо, змінився режим транскордонного співробітництва між нашими країнами. Зокрема, стали жорсткішими умови одержання віз та права в'їзду на територію сусідньої країни. Від цього певним чином потерпають і представники угорської меншини як громадяни України, не зважаючи на те, що Угорщина щодо них проводить політику преференцій, надаючи пільги для роботи та навчання.

Нарешті, щодо Північної Буковини. Тут етнополітична ситуація також безпосередньо виходить на міжнародний рівень міждержавних відносин. Ідеться насамперед про румунську етнічну меншину та відносини у цьому зв'язку між Україною та Румунією. Нагадаємо, що у цьому регіоні компактно проживає майже 150 тис. осіб румунського етнічного походження. Треба зазначити, що навчально-виховні, інформаційні та культурно-освітні потреби румунської громади задовольняються в цілому на належному рівні. Проте, враховуючи історичні обставини входження Північної Буковини до складу України та наявність досить чисельного етнічного масиву з компактним і давнім проживанням, деякі радикально налаштовані політичні сили як у Румунії, так і в Україні намагалися неодноразово розігрувати «румунську карту». Проте безрезультатно. Прагнення Румунії стати частиною Європейського Союзу позбавило радикалів підтримки всередині країни та за її межами, оскільки Євросоюз вимагає для його потенційних членів відсутності територіальних проблем із сусідами. До того ж, визнання геополітичного статус-кво у регіоні закріплено двостороннім міждержавним договором, підписаним 1997 року. Проте і це остаточно не знімає проблеми, оскільки політизована частина румунської громади намагається обстоювати позиції, пов'язані, наприклад, із визнанням за українськими румунами статусу народу-автохтона. Очевидно, визнання такого статусу у майбутньому може розглядатися як підстава для створення органу національно-адміністративної автономії чи самоврядування.

Як видно з усього, чимало проблем етнополітичного характеру, які на перший погляд нібито мають відношення лише до

внутрішньої політики держави, на ділі знаходять продовження в її зовнішньополітичній стратегії.

Зважаючи на те, що наша держава проголосила своїм зовнішньополітичним пріоритетом інтеграцію до європейського співтовариства, постає питання про євроінтеграційні виклики для вітчизняної етнополітики. Сутність останніх полягає у вимогах дотримуватися правових засад, заснованих на принципах демократизму, толерантності, поваги до прав людини, що вона їх може здійснювати як індивідуально, так і колективно.

Сучасна європейська етнополітична стратегія будується на міжнародних принципах права, зафіксованих у Статуті ООН, Міжнародних пактах про економічні, соціальні та культурні права. Вони утворюють засадничу базу сучасної політики в галузі людських прав узагалі та прав національних меншин зокрема. Разом з тим, об'єднана Європа виробила низку власних регіональних документів, які поглиблюють та конкретизують фундаментальні принципи міжнародного права. У цьому зв'язку заслуговують на увагу два документи — Декларація Копенгагенської наради з людського виміру, ухваленої конференцією під егідою Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), що відбулася у 1990 р., та Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 1994 р. Остання вступила в силу у 1998 р.

Стосовно Декларації Копенгагенської наради з людського виміру, то її концептуальне значення для етнополітики полягає в тому, що вона чітко визначає умови, за яких проблеми етнополітичних меншин можуть розв'язуватися задовільно. Це наявність демократичного режиму влади, верховенство права, незалежного судочинства⁵. Цей документ ґрунтується також на визнанні права кожної меншини на етнічну, культурну, мовну та релігійну ідентичність, забороняє «недобровільну асиміляцію», обстоює право на безперешкодні контакти між представниками меншин як у межах одної країни, так і транскордонне спілкування громадян спільного етнічного походження. Документ також закликає представників меншин знаходити порозуміння з органами влади, налагоджувати з ними конструктивний діалог в ім'я добросусідських відносин держав, миру та безпеки.

Таким чином, Копенгагенська Декларація НБСЄ недвозначно визначає етнічний чинник як фактор політичної стабіль-

ності на континенті та визначає політичні і правові засади його захисту, а також спрямовує на плідну співпрацю з офіційними органами влади країни перебування.

Конкретніше цей комплекс питань знаходить відображення в положеннях Рамкової конвенції (РК) Ради Європи із захисту прав меншин. Це перший в європейській історії юридично зобов'язуючий багатосторонній документ щодо захисту прав національних меншин. Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ще у 1997 р. Ідеологія цієї Конвенції спрямована передусім на недопущення проявів прямої чи прихованої дискримінації за національною ознакою. При цьому, що важливо з доктринального боку, РК базується на визнанні концепції індивідуальних, а не колективних прав людини. Як вважають експерти, це пов'язано з тим, щоб не дати правових підстав консолідованим меншинам на європейському континенті, де, з одного боку, усталилися державні кордони, а з іншого, — триває інтеграційний політичний процес на рівні творення наддержавних структур, — для будь-яких проявів сепаратизму чи регіоналізму, від чого, до речі, не позбавлена і Європа. Автономістські тенденції даються взнаки у таких країнах, як Іспанія, Італія, Франція та низці інших.

Не будучи документом прямої дії, РК все ж покладає на держави, що приєдналися до Конвенції, обов'язки дотримуватися її вимог, добровільно взятих на себе країнами-учасницями.

Фахівці та експерти, що досліджують правові та політичні аспекти Рамкової конвенції, зазначають: «Подібно до Копенгагенської Декларації ОБСЄ та Декларації ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, у Рамковій конвенції робиться спроба примирити принципи захисту прав меншин та поваги до територіальної цілісності держав з метою запобігти будь-яким вимогам щодо зміни кордонів. З цією метою РК передбачає вагомі обов'язки осіб, що належать до меншин, стосовно держав їх проживання, а також осіб, що належать до більшості населення та інших меншин»⁶.

Для нашої держави РК є важливим документом не лише з огляду корекції етнополітичного курсу, приборкання проявів сепаратизму тощо, а й щодо міждержавних відносин. Так, наприклад, при ратифікації україно-румунського двостороннього договору про відносини добросусідства і співробітництва було

підкреслено, що його норми базуються на положеннях Рамкової конвенції Ради Європи. Тож можна сказати, що цей міжнародно-правовий документ має істотний вплив не лише на етнополітику держав, котрі приєдналися до Конвенції, а й на міждержавні відносини в частині зміцнення засад партнерських і добросусідських взаємин.

Констатуючи факт, що державна етнополітика нашої країни формується на загальновизнаних засадах міжнародного права, не можна оминати увагою те, що при реалізації вимог РК в нашій країні виникали певні ускладнення політичного гатунку. Показовою у цьому відношенні стала доля Європейської хартії регіональних мов та мов меншин, — документа, що безпосередньо впливає з норм Рамкової конвенції, а тому певною мірою є зобов'язуючим для країни-учасниці, хоча й з певними застереженнями щодо виконання обсягу зобов'язань, передбачених Хартією.

Як відомо, Верховна Рада України 24 грудня 1999 р. ратифікувала Європейську хартію регіональних мов та мов меншин у повному обсязі. Реалізація її положень вимагала значних бюджетних витрат, яких не було в держави, а поширення дії норм Хартії по суті створювало привілейований режим для функціонування, наприклад, таких мов, як російська. Це, власне, й стало підставою для подання до Конституційного Суду України за підписом 54 народних депутатів країни, предметом якого стало з'ясування питання щодо відповідності Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (1992 р.) нормам чинної Конституції України.

Влітку 2000 року Конституційний Суд розглянув справу за конституційним поданням 54 народних депутатів України і визнав, що раніше ухвалений закон про ратифікацію не відповідає Конституції України. Зокрема, суд зазначив, що законопроект розглядався без фінансово-економічного обґрунтування, хоча таке обґрунтування було підготовлене Кабінетом Міністрів України. Крім того, не було додано висновку науково-експертного управління, а також не були опрацьовані проекти змін і доповнень до чинних законів, що мають місце при ратифікації. Відтак, рішенням Конституційного Суду від 12 липня 2000 року ратифікацію було скасовано. Це значною мірою

загостило політичну ситуацію навколо мовної проблеми як у парламенті, так і поза ним.

Невизначеність, що виникла у цьому випадку, не могла тривати довго, тим паче, що сам факт невизнання ратифікації Хартії псував і без того не досить привабливий імідж нашої країни на міжнародній та європейській аренах. За таких умов, а головне, внаслідок парламентських виборів 2002 року, появи нового розкладу політичних сил у законодавчому органі нашої країни, у травні 2003 року Європейська хартія регіональних мов та мов меншин була ратифікована повторно і тепер вона є частиною внутрішнього законодавства Української держави.

Розглядаючи нині діюче національне правове поле в частині регулюючого впливу законодавчих норм на міжетнічні відносини і процеси в країні, треба зазначити, що в цілому воно відіграло й відіграє позитивну роль стабілізуючого чинника державотворення в нашій країні. Проте час не стоїть на місці. Змінюються обставини, трансформується суспільство, відбувається модернізація як політичної системи країни, так і її законодавче поле. Аналогічні зміни відбуваються й у міжнародному співтоваристві, зокрема, на регіональному рівні. Усе це потрібно враховувати й відбивати у національно-правовій сфері. Проте якраз у цьому відношенні накопичилося чимало проблем, які потребують реагування. Йдеться про внесення змін до законодавства з урахуванням як міжнародних засад правотворення, так і внутрішньополітичних тенденцій та процесів.

Не заглиблюючись у нюанси, спробуємо лише конспективно акцентувати увагу на першорядних проблемах, що потребують законодавчих змін безпосередньо в нашій країні.

Насамперед впадає в око та обставина, що за роки незалежності ми так і не спромоглися ухвалити на парламентському рівні документ концептуального значення, що формував би стратегію етнополітичного розвитку держави. Таким документом мала б стати Концепція державної етнополітики, давно вже розробленої та ухваленої на рівні Кабінету Міністрів. Це документ політичного значення, який би доповнював Конституцію — фундамент законотворення, зокрема й у сфері етнонаціональних відносин — пошуками стратегій етнополітичного розвитку країни.

Із серії діючих базових законодавчих актів, які потребують оновлення у відповідності із зміною загальнополітичної ситуа-

ції та нормами чинної Конституції, передусім треба звернути увагу на Закон про мови, ухвалений ще у 1989 р., тобто за радянських часів. Наступним законом, що потребує нової редакції та приведення у відповідність як з нормами Конституції, так і з міжнародним правом, є Закон про національні меншини в нашій державі, ухвалений 1992 р. Так само, очевидно, вимагає змін і Закон про біженців від 1993 р. Його вадою, на думку міжнародних експертів, є надто жорсткі умови порядку порушення клопотання про надання статусу біженця. Нагадаємо, що згідно з чинним законом, особи, які мають намір набути цей статус у нашій державі, повинні протягом трьох днів звернутися до міграційної служби з заявою про надання їм такого статусу. На думку експертів, така вимога є досить жорсткою і може розглядатися як прояв непрямой дискримінації, що заборонено відповідними нормами Рамкової конвенції, яку, як було зазначено, ратифікувала наша країна. Пропонується переглянути цю норму у бік її лібералізації, взявши за основу положення Декларації прав біженців, до речі, також ратифікованої нашою країною, але вже після ухвалення базового закону.

Покликаючись на деякі соціологічні обстеження рівня міжетнічної толерантності в українському суспільстві, зроблені вітчизняними вченими, експерти відзначають тенденцію до зниження рівня цього показника в Україні та констатують факт посилення настроїв ксенофобії. У цьому зв'язку, на їхню думку, було б доцільним для профілактики внести певні зміни до Кримінального кодексу України в частині, де йдеться про образи національної гідності і честі. Це відповідало б духові сучасного міжнародного права і практиці більшості європейських країн. Є також потреба переглянути деякі норми Закону про громадянство. Зокрема, йдеться про доцільність поширення норм, якими користуються громадяни країни, також і на негромадян. Насамперед це стосується умов прийняття на роботу, надання освітніх та соціальних послуг тощо.

З урахуванням деякої етнополітичної специфіки України, передусім, з огляду на наявність кримсько-татарського чинника, як народу, що потерпів від депортації сталінського режиму, а також інших аналогічних ситуацій, доцільно було б активізувати законодавчу роботу щодо розробки закону про корінні народи. Так само, очевидно, треба серйозно взятися за підго-

товку законопроекту щодо національно-культурної автономії, якого немає.

Це лише незначна частина проблем, що стоять перед нинішньою українською етнополітикою, її законодавчо-правовою сферою суспільного життя. Як видно, більшість із них так чи інакше виходять за межі державних кордонів, тобто не є питаннями суто внутрішньополітичного характеру, а мають міжнародний вимір. Очевидно, що успішному їх розв'язанню має сприяти як влада в особі законодавчої та виконавчої гілок, так і її центрального та регіонального рівнів. Особливої ваги тут набуває плідна співпраця і діалог влади та громадських організацій, особливо тих, що створені і діють як національно-культурні товариства, асоціації тощо.

Лише у взаємозацікавленому діалозі влади і представників меншин можна знайти цивілізовані шляхи розв'язання наболілих питань сучасної української етнополітики. Адже її мета — створення рівних умов розвитку як для титульного українського етносу, так і для меншин за етнонаціональною ознакою, перетворити меншини на чинник прориву у зовнішній світ, а не джерело потенційних конфліктів та зовнішнього тиску і загроз дестабілізації. На цьому шляху зроблено чимало, проте доведеться докласти ще багато зусиль, аби досягти корисних і плідних результатів для України як сучасного самостійного геополітичного гравця регіонального рівня.

Резюме

У статті подано стислий аналіз етнополітичної ситуації, що нині склалася в Україні. Автор показує, як етнополітика тісно взаємодіє із зовнішньополітичним курсом держави, впливає на її демократичний та цивілізований імідж, виступаючи чинником як внутрішньої, так і зовнішньої стабільності. Порушені проблеми розглядаються у контексті міжнародної та національної законодавчої практики.

¹ Див.: Мала енциклопедія етностранознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра; Генеза, 1996. — С. 493; Тавадов Г. Етнология. Словарь-справочник. — М.: Соц.-полит. журн., 1998. — С. 616.

- ² Див.: Російське МЗС зважується коментувати українську Конституцію? // День. — 2000. — 2 лютого.
- ³ Див.: Проекты законов о языках — экспертный анализ: Материалы круглого стола /Фонд поддержки русской культуры в Украине; Науч. ред. Н. Шульга. — К., 2000. — 216 с.
- ⁴ Декларація про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Етнополітика в Україні /За ред. член-кор. НАН України В. Євтуха. — К., 1998. — С. 314.
- ⁵ Див.: Документ Копенгагенского совещания 25—29 июня 1990 года // Конференция по человеческому измерению СБСЕ. — М., 1990.
- ⁶ Мармазов В., Піляєв І. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. — К.: Вентурі, 1999. — С. 120.

ДО ДЖЕРЄЛ

Ярослав Дашкевич

Персько-українські дипломатичні контакти у 1610–1620-х роках

Народився 13 грудня 1926 р. у Львові. Навчався у Львівському державному університеті ім. І. Франка, на філологічному факультеті (1944–1949). Від 1944 р. — з перервами — працює в різних установах Академії наук: завідувач бібліографічного відділу Львівської бібліотеки АН (1944–1949), бібліограф Інституту суспільних наук (1957–1966), завідувач відділу етнографії Музею етнографії та художніх промислів (1967–1972). Начальник відділу допоміжних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву у Львові (1973–1978). Політичний в'язень (1949–1956), понад 18 років безробітний. Від 1990 р. — керівник Львівського відділення Інституту української археографії, від 1993 р. — заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. З 1998

р. також завідувач кафедрою сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка. Доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Дійсний член Української вільної академії наук у США, голова історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка в Україні.

Автор понад 900 друкованих праць, серед них дослідження про зв'язки України з країнами Сходу (Іран, Вірменія, Туреччина, Сирія) та Заходу (Португалія, Іспанія, Франція, Шотландія, Угорщина, Польща).

Його рід має давні традиції — князі Дашкевичі (Дашковичі) відомі в Києві у XV—XVI столітті. Саме з цього роду вийшов один з організаторів Козаччини — черкаський староста (1514–1535 рр.) Остафій Дашкевич. Безпосередній предок Ярослава Дашкевича — скарбник (з 1769 року) Галицької землі Руського воеводства Олександр Корибут-Дашкевич. Батько Ярослава — Роман Дашкевич був генерал-хорунжим армії Української Народної Республіки. У 1917 р. у Києві організував Галицько-буковинський курінь Січових стрільців, очолював Стрілецьку раду, воював на різних фронтах УНР. Помер в еміграції 1975 р. Мати — Олена Степанівна (Степанів) була героїною жінкою. Дівчина-воїн брала участь в організації Січових стрільців, була хорунжою УСС. За радянських часів відбувала ув'язнення.

Наприкінці XVI ст. Запорізька Січ — уже як помітна мілітарна та політична сила — зайняла таке місце на геополітичній арені півдня Східної Європи, на північному боці Великого кордону між європейською та азійською цивілізаціями, що з нею, як можливим союзником у регіоні та поза його межами, почали рахуватися держави Західної Європи та Передньої Азії. Зовнішньополітичну прерогативу Запорізької Січі визнали у 1594 р., коли в ній з'явився посол імператора Рудольфа II Е. Лясота, пропонуючи козакам участь у війні проти Османської імперії.

Друге й третє десятиріччя XVI ст. — період майже неподільного панування запорізьких козаків на Чорному морі, які своїми морськими походами на південно-західне, південне та південно-східне узбережжя моря зруйнували міф про Чорне море як внутрішнє турецьке озеро. Козацькі чайки завдали не один відчутний удар могутньому турецькому флотові. Турецькі гарнізони причорноморських міст постійно перебували в стані бойової готовності. «В кожному порту, як на європейському, так і на азійському берегах, — писав 20 лютого 1617 р.¹ з Бару великий коронний гетьман С. Жулкевський до польського короля Сигізмунда III, — мешканців охопив такий страшний жах, що (вони) подали прохання до султана: якщо їх не оборонять, хочуть піддатися козакам»².

«Турки не мають на Чорному морі жодного місця, яке б вони (козаки. — Я. Д.) не взяли і не сплюндрували, — повідомляв у травні 1618 р. з Фергабада (на узбережжі Каспійського моря) італійський мандрівник П. Делла Валле своєму приятелю М. Скіпано в Неаполі. — В кожному випадку, вони сьогодні на Чорному морі така значна сила, що, коли вони лише прикладуть більше енергії, будуть цілком його контролювати»³.

Як дійшло до такого зростання сили і значення козацького флоту на Чорному морі у перших десятиріччях XVII ст.? Основні пружини цього процесу досі ще повністю не з'ясовані, хоча мотиви ясні (відплатні дії на турецько-татарські походи на українські землі, економічні стимули). В загальному, ми знаємо про наслідки (хоча ретельний перелік козацьких походів на Чорне море ще не складено). Влітку 1614 р. козаки спустошили район Трапезунта, цього ж року взяли Синоп. Весною 1615 р. спалили дві пристані в Стамбулі. 1616 р. розгромили турецький флот біля Дніпровськобузького лиману. Цього ж року під

керівництвом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного взяли штурмом Кафу. Восени 1616 р. спустошили узбережжя Малої Азії, взяли Трапезунт⁴. Здійснили також морський похід на Босфор. Весною 1617 р. відбувся ще один козацький морський рейд, знову здобули Трапезунт⁵. Мабуть, лише частина відомостей про козацькі морські наскоки відомі сучасній історіографії, бо турецькі архіви — з цього погляду — ще належним чином не вивчені. Пишучи, наприклад, про Варну, єзуїт Л. де Гранжіє повідомляв 2 березня 1615 р. з Мокви (Західна Грузія) генералові свого ордену К. Аквавіві, що «її мешканці відчувають страх перед козаками, які влітку влаштовують по кілька наскоків на цю країну. Ось чому стояв там гарнізоном відділ французских солдатів»⁶.

Козацькі морські походи того часу створювали дуже напружене становище в басейні Чорного моря, різко відбивалися на міжнародних відносинах. Вони стали чи не основною причиною значного погіршення відносин між Османською імперією та Польсько-литовською державою. З іншого боку, ці ж походи об'єктивно полегшували становище Персії, з якою Туреччина 1616 р. розпочала нову війну, намагаючись відвоювати землі, втрачені під час попередньої персько-турецької війни 1602—1612 рр. (Азербайджан, Вірменію, Східну Грузію, Південний Курдистан, Луристан).

Виклад цих подій потрібний для зрозуміння обставин, у зв'язку з якими дійшло до персько-українського зближення, встановлення контактів між Персією та Запорізькою Січчю, до дипломатичних переговорів та їхнього, хоча б часткового, здійснення.

У Персії правив енергійний шах Аббас I Великий (роки панування 1588—1629), блискучий представник династії Сефевідів. Його столиця була в Ісфагані. Аббас I, як непересічний політик і полководець, відзначався нахилом до стратегічного мислення, маючи, зокрема, в своєму розпорядженні багату інформацію про Західну Європу та причорноморський регіон. Шах намагався втілити в життя ідею антиосманської коаліції Сходу і Заходу, що постійно давало поштовх до великої активності як західної, так і східної дипломатії. Виникали нові й нові плани монтування коаліції (антиосманської Ліги), рушійною силою якої мали бути то сефевідська Персія, то західні держави⁷.

У період персько-турецької війни 1602—1612 рр. перська дипломатія доклала чимало зусиль, сподіваючись на приєднання до своїх планів Польсько-литовської держави, Римської держави німецького народу. Перські послы часто відвідували Варшаву, а під час переговорів з імператором виникало питання про активізацію воєнних дій у регіоні Чорного моря, що не могли відбуватися без участі Запорізької Січі, яка формально входила до складу Речі Посполитої. Можна навіть говорити про своєрідний ритм морських походів козаків: вони посилювалися тоді, коли Османська імперія вплутувалася в чергову війну на Сході чи на Заході. Треба думати, що Січ мала у своєму розпорядженні відомості про зовнішні військові акції імперії й використовувала їх у цілком реальному стратегічному розумінні. Наведені вище дані про рейди 1614—1617 рр. це посередньо підтверджують. Відомості про перські справи не були таємницею для тогочасного українського суспільства, яке стежило за розвитком подій. Дипломатичні контакти між Ісфаганом та Варшавою здійснювалися через територію України, зокрема через Львів (який, незалежно від цього, був великим ринком також для перських товарів). Невідомий писар львівської міської управи записав у хроніці подій 1608 р., що перський шах направив свого посла до польського короля⁸. Про те, що перський посол був у 1609 р. на варшавському сеймі, занотував т. зв. Острозький літописець⁹.

У квітні 1610 р. львівські райці приймали перського посла, посылаючи йому як подарунок рибу та два гарнці вина¹⁰. Вірменин Петро Грегорович, посол імператора Рудольфа II до шаха Аббаса I, доносив 1611 р. імператорові про план перського десанту на Чорному морі в Добруджі¹¹. Подібних свідчень можна наводити більше. Та в період воєнних дій 1602—1612 рр. страх перед Османською імперією на Заході (з Польсько-литовською державою включно) був надто великий і спонукати Захід до активних дій перській дипломатії не вдалося.

Для Польсько-литовської держави розгортання турецько-перських війн чи встановлення миру між двома східними велетнями вирішували цілком конкретно справу відносин з Туреччиною: війна в Передній Азії означала спокій, а мир на Сході приносив війну (що справді сталося після укладення чергового турецько-перського миру 1618 р.: пригадаймо Хотинську війну 1621 р.).

В одній із промов на Варшавському сеймі 1616 р. так говорилося про взаємозалежність цих справ: «Мусимо завжди боятися Туреччини, бо, коли розправиться з Персією, то (...) і нас не мине (...), або, зневірившись у своєму щасті у (війні) з Персією, та шукатиме його в нас»¹². «Маю попередження, — писав польський великий коронний гетьман С. Жулкевський примасові Польщі В. Гембіцькому з Бара 1 жовтня 1617 р., — з Таємної ради турецького султана, що, якщо лише заспокояться з Персією, всією силою держави зваляться на нашу Річ Посполиту»¹³. Підканцлер Литовського великого князівства, вільнюський єпископ Є. Волович, виступаючи на Варшавському сеймі в лютому 1618 р., говорив: «Тільки війна з Персією відтягає її (Туреччини. — *Я. Д.*) сили (...); якщо буде укладено мир з Персією, немає жодного сумніву, що всіми силами звернеться проти нас»¹⁴.

У такий тривожний для західних і східних сусідів Туреччини час (нова турецько-перська війна 1616—1618 рр.) знову виринула ідея антиосманської коаліції, в якій північний, по відношенню до Туреччини, фронт могли створити Персія, грузинські князівства¹⁵, Запорізька Січ, Польща. Всі перелічені сторони бачили реальні позитивні наслідки утворення такої коаліції — кожна з них робила більш або менш жваві дипломатичні заходи для перетворення ідеї коаліції в життя, але практично поза дипломатичні контакти не виходили. Всі користі, які виникали з утворення подібної коаліції, були ясні, зрозуміло, для Персії, а також для однієї з найактивніших ланок можливого союзу — Запорізької Січі. Розраховувати на військову активність Польсько-литовської держави в цілому не можна було. Офіційно держава, побоюючись турків, відмежовувалася від Персії. Король Сигізмунд III після укладення турецько-польського договору в Буші 23 вересня 1617 р. відправив з нічим перського посла назад до Ісфагану¹⁶.

Публічна opinio (якщо можна застосувати такий термін до XVII ст.) у Польщі та в Україні була, однак, на боці Персії, враховуючи при цьому явно козацький фактор. Польський публіцист, сходознавець М. Пашковський видає 1617 р. памфлет «Розмова запорізького козака з перським гінцем про воєнні дії між поганями та християнами»¹⁷. Анонімний автор «Погрому татарів вельможним коронним гетьманом Станиславом Жолкевським, яких 30 000 полягло від семи тисяч польського

рицарства в молдавській землі 6 жовтня 1620 року» іронізував, що «поганин (турок. — *Я. Д.*) хоче, щоб йому возили шкіри, немов би йому в Персії мало дали»¹⁸. (Памфлетист обіграє фразеологізм «дати в шкіру», тобто побити; іншими словами — навіщо давати туркам шкіру і хутра як данину, якщо їм, туркам дали в шкіру перси.)

Завдяки щасливому збігові обставин (як відомо, архів Січі першої половини XVII ст. не зберігся і про її історію досі ми знаємо майже виключно з «позасічових» джерел), до нашого часу дійшли відомості про дипломатичну діяльність Запоріжжя на початку XVII ст., скеровану на включення Січі як фактично рівноправного партнера в антиосманську коаліцію. Нитки дипломатичних зв'язків вели на два протилежні боки: на Заході — до Франції короля Людовика XIII, на Сході — до Ірану шаха Аббаса I. Відомості про дипломатичні контакти Січі з Іраном у 1617—1620 рр. збереглися в мемуарах видатного італійського мандрівника П'єтро Делла Валле, який чимало років присвятив налагодженню антиосманських дипломатичних зв'язків між Персією, з одного, та Запорізькою Січчю, Польщею, Італією, Іспанією — з іншого боку. Делла Валле особисто брав участь в українсько-перських переговорах (він мав перекладача, що трохи знав українську мову), а його мемуари у вигляді листів, опубліковані вперше у Римі 1650 р., донесли досить докладні відомості про ці переговори до нашого часу¹⁹. Щоправда, Делла Валле не знав про конкретні наслідки цих переговорів, та це, частково, можна доповнити на підставі інших джерел. Ініціатива переговорів про персько-український військовий союз вийшла майже одночасно (на початку 1618 р.) з перської та козацької сторін.

За Делла Валле, генеральний вікарій ордену домініканців у Вірменії Паоло-Марія Читтадіні за дорученням шаха Аббаса I і від його імені написав по-італійському листа до польського короля Сигізмунда III (його Читтадіні знав особисто). У листі, який був написаний у Вірменії, близько домініканського костюлу св. Павла, шах пропонував, що за власні кошти на побережжі Чорного моря, на території грузинського князівства Гурії, збудує біля устя однієї з річок фортецю недалеко Трапезунта. Цю фортецю він хотів би передати до рук козаків, що перебували під польським командуванням (тобто запорізьким козакам, а не донським). Козаки, опираючись на цю фортецю, вою-

вали б з турками. Аббас I запевнював короля (католицький фанатизм якого був відомий), що тоді всі грузини-християни опинилися б під владою короля. Листа подібного змісту шах відправив також папі Павлу V. Листа до Польщі повіз перський дипломатичний агент і розвідник вірменин Яків²⁰.

Відомості Делла Валле доповнюють звіти папського нунція у Варшаві Ф. Діоталлеві до Риму. Вірменин Яків прибув десь на початку березня 1613 р. до столиці Польщі. Шах просив від короля десять-дванадцять тисяч козаків, щоб розмістити їх у замках на побережжі Чорного моря і щоб вони воювали з турками. У квітні 1618 р. Сигізмунд III, побоюючись турецької небезпеки, дав не дуже ясну, а, по суті, відмовну відповідь²¹. Так чи інакше, перська сторона добре розуміла значення козацької сили на морі й суші — тому продовжила переговори, також уже безпосередньо з козаками.

9 листопада 1618 р. Делла Валле зустрівся в Казвіні із згаданим уже вірменином Яковом, який через Венецію, Стамбул і, мабуть, Алеппо повернувся з подорожі до Європи. Яків привіз для шаха листи від польського короля, австрійського ерцгерцога Фердинанда та інших європейських володарів. Яків розповів Делла Валле, що, до того, як відписувати Аббасові I, Сигізмунд III зібрав нараду, в якій взяли участь козацький гетьман, французький посол та два священники, як уповноважені папи. Король, козацький гетьман і французький посол написали листи до шаха. Лист (треба дуже шкодувати, що докладний зміст його невідомий) козацького гетьмана — ним був тоді Петро Конашевич-Сагайдачний²² — або написаний від його імені, датований, очевидно, квітнем 1618 р. можна вважати початком українсько-перських дипломатичних контактів, ініціатором яких виступила перська сторона. Аббас I не читав усі ті листи, писані по-італійському, а задовольнився усним звітом Якова. Листи шах передав на збереження державному секретареві Агамірові²³.

Був ще інший шлях встановлення таких контактів. У другому десятиріччі XVII ст. склалися дружні відносини між Запоріжжям та розташованими на побережжі Чорного моря західногрузинськими князівствами Мінгрелією і Гурією. Ці стосунки ґрунтувалися на спільній антиосманській орієнтації. Один з князів запрошував козаків до своєї країни листами та подарунками. Козаки радо пішли на такий союз, часто при-

чалюючи до грузинських берегів, зокрема після спустошень на турецькому березі Чорного моря. Козаків приймали дуже дружньо, хоча турки дивилися на це криво. Козаки, щоб віддичитися, охороняли кораблі підданих князя²⁴.

Ці відомості Делла Валле про своєрідний мінгрельсько- чи гурійсько-український союз підтверджують також інші джерела 20–30-х рр. XVII ст. Коли після повернення зі Сходу до Риму Делла Валле подав 1627 р. Урбанові VIII меморіал про Грузію, він у ньому підкреслював, що грузини приймають з великою прихильністю козаків «з-над устя Дніпра»²⁵. Інформаторами італійця були в цих справах не лише козаки, а й грузини, з якими він зустрічався в Персії. 20 вересня 1620 р. в Ісфагані грузинський приятель Делла Валле моураві (намісник) Георгій Сагакадзе розповідав йому, що козаки далі причалюють до берегів Грузії та підтримують постійну дружбу і союз із грузинами²⁶. Керівник місії домініканців Джованні да Люкка, який 1629 р. об'їхав та описав Черкесію, Абхазію, Мінгрелію і Гурію, подав у своїй реляції для Конгрегації пропаганди віри у Римі, розповідь мінгрельського князя (ним був тоді Леван II Дадіані), що коли з турецьких кораблів утекло 400 козаків-невільників, основна маса їх сховалася у Мінгрелії, але він, князь, змушений був (через економічну залежність від Османської імперії) видати 48 утікачів турецьким капітанам²⁷.

У грудні 1639 р. дворянин Левана II Тавей говорив московському послові до Мінгрелії Федотові Єлчинову, що від 1637 р. турки не приїзять до Мінгрелії, бо бояться козаків — і від цього часу князівство перестало платити данину Туреччині²⁸. В будь-якому випадку, українсько-перські дипломатичні контакти через Закавказзя не могли здійснюватися без утягнення до цих процесів князівств та територій, розташованих між Чорним морем та, власне, Персією, передусім без посередництва Грузії²⁹.

Ініціатива встановлення дипломатичних і військових контактів виходила не лише з перської, а й з української сторони. Принаймні так вважав Делла Валле (хоча спершу думав про намовляння мінгрельського або гурійського князів — пізніше він від цього пояснення відмовився). Десь на початку 1618 р. (італієць, пишучи на початку травня, відзначив, що подія відбулася кілька місяців раніше) козацький флот з понад 2000 козаків зупинився в усті однієї із закавказьких рік, яка впадала

до Чорного моря. Спершу всі вони хотіли зупинитися в союзному порту й запропонувати свої послуги шахові, який воював з Османською імперією. Пізніше вирішили, що важко передбачити ставлення шаха до них, і залишили на побережжі лише сорок козаків (тобто залогу однієї чайки). Їм доручили розвідати дорогу, добратися до перського двору, вивідати ставлення шаха. У позитивному випадку вони повинні були повернутися або подати вістку про те, що на боці шаха вони могли б взяти участь у війні. Сорок козаків залишили чайку на березі, щоб було як повернутися назад³⁰.

Можливо, що в цьому випадку йшлося про запорожців, які восени 1617 р. зробили морський похід на турецьке побережжя, заподіяли там багато шкоди, а під час морської битви вбили пашу, родича султана Ахмета I. Про такий похід згадував набагато пізніше, 25 січня 1619 р., С. Жулкевський³¹ на Варшавському сеймі.

З рекомендацією мінгрельського (або гурійського) князя загін козаків поїхав до Імеретії, там — гостюючи в князя Георгія III у Кутаїсі — обрав своїм представником козака Стефана, який з листом від Георгія III до Аббаса I поїхав далі на Схід через Тбілісі, столицю картлійського царя Баграта VII, перського васала. В супроводі двох картлійських дворян та з листом Баграта VII, в якому було викладено суть місії Стефана, він прибув до новозбудованої резиденції шаха у Фергабаді на березі Каспійського моря³². Шах прийняв Стефана дуже прихильно, ознайомився з листом Баграта VII, а козацького гостя передав під опіку одного із своїх фаворитів Ісфандійар-бека. 13 березня 1618 р. Стефан зустрівся з Делла Валле, якого просив бути своїм представником перед шахом та своїм консультантом. Делла Валле, що був великим ентузіастом козацько-перського союзу, в цей же день зустрівся з мегмандаром («охоронцем постелі») шаха Тохта-беком. Йому також виклав суть справи, а мегмандар доповів, зі свого боку, про неї шахові. Крім цього, настирливий Стефан, зустрівши одного дня шаха з почетом на вулиці Фергабада, передав йому письмове прохання. Аббас, за своїм звичаєм, звернувся до оточення з голосною промовою: «Ви не знаєте, що це за люди, не знаєте яка вартість цих людей і як з ними треба поводитися. Це ті, що панують над Чорним морем, що здобули стільки міст, що принесли туркам так багато лиха (...). Вони можуть зробити нам велетенські послуги».

Після цього заявив, що має намір скористатися допомогою козаків, та наказав, щоб Стефанові віддавали всі почесті, а до його від'їзду з подарунками, щоб йому видали 50 цекінів на надзвичайні видатки. Під час чергової зустрічі з шахом Делла Валле висунув ідею, щоб козакам передати на південно-східному побережжі Чорного моря невелику територію, укріпити для них якийсь порт або устя ріки, куди вони могли б заходити після морських походів на Туреччину³³.

11 травня 1618 р., від'їжджаючи з Фергабада до Казвіна, шах дав відправу Стефанові. Аббас обдарував його золототканним одягом, дав багато грошей. У супроводі картлійських дворян Стефан від'їхав до решти козаків у Імеретії. Аббас передав через Стефана листа до козацького гетьмана, в якому (Делла Валле скопіював цього листа і зберігав копію серед своїх паперів) підтверджував, що має намір розпочати переговори і просив прислати повноважного представника, який володів би відповідною мовою (Стефан знав лише українську і польську). Аббас передав Багратові VII й інші листи, що стосувалися козаків. Він наказав, щоб картлійський цар опікувався козаками — товаришами Стефана — та допоміг їм якнайшвидше добратися до перського двору. Про це писав також Делла Валле безпосередньо до козаків. Тим часом доля залоги козацької чайки в Імеретії склалася трагічно. Георгій III, побоюючись турків, від яких він був залежний, видав козаків паші з фортеці Ван. Довідавшись від своїх шпигунів про таку зраду, шах завернув Стефана з дороги після трьох днів його подорожі в напрямі Тбілісі (отже, близько 15 травня). Він опинився при дворі шаха в Казвіні, де ним опікувалися перський везир та мегмандар. Делла Валле 31 травня говорив про козаків з державним секретарем Агаміром, підкреслюючи не лише мілітарні користі союзу, а й економічні вигоди (можливість експортувати перський шовк через Чорне море на Захід під охороною козацького флоту)³⁴.

Десь у жовтні — на початку листопада 1618 р. до Казвіна повернувся згаданий уже перський дипломатичний агент вірменин Яків, який привіз, між іншим, також (мабуть, квітневого) листа від козацького гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного чи листа, написаного від його імені. Та обставини змінилися. 23 листопада 1618 р. було укладено турецько-перське перемир'я, вигідне для перської сторони, що зберегла за собою майже всі землі, здобуті під час попередньої війни. Перемир'я

виявилось нетривким, але відтоді шах нібито втратив зацікавлення до ідеї східно-західної антиосманської коаліції. Однак західні держави, навпаки, розуміли, що після мирної угоди між Персією і Туреччиною над Європою — передусім над Україною та Польщею — нависла реальна османська загроза (що й виявилася Хотинською війною 1621 р.). Від травня 1618 р. козак Стефан перебував далі при дворі шаха. За цей час деяким козакам, що опинилися в турецькій вежі, вдалося втекти. Вісім із них прорвалося далі на схід — 17 червня 1619 р. вони доставилися до Ісфагана. Становище Стефана та його товаришів було складним. Шах, зважаючи на перемир'я, не давав їм офіційної відправи. Козаками опікувалася європейська колонія Ісфагана — вона й вирішила відправити їх таємно через Індію — мабуть, через португальську колонію Гоа — до Європи³⁵. Дальша доля Стефана та козаків невідома.

Запорожці стежили за долею свого посольства (на грузинському березі залишилася лише одна чайка, інші повернулися додому). Довідавшись про віроломство Георгія III й підозріваючи, що в зраду замішані правителі Мінгрелії або Гурії, козак у великій кількості висадилися на побережжя і спустошили прибережні райони. Відомості про цю каральну експедицію дійшли до Ісфагана влітку 1619 р. Треба думати, що й самі грузини вважали акт помсти оправданим — у всякому разі, 20 вересня 1620 р. в Ісфагані Делла Валле довідався від свого грузинського приятеля Георгія Сагакадзе, що козак далі приїдуть до Грузії й постійно підтримують дружні взаємини з грузинами³⁶.

Опинившись віч-на-віч з великою небезпекою — загрозою походу армії султана на Україну, Польщу, Угорщину — Захід почав уживати нових запобіжних заходів для того, щоб активізувати ідею антиосманської коаліції. Тоді розпочався третій етап українсько-перських переговорів (перший — лист козацького гетьмана чи від його імені до шаха 1618 р.; другий — місія Стефана до шаха також 1618 р.).

16 квітня 1620 р. до Ісфагана прибули вірмени з Польщі, які привезли листи для шаха та для вікарія ордену домініканців П.-М. Чіттадіні. У зв'язку з відсутністю Чіттадіні, який перебував тоді в Гоа, листа до нього, написаного по-латинському, відкрив вікарій кармелітів у Персії Джованні-Тадео. У цьому листі, написаному у Варшаві й підписаному *Olivarius de*

Marcones, P.K.³⁷, було передано зміст попереднього листа до шаха (з квітня 1618 р.), який вірменин Яків привіз шахові воєни 1618 р. Оліварій де Марконес у листі до Чіттадіні (Делла Валле скопіював його), підтверженому підписом і печаткою, повідомляв, що нетерпляче чекає на відповідь шаха та на повернення Якова з Персії³⁸. Поляки (Делла Валле коментував — козаки) погодилися на план Аббаса захопити порт Яні на побережжі Чорного моря (за словами італійського мандрівника цей порт був на річці Трапезунт³⁹), який надалі залишався б володінням шаха. Де Марконес заявляв, що він особисто готовий прибути для переговорів із шахом — і просив від Аббаса відповіді на цього і попереднього листа. Наприкінці де Марконес повідомляв, що поляки і козаки готові діяти, якщо буде підтримка шаха⁴⁰.

Були спроби розшифрувати, хто такий таємничий «Оліваріус де Марконес, П. К.». Не підлягає сумніву, що під цим іменем приховувався козацький гетьман або уповноважена ним особа. Гетьман — учасник наради в Сигізмунда III у квітні 1618 р.; гетьман — автор одного з листів до Аббаса, які в жовтні — листопаді 1618 р. привіз шахові вірменин Яків; гетьман (capitan, generale, козаків у Делла Валле⁴¹) — адресат листа Аббаса, який був написаний у травні 1618 р. Гетьманом козаків у цей час був П. Конашевич-Сагайдачний. Тому свого часу Н. Вахнянин прочитував абревіатуру «П. К.» як «Петро Конашевич»⁴². Сам Делла Валле припускав не дуже впевнено, що це скорочення титулу «palatinus Kioviae»⁴³, тобто «київський воєвода». Київським воєводою тоді був Т. Замоїський, неприхильність якого до козаків була відомою. Свого часу я висунув гіпотезу, що Оліваріус де Марконес — це дуже близький до Сагайдачного полковник Олифер Остапович Голуб⁴⁴. На користь такої гіпотези говорять такі аргументи: Олівер — рідкісне в Україні ім'я західного походження; приходячи на Січ, чужинці (іспанці, італійці, французи — прізвище де Марконес без сумніву з однієї із романських мов) приймали українське прізвище, переходили на православ'я та на українську мову, тобто українізувалися⁴⁵. Таким міг бути Олифер Голуб, якого Сагайдачний призначив своїм спадкоємцем (він був козацьким гетьманом у 1622—1623 рр.) і виконавцем духівниці, за характеристиками того часу — давній козак, неодружений, без дому, небагатий, бо користувався підтримкою черні⁴⁶. Якщо

він був романського роду, то добре володів італійською та латинською, а як особа, близька до гетьмана, міг писати від імені Сагайдачного. До обрання козацьким гетьманом, та й пізніше, він був полковником — звідси скорочення «П. К.» (полковник козацький). Під листами «назовні» він міг підписуватися справжнім прізвищем. Так чи інакше, мабуть, не підлягає сумніву, що такі листи він писав від імені гетьмана, цього разу — Сагайдачного.

У 1621 р. знову запахло війною. Маючи нібито забезпечені зі Сходу тили, султан Осман звернувся до Польсько-литовської держави. Шах Аббас відписав до короля на його ж листа, привезеного в квітні 1620 р. до Ісфагана (цього листа шах отримав лише в липні або й пізніше). Листи до короля повезло двоє вірменів. Десь після 14 липня 1621 р. їх бачили в Сочаві, де вони казали в таємниці, що «нас послав перський король до їх милості (польського) короля з листами»⁴⁷. Зміст листів невідомий, але, певно, про участь козаків у війні там говорилося. Бо 30 травня 1621 р. кардинал Людовісіо дав інструкцію варшавському нунцієві К. де Торресові, який мав дипломатичним шляхом «намовити перського короля, щоб порушив мир, запевнивши, що також з нашого боку мир буде зірвано». Шах мав би виступити тоді, коли султан буде зайнятий війною з християнами — про це писав нібито до шаха польський король, а також папа Павло V⁴⁸.

Мабуть, були ще заклики з перського боку, безпосередньо звернені до козаків. Уже після переможного завершення Хотинської кампанії (отже, після 9 жовтня 1621 р.), долю якої вирішили козацькі війська, всупереч мирній угоді, яка забороняла запорожцям ходити на море, такий морський похід на східне побережжя Чорного моря відбувся. В поетичній реляції учасник польського великого посольства до Стамбула 1622—1623 рр. Самуїл Твардовський записав: «Всупереч волі старшини сім їхніх (козацьких. — Я. Д.) човнів пішло до далекого грузинського краю аж до перських границь». До цього додав пояснення: «Грузія (Дзюрдзістан — в оригіналі. — Я. Д.) є на тамтому боці Чорного моря; історики називають (її) Мінгрелією, інші — Георгією. (Вона) посередині між турками і персами, до яких козаки часто прориваються»⁴⁹. Іншими словами, контакти між Персією та Запорожжям тривали, тільки в дипломатично-

му листуванні тих часів вони не залишили слідів або такі сліди ще не віднайдено в інших джерелах.

У 1622 р. почалася нова, третя персько-турецька війна, в кінцевому підсумку (через смерть шаха Аббаса I, 1628 р.) невдала для Персії. Знову на порядку денному постало питання антиосманської Ліги. Несподівано до неї приєдналося Кримське ханство, правителі якого підняли антиосманське повстання, сподіваючись, що їм при допомозі сусідніх держав удасться захопити Стамбул і замінити династію Османів династією кримських ханів Гіреїв. У 1623 р. давній антиосманський бунтівник Шагін-Гірей, який 15 років був при дворі Аббаса I, став його військовим радником та, очевидно, добре знав козацькі справи. Кримським ханом став брат Шагіна Мухаммад-Гірей, а весною 1624 р. почалися воєнні дії між турками і татарами в Криму. Шагін-Гірей був одружений з родичкою шаха, уклав союз з Персією⁵⁰, покликав на допомогу запорожців, а також звільнив з неволі полонених козаків, що також воювали на боці кримських татар. 24 грудня (за старим стилем) 1624 р. було укладено формальну угоду між Шагін-Гіреєм та Запорізькою Січчю⁵¹ і, хоча в документі Персія буквально не згадувалася, стало ясно, що козаки стали однією з ланок Ліги. При посередництві Шагін-Гірея відновилося дипломатичне листування між шахом та польським королем. 27 жовтня 1624 р. король відповів шахові на цього листа.

Досі ще не проводився аналіз морських походів по Чорному морі з погляду цілей антиосманської Ліги принаймні до 1626 р. включно (це рік закінчення кримсько-татарського повстання) або й до 1630 р. (завершення третьої персько-турецької війни). Однак деякі події підказують: певні зобов'язання відносно Ліги з козацького боку ще діяли. Приблизно в липні – серпні 1626 р. турки натрапили в Мінгрелії (устя річки за Трапезунтом) на дванадцять козацьких чайок. Козаки, яких було близько трьохсот, укріпилися на березі, але турки здобули укріплення і їх знищили⁵². Ця подія дуже нагадує плани творити козацькі опорні пункти на грузинському побережжі, що співдіяли б з Персією.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

1. Безпосередні дипломатичні відносини між Персією та Запорізькою Січчю були встановлені у 1618 р., причому ініціа-

тиву виявляли обидві сторони. У жодному випадку це не були якісь екзотичні епізоди.

2. Основний зміст дипломатичних контактів зводився до військового антиосманського союзу та проявився в козацьких морських операціях, що тривали, мабуть, до 1626 р.

3. Завдяки цим дипломатичним відносинам та військовому союзові Запорізька Січ фактично увійшла до антиосманської Ліги, очолюваної Персією, в якій у різний час брали участь також окремі грузинські князівства, Кримське ханство, Польсько-литовська держава. Участь у Лізі та її воєнних операціях свідчила про помітне зростання ролі українського козацтва як військово-політичної сили в Європі та на Близькому Сході.

4. Як дослідницька проблема українсько-перські відносини початку XVII ст. потребують дальшого вивчення із залученням широкого кола східних і західних історичних джерел⁵³.

¹ Усі дати подаються за новим стилем.

² Zolkiewski S. Pisma. — Lwow, 1861. — S. 249.

³ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Brighton, 1843. — Vol. 1. — P. 615. Повніший опис видання див. посилання 20.

⁴ Про похід на Трапезунт див., між іншим: Дрібні хроніки XIII—XVIII ст. / Упор. В. Г. Гакопян. — Єреван, 1956. — Т. 2. — С. 268, 394 (вірменською мовою); Документи російських архівів з історії України / Упор. Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич та ін. — Львів, 1998. — Т. 1: (Документи до історії запорозького козацтва 1613—1620 рр.). — С. 108—109, 110 (документи з березня 1617 р., але вони стосуються попереднього року).

⁵ Документи російських архівів... — С. 126—127.

⁶ Documents inedits concernant la Compagnie de Jesus / Publ. par le A. Carayon. — Poitie, 1869. — P. 1.

⁷ З новіших праць на цю тему див.: Niederkorn J. P. Zweitfrontenkrieg gegen die Osmanen. Iranisch-christliche Bundnisplane in der Zeit des Langen Turkenkriegs // Mitteilungen des Instituts fur osterreichische Geschichtsforschung. — Wien, 1996. — Bd. 104. — S. 310—323.

⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 228 (Liber resignationum 1600—1620). — С. 482.

⁹ Ковальський Н., Мыцык Ю. Методические указания к изучению курса "Источниковедение истории СССР". — Днепропетровск, 1984. — С. 58.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 734 (Manual na dziennik...). — Арк. 64 (126).

¹¹ Iorga N. Studii si documente cu privire la istoria Rominiilor. — Bucuresti, 1902. — Vol. 4. — P. 147.

¹² Матеріали до історії української козаччини. — Львів, 1908. — Т. 1. / Вид. І. Крип'якевич. — С. 175. (Джерела до історії України-Руси. — Т. 8). Автор промови невідомий.

- ¹³ Zolkiewski S. Pisma... S. 288.
- ¹⁴ Матеріали... — Т. 1. — С. 191.
- ¹⁵ Пор.: Габашвілі В. З дипломатичної історії Грузії: (Грузія і антиосманська коаліція XVI—XVII ст.) // Матеріали з історії Грузії і Кавказу. — Тбілісі, 1954. — Вип. 31. — С. 59—128 (грузинською мовою); Сванидзе М. Турецко-іранские отношения в начале XVII в. и Грузия // Проблемы истории Турции. (Сборник статей). — Москва, 1978. — С. 18—33.
- ¹⁶ Sumara F. Przyczyny i skutki kljski cecorskiej 1620 r. — Krakow, 1930. — S. 20—25. (Prace Krakowskiego oddzialu Polskiego Towarzystwa Historycznego. — Nr. 7).
- ¹⁷ Paszkowski M. Rozmowa kozaka zaporozskiego z perskim goncem o sprawach wojennych pogan z chrzesciany. — Krakow, 1617.
- ¹⁸ Pogrom Tatarow przez wielmoznego hetmana koronnego Stanislawo Zolkiewskiego ktorzy 30000 leglo od siedmi tysiecy rycerstwa polskiego w woloskiej ziemi 6 Octobris roku 1620 // Biblioteka starozytna pisarzy polskich / Wyd. K. Wojcicki... Warszawa, 1843. — Т. 3. — С. 227.
- ¹⁹ Про мемуари П. Делла Валле (складені з окремих листів) українській історіографії відомо ще з 60-х рр. XIX ст. Про зустріч шаха Аббаса I з козаками та взагалі про козацьку тематику в італійського мандрівника згадувало ряд авторів (наприклад, Н. Вахнянин, А. Кримський, М. Левченко, І. Борщак, О. Баран, Д. Наливайко, А. Сокульський, Ю. Мицик, В. Сергійчук та інші; див. огляд давніших праць в: Дашкевич Я. Р. Українсько-іранські переговори напередодні Хотинської війни // Український історичний журнал. — К., 1971. — № 9. — С. 124—131). Події зводили до незначного екзотичного епізоду (М. Грушевський цілком не згадує про персько-українські переговори). Розгляд проблеми на ширшому тлі доводить її значимість в стосунках України і Сходу.
- ²⁰ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi descritti da lui medesimo in lettere famigliari all' erudito suo amico Mario Schipano divisi in the parti cioe: la Turchia la Persia e l'India... — Brighton, 1843. — Vol. 2. — P. 131.
- ²¹ Welykyj A. G. Littere nuntiorum apostolicorum hisatoriam Ucrainae illustrantes (1550—1850). — Romae, 1959. — Vol. 3. — P. 157, 158, 161 (Analecta OSBM. — Series 2, sectio 3).
- ²² П.Конашевич-Сагайдачний став знову козацьким гетьманом у жовтні 1617 р. і був ним в період переговорів з персами. Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. — Київ, Львів, 1909 (Київ, 1995). — С. 365, 369—386, 390—391 та інші.
- ²³ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 1. — P. 916.
- ²⁴ Там само. — P. 617—618.
- ²⁵ Della Valle il Pellegrino P. Informatione della Giorgia data alla santita di nostro signore papa Urbano VIII l'anno 1627 // Thevenot M. Relations de divers voyages curieux, qui n'ont point este publiees / Nouv.ed. — Paris, 1696. — Т. 1. — P. 11.
- ²⁶ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 1. — P. 153. Автор згадує про Сагакадзе під іменем "Батоні Мерграб", тобто "пан намісник".
- ²⁷ Da Lucca G. Relatione alla Sacra Congregatione di Propaganda Fide... Відповідний уривок цитую за: Тамарашвілі М. Історія католицизму серед грузинів з залученням документів та з коментарем (від XIII до XX ст.). — Тбілісі, 1902. — С. 148 (грузинською мовою).
- ²⁸ Белокуров С. Посольство дьяка Федота Елчина и священника Павла Захарьева в Дадианскую землю (1639—1640 гг.) // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. — М., 1887. — Кн. 2. — С. 323.

- ²⁹ Див.: Тивадзе Т. О взаимоотношениях Западной Грузии с донскими и запорожскими казаками в XVII в. // Из истории украинско-грузинских связей. — Киев, 1971. — С. 64–73; Сванидзе М. Грузия, страны Причерноморья и Восточной Европы в первой половине XVII в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. — М., 1979. — С. 236–247.
- ³⁰ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 1. — P. 618.
- ³¹ Zolkiewski S. Pisma... — S. 341.
- ³² Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 1. — P. 618–619.
- ³³ Там само. — P. 620–622.
- ³⁴ Там само. — Vol. 1. — P. 685, 697–700; Vol. 2. — P. 47–49.
- ³⁵ Там само. — Vol. 2. — P. 48–49. Про дороги, що вели в першій половині XVII ст. з Ісфагану до Індії, див.: Tavernier baron d'Aubonne J.B. Les six voyages qu'il a fait en Turquie, en Perse et aux Indes. — Paris, 1712. — Part 2. — P. 1–164.
- ³⁶ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 2. — P. 49, 153.
- ³⁷ Там само. — P. 112.
- ³⁸ Там само. — P. 112–113.
- ³⁹ Там само. — P. 113. Трапезунт часто називали також Йонією. Див.: Михаил Панарет. Трапезундская хроника / Греч. текст с переводом... изд. А. Хаханов. — М., 1905. — С. 30 (Труды по востоковедению. — Вып. 23).
- ⁴⁰ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 2. — P. 113.
- ⁴¹ Там само. — Vol. 1. — P. 685; Vol. 2. — P. 46.
- ⁴² Вахнянин Н. Взаємини проміж Козаччиною з Персією у літах 1618, 1619 і 1620 // Правда. — Львів, 1868. — № 44. — С. 524.
- ⁴³ Della Valle il Pellegrino P. Viaggi... — Vol. 2. — P. 112–113.
- ⁴⁴ Дашкевич Я. Українсько-іранські переговори... Моє припущення, що О.Голуб міг бути козацьким гетьманом у 1618–1620 рр. не підтверджується.
- ⁴⁵ Про такі асиміляційні процеси див.: Weissius G. De Cosacis, dissertatio historica, quam inclytæ facultatis philosophicæ permissu, publicæ ventilationi submitunt... / Ed. secunda. — Lipsiæ, 1684. — P.(8); Flores X.A. La "Peso politico de todo el mundo" d'Anthony Sherley ou un averturier anglais au service de l'Espagne. — Patis, 1963. — P. 81. Праця Е.Шерлі написана 1622 р.; Г.Вейсс покликається на авторів, своїх попередників.
- ⁴⁶ Див. лист М.Смотрицького до протопопа А.Мужилівського 1622 р., опубл.: Мицик Ю. З нових документів до історії міжконфесійних відносин в Україні XVII–XVIII ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. — Дніпропетровськ, 1997. — Вип. 1. — С. 138.
- ⁴⁷ З реляції польського шпигуна про турецькі справи за час від 30 квітня до 14 липня 1621 р., опубл.: Матеріали до історії української козащини... — С. 228.
- ⁴⁸ Instrukcja dana monsign. De Torres nuncjuszowi w Polsce przez kardynala Ludovisio... // Relacje nuncjuszow apostolskich i innych osob o Polsce od roku 1548 do 1690. — Berlin-Poznan, 1864. — T. 2. — S. 133.
- ⁴⁹ Twardowski z Skrzypncy S. Przewazna legacja jasnje oswieconego ksiazecia Krysztopha Zbaraskiego... do napoteczniejszego soltana cesarza tureckiego Mustafy w roku 1621. — Krakow, 1633. — S. 31.
- ⁵⁰ Анонимний лист українського кореспондента з осені 1624 р.; частково опубл.: Грушевський М. Історія... — Т. 7. — С. 513.
- ⁵¹ Текст присяжного листа Шагін-Гірея опубл.: Грушевський М. Там само. — С. 517.

⁵² Акты исторические, относящиеся к России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек А.И.Тургеневым. — СПб., 1842. — Т. 2. — С. 431.

⁵³ Йдеться, перш за все, про документи і хроніки турецькі та перські (останні збережені дуже фрагментарно). Також про ще не опубліковані нотатки і записи П.Делла Валле, збережені в Італії та, можливо, в Росії. Пор.: Дмитриева Л.В. Краткий обзор документов и фрагментов на тюркских языках из собрания Института востоковедения Академии наук СССР // Ученые записки Института востоковедения. — Москва; Ленинград, 1954. — С. 244—245. Про нове перевидання листів Делла Валле див.: Bietenholz P. G. Pietro Della Valle (1586—1662). Studien zur Geschichte der Orientkenntnis und des Orientbildes im Abendlande. — Basel-Stuttgart, 1962. — S. 6—7 (Basler Beitrage zur Geschichtswissenschaft. — Bd. 85). Матеріали, що були в Польщі, знищено під час Другої світової війни. Див.: Baranowski B. Polskie zainteresowania z XVIII i XIX wieku kultura Gruzji. — Wroclaw-Warszawa... 1982. — S. 8 (Lodzkie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydzialu II nauk historycznych i spolecznych. — Nr. 89).

Олександр Маврін

*Спогади Арнольда Марголіна
про роботу Української делегації
на Паризькій Мирній
Конференції 1919 р.*

(Деякі неформальні результати
формальної поразки української дипломатії)

Народився в м. Керчі АР Крим 10.01.1963 р. У 1987 р. закінчив Сімферопольський державний університет. Працював викладачем суспільних наук у Сімферопольському музичному училищі. Навчався в аспірантурі при Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. У 1994 р. захистив кандидатську дисертацію з питань зарубіжної історіографії суспільно-політичних рухів в Україні другої половини ХІХ ст. Працює на посаді заступника директора з наукової роботи в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

У попередньому випуску «України дипломатичної» в публікації звіту глави Надзвичайної делегації ЗУНР до Паризької Мирної Конференції 1919 року Михайла Лозинського досить яскраво була висвітлена позиція представника Західних земель України, що перебували під загрозою польського вторгнення в той період (1). Як продовження розгляду діяльності Української делегації, сформованої з репрезентів двох урядів — УНР та ЗУНР — доцільним буде відтворити ще й враження представника дипломатії УНР.

Треба зазначити, що з кінця 1918 р. Україна мала дипломатичні місії в багатьох країнах світу. Її представляли люди

не випадкові, це були носії високої культури і українські патріоти. Достатньо згадати О. Лотоцького у Константинополі, Ф. Магушевського у Греції, Д. Антоновича у Римі, графа М. Тишкевича у Ватикані, В. Липинського у Відні. Випадків перелицювання, а тим паче зради, серед українських дипломатів майже не було. Як зазначав М. Данько, з дипломатичної місії у Лондоні лише один Меленевський «...дуже вчасно і вразно перекинувся за кордоном на бік большевиків» (2).

Гідно представляв Україну на міжнародній арені Арнольд Марголін (1877–1956). Відомий громадсько-політичний діяч доби Директорії, юрист за фахом, він був послідовним і відданим прихильником українського національного руху. В адвокатській практиці А. Марголіна були також яскраві виступи на політичних процесах, зокрема на захист діячів єврейської політичної організації «територіалістів» у Києві. З 1918 р. він стає активним учасником національно-визвольних змагань та процесу розбудови української дипломатії (3). Як товариш (заступник) міністра закордонних справ у Кабінеті Чехівського долучився до справи підготовки й проведення переговорів з представниками військового командування країн Антанти в Одесі.

Проте найяскравішим епізодом у дипломатичній кар'єрі А. Марголіна була, безперечно, його діяльність у складі Української делегації на Паризькій Мирній Конференції 1919 р. (4).

Умови, що склалися на період проведення конференції, були вкрай несприятливими для інтересів України. Франція дуже активно, але негласно проштовхувала свій план створення нового сильного союзника на Сході Європи — «Великої Польщі». У Сполучених Штатах Америки майже нічого не знали про Україну та її віковичне прагнення до незалежності і робили ставку на уряди й армії Колчака і Денікіна, аби мати справу після розгрому більшовиків з цілісним державним утворенням — Російською конфедерацією на кшталт самих США. Велика Британія взагалі знаходилась у стані роздвоєння позицій щодо Сходу Європи: В. Черчилль, як військовий міністр, вимагав розгортання інтервенції та підтримки білогвардійських угруповань, а прем'єр британського уряду Ллойд Джордж намагався знайти порозуміння з більшовицьким урядом. Жодна з цих програм не відповідала стратегічним інтересам України. Крім того, калейдоскопічна швидкість у зміні подій у самій країні часто призводила до вимушеної корекції планів як делегації в цілому,

так і її складових частин. Так, у листопаді 1919 р. представники ЗУНР вийшли зі складу спільної місії. На Західну Україну почався наступ польського генерала Галлера.

Ще до початку роботи Мирної конференції дуже гостро постала проблема поширення правдивої інформації про Україну, яка, на думку багатьох зарубіжних політиків, не кажучи вже про пересічних громадян, була для них лише поняттям географічним. І. Давидов наводить слова віденського кореспондента лондонської «Дейлі Кронікл» з розмови із співробітниками Українського пресового центру у Відні: — «для Заходу ви — terra incognita» (5). Чи як зазначає А. Марголін у своєму щоденнику, навіть для тогочасних американських інтелектуалів, які цікавилися європейськими подіями, Україна була дуже схожа з Американським Півднем за часів Громадянської війни в США 1861—1865 рр. (6).

Тому одним з головних завдань української делегації була організація і проведення низки зустрічей з керівниками провідних країн Антанти, аби заявити про свою країну досить вагомо, аби бути почутими. Крім того, очевидною була потреба знайти можливих союзників або принаймні симпатиків українського руху та української держави. Важливою була також пропагандистська робота, друковані матеріали для якої готувалися Українською пресовою службою у Відні, але все одно бракувало хоча б популярних брошур з нарисами історії України та викладом її тогочасних намірів і устремлінь (7).

Нам відомі наслідки Паризької конференції для України. Наші дипломати зазнали поразки у своїх спробах заручитися підтримкою Франції, Великої Британії та США — тодішніх супердержав. Проте щодо створення іміджу України на міжнародній арені вдалося зробити дещо корисного. Не в останню чергу це було заслугою А. Марголіна, який, як людина спостережлива, робив правильні висновки з усіх зустрічей з керівниками різних країн і розраховував на особисті контакти, намагаючись в режимі діалогу вплинути на їхнє ставлення до українського питання. У подальшому, працюючи в Лондоні послом УНР, а згодом на еміграції в США, він активно залучав свої особисті зв'язки для захисту і підтримки української справи за кордоном. Зрозуміло, що в своїх спогадах він інколи перебільшував вагомість власної персони, проте заслуги його незаперечні. Насамперед у наполегливій пропаганді України, її прагнень.

Досить згадати, що вже у 1923 р. під час переговорів у Харкові між представниками уряду УРСР та делегацією англійських бізнесменів, урядовців та банкірів, очевидно, внаслідок попередньої «просвітницької» роботи А. Марголіна в Лондоні, англійці, більшість з яких не були дипломатами й політиками, вважали, що Україна є цілком незалежною і самостійною державою, їхнім рівноправним партнером. Проте українські учасники переговорів майже з усіх навіть суто торговельних питань посилялися на необхідність «порадитися з Москвою» (8).

Спогади А. Марголіна були видані в Берліні у 1922 р. (9), проте цілком окремим та самодостатнім джерелом можна вважати видання англійською мовою у 1946 р. найважливіших матеріалів з його «Політичного щоденника». По-перше, ця публікація мала на меті донести саме до американського читача спогади і роздуми людини, яка, будучи євреєм за походженням, ставши американцем за громадянством, залишилася борцем за українську справу. Через це у виданні зроблено відповідний ухил і дещо підсилена критична тональність в оцінках позиції американської делегації на Мирній конференції.

По-друге, Марголін дещо переглянув і узагальнив свої спостереження, виклавши їх системніше і водночас яскравіше, додаючи до них влучні коментарі і точні висновки. Наводимо фрагменти із книги А. Марголіна.

Українська делегація на Мирній конференції 1919 року

На початку лютого 1919 року я зробив візит до французького представника збройних сил Антанти в Одесі, генерала Д'Ансельма та його начальника штабу полковника Фрейденберга, а також генерала Бертельо, який прибув до Одеси на декілька днів із своєї штаб-квартири у Бухаресті. Здавалось, генерал Д'Ансельм виявляв інтерес лише до суто військово-технічних аспектів ситуації в Україні. Увесь тягар політичних переговорів покладався на полковника Фрейденберга, який отримав інструкції від свого керівництва у Бухаресті та Ясах. З моїх розмов з Фрейденбергом я відчув, що обидва, і він сам і Бертельо, були розчаровані денікінським рухом. Представники ж Французького консульства в Одесі, навпаки, виявляли всіляку симпатію до справи Денікіна.

Після кількох тижнів переговорів з французькими військовими офіційними особами, на яких до мене пізніше приєдналися професор Мацієвич (1) і С. Бачинський, — французи представили нам проект Франко-Української угоди, в якій генерал Д'Ансельм, «як представник держав Антанти», визнавав «суверенність Української Директорії Української Демократичної Республіки, створеної 1 листопада 1918 року за ініціативою Українського Народного Союзу». Проектом також було обумовлено, що зміни у складі Директорії під час війни проти більшовиків могли бути здійснені тільки за згодою відповідного уповноваженого представника Антанти. Відповідно до положень проекту, Українська армія визнавалась «частиною антибільшовицької армії в Українській зоні» та затверджувалось право Головного командування об'єднаних сил контролювати центральне управління українських залізниць та перевезення збройних формувань. Було також обумовлено встановлення контролю Франції над фінансами України. Франція мала вжити заходи «для якнайшвидшого включення представників Української Демократичної Республіки до складу учасників Мирної конференції» та обіцяла «гарантувати здійснення аграрної реформи в Україні, а також скликання у найближчий можливий термін Українського Парламенту, обраного на основі загального, рівного, таємного і пропорційного голосування». Останні три пункти проекту проголошували, що Франція бере на себе зобов'язання «гарантувати режиму демократичного уряду в Україні на весь період боротьби проти більшовиків, що жоден підрозділ Добровольчої армії (Денікіна чи будь-якої іншої) не перебуватиме, не братиме участі у військових операціях на території України», та що «Одеса, Миколаїв та Херсон з відповідними регіонами складатимуть частини Української зони та знаходитимуться під владою Директорії».

В додаток до тексту проекту, французькі офіційні особи в Одесі наполягали під час розмов з нами на усуненні Винниченка та Чехівського як «українських лівачських елементів». Вони також висловилися відносно виплати компенсацій власникам великих земельних володінь, які будуть розподілятися між селянами. Французи обіцяли суттєво збільшити допомогу у війні з більшовиками, надаючи Українській армії танки та інше озброєння, війська і, зокрема, інструкторів. Відповідно до цього плану, у березні в Одесі з'явилися грецькі підрозділи,

які мали б разом з французьким та румунським батальйонами приєднатися до української армії.

Невдовзі після усунення у першій половині лютого 1919 року Винниченка і Чехівського, до нового «коаліційного уряду» було призначено чотирьох членів Української партії соціалістів-федералістів. Здавалося, все вже готове для підписання проекту Французько-Української угоди. Раптом, і досить несподівано, французькі учасники переговорів повідомили нам наприкінці березня, що вони отримали з Парижа телеграму з наказом [її] не підписувати. Було декілька припущень щодо цієї різкої зміни у політиці Франції. Єдине, що було зрозуміле, це те, що вона була зумовлена конфліктом інтересів Франції, Англії та Італії відносно майбутніх економічних можливостей в Україні. Вірогідно, що Британський та Італійський уряди дізналися про наміри французів укласти сепаратну угоду з Директорією і внаслідок цього заявили французькому урядові протест.

День за днем погано оснащена українська армія продовжувала розвалюватися. Після захоплення Вінниці советськими військами, Українська армія почала свій безладний відступ на Кам'янець-Подільський. По дорозі на Кам'янець-Подільський під час втечі, кримінальні елементи влаштували жахливі погроми єврейського населення міст і містечок. Ці лютневі та березневі погроми за своєю жорстокістю та кількістю жертв поступаються лише погромам, що їх вчинила армія Денікіна наприкінці 1919.

У цей період поразок Український уряд продемонстрував свою безпорадність: він не зміг зупинити розпад армії, погроми та відновити свою владу. За цих обставин я зрозумів неможливість моєї подальшої роботи в уряді і в середині березня 1919 року залишив посаду товариша міністра закордонних справ. Мої єврейські та українські друзі, разом з полковником Фрейденбергом умовили мене не виходити зі складу української делегації до Парижа, головною метою якої було звернення до Мирної конференції по допомогу у складній проблемі відновлення порядку в Україні.

1 квітня 1919 року на борту італійського міноносця я відплив з Одеси до Румунії по дорозі до Парижа. Ще навіть 31 березня, напередодні мого відплиття, Фрейденберг казав мені, що французи не залишать Одесу і не віддадуть її советським військам. Ці запевнення з його боку були цілком щирими, ос-

кільки не лише місто а й уся його округа була буквально заповнена французькими, грецькими та румунськими військами. Кількома днями пізніше я дізнався, що 3 квітня, лише за три дні після моєї розмови з Фрейденбергом, французи залишили Одесу. Цю несподівану акцію було виконано за наказом у телеграмі з Парижа.

Я провів близько десяти днів у Бухаресті і там зустрів генерала Бертельо, який намагався сприяти успішній українській делегації в Парижі. Було ще декілька представників держав Антанти в Румунії, серед яких і американський дипломат, — перший американський державний службовець, якого я зустрів.

«Чому б Україні не увійти до федерації з Росією?» — запитав він. «Чому б цілій Росії не стати федерацією, подібною до нашої Американської співдружності?»

Ці питання було поставлено в цілком дружній спосіб, а наша подальша співбесіда довела, що мій співрозмовник не мав ніяких забобонів або упередженості до жодного народу в світі. Проте він не володів у достатній мірі інформацією про ситуацію у Східній Європі, насамперед про психологію та прагнення чисельних неросійських расових, національних та лінгвістичних груп, які склали більш як половину населення Російської імперії. Він не знав головного факту, що українці та народи Кавказу і Туркестану жили на своїх власних територіях задовго до появи Москви як міста, або великоруського народу як такого. Він не знав, що царським урядам не вдалося асимілювати ці неросійські національності. Йому здавалось, що українці, татари, грузини та інші національності в імперії, повинні наслідувати приклад емігрантів у Сполучених Штатах, які добровільно відмовились від попереднього підданства, вивчили англійську мову та доклали всіх зусиль аби скоріше стати справжніми американцями. Він не усвідомлював, що перед Російською революцією 1917 року, сільське населення України, Кавказу, Туркестану та багатьох інших регіонів імперії продовжувало розмовляти мовою своїх предків і продовжували зберігати свої власні звичаї та спосіб життя. Коротше кажучи, він абсолютно ігнорував сутнісні елементи й риси царської Росії, штучно об'єднаної і централізованої силою зброї, та фундаментальну відмінність від ситуації у тринадцяти колоніях дореволюційної Америки.

Більшість американських політиків, яких я зустрічав у Парижі під час Версальської Мирної конференції, демонстру-

вали подібну ж необізнаність у європейських політичних та економічних проблемах загалом, та в Українській проблемі зокрема. В той же час у Парижі та по всій Західній Європі було тисячі російських аристократів і монархістів, які, як колишній заможний та привілейований клас, були чудовими поліглотиами, знали західноєвропейські звичаї й правила поведінки. З іншої сторони, поліглоти й вишукані та ввічливі джентльмени були значно менш чисельні серед непривілейованих, неросійських національностей Росії. Отож, більша частина інформації про Україну доходила до американців у період між 1917 та 1933 роками насамперед з російських джерел, головним чином з консервативних монархічних кіл серед біженців. Проте навіть серед російських прибічників демократії та республікантизму є чимало таких, хто проголошує радше централістські погляди, супротивні прагненню справжньої політичної свободи та політичної автономії для неросійських національностей у ССРСР.

Майже така ж ситуація існує у Польщі, Румунії та Угорщині. Як пригноблена меншина, українці мають мало шансів отримати в цих країнах вищу освіту; тому польські, румунські та угорські «вищі класи» були головним джерелом інформації про них. Зрозуміло, що така інформація могла б бути однобічною та тенденційною.

Головна маса американського населення настільки ж інформована про українців, наскільки пересічний європеець — про чисельні африканські племена. Як правило, багато американців відчують роздратування від самого факту, що існує так багато різних расових, національних та мовних груп в Європі. «Чому вони не об'єднуються?» — запитує багато хто з американців. «Чому Естонія має існувати як окрема країна, якщо естонців в усьому світі набагато менше, ніж жителів Філадельфії?» Але такі питання ніхто не ставить стосовно Данії або Швейцарії. Це є проявом підсвідомого мовчазного прийняття людським розумом того порядку речей, що існує протягом тривалого часу. Американці, однак, також інстинктивно опираються радикальним змінам політичної карти світу, зміни на якій призводять скоріше до утворення нових держав, аніж до об'єднання вже існуючих дрібних країн у федерації на кшталт Сполучених Штатів.

Навіть найбільш освічені американські інтелектуали які обізнані в європейській історії і які стежили за розвитком сучасної Європи, піддаються цій тенденції прикладати суто амери-

канські погляди і стандарти до проблем різних національностей в Східній, Центральній та Південно-Східній Європі. Зокрема, вони схильні порівнювати прагнення українського народу з тими, що виявляв Південь в американській Громадянській війні. «Україна як наш Південь, а Росія як наша Північ у цьому російсько-українському конфлікті», — казав мені в Парижі один американський політик; «І вся ця російсько-українська сварка нагадує нам нашу Американську громадянську війну».

Але в іншому випадку один американський історик погодився зі мною, що український визвольний рух подібний скоріше до Війни за Незалежність а не до Громадянської війни. Неможливо було переконати Джорджа III та його міністрів, що передумовою утворення союзу чи співдружності британського та американського народів було те, що колонії слід сприймати не як такі, що залежні від Британії, а як вільну і незалежну націю. Так само марно було сподіватись на добровільне надання права на самовизначення царським урядом українцям на їх власних землях. Це право є, однак, обов'язковою попередньою умовою для звільнення українського народу від панування опікування. Лише як вільна, незалежна нація, Україна може укласти угоди зі своїми сусідами. Як така, вона могла приєднатися до співдружності народів Східної Європи та Сибіру, або навіть більш широкого союзу.

17 квітня 1919 року я був у Парижі. На мій надзвичайний подив серед населення не було помітно жодних ознак радості та ентузіазму, яких слід би було очікувати з огляду на переможне завершення війни та проведення Мирної конференції у Версалі. Очевидним є те, що перший світлий оптимізм і ясна віра в гармонізовані устремління Антанти згасли перед тверезим усвідомленням того, що принципи Вілсона зустрілися з упертим спротивом «реалістичних» Клемансо і Ллойд Джорджа.

Більшість членів української делегації вже були в Парижі. Г. Сидоренко, Голова делегації та др. Василь Панейко, професор О. Шульгін та я мали своїм завданням встановлювати й підтримувати контакти з усіма делегаціями, представленими на цій Мирній конференції; всі інші члени нашої делегації виступали як експерти та науковці. Моя дружба з Шульгіним почалася ще з нашого перебування у Києві. Він був дуже здібною людиною, справжнім джентльменом, ученим у галузі європейської історії. Його добре знав французький міністр закор-

донних справ завдяки його діяльності на посаді міністра закордонних справ Центральної Ради та його відвертій опозиції до Берестейського договору.

У тісній співпраці з Шульгіним, з перших днів від мого приїзду до Парижа, я став частим візитером до Російського департаменту Міністерства Закордонних Справ Франції. Під час наших перемовин, керівники цього Департаменту натякали, що виведення французьких збройних сил із Одеси не є показником втрати інтересу до України. Тим не менш, Шульгін і я мали підстави припускати, що, виходячи з певних особливих міркувань, Франція висуватиме вимогу розгортання військової та економічної допомоги Україні через Східну Галичину, а не через чорноморські порти. Фактично, місце перебування Української Директорії було тоді близько до кордонів Східної Галичини, а тому українська делегація намагалася зробити все необхідне, аби забезпечити відправку французької військової місії та надання іншої допомоги Українській армії, яка в той час контролювала невелику частину української території. 6 травня Шульгін представив меморандум з цього питання міністру закордонних справ Франції. Відповідь була дуже обнадійливою. Ціле літо було проведене в обговоренні деталей. З огляду на рішучу вимогу французів, українська делегація урочисто обіцяла, що надане Францією оснащення не буде використане проти армій Колчака і Денікіна. Осінь минула в очікуваннях, але без позитивних результатів. Вірогідно, під тиском польської делегації та представника денікінської армії, первісний план французького Міністерства зазнав змін. Наша співбесіда з Міністром Закордонних Справ С. Пішоном, до якого ми звернулись у цій справі, не допомогла.

На Мирній конференції 1919 року

Тим часом польська армія під командуванням генерала Галлера вдерлася до Східної Галичини. Всупереч запевненням Падеревського, висловленим ним Вілсонові, ніби вторгнення буде зупинене, командуючий польськими військами спрямував свою французьку артилерію проти Українських національних збройних сил. Хвилі польських багнетів заливали Східну Галичину, змиваючи погано озброєних українців до старого Російсько-Австрійського кордону. У червні 1919 року конфлікт досяг найвищого рівня. Українські делегати були запрошені

на Мирну конференцію, де їх було прийнято Радою Чотирьох під головуванням Вілсона. Ця історична зустріч яскраво продемонструвала політичні розбіжності між Ллойд Джорджем та Клемансо у питанні Східної Галичини. Зміст та характер питань, які ставив делегатам Ллойд Джордж, виявляли його негативне ставлення до польських намірів та його обурення поведінкою генерала Галлера. Слідом за цим Клемансо намагався притлумити той факт, що за спиною польської агресії стояла Франція, керована Клемансо. Вілсон та Сонніно (заступав відсутнього Орландо) схилилися на бік Ллойд Джорджа. Під тиском ваги опозиції, Клемансо заявив, що Франція готова зробити все, що в її силах, аби зупинити польську агресію, «якщо чутки про цей акт будуть підтверджені». Але загалом, під час слухань Клемансо обминав рифи задумливим мовчанням, або лаконізмами.

Бажаючи знівелювати вкрай негативне враження, спричинене його політикою, Клемансо запросив українську делегацію на прийом до Військового Міністерства на наступний день. Рівно о третій по обіді ми опинились перед залізною огорожею подвір'я, що відділяє будівлі Французького військового міністерства від вулиці. Нас було шестеро — четверо від Великої України та двоє від Східної Галичини. Чергові, які мали провести нас до приміщення Військового Міністерства, роздивлялися на нас із цікавістю, слово Україна, очевидно, викликало в їхній уяві екзотичні асоціації. Після менш ніж хвилини очікування нас запросили до кабінету Клемансо. Він сидів за своїм робочим столом. Клемансо підвівся і простягнув нам руку, не знявши рукавички. Виглядаючи нівроку, Клемансо справляв враження надзвичайно енергійної особи. Його пронизливі очі під кошлатими бровами прострумлювали співрозмовника наскрізь. Його очі відображали войовничість, скептицизм та цинічну тупість до всього, що не збільшувало власну вигоду Франції. Він розпочав розмову з заяви, що вже віддав наказ надіслати телеграму до Варшави та у штаб-квартиру генерала Галлера аби «прояснити ситуацію». Він дуже старався запевнити нас, що повністю поділяє погляди Ллойд Джорджа відносно Східної Галичини. Провину за існуючу кризу він поклав на польський уряд та на генерала Галлера. Проте ми самі знали, що знаходимось у товаристві ініціатора і натхненника планів збільшення Польщі за рахунок сусідніх народів. Незважаючи

на його зусилля вразити нас заявою, що він використовував свій вплив на нашу користь, Клемансо не вдалося порушити наше переконання, що політика, яку проводять поляки, отримала його завуальоване схвалення і що за поляками і з точки зору матеріальної, і з точки зору моральної стояла Франція.

Після кількаразового повторення своїх запевнянь щодо одностайності між Союзними державами у поглядах на Східну Галичину, Клемансо, усміхаючись, поставив питання, яке було тоді типовим (червень 1919 року): «Одержані повідомлення призвели мене до висновку, що Український уряд є більшовицьким. Чи це є правда?» Це було повторення звинувачень, висунутих поляками на Мирній конференції з метою дискредитувати український національний рух та виправдати польську анексію Східної Галичини. Американців, які не володіли інформацією про реальні події у Східній Європі, ще можна було б ввести в оману польською пропагандою. Але Клемансо не потребував нашої допомоги, аби сформувати правильне уявлення про Петлюру та його уряд або про ставлення Українського національного руху до більшевизму. Нещирість Клемансо та його явне бажання ввести нас в оману щодо планів Франції у Східній Європі ставали тим більш очевидними, коли він намагався приховати свою брехню. Але тут йому на допомогу приходила його видатна риса: він був прикладом парадокса Талейрана, який стверджує, що мова дана людині для того, щоб приховувати свої думки.

Події, що відбулися невдовзі, закріпили перемогу Клемансо. 11 липня 1919 року Верховна Рада визначила Польський уряд відповідальним за адміністративний контроль над Східною Галичиною, а 20 жовтня Польща отримала мандат на 25 років. Якби це рішення було за Клемансо, мандат було б змінено на вічне володіння.

Пішон не поділяв поглядів Клемансо щодо Польщі. Разом із Фредериком А. Каммерером, Головою Департаменту Росії Міністерства закордонних справ, він продовжував вірити у необхідність реставрації великої, сильної Російської федерації, союзної Франції. Вони не сумнівались, що навіть якщо Білі армії Денікіна, Колчака та Юденіча і програють у боротьбі за повалення Советського режиму, Росія незабаром відродиться іншими засобами. Вони також пам'ятали, що Франція була перед Російською імперією в моральному боргу за те, що на почат-

ку війни у 1914 році наступ її армії врятував Париж. Це також пояснює прохолодне ставлення Пішона та його колег до повномасштабного здійснення права на самовизначення українцями та іншими народами неросійських народів, які склали частину імперії Ніколая II. Пішон і Каммерер знаходились під впливом Сазонова — колишнього російського міністра закордонних справ у царському уряді та В. А. Маклакова, колишнього посла російського Тимчасового уряду Львова у Франції. Говорячи про бажання утворити «єдину Росію з правами культурної автономії для меншин», обидва вони, і Пішон, і Каммерер розмовляли мовою саме цих російських кіл. Вони бачили в сильній, централізованій Росії свого майбутнього союзника на сході проти Німеччини. Хоча вони скептично оцінювали шанси Денікіна і ревниво ставилися до того, що той покладався виключно на допомогу з боку Англії, Пішон і Каммерер тим не менш, рекомендували нам координацію дій Українських Збройних сил з денікінською армією та урядом та тісне співробітництво з ними у війні з советським режимом.

Впливові військові та громадські кола у Франції підтримували позицію Клемансо щодо того, що Велика Польща має включати деякі німецькі, білоруські, литовські та українські етнографічні території. З метою ослабити Росію, вони навіть хотувались визнати на папері малу «незалежну» Україну, формально союзну, а фактично підпорядковану Польщі. Ця «мала» Україна малювалася як така, що охоплює лише Українські території на правому березі Дніпра; лівий берег мав залишатися під російським контролем. Як кульмінація цього плану, передбачалося, що Румунію також слід залучити до антинімецької та антиросійської коаліції. Цей Польсько-Румунсько-Український альянс, в якому Клемансо та його прибічники сподівались бачити Польщу лідером, виходив з бажання і Польщі, і Румунії зберегти в межах своїх власних кордонів землі, які етнографічно були українськими.

Характерним є те, що ці дві взаємовиключні програми для зовнішнього світу ніколи не співставлялися. За мовчазною угодою обидві групи діяли окремо, на паралельних курсах, як подвійне страхування ставкою на дві карти. Якщо проєкт великої Польщі та пропольської коаліції провалиться, залишиться сильна Російська федерація; і *vice versa*! Ключовим моментом одно-

стайної позиції французів було мати одного сильного союзника на Сході, чи то сильну Польщу, чи то сильну Росію.

Лише невеличка група навколо Франклена Буйона, депутата французького Парламенту (голова закордонної комісії. — О. М.), та французького журналіста Пеліс'є, які були добре інформовані про Україну та її прагнення, дуже прихильно ставилася до нашої делегації в Парижі та абсолютно щиро співробітничали з нами. Офіційні французькі кола забули, що Франція була першою країною, яка *de facto* визнала Українську Республіку в грудні 1917 року.

У травні 1919 року Українська делегація попросила мене поїхати до Лондона на декілька днів для встановлення контактів з Відділом Форін Офісу у Справах Східної Європи (Фактично Відділ у Справах Росії є Північно-Європейським Підрозділом Форін Офісу). Оскільки члени спеціальної Української Місії, делеговані до Англії, очікували у Данії на британські візи і ще не відбули до Лондона, я був змушений взяти на себе відповідальність за підготовчий етап роботи. Форін Офіс у Лондоні спрямував мене до п. Велфорда Селбі (пізніше сер Велфорд Селбі. В 1937 він став британським послом у Португалії), який був відповідальним у Російських Справах. Від самого початку нашої розмови, п. Селбі відверто повідомив, що британський уряд був прихильний до армії Денікіна та її завдання встановлення порядку «на всьому Півдні Росії». Він визнав, що Форін Офіс знає дуже мало про українську проблему, і що найкращим способом успішної боротьби проти більшовизму могло б бути співробітництво, або навіть злиття денікінської та української армій. Він вважав утворення федерації України та Великої Росії «з гори» найкращим вирішенням для обох сторін.

Під час нашої другої розмови, п. Селбі вручив мені копію декларації «Російської Політичної Конференції в Парижі», датовану 9 березня 1919 р. і попросив мене надати мої міркування щодо неї у письмовій формі. Я із задоволенням підготував та наступного дня відіслав потрібного листа. Через декілька днів п. Селбі повідомив мене, що він обговорив меморандум з лордом Керзоном і поставив мені декілька додаткових запитань. Загалом він виявив великий інтерес до проблеми і перед моїм від'їздом до Парижа висловив побажання, аби я виклав свої погляди британській делегації там. Відповідно, по поверненні до Парижа, я негайно зробив візит до британської деле-

гації і мене прийняв лорд Говард (сер Есм Говард у той час). Розмова довела, що він не поділяє абсолютну віру п. Селбі в денікінський проект.

Кількома днями пізніше, професор Сімпсон, колега се-ра Есма по британській делегації, завітав до мене в представництво української делегації. Він попросив мене від імені се-ра Есма підготувати для британської делегації «проект основних положень» або план майбутньої політичної організації всіх територій, які були частинами колишньої Російської імперії. Цей запит дуже лестив мені, але я відчував себе нездатним впоратись з таким відповідальним завданням. Я пояснив професорові Сімпсону, що я маю ясне бачення засобів подолання анархії і хаосу, що панують у цей час в Росії, і що я відстоюю визнання та підтримку всіх щойно утворених місцевих демократичних урядів в Україні, Естонії та інших регіонах в їхній боротьбі проти більшовизму, але я додав, що майбутній розвиток подій мені невідомий, оскільки він залежатиме від майбутніх плебісцитів у цих новоутворених країнах та від майбутніх спільних угод між ними. Кінець-кінцем ми з професором Сімпсоном домовились, що я подам на розгляд мої погляди на більш близькі за часом кроки до замирення у Східній Європі у формі проекта резолюції Мирної Конференції.

У відповідності із наявною інформацією, в британській делегації не було ніякої єдності з російської проблеми в цілому. Більшість британських політичних лідерів все ще продовжували розраховувати на денікінську армію; сер Есм Говард та професор Сімпсон, можливо, належали до тої меншості у складі британської делегації, яка поділяла песимістичне ставлення Ллойд Джорджа до Денікіна та яка, здавалося, приділяла серйозну увагу поглядам, викладеним у моєму проекті. Контакти з професором Сімпсоном були з часом продовжені в Англії, і я також продовжив листування з сером Есмом (я тоді ще не знав, що зустрінуся з ним знову, через декілька років, у Вашингтоні).

Тим часом зв'язки з італійською та японською делегаціями підтримувалися головним чином д-ром Панейком. Професор Шульгін був задіяним насамперед у переговорах з Французькою, Польською та Румунською делегаціями. Одночасно всі ми, включно з Г. М. Сидоренком, мали перемовини з одним із членів Американської делегації професором Робертом Г. Лордом з Гарварду. Як правило, професор Лорд утримувався від вис-

ловлення своїх поглядів і обмежувався тим, що ставив нам запитання. Ходили чутки, що він був прихильником плану утворення дуже великої й сильної Польщі і що він підтримував польську політику Клемансо.

Професор Лорд посприяв мені і д-ру Окуневському (український юрист зі Східної Галичини, який приєднався до української делегації) в організації переговорів з американським Держсекретарем Робертом Лансінгом. Ці переговори мали місце 3 червня 1919 р. Як людина, дуже люб'язний, а як політик, Лансінг проявив себе під час нашої бесіди абсолютно дезорієнтованим у ситуації в Східній Європі. Він беззастережно покладав надії на Колчака і Денікіна і вимагав, аби Український уряд визнав верховне командування Колчака над усіма антибільшовицькими силами. (Просто, як один член уряду лорда Норта колись написав би Джорджу Вашингтону, пропонуючи йому розпустити свою міліцію та повернутися до Вірджинії.) Коли в розмові зайшлося про вілсонівські принципи самовизначення, застосування яких було висунуте країнами Антанти на виправдання дискреційного розчленування Габсбурзької імперії, п. Лансінг брутально заявив — «Австрія та Угорщина були нашими ворогами в цій війні, в той час, як Росія була нашим союзником». Він додав ще, що визнає лише єдину, нероздільну російську націю і що ця нація мусить об'єднатись за федеративними принципами подібно Сполученим Штатам Америки. Я вказав на те, що саме приклад Сполучених Штатів оснований на попередньому існуванні держав-складових, які мають свободу та рівноправ'я, але жодна з цих підвалин американської федерації не існувала в Росії. Холодно проігнорувавши ці факти, Лансінг знову вимагав покори від України та повного визнання Колчака і Денікіна.

Уряд Сполучених Штатів, як усі визнавали, саме в цей час щедро обдаровував Колчака. Але ніколи у наших зносинах з французами або британцями українських делегатів не просили діяти настільки всупереч нашим прагненням, чи навіть нашим правам, які були проголошені самими учасниками конференції. Лансінг не звертався до нас для узгодження наших зусиль із своїми, він фактично наказував нам підкоритися. Воістину, сумний зразок цієї «нової» дипломатії. «Что на уме, то и на языке», — стверджує старе російське прислів'я. Відвертість та чесність Лансінга були проявом високої моральності. Але вони

не компенсували його невірною уявленням про реалії Східної Європи. До того ж він ізолював себе від опозиції, відкидав усі спроби заповнити білі плями в його інформації.

На відміну від терплячого Клемансо, Лансінг неохоче слухав тих, хто був відмінний від нього, мало отримуючи від особистих контактів. Проте його співрозмовник завжди уходив, інформований таким чином, щодо намірів Держсекретаря з даного питання. Керований зацементованою вірою в те, що він пізнав хитросплетіння російської проблеми, Лансінг не мав жодного уявлення про справедливість та силу українського національного руху. І саме це руйнувало, певною мірою, його проросійські плани. Програш альтруїзму «нової» дипломатії збігся із успіхом егоїзму «старої» дипломатії. З іншої сторони, добре інформований Клемансо страждав від того, що не мав ілюзій щодо своїх можливостей зруйнувати прагнення української Галичини, нарошуючи міць союзника Франції — Польщі.

Ця розмова з Лансінгом була типовою для періоду, коли Америка збільшувала свою допомогу армії Колчака та його недемократичному реакційному урядові, Англія підтримувала такі самі недемократичні й реакційні уряди Денікіна і Юденича, Франція таємно заохочувала і суттєво допомагала польському генералу Галлеру в його імперіалістичній війні у Східній Галичині. Проте Український уряд, який обороняв насправді демократичний режим, не отримав допомоги з боку жодної з сторін. Більш того, французькі гармати на озброєнні польської армії були спрямовані проти Галицької України, британське оснащення, надане денікінській армії для боротьби з Червоною армією, пізніше (вересень 1919 р.) було використане проти Української армії.

Мої спогади про діяльність української делегації в Парижі були б неповними, якщо не згадати про зустрічі там з російськими політичними лідерами. Серед тих, до кого я підійшов у перші ж дні після свого приїзду, був В. Маклаков. Я знав Маклакова досить добре ще в Росії, де ми разом виступали як адвокати на одному з політичних процесів. Він мав солідну репутацію інтелігентної й обдарованої людини, і я сподівався що він мав би виявити краще розуміння української проблеми та шляху до розвитку російсько-українського співробітництва, аніж інші російські політичні лідери.

Пропозиція, зроблена мною Маклакову, була наступною. Делегації та місії прибули до Парижа із України, із Донської й Кубанської областей, із Грузії і Азербайджану, від горян Північного Кавказу та із Білорусі, Литви, Латвії та Естонії. Але не було «Великорусской» делегації або місії, оскільки «Російська Політична Конференція» та група Російських Соціалістів-Революціонерів виступали в Парижі або від імені всієї Росії, або від імені Всеросійських Установчих Зборів, що їх було розігнано Советською владою 18—19 січня 1918 р. З огляду на цю невизначеність, переговори ставали неможливими. В той час коли українські, естонські та інші неросійські представники виступали тільки від імені своїх власних груп, росіяни виступали не лише від себе, а й від неросійських народів. Якби ж була організована група для виступів від імені Великоросії, з'явилася б реальна основа для співробітництва між усіма різними Російськими делегаціями і місіями.

Ще я підказав ідею створити на Мирній конференції консультативний орган у складі п'яти делегатів від Великоросії, України, Естонії та інших відповідних територій. Зважаючи на гігантські розміри Сибіру, також слід було б мати окрему групу з п'яти делегатів. Спільна боротьба проти будь-яких диктаторських режимів в Росії, згодом, скликання місцевих установчих зборів, поширення пропаганди миру — такі завдання, які, на мій погляд, мали б бути основною діяльністю запропонованого консультативного органу. В загальних рисах це було продовження Декларації, проголошеної раніше в Одесі представниками України, Дону, Кубані та Білорусі.

Здавалося, Маклаков був зацікавлений і обіцяв обговорити цю пропозицію з іншими російськими керівниками в Парижі. Але, очевидно, йому не вдалося знайти серед них розуміння й прихильності. Аналогічні переговори з провідниками Російської партії Соціалістів-Революціонерів у Парижі (Сухомлін, Слонім, Соколов), та конференції за участю Керенського, Авксентєва і Вішняка (на якій до мене приєднався Шульгін та Панійко) були безрезультатними. Керенський претендував на те, що він говорить з нами «від імені російської демократії». Він стверджував, що не вважає себе «великоросом», а просто «росіянином». Це був підсвідомий спадок того часу, коли цар звертався від імені «Всея Руси», різних національних груп цілої імперії. «Російська демократія» з вуст

Керенського скидалася на заміну царського «Всея Руси». Важко було повірити, що ці Російські Соціалісти-Революціонери, які ще перед Березневою (Так у тексті. Очевидно — Лютневою. — О. М.) революцією 1917 р. підтримали право на самовизначення, могли настільки переродитися.

Мої обов'язки в Українській делегації в Парижі майже не залишали мені часу на активну участь у захисті прав релігійних та культурних меншин. Основний тягар у цій життєво важливій роботі несла на собі єврейська делегація. Успішне представлення цього питання відбулося, в значній мірі, завдяки вміль та енергійній роботі американської єврейської делегації на чолі з Луїсом Маршаллом, судді Джуліана В. Мака та д-ра Сайруса Адлера. Трапилось так, що Маршалл, Адлер і я зупинились в одному і тому ж готелі. Це дало мені чудову можливість часто зустрічатись з ними в ранішні часи за сніданком, коли я дізнавався про здобутки в їхній роботі. Герман Бернстайн, відомий американський журналіст, також часто був присутній на цих зустрічах під час сніданку. Суддя Мак відбув до Америки ще до мого приїзду до Парижа, і моя перша зустріч з ним трапилась набагато пізніше, під час мого першого візиту до Америки на початку 1922 року.

-
1. Див.: Лозицький В. Українсько-польське протистояння на Волині й у Поліссі // Україна дипломатична. — К., 2003. Вип. III. — С. 428—442.
 2. Данько М. Від «Союзу Визволення України» до української дипломатії // Історичний календар-альманах «Червона Калина» на 1939 р. — Львів, 1938. — С. 41.
 3. ЕУІ, т.4. — С. 1465,
 4. В. Чемберлен пише, що А. Марголін увійшов до складу делегації як представник єврейської громади в Україні, проте сам А. Марголін на цьому ніде не наголошував. Див.: Chamberlin W.H. The Ukraine. A Submergeb hation. — N.X., 1944. — 91 с.
 5. Давидів І. Українська пресова служба у Відні // Історичний Календар-Альманах... — С. 46.
 6. Margolin A. From political Piary. Ryssid, tue Ukraine, ** America 1905—1945. — N. Y. — P.41.
 7. На час проведення Паризької Мирної конференції УПС вдалося видати «The Ukrainians and the War», «Ukrainian Problems», «West Ukraina» та декілька інших невеличких брошур.
 8. ЦДАВОУ. — Ф.2. — Спр.166.
 9. Марголін А. Украина и политика Антанты. — Берлин, 1922.

Посли України в іноземних державах

Біографічні довідки подаються за станом на 1 листопада 2003 року. Дані про можливі зміни у складі керівників українських та іноземних дипломатичних місій разом з біографічними довідками в наступних номерах альманаху.

**При підготовці матеріалів використано дані
УДП МЗС України**

Посольство в Республіці Австрія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Володимир Огризко

Народився 1 квітня 1956 року в м. Києві, українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, кандидат історичних наук.

Трудову діяльність розпочав після закінчення університету. З 1978 року працював в МЗС України аташе, третім, другим, першим секретарем Відділу преси, радником Відділу головного радника, радником відділу політичного аналізу і координування;

1992—1996 — радник, радник-посланник Посольств України у ФРН та Австрійській Республіці;

1996—1999 — керівник Управління зовнішньої політики, керівник Головного управління з питань зовнішньополітичної діяльності Адміністрації Президента України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Австрія та Постійним Представником України при міжнародних організаціях у Відні.

Володіє німецькою та англійською мовами.

Одружений, має сина та двох дочок.

Посольство в Азербайджанській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Борис Алексенко

Народився 10 липня 1941 року у м. Лебедин Сумської області, українець. У 1970 році закінчив Азербайджанський політехнічний інститут, інженер-механік, у 1982 році — Бакінську вищу партійну школу.

Трудову діяльність розпочав в 1961 році майстром машинобудівного заводу ім. С. М. Кірова, м. Баку;

1986—1989 — міністр побутового обслуговування населення Азербайджанської РСР;

1989—1992 — заступник керуючого справами Ради Міністрів, помічник Прем'єр-міністра Азербайджанської РСР;

1992—1996 — головний спеціаліст відділу по зв'язках з СНД Кабінету Міністрів України, керівник служби Віцепрем'єр міністра України;

1996—1997 — радник, тимчасовий Повірений у справах України в Азербайджанській Республіці;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Азербайджанській Республіці.

Володіє азербайджанською мовою.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Алжирській Народній Демократичній Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Михайло Дашкевич

Народився 22 лютого 1940 року в с.Вересач Куликовського району Чернігівської області. В 1963 році закінчив Київський Державний педагогічний інститут іноземних мов, викладач французької та німецької мов.

1965—1969 — перекладач в Республіці Конго, Браззавіль;

1969—1973 — інструктор Чернігівського обкому комсомолу, референт Комітету Молодіжних організацій УРСР;

1973—1977 — другий секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу кадрів МЗС;

1977—1982 — другий секретар Постійного представництва УРСР при Відділенні ООН в Женеві;

1982—1988 — начальник Фінансово-господарського управління МЗС;

1988—1992 — перший секретар Посольства СРСР в Республіці Бенін;

1992—1995 — заступник начальника, начальник Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки;

1995—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.

Володіє французькою, німецькою і англійською мовами.

Одружений, має дочку та сина.

Посольство в Королівстві Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Володимир Хандогій

Народився 1953 року в Черкасах. Українець.

У 1975 році закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права КДУ ім. Т. Г. Шевченка.

1975—1976 — перекладач на будівництві металургійного заводу в Пакистані;

1976—1979 — аташе, третій секретар відділу преси МЗС УРСР;

1979—1983 — аташе Постійного представництва УРСР при ООН;

1983—1985 — другий секретар відділу преси, другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР;

1985—1988 — перший секретар Генерального секретаріату, перший секретар відділу головного радника МЗС УРСР;

1988—1994 — перший секретар, радник, заступник Постійного представника, тимчасово виконуючий обов'язки Постійного представника України при ООН;

1994—1995 — начальник Управління міжнародних організацій МЗС України;

1995—1998 — заступник Міністра закордонних справ України;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, Представник України при Міжнародній організації цивільної авіації;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Бельгія та Главою Місії України при НАТО за сумісництвом.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та доньку.

Посольство в Республіці Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Петро Шаповал

Народився 1948 року в с. Жовтневе Чернігівської області. Українець. У 1981 році закінчив Київський інститут народного господарства.

1977–1985 — заступник голови, голова виконкому Городнянської міської ради народних депутатів;

1985–1986 — заступник завідувача відділом сільського господарства і харчової промисловості Чернігівського обкому КП України;

1986–1990 — перший секретар Щорського райкому КП України Чернігівської обл.;

1990–1991 — перший заступник голови виконкому Чернігівської обласної ради народних депутатів;

1991 — перший секретар Чернігівського обкому КПУ;

1991–1992 — перший заступник начальника управління сільського господарства Чернігівського облвиконкому;

1992–1994 — перший заступник начальника управління сільського господарства Чернігівської облдержадміністрації;

1994–1995 — голова Чернігівської обласної ради та виконкому;

1995–2001 — голова Чернігівської обласної ради та Чернігівської облдержадміністрації;

2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Киргизькій Республіці.

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Білорусь.

Заслужений економіст України.

Одружений. Має сина та дочку.

Посольство в Республіці Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Вячеслав Похвальський

Народився 1947 року в смт Тернувате Новомиколаївського району Запорізької області. Українець.

Закінчив в 1975 році Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, журналіст.

1966—1967 — методист Гуляйпільського районного Будинку культури Запорізької області;

1967—1972 — кореспондент, завідуючий відділом, відповідальний секретар редакції районної газети «Ленінським шляхом»

Новомиколаївського району Запорізької області;

1972—1976 — перший секретар Новомиколаївського райкому комсомолу;

1976—1977 — головний редактор головної редакції телебачення Запорізького облтелерадіокомітету;

1977—1988 — на партійній роботі;

1987—1998 — заступник голови Запорізької обласної ради народних депутатів, глава Запорізької обласної державної адміністрації.

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Болгарія (в 1998 р. в Республіці Македонія за сумісництвом).

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина та дочку.

Посольство у Федеративній Республіці Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Юрій Богаєвський

Народився 25 квітня 1942 року в с. Дернівка Бариськівського району Київської області. Українець.

Освіта вища — 1969 року закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов. вчитель англійської мови.

1973—1975 рр. — аташе, третій, другий секретар відділу преси МЗС УРСР; 1975—1978 рр. — помічник міністра закордонних справ УРСР; 1978—1982 рр. — співробітник Секретаріату ООН, Нью-Йорк; 1982 р. — перший секретар МЗС УРСР. 1982—1985 рр. — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР. 1985—1991 рр. — перший секретар Посольства СРСР у Канаді; 1991 р. — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС УРСР. 1991—1992 рр. — радник відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС України; 1992 р. — завідуючий відділом США і Канади Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1992—1996 рр. — в.о. начальника, начальник Другого територіального управління МЗС України; 1996—1998 рр. — заступник Постійного представника України при ООН, Нью-Йорк, США. 1998—2000 рр. — Генеральний консул України в Нью-Йорку. 2000—2001 рр. — начальник Третього територіального управління МЗС України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом у Федеративній Республіці Бразилія (в 2002 р. — за сумісництвом Посол в Еквадорі, Болівії та Венесуелі).

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку й сина.

Посольство у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Ігор Мітюков

Народився 1952 року в Києві. У 1975 році закінчив факультет кібернетики Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

1975—1990 — інженер, аспірант, науковий співробітник Інституту економіки АН України;

1990—1992 — економічний радник, начальник відділу, начальник управління, заступник Голови правління АПБ «Україна»;

1992—1994 — заступник Голови правління Національного банку України;

1994—1995 — віце-прем'єр-міністр України з питань фінансової та банківської діяльності;

1995—1997 — спеціальний представник Уряду України при ЄС з повноваженнями віце-прем'єр-міністра України;

1997—2001 — Міністр фінансів України;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії. (2003— призначений Постійним представником України при Міжнародній морській організації).

Кандидат економічних наук.

Володіє англійською мовою.

Посольство у Соціалістичній Республіці В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Павло Султанський

Народився 3 січня 1957 р. у с. Костянтинівка Харківської обл. Закінчив у 1983 році закінчив Інститут країн Азії та Африки при Московському держуніверситеті ім. М. В. Ломоносова, економіст-сходознавець.

1974—1975 — оператор ЕОМ Київського авіаційного виробничого об'єднання; 1975—1977 — служба в армії; 1977—1983 — слухач підготовчого відділення, студент Московського держуніверситету ім. М. В. Ломоносова; 1983—1984 — стажер кафедри міжнародних економічних зв'язків Інституту країн Азії та Африки при Московському держуніверситеті ім. М. В. Ломоносова; 1984—1987 — вчитель китайської мови Київської школи-інтернату №1 1988—1989 — старший експерт ВО "Укрімпекс"; 1990—1991 — начальник відділу зовнішньої торгівлі Київського ВО ім. Артема; 1991 — 1992 — заступник директора товариства з обмеженою відповідальністю "Матас"; 1992—1994 — другий, перший секретар відділу країн Азії і тихоокеанського басейну Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1994—1995 — перший секретар Посольства України в Японії; 1995—1996 — перший секретар, радник, завідуючий відділом аналізу регіональних проблем Управління політичного аналізу і планування МЗС України; 1996—1998 — в. о. заступника начальника, заступник начальника Управління Європейської і трансатлантичної інтеграції — завідувач відділу Європейського Союзу МЗС України; 1998—2000 — радник-посланник Посольства України в Китайській Народній Республіці, Тимчасовий Повірений у справах України в Китайській Народній Республіці; 2000—2003 — заступник начальника, начальник Управління Європейського Союзу — завідувач відділу координації Департаменту європейської інтеграції МЗС України;

вересень 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Соціалістичній Республіці В'єтнам.

Володіє китайською та англійською мовами.

Одружений, має чотирьох синів.

Посольство в Республіці Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Володимир Тягло

Народився 24 червня 1947 року в с. Катеринівка Лозівського р-ну Харківської обл.

У 1970 р. закінчив Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства по спеціальності механізація сільськогосподарського виробництва, у 1990 р. закінчив Київську вищу партійну школу по спеціальності партійне та державне будівництво.

1970—1971 — помічник бригадира тракторної бригади колгоспу ім. Орджонікідзе, с. Катеринівка Харківської обл.;

1971—1981 — головний інженер-механік колгоспу ім. Орджонікідзе, с. Катеринівка Харківської обл.;

1981—1986 — голова колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, с. Шатівка Харківської обл.;

1986—1987 — 2-й секретар Лозівського міськкому компартії України, м.Лозова Харківської обл.;

1987—1990 — голова Лозівського виконавчого комітету, м. Лозова Харківської обл.;

1990—1992 — заступник голови Харківської обласної Ради народних депутатів;

1992—1994 — голова Харківської обласної Ради народних депутатів;

1994—1995 — заступник голови Харківської обласної Ради;

1995—1997 — заступник голови Харківської обласної державної адміністрації;

1996—1998 — обраний головою Харківської обласної Ради, м. Харків;

04.1998—02.2002 — переобраний головою Харківської обласної Ради, м. Харків; лютий 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом в Республіці Вірменія.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має доньку та сина.

Посольство у Грецькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Кальник

Народився 21 травня 1949 року в селі Антоновичі Овруцького району Житомирської області. Українець.

Освіта вища. 1971 року закінчив Київський інститут народного господарства, економіст.

Трудову діяльність розпочав 1966 р. електромонтером Овруцької РЕС на Житомирщині. 1967—1971 рр. — студент Київського інституту народного господарства. 1971 р. — економіст Мукачівського винзаводу. 1971—1972 рр. — служба в армії.

1972—1990 рр. — економіст, заступник начальника відділу, начальник Держінспекції цін, начальник головного управління контролю цін Держінспекції УРСР. 1990—1992 рр. — начальник зведено-економічного відділу, заступник начальника Державної інспекції України по контролю за цінами.

З 1992 р. — заступник міністра, перший заступник міністра економіки України.

1994—1998 рр. — депутат Верховної Ради України.

Указом Президента України від 27 березня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Грецькій Республіці.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Грузії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Микола Спис

Народився 15 серпня 1946 року в м. Темрюк, Краснодарський край, Російська Федерація

У 1974 р. закінчив Сімферопольський державний університет ім. М. В. Фрунзе, географ; у 1992 р. — Одеський державний університет ім. І. Т. Мечникова, політолог

1961—1966 — учень Кримського радгоспу-технікуму механізації сільського господарства, с. Радянське Кримської області;

1966—1968 — служба в армії;

1968—1973 — військовий керівник, старший піонервожатий Всесоюзного піонерського табору "Артек", М. Ялта;

1973—1974 — заступник директора середньої школи №1, м. Можайськ Московської області;

1974—1981 — заступник начальника комплексу таборів "Горний", помічник начальника Головного управління по кадрах Всесоюзного піонерського табору "Артек", м. Ялта;

1981—1990 — консультант, завідуючий відділом, секретар, перший секретар Ялтинського міськкому Компартії України;

1990—1994 — Голова комісії з питань гласності та засобів масової інформації Верховної Ради України, член Президії Верховної Ради України, м. Київ;

1994 — 1999 — Генеральний консул України в Тюмені, Російська Федерація;

1999—2000 — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України;

2000—2003 — виконуючий обов'язки начальника, начальник Управління кадрів та учбових закладів МЗС України;

серпень 2003 року — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Грузії.

Володіє німецькою мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Арабській Республіці Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Андрій Веселовський

Народився 28 липня 1951 р. у Львові. Українець. Освіта вища, 1974 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, референт-перекладач французької та англійської мов, викладач російської мови.

Трудову діяльність розпочав, навчаючись в університеті, — перекладачем французької мови у Гвінейській Республіці.

1974—1975 рр. — старший лаборант підготовчого факультету Київського інженерно-будівельного інституту; 1975—1977 рр. — редактор, старший редактор, оглядач, випусковий редакції для прогресивних українських закордонних газет РАТАУ при РМ УРСР; 1977—1983 рр. — редактор, старший редактор відділу преси та і інформації Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном.

1983—1986 рр. — перекладач французької мови в Алжирі; 1986—1992 рр. — другий перший секретар, радник відділу інформації МЗС України.

1992—1996 рр. — радник-посланник Посольства України в Канаді; 1996—1998 — заступник, в.о. начальника Управління політичного аналізу та планування МЗС України; 1998—2001 рр. — начальник Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України другого класу.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Арабській Республіці Єгипет (в 2002 р. призначений за сумісництвом в Судані).

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений, має двох синів та дочку.

Посольство в Естонській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Микола Макаревич

Народився 1940 року в с. Камінно-Товкачі Овруцького району Житомирської області. Освіта вища. У 1966 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник.

1966—1967 — аташе протокольно-консульського відділу МЗС УРСР;

1967—1971 — другий секретар відділу преси, відділу міжнародних організацій;

1971—1977 — аташе, третій, другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН;

1977—1982 — радник, генеральний секретар, головний радник МЗС України;

1982—1986 — перший секретар Постійного представництва СРСР при міжнародних організаціях у Відні, Австрія;

1986—1989 — начальник Консульського відділу МЗ України;

1989—1990 — заступник Постійного представника УРСР при ООН;

1990—1994 — перший заступник міністра закордонних справ України;

1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Австрія та Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Естонській Республіці.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Державі Ізраїль

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Олександр Сліпченко

Народився 20 грудня 1939 року в Одесі. У 1961 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, журналіст, у 1972 році — Вищу дипломатичну школу МЗС СРСР.

1961—1964 — редактор Київської студії телебачення Держкомітету УРСР по телебаченню і радіомовленню;

1964—1966 — аспірант Київського державного університету ім.Т. Г.Шевченка; 1966—1967 — другий секретар відділу преси МЗС УРСР; 1967—1970перший секретар відділу преси МЗС УРСР; 1970—1972 — слухач Вищої дипломатичної школи МЗС СРСР; 1972—1976 — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР; 1976—1981 — співробітник Секретаріату Міжнародної організації праці, М. Женева, Швейцарія; 1981—1986радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1986—1991 — відповідальний секретар, заступник Голови Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО; 1991—1993 — Постійний представник України при ЮНЕСКО, Тимчасовий повірений у справах України у Французькій Республіці; 1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації, Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві (до 06.1996); 1997—1998 — начальник Управління країн Європи та Америки МЗС України; 1998—1999 — начальник Другого територіального управління МЗС України; 1999—2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція; за сумісництвом в Королівстві Данія та в Королівстві Норвегія;

січень 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Республіці Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Олег Семенець

Народився 14 червня 1946 р. в м. Москві. Українець. Освіта вища, у 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт англійської мови, доктор філологічних наук, професор. Трудову діяльність розпочав 1969 року по закінченні Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка викладачем кафедри іноземних мов Київського інституту народного господарства. 1971–1973 рр. — старший лаборант, старший методист підготовчого факультету для іноземних громадян Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1973–1992 рр. — викладач, старший викладач, доцент, завідуючий кафедрою теорії та практики перекладу германських мов, декан факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1992–1993 рр. — заступник начальника центру реалізації міжнародної технічної допомоги України, м. Київ. 1993 р. — радник Групи послів і радників МЗС України; 1993–1995 рр. — радник-посланник, — Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах; 1995–1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах; 1996–1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом. 1998 р. — начальник Управління країн СНД МЗС України; 1998–1999 рр. — начальник Першого територіального управління МЗС України. З 1999 р. — начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Індія (в 2002 р. за сумісництвом в Бангладеш, Королівстві Непал та Шрі-Ланка).

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство в Королівстві Іспанія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Олександр Тараненко

Народився 1947 року у м. Києві. У 1970 році закінчив факультет іноземних мов Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, у 1989 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР.

1979—1984 — співробітник Секретаріату ООН;

1984—1992 — член Колегії МЗС України, начальник протокольного відділу, начальник Управління державного протоколу МЗС України;

1992—1994 — заступник глави Київської міської державної адміністрації з зовнішньополітичних питань;

1994—1995 — головний радник МЗС України;

1995—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Іспанія (в 1998 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Князівстві Андорра за сумісництвом).

Володіє англійською та іспанською мовами.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Італійській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Борис Гудима

Народився 1941 року в с. Сосновка Яковлевського району Усурійської області. Українець. У 1969 році закінчив факультет романо-германської філології, у 1982 році — юридичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1974 — викладач кафедри теорії і практики перекладу романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, старший лаборант, референт-перекладач інституту держави і права АН УРСР;

1974—1975 — аташе консульського відділу МЗС УРСР;

1975—1980 — співробітник Міжнародної організації праці в Женеві;

1980—1982 — другий секретар Генсекретаріату МЗС УРСР;

1982—1983 — слухач курсів удосконалення керівних дипломатичних кадрів при Дипакадемії МЗС СРСР;

1983—1989 — другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН; 1989—1994 — перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій, радник, начальник відділу, начальник Управління міжнародних організацій;

1994—1996 — заступник Постійного представника України при ООН; 1996—1998 — заступник міністра закордонних справ України; 1998 — представник України при Європейських співтовариствах (Європейському союзу);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Італійській Республіці (Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Сан-Марино та Республіці Мальта за сумісництвом).

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство України в Хашімітському Королівстві Йорданія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Віктор Нагайчук

Народився 23 червня 1946 року в м. Чортків Тернопільської області. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт англійської та французької мов; кандидат історичних наук. 1964–1969 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1969–1970 — служба в армії; 1970–1972 — військовий перекладач в/ч 44708 "А", АРЕ; 1972–1978 — молодший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, м.Київ; 1978–1983 — молодший науковий співробітник Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, м.Київ; 1983–1990 — редактор англійського видання журналу "Хроніка ООН" Секретаріату ООН, м. Нью-Йорк; 1990–1992 — радник відділу інформації — керівник прес-центру МЗС України, м. Київ; 1992–1993 — завідувач відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки управління двосторонніх відносин МЗС України, м. Київ; 1993–1996 — радник-посланник Посольства України в Арабській Республіці Єгипет; 1996–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет; 1997–1998 — начальник управління інформації МЗС України, м. Київ; 1998–1999 — перший віце-президент Української державної корпорації "Укрзовніштур", м. Київ; 1999–2000 — доцент відділення міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету імені Тараса Шевченка; 2000–2001 — професор Дипломатичної академії України при МЗС України, м. Київ; 2001–2002 — Повноважний представник України на Близькому та Середньому Сході; 2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Хашімітському Королівстві Йорданія.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Республіці Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Василь Цибенко

Народився 8 січня 1950 р. у Черкаській області. Освіта вища — 1972 р. закінчив Київський автомобільно-дорожній інститут.

По закінченні вузу в 1972—1977 рр. працював інженером відділу експлуатації автомобілів, заступником начальника автоколони, начальником відділу Уманської автоколони 2234.

1977—1980 рр. — інструктор промислово-транспортного відділу Уманського райкому Компартії України.

1980—1988 рр. — інструктор, заступник зав. відділу, завідувач промислово-транспортного відділу Черкаського міськкому Компартії України.

1988—1990 рр. — перший секретар Придніпровського райкому Компартії України М.Черкаси.

1990—1992 рр. — голова виконкому Придніпровської районної Ради народних депутатів М.Черкаси.

1992—1998 рр. — перший заступник глави Черкаської обласної державної адміністрації, представник Президента України в Черкаській області, голова Черкаської обласної державної адміністрації.

1999—2000 рр. — керівник Головного управління з контролю виконання актів Президента України Адміністрації Президента України.

2000 р. — заступник міністра транспорту України.

2000—2001 рр. — перший заступник міністра транспорту України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Казахстан.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Республіці Кенія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Володимир Забігайло

Народився 27 травня 1944 року в м. Києва. У 1967 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, доктор юридичних наук, професор.

1965—04.1966 — перекладач англійської мови групи радянських спеціалістів заводу гірничошахтного обладнання в м.Дургапурі (Індія); 1966—08.1967 — студент Київського державного університету ім. Т. Г.Шевченка;

1967—11.1968 — аспірант Інституту держави і права Академії наук УРСР; 1968—11.1969 — служба в армії; 1969—11.1971 — аспірант Інституту держави і права Академії наук УРСР;

1971—11.1988 — молодший, старший науковий співробітник, завідувач сектору Інституту держави і права Академії наук УРСР;

1988—1992 — професор, заступник директора, завідувач кафедри Інституту міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1992—08.1995 — радник Посольства України у США;

1995—1998 — професор, завідувач кафедри порівняльного правознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1998—1999 — заступник міністра юстиції України, Уповноважений Кабінету Міністрів України з Європейської Конвенції прав і основних свобод людини;

1999—2003 — професор, завідувач кафедри порівняльного правознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кенія.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений.

Посольство в Республіці Кіпр

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Борис Гуменюк

Народився 18 червня 1953 року в смт Муровані Курилівці Вінницької обл. У 1976 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, факультет міжнародних відносин та міжнародного права. Доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної слов'янської академії.

1970—1971— модельник машинобудівного заводу ім.С. Кірова;

1971—1976— студент Київського державного університету ім. Т. Г.Шевченка;

1976—1979— аспірант Київського державного університету ім. Т. Г.Шевченка;

1979—1996— асистент, доцент, заступник декана, заступник директора, завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

1996 — 2003 — ректор Дипломатичної академії України при МЗС України;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кіпр.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має двох синів.

Посольство в Республіці Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Володимир Фуркало

Народився в м. Києві. Українець. У 1972 році закінчив факультет міжнародного права Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, юрист-міжнародник, кандидат юридичних наук.

1972—1974 — військовий перекладач;

1977—1979 — аташе Постійного представництва УРСР при ООН;

1979—1980 — співробітник Департаменту з політичних питань та деколонізації Секретаріату ООН;

1980—1991 — старший інспектор, науковий співробітник, консультант, заступник начальника Управління міжнародних зв'язків Президії Академії наук України;

1991—1994 — перший секретар, завідувач сектору, заступник начальника відділу, заступник начальника Управління НБСЄ та європейських регіональних структур МЗС України;

1994—1996 — керівник Управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

1996—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді;

1998—2001— Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія;

2001— призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Корея.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Республіці Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Пашук

Народився 20 жовтня 1945 р. в с. Бистріївка Ружинського району Житомирської області. Українець.

Освіта вища — у 1971 році закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, історик-міжнародник; доктор історичних наук, професор. Трудову діяльність розпочав 1964 р. завідувачим клубом с. Бистріївка Житомирської обл. 1971—1974 рр. — аспірант факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка; 1974—1977 рр. — лектор ЦК ЛКСМ України. 1977—1984 рр. — старший викладач, доцент кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка; 1984—1990 рр. — завідувач кафедри історії і права країн Азії, Африки і Латинської Америки історичного факультету Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка; 1990—1994 рр. — директор Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка.

1994—2000 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, Республіці Парагвай, Східній Республіці Уругвай та Чилі за сумісництвом.

2000 р. — начальник управління інформації МЗС України. 2001 р. — Посол з особливих доручень МЗС України. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла. Володіє іспанською і португальською мовами.

Указом Президента України від 5 жовтня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба (в 2002 р. — Надзвичайним і Повноважним Послом України в Домініканській Республіці за сумісництвом).

Одружений, має дочку.

Посольство в Ліванській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Валерій Рилач

Народився 1950 року в с. Юрківка Черкаської області. Українець. 1977 року закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1977—1978 — заступник секретаря парткому Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1978—1981 — аспірант, викладач КДУ ім. Т. Г. Шевченка;

1981—1985 — інструктор відділу науки і навчальних закладів Київського міському партії;

1985—1987 — інструктор відділу науки і навчальних закладів ЦК Компартії України;

1987—1990 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР; 1990—1992 — перший секретар Посольства СРСР (РФ) в Республіці Малі;

1992—1993 — доцент Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка;

1993—1998 — перший секретар, радник Посольства України в Французькій Республіці;

1998—2000 — виконуючий обов'язки заступника начальника Першого територіального управління — завідувача відділу Російської Федерації;

2000—2001 — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації;

2001—2002 — радник-посланник Посольства України в Ліванській Республіці;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ліванській Республіці.

Кандидат філософських наук.

Володіє французькою мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Олексій Рибак

Народився 1956 року у м. Києві. Українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, економіст-міжнародник.

1978 — старший референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків з зарубіжними країнами;

1979—1982 — перекладач англійської мови групи радянських геологів в Соціалістичній Ефіопії;

1983—1985 — інспектор, старший інспектор Київської митниці Головного митного управління Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР; 1985—1995 — третій секретар Консульського відділу, третій, другий секретар Відділу міжнародних економічних організацій, другий секретар Відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу НБСЄ і регіонального співробітництва;

1992—1995 — перший секретар Посольства України у Фінляндській Республіці; 1995—1997 — радник, виконуючий обов'язки Тимчасового Повіреного у справах України в Королівстві Данія; 1997—1999 — заступник, начальник Управління контролю над озброєнням та військово — технічного співробітництва МЗС України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії, в 2000 р. — Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство в Королівстві Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Юрій Малько

Народився 1946 року в м. Києві. Українець.

У 1971 році закінчив факультет романо-германської філології, у 1977 році — економічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г.Шевченка.

1971—1974 — військовий перекладач в Алжирі;

1974—1975 — старший методист підготовчого факультету КДУ;

1975—1979 — старший консультант, в.о. начальника відділу Торгово-промислової палати УРСР;

1979—1982 — аташе, третій, другий секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР;

1982—1986 — другий секретар Постійного представництва СРСР при відділенні ООН в Женеві;

1986—1992 — перший секретар відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України;

1992—1993 — головний консультант Служби Президента України з міжнародних питань;

1993—1996 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія;

1996 — начальник Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України;

1997 — заступник керівника Апарату ради національної безпеки і Оборони України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Марокко (2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Мавританія за сумісництвом).

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Республіці Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Петро Чалий

Народився 29 березня 1944 р. в м. Вінниця. Українець. Освіта вища, у 1972 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, правознавство, юрист — кандидат юридичних наук.

Трудову діяльність розпочав 1961 р. токарем Вінницького агрегатного заводу; 1962—1963 рр. — плиточник-штукатур БМЦ № 1 Вінницького будівельно-монтажного тресту, м. Вінниця; 1963—1966 рр. — служба в армії; 1966—1967 рр. — плиточник-штукатур БМУ-машбуд, м. Вінниця.

1967—1972 рр. — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1975—1980 рр. — молодший науковий співробітник Інституту держави і права АН України;

1980—1983 рр. — вчений секретар Інституту держави і права АН України; 1983—1987 рр. — старший науковий співробітник Інституту держави і права АН України; 1987—1989 рр. — старший науковий співробітник Київської вищої партійної школи ЦК КПУ; 1989—1990 рр. — старший викладач вищої партійної школи при ЦК КПУ.

1990—1991 рр. — в.о. завідуючого сектором громадянства Секретаріату Верховної Ради України; 1991—1992 рр. — завідуючий сектором громадянства Секретаріату Верховної Ради України; 1992—1996 рр. — завідувач відділом у питаннях громадянства Адміністрації Президента України; 1996—2000 рр. — завідувач відділу громадянства Адміністрації Президента України; з 2000 р. — керівник Управління з питань громадянства Адміністрації Президента України.

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в в Республіці Молдова.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Королівстві Нідерланди

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Дмитро Марков

Народився 1948 року в м. Ногінську Московської обл. Росіянин.

У 1971 закінчив факультет романо-германської філології Київського державного університ Т. Г Шевченка.

1971—1988 — редактор, старший редактор, заступник головного редактора, головний редактор Головної редакції радіомовлення англійською мовою головної дирекції програм республіканського радіомовлення на зарубіжні країни Держтелерадіо УРСР;

1988—1992 — головний редактор Генеральної редакції всесвітньої служби радіомовлення Укртелерадіокомпанії,

1992—1995 — перший секретар, радник Посольства України в США;

1995—1996 — прес-секретар — керівник прес-служби Президента України,

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Нідерланди.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство у Федеративній Республіці Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Анатолій Пономаренко

Народився 1947 року в м. Євпаторія Кримської обл. Росіянин.

У 1971 році закінчив факультет іноземних мов Кримського державного педагогічного інституту, в 1987 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР, кандидат історичних наук.

1970—1978 — референт з питань міжнародних молодіжних зв'язків Кримського обкому ЛКСМ України, старший референт, заступник голови Комітету молодіжних організацій УРСР;

1978—1992 — другий секретар Посольства СРСР в Індії; другий, перший секретар Консульського відділу МЗС УРСР; консул генерального консульства СРСР в Мюнхені;

1992—1994 — генеральний консул України в Мюнхені;

1994—1996 — завідуючий відділом, заступник начальника, начальник Управління країн Європи та Америки;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративній Республіці Німеччина.

Володіє німецькою, англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та дочку.

Посольство в Об'єднаних Арабських Еміратах

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ігор Тимофєєв

Народився 1960 р. у м. Дніпропетровськ. Українець. У 1981 р. закінчив Донецьке вище військово-політичне училище, у 1991 р. — Військове політичну академію.

1991—1993 — служба в армії;

1993—1998 — другий секретар, перший секретар, радник, завідувач відділу конверсії та нерозповсюдження, експортного контролю Управління контролю над озброєнням та озброєння МЗС України;

1998—1999 — заступник начальника Управління контролю під озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України;

1999—2001 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах;

2001— призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Об'єднаних Арабських Еміратах (в 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Катар і Королівстві Бахрейн за сумісництвом).

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Ісламській Республіці Пакистан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Володимир Пономаренко

Народився 1949 року в Києві. Українець.
Закінчив Київський державний університет
ім. Т. Г. Шевченка.

1996—1997 — заступник начальника
Управління Азії, Тихоокеанського регіону,
Близького і Середнього Сходу та Африки
МЗС України;

1997 — т.в.о. начальника Управління
Азії, Тихоокеанського регіону, Близького
і Середнього Сходу та Африки МЗС
України;

1997—2002 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений
у справах України в Ісламській Республіці Пакистан;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
України в Ісламській Республіці Пакистан.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Республіці Перу

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Ігор Грушко

Народився 19 жовтня 1952 року в с. Курчиця Новоград-Волинського району Житомирської області. У 1975 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт, викладач іспанської та англійської мов.

1970—1975 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1975—1977 — служба в армії, Республіка Куба;

1977—1980 — ст.редактор відділу міжнародного обміну програмами Держтелерадіо УРСР, м. Київ;

1980—1983 — військовий перекладач, закордонне відрядження по лінії МО СРСР, Республіка Куба;

1983—1984 — редактор відділу соціологічних досліджень Держтелерадіо УРСР, м. Київ;

1984—1991 — ст. редактор головної редакції зарубіжної інформації Держтелерадіо УРСР, м. Київ;

1991—1994 — оглядач радянської та зарубіжної преси, завідувач відділом зарубіжної інформації газети Верховної Ради України «Голос України», м. Київ;

1994—1995 — перший секретар Посольства України в Російській Федерації, м. Москва;

1995—1999 — радник Посольства України в Російській Федерації, м. Москва;

1999—2001 — начальник Прес-служби, речник МЗС України;

2001—2003 — радник-посланник Посольства України в Аргентинській Республіці;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Перу.

Володіє іспанської та англійською мовами.

Одружений, має сина.

Посольство в Португальській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Костянтин Тимошенко

Народився 19 січня 1946 року. Українець. Освіта вища: 1971 року закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, у 1991 році — Київський інститут політології й соціального управління.

Трудову діяльність розпочав 1964 року робітником Полтавської обласної друкарні.

1965—1971 рр. — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1971—1973 рр. — служба в армії.

1973—1978 рр. — референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами; 1978—1981 рр. — директор Радянського культурного центру в Алжирі; 1981—1986 рр. — старший референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

1986—1988 рр. — інструктор відділу зарубіжних зв'язків із зарубіжними країнами Київського міськкому Компартії України.

1989—1992 рр. — перший секретар, радник відділу двосторонніх зв'язків МЗС України; 1992—1994 рр. — завідувач відділу країн Західної Європи Управління двосторонніх зв'язків МЗС України; 1994—1995 рр. — заступник начальника управління Європи та Америки МЗС України.

1995—1998 рр. — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці. 1999—2001 рр. начальник Другого територіального управління МЗС України. З березня 2001 р. — директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Португальській Республіці.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має сина й дочку.

Посольство в Російській Федерації

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Микола Білоблоский

Народився 1943 року в с. Дем'янівка Нижньосирогоського району Херсонської області. Українець. У 1970 році закінчив Харківський сільськогосподарський інститут, аспірантуру при Академії суспільних наук ЦК КПРС, кандидат економічних наук.

1964—1990 — відповідальний працівник комсомольських та партійних органів;

1990—1994 — народний депутат, член Президії Верховної Ради України. Голова комісії з питань соціальної політики та праці;

1994—1996 — генеральний директор акціонерної будівельної компанії «Золоті ворота» м. Київ;

1990—1997 — міністр праці України;

1997—1998 — віце-прем'єр міністр України з питань соціальної політики, міністр праці та соціальної політики України;

1998—1999 — глава Адміністрації Президента України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Російській Федерації.

Одружений. Має сина.

Посольство України в Королівстві Саудівська Аравія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Леонід Гур'янов

Народився 20 травня 1945 року в с. Ключиці Верхньо-Услонського району Татарської області. У 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, референт-перекладач англійської мови, у 1988 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР. 1963—1967 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1967—1968 — перекладач англійської мови групи радянських спеціалістів, м. Дургапур, Індія; 1968—1969 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1969—1971 — перекладач англійської мови групи радянських військових спеціалістів, Нігерія; 1972—1973 — аташе Консульського відділу МЗС УРСР; 1973—1974 — третій секретар Консульського відділу МЗС УРСР; 1974—1975 — другий секретар Консульського відділу МЗС УРСР; 1975—1977 — другий секретар Протокольного відділу МЗС УРСР; 1977—1978 — другий секретар Відділу кадрів МЗС УРСР; 1978—1982 — співробітник Секретаріату ООН; 1982—1984 — другий секретар Відділу кадрів МЗС УРСР; 1984—1989 — перший секретар Відділу кадрів МЗС УРСР; 1989—1991 — радник Відділу кадрів МЗС УРСР; 1991—1993 — в. о. начальника, начальник Відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ; 1993—1995 — начальник Управління кадрів МЗС УРСР; 1995—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Південно-Африканській Республіці, в Республіці Мозамбик за сумісництвом; 2000—2001 — начальник Шостого територіального управління МЗС України; 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Саудівська Аравія (Надзвичайним і Повноважним Послом України в Султанаті Оман і в Єменській Республіці за сумісництвом).

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство України в Сербії і Чорногорії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Руслан Демченко

Народився 15 липня 1965 року в м. Києві. У 1989 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

1982—1983 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1983—1985 — служба в армії;

1985—1989 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1989 — 1990 — економіст другої категорії відділу міжнародного співробітництва Міністерства будівництва УРСР;

1990—1992 третій секретар Консульського управління МЗС України;

1992—1996 — другий секретар Посольства України в Сполучених Штатах Америки;

1996—1997 — завідувач відділу Служби протоколу Президента України;

1997—2000 — заступник керівника Служби протоколу Адміністрації Президента України;

2000—2003 — Генеральний консул України в м. Стамбул, Турецька Республіка;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сербії і Чорногорії.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство в Сирійській Арабській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Володимир Коваль

Народився 1946 року в с. Стадниця на Київщині. Українець. У 1969 році закінчив Львівський політехнічний інститут, інженер-конструктор-технолог радіоапаратури.

1969—1972 — асистент Львівського політехнічного інституту;

1972—1975 — аспірант Електротехнічного інституту, м. Ленінград;

1975—1996 — асистент, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри

Львівського політехнічного інституту;

1996—2000 — радник Посольства України у Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії, заступник начальника Управління організаційно-технічного забезпечення МЗС України;

2000—04.2002 — начальник Управління інформаційних технологій;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сирійській Арабській Республіці.

Доктор технічних наук, професор, академік Академії інженерних наук України. Заслужений діяч науки і техніки України.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Словацькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Юрій Рилач

Народився 1946 року в с. Великі Проходи Липецького району Харківської обл. Українець. У 1972 році закінчив Київський торговельно-економічний інститут, товарознавець.

1972—1983 — робота на керівних посадах в районних та міських органах виконавчої влади м. Києва;

1983—1992 — заступник начальника, начальник Головного управління торгівлі Київського міськвиконкому;

1992—1998 — заступник міністра закордонних справ України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Словацькій Республіці.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Турецькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Ігор Долгов

Народився 1957 року в м. Славути на Хмельниччині. У 1980 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка.

1980—1992 — асистент кафедри російської мови і методики її викладання як іноземної в КДУ ім. Т. Г. Шевченка;

1992—1993 — перший секретар відділу інформації МЗС України;

1993 — радник відділу інформації МЗС України;

1993—1994 — помічник-радник Секретаріату міністра закордонних справ України;

1994—1997 — радник Посольства України в Фінляндській Республіці;

1994—1997 — радник-посланник Посольства України в Фінляндській Республіці;

1997—2000 — виконуючий обов'язки заступника, заступник начальника Управління політичного аналізу і планування МЗС України;

2000—2001 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

2001—2002 — директор департаменту з питань політики та безпеки — начальник управління політичного аналізу та інформації МЗС України;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Турецькій Республіці.

Володіє англійською та французькою мовами.

Кандидат філологічних наук.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Туркменістані

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1995 року —

Вадим Чупрун

Народився 1943 року в с. Рівнопіль Волновахського району Донецької обл. Українець. У 1966 році закінчив Мелітопільський інститут механізації сільського господарства, інженер-механік, у 1978 році — Вищу партійну школу при ЦК КПУ.

1975—1991 — на партійній роботі;

1991—1992 — заступник генерального директора Донецького обласного державного кооперативного виробничого об'єднання;

1992—1994 — голова Донецької обласної Ради народних депутатів;

1995 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Туркменістані.

Одружений. Має двох дочок.

Посольство в Республіці Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Анатолій Касьяненко

Народився 1942 року в м. Тбілісі, Грузія. Українець. У 1969 році закінчив Одеський технологічний інститут ім. М.В.Ломоносова, інженер-електромеханік.

1969—1974 — завідуючий відділом, голова Міжнародного молодіжного туристичного бюро «Супутник» Херсонського обкому комсомолу;

1974—1991 — на профспілковій та партійній роботі у м. Херсон;

1991—1994 — член Постійної комісії у закордонних справах Верховної Ради України;

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Грузія;

1997—1998 — голова Державного Комітету України по туризму;

1997—1999 — голова Херсонської облдержадміністрації;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Узбекистан.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку й сина.

Посольство в Республіці Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Кирик

Народився 22 червня 1944 р. в Новосибірську, Російська Федерація. Українець.

Освіта вища — 1973 року закінчив факультет міжнародного права та міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, юрист, референт-перекладач англійської мови.

Трудову діяльність розпочав 1964 р. по закінченні Уманського технікуму механізації сільського господарства автомеханіком Звенигородського відділення «Сільгосптехніка», 1964—1967 рр. — служба в армії; 1968 р. — диспетчер автостанції, м. Звенигородка.

1968—1973 рр. — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1973 р. — аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1974—1989 рр. — третій, другий, перший секретар, радник консульського відділу МЗС УРСР. 1989—1991 рр. — начальник консульського відділу МЗС УРСР; 1991—1993 рр. — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України; 1993—1994 рр. — в. о. начальника Консульського управління МЗС України; 1994—1995 рр. — начальник Консульського управління МЗС України.

1995—1998 рр. — Генеральний консул України в Чикаго.

1998—2001 рр. — начальник Консульського управління МЗС України.

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Хорватія (в 2002 р. — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Боснія і Герцеговина за сумісництвом).

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство у Чеській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Сергій Устич

Народився 1955 року в с. Зачаття Іршавського району Закарпатської обл. Українець. У 1978 році закінчив Ужгородський державний університет, історик, кандидат філософських наук.

1979—1981 — аспірант Львівського державного університету ім. І. Франка;

1981—1990 — асистент, доцент Ужгородського державного університету;

1990—1991 — заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів;

1991—1992 — заступник голови Закарпатського облвиконкому — начальник управління зовнішніх зв'язків облвиконкому;

1992—1999 — перший заступник голови, голова Закарпатської обласної державної адміністрації;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Чеській Республіці.

Володіє чеською мовою.

Одружений. Має двох синів.

Посольство у Швейцарській Конфедерації

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2003 року —

Сюзанна Станік

Народилася 27 вересня 1954 році у Львові.
У 1977 році закінчила юридичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, кандидат юридичних наук.

1977–1988 — інструктор оргвідділу Львівського облвиконкому;

1988–1990 — слухачка Одеського інституту політології та соціології;

1990–1992 — консультант з правової пропаганди Управління юстиції Львівського облвиконкому;

1992–1994 — провідний спеціаліст відділу взаємодії з комісіями Верховної Ради України, головний спеціаліст сектору з міграційних питань та роботи органів юстиції відділу з питань правоохоронних органів Кабінету Міністрів України;

1994–1996 — заступник Міністра юстиції України;

1996–1997 — Міністр України у справах сім'ї та молоді;

08.1997–05.2002 — Міністр юстиції України;

12.2001–09.2003 — Постійний представник України при Раді Європи;

2003 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом України в Швейцарській Конфедерації.

Володіє англійською та польською мовами.

Заміжня, має сина.

Посольство в Японії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Юрій Костенко

Народився 6 листопада 1945 року в м. Києві. Українець.

Освіта вища, у 1968 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка.

По закінченні університету з 1968 по 1971 рік працює аташе, третім секретарем відділу міжнародних організацій МЗС УРСР, 1971—1972 рр. — служба в армії, у 1972—1984 рр. — третій, другий секретар Генерального секретаріату, помічник міністра закордонних справ

УРСР, перший секретар, радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

У 1984—1985 рр. — відповідальний секретар Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР, 1985—1988 рр. член колегії, начальник відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ. У 1988—1994 рр. — Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні, Австрія. 1992—1994 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці.

1994—1997 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина.

2001 р. — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Японії.

Володіє німецькою та англійською мовами.

Одружений, має дочку й сина.

Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія

Роман Шпек

Народився 1954 року в снт. Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл. У 1976 році закінчив Львівський лісотехнічний інститут;

1976—1978 — інженер-технолог, начальник цеху лісокомбінату «Осмолада» снт. Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл.;

1978—1985 — головний інженер, директор Верховинського лісокомбінату;

1985—1989 — директор Ворохтянського лісокомбінату;

1989—1992 — заступник міністра лісової та деревообробної промисловості України, заступник голови комітету по деревообробній промисловості України;

1992—1992 — міністр України у справах роздержавлення і демонополізації;

1992—1993 — перший заступник міністра економіки;

1993—1995 — міністр економіки України;

1995—1996 — Віце-прем'єр-міністр України з питань економічної політики;

1996—2000 — Голова національного агентства України з питань розвитку та європейської інтеграції;

2000 — представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія.

Одружений. Має дочку та сина.

*Постійний повноважний представник
України при координаційних інститутах
Співдружності Незалежних Держав*

Олександр Данильченко

Народився 1951 року в м. Бериславі Херсонської області. Українець. 1978 року закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1978–1979 — асистент кафедри історії КПРС Запорізького педагогічного інституту;

1979–1983 — аспірант, молодший, старший науковий співробітник Інституту історії АН України;

1993–1994 — перший секретар відділу проблем СНД Управління політичного аналізу і планування МЗС України;

1994–1997 — в. о. завідувача, завідувач відділу аналізу проблем СНД Управління СНД МЗС України;

1997–1999 — слухач Дипломатичної академії України при МЗС України;

2000 — призначений Постійним повноважним представником України при координаційних інститутах Співдружності Незалежних Держав.

Кандидат історичних наук.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку та сина.

Іноземні посли в Україні

Біографічні довідки подаються за станом на 1 листопада 2003 року. Дані про можливі зміни у складі керівників українських та іноземних дипломатичних місій разом з біографічними довідками в наступних номерах альманаху.

**При підготовці матеріалів використано дані
УДП МЗС України**

Посольство Австрійської Республіки

Надзвичайний і Повноважний Посол Австрійської Республіки в Україні

Міхаель Місс

Народився у 1953 році.

Закінчив Віденський університет.

Доктор юридичних наук (1976 р.).

1983 — вступ на дипломатичну службу.

1983—1984 — робота у Федеральному міністерстві закордонних справ Австрії.

1985—1988 — посольство Австрійської Республіки в РФ.

1988—1992 — посольство Австрії у Швеції.

1992—1997 — Федеральне міністерство закордонних справ Австрії, відділ IV.2.

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрії в Естонії.

2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрійської Республіки в Україні.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Азербайджанської Республіки

Надвичайні і повноважні послы:
Назім Гусейн-огли Ібрагімов (1997-2001); з 2001 року -

Алієв Талят Мусеїб оглу

Народився у 1942 року у м. Нахічевань.

1977 — закінчив Інститут нафти і хімії Азербайджану;

1964–1967 — служба в Радянській Армії;

1967–1970 — співробітник тресту «Азнафткашфіят»;

1970–1981 — співробітник заводу «Геофізприлад»;

1981–1995 — заступник директора інституту ВНДІхімпроект;

1996 — генеральний директор «БМ-Київ Лтд»;

1997 — генеральний директор «МЕСА Лтд»;

2000 — керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Азербайджану в Україні.

Володіє турецькою, українською та російською мовами.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Алжирської Народної Демократичної Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Бельрамуль Камерзерман (1992—1997); з 1997 року —

Шеріф Шихі

Народився у 1951 році.

1976 — закінчив дипломатичне відділення
Національної школи адміністрації;

1976—1979 — працівник МЗС Алжиру;

1980—1981 — керівник відділу Генераль-
ного управління консульських справ МЗС
Алжиру;

1981—1984 — перший секретар Посоль-
ства Алжиру в Мозамбіку;

1984—1988 — радник Посольства Алжи-
ру в США;

1989—1993 — заступник начальника уп-
равління МЗС Алжиру;

1993—1995 — радник-посланник Посольства Алжиру у Ве-
ликобританії;

1996—1997 — уповноважений з питань дослідження та син-
тезу при повноважному міністрі з питань співробітництва і в
справах країн Магрибу;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Алжирської Народної Демократичної Республіки в Україні.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Аргентинської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Луїс Бакеріса (1993—1999); з 2000 року —

Мігель Анхель Кунео

Народився у 1944 році в Буенос-Айресі.

1971 — закінчив факультет права та соціальних наук Національного Університету Буенос-Айреса, за фахом адвокат;

1972 — Інститут Державної зовнішньої служби;

1987—1988 — Університет Дж. Хопкінса, Вища школа міжнародних наук (Вашингтон, США), присвоєно ступінь магістра міжнародної політики;

1972 — третій секретар Головного управління консульських справ МЗС Аргентини;

1973 — працівник Посольства Аргентини у Таїланді;

1978 — працівник Управління державного церемоніалу

1979 — працівник Посольства Аргентини у Норвегії.

1986 — працівник Секретаріату з адміністративно-технічних питань;

1989 — працівник Посольства Аргентини в СРСР;

1992 — працівник Посольства Аргентини в Парагваї;

1993 — заступник директора Управління Центральної та Східної Європи;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Аргентинської Республіки в Україні.

Володіє англійською, французькою і російською мовами.

Одружений.

Посольство Перехідної Ісламської Держави Афганістан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2002 року —

Сейед Мохаммад Хайрха

Народився у 1953 році в м. Герат, Афганістан.

1974–1980 — навчався в Кабульському університеті на факультеті мусульманського права, закінчив Інститут мусульманського права в Анкарі (Туреччина);

1981–1992 — брав участь у Русі опору моджахедів афганського народу, працював у політичній та кадровій структурах Руху;

1993–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Держави Афганістан в Ісламській Республіці Іран;

2002 — обраний народним депутатом до Лойя Джирги (народних зборів) Афганістану;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Перехідної Ісламської Держави Афганістан в Україні.

Володіє турецькою, англійською, арабською мовами.
Одружений.

Посольство Королівства Бельгія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Інгеборг Крістофферсен (1992—1995); Вільфрід Нартус (1995—1998); П'єр Жан Марі Антуан Вазен (1998—2000); П'єр Дюбюїссон (2000—2003); з 2003 року —

П'єр Коло

Народився у 1942 році у Брюсселі.
Закінчив Інститут Політичних та Соціальних Наук. Доктор правових наук.

1971—1981 — на дипломатичній службі;

1981—1985 — перший секретар, радник

Посольства Бельгії у Данії;

1985—1989 — міністр-радник Посольства

Бельгії у Нідерландах;

1989—1992 — Міністерство закордонних справ Бельгії;

1992—1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Бурунді;

1994—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Кот-д'Івуарі;

1997—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Ряді.

З липня 2000 — в апараті Міністерства закордонних справ Бельгії;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Бельгія в Україні.

Посольство Республіки Білорусь

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Віталій Курашик (1993—2001); з 2001 року -

Валентин Величко

Народився у 1944 році в Мінській області.

1962 — машиніст холодильних установок Брестського молочного, потім Гомельського м'ясокомбінату;

1968—1979 — перший секретар Новобілицького райкому комсомолу Гомеля, другий секретар Гомельського міськкому комсомолу, другий, перший секретар Гомельського обкому комсомолу;

1972 — закінчив Ленінградський технологічний інститут холодної промисловості;

1979—1982 — аспірант Академії суспільних наук при ЦК КПРС;

1982—1983 — секретар Гомельської облпрофради;

1983—1985 — голова Советського райвиконкому;

1985—1989 — перший секретар Советського райкому партії м. Гомеля;

1989 — заступник голови Гомельського облвиконкому;

1990 — 1993 — голова об'єднання профспілок Гомельської області;

1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Латвійській Республіці;

1997—1998 — міністр у справах Співдружності Незалежних Держав Республіки Білорусь;

1999—2001 — перший заступник міністра закордонних справ Республіки Білорусь;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Білорусь в Україні.

Посольство Республіки Болгарія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Петар Крістев Марков (1992—1998); Александр
Димитров (1998—2002); з 2002 року —

Ангел Ніколаєв Ганев

Народився у 1953 р. в м. Софія. У 1980 році закінчив Державний інститут міжнародних відносин у Москві за спеціальністю «міжнародні відносини».

1980—1983 — робота в Міністерстві закордонних справ Болгарії;

1983—1987 — третій секретар Генерального консульства Болгарії в Сиктивкарі;

1987—1989 — третій секретар відділу інформації МЗС Болгарії;

1989—1992 — другий секретар Посольства Болгарії в Москві;

1992—1994 — другий секретар, головний спеціаліст Управління Східної Європи та СНД в МЗС Болгарії;

1994—1997 — перший секретар Посольства Болгарії в Москві;

1997—1998 — перший секретар, головний спеціаліст управління СНД в МЗС Болгарії;

1998 — міжнародний спостерігач на парламентських виборах у Боснії і Герцеговині по лінії ОБСЄ;

2000—2002 — Директор дирекції «Канцелярія мера, зв'язки з громадськістю та міжнародне співробітництво» общини у м. Варна;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Болгарія в Україні.

Володіє російською, англійською, німецькою мовами.

Одружений. Має двоє дітей.

Посольство Федеративної Республіки Бразилія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Асдрубал Пінто де Уліссеа (1995—1998); Маріо Аугусто Сантос (1998—2001); Елдер Мартінс де Мораес (2001—2003); з 2003 року —

Ренато Луїз Родрігес Маркес

Народився у 1944 році в Ріо-Гранде (Бразилія).

Закінчив Дипломатичний інститут ім. Ріо Бранко при МЗС Бразилії, Джорджтаунський університет та Вільний Університет в Брюсселі.

1970—1973 — помічник начальника відділу країн Азії та Океанії та відділу Східної Європи МЗС Бразилії;

1973—1976 — другий секретар та Тимчасовий повірений у Представництві Бразилії в Латиноамериканській асоціації вільної торгівлі (Монтевідео, Уругвай);

1976—1980 — другий, перший секретар Посольства Бразилії в США; 1980—1983 — начальник відділу розповсюдження документів та відділу систематизації та інформатизації МЗС Бразилії; 1983—1987 — радник Представництва Бразилії в Європейському Союзі; 1987—1989 — радник Представництва Бразилії в Латиноамериканській асоціації інтеграції (Монтевідео, Уругвай); 1991—1992 — заступник начальника Департаменту сприяння торгівлі та начальник відділу торговельних операцій МЗС Бразилії; 1992—1993 — секретар з питань зовнішньої торгівлі Міністерства науки та технологій Бразилії;

1994—1999 — начальник Департаменту латиноамериканської інтеграції МЗС Бразилії; 1999—2002 — Генеральний консул Бразилії в Барселоні;

2003 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

Має дипломатичний ранг Посланника I класу

Посольство Ватикану

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Антоніо Франко (1992—1999); з 1999 року —

Нікола Етерович

Народився у 1951 р. в Хорватії.

1977 — отримав сан, доктор теології;

1980 — дипломатична служба в нунціатурах в Кот-д'Івуар, Іспанії та Нікарагуа;

1993 — радник секції зв'язків з іноземними державами Державного секретаріату Ватикану;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ватикану в Україні.

Володіє хорватською, італійською, французькою, англійською, німецькою, іспанською, польською, українською і російською мовами.

Посольство Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії

Надзвичайні і Повноважні Посли: Саймон Ніколас Пітер Хіманс (1992—1995); Рой Стівен Рів (1995—1999); Роланд Гедлі Сміт (1999—2002); з 2002 року —

Роберт Брінклі

Народився у 1954 р.

1977 — робота на дипломатичній службі;

1977—1978 — робота в Управлінні контролю над озброєнням Міністерства закордонних справ Великої Британії;

1979—1982 — другий секретар Посольства Великої Британії в СРСР;

1982—1983 — начальник відділу Управління інформації МЗС Великої Британії;

1983—1985 — заступник директора відді-

лу досліджень Управління контролю над озброєнням МЗС Великої Британії;

1985—1988 — начальник відділу Управління республік СРСР;

1988—1992 — перший секретар Посольства Великої Британії у ФРН;

1992—1995 — помічник начальника фінансового управління МЗС Великої Британії;

1995—1996 — начальник відділу контролю матеріального забезпечення МЗС Великої Британії;

1996—1999 — радник з політичних питань Посольства Великої Британії в Російській Федерації;

2000—2001 — начальник спільного візового відділу МЗС та Міністерства внутрішніх справ Великої Британії;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії в Україні.

Одружений. Має трьох синів.

Посольство Соціалістичної Республіки В'єтнам

Надзвичайні і Повноважні Посли: Чіонг Тунг (1993—1997); Доан Дик (1997—2002); з 2002 року —

Бу Зионг Хуан

Народився у 1942 р. у м. Хай Зионг, В'єтнам.
Закінчив Інститут міжнародних відносин.

1973—1975 — експерт Управління іноземних досліджень та архівів МЗС СРВ;

1975—1981 — лектор з історії міжнародних відносин Інституту міжнародних відносин СРВ;

1986—1992 — заступник начальника, начальник Управління міжнародних відносин і зовнішньої політики СРВ; заступник начальника Управління освіти і науки Інституту міжнародних відносин СРВ;

1992—1995 — проректор Інституту міжнародних відносин;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРВ в Польщі;

1998—2002 — головний редактор журналу «Міжнародні дослідження»; заступник голови Наукового комітету МЗС СРВ; голова Комітету зі співробітництва у галузі безпеки АТР;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом СРВ в Україні.

Доктор міжнародних відносин.

Одружений. Має двох дочок.

Посольство Грецької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Васілеос Патсікакіс (1993—1998); Дімітрос Контумас (1998—2002); з 2002 року —

Панайотіс Гумас

Народився у 1942 р. в Афінах.

1973—1975 — закінчив факультети економіки і права Мюнхенського університету, здобув ступінь магістра з міжнародних відносин, закінчив школу поглибленого вивчення міжнародних відносин університету Дж. Хопкінса у Вашингтоні;

1975—1977 — робота в Міністерстві закордонних справ;

1977—1981 — робота в посольстві Грецької Республіки в Дубліні та Нікосії;

1988 — заступник глави представництва Грецької Республіки в Бонні (ФРН);

1993 — заступник начальника управління міжнародних організацій Міністерства закордонних справ Грецької Республіки;

1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Республіці Білорусь;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грецької Республіки в Україні.

Володіє французькою, англійською, німецькою мовами.

Одружений. Має двох дітей.

Посольство Грузії

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Валерій Чечелашвілі (1994—1999);
Малхаз Чачава (1999—2000); з 2000 року —

Грігол Катамадзе

Народився у 1961 р. у м. Кутаїсі.

1985 — закінчив факультет міжнародного права і міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка;

1985—1993 — інженер, заступник завідувачого кафедрою загально—юридичних дисциплін Академії Міністерства внутрішніх справ Грузії;

1993—1994 — заступник директора Департаменту зовнішньоекономічних зв'язків Міністерства закордонних справ Грузії;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посланник в Посольстві Грузії в Україні;

1998—2000 — заступник міністра оборони Грузії з питань військової політики і міжнародного військового співробітництва — перший цивільний заступник міністра оборони;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грузії в Україні.

Кандидат юридичних наук, має наукові роботи.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Естонської Республіки

**Тимчасовий Повірений: Андрій Біров (1992—1995);
Надзвичайні і Повноважні Посли: Тіт Мацулевич
(1996—1999); Тіт Набер (1999—2002); з 2002 року —**

Пауль Леттенс

Народився 22 січня 1949 року. 1955—1967 — навчався в 22-й школі Талліну.

1967—1974 — навчався в Таллінському Державному Університеті, медичний факультет.

1974—1975 — стажування у відділі хірургії в Таллінському Державному Університеті.

1975—1983 — Республіканський Шпиталь Харбор, хірург.

1983—1985 — Республіканський Шпиталь Талліну, кардіолог.

1985—1991 — Інститут наукових досліджень кардіології, молодший науковий співробітник.

1991—1992 — Естонський Національний Центр Здоров'я, директор.

1992—1994 — директор ТОВ «Спрінг».

1994—1998 — Міністерство закордонних справ, дипломат, начальник підрозділу.

1998—1999 — радник з питань зовнішньої політики Прем'єр-міністра.

1999—2000 — Посольство Естонії в Ліссабоні, Португалія, Тимчасовий повірений в справах.

2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки в Україні.

Одружений, має двох синів та доньку.

Володіє англійською, фінською, російською, децю португальською мовами.

Посольство Арабської Республіки Єгипет

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Гусейн Камаль-Елдін Шалаш (1993—1997); Омар Ель-Фарук
Хассан Мохамед (1997—2001); з 2001 року —

Мона Алі Хашаба

Народилася у 1946 році. Закінчила університет Ейн Шамсу (факультет мистецтв).

Працювала в Посольстві Арабської Республіки Єгипет в Сенегалі;

директором Департаменту у справах біженців МЗС Єгипту.

2001 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Арабської Республіки Єгипет в Україні.

Володіє англійською, французькою та німецькою мовами.

Одружена, має сина та дочку.

Посольство Держави Ізраїль

Надзвичайний і Повноважний Посол: Цві Маген (1993—1998); Тимчасовий Повірений: Зеєв Бен-Аріє (1998—1999); Надзвичайний і Повноважний Посол (1999—2003) — Анна Азарі; з 2003 року —

Наомі Бен-Амі

Народилася у 1960 році.

Закінчила Єврейський Університет в Єрусалимі. Магістр з міжнародних питань.

1990—1992 — спеціаліст з комерційних питань у Посольстві Ізраїлю в Португалії;

1992—1994 — другий секретар Посольства Ізраїлю в Латвії;

1994—1996 — на дипломатичній службі в Ізраїлі;

1996—2000 — радник з політичних питань Посольства Ізраїлю в Російській Федерації;

2000—2003 — на дипломатичній службі в Ізраїлі.

2003 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Ізраїль в Україні.

Володіє російською, французькою, англійською мовами.

Одружена, має двох дітей.

Посольство Республіки Індія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Судхір Тукарам Деваре (1992—1995); Раджендра
Кумар Раї (1995—1997); Відья Бушан Соні (1997—2002);
з 2002 року —

Шехкхолен Кіпген

Народився у 1945 р.
1974—1976 — аташе, помічник секретаря
в МЗС Індії;
1976—1979 — другий, перший секретар
Верховного Комісаріату (Посольства) Індії в
Малайзії;
1979—1980 — перший секретар, спеціаль-
ний помічник Верховного Комісара Індії у
Великій Британії;
1980—1982 — Тимчасовий Повірений у
справах Індії в Республіці Сурінам;
1982—1984 — заступник начальника управління МЗС Ін-
дії;
1984—1987 — перший секретар, заступник Верховного Ко-
місара Індії в Австралії;
1987—1990 — заступник Верховного Комісара у Нігерії,
Тимчасовий Повірений у справах Індії в Камеруні;
1990—1994 — Верховний Комісар Індії в Народній Демок-
ратичній Республіці Корея;
1994—1997 — Верховний Комісар Індії в Зімбабве;
1998—2002 — Верховний Комісар Індії в Новій Зеландії;
2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Індії в Україні.

Посольство Республіки Індонезія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Роні Хендраван Курніаді (1994—1997);
Где Арса Каджар (1997—2001); з 2001—

Ремі Рамаулі Сіахаан

Народився у 1941 році в м. Маланг, Східна Ява.

1971 — закінчив Університет Індонезії в Джакарті;

1975—1977 — керівник секції з прикордонних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1997—1982 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в КНДР;

1982—1984 — виконуючий обов'язки заступника директора відділу договорів із соціальних питань та культури Директорату міжнародних договорів Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1984—1989 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в Республіці Корея;

1989 — заступник директора з юридичних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії, заступник директора Директорату переговорів з політичних питань та питань міжнародної безпеки Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1990—1995 — інспектор МЗС Індонезії;

1995—1998 — керівник секції політичних питань Представництва Індонезії при відділенні ООН у Женеві;

1998—2001 — радник-посланник Посольства Індонезії у Великобританії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Індонезія в Україні.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має трьох дітей.

Посольство Ісламської Республіки Іран

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Бехзад Мазахері (1992—1998);

Ахмад Садег-Бонаб (1999—2003); з 2003 року —

Бахман Тахеріян Мобаракє

Народився у 1956 році у Масджед Солеймані.

1985—1989 — радник Міністра оборони;

1989—1992 — радник Міністра закордонних справ;

1993—1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран в Нігерії;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран в Бразилії;

1998—2000 — на дипломатичній службі в Ірані;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ісламської Республіки Іран в Україні.

Володіє англійською та арабською мовами.

Одружений, має чотирьох дітей.

Посольство Королівства Іспанія

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Едуардо Хунко (1992—1997);

Фернандо Хосе Белльйосо Фернандес (1997—2001);
з 2001 року —

Луїс Гомес де Аранда і Війен

Народився у 1946 р. в м. Руте, провінція Кордоба.

1974 — співробітник МЗС Іспанії, член підготовчої Комісії з питання присутності Іспанії в Міжнародному суді;

1975—1979 — співробітник Посольства Іспанії у ФРН;

1979—1982 — співробітник Управління міжнародних економічних зв'язків, Управління Африки та Континентальної Азії МЗС Іспанії;

1982—1984 — радник—посланник Посольства Іспанії в СРСР;

1984—1990 — радник—посланник Посольства Іспанії в Аргентині;

1990—1992 — завідувач відділу інформатики Генерального секретаріату країн ЄС, завідувач відділу Середнього Сходу МЗС Іспанії;

1992—1997 — Генеральний консул Іспанії в Мюнхені;

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Об'єднаній Республіці Танзанія, за сумісництвом в Республіці Руанда та в Республіці Бурунді;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Іспанія в Україні.

Володіє англійською, французькою та німецькою мовами.

Посольство Італійської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Вітторіо Клаудіо Сурдо (1992—1996); Джан Лука Бертінетто (1996—2000); з 2000 року —

Іоланда Брунетті Геті

Народилася у Римі.

1962 — закінчила факультет політичних наук Римського університету;

1967 — дипломатична діяльність в МЗС Італії;

1969 — другий секретар Посольства Італії в Малайзії;

1972 — віце-консул, консул Генерального консульства Італії в Нью-Йорку;

1976 — працівник VIII відділу Генеральної дирекції з економічних питань МЗС Італії;

1977 — дипломатичний радник МЗС Італії;

1980 — Посол Італії в Бірмі;

1984 — заступник Представника Італії в ОБСЄ;

1988 — керівник Відділу Азії та Тихоокеанського регіону Генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1989 — координатор Відділу багатосторонніх стосунків та надзвичайних ситуацій Генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1991 — керівник Центральної технічної групи Апарату генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1993 — керівник Відділу досліджень, вивчення та планування Генеральної дирекції з економічних питань МЗС Італії;

1995 — Посол Італії в Республіці Узбекистан;

1996 — Посол Італії в Республіці Таджикистан;

2000 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Італійської Республіки в Україні.

Одружена.

Посольство Республіки Казахстан

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Юрій Олексійович Клочков (1994—1997);
Нажамеден Іксанович Іскалієв (1997—1999); з 1999 року —

Равіль Чердабаєв

Народився у 1940 році в Атирауській області (Казахстан).

1961—1966 — навчання у Московському інституті нафтохімічної і газової промисловості;

1966—1968 — інженер-конструктор, начальник тракторного цеху, головний інженер заводу в Гур'євській області;

1968—1973 — перший секретар райкому, обкому комсомолу в Гур'євській області;

1973—1975 — навчання у Вищій партійній школі при ЦК КПРС у Москві;

1975—1987 — перший секретар райкому, міському партії, м. Гур'єв;

1987—1989 — заступник головного інженера з технічних питань виробничого об'єднання «Тенгізмунайгаз»;

1989—1990 — перший секретар міському партії, м. Гур'єв;

1990—1992 — заступник голови облвиконкому, м. Гур'єв;

1992—1993 — перший заступник акима м. Гур'єва;

1993—1994 — директор казахсько-американського підприємства «Тенгішеврой»;

1994 — Міністр нафти та газу;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Казахстан в Україні.

Володіє російською, англійською мовами.

Одружений, має четверо дітей.

Посольство Канади

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Франсуа Антуан Матіс (1992—1996);
Кристофер Уестдал (1996—1998);
Дерек Фрейзер (1998—2001); з 2001 року —

Ендрю Норвал Робінсон

Народився у 1946 р. у м. Баррі, провінція Онтаріо.

1967 — закінчив університет Трент;

1969 — закінчив університет Квінз;

1975—1976 — заступник директора відділу Північно-Західної Європи МЗС Канади;

1976—1980 — перший секретар з питань культури, перший секретар з політики та економіки Посольства Канади у Великобританії; 1980—1982 — радник і консул Посольства Канади в Лівані;

1982—1985 — заступник директора відділу політичного та інформаційного аналізу МЗС Канади;

1985—1988 — радник і консул Посольства Канади в Єгипті;

1988—1990 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1990—1991 — директор робочої групи з питань кризи у Перській затоці; 1991—1992 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1992—1995 — Посол Канади в Йорданському Хашимітському Королівстві;

1995 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади; 1995—1996 — Генеральний директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1996—2000 — брав участь у координації мирного процесу на Близькому Сході;

2000—2001 — Генеральний директор управління Африки МЗС Канади.

2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні

Одружений, має п'ятеро дітей.

Посольство Киргизької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Улукбек Чіналієв (1993—1998);

Жумагул Сааданбеков (1998—2001); з 2001 року —

Есенгул Омуралієв

Народився у 1950 р.

1973 — закінчив Фрунзенський політехнічний інститут;

1973 — молодший науковий співробітник Фрунзенського НДІ електромеханіки, заступник генерального директора Іссик-Кульського ВО електротехнічних приладів;

1982—1991 — директор Пржевальського електротехнічного заводу, генеральний директор Іссик-Кульського ВО електротехнічних приладів;

1991—1992 — міністр промисловості Киргизької Республіки;

1992—1993 — голова Фонду державного майна — міністр Киргизької Республіки;

1993—1994 — віце-прем'єр—міністр — голова Фонду держмайна Киргизької Республіки, член Координаційно-консультативного комітету СНД від Киргизької Республіки;

1994—1997 — перший заступник голови Державного комітету Киргизької Республіки з економіки, перший заступник міністра економіки, голова Міждержавної комісії при уряді Киргизької Республіки по переговорах з СОТ;

1997—1999 — Посол Киргизької Республіки в Республіці Білорусь, Постійний представник Киргизької Республіки при Статутних органах СНД за сумісництвом;

1999—2001 — віце-прем'єр-міністр, міністр зовнішньої торгівлі і промисловості Киргизької Республіки;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Киргизької Республіки в Україні.

Одружений, має трьох дітей.

Посольство Китайської Народної Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Чжан Чжень (1992—1995); Пань Чжанлінь (1995—1998);

Чжоу Сяо Пей (1998—2000); з 2000 року —

Лі Гобан

Народився у 1951 році.

1975—1976 — працівник Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1976—1980 — працівник Посольства Китаю в СФРЮ;

1980—1984 — третій секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1984—1987 — другий секретар Посольства Китаю в СФРЮ;

1987—1991 — завідувач відділу, перший секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1991—1992 — перший секретар Посольства Китаю в СФРЮ;

1991—1993 — перший секретар Посольства Китаю в Республіці Словенія;

1993—1995 — перший секретар Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР;

1995—1997 — радник, заступник начальника Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР;

1997—2000 — Посол Китаю в Республіці Хорватія;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Китайської Народної Республіки в Україні.

Одружений, має сина.

Посольство Республіки Корея

Надзвичайні і Повноважні Посли:

**Ан Хьон Вон (1993—1995); Лі Хан Чун (1995—1998);
Канг Гин-тек (1998—2000); Джанг Шин (2000—2003);
з 2003 року —**

Лі Сонг-джу

Народився у 1950 році. Закінчив відділення міжнародних відносин Сеульського Університету. 1984 — закінчив Міжнародний Інститут Державного Управління у Парижі. (магістр міжнародної політології);

1975—1979 — на дипломатичній службі в апараті Міністерства закордонних справ;

1979—1980 — третій секретар Посольства Республіки Корея у Великій Британії;

1980—1985 — віце-консул Генерального Консульства Республіки Корея в Нідерландах, Амстердам;

1985—1988 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Індії; 1988—1991 — Директор відділу багатосторонніх торговельних організацій Бюро з питань міжнародної торгівлі МЗС Республіки Корея; 1991—1994 — радник Постійної Місії Республіки Корея при Секретаріаті ООН та Міжнародних Організацій в Женеві, Швейцарія; 1994—1997 — радник Постійної Місії Республіки Корея при Організації Об'єднаних Націй в Нью-Йорку, США; 1997—1998 — заступник Генерального Директора Бюро Системи Організації Об'єднаних Націй МЗС Республіки Корея; 1998—1999 — заступник Генерального Директора Бюро з міжнародних економічних питань Міністерства Зовнішніх Зв'язків і Торгівлі (МЗСТ); 1999 — Міністр Посольства Корейської Республіки в Бельгії та Корейській Місії при Європейському Союзі; 2001 — Генеральний Директор Бюро з питань багатосторонньої торгівлі Міністерства закордонних справ і торгівлі (МЗСТ);

2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

Одружений, має сина і дочку.

Посольство Держави Кувейт

Надзвичайний Повноважний посол: Ахмед Абдулла Аль-Мубаракі (1995—1997);

Тимчасовий повірений:

Салех Салем Юсуф М. Аль-Лугхані (1997—1998);

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Халет Мутлак Заед Аль-Дуейлах (1998—2001); з 2001—

Хафіз Мохамед Аль Аджмі

Народився у 1960 р.

1984 — закінчив Кувейтський університет за спеціальністю «торговельно—економічні відносини»;

1984 — аташе управління економічного співробітництва МЗС Кувейту;

1985—1988 — співробітник Посольства Держави Кувейт в Бангладеш;

1988—1991 — третій секретар Посольства Держави Кувейт в Іраку;

1991 — третій секретар Управління міжнародних організацій МЗС Кувейту;

1992—1996 — другий секретар Посольства Держави Кувейт в Сирії;

1996—2001 — перший секретар, радник Посольства Держави Кувейт в Саудівській Аравії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Кувейт в Україні.

Одружений, має семеро дітей.

Посольство Латвійської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Петеріс Сімсонс (1994—1997);
Петеріс Вайварс (1997—2001); з 2001 року —

Андріс Вілчанс

Народився у 1957 р. в м.Рига.
1990 — Інститут мікробіології АН Латвії;
1990—1991 — голова міжнародних зв'язків підкомітету молодіжної політики Верховної Ради СРСР;
1991—1992 — співробітник політичного департаменту МЗС Латвії;
1992—1994 — завідуючий відділом МЗС Латвії;
1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Республіці Узбекистан;
1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Киргизській Республіці;
1999—2000 — Генеральний інспектор МЗС Латвії;
2000—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Арабській Республіці Єгипет;
2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним послом Латвійської Республіки в Україні;
Володіє англійською, німецькою та російською мовами.
Одружений.

Посольство Литовської Республіки

**Тимчасовий Повірений: Віргіліюс Корізна (1992—1993);
Надзвичайні і Повноважні Посли: Ромуалдас Рамошка
(1993—1997); Вітаутас Пятрас Плечкайтис (1997—2001);
з 2001 року —**

Вікторас Баубліс

Народився у 1943 р.

1966—1972 — працював на рибопереробному підприємстві у м.Клайпеда, водночас навчався на юридичному факультеті Вільнюського університету;

1972—1983 — інструктор, голова партійної комісії, голова комітету громадського управління міського комітету Комуністичної партії м. Клайпеда;

1979—1982 — навчався у Вищій партійній школі в м. Ленінград;

1983—1989 — перший секретар міського комітету Комуністичної партії м. Клайпеда;

1989—1991 — завідуючий відділом Центрального комітету Комуністичної партії Литви;

1991—1992 — голова ради контролю за пресою Міністерства внутрішніх справ Литви;

1992—1993 — директор приватного підприємства;

1993—1994 — речник Уряду Литви;

1994—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литви в Республіці Білорусь;

1998—2000 — радник МЗС Литви з питань співробітництва з Калінінградською областю Російської Федерації;

2000 — радник Прем'єр-міністра;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні.

Посольство Республіки Македонія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Владо Блажевскі (1997—2003); з 2003 року —

Мартін Гулескі

Народився у 1945 р. в м. Струмїца.
Закінчив факультет архітектури Львівського державного політехнічного університету.
Доктор архітектури.

Працював інженером-проектувальником, заступником декана факультету архітектури у м. Скоп'є.

Член Асоціації архітекторів Македонії.

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Македонія в Україні.

Володіє російською, українською та англійською мовами.
Одружений, має двох дочок.

Посольство Королівства Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Мохамед Азгар

Народився у 1945 р.

1968 — закінчив Паризький університет за спеціальністю економічна статистика;

1968—1982 — працівник Міністерства з питань планування Марокко;

1982 — радник з економічних питань Посольства Марокко у РФ;

1985—1988 — перший радник Посольства Марокко у Бельгії;

1988—1991 — головний інженер, уповноважений з питань співробітництва з країнами

Європи Посольства Марокко у Бельгії;

1991 — начальник відділу співробітництва з країнами Європи МЗС Марокко;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Марокко в Україні.

Володіє арабською, французькою та англійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Молдова

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Іон Гаврил Боршевич (1993—1994); Іон Ніколає Руссу (1994—1998); Олексій Андрієвські (1999—2003); з 2003 року —

Ніколає Черномаз

Народився у 1949 р. у с. Циганка Кантемирського р-ну, МРСР.

1971 — закінчив історичний факультет Молдовського державного університету.

1979 — закінчив аспірантуру Московського державного університету ім. М. Ломоносова. Кандидат історичних наук.

1971—1973 — служба в Радянській Армії;

1973—1976 — інструктор ЦК ЛКСММ;

1979—1981 — викладач кафедри історії Молдовського державного університету;

1981—1983 — старший референт відділу культури Ради Міністрів МРСР;

1983—1990 — завідувач кафедри теорії виховання Державного педагогічного інституту ім. Іона Крянге;

1990—1991 — заступник Генерального Директора Державного департаменту з питань туризму МРСР;

1991—1994 — Генеральний директор Національної асоціації з питань туризму «Молдова-тур»;

1994—1997 — Генеральний директор Державної компанії «Молдова-тур»;

1999—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Молдови в Угорщині та за сумісництвом — в Хорватії та Чехії;

2000—2001 — Міністр закордонних справ Республіки Молдова.

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Молдова в Україні.

Володіє російською та французькою мовами.

Одружений, має одну дитину.

Посольство Королівства Нідерландів

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Роберт Герман Серрі (1992—1996);

Онно Хаттінга Ван'т Сант (1997—2001); з 2001 року —

Монік Патрісія Антуанетта Франк

Народилася у 1945 р. в м. Гаага.

1970 — закінчила Лейденський університет;

1970—1985 — співробітник посольств Нідерландів у Канаді, Швейцарії, Ізраїлі, Постійному представництві Нідерландів при ООН, центральному апараті МЗС Нідерландів;

1985—1989 — радник Посольства Нідерландів у Туреччині;

1989—1993 — директор департаменту консульської служби МЗС Нідерландів;

1993—1997 — Посол Нідерландів у Румунії;

1997—2001 — Посол Нідерландів у В'єтнамі;

2001 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Нідерландів в Україні.

Посольство Федеративної Республіки Німеччина

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Геннеке Граф фон Бассевітц (1992—1993);

Александр Арно (1993—1996);

Ебергард Гайкен (1996—2000); з 2000 року —

Дітмар Гергард Штюдемани

Народився у 1941 р. у Вельсі (Верхня Австрія).

1962—1969 — вивчав юриспруденцію, соціологію і славістику у Майнці;

1969 — перший державний іспит з правознавства;

1973 — другий державний іспит з правознавства;

1973—1974 — підготовка до вищої дипломатичної служби;

1974—1977 — працівник Федерального міністерства закордонних справ Німеччини;

1977—1981 — працівник Посольства Німеччини в Росії;

1981—1984 — працівник Посольства Німеччини в Греції;

1984—1986 — працівник МЗС Німеччини;

1986—1988 — працівник Посольства Німеччини в Австрії;

1988—1991 — працівник МЗС Німеччини;

1991—1997 — керівник відділу з політичних питань Посольства Німеччини в Росії;

1997—1998 — завідувач відділу Департаменту з питань економіки МЗС Німеччини;

1998—2000 — завідувач відділу Департаменту з питань політики МЗС Німеччини;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Німеччина в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Норвегія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ойвінд Нордслеттен (1992—1997); Андерс Хельсет (1997—2001); з 2001 року —

Йостейн Бернхардсен

Народився у 1945 р.

У 1973 році поступив на дипломатичну службу до МЗС Норвегії;

1975—1977 — другий секретар Посольства Норвегії в Бельгії, місії Норвегії при НАТО (в Брюсселі);

1977—1979 — спеціаліст з питань розброєння та контролю над озброєнням МЗС Норвегії;

1980—1983 — перший секретар з політичних питань Посольства Норвегії у Великій Британії;

1983—1985 — провідний спеціаліст з питань НАТО, ООН та контролю над озброєнням) МЗС Норвегії;

1985—1989 — начальник управління (питання НАТО та оборони) МЗС Норвегії;

1989—1992 — радник з політичних питань місії Норвегії при НАТО в Брюсселі;

1992—1995 — радник-посланник представництва Норвегії при Міжнародних Організаціях у Женеві;

1995—2000 — заступник Генерального директора, начальник Управління експортного та імпорного контролю МЗС Норвегії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Норвегія в Україні.

Посольство Південно-Африканської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Діон Ван Скуєр (1993—1996);

Пітер ван Рензбург Хуесен (1996—1998).

Тимчасовий Повірений:

Девід де Вільє дю Буїссон (1998—1999).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Деларей Ван Тондер

Народився у 1954 році.

1977 — закінчив університет (Преторія), бакалавр африкознавства;

1988 — захистив диплом підвищення кваліфікації в Інституті громадських зв'язків (Преторія);

1993 — закінчив курс магістратури з політичної психології у вищій школі при університеті Джорджа Вашингтона (Вашингтон);

1994 — захистив диплом в університеті Преторії;

1980—1982 — працівник Управління у справах громадськості МЗС ПАР;

1983—1987 — другий секретар Посольства ПАР у США;

1987—1989 — працівник Управління зв'язку і планування МЗС ПАР;

1989—1992 — радник, начальник Відділу у справах громадськості Посольства ПАР у США;

1992 — заступник директора, директор Управління Мозамбіку та Зімбабве МЗС ПАР;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Південно-Африканської Республіки в Україні.

Володіє африкаанс, англійською, німецькою, іспанською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Польща

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Єжи Козакевич (1993—1996);
Єжи Бар (1996—2001); з 2001 року —

Марек Зюлковські

Народився у 1955 р. в м. Кентшин.
1975 — закінчив факультет суспільних наук Варшавського університету;
1975—1976 — технічний співробітник Головної школи сільського господарства;
1981—1982 — інструктор Спілки польських журналістів;
1982—1986 — спеціаліст бюро подорожей «Orbis»;
1986—1990 — старший спеціаліст, керівник відділу видавництва Інституту туризму;
1990—1991 — старший спеціаліст відділу з питань релігії Головного управління статистики;
1991—1992 — консул Генерального консульства Республіки Польща у Мінську;
1992—1996 — радник, тимчасовий повірений Посольства Республіки Польща в Білорусі;
1996—2001 — старший радник, заступник директора, директор департаменту Східної Європи МЗС Республіки Польща;
2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні.
Володіє російською, англійською та німецькою мовами.
Одружений, має двоє дітей.

Посольство Португальської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Мануель Кортє-Реал (1993—1998);

Антоніу де Фаріа і Майа (1999—2001); з 2001 року —

Педру Мануел Сарменту де Вашконселуш і Каштру

Народився у 1940 р. в Лісабоні, закінчив історичний факультет Лісабонського університету.

1970—1972 — аташе, третій секретар Посольства в Державному Секретаріаті;

1974—1978 — другий секретар Посольства Португальської Республіки в Преторії;

1978—1979 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Швеції;

1979—1984 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Єгипті;

1984—1985 — радник Посольства у Державному Секретаріаті; 1985—1988 — начальник відділів загального управління зовнішніх відносин; загального управління політичних та економічних справ; церемоніалу і поїздок; тимчасово виконуючий обов'язки заступника начальника Державного протоколу МЗС Португальської Республіки;

1988—1993 — співробітник Посольства Португальської Республіки при Святому Престолі; 1993—1994 — Повноважний міністр в Державному Секретаріаті;

1994—1995 — повірений у справах Посольства Португальської Республіки в Швеції;

1995—1999 — посол у Ріаді (Саудівська Аравія), за сумісництвом — посол-нерезидент у Бахреїні, Кувейті, Катарі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Султанаті Оман, Арабській Республіці Йемен;

1999—2001 — заступник начальника Державного Протоколу МЗС Португальської Республіки;

2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португалії в Україні.

Посольство Російської Федерації

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Леонід Смоляков (1992—1996);

Юрій Дубінін (1996—1999);

Іван Абоїмов (1999—2001); з 2001 року —

Віктор Черномирдін

Народився у 1938 р. в Оренбурзькій області.

1966 — закінчив Куйбишевський політехнічний інститут;

1967—1969 — інструктор, заступник завідувача, завідувач промислово-транспортного відділу Орського міськкому КПРС;

1972 — закінчив Всесоюзний заочний політехнічний інститут;

1973—1978 — заступник головного інженера, директор Оренбурзького газопереробного заводу;

1978—1982 — інструктор ЦК КПРС;

1982—1983 — заступник міністра газової промисловості СРСР, начальник Всесоюзного промислового об'єднання з видобутку газу «Тюменьгазпром»;

1985—1989 — міністр газової промисловості СРСР;

1989—1992 — голова правління державного газового концерну «Газпром»;

1992—1998 — голова уряду Російської Федерації;

1999 — спеціальний представник Президента РФ по врегулюванню в Югославії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Російської Федерації в Україні.

Депутат Державної Думи РФ, кандидат технічних наук.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Румунії

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Іон Бістреану (1993—1998); Міхай Дінуку (1998—1999).

Тимчасовий Повірений:

Корнел Іонеску (1999—2000).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Александру Корнеа

Народився у 1956 р. в Москві.

Закінчив Політехнічний Інститут в Бухаресті, факультет технологій машинобудування; 1981—1984 — інженер на підприємстві електричної апаратури, в м. Титу;

1984—1990 — інженер-дослідник, Політехнічний інститут, факультет механіки, м. Бухарест;

1990 — третій секретар МЗС Румунії;

1990—1993 — третій, другий секретар Посольства Румунії в РФ;

1993—1997 — другий, перший секретар МЗС Румунії;

1996 — Коледж Стратегічних досліджень та економіки оборони при Європейському Центрі для досліджень в галузі безпеки ім. Джорджа Маршалла;

1997—1998 — директор Управління сусідніх країн та нових незалежних держав МЗС Румунії;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Румунії в Україні.

Володіє англійською, російською та французькою мовами.

Одружений, має доньку.

Посольство Словачької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли: Роберт Гаренчар (1993—1995); Йозеф Мігаш (1995—1996); Тимчасовий Повірений: Ольга Мігалікова (1996—1999); Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Василь Гривна

Народився у 1958 р. у Празі.

1982 — закінчив Київський державний університет ім. Тараса Шевченка, факультет міжнародних відносин і міжнародного права, має спеціальність — міжнародні економічні відносини;

1982—1984 — референт з комерційних питань фірми EXICO;

1984—1990 — працівник МЗС Чехословаччини;

1990—1992 — третій секретар Посольства Чехословаччини в РФ;

1992 — член місії ОБСЄ в Україні з питань моніторингу;

1992—1994 — третій секретар посольства Словачької Республіки в РФ;

1995 — начальник відділу МЗС Словачької Республіки з питань розвитку відносин з країнами СНД, країнами колишньої Югославії та Албанії, член міжурядових комісій з торгово-економічного та науково-технічного співробітництва Словачької Республіки з Російською Федерацією, Хорватією та Союзною Республікою Югославією;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Словачької Республіки в Україні.

Володіє українською, російською, англійською мовами. Неодружений.

Посольство Сполучених Штатів Америки

Надзвичайні і Повноважні Посли: Роман Попадюк (1992—1993); Уільм Грін Міллер (1993—1998); Стивен Карл Пайфер (1998—2000); Карлос Паскуаль (2000—2003); з 2003 року —

Джон Гербст

Народився у 1952 р. в Нью-Йорку. Навчався у Флетчерській школі права і дипломатії, Болонському Центрі (Італія), Дипломатичній школі Джорджтаунського університету.

1979—1985 — на дипломатичній службі Державного Департаменту США, в Саудівській Аравії;

1985—1990 — співробітник Політичного відділу Посольства США в СРСР;

1990—1993 — політичний радник Посольства США в Ізраїлі;

1993—1997 — дипломатична служба в США;

1997—2000 — Генеральний консул в Єрусалимі (Ізраїль);

2000—2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Узбекистані;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом США в Україні.

Володіє російською та арабською мовами.

Одружений, має п'ятеро дітей.

Посольство Республіки Туреччина

Надзвичайні і Повноважні Посли: Аджар Гермен (1992—1997); Альп Караосманоглу (1997—2001); з 2001 року —

Алі Більге Джанкорель

Народився у 1946 р. в Стамбулі.

Освіта: магістр політичних наук. Анкарський університет, факультет політології, міжнародні відносини.

1971 — розпочав роботу в МЗС;

1971—1973 — третій, другий секретар Департаменту протоколу, МЗС;

1973—1976 — другий, перший секретар Посольства Туреччини в Канаді;

1976—1978 — перший секретар Посольства Туреччини в КНР;

1978—1980 — керівник відділу Генеральної дирекції Кіпру та Греції, Департамент морських та авіаційних справ МЗС.

1980 — Керівник відділу кабінету Міністра закордонних справ; 1980—1984 — радник Постійної місії Туреччини при ООН в Женеві;

1984—1987 — керівник відділу Департаменту морських та авіаційних справ, керівник відділу соціальних та технічних установ МЗС;

1987—1991 — керівник відділу Європейського Економічного співробітництва, Підсекретаріат організації державного планування.

1991—1995 — радник-посланник, заступник постійного представника в місії Туреччини при ООН в Женеві;

1995—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Афганістані;

1997 — Генеральна Дирекція протоколу. Посол, Радник МЗС.

З 20 грудня 2001 року — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Туреччина в Україні.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Туркменістану

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Недірмамед Аловов (1995—1999); з 1999 року —

Аман-Гельди Байрамов

Народився у 1942 р. в Ашхабаді.
1959—1961 — токар Ашхабадського заводу «Червоний молот»;
1961—1969 — студент Московського інституту народного господарства, спеціальність — економіст;
1962—1965 — служба в Радянській Армії;
1969—1979 — економіст, начальник відділу Держплану Туркменістану;
1979—1986 — робота в партійних органах Туркменістану;

1986—1991 — голова міського виконавчого комітету м. Ашхабад;

1991—1992 — Міністр фінансів Туркменістану;

1992—1993 — заступник Міністра економіки і фінансів Туркменістану;

1993 — заступник директора Інституту економіки при Кабінеті Міністрів Туркменістану;

1993—1999 — Посол Туркменістану в Ісламській Республіці Іран;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Туркменістану в Україні.

Володіє російською мовою.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Угорської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

**Андраш Палді (1992); Іштван Варга (1992—1995);
Лоранд Тот (1995—1997); Янош Кішфалві (1977—2001);
Ференц Контра (2001—2003); з 2003 року —**

Янош Тот

Народився у 1945 р. в Будапешті.

1967 — закінчив Економічний Університет імені Карла Маркса.

1968—1972 — службовець Міністерства закордонних справ Угорської Республіки;

1972—1976 — аташе, секретар 3 рангу в Посольстві Угорщини в СФРЮ;

1976—1984 — співробітник відділу зовнішніх справ ЦК УСРП;

1984—1988 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Мексиці, за сумісництвом

в Ямайці та Гондурасі;

1989—1991 — державний службовець, заступник директора Департаменту країн Латинської Америки МЗС Угорської Республіки;

1991—1993 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Перу, за сумісництвом в Болівії;

1993—1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Колумбії;

1994—1996 — заступник Державного секретаря МЗС (країни Центральної та Східної Європи);

1996—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Союзній Республіці Югославія, за сумісництвом — в Македонії;

2001—2002 — керівник Регіонального Офісу кантону Уна Сана Головного Уповноваженого в Боснії та Герцеговині;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Угорської Республіки в Україні.

Одружений, має дочку.

Посольство Республіки Узбекистан

Тимчасовий Повірений: Алішер Агзамходжаєв (1993—1998); Надзвичайний і Повноважний Посол: Шамансур Шахалілов (1998—2003); з 2003 року —

Равшанбек Олімов

Народився у 1966 р. в Жалолкудуському районі Андижанської області.

1989 — закінчив Московський Державний університет ім. Н. Є. Баумана. 1997 — Академію Державного та громадського будівництва при Президенті Республіки Узбекистан.

1983—1990 — студент МДУ ім. Н. Є. Баумана;

1990- 1992 — спеціаліст Відділу по роботі зі студентами наукового центру «Ніхол» при Союзі молоді Республіки Узбекистан;

1993—1994 — заступник Генерального директора спільного підприємства узбексько-білоруського підприємства «Узбелст»;

1994—1996 — заступник начальника Управління Повноважного представника Міністерства зовнішніх економічних зв'язків Республіки Узбекистан в Андижанській області;

1996—1997 — слухач Академії Державного та громадського будівництва при Президенті Республіки Узбекистан;

1997—2000 — консультант з питань зовнішніх економічних зв'язків Апарату Президента Республіки Узбекистан;

2000—2001 — провідний спеціаліст з питань мобілізації та державних резервів секретаріату Прем'єр-міністра Республіки Узбекистан;

2001 — начальник Управління розвитку зовнішніх економічних відносин та прогнозування зовнішнього торгового балансу Міністерства макроекономіки та статистики;

2003 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Узбекистан в Україні.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Республіки Фінляндія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ерік Ульфстедт (1993—1996); Мартті Ісоаро (1996—2000);
Тімо Юхані Репо (2000—2003); з 2003 року —

Лаура Рейніля

Народилась у 1950 р. Освіта: магістр політичних наук, Університет Гельсінкі, Національна школа управління, Париж.

1984—1988 — Місія Фінляндії при Організації з економічного розвитку, Париж;

1988—1990 — перший секретар Посольства Фінляндії в Російській Федерації;

1990—1993 — радник політичного відділу Міністерства закордонних справ Фінляндії;

1993—1997 — радник, заступник глави місії Посольства Фінляндії в Австралії;

1997—1999 — Посол, заступник начальника служби протоколу Міністерства закордонних справ Фінляндії;

1999—2003 — Посол з врегулювання цивільних криз у МЗС Фінляндії.

2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Фінляндія в Україні.

Посольство Французької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли: Юг Перне (1992—1993); Мішель-Ів Песік (1993—1995); Домінік Жан-Ноель Шассар (1995—1997); Паскаль Фієскі (1997—2002); з 2002 року —

Філіп де Сюрємен

Народився у 1940 році. Закінчив Національну школу східних мов.

1964—1965 — робота в Управлінні Європи МЗС Франції;

1965—1966 — співробітник консульського відділу Посольства Франції в Румунії;

1967—1968 — перебував на військовій службі;

1967—1968 — працював в Управлінні Північної Африки МЗС Франції;

1969—1972 — третій, другий секретар Посольства Франції в СРСР;

1972—1976 — другий, перший секретар Посольства Франції в Угорщині;

1976—1979 — перший секретар Посольства Франції в Бельгії;

1979—1981 — заступник керівники Служби протоколу МЗС Франції;

1981—1985 — радник з питань культури Посольства Франції в СРСР;

1985—1989 — другий радник, перший радник Посольства Франції в Ізраїлі;

1989—1991 — заступник начальника Управління Європи МЗС Франції;

1991—1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Литві; 1996—1998 — заступник генерального секретаря з питань політики та безпеки;

1998—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Ірані; 2001—2002 — співголова Мінської групи ОБСЄ з питань врегулювання конфлікту в Нагорному Карабасі;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Французької Республіки в Україні.

Кавалер орденів «Почесного легіону» та «За заслуги».

Посольство Республіки Хорватія

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Онесін Цвітан (1992—1995);

Джуро Відмарович (1995—1999);

Мар'ян Комбол (1999—2002); з 2002 року —

Маріо Миколич

Народився 24 березня 1937 року в м. Каройба, Істрія.

Закінчив Загребський університет. Доктор історичних наук.

Дипломатична служба СФРЮ (1976—1992):

— перший секретар Посольства в Могадішу (Сомалі);

— радник з питань Італії у Федеральному секретаріаті закордонних справ (Белград);

— голова Відділу Близького та Середнього Сходу у Федеральному секретаріаті закордонних справ (Белград);

— голова Відділу країн Південно-Східної Азії у Федеральному секретаріаті закордонних справ (Белград);

— радник Посольства в Лондоні;

— голова Протоколу у Федеральному секретаріаті закордонних справ (Белград);

— підвищений до рангу Повноважного Посла.

Дипломатична служба Республіки Хорватія (з 1992 р.):

— голова Протоколу Президента Республіки Хорватія;

— підвищений до рангу Посла;

— засновник і перший директор Державного протоколу Республіки Хорватія;

— лектор в Дипломатичній академії МЗС Республіки Хорватія;

— Посол в Данії, Ісландії й Норвегії з резиденцією в Копенгагені (червень 1996 — жовтень 2000);

— робота в МЗС Республіки Хорватія (викладання в Дипломатичній академії й організація Дипломатичного Протоколу).

2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні.

Володіє англійською, італійською, французькою, російською мовами.

Посольство Чеської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Павел Маша (1993—1997); Йозеф Врабець (1997—2002);
з 2002 року —

Карел Штіндл

Народився у 1938 р. в м. Хоцень у Чехії. 1960 року закінчив філософський факультет Карлового університету у Празі.

1962 — редактор Чехословацького радіо;

1963—1970 — викладач філософського факультету у Карловому університеті;

1970—1973 — співробітник виробничого об'єднання іграшок UNION;

1974—1989 — програміст комп'ютерної техніки IBM та ЕС Дослідного інституту ін-

женерії;

1989—1990 — член виконавчого комітету Громадянського форуму;

1990—1992 — депутат, голова Комітету у закордонних справах, член Президії Парламенту Чеської Республіки;

1992—1993 — викладач філософського факультету Карлового університету;

1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Республіці Польща;

2000 — заступник директора Департаменту аналізу та планування МЗС Чеської Республіки;

2001 — пенсіонер, позаштатний викладач філософського факультету Карлового університету;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Чеської Республіки в Україні.

Доктор філософських наук.

Володіє російською та англійською мовами.

Одружений, має чотирьох дітей.

Посольство Швейцарської Конфедерації

Надзвичайні і Повноважні Посли: Армен Каммер (1993—1996); Сільвія Паулі (1996—1999); з 2000 року —

Жан-Франсуа Каммер

Народився у 1946 р. в Женеві.

Закінчив юридичний факультет Женевського університету.

З 1977 року працює у Федеральному департаменті закордонних справ.

Працював у дипломатичних представництвах Швейцарії в Тунісі, Москві, Парижі та Відні.

1998 року призначається комісаром (у ранзі посла) 27-ої Міжнародної конференції Червоного Хреста та Червоного Півмісяця в Женеві;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Швейцарської Конфедерації в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Швеція

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Мартін Халлквіст (1992—1996);

Йоран Сігурд Якобссон (1996—2000); з 2000 року —

Свен Улоф Оке Петерсон

Народився у 1948 р.

1969 — працівник Посольства Швеції в Москві;

1974 — третій секретар МЗС Швеції;

1975 — третій секретар Посольства Швеції в Москві;

1976 — третій, другий секретар Посольства Швеції в Пхеньяні;

1978 — другий секретар Посольства Швеції в Гельсінкі;

1980 — перший секретар МЗС Швеції;

1984 — перший секретар Посольства Швеції в Абіджані;

1986 — перший секретар Посольства Швеції в Белграді;

1990 — радник Посольства Швеції в Дар-ес-Саламі;

1992 — радник МЗС Швеції;

1999 — начальник управління МЗС Швеції, Посланник Комісії ЄС у Вашингтоні;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Швеція в Україні.

Володіє англійською та російською мовами.

Одружений.

Посольство Японії

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Сьодзі Суєдзава (1993—1996); Юдзі Курокава (1996—1999);
Хітьоші Холда (2000—2002); з 2002 року —

Кішіро Амае

Народився у 1943 р. У 1967 році закінчив університет Хітотсубаші.

1982—1984 — начальник відділу іноземної преси Управління культурних зв'язків та зв'язків з громадськістю МЗС Японії;

1984—1985 — начальник відділу міжнародної преси Секретаріату міністра закордонних прав Японії;

1985—1987 — начальник відділу ООН Управління ООН МЗС Японії;

1987—1990 — радник Посольства Японії в Республіці Корея;

1990—1994 — радник Посольства Японії в СРСР, Радник—Посланник Посольства Японії в Російській Федерації;

1994—1995 — заступник Генерального директора з питань преси та зв'язків з громадськістю Секретаріату Міністра закордонних справ Японії;

1995—1998 — Генеральний консул Японії в Гонолулу, США;

1998—2000 — Генеральний директор Управління країн Близького й Середнього Сходу та Африки;

2000—2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Сирійській Арабській Республіці;

2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні.

Одружений. Має трьох дітей.

Представництво ООН в Україні

Координатори системи ООН в Україні:
Стивен Браун (1992—1996), Педро Пабло Вілльянуева (1996—2000); з 2000 року —

Даглас Гарднер

Народився у 1951 р. в м. Бостон, Сполучені Штати Америки.

1973 — закінчив університет Копенгагена;

1977 — магістр Міжнародного менеджменту Американської вищої школи;

1996 — закінчив Гарвардський університет;

1974—1975 — волонтер Корпусу Миру;

1977—1981 — другий віце-президент Міжнародного департаменту Чейз Манхеттен Банку;

1981—1983 — регіональний операційний менеджер UNCDF (Фонд капітального розвитку ООН), Буркіна Фасо;

1983—1988 — голова департаменту фінансів, адміністрації та мобілізації ресурсів UNCDF, Нью Йорк;

1988—1993 — голова Адміністрації та фінансових справ, ПРООН, Бангкок, Тайланд;

1993—1996 — заступник Координатора системи ООН, Постійний Представник ПРООН, Янгон, М'янмар.

1996—2000 — координатор системи ООН, Постійний Представник ПРООН в Монголії, Улан-Батор;

2000 — призначений координатором системи ООН, Постійним Представником ПРООН в Україні.

Володіє трьома мовами.

Одружений, має двох доньок

З ВІДСТАНИ ЄТОЛІТЬ

Володимир Сергійчук

Князь Дмитро Вишневецький як засновник козацької дипломатії

Народився 1950 р. в с. Пустоха Ружинського району Житомирської області. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «журналістика». Працював у редакції газети «Сільські вісті» на посаді завідувача відділу. З 1987 р. викладає в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України. З 2000 р. — директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 18 монографій і навчальних посібників, понад 200 наукових публікацій.

Про князя Дмитра Вишневецького написано багато. Відзначаючи його далекоглядність, визнаємо, що саме він узяв на себе місію згуртувати запорозьке козацтво в організовану збройну силу, яка згодом відродить українську державність. Саме він із здобичницьких ватаг, котрі могли досить швидко розтратити свою енергію на виняткове задоволення своїх матеріальних потреб (а згодом почати боротьбу за переділ впливу на окремі регіони), по суті, взявся творити ту лицарську касту, яка виявилася готовою до служби рідному народові.

Треба брати до уваги, що інші окраїнні старости польсько-литовського уряду, з огляду на їхнє походження, не могли взяти на себе обов'язок відродити старокиївську традицію, приєднатися до неї самі і прилучити козацьку силу. Не всі з тодішньої ук-

раїнської шляхти, зголосившись до проводу над нуртуючою силою козацтва, зрозуміли, що вони мусять зв'язати обірвану після падіння Київської Русі нитку лицарської традиції. І якщо історичні обставини склалися таким чином, що відродження української державницької традиції мало відбутися завдяки збройній силі козацтва, то нащадок турово-пинських Рюриковичів князь Дмитро Вишневецький якраз і годився на цю роль. Саме він міг очолити великий національний зрив, що набирив критичної маси і був готовий вибухнути таким організаційним новотвором, який забезпечив би еволюційний поступ усього суспільства до повного відродження українства. Український князь Дмитро Вишневецький мав за собою не лише славний родовід — він був готовий до боротьби. Зрештою, це для нього було не чужим, бо засвоїв уже з родинного звичаю те кредо, яке набагато пізніше гетьман Іван Мазепа виразив твердо: «Же през шаблю маєм право».

І цю шаблю можна було вкласти в руки тим, хто мав з ним спільний дух — такі характерники були на Запорозжжі. Якраз князь Вишневецький пішов туди, де можна було згуртувати сильних духом. Це було «об'єднання людей одного духу, гарячої віри і випробуваного характеру! Людей ідеї», — саме ці слова Дмитра Донцова найкраще характеризують запорозьку спільноту, яку зібрав на Хортиці Дмитро Вишневецький. Зайнятість буденними проблемами виживання не давала змоги українській шляхті дивитися вперед, спираючись на минувшину власного народу, його ідейне коріння. Тому й не дивно, що поза увагою залишалось розв'язання головної проблеми України — відвернення катастрофи, що нависала над цілою нацією.

Творення власної збройної сили мало передбачати врахування того, що українська нація належить до тих небагатьох етноутворень, для яких хліборобство є не лише заняттям, а й формою життя, як цілком справедливо підкреслював П. Кашинський. А досвід історії переконує, що такі нації не виявляли значних здібностей творити свої держави. Їх суспільне життя визначали слабо об'єднані земельні громади. Державотворчими були кочові народи. Спосіб життя останніх змушував їх весь час бути в пошуках засобів до існування. Відтак для задоволення своїх матеріальних потреб вони постійно потребували нових форм і методів таких пошуків. А це стимулювало витворення із внутрішніх ресурсів нової творчої енергії. Власне, вона продукува-

ла вищу порівняно з осідлими племенами активність, яка поступово переростала в агресивність.

Ось чому кочовим кімерійцям, які прийшли за тисячу років до Різдва Христового на праукраїнські землі, де сиділи нащадки трипільських хліборобських племен, порівняно легко вдалося здолати їхній опір і завоювати. Тутешні племена не належали до агресивних, бо господарювання на чорноземах забезпечувало їм відносно добрі умови існування.

Але, осівши на родючих землях нинішньої України, кімерійці поступово самі перетворюються на хліборобів, оскільки це заняття краще забезпечує добробут. Відтепер у них відпадає потреба бути в постійних пошуках продуктів харчування. І як наслідок вони втрачають ту войовничу енергію, яка допомогла їм завоювати осілих хліборобів. Десь за триста років вона взагалі згасає, розвіюється і їхній войовничий дух.

Тому, коли на степових просторах України з'являється нова хвиля кочовиків зі сходу — скіфів, то, українізовані, образно кажучи, кімерійці виявилися нездатними вчинити їм опір. Така доля спіткала в майбутньому і скіфів. Вони також поступово переходять до осілого хліборобства. Зокрема, на це чітко вказує Геродот, який побував на наших землях під час існування тут держави Скіфія. Звичайно, грецький історик виділяв і так званих царських скіфів, які ще не втратили свого войовничого запалу, існували з військового промислу, але про більшість із них він писав як про таких, що забезпечують своє життя вирощуванням хліба.

Перехід скіфів до хліборобства не тільки знижує їх войовничість, а й з часом призводить до падіння їхньої держави. Верх бере нова хвиля азійських кочівників, яка під іменем сарматів накриє землі на північ від Чорного моря.

І так повторювалося в історії не раз — тих, хто вирощував хліб і втрачав навички воїна, завойовували прибульці із степів. Тож доки князівські дружини, що витворилися Рюриковичами, гартували свій військовий характер, доти існувала Київська Русь. Коли ж вони, «осівши по уділах-волостях, стали хліборобами, втратили войовничий дух, а з ним і здатність боронити свою державу від кочовників», то це, як справедливо зауважує П. Кашинський, і стало причиною занепаду Київської держави.

Звичайно, Київська Русь як імперія Рюриковичів упала й від того, що створений у Подніпров'ї на той час економічний

потенціал виявився недостатнім, аби утримувати під контролем такі величезні — від Балтики до Уралу — території, які вона силою приєднала. Але історична традиція існування, розвитку українства саме через хліборобство визначально впливала на рівень творення обороноздатності його державності.

І ті історичні обставини, в яких опинилися українські землі після втрати нашим народом власної державності й посилення ординських нападів, стихійно творили збройну силу для самозахисту. На межі двох світів — осілого, хліборобського і войовничого, кочового — вона формувалася у сплаві обох традицій. Український хлібороб, аби гарантувати життя своїм рідним, захистити свою землю, свою хату, змушений був, ідучи за плугом, тримати при боці шаблю. Відтак він засвоював войовничі прикмети, притаманні ординцям, не втрачаючи і своїх традиційних рис. Тож саме «у синтетичному сполученні обох характерів, — як слушно зазначає П. Кашинський, — склався новий тип української людини — козака».

Саме на нього покладалося завдання — закрити Чорний шлях, яким орда просувалася вглиб українських земель. Це було, за великим рахунком, головним завданням оборони південного пограниччя, оскільки Муравський шлях пролягав по лівобережній Україні з головним напрямом на московські землі. Для закриття Чорного шляху Дмитро Вишневецький, як і його попередники на посадах окраїнних старост польського уряду, активно використовував як хліборобське козацтво, так і ухадників на дніпровські острови. Окремі з них розуміли: цей новий соціально-політичний стан, що витворився в українському суспільстві, може бути використаний як постійна збройна сила в захисті рідної землі від безперервних нападів. Скажімо, той же Остафій Дашкович навіть порушував на Петриківському сеймі 1533 року питання про набір із козаків окремого реєстру, який був би на постійній службі у польського короля. Отже, йшлося про використання козаків, приписаних до котрогось із прикордонних старост.

Але жоден із попередників князя Вишневецького не втілював у життя ідеї згуртування усіх низовців і хліборобських козаків навколо укріпленої твердині там, у пониззі Дніпра, на межі мусульманського світу. Бо одна справа побудувати на окраїні Дикого поля замки, до яких ховатимуться поблизькі мешканці, якщо вчасно встигнуть повідомити їх про наближення ординсь-

кого нападу. І зовсім інше, коли на межі кочовищ цієї орди виростає укріплений форпост, який не лише контролює дніпровський перевіз, а й символізує приналежність навколишньої території, включаючи Дике поле, народів, який був тут завжди і знову заявляє на неї свої права.

Постійні небезпеки, які чатували на мешканців південного пограниччя, призвели до встановлення серед цього соціального стану особливих форм співжиття, а усвідомлення спільних інтересів спонукало до створення спільного проводу. Провід той мав бути національно свідомим, аби почування маси були йому близькими, зрозумілими й прийнятними. І вкоренитися він мав саме там, звідки можна було глянути на всю Україну, аби найгостріше відчувати її болі.

З таких міркувань князь Дмитро Вишневецький і вибрав на Запорозжжі острів Хортицю — «проти кримських кочовищ». Цей острів справді був найбільший серед усіх за дніпровськими порогами. Саме тут Дмитро Вишневецький об'єднав розпрошені по дніпровських плавнях низовців, прилучив до них той хліборобський елемент з межі Дикого поля, який уже мав добрі навички військового ремесла. Отже, він визначив напрям творення власне української збройної сили, що мала органічний зв'язок із землею. Це й було саме українським вибором.

Ті ухадники, котрі ще вчора жили на дніпровських островах окремими ватагами і не становили порізнъ серйозної загрози для нападників, відтепер, об'єднавшись під захистом Хортицької твердині, відчували свою силу. Вони не лише впевненіше почували себе під захистом укріплених мурів і валів на дніпровському острові, а й мали базу, з якої могли робити вилазки в пониззя Дніпра чи заглиблюватися в степ.

Водночас цей замок-фортеця — і це найголовніше — стає притягальною силою для всіх тих, хто готовий був прибути сюди і стати в ряди захисників рідної землі. Очевидно, більшість їх тоді приєдналося до запорожців з вірою, що організованою збройною силою можна буде добитися повернення своїх родичів із турецько-татарського полону.

Коли козаччина не творила в першій половині XVI століття навіть виразної суспільної групи, пише М. Грушевський, то годі було сподіватися за таких обставин якихось постійних організованих форм, якихось формальних її репрезентантів. Ми не бачимо поки що понад першою клітиною козацької організа-

ції, якою була степова, уходницька ватага, ніякої іншої тривкої організованої форми, а тільки рухливі козацькі дружини, які збираються час від часу для певного нападу, походу, експедиції. Певні ватажки, що тримаються якийсь час на чолі цих ватаг, є безперечно, симптомом внутрішнього зв'язку козацтва, однак ні організованих форм, ні організованого представництва серед низовців не знаходимо. Зрештою, ті старости пограничні, котрі використовують козацтво, не дуже афішують свою участь у подібних заходах, аби не викликати протестів з боку Бахчисарая чи Константинополя.

З іншого боку, прикордонній адміністрації не було вигідним осідання військово-промислової козащини в степах, оскільки підривало доходи від уходників й ослабляло її владу над місцевою людністю. Дмитро Вишневецький, як бачимо, відкинув як затаювання власної участі у розвії козацької організації, так і можливість особистого збагачення. Він прийшов на Запорозжя відкрито з ідеєю створення постійного осередку дніпровської вольниці. Він почав творити нове.

Тож мав цілковиту рацію Михайло Грушевський, оцінюючи роль князя Вишневецького в розбудові козацького устрою на південному пограниччі, коли наголошував, що його «неспокійна енергія не проминула безслідно, а заплодила певними ідеями, певними конкретними прикладами жите українського пограниччя».

Я бачу в цьому, продовжував наш великий учений, «виразні аналогії, певні ідейні зв'язки з діяльністю Вишневецького не тільки в самій ідеї Запорожя як стійкої твердині серед степового моря, але і в політиці пізніших козацьких ватажків в їх змаганнях грати певну міжнародну роль, опираючися на сусідніх державах, котрих інтереси сходилися тут, в степах» (Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VII. — С. 114—115).

Козацька ідея, як переконливо довело життя, підвищила здатність українця до творення власного самоврядування з подальшою його еволюцією до державності, бо кругозір козацький масштабніший, а простий хлібороб, як зауважує П. Кашинський, думає «взуюкпросторово, не виходячи за межі своєї громади».

Козацька ідея виховувала в українцеві почуття честі, відповідальності перед цілим народом, зрештою, відчуття національної гідності. Саме вона позбавляє його почуття меншовар-

тості. Бо, нав'язане українцям протягом багатьох століть, воно тепер переборюється свідомістю приналежності до особливого ордену.

Козацтво повернуло українському народові упевненість у його високій внутрішній моральності, встановило нові норми поведінки, де козак козакові — брат, таким чином було підтримало почуття солідарності.

Козацька ідея піднесла героїзм у національному житті українців, що кликав до самовідданості, аж до самопожертви в ім'я товариства. Вона пов'язувала погляд на життя як на боротьбу за визволення рідного народу збройними засобами.

Зрештою, козацька ідея виявилася універсальною, оскільки вона, за висновком П. Кашинського, «охоплює всі сторони нашого національного життя, дає йому новий ідейний зміст, творить нові організаційні форми, сталить наші фізичні й духові сили. Через козацьку ідею потрапимо виконати ті завдання, які наказує нам геополітичне становище України на межі трьох суходолів: Європи, Азії й Африки. Нею осягнемо той щабель потуги, яка властива великим націям».

Очевидно, потрібно погодитися за таких обставин і з думкою Івана Рибчина: «Порив до немилосердної, безоглядної боротьби з кримськими татарами, які на протязі майже двох століть щороку пустошили українські землі, раз прорвавшись, не мав уже стриму. Панівними психічними явищами в тій динаміці були почування і уява. Почування обурення і гніву за знуцання над сотнями тисяч земляків, афекти ненависти. Вони підсичували рішення мститися і карати нападників походами в Крим. Уява змальовувала оптимістичні образи й уявлення. Вінцем їх був комплекс понять, званий славою.

Майбутня слава була для них спокусою до виявів добробуті. Це особливо зустрічаємо в думках і народних піснях про подвиги козацтва. У шуканні за козацькою славою почування і фантазія були головними переживаннями, зате розумові чинники відсувалися на задній план. Маса козацтва та їх провідники не бажали керуватися розумовими чинниками, вони потурали найчастіше афектам і пристрастям, що їх метою було заспокоїти жадобу помсти. На протязі двох століть мало було таких провідників, які зуміли б гамувати пристрасті козацької маси і свої власні та використати ту величезну динамічну енер-

гію в напрямі раціональної організації державної незалежності» (Рибчин І. Динаміка українського козацтва. — С. 33).

І ще один надзвичайно важливий момент. Одвічним устремлінням усіх окупантів України було, за висловом Дмитра Донцова, «обезкровити, залякати, фізично винищити, або скорумпувати й винародовити не тільки провідну верству». Бо коли вдавалося «знесилити провідну верству, маса, нарід, були легкою здобичею» (Донцов Д. За який провід? — Б. м., 1949. — С. 3).

Князь Дмитро Вишневецький, зрештою, прискорив процес творення нового ідеалу, з яким український народ пов'язував своє майбутнє. І це лейтмотивом проходить через всю усну народну творчість. Поступ козацької ідеї був настільки потужним, що він перелився в розвиток особливого художнього напрямку в українському мистецтві, який виявився оригінальним і вирізняв його від сусідів.

Важливим внеском князя Дмитра Вишневецького в закладення підвалин української державності було його спрямування до територіального поширення вольностей Війська Запорозького на схід і південь. Мабуть, з огляду саме на це польський король Стефан Баторій змушений був при укладенні першого реєстру погодитися закріпити за козаками на вічне володіння «місто Терехтемирів з монастирем і перевозом, крім складового старинного їхнього запорозького міста Чигирина, і від того міста Терехтемирова на низ понад Дніпром рікою до самого Чигирина і запорозьких степів, до земель прилеглих, з усіма на тих землях насадженими містечками, селами, хуторами, рибними по тому березі в Дніпрі ловами та іншими вгіддями, а виширину від Дніпра на степ, скільки тих містечок, сіл і хуторів землі здавна перебувало» (Миллер Г. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. — М., 1846. — С. 43).

Отже, запорожці вимагали закріпити за ними ті землі, які вони вже освоїли. І коли йдеться про ту територію, на якій українське козацтво з початку 50-х років XVI століття боролось проти степової орди, то це не лише власне Подніпров'я, а й басейни Орелі, Берестової, Конки, Кальміусу, Сіверського Дінця. Адже саме там український князь закладав свої похідні табори, на місці яких у майбутньому виростали постійні поселення, що увічнювали й ім'я свого засновника. Яскравим прикладом у цьому плані є розташовані на Сіверському Дінці в межах ниніш-

ньої Ростовської області Російської Федерації хутори Верхній Вишневецький та Нижній Вишневецький.

Діяльність Дмитра Вишневецького, як бачимо, спрямовувалася на соборницьке освідомлення українського козацтва, пов'язування його діяльності з усіма землями, котрі належали в часи Київської Русі українському народові — від Волині та буковинських теренів до Середнього і Нижнього Подоння і далі аж на Кубань, де колись існувало Тьмутараканське князівство.

Зрештою, своєю жертовністю князь Вишневецький показав зразок творення української патріотичної верстви з усіх станів суспільства, і саме від нього йде той імпульс, який у найважчі хвилини в житті українців єднає бідного і заможного, рядового і можновладця.

Крім того, він мав від природи те, чим належить володіти людині, яка зважається стати на чолі найширших мас. Адже щоб бути провідником, як справедливо наголошував Дмитро Донцов, «не вистане перестудіювати конституцію, парламентарський правильник. Не вистачить провідникови мати виборчі голоси. Ще щось мусить мати... Мудрці й пророки, післані Богом Україні, знали добре, що провідна верства, коли вона дійсно є такою, — це зовсім інша порода людей. І розумом, і серцем, і волею високо стоять вони над масою народу, над пересічною людиною» (Донцов Д. Зазнач. пр.).

Саме таким і був Дмитро Вишневецький, бо, витворюючи особну організовану збройну силу там, де схрещувалися мусульманський і християнський світи, він першим усвідомив: узяттям під контроль геополітичних координат Північного Причорномор'я не лише започатковується відродження держави власного народу, а й виникає потреба застерегти його від грізної небезпеки, що крилася в сусідстві з військовою потугою Кримського ханства, якому протегувала наймогутніша тоді Османська Порта.

І якщо він збирався усувати грізну небезпеку життю рідного народу, то, очевидно, мав здійснити насамперед зовнішні акції, які визначили б спільників у його боротьбі. Найбільший вплив на кримського хана тоді мала Туреччина. Тому саме там потрібно було шукати підтримки у питаннях припинення грабінницьких набігів кримської орди. Тим паче, що на той час з боку Туреччини посилилася загроза для всієї Європи.

Цей момент міг би особливо привернути увагу Дмитра Вишневецького, оскільки загроза турецької експансії в Європу підштовхувала польську шляхту до прискорення унійних процесів, які передбачали включення Великого князівства Литовського до складу корони, виходячи з необхідності спільної оборони.

Починаючи з 1547 року, польська шляхта постійно ставить питання про унію, оскільки поряд з організацією спільної оборони її манить перспектива придбання нових маєтностей та зайняття відповідних посад у Великому князівстві Литовському, головним чином на багатих українських землях. На той час у коронних землях, підкреслював М. Любавський, місцева шляхта вже давно відчувала земельну тісню і брак прибуткових посад і звань, що змушувало багатьох представників цього стану шукати щастя в солдатському ремеслі, поповнюючи собою в якості «товаришів» наймані роти жовнірів. І це в той час, коли в сусідній Україні лежали незайманими величезні простори, які чекали господарів і переселенців.

Окремі польські магнати, не чекаючи об'єднавчих рішень, поступово встановлювали свій контроль над українськими землями, прикуповуючи на сході маєтності, пробираючись на урядові посади у Великому князівстві Литовському.

Цей *Drang nach Osten* Польщі дуже непокоїв литовсько-українську шляхту. І коли восени 1551 року король Сигізмунд-Август спробував внести це питання на обговорення вального (тобто, загального. — В. С.) сейму у Вільно, то провідна верства Великого князівства Литовського рішуче відкинула такі домагання, відмовившись збиратися спільно з поляками, погоджуючись лише на допомогу їм у разі зовнішньої агресії (Любавський М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1918. — С. 292).

Хто-хто, а представник волинської шляхти добре бачив і розумів, чим це загрожує в майбутньому українським землям. Однозначно, що такий «оборонний союз» поляки намагалися використати для прискорення своєї експансії на українські землі. І якщо український провід залишався без власної збройної сили, то автохтонне населення цих теренів було приречене на повну асиміляцію, а Україна — на зникнення з політичної карти.

За таких обставин у князя Дмитра Вишневецького визріла ідея використати суперечності між турками й поляками для сприятливого для України розвитку подій. Дедалі очевидною

ставала спроба звернутися з пропозицією про своєрідний оборонний союз до Блискучої Порти. Звичайно, це був великий ризик, але за детального прорахування кожного кроку можна було сподіватися на успіх.

Реально зваживши всі «за» і «проти», Дмитро Вишневецький в 1553 році відвідує Туреччину — «з усією своєю ротою, себто з усім козацтвом і хлопством, яке тримав коло себе». Так записано в історичних документах про цей неочікуваний для польської влади крок українського князя. Цей візит, якщо вірити тогочасному урядовому листуванню, викликав певну тривогу в польсько-литовських державних колах, оскільки там злякалися, що Вишневецький наведе турків на українські землі.

Досі не вдалося виявити архівних матеріалів, які пролили б світло на справжні причини цієї поїздки і дали б докладну інформацію про його шестимісячне перебування в Стамбулі. Відомо лише, що прийняли Вишневецького там добре. Турецький султан не лише взяв його до себе на службу, як зазначається в одному з тогочасних документів, а й потім дозволив повернутися на батьківщину (Книга Посольская Метрики Великаго княжества Литовскаго, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государственование короля Сигизмунда-Августа (с 1545 по 1572 год). — М., 1843. — С. 139).

Російський історик Борис Флоря вважає, що в Туреччині Дмитро Вишневецький пробував перейти на службу до султана. Підставою для такого твердження цьому дослідникові служать пізніші спогади кримського хана про те, нібито український князь обіцяв «литовську землю воювати», якщо йому віддадуть у володіння землі в Подніпров'ї. А коли йому цього не вдалося досягнути, то він, мовляв, вирішив здійснити свої наміри на московській службі, воюючи проти кримських татар (Флоря Б. Проект антитурецкой коалиции середины XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв. — М., 1979. — С. 73).

Згаданий вище автор чомусь вважає, що поїздка Вишневецького до Туреччини не зустріла підтримки козацтва. Але сам же й визнає, що в реальних умовах московсько-литовсько-турецького пограниччя лише за умови підтримки степової вольниці можна було сподіватися на здійснення широких політичних планів. Відтак, безумовно, український князь не жалів зусиль

для того, щоб забезпечити собі бодай тимчасову й умовну підтримку козацьких отаманів.

Припущення Дмитра Яворницького про те, нібито Вишневецький як незалежний феодал міг добиватися підтримки султана, що вже був сюзереном деяких християнських правителів — молдавського, трансільванського та валаського господарів, — не підкріплюється ні документами, ні тією обставиною, що після повернення з Константинополя Вишневецький знову обіймає посаду прикордонного старости, збережену за ним королем польським Сигізмундом-Августом.

Згодом, коли з боку кримського хана знову посипалися скарги на Вишневецького, польський король так мотивував перед правителем Бахчисарая своє рішення: «Нам було те подивом, що він без нашої волі там (у Туреччині. — В. С.) побував, а так ласкаво прийнятий і неушкодженим вийшов до панства нашого. З тієї причини зрозуміли ми, що більше буде схильним людям вашим і не допустить козаків чинити шкоду улусам і чабанам цесаря його милості турецького, пізнавши ласку й жалування, і тому доручили йому сторожу польову» (Книга Посольская... — С. 139).

Аналізуючи політику Івана Грозного щодо Кримського ханства і Порти, російські дослідники підкреслюють, що на цьому напрямі він не прагнув до широкомасштабної війни, а, по суті, намагався примиритися з ханом Девлет-Гіреєм, хоча при цьому постійно демонстрував удавану готовність вести проти нього боротьбу. Ось чому, погоджуючись на антикримські акції Вишневецького, у Москві водночас намагалися будь-якими засобами ослабити співробітництво Криму з Польсько-Литовською державою, а за сприятливих умов і внести розлад у відносини між ними. Реалізація такого завдання відтягувала б сили Литви і Польщі на південь, значно ускладнювала б їхнє просування до Лівонії. Тобто туди, де бачила свої стратегічні інтереси Москва.

Отже, заявляючи про спільний виступ проти Криму, і Москва, і Польсько-Литовська держава переслідували свої інтереси: кожна із сторін прагнула втягнути іншу в конфлікт з Кримом і робила це для того, аби знизити рівень присутності суперника в Лівонії.

У зв'язку з цим окремі дослідники висувають тезу, що князь Вишневецький був просто об'єктом зняття цієї політичної

гри, а його поведінка віддзеркалювала ці відносини: мовляв, якщо під час свого перебування у Стамбулі в 1553 році він «розглядався султанським урядом як ще один важіль кримсько-турецької політики в Східній Європі, зокрема, як важіль зіткнення Польсько-Литовської держави з Москвою, то в подальшому його роль виявилася складнішою: у другій половині 50-х років він перетворився в політичне знаряддя двох провідних правителів східноєвропейського регіону — Сигізмунда і Грозного, кожний з яких намагався за його сприяння посварити суперника з кримсько-османською дипломатією. Так, польський король, санкціонуючи, і, по суті, заохочуючи співробітництво Вишневецького з Москвою в 1557—1559 рр. нібито заради спільної протидії натиску Криму і Порту, насправді намагався таким чином втягнути Російську державу в новий конфлікт із грізними південними сусідами, прагнучи при цьому залишити Польщу поза цим конфліктом» (там само. — С. 259).

Прихильники такої концепції переконані, що Вишневецький, «перебуваючи формально на службі Івана IV, насправді виконував «особливі» доручення Сигізмунда», про що нібито свідчить той факт, що «після розриву з Москвою влітку 1560 р. (а сталося це 1562 року. — В. С.) цей князь був з почестями прийнятий польським королем, нагороджений відновленням його прав, привілеїв, поверненням йому всіх його посад і земельних володінь» (там само. — С. 260).

Але, на наш погляд, варта уваги цілком вірогідна версія про те, що князь Дмитро Вишневецький вважав себе самодостатньою постаттю, яка мала також власні політичні амбіції і намагалася в хитрому сплетінні різних міжнародних комбінацій використати силу інших держав для здійснення своїх заповітних бажань.

Так, у Константинополі Вишневецький міг домовлятися від свого імені, як староста польського уряду, про врегулювання прикордонних конфліктів, добиватися від правителів Туреччини припинення набігів кримської орди на українські землі.

Можна розглядати й такий варіант. Як уже згадувалось, 1549 року родина Федора Вишневецького потрапила до татарського полону. 1552 року сам польський король просив правителів Бахчисарая звільнити княжну Вишневецьку. Тож цілком імовірно, що Дмитро Вишневецький у Константинополі вирішував і питання, пов'язані із визволенням з полону своїх

родичів. На наш погляд, це більше відповідає істинним причинам поїздки Вишневецького до Туреччини. Тим паче, що в одному з листів польського короля до кримського хана Девлет-Гірея йдеться про звільнення з татарського полону княгині Вишневецької, очевидно ж, його матері (там само. — С. 72).

Але все-таки цілком логічно наголосити на тому, що Дмитро Вишневецький, згрупувавши запорозьке козацтво, міг творити власну політику, опираючись на сили сусідніх держав. Якщо він виявився таким далекоглядним щодо організації козацтва, то чому йому не спробувати подивитися на кілька ходів уперед на тодішній політичній шахівниці? Адже його пропозиції, як можна переконатися, сприймалися і в Стамбулі, і у Варшаві, і в Москві, і це підтверджує, що він мав досить розвинену політичну інтуїцію.

У Польщі, щоправда, не вірили в щасливе повернення Вишневецького з Туреччини. І справді, треба було бути надзвичайно мужньою і сміливою людиною, аби відважитися на таку поїздку до Блискучої Порти — туди, звідки протягом 1548—1553 років надходили грізні листи на адресу польського короля, в яких султан вимагав покарати українського князя за розправи над ординськими нападниками.

У науковому обігу немає конкретних документів, тому важко пояснити, як удалося Вишневецькому живим і неушкодженим повернутися в рідні краї. Можливо, його захистила уславлена Роксолана, дружина тодішнього султана Сулеймана I, яка мала досить великий вплив на свого чоловіка. Як українка за походженням саме вона могла бути гарантом приїзду українського князя з роду Рюриковичів до Блискучої Порти. З різних версій благополучного повернення Дмитра Вишневецького з Туреччини ця видається нам найвірогіднішою.

Зрештою, мабуть, не потрібно скидати з рахунку й те, що в столиці Оттоманської Порти з'явився не просто представник «трудящих мас Запорожжя» (якщо користуватися термінологією В. Голобуцького), а двоюрідний дядько московського царя Івана Грозного, з яким турецький султан у цей час мав жваві дипломатичні контакти. Знаючи про великий вплив українського князя на запорожців, цілком можливо, що уряд Туреччини сподівався схилити останнього до убезпечення своїх володінь у Північному Причорномор'ї від тієї шарпаніни, яку дедалі

частіше практикували українські козаки, пускаючись у погоню за ордою.

На жаль, повторюємо, архіви поки що не відкрили нам цих матеріалів. Знаємо лише з розповіді самого «Дмитрашки», як називають його турецькі документи, що в Порті обдарований був і «вільно випущений» (там само. — С. 135).

Повернувшись на початку 1554 року з Туреччини, український князь вирушає до Варшави в товаристві воеводи Миколи Сенявського, свого давнього товариша в сутичках проти орди, котрий узяв на себе місію виправдовувати Вишневецького перед королем. Зрештою, пояснення його були прийняті, і він одержує доручення бути стражником на Хортиці.

Князя Вишневецького знову призначили на посаду прикордонного старости насамперед тому, що він уже раніше зарекомендував себе надійним охоронцем українських земель і досвідченим талановитим воєначальником. Навіть у Бахчисараї визнавали його вміння «коло воєнних речей». Хоча В. Голобуцький вищенаведений дипломатичний реверанс Сигізмунда-Августа трактує як антизапорозьку політику Вишневецького під час перебування останнього в Туреччині: мовляв, той прекрасно знав, яку загрозу бачать для себе турецькі і татарські феодали в існуванні запорозького козацтва, а тому міг запропонувати султану... загнудзати запорожців, покласти край їхнім сухопутним і морським походам на Туреччину і Крим.

Щоправда, в таке не віриться. Не міг Дмитро Вишневецький, який уже стільки часу був зв'язаний із запорозьким козацтвом, зраджувати його. Адже це була б зрада ідеалів тогочасного українства. Не міг він добиватися того, аби покласти край сухопутним і морським походам козацтва, бо останні на той час ще не були поширені, тим паче до берегів Туреччини.

Інша справа, що Вишневецький, як вважає Михайло Грушевський, мав задум створити союз на два фронти: спираючись на Литовсько-Польську державу і підтримуючи добрі відносини з Туреччиною, тримати в руках Крим. Щоправда, така перспектива лякала польського короля, оскільки він намагався вести дуже обережну політику щодо татар з огляду на те, що хан був союзником Польщі проти Москви. Оцінюючи пізніше діяльність Вишневецького в обороні південного пограниччя, Сигізмунд-Август у зв'язку з такими планами провідника козацьких мас писав, що «під сі часи таких слуг потрібно якнайбільше,

тільки не з такими мислями» (цит. за: Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VII. — С. 116).

Поїздки Вишневецького до столиці Близкучої Порти можна вважати чи не першим офіційним посольством запорозького козацтва до чужих монархів. Бо якщо згадати про посольство до кримського хана, яке очолював 1521 року староста черкаський і канівський Остафій Дашкович, то останнього не можемо вважати за репрезентанта інтересів дніпровської вольниці, бо він їздив до Бахчисарая від імені польського короля.

Думається, що не представляв інтереси козацтва в Криму і якийсь Волинець, про якого довідуємося із записів у посольських книгах Московської держави в квітні 1516 року, коли в Москві приймали ханських послів: «Ибрагим хозя, турчин, царев летописец, а сказывает... перед моим приездом (до Бахчисарая. — В. С.) приехал из Киева от Юрья от Немирова королевский человек, Волынцем зовут, а неведомо с чем» (Сборник Русского Исторического Общества. — СПб., 1884. — Т. 41. — С. 291–292).

А от поїздка князя Дмитра Вишневецького до Константинополя, де він мав зустріч із самим султаном, дає підстави стверджувати, що цією акцією українське козацтво було виведено на арену міжнародних відносин. Безумовно, це був досить помітний крок у майбутньому процесі відродження української держави — із збройною силою якої, що тільки що творилася, вже рахувалися.

Одержавши доручення від короля бути стражником на Хортиці, Дмитро Вишневецький, з усього видно, не зважив на обережну політику Варшави, яка намагалася бути в добрих відносинах з Кримом, постійно підштовхуючи його до війни з Москвою, а взявся втілювати в життя свій, за висновком Михайла Грушевського, «зовсім натуральний і льогічний» план: «ігноруючи державне суперництво Литви й Москви, свою степову політику вести, опираючися на обидві ці держави, що рівно терпіли від Орди і з українських земель протиставляли козацьку оборону сим руїним атакам Криму» (Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VII. — С. 117).

Певна річ, з огляду на офіційний союз Кримського ханства і Великого князівства Литовського проти Московської держави князь Дмитро Вишневецький не міг розголошувати свій план. І все-таки для втілення свого проекту в життя він не міг відмо-

витися від налагодження контактів, тим паче, що на південному пограниччі напруга не спадала, напади кримської орди відбувалися один за одним, і йому доводилося постійно з'являтися із своїми бойовими загонами у Північному Причорномор'ї, даючи збройну відсіч туркам і татарам.

Саме в цей час Дмитро Вишневецький закінчує укріплювати замок на Малій Хортиці, ретельно готуючись до майбутніх сутичок з ординськими завойовниками, які продовжували спустошувати українські землі.

Звичайно, й московський цар був украй зацікавлений у приборканні кримської орди. Адже в період 1521–1530 років вона тричі вторгалася на землі Московської держави, у 1531–1540 — тринадцять, у 1541–1550 — десять. Деяке зменшення набігів кримського хана в сорокових роках, вважаємо, слід віднести на рахунок активізації у цей період українського козацтва, яке тоді здійснило походи на Очаків, Акерман (Білгород-Дністровський), Тягиню (Бендери), що змушувало правителів Бахчисарая постійно тримати на півдні України великі сили.

Треба пам'ятати, що Москва уважно стежила за подіями, які розвивалися в середині 50-х років XVI століття в Західній Європі, на Балканах і в Туреччині. Намагаючись послабити спрямований проти неї військовий потенціал Блискучої Порти і Кримського ханства, Іван Грозний залучав до цього всі наявні сили.

Це добре розумів і Вишневецький. Тому, повернувшись із Порти, князь висунув перед Іваном Грозним (через донських козаків чи московських прикордонних воєвод) проект спільної боротьби проти хана. Звісно, все це робилося через голову короля, зважаючи на боязнь останнього конфліктувати з Кримом і Портою.

Як бачимо, князь Вишневецький, усупереч намаганням польського уряду тримати дніпровську вольницю у цілковитому підпорядкуванні, спираючись спершу на підтримку московського царя і бойових побратимів з Дону, почав відособлювати запорозьке козацтво в автономну від польсько-литовської держави організацію, а згодом і в самостійну, поступово висувуючи її на арену міжнародних відносин.

*Зовнішньополітичні орієнтири
української дипломатії
в 1652—1653 рр.*

Народився в с. Федунка на Полтавщині. Закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Трудову діяльність розпочав учителем історії в Шпитківській середній школі на Київщині. Згодом працював завідувачем редакцією у видавництві «Наукова думка», Інституті історії АН України. Доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, відмінник народної освіти. З 1990 р. завідувач кафедри історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Храктерною особливістю української дипломатії напередодні Переяславської Ради 1654 р. була поліваріантність у вирішенні історичної долі України. Залежно від обставин Б. Хмельницький намагався спертися на уряди різних держав, часто зіштовхуючи їх між собою у ставленні до України.

Геополітичне становище молодої Української держави в 1652 р. почало помітно мінятись. Героїчними зусиллями Україна швидко загоювала рани Берестецької поразки 1651 р. Народ протестував проти виконання умов Білоцерківської угоди, а Б. Хмельницький всіляко намагався не допустити передчасного відновлення воєнних дій з Польщею. Причому у відносинах з польським королем він усіляко демонстрував свою вірність умовам Білоцерківської угоди 1651 р. За вироком козацького суду були скарані на горло призвідці збройних виступів українського населення проти повернення поляків на Лівобережжя і серед них такі видатні полководці, як миргородський полковник М. Гладкий та корсунський полковник Л. Мозиря. Повідомивши

про це польського короля, Б. Хмельницький одночасно напояв на тому, щоб польські війська не нападали на українські міста і села, не нищили людей, а між Україною та Польщею був відновлений Зборівський мир¹. Зрозуміло, що така переорієнтація у ставленні Б. Хмельницького до Польщі відбулась під тиском більшості козацької старшини, готовності козацтва, селянства і міщанства захищати свої права та привілеї зброєю.

Враховуючи зміни у суспільній свідомості народу, гетьман наприкінці весни 1652 р. починає перехоплювати у поляків воєнну ініціативу. Він віддає розпорядження населенню Лівобережної України про вигнання з цієї території польських урядників і шляхти, збирає козаків Корсунського, Канівського, Черкаського та Уманського полків, що відверто означало денонсування Білоцерківського договору і приготування України до війни з Польщею. Однак основною мішенню України у цей час стала не Польща, а придунайські князівства і насамперед Молдавія, господар якої В. Лупул, після поразки козаків під Берестечком у 1651 р., відмовився виконати договір 1650 р. про видання своєї дочки Розанди заміж за Тимоша Хмельницького. Молдова, а за нею Валахія і Трансільванія почали політично зближуватись з Польщею, що загрожувало створенням антиукраїнської коаліції держав, допустити чого український уряд не міг.

Переможна битва української армії під Батогом над поляками 22–23 травня 1652 р. і династичне весілля дітей Б. Хмельницького й молдавського господаря В. Лупула означали для європейського світу не тільки явну поразку Речі Посполитої, а й початок переходу Української держави під протекторат Туреччини. Такий перебіг подій був цілком реальним і на нього не могла не відреагувати Московська держава, зацікавлена в Україні. Її послы В. Унковський і А. Ардаб'єв наприкінці червня 1652 р. під час перебування в Чигирині на своє запитання, що буде, якщо Річ Посполита переможе козаків, дістали відповідь генерального писаря І. Виговського, що в цьому випадку, коли цар не прийме Україну під свій захист, то багато прибічників гетьмана умовлятимуть його визнати протекторат Туреччини². Між іншим, сам І. Виговський поклявся бути вірним московському цареві і не допустити такого розвитку подій. Це повідомлення другої особи у Війську

Запорозькому не могло не стурбувати московський уряд і не викликати з його боку відповідних дій.

Він добре пам'ятав, що ще в 1650 р. Б. Хмельницький, роздосадуваний небажанням Москви допомогти Україні, заявляв, коли «государ нас не пожалує, і допомоги не дасть, що йому государю буде, як я об'єднаюсь з турками, татарами і з волохами і з уграми, і піду і землю його спустошу, так як і волоську»³.

Династичний союз України з Молдавією значно зміцнив міжнародне становище Української держави. Правителі європейських держав загомоніли про можливість створення антипольського союзу та головну роль у ньому України, як найнепримиреннішого ворога Речі Посполитої. Зрозуміло, що за такого розвитку подій у Центральній Європі уряди ряду держав, у тому числі й Московська, змушені були або вносити відповідні корективи у свою зовнішню політику, або планувати їх. Сучасний молдавський дослідник Е. Байдаус, зокрема, вказує на небажання Москви в цьому випадку поступатись Молдавії роллю посередника для залагодження конфлікту між Україною і Польщею⁴. Не відкидаючи таких намірів царського двору, зазначимо, що Москва була зацікавлена не просто у поразці Польщі, але в такому розвитку подій, який би дав змогу їй задовольнити власні територіальні претензії, і насамперед відторгнути Смоленщину і Чернігово-Сіверщину.

Уникнути відсторонення себе від можливого розподілу польської спадщини московський уряд міг тільки одним шляхом. Він полягав у тому, щоб випередити ці події і взяти під своє «покровительство» Україну, чого протягом багатьох попередніх років домагався і Б. Хмельницький.

1652 р. став роком тріумфу козацької України, вона не тільки відновила свою державу в територіальних рамках Чернігівського, Київського і Брацлавського воєводств, а й зміцнила свої позиції на міжнародній арені. Користуючись молдавським князівством як воєнним плацдармом, Б. Хмельницький мав можливість встановити гегемонію України в Подунайщині. Хоч Валахія і Трансильванія, як і Молдавія, перебували у васальній залежності від Туреччини, але вони не відчували себе в повній безпеці від України і шукали собі союзника в можливому міждержавному конфлікті з нею. Для Польщі зближення придунайських князівств з Україною було вкрай небезпечним,

оскільки за ними стояла могутня Турецька імперія, шляхів porozуміння з якою наполегливо шукав Б. Хмельницький.

Але при цьому на першому місці у зовнішньополітичних планах українського гетьмана стояла Московська держава. У вересні 1652 р. Б. Хмельницький знову просить у Москви воєнної допомоги через грецького посла Гавриїла, а в жовтні — московського піддячого А. Ардаб'єва, у грудні — свого посла Є. Богдановича-Зарудного та інших людей. Одночасно із цим гетьман через посередництво інших осіб робив тиск на Москву, поширюючи через вірних собі людей думку про свою готовність на випадок відмови царя «прийняти його під свою руку» визнати зверхність Кримського хана⁵.

Щоб відвернути загрозу переходу України під протекторат Туреччини, московський уряд через свого посла Я. Лихарева у січні 1653 р. пообіцяв Б. Хмельницькому своє посередництво в укладенні українсько-польського миру, на що гетьман дав згоду. В основі такого миру мали лежати умови Зборівської угоди 1649 р.⁶, у чому польський уряд постійно відмовляв Україні. Український гетьман не вірив в успіх московської дипломатії, але, щоб її заохотити, обіцяв допомогти Московії відвоювати в Польщі Смоленськ і Сіверськ. Якщо ця пропозиція була для московського уряду прийнятна, то її супровід не міг не насторожити московитів. Він полягав у тому, що гетьман обіцяв зробити так допомогою Молдавії та Валахії⁷. Це демонструвало водночас і бажання гетьмана до зближення з Московією, і готовність його до кардинальної зміни своєї зовнішньої політики.

Становище України, як незалежної від Польщі держави, на осінь 1652 р. настільки зміцніло, що за повідомленням гетьмана С. Потоцького, Б. Хмельницький почав випускати власні гроші. А це раніше було компетенцією тільки державної скарбниці Речі Посполитої. Хоча таке повідомлення досі не підкріплене відповідними нумізматичними знахідками, але воно свідчить про зміни у суспільній свідомості польських урядовців, частина яких усе чіткіше усвідомлювала незалежний статус України⁸.

Одночасно із цим становище Речі Посполитої суттєво погіршилося. Уряди європейських держав не подавали їй допомоги у війні з повсталою Україною й обмежувались тільки співчутливими заявами. Вони очікували дальшого розвитку подій, ослаблення, а то й поразки Польщі з тим, щоб за її рахунок задовольнити власні територіальні претензії.

Економічне становище Польської держави вже на осінь 1652 р. стало загрозливим. Руйнування України негативно позначилось і на Польщі. Різко скоротились, а то й припинились поставки з українських земель найпотрібніших для ведення війни товарів — хліба, м'ясних продуктів, тканин, заліза, селітри та поташу, необхідних для виробництва пороху.

З цього приводу київський воєвода А. Кисіль 1 травня 1652 р. писав канцлерові Польщі, що «годувальниця, нещасна наша Україна, обидва війська (мались на увазі польське і литовське. — В. Б.) до цього часу годувала не без образи для вищої свободи, бо це ми, шляхта, всіх годували з наших вотчин, поки у нас вистачало, чим дійсно заслужили вінець за збереження Речі Посполитої та цих військ»⁹. Далі воєвода пропонував зобов'язати шляхту, що мала маєтності на українських землях, проживати у них та брати участь у забезпеченні армії всім необхідним, що в тих умовах виявилось нездійсненним.

Через загибель багатьох українців, відходу людей в армію Б. Хмельницького та небажання воювати на боці Речі Посполитої, різко скоротились джерела поповнення польської армії людськими ресурсами. Коронні землі Польщі і Литви не могли забезпечити потребу держави у солдатах, внаслідок чого вона була змушена все більше вдаватись до послуг найманців. Однак такі послуги коштували досить дорого, тяжким тягарем лягали на державу і не завжди були дієвими. Польща вже не могла виплачувати найманому війську регулярного жалування, що негативно позначалось на його боєздатності.

Наприкінці 1652 р. намітилось дипломатичне зближення інтересів України і Трансильванії, дальший розвиток яких залежав від багатьох факторів. Принаймні про дотримання дружби між обома країнами Б. Хмельницький писав у січні 1653 р. до трансильванського князя. Хоча останній і вів подвійну гру, листуючись і з польським королем та готуючись до війни з В. Лупулом, однак такі відносини між гетьманом і князем залишали можливість майбутнього політичного зближення. Тим більше, що в цей час на прохання Б. Хмельницького турецький султан наказав сілістрійському та іншим пашам допомагати козакам у їх боротьбі з Польщею¹⁰. Гетьман одночасно вів дипломатичні переговори і з кримським ханом про воєнну допомогу, що не могло залишитись непоміченим московитською дипломатією.

Напевне, безпосередній поштовх до подальшого українсько-кримського зближення дала ухильна позиція Москви щодо конкретної допомоги Україні в її протистоянні з Річчю Посполитою. Московський уряд, вірний своєму курсу зволікання з наданням Україні військової допомоги, наприкінці січня 1653 р. через своїх посланців Я. Лихарева та І. Фоміна запропонував гетьманові своє посередництво у примиренні козаків з Річчю Посполитою¹¹. Це було зроблено, незважаючи на неодноразові запевнення Б. Хмельницького у тому, що між Україною і Польщею не може бути ніякого миру. Правда, це не завадило йому прийняти царську пропозицію і висловити побажання, щоб царські дипломати на переговорах з Польщею відстоювали інтереси козаків і православної «віри». У відповідь на такі неконкретні обіцянки царя Б. Хмельницький на початку лютого 1653 р. відправив до Стамбула своє посольство з проханням військової допомоги у війні з Польщею. Дізнавшись про це, австрійський резидент у столиці Туреччини повідомляв австрійський двір про реальну ймовірність такої допомоги, а відповідно і готовність гетьмана «служити» султанові¹².

Тобто будь-яке зволікання Москви у вирішенні доленосного для України питання Б. Хмельницький використовував для політичного зближення Української держави з Туреччиною і цим самим робив тиск на Московію.

Як і очікувалось, польський король відхилив царське посередництво при вирішенні конфлікту з Україною мирним шляхом і вдався до воєнних методів. Напрвесні 1653 р., коли стало явним небажання Московії вступати у війну з Польщею за Україну, Б. Хмельницький активізував дипломатичні переговори з Туреччиною, які дали позитивні результати. У відповідь на його прохання про допомогу, передане візирю 4 березня, турецький уряд провів спеціальне засідання, на якому більшістю голосів було ухвалено рішення про допомогу Україні воєнними силами сілістрійського пашалика і Кримського ханства. Крім того, турецький уряд висловив готовність узяти Україну під свій протекторат, для чого до Б. Хмельницького було направлено спеціальне посольство¹³. Це був своєрідний перелом у турецько-українських відносинах, який при подальшому позитивному розвитку міг кардинально змінити геополітичну ситуацію на євразійському континенті. З'явилися навіть певні тенденції таких змін. Незабаром на виконання наказу турецького султана

кримський хан почав направляти Б. Хмельницькому для підкріплення татарські загони.

Ця допомога була вчасною, оскільки в березні польський король зробив чергову спробу відновити свою владу над Правобережною Україною. Правда, вона виглядала швидше авантюрою двох воєначальників, ніж серйозною військовою операцією. Чарнецький і Маховський з кількатисячними загонами напали на українську територію, зруйнували Погребище, Борщагівку, Немирів, інші міста та багато сіл, але під загрозою козацького війська мусили спішно ретируватись. Ця акція викликала різку критику деяких польських можновладців, які вбачали в ній більше шкоди для Польщі, ніж користі. Безуспішність цієї акції засвідчила нездатність Польщі силовими методами підкорити Україну. На більше польський уряд не наважувався, побоюючись як безпосередньої війни з Туреччиною, так і того, щоб Б. Хмельницький не дав згоди на васальну залежність від турецького султана, чого від нього вимагало офіційне турецьке посольство.

У таких умовах гетьман продовжував переговори з Москвою, все більше наголошуючи на зацікавленості Туреччини і Кримського ханства взяти Україну під своє покровительство. Зокрема, у квітні 1653 р. послы К. Бурляй і С. Мужилівський у Москві знову висловили прохання Б. Хмельницького взяти Україну «під государеву руку» або хоча би дипломатичним шляхом відвернути початок нових воєнних дій Польщі проти неї. При цьому послы в черговий раз повідомляли царя про те, що й турецький султан, і кримський хан знову пропонували Україні свою державну зверхність, а відповідно і допомогу у війні з Польщею¹⁴. Все залежало від волі українського гетьмана та його оточення, оскільки султанський двір уже прийняв доленосне для України рішення.

Реальна небезпека наближення Туреччини до московського кордону все більше й більше турбувала царський уряд. Його представники добре розуміли, що настає критичний час, коли потрібно кардинально вирішувати питання з Україною, інакше буде пізно. Запевнивши українських послів у царській милості, уряд зробив чергову спробу відтягнути цей час і отримати додаткові дивіденди. Вони полягали насамперед у військовому, економічному і політичному ослабленні та знекровленні як України, так і Польщі в ході наступних воєнних дій між ни-

ми. Тому не дивно, що відправлене наприкінці квітня 1653 р. до Варшави царське посольство на чолі з князем Б. Репніним-Оболенським не ставило перед польським урядом ніяких вимог щодо України, а зажадало тільки покарати винних у пропусках в царських титлах, а також поставити питання про переслідування у Речі Посполитій людей православного віросповідання. Такі вимоги не були новими у московитській політиці, вони регулярно висувались і в попередні роки, не даючи ніякого позитивного результату. Так сталось і цього разу.

Але помітне посилення Української козацької держави у Подунайщині та її політичне зближення з Туреччиною змусили московський уряд продемонструвати перед Б. Хмельницьким свою готовність допомогти «Війську Запорозькому». 25 травня 1653 р. він виніс питання про взяття України «під високу царську руку» на розгляд Земського собору. Як і слід було чекати, останній дав на це принципову згоду, але ухвалу з різних причин не затвердив. З відповідним повідомленням до Чигирини наприкінці травня було відправлено посольство на чолі з А. Матвеевим та І. Фоміним. Однак якихось конкретних заходів щодо реалізації рішення Земського собору московський уряд не зробив. Його послали у Варшаві знову висунули перед поляками далеко не головні для України вимоги, які польський уряд не прийняв. Така двоїста політика Москви все більше підривала віру Б. Хмельницького у готовність царя подати Україні військову допомогу, принаймні в найближчий час, і змушувала його продовжувати пошуки інших зовнішньо-політичних орієнтирів. На це український уряд навесні 1653 р. все більше спонукали й зовнішні обставини.

Такими стали події в Молдавії, де місцеве боярство, підтримуване правителями Трансільванії й Валахії, організувало змову, скинуло В. Лупула з престолу, а на його місце поставило логофета С. Георгіце. Турецький уряд не схвалив дій заколотників, наказав арештувати посланців С. Георгіце до султана, відправити їх молдавському господареві В. Лупулу для покарання і підтвердив того на престолі¹⁵. Цим самим султан давав згоду і на покарання інших своїх васалів, валаського господаря і трансільванського князя, які підтримали молдавських заколотників.

Така позиція турецького султана була знаковою подією для Європи. Вона продемонструвала європейським монархам

не просто прихильність турецького уряду до дій українського гетьмана, а й готовність його виступити на захист тих держав, які підтримували союзні відносини з Україною.

Набагато меншою була небезпека для України створення дієвого союзу Молдавії та Речі Посполитої, спрямованого проти Української держави. При всьому бажанні нового молдавського господаря С. Георгіце заручитись підтримкою польського короля, можливість встановлення союзних відносин між Молдавією і Польщею була у той час нереальною. Перебуваючи у васальній залежності від Туреччини, невизнаний молдавський господар не міг піти на такий крок без ризику нарватись на протидію турецького уряду, який розглядав Річ Посполиту як свого основного противника в Європі, і водночас вбачав в Україні майбутнього васала. Та й ослаблена Польща ніколи б не вдалась до такої авантюри.

Врахувавши всі обставини, Б. Хмельницький відрядив свого сина Тимоша на допомогу тестеві, який наприкінці квітня 1653 р. завдав поразки угорсько-валаським військам і допоміг В. Лупулу відновити свою владу в Молдавії. Правда, воєнна недосвідченість Т. Хмельницького і нестримне бажання В. Лупула покарати правителів Валахії та Трансільванії за свою ганьбу призвели до поразки в травні 1653 р., невиправданих втрат і ускладнення відносин з ними України. Але і в таких умовах трансільванський князь Ю. Ракоці намагається послабити ворожу реакцію українського гетьмана. Він звертається з листом до Б. Хмельницького, в якому намагається зобразити свої дії як винятково проти молдавського господаря.

Ставлення турецького султана до втручання українського гетьмана у внутрішні справи Молдавії було негативним. Зокрема, турецький візир в листі до Б. Хмельницького картав того за дії Тимоша в придунайських князівствах і рекомендував гетьманові надалі не переносити воєнні дії на територію, залежну від Османської імперії, та одночасно запевняв його в готовності до всілякої допомоги Україні у війні з Польщею¹⁶. Такими діями турецький уряд усе чіткіше демонстрував перед європейськими правителями свою прихильність до Української держави і навіть свою згоду на деякі її дії проти васалів Туреччини, але, звичайно, за погодженням з султаном. Отже, в очах європейського світу Україна перетворювалась у васала Туреччини, здатного відстоювати свої інтереси під при-

криттям могутньої Турецької імперії. Це добре розумів і уряд Московської держави.

Для України династичний союз з Молдавією був цінний насамперед тим, що він вводив рід Хмельницького у коло королівських родин Європи і робив його рівним з ними, а Україна остаточно стверджувалась на євразійському просторі як суб'єкт міжнародного права. Зокрема, на це досить швидко і позитивно відреагував литовський гетьман Я. Радзивіл, який тримав за собою старшу дочку В. Лупула, і таким чином поріднився з Б. Хмельницьким.

Польський уряд не міг примиритись з посиленням впливу України в Молдавії і почав шукати шляхів залучення на свій бік придунайських князівств. З відповідною позицією він на початку червня 1653 р. звернувся до трансільванського князя Ю. Ракоці, який і сам намагався убезпечити свою країну від можливого вторгнення українського війська.

У листі від 10 червня князь погоджується з пропозицією польського уряду, проте наголошує, що союз Трансільванії з Польщею буде розцінено Туреччиною як ворожі дії «проти турок і татар. У цьому становищі, зазначав князь, — обидва ці народи (турки і татари. — В. Б.) можуть негайно напасти на війська вашої світлості з кількох сторін. Опір їм без допомоги інших християнських князів був би недостатнім»¹⁷. Таким уточненням трансільванський правитель фактично заявляв про свою неучасть в антиукраїнській коаліції до того часу, поки Польща не заручиться у війні з Україною дієвою підтримкою інших держав. Та й уряд самої Польщі добре розумів усю небезпеку загравання з державами, які перебували у васальній залежності від Турецької імперії, і утримувався від реалізації сумнівних проектів.

Після відновлення на престолі В. Лупул, відчуваючи за собою силу козацької України, почав дії проти Валахії і Трансільванії. Отже, почав реалізовуватись на практиці союз України з Молдавським князівством, спрямований як проти Польщі, так і Валахії та Трансільванії. Для Польщі з'явилась реальна загроза втрати лояльних до неї держав, що поставило б її у гірше становище.

Тим паче, що В. Лупул мав дані про бурхливий розвиток українсько-турецьких зв'язків. Справді, турецьке посольство на чолі з Мехмет-агою наприкінці травня — на початку чер-

вня 1653 р. привезло Б. Хмельницькому грамоту, в якій султан пропонував гетьманові України визнати турецьке підданство з набагато ширшими правами, ніж кримський хан. Султан погоджувався на те, що залежність України від Туреччини буде виявлятися тільки у виплаті щорічної данини і неучасті у війні з нею інших держав. Посольство привезло Б. Хмельницькому повноцінний набір атрибутів (гетьманської) королівської влади — корону, шаблю, булаву, бунчук і кафтан. Тобто, підданство України розглядалось султанським диваном як доконаний факт, який мав бути затверджений відповідними дарунками державної атрибутики. Зрозуміло, що несприйняття гетьманським урядом пропозиції турецького султана могло мати для України наслідки у вигляді заборони кримському ханові допомагати Україні у війні з Польщею, а то й перехід його на бік поляків. Такий варіант розвитку українсько-турецьких відносин цілком був можливим, що добре розумів і Б. Хмельницький, і що підтвердили події початку 1654 р.

Щоб не наражати Україну на таку небезпеку, український гетьман мусив вдавати свою згоду на офіційне визнання турецького підданства України, але всіляко відкладав його під різними приводами. На цей раз ними стали розміри данини і терміни її сплати. Гетьманський уряд погоджувався сплачувати Туреччині по 40 тис. талярів щорічно, але після завершення війни¹⁸.

Можливо, існували й інші умови українського підданства Туреччині, про які 12 липня розповідав люблінський ігумен С. Попель московським послам до короля. Вони зводились до того, щоб Б. Хмельницький відвоював у поляків Кам'янець-Подільський і передав його туркам, виплачував щорічну данину в розмірі 10 тис. золотих червоних, надсилав щороку одну тисячу волів і 10 тис. овець. Натомість турки обіцяли козакам допомогу Кримського ханства і власного війська¹⁹.

Чутки про позитивне завершення українсько-турецьких переговорів про підданство України Туреччині швидко поширились по Європі й викликали серйозне занепокоєння урядів багатьох держав. Намічався перегляд статус-кво в Європі, держави якої щойно вийшли з руйнівної Тридцятилітньої війни й не хотіли його порушення. Московська держава мала свої інтереси і намагалась використати найменші можливості для їх реалізації. Терміново направлений до Чигирини царський го-

нець С. Яцина в розмові з І. Виговським дізнався про те, що до гетьмана їде спеціальний посол з повноваженням оформити перехід України під протекторат Туреччини. Б. Хмельницький з приводу турецького посольства висловився досить рішуче, заявивши, що при такому ставленні Москва Україна буде змушена перейти під протекторат Туреччини²⁰.

Повідомлення С. Яцини про це цареві викликало справжній шок в урядових колах Московської держави. Він став ще більшим після підтвердження цих відомостей і путивльським воеводою, який отримав їх від своїх вивідачів в Україні. І московський уряд вжив адекватних у цій ситуації заходів. 22 червня 1653 р. до Чигирини було відправлено московитське посольство на чолі зі стольником Ф. Ладиженським з грамотою царя, в якій писалось: «І ми, великий государь... зволили вас прийняти під нашу царської величності високу руку»²¹. Щоб заспокоїти українського гетьмана, цар повідомляв його про те, що в Московії для допомоги Україні збираються війська і народне ополчення.

Тим часом позиції України в Подунав'ї знову ускладнилися. Не бажаючи посилення Української козацької держави та її союзника Кримського ханства на Подунайщині, Трансільванія і Валахія знову підтримали С. Георгіцу. Відчуваючи за собою їх силу, останній першого липня 1653 р. з допомогою своїх спільників розгромив урядові війська й зайняв столицю Молдавії Яси. Передбачаючи неминуче вторгнення козацьких військ у Молдову, С. Георгіце 12 (22) липня звернувся з листом до польського короля з проханням про допомогу в боротьбі з українськими козаками. При цьому новий правитель Молдови посилався на відповідне прохання уряду Валахії й Трансільванії та обіцяв домогтися розірвання союзу Б. Хмельницького з кримським ханом²². Напевне, при цьому С. Георгіце мав на увазі заручитись підтримкою уряду Туреччини, зв'язків з яким він, незважаючи на негативне попереднє до себе ставлення, не припиняв. Характерно, що в цій ситуації трансільванський князь Ю. Ракоці в цілому виступав за союз з Річчю Посполитою²³. Тому, щоб не наражатись на воєнний конфлікт з могутньою Туреччиною, польський уряд направив на допомогу С. Георгіце загін добровольців під командою полковника Кондрацького, а пізніше — й підрозділ урядового

війська. Частина цих військ затримали козаки на Дністрі, частина пробилась у Молдову.

У такій ситуації Б. Хмельницький не міг залишатись осторонь подій у Молдові, що стосувалось його союзника Молдавії та утворення антиукраїнської коаліції — Польщі, Молдавії, Трансільванії та Валахії. Він направляє на допомогу сім'ї В. Лупула, яка закрилась у Сучаві з надійними військами, сина Тимоша й одночасно звертається до валаського господаря і трансільванського князя з листами, в яких зображує свої дії винятково проти С. Георгіце, а не проти них. Однак ці звертання не зарадили справі й Трансільванія та Валахія продовжували підтримувати С. Георгіце. Самому ж Тимошу вдалось з боями 8 серпня пробитись до Сучави, де він потрапив у оточення молдавсько-трансільвансько-валаських військ і змушений був оборонятись.

Воєнно-політичне зближення з Трансільванією, Валахією і Молдавією польський уряд розцінював як важливий успіх, що надає йому змогу жорсткіше ставитись до Української козацької держави. У першій половині липня король відмовився прийняти гетьманського посла А. Ждановича, який привіз пропозицію Б. Хмельницького укласти перемир'я з Польщею на умовах Зборівського трактату 1649 р. Самого А. Ждановича затримали у Львові, козаків Р. Лєтяженка і С. Скобієнка відправили до Б. Хмельницького з образливою відповіддю польного гетьмана. Польський король видав універсал про збір посполитого рушення для походу проти Української козацької держави.

У такому ж непримиренному дусі поставився польський уряд і до спроби посольства Московської держави примирити Українську козацьку державу і Польщу на основі Зборівського трактату. Звичайно, така постановка питання московитською дипломатією перед королівською владою стала результатом планомірного тиску українського уряду на царя і погрозою визнати протекторат Туреччини. Хоча перемир'я і не було стратегічною метою українського гетьмана, але воно на той час відповідало інтересам України, яка виношувала плани повної державної незалежності від Польщі. Не зарадило справі й повідомлення послів Б. Рєпніна, Б. Хитрова і А. Іванова про готовність Б. Хмельницького визнати політичну зверхність турецького султана.

Зіставивши це повідомлення з даними своєї дипломатії, польський уряд був змушений приділити особливу увагу українсько-турецьким переговорам і визначенню їх небезпеки для Речі Посполитої. Це питання спеціально розглядалось на нараді сенаторів 16 серпня у Львові. Канцлер повідомив сенаторів про те, що турецький уряд остаточно вирішив підтримувати Б. Хмельницького і наказав кримському ханові допомагати йому у війні з Польщею, оскільки козаки визнали протекторат султана. Водночас було повідомлено і про наростання ворожості до Польщі серед вищих урядовців Туреччини. Частина учасників наради виступала за те, щоб, не порушуючи миру з Портою, проводити незалежну політику, не відмовляти від субсидій її противників і примиритись з козаками навіть за рахунок певних поступок. Інша — ратувала за використання слушного моменту для придушення визвольного руху в Україні. До останньої думки пристав і король Ян Казимир. Він оголосив посполите рушення і наказав готуватись до воєнних дій проти Української козацької держави.

У свою чергу, й Україна готувалась до війни. Гетьман збирав до купи козацькі полки, підтягував їх ближче до майбутнього театру воєнних дій. Загрозлива передвоєнна обстановка в Україні перешкодила Б. Хмельницькому вчасно подати допомогу своєму синові Тимошу, який разом зі своїми козаками мужньо оборонявся в Сучаві від молдавських, трансільванських, валаських, польських і шведських загонів. Не вдалось йому виручити сина й з допомогою активної дипломатії, внаслідок чого Тиміш загинув, українське військо зазнало поразки, а Україна втратила з таким трудом завойовані позиції в Молдавії.

Однак перемога об'єднаних сил у Молдавії не справдила очікуваних сподівань польського уряду. Правителі Трансільванії та Валахії, незважаючи на попередні обіцянки, ухилились від об'єднання своїх сил з Польщею для спільної боротьби проти України. На перешкоді реалізації задумів Речі Посполитої стала активна протурецька дипломатія уряду Б. Хмельницького, у результаті якої ні Валахія, ні Трансільванія не наважились збройно виступити проти майбутнього васала турецького султана. Тому Валахія і Трансільванія надіслали польському королеві не більше трьох тисяч вояків. Притому як добровольців, що фактично зірвало плани Польщі на широкомасштабну воєнну кампанію проти Української козацької держави.

До того ж, Польща влітку 1653 р. переживала глибоку соціально-економічну кризу. Стало надзвичайно тяжко поповнювати свіжими силами власну армію, казна спорожніла, припинилась виплата жалування найманцям. Зокрема, наприкінці липня 1653 р. з цього приводу в армії відбулись сильні заворушення. У відповідь на заяву командування про виплату тільки незначної частини жалування жовніри збунтувались і відмовились виконувати накази старших. Їх у цьому підтримали ротмістри і солдати найманих частин, почались хвилювання, а потім і збройні сутички між найманцями і вірними польському уряду військами, під час яких загинуло кількасот людей з обох сторін. У результаті цих подій, як писав литовський гетьман Я. Радзивіл на початку серпня 1653 р., «сили наші все слабшають», а чисельність війська зменшується²⁴.

Воєнні труднощі Польщі не залишались таємницею для урядів європейських держав, для яких це було однією з причин відмови їй у військовій допомозі. Подібно діяв і московський уряд, очікуючи слушного моменту, щоб завдати їй остаточного удару з допомогою приєднаної до Московського царства Української козацької держави.

Багаторічна дипломатична боротьба уряду Б. Хмельницького за Литву поступово давала позитивні для України результати. Після династичного шлюбу Тимоша з Розандою український гетьман Б. Хмельницький поріднився з литовським гетьманом Я. Радзивілом. Родинні зв'язки литовського гетьмана відігравали не останню роль у миротворчому ставленні Литви до України з 1652—1653 рр. До того ж він репрезентував ту частину польсько-литовської шляхти, яка виступала за примирення з козаками. Спираючись на своїх однодумців, Я. Радзивіл тиснув на польського короля, щоб вирішити конфлікт з Україною мирним шляхом, навіть ціною значних поступок. Таку поведінку литовського гетьмана стосовно польсько-українського воєнного протистояння королівське оточення вважало підозрілою²⁵. Для Московської держави розкол польсько-литовської правлячої еліти у ставленні до війни з Україною з наступним відособленням Литви від Польщі був бажаним тільки за умови, якщо він не зміцнював незалежність Української козацької республіки. В іншому випадку потреба України в підтримці Московської держави слабшала, а то й узагалі відпадала.

Характер дипломатичних переговорів України з Туреччиною і Московською державою суттєво не змінився й після початку облоги українсько-татарською армією польського війська під Жванцем. Явна перевага в цьому протистоянні була на боці союзників, вони переважали противника кількісно, володіли бойовою ініціативою, а козаки горіли бажанням нарешті завершити багаторічну війну тріумфальною перемогою над поляками.

Московський уряд тверезо оцінював негативні наслідки такого розвитку подій для своєї зовнішньої політики на заході і тому змушений був активізувати проукраїнську політику. Крім того, йому на руку була і слабкість литовської армії²⁶. Зі свого попереднього району дислокації навколо Речиці вона перебазувалась на зимові квартири західніше, на кордон Волині та Полісся, далеко від основного театру воєнних дій між українсько-татарським і польським військами. Отже, загроза литовської армії Московській державі на найближчі місяці відпадала, і це давало змогу їй нарешті розв'язати українську проблему.

1 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві ухвалив рішення «гетьмана Богдана Хмельницького і все Військо Запорозьке з містами їх і силами прийняти» та почати війну з Польщею. Московський уряд узяв курс на практичну реалізацію рішень Земського собору.

Випередивши Туреччину, Московська держава уникала небезпеки наближення Османської імперії до власних кордонів, а відповідно і воєнного конфлікту з однією з найсильніших держав світу. Взявши під контроль Україну, Московська держава перетворювала українські землі в своєрідний бар'єр на шляху експансії войовничого ісламізму, авангардом якого виступало Кримське ханство. Одночасно з цим Московська держава перетворювала українські землі в плацдарм наступу на Кримське ханство і заволодіння Північним Причорномор'ям і Приазов'ям.

Із входженням України в союзні відносини з Московською державою значно зростала військова потуга останньої. Московити ще добре пам'ятали уроки «смути» початку XVII ст., коли на території Московщини одночасно діяли до 50 тис. українських козаків, які становили основу польської армії, та завдали їй величезних потрясінь.

З прийняттям України під «високу царську руку» московський уряд значно послаблював Річ Посполиту, могутність якої

багато в чому базувалась на використанні природних і людських ресурсів України. Перед Московською державою відкривались райдужні перспективи відвоювання захоплених Польщею московитських і українських територій і таким чином продовжувати свій зовнішньополітичний курс «збирання» під своєю егідою усіх «руських» земель, загальмований на початку XVII ст.

Можливий військовий конфлікт з Туреччиною за Україну відсувався на задній план, оскільки головною ціллю останньої на той час виступала не Московська держава, а Польща.

¹ Універсали Богдана Хмельницького. 1648—1657. — К., 1998. — С. 136.

² Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1996. — Т. IX. — Роки 1650—1654. — С. 451.

³ Воссоединение Украины с Россией. — М., 1954. — Т. 2. — С. 188.

⁴ Байдаус Х. Штрихи к политическому портрету Б. Хмельницкого в контексте молдавско-украинских отношений (1648—1653) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI—XVIII століть. — К., 2000. — С. 203.

⁵ Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. — К., 1993. — С. 321.

⁶ Акты ЮЗР. — Т. 3. — С. 467, 479.

⁷ Воссоединение Украины с Россией. — Т. 2. — С. 238—239.

⁸ Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. — К., 1965. — С. 656.

⁹ Там само. — С. 642.

¹⁰ Грушевський М. Вказ. праця. — С. 498.

¹¹ Воссоединение Украины с Россией. — Т. 3. — С. 262.

¹² Грушевський М. Вказ. праця. — С. 498.

¹³ Смолій В., Степанков В. Вказ. праця. — С. 324—325.

¹⁴ Воссоединение Украины с Россией. — Т. 3. — С. 262—264.

¹⁵ Жерела до історії України-Руси. — Т. XII. — С. 215—217.

¹⁶ Акты ЮЗР. — Т. 3. — С. 483—484.

¹⁷ Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. — С. 676.

¹⁸ Жерела до історії України-Руси. — Т. XII. — С. 238.

¹⁹ Грушевський М. Вказ. праця. — С. 559.

²⁰ Воссоединение Украины с Россией. — Т. 3. — С. 320.

²¹ Там само. — С. 322—323.

²² Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. — С. 681.

²³ Там само. — С. 676.

²⁴ Там само. — С. 688.

²⁵ Грушевський М. Вказ. праця. — С. 576.

²⁶ Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. — С. 717.

Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селідово на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідуючем відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Доктор історичних наук, професор. Опублікував понад 300 наукових праць, з них 8 монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., генеалогії української ідеї, національного державотворення. Лауреат премії ім. М. Костомарова НАН України за монографію «Українська революція. Концепція та історіографія».

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський став авторитарним правителем і, згідно із запровадженим законодавством (замість скасованого демократично-республіканського), був оголошений «вищим керівничим всіх зносин Української Держави з закордонними державами»¹. Однак така, по суті повновладна, регламентація його функцій, зовсім не означала свободи вибору і здійснення зовнішньополітичного курсу. Австро-німецька окупаційна адміністрація пішла на зміну правління в Україні, сподіваючись зіпертися на жорсткіший і, водночас, слухняніший режим заради безперешкодного і найповнішого виконання умов Берестейського миру. Такими, власне, були «дух і літера» ультимативних австро-німецьких вимог приходу до влади, на які П. Скоропадський дав згоду ще за кілька днів до перевороту. Ними ж визначались не лише спрямування внутрішньої політики Української Держави, а й значно більший, аніж

в УНР, рівень залежності від окупантів у зовнішньополітичних відносинах².

Наведемо хоча б такий приклад. Коли Австро-Угорщина вирішила в односторонньому порядку анулювати таємні протоколи Берестейської угоди про Галичину, гетьман заявив австро-угорському послові Й. Форгачу, що, не маючи сил боротися проти свавілля, Україна заявить спеціальною нотою свій протест. У відповідь главі Української Держави без особливої турботи про дипломатичний етикет було сказано, «що Австро-Угорщина всяку ноту, де буде критика заяви про анулювання договору і натяки на Галичину, розглядатиме як втручання в її внутрішні справи і, якщо міністр закордонних справ звернеться з такою нотою до нього, то він, граф Форгач, буде в рішучий спосіб домогатися, щоб міністра негайно усунути з кабінету»³.

Повною мірою безвихідність становища компенсувалася тим, що на чолі зовнішньополітичного відомства стояли справді талановиті особистості, палкі патріоти, для яких національний інтерес був абсолютною висхідною точкою відліку всієї діяльності: з 30 квітня до 20 травня 1918 р. міністром закордонних справ (він же — голова уряду) був М. Василенко, а з 20 травня до 14 листопада 1918 р. — Д. Дорошенко (голова кабінету — Ф. Лизогуб). Це завдяки їхнім зусиллям удалося реалізувати об'єктивні можливості, що виникли на міжнародній арені для входження України в європейський простір як повноправного суб'єкта міжнародного життя.

Якщо в добу Центральної Ради Українську Народну Республіку «де-юре» визнали чотири держави — Австро-Угорщина, Болгарія, Німеччина, Туреччина, то в добу гетьманату до них додалися ще вісім. Це чотири національно-державних утворення колишньої Російської імперії: Азербайджан, Грузія, Дон, Кубань і чотири центральноєвропейських країни — Польща, Румунія, Фінляндія і Швейцарія. Окрім того, «де-факто» було започатковано зносини ще з вісьмома державами — Бельгією, Вірменією, Голландією, Грецією, Данією, Норвегією, Персією і Швецією (тут лише Вірменія належала до колишнього імперського простору).

В 11 країнах встигли відкрити постійні дипломатичні представництва Української Держави, які очолили досить відомі, авторитетні політичні і громадські діячі — В. Липинський (Австро-Угорщина), О. Шульгін (Болгарія), Ф. Штейнгель

(Німеччина), М. Суковкін (Туреччина), Є. Лукасевич (Швейцарія) та ін.

Певного розвитку набула консульська служба. У семи містах — Києві, Катеринославі, Миколаєві, Одесі, Полтаві, Харкові і Херсоні було відкрито 33 консульських установи 20 держав. Розпочалася «зустрічна» робота щодо влаштування консульських пунктів Української Держави за рубежем. Більше як тридцять консульств було відкрито на теренах колишньої Російської імперії, в тому числі в РРФСР, зокрема генеральні консульства в Петрограді та Москві. Усього було заплановано розміщення в 22 країнах 56 консульських закладів⁴.

Було зроблено перші кроки щодо налагодження функціонування військово-дипломатичної служби (атташату), підготовки кадрів для зовнішньополітичної діяльності (відкриття консульських курсів) тощо.

Безперечно, успіхи на дипломатичній ниві могли бути й значно суттєвішими, якби австро-німецькі власті свідомо не обмежували контакти України із зовнішнім світом, зокрема з їхніми суперниками в світовій війні, яка ще тривала.

Тому — вільно чи, очевидно, більше невільно — в системі зовнішньополітичних пріоритетів великої ваги набирало завдання реалізації «хлібного миру» з Німеччиною та Австро-Угорщиною. І зовні підкреслено приязні відносини гетьманської адміністрації з окупаційною владою, Києва з Берліном, а гетьмана П. Скоропадського з кайзером Вільгельмом II були, таким чином, детерміновані обставинами, змінити які або хоч якоюсь мірою вплинути на які українська сторона була не в змозі.

Коштувало це Україні дуже дорого. Весь строк гетьманування П. Скоропадського, попри часті зусилля зобразити його періодом запровадження «ладу і порядку», вилився в перманентну селянську війну проти режиму й окупантів, у жорсткий, масовий страйковий спротив робітників, особливо залізничників, у радикальну опозиційність національної інтелігенції, зібраної переважно в партіях українських есерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів — тобто тих, хто визначав свого часу політичне обличчя й орієнтації Центральної Ради⁵. Тож, якщо виходити з аксіоми, що зовнішньополітичний курс держави має забезпечити якомога сприятливіші обставини для

оптимальної реалізації національного інтересу, національного розвою, доведеться визнати: Українська Держава практично не мала можливостей для здійснення такої природної місії. Керівники зовнішньополітичної сфери добре розуміли всю складність ситуації і намагались обережно здобути бодай обмежену свободу для втілення в життя власної мети і планів. «Відносини до Німеччини були влітку 1918 року основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування як держави, — не раз наголошував Д. Дорошенко. — Цей стан залежності від Німеччини був утворений фактом присутності на українській території кількочоттисязчної німецької й австро-угорської армії, що прийшла до нас по хліб. Одже справа повільного, без потрясень, виходу з цього стану залежності від чужої сили, не пориваючи добрих відносин з державами, що цю силу як допомогу і порятунк до нас вислали, — це було віссю нашої політики... Німці, мабуть, розуміли наші стремління і тому намагались якомога довше тримати нас в залежному стані, не даючи нам скріпити свою територію, а головне — формувати армію»⁶. Причини такої поведінки німців були цілком зрозумілими — «допомігши збудувати велику українську державу, визискати її як в найширших розмірах, узяти з неї все, що можна...». «Взагалі німецька політика на Україні робилася грубими солдатськими руками і не тільки не уміла нікого до себе приєднати, а навпаки — відштовхувала»⁷.

Справді, на переговорах про конкретні розміри «обміну товарами» німці й австрійці домагались явно непропорційного співвідношення взаємопостачання, а надалі при кожній нагоді шантажували українську сторону недотриманням нею взятих на себе зобов'язань. «До Австрії йшли вже тисячні вагони українського хліба, рятуючи голодний Відень, а до нас з австрійського краму не прийшло нічого за виїмком галицької соли, тютюну й сірників, про котрі оповідали, що то крам, вивезений з півдня України, яко військовий «пріз», а потім привезений знову назад на продаж, як австрійський продукт», — з гіркотою згадував міністр закордонних справ Української Держави⁸.

Не краще було і з обіцяною німецькою сільськогосподарською технікою. На морально застарілі машини встановлювалися надмірно високі ціни, і надходили ці машини в Україну

в дуже обмеженій кількості. А про те, щоб їх продавати населенню за такими цінами, годі було й думати⁹.

Однак, ані українські дипломати, ані урядовці економічних міністерств вдіяти нічого не могли. Більше того, результатом тиску Німеччини й Австро-Угорщини стало те, що Україна (яка справді не могла виконати обіцяних поставок хліба, іншої сировини за Берестейською угодою) продовжила «торговельний договір» з 1 липня до 31 серпня, а за додатковим протоколом від 10 вересня 1918 р. зобов'язалася вивезти союзникам 35% нового врожаю. За умови, якщо поставки хліба виконані не будуть, передбачалася «компенсація» — цукром¹⁰.

Ішлося про гігантські цифри. Якщо за Берестейською угодою з України мали вивезти 1 млн тонн збіжжя (60 млн пудів), то урожай 1918 р. виявився дуже хорошим (перевищував 15 млн т.) — отже, до центральноєвропейських держав до 15 червня 1919 р. мало надійти вже понад 5 млн тонн хліба — тобто, у п'ять разів більше, аніж за квітневим економічним протоколом. Мабуть нереальність такого обсягу була настільки очевидною, що довелося встановити «мінімум» — 75 млн пудів — 1,2 млн тонн¹¹.

Як наслідок, по дві цифри («дозволено» і «обов'язково» було внесено й до ряду інших позицій: велика рогата худоба — 11 і 6 млн пудів (у живій вазі), вівці — 300 тис. і 160 тис. голів і т. ін.¹².

Не менш вражаючими за масштабами були інші цифри протоколу про зобов'язання Української Держави щодо поставок у центральноєвропейські країни сировинних та інших товарів: 10% виробленого цукру, 30% металопродукції, 20% спирту. У відповідь Німеччина і Австро-Угорщина зобов'язувались, починаючи з вересня 1918 р., щомісячно поставляти в Україну по 9 млн пудів вугілля, 5 тис. тонн нафти та інших нафтопродуктів, задовольнити потреби України в сільськогосподарських машинах і техніці, зокрема устаткуванні для гірничої, вугільної, металургійної і спиртової промисловості¹³.

Проте, усвідомлюючи нерівноправність у відносинах, їх очевидну збитковість для українства, представники режиму (й сам гетьман П. Скоропадський, і голова уряду Ф. Лизогуб, і міністр закордонних справ Д. Дорошенко) під час офіційних візитів до Берліна у вересні — листопаді 1918 р. змушені були принизливо просити німців не виводити окупаційних вій-

ськ з України. Оскільки власних сил, передусім військових, Українська Держава не мала, її майбутнє поставало у найпесимістичнішому світлі.

Чи не єдиним питанням, яке набуло міжнародного характеру і яке сподівалися розв'язати на користь України, було питання про прилучення Криму. Свого часу з демократичних міркувань Центральна Рада вважала за доцільне надати населенню півострова право самовизначитись. З приходом в Україну німці витіснили з півострова українські війська, і владу в Криму захопили російські і татарські політичні сили. Сформований ними уряд на чолі з генералом (татариним за національністю) С. Сулькевичем дотримувався загальної орієнтації на єдину і неподільну Росію, розгорнув кампанію проти українофільських організацій, почав переслідувати українські газети, заборонив офіційне вживання української мови тощо.

Тоді гетьманський уряд вирішив удатись до економічної блокади півострова і «митної війни». Дуже швидко з'ясувалося, що без зв'язків з Україною півострів просто нежиттєспроможний. Це зрозуміли й німці, зацікавлені в безперервному вивезенні з Криму сировини, зокрема багатющого урожаю фруктів. Не шукаючи силових методів розв'язання проблеми, вони відповідними нотами настійно просили Київ оперативно знайти вихід. Оскільки ж щодо Криму ніяких зобов'язань перед німцями українська сторона на себе ніколи не брала, залишалось одне — змусити уряд С. Сулькевича порозумітись з гетьманським кабінетом. Хоча С. Сулькевич і його оточення вважали звертання до Києва капітуляцією, після певного тертя було направлено до столиці України поважну делегацію, до якої входили і представники найчисленніших національностей, що населяли Крим.

Внаслідок переговорів (за участю німецьких офіційних осіб) було вироблено умови прелімінарного договору: в складі Української Держави Крим дістав широку автономію, свій крайовий сейм, територіальне військо, при Раді Міністрів запроваджувалась посада статс-секретаря у справах Криму. Були всі підстави сподіватися, що ці умови будуть схвально зустрінуті татарським «Курултаєм», іншими громадськими організаціями півострова.

Німці, зі свого боку, згодились на передачу захопленої ними частини флоту з базою в Севастополі. На 22 військових ко-

раблях замайоріли українські прапори. Фактично Крим переходив під українську владу¹⁴. Проте довести до кінця справу не вдалося — гетьманат був повалений. Отож, говорити про позитивний баланс у відносинах з Німеччиною, за будь-яких підходів, зрештою не доводиться.

Ще гіршими виявилися для Української Держави здобутки у відносинах з Австро-Угорщиною. Окрім торговельних зносин, підґрунтям для серйозних суперечностей стали територіальні проблеми. Первісне небажання виконувати положення таємних протоколів щодо створення «коронного краю» та прилучення до України Холмщини і Підляшшя переросло у відкриті пошуки шляхів зриву угоди, здійснення різких, віроломних кроків у цьому напрямку. Здебільшого австрійці не координували своїх дій з німцями, однак у разі потреби зверталися до них за підтримкою і, як правило, знаходили розуміння.

Австро-Угорщина виявилася єдиною державою, яка так і не ратифікувала Берестейського миру з Україною. Мала Рада зробила це ще до 17 березня, а гетьман спеціальним указом 14 червня ще раз затвердив і ратифікував договір. Свої грамоти про ратифікацію угод у липні—серпні 1918 р. передали Україні Болгарія, Німеччина і Туреччина. Змушені підписати мир у Бересті виключно тяжкими обставинами, частково під тиском могутніших союзників, австрійські, а ще більше — угорські політики вважали його просто ганебним. У Відні і Будапешті саме існування незалежної України сприймалось як протиприродне і навіть у чомусь образливе. Закономірним результатом війни урядовці Габсбурзької монархії воліли бачити не поділ Галичини, на яку в цілому претендувала Польща, на бодай найобмеженішу автономію австрійських українців, а прилучення до Австро-Угорщини нових територій Поділля й Волині¹⁵. Одним із найяскравіших і найзатятіших уособлень такої позиції був посол Австро-Угорщини в Українській Державі граф Й. Форгач, за оцінкою Д. Дорошенка, «переконаний ворог слав'янства взагалі й українства спеціально, «настроєний супроти української національно-державної справи»¹⁶.

Посол виявився головною фігурою в анулюванні договору про поділ Галичини й саботуванні справи втілення в життя протоколів щодо Холмщини і Підляшшя. З наближенням обіцяної дати (20 липня 1918 р.) підготовки законопроектів про «коронний край» зі Східної Галичини й Буковини посилювався

польсько-угорський тиск на офіційний Відень, який, у свою чергу, розгорнув масову публічну кампанію про недотримання Україною зобов'язань щодо постачання Австро-Угорщини хлібом. Справді, із запланованого через безліч причин вдалося реалізувати лише 20%¹⁷, однак і це було незрівнянно більше за рівень виконання зобов'язань партнерами¹⁸. Однак, облудно звинувачуючи лише одну сторону у «зриві» Берестейського миру, офіційний Відень дав полякам обіцянку взагалі анулювати таємний протокол про Галичину. У цілком секретній телеграмі австрійському послу в Києві з Відня від 1 липня 1918 р. зазначалося: «...Ратифікація договору неможлива. Ми не можемо виконувати секретний протокол від 8 лютого про об'єднання Галичини і Буковини в єдиний коронний край. Ми про нього навіть згадувати не можемо. Таємний протокол прийнято поспішно, він слугує українським інтересам, що неприйнятно для Австро-Угорщини. Це стосується і таємної угоди від 4 березня 1918 р. між Австро-Угорщиною і Україною про входження Холмської землі до України»¹⁹.

Відповідно до інструкцій Й. Форгач 4 липня 1918 р. наніс візит П. Скоропадському і несподівано для гетьмана без будь-яких попереджень і пояснень заявив, що Австро-Угорщина в односторонньому порядку відмовляється від договору щодо Галичини. Протести, демарші, заяви, звернення до уряду Австро-Угорщини П. Скоропадського, Д. Дорошенка, В. Липинського зухвало відкидалися. Натомість Й. Форгач, як власне, й урядовці у Відні, цинічно наголошували на тій обставині, що влада в Україні слабка і повинна скоритися силі. Вони навіть вимагали, щоб сам факт анулювання угоди було утаємничено²⁰. Д. Дорошенку і В. Липинському під прямими погрозами Й. Форгача довелося відмовитись від спроби оприлюднення таємних протоколів, підписаних у Бересті. Були відкинуті і плани пов'язати виконання зобов'язань Австро-Угорщини про створення з українських територій «коронного краю» зі згодою українців на певні поступки у питанні про зміну кордону в Холмщині на користь Польщі²¹.

Ні до чого не привели й апеляції до Німеччини, яка вже обмінялася з Українською Державою ратифікаційними грамотами Берестейського миру. Німецький посол фон Мумм повідомив гетьманський уряд, що на домагання Австро-Угорщини 16 липня 1918 р. було спалено той єдиний оригінальний примір-

ник договору про Галичину, який ще навесні 1918 р. українські дипломати передали на зберігання до міністерства закордонних справ у Берліні²².

Фінал цієї драматичної історії Д. Дорошенко передав так: «... Гетьману не залишалось нічого іншого, як відповісти Форгачеві при слідуєчому побаченні, що він мусить уступити перед силою, хоч погодитись з фактом анульовання договору не може і протестує проти нього. За те він зажадав негайної ратифікації миру, допущення української адміністрації до повітів Холмщини, окупованих австро-угорським військом, і виводу на Україну дивізії ген. Сокири — Яхонтова (т. зв. сірожупанників).

Я настоював на тому, щоб протестувати як найгостріше (мною була вже зложена й передана Гетьманові відповідна нота) і зробити цілу справу публічною, оголосивши спеціальний комунікат, а потім скласти за це всю відповідальність на мене: я мав би по опублікованні справи податись до димісії, ніби-то винувник цього опублікування. Але все розбилося супроти того факту, що німці були рішуче проти всяких різких заходів з нашого боку, а австрійці тримали на нашій території двісті тисяч свого війська, якому поки що ми не могли протиставити майже нічого. Мою димісію Гетьман рішуче відкинув, а наражати молоду державу на які-небудь потрясення, зв'язані неминує з боротьбою, коли б ми її почали, він не зважився. Довелося з болем в серці (як Гетьман заявив у розмові з Форгачем) і затаєним почуттям кривди піти на цю жертву в ім'я вищих інтересів нашої держави, одклавши до слушного часу полагодження галицької справи відповідно до наших потреб і бажань»²³.

Не кращим виявився і перебіг подій навколо таємних угод щодо Холмщини і Підляшшя, спроб їх реалізації. Північна частина Холмщини і Підляшшя належали до німецької зони окупації, а п'ять південних повітів Холмщини були окуповані австрійцями. Німці поводитися помірковано. Хоча і з застереженнями та обмеженнями, вони все ж згодилися на урядвання призначеного Центральною Радою краєвим комісаром О. Скорописа-Йолтуховського.

Австрійські власті діяли зовсім інакше. Не допустивши комісара до виконання функцій, вони всіляко сприяли якнайшвидшій полонізації краю, проводили відверто антиукраїнську політику, особливо відчутну в культурно-освітній, релігійній сферах. Поляки депортували українців і здійснювали посилену

імміграцію поляків у Холмщину. Однак українські ноти протесту, спроби домовитись про припинення антиукраїнських акцій під час візитів керівників Української Держави до Відня і Берліна результатів не давали. А граф Й. Форгач тим часом почав атакувати у Києві міністерство закордонних справ, настійно доводячи доцільність зміни погодженого у Бересті кордону між Польщею і Україною. Нехтуючи науковим, етнографічним принципом, він наполягав на тому, що найприйнятніший варіант — це «природний» кордон по Бугу. Згода на таку пропозицію для Києва означала зречення Холмщини, заселеної переважно українцями.

Австрійський посол інтригував, переконував українців, що поступки з їхнього боку можуть прискорити ратифікацію всіх домовленостей у Бересті в цілому. А німецькі власті, окрім непевних усних обіцянок, далі не йшли. Справа виявилась у глухому куті²⁴. Розв'язка настала в листопаді. Німецькі окупанти залишили ті частини Холмщини і Підляшшя, які належали до їхньої зони. Край повністю окупували поляки. О. Скорописа-Йолтуховського разом з крайовою адміністрацією було заарештовано й інтерновано до польського табору.

Отже, попри всі зусилля молодшої української дипломатії, хоча б часткової реалізації умов Берестейського договору щодо територіальних питань на західних кордонах домогтися так і не вдалося.

Успішніше розвивалися двосторонні відносини з іншими партнерами щодо підписаних у Бересті угод — Туреччиною і Болгарією, особливо з останньою державою. Болгари направили послом до Києва родича М. Драгоманова, професора І. Шишмакова, з великим задоволенням сприйняли рішення про призначення послом до Софії одного з провідних діячів українського руху О. Шульгіна, постійно надавали підкреслено важливого значення зміцненню українсько-болгарського співробітництва.

Не зовсім рівно складались відносини з Румунією. Основною причиною суперечностей у цьому випадку було те саме територіальне питання. Наприкінці 1917 р. — на початку 1918 р., здавалося, розвивались обнадійливі тенденції, свідченням чого були кроки Румунії щодо встановлення дипломатичних контактів з УНР. Однак було відомо й про зазіхання румунів на Бессарабію і частково на українські землі, які прилягали до

цього району. Власне, експансія на Півдні, в Подунав'ї, почалася уже в січні 1918 р. Вона активізувалася після підписання 5 березня Бухарестського миру з центральноєвропейськими державами. За умовами договору урізана на західних кордонах, Румунія, як компенсацію, здобувала «свободу рук» на сході, чим і не забарилася скористатися. Оперативно була окупована Бессарабія, а місцевий парламент — «Сфатул-Церій» оголосив про приєднання Бессарабії разом з прилеглими українськими територіями до Румунії. Заслабка Центральна Рада не могла нічого вдіяти, окрім того, що офіційно не визнала акцію «Сфатул-Церія» за вільне волевиявлення населення. У ряді нот вона вимагала проведення референдуму щоб з'ясувати думку населення окремих спірних районів (етнічно українських) з приводу їх входження до УНР.

Гетьманський уряд продовжив «ночні атаки» на Румунію, спростовуючи права останньої на Бессарабію і, навпаки, доводячи, що справедливим розв'язанням питання була б політично автономна Бессарабія у складі Української Держави. Звісно, у зворотних нотах румуни доводили протилежне, хоча й настійно пропонували укласти торговельний договір з Україною. Підготовка відповідного документа наштовхнулася на внутрішню протидію ряду членів кабінету Ф. Лизогуба. І коли, врешті, договір було таки підписано, реалізувати його не вдалося — почалось антигетьманське повстання²⁵.

Румунія розглядалась дипломатією України і як зручний місток для встановлення контактів з Антантою, вкрай зіпсованих Берестейським миром. Порозумітися з цим блоком країн уявлялося тим нагальнішим, чим наочніше вимальовувалась кінцева поразка у війні австро-німецького союзу. Однак лідери Антанти — Англія та Франція, разом з ними і США — і чути нічого не бажали про Українську Державу, влаштувавши справжню обструкцію її посланцеві І. Коростовцю, що для зондажу прибув до Ясс²⁶.

Природно, далеко не останню роль в долі України відігравали відносини з Росією. За наявності в різних регіонах одразу кількох урядів, які не лише конкурували, а й ворогували, єдиного вектора політики щодо них, певна річ, бути не могло.

Пріоритет у виробленні орієнтирів належав відносинам з більшовицькою Москвою. За підписаним 3 березня 1918 р. між центральноєвропейськими державами і РРФСР договором

Радянська Росія зобов'язалася підписати з Україною мирний договір, і визнати Берестейський договір між УНР і Почвірним союзом, звільнити територію України від червоногвардійських військ і припинити будь-яку пропаганду проти суверенної держави²⁷.

Більшовики України домоглися на II Всеукраїнському з'їзді Рад у Катеринославі (15—17 березня 1918 р.) підтримки підписаного Москвою договору, оголосили УСРР самостійною радянською державою, надіслали до столиці Росії надзвичайне посольство України, що мало символізувати новий характер міждержавних відносин. Однак окупація всієї території України австро-німецькими військами і відновлення влади Центральної Ради переводили ці стосунки зовсім в іншу площину.

Ще 30 березня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР надіслала РНК РСФРР телеграму з пропозицією припинити стан війни, укласти договір, який врегулював би питання про кордони та правові відносини. У відповідь з Москви 3 квітня надійшла нота, в якій пропонувалось розпочати мирні переговори. Українська сторона не заперечувала. Після певного тертя, пов'язаного з вибором місця переговорів (пропонувались Смоленськ, Курськ, Ніжин), визначенням персонального складу делегацій, коливаннями РНК (чи варто мати справу з гетьманським урядом, якщо реально влада в Україні належить німцям тощо), радянська делегація прибула до Києва. Її очолювали Х. Раковський і Д. Мануїльський, а до складу входили групи експертів, спеціалістів, дипломатичних кур'єрів, технічних представників, журналістів, охоронців — усього 80 осіб.

Українську делегацію очолив С. Шелухін. А її членами були відомі державні діячі І. Кістяковський, Х. Барановський, П. Стебницький, М. Славинський та ін. В окремих засіданнях брали участь і міністри закордонних справ Української Держави М. Василенко та Д. Дорошенко²⁸.

Сам факт переговорів, що офіційно розпочалися 23 травня 1918 р., був надзвичайно знаменним. Уперше за два з половиною століття Україна виступала у відносинах з Росією, вчорашнім поневолювачем, як рівна з рівною (переговори Центральної Ради з Тимчасовим урядом, РНК наприкінці 1917 р. не мали рангу повноцінної міждержавних). Це було безперечним завоюванням Української революції, українського народу.

Високий фаховий рівень учасників переговорів, їх жагуче обопільне бажання досягти позитивного результату, здатність до розумних компромісів та просто добра воля дали змогу подолати безліч ускладнень, що виникали з першого ж дня (уточнення рівня повноважень делегацій, прерогатива самих державних утворень, що репрезентувались на переговорах; природна негативна реакція на розвиток контактів України з адміністрацією російських територій, ворожих РНК; черговість розгляду взаємопов'язаних питань; взаємні майнові претензії, зокрема щодо залізничного рухомого складу тощо) і врешті таки домовитись у найголовнішому²⁹.

12 червня 1918 р. між Україною і РСФРР було підписано угоду про попередні умови переговорів, що стала рівнозначною встановленню перемир'я. Згідно з нею на весь час переговорів на всіх фронтах припинялися воєнні дії, встановлювалися правила евакуації громадян обох країн та визнавалося їхнє право переїхати на свою батьківщину разом з майном, відновлювалися залізничне сполучення, телеграфний і поштовий зв'язок, торговельні відносини, для чого у тижневий термін пропонувалося створити паритетну комісію. Сторони обмінювалися консулами. Товариства Червоного Хреста обох країн повинні були вжити заходів для спрощення проїзду військовополонених та інших громадян обох держав і надання їм допомоги в дорозі. Передбачалося негайно розпочати переговори про укладення мирного договору³⁰.

Особливої гостроти, як і передбачалося, набуло питання про демаркаційну лінію між РСФРР і Українською Державою³¹. Хоч обидві делегації в цілому погоджувались, що висхідним моментом тут мав бути етнографічний принцип, насправді кожна сторона домагалася вирішення спірних питань на свою користь, виходячи і з військово-стратегічних міркувань, реальної сили, нерідко при цьому посиляючись на необхідність з'ясувати позицію місцевого населення щодо включення його регіону до тієї чи іншої держави. Неодноразово делегації вдавалися до аргументації своєї позиції уже наявними постановами різних зборів населення про бажання відійти до України (південні повіти Курщини й Воронежчини), чи, навпаки, до Росії (прифронтна смуга Чернігівщини, Київщини), до наукових даних (статистики, переписів населення, діалектологічних карт).

Певний ефект мало посередництво німецьких дипломатів, які долучилися до переговорів як зацікавлена сторона щодо встановлення договірної лінії розташування військ на північному кордоні України³². Російська делегація змушена була піти на певні територіальні поступки відповідно до воєнних реалій.

Довго не вдавалося досягти прогресу і в питаннях про розподіл майна й дату припинення відповідальності України за російські зобов'язання (борги), у підготовці торговельного договору (обмежену угоду на товарообмін обсягом 16–17 млн крб. (рублів) обидві сторони вважали недостатньою). Чимдалі переговори ставали кваліфікованішими. Якщо на початках більше українська сторона намагалася скористатися зі скрутного воєнного становища Росії, то з середини літа, в умовах невсцухаючих селянських повстань, страйків робітників, дедалі очевиднішої воєнної скрути для покровителів гетьманату — німців і австрійців, наростаючою дестабілізацією режиму в Україні прагнула якомога ефективніше скористатися уже російська делегація. Саме з її ініціативи почастишали паузи в переговорах, поїздки дипломатів до Москви на консультації³³.

Останнє пояснювалося частково такими подіями, як заколот лівих есерів, убивство німецького посла в Росії В. Мірбаха, замах на В. Леніна тощо. Однак існували й значно вагоміші причини. Радянську сторону дуже турбувало й навіть дратувало дружнє ставлення Української Держави до Всевеликого Війська Донського на чолі з генералом П. Красновим — адміністративно-державного утворення, яке оформилося за допомогою німців і стало основним плацдармом зародження і зміцнення білого руху. Такий розвиток подій РНК вважав порушенням умов Берестейського миру³⁴, а українська сторона, навпаки, не вбачала тут ніяких суперечностей, претензії до себе кваліфікувала як надумані. Зокрема, українці розраховували, що вони мають усі підстави розв'язувати питання про кордони з Донською областю, що природно самовизначається, без згоди на те РСФРР.

Москва не могла змиритись і з фактичним встановленням контролю Української Держави над Кримом, продовжуючи розглядати його як власну суверенну територію.

Українці мали «зустрічні» претензії. Постійні виступи в московській пресі з симпатіями щодо антигетьманських настроїв, виступів, виразне співчуття страйкарям, повстанцям

кваліфікувались як втручання у внутрішні справи незалежної держави, як підбурювання антиукраїнських елементів і їх провокування на протиправні дії³⁵. Ще з більшим обуренням сприймалися факти допомоги, яку надавали антигетьманським силам з Росії. І буквально гнів викликали спроби окремих членів російської мирної делегації вести антиурядову пропагандистську роботу, не лише користуючись трибуною конференції (ноти, меморандуми, заяви, протести, інтерв'ю), а й порушуючи елементарний етикет, нехтуючи природною ввічливістю до господарів, у колективах, організаціях, під час несанкціонованих поїздок по Україні тощо. Врешті, дійшло до того, що керівники делегації РСФРР увійшли у прямі таємні зносини з провідними діячами опозиційного Українського Національного Союзу, який вступив на шлях підготовки антигетьманського повстання. У помешканні члена УСДРП, товариша міністра фінансів В. Мазуренка голова УНС В. Винниченко, його колеги затіяли нелегальну змову з офіційними представниками РСФРР на міждержавних переговорах. Сам майбутній Голова Директорії зізнався: «Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціатори руху увійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів підчас повстання. Вони згоджувались піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ. Вони зобов'язувалися визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку, ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні.

Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи значіння ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання додержуватись його й зламати з підписом, коли того бажання немає, — я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонованих грошей. Але договір лишився договором»³⁶.

Дещо з подібних фактів ставало відомо охоронним службам гетьманату і вони вдавалися до арештів членів російської

делегатії, співробітників консульства РРФСР в Одесі, до періодичних трусів і вилучення документів. Одного разу спробували навіть затримати Х. Раковського під час його повернення до Москви. Історія миттєво набула скандального характеру і українсько-російські відносини до крайності загострилися .

Природно, все це не могло сприяти успіхові переговорів. Російська делегація навіть налаштувалась на перенесення конференції до Берліна, начебто спеціально підкреслюючи тим зневагу до режиму П. Скоропадського як маріонеткового, і бажання мати справу зі справжніми господарями становища в Україні. Що ж до Києва, то, очевидно, було вирішено вдатись до тактики зволікань, не підписуючи скільки-небудь серйозних документів, і дочекатись падіння гетьманату, яке уявлялось не лише невідворотним, а й недалеким. Відтак вся дипломатична діяльність звелась до пропагандистських акцій. Та й ті згасли на початку жовтня 1918 року.

Тим часом закінчились невдачею сподівання на прилучення до України етнічно спорідненої Кубані. Конкретні плани щодо цього (військовий десант на Катеринодар) багато в чому були авантюрними, залежними від позицій німецьких окупантів. А ті вели подвійну гру, не менше, ніж українців, підтримували «добровольців», що й зірвало задуману операцію. Поваливши на Кубані радянську владу, генерал М. Алексєєв перетворив її не лише на оплот антибільшовизму, а й антиукраїнства³⁷. Д. Дорошенко з великим жалем писав:

«Таким способом, замість приязної або навіть прилученої до нас Кубані повсталала територія, опанована Добровольчею російською армією ген. Алексєєва з її ворожими до українства настроями і плянами відбудови єдино-неділимої Росії. Кубанська Рада мусіла коритись добровольчим генералам, котрі скоро добре дались їй у знаки, а ми мусіли обмежитись заснуванням на Кубані українських консульств і таємних агентур для агітації. Все, що було на Україні активно-ворожого до української державности (з антибільшевицьких елементів), почало орієнтуватись на опановану добровольцями Кубань. Туди переніс своє видавництво відомий ворог українства, редактор «Кієвлянина» В. Шульгин, і між Київом та Катеринодаром почали снуватись таємні нитки зради й повалення української державности. І як частина українських націоналістів шукала для зруйнування Української Держави помочи в російських більшовиках,

так само українці-русофіли шукали її в російських добровольцях»³⁸.

Однак поразка Почвірного союзу у війні, розпад Австро-Угорщини і демократична революція в Німеччині, як наслідок — неминучий вивід з України окупаційного війська, поставили перед гетьманом питання про нових союзників, без яких жодних надій на пролонгацію режиму просто не було. Жодного вибору тут не існувало: єдиний порятунок убачався в «нерадянській Росії», тобто в білій армії, оплотом якої стали суміжні території Дону й Кубані. Та, власне, ще з самих початків свого правління П. Скоропадський відверто симпатизував російському офіцерству, сприяв спробам його консолідації і перетворення на реальну загальноросійську силу. Тому в нових скрутних обставинах була цілком логічною таємна зустріч П. Скоропадського з донським отаманом П. Красновим на станції Скороходово 3 листопада 1918 р. Секретність розмов, які там велися, зберегти не вдалось. А мова йшла про те, щоб саме П. Скоропадський узяв на себе ініціативу у відновленні єдиної і неподільної Росії³⁹. Власне про зміну орієнтацій уже 14 листопада було офіційно заявлено в гетьманській «Грамоті». «Нині перед нами нове державне завдання, — говорилося в документі. — Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила все-російської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць»⁴⁰.

Уряд Ф. Лизогуба «як германофільський» тоді ж було відправлено у відставку, а в новому уряді С. Гербеля Д. Дорошенко на посаді міністра закордонних справ змінив Г. Афанасьєв.

Цим та іншим маневрам, покликаним оперативно зреагувати на каркаломні реалії, змінити зовнішньополітичну орієнтацію Української Держави на Антанту, не судилося збутись. Розпочате Директорією антигетьманське повстання набуло вибухоподібного, широкомасштабного характеру, під ударами якого режим упав.

Таким чином, зовнішньополітичний курс гетьманської держави формувався в надзвичайно складних обставинах. Існуючі суттєві обмеження практично не залишали можливостей для

маневру, для вибору політики, найадекватнішої українським інтересам. Реалізація ж уже визначеної програми стикалася з не менш серйозними труднощами, перешкодами, на подолання яких витрачалися величезні зусилля, та результат виявився все одно далеким від бажаного.

Однак, попри все, тривав процес утвердження України на геополітичному просторі, налагоджувалося функціонування інститутів дипломатичної служби, набувався дуже цінний (у чомусь гіркий) досвід міжнародної діяльності, закладались підвалини наступних зрушень у одній з основних сфер життєдіяльності молодого незалежної держави.

¹ Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України 1917—1920. Невідомі конституції України. — К., 1992. — С. 84.

² Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917—грудень 1918. — К., Філадельфія, 1995. — С. 148—149.

³ Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — Ужгород, 1930. — С. 219.

⁴ Там само. — С. 150—157. Веденєв Д. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917—1920 рр.) Автореф. дис. канд. іст. наук. — К., 1994. — С. 11.

⁵ Див.: Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 470—558.

⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Частина третя. Доба Гетьманщини (1918). — Львів, 1923. — С. 6.

⁷ Там само. — С. 18.

⁸ Там само. — С. 63.

⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2196. — Оп. 1. — Спр. 1898. — Арк. 111.

¹⁰ Див.: Дорошенко Д. Вказ. праця. — С. 63.

¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 10.

¹² Там само. — Арк. 10—11.

¹³ Там само. — Арк. 12—13; Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 рр. — К., 1998. — С. 51.

¹⁴ Див.: Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 209—214; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 34—37.

¹⁵ Там само. — С. 131.

¹⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 19.

¹⁷ Deutsche-Rusiche politik 1917—1941. — Dusseldorf; Bonn, 1962. — S. 33.

¹⁸ Див.: Держалюк М. Вказ. праця. — С. 49.

¹⁹ Там само. — С. 47.

²⁰ Див.: Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 215—218.

²¹ Там само. — С. 219—222; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 38—43.

²² Там само. — С. 222—223; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 43—49.

- ²³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 49.
- ²⁴ Там само. — С. 38—42; Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 223—231.
- ²⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 31—34.
- ²⁶ Див.: Держалюк М. Вказ. праця. — С. 170.
- ²⁷ Документи высшей политики СССР. — М., 1957. — Т. 1. — С. 122.
- ²⁸ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Зб. док. і матеріалів. — К.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999. — С. 261—288; Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923. — С. 162—169; Станчев М. «Миру більшовикам не потрібно» // Пам'ять століть. — 1998. № 1. — С. 58—60.
- ²⁹ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. — С. 126, 291—298.
- ³⁰ Там само. — С. 126—148, 299—301.
- ³¹ Там само. — С. 11—23; Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 168—173; Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Історичні зошити. — К., 1994. — С. 12—17.
- ³² Див.: Держалюк М. Вказ. праця. — С. 81.
- ³³ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. — С. 319—323 та ін.
- ³⁴ Там само. — С. 324—325.
- ³⁵ Там само. — С. 319—323.
- ³⁶ Винниченко В. Відродження нації. — К.; Відень, 1920. — Ч. III. — С. 158—159.
- ³⁷ Див.: Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 197—198.
- ³⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 31.
- ³⁹ Див.: Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 119; Винниченко В. Вказ. праця. — С. 98—99.
- ⁴⁰ Цит. за: Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр. — С. 414.

Карпатська Україна і європейський простір (1919–1939 рр.)

Народився 1951 р. у Тарашанському районі на Київщині. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту імені Максима Горького. Доктор історичних наук, професор, проректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Коло наукових інтересів — історія Другої світової війни, суспільно-політична думка в Україні та міжнародне життя в ХХ ст. Опублікував понад 80 праць, серед них індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники.

Протягом віків українці невтомно боролися за самовизначення і самоутвердження, за державно-територіальний статус. В умовах довготривалого іноземного поневолення населення краю зуміло вистояти перед денационалізаторською політикою чужоземних володарів, зберегти свою мову, культуру, традиції. Жителі краю, перебуваючи під владою іноземних держав, виборювали і певні автономні права.

Як відомо, на руїнах Австро-Угорської монархії виникли нові держави — Австрія, Королівство сербів, хорватів і словенів, Західноукраїнська Народна Республіка, Угорщина і Чехословаччина. За таких обставин постало питання про статус і подальший розвиток Закарпаття. Угорський уряд прагнув зберегти старі кордони, утримати цей край у складі своєї держави. Пам'ятаючи про пережиті страждання та гніт, що його зазнало населення в часи угорського поневолення, більшість людей не хотіла входити до складу Угорщини, виявляла бажання воз'єднатися з великою Україною. Для більшості закарпатців

Україна була державою, де жили їхні брати по крові, а спільною столицею всіх українців вони вважали столярний Київ.

Про прагнення закарпатців возз'єднатися з Україною свідчить рішення Всенародного з'їзду українців Закарпаття, що відбувся 21 січня 1919 р. в Хусті. На ньому були присутні 420 делегатів від 420 тис. українців Закарпаття¹.

Учасники з'їзду одностайно ухвалили рішення про приєднання Закарпаття до України. У ньому зазначалось, що з'їзд не визнає угод про приєднання краю до Угорщини. З'їзд постановив утворити Центральну Народну Раду, яка б захищала інтереси закарпатського населення².

Однак поразка української національної революції не дала закарпатцям здійснити свою давню мрію. 8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської і Хустської Народних Рад. Було утворено Центральну Руську Народну Раду (ЦНРР). Вона ухвалила рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини «на основі повної національної автономії»³.

Треба зазначити, що питання про державну приналежність Закарпаття дуже турбувало карпаторусинську еміграцію США (понад 400 тисяч об'єднаних у «Американській Народній Раді угорських русинів»). Її очолював уродженець Закарпаття адвокат Г. Жаткович. Саме ця громадська організація на своєму засіданні 12 листопада 1918 р. схвалила рішення, щоб закарпатці «з найширшими самостійними правами, як штат, на федеративній основі приєдналися до Чехословацької республіки»⁴.

Не останню роль у приєднанні Закарпаття до новоствореної Чехословацької республіки відіграли політичні лідери ЧСР, зокрема президент Т. Масарик та міністр закордонних справ С. Бенеш, які були зацікавлені в розширенні території своєї держави.

Паризька мирна конференція розглянула питання статусу Закарпаття. На основі Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. було прийнято остаточне рішення про приєднання краю до Чехословаччини.

На думку деяких дослідників, з урахуванням усіх тодішніх реалій, обставин, можливостей і альтернатив історичного розвитку, об'єднання закарпатських русинів-українців з однією з найдемократичніших на той час держав у Європі — Чехословацькою республікою — було єдино правильним і вод-

ночас оптимальним варіантом, оскільки відкривало нові можливості для соціально-економічного й національно-культурного розвитку закарпатців⁵.

За Сен-Жерменським договором Чехословацька держава зобов'язувалась надати Закарпаттю якнайширше самоуправління — із власним Сеймом і законодавчими правами. Чехословацький уряд гарантував представництво від Закарпаття в законодавчих органах ЧСР. До місцевих органів влади мали призначатися представники місцевого населення.

Всі основні положення Сен-Жерменського договору стосовно автономних прав Підкарпатської Русі були зафіксовані в Конституції Чехословацької республіки, прийнятій 29 лютого 1920 р.⁶

Першим нормативним актом, що визначав правовий статус органів державного управління на цій території, був «Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі», виданий Радою Міністрів ЧСР і введений у дію 18 листопада 1919 р. У цьому документі було визначено назву краю — «Підкарпатська Русь» та закріплено її Конституцією ЧСР. На підставі Генерального статуту створено тимчасовий автономний орган — Директоріум, який мав лише дорадчі функції при так званому «Цивільному Управлінні». Його невдовзі було ліквідовано за новим урядовим розпорядженням «Про зміну Генерального статуту Підкарпатської Русі» від 26 квітня 1920 р. Згідно з розпорядженням на чолі Підкарпатської Русі 5 травня 1920 р. призначався тимчасовий губернатор. Ним став голова «Американської Народної Ради угорських русинів» Г. Жаткович⁷.

Можна з упевненістю сказати, що новий державний статус Закарпаття порівняно з його перебуванням у складі Угорщини мав велике позитивне значення. Привнесення в життя Підкарпатської Русі конституційної системи демократичної держави започаткувало політизацію та соціальну структуралізацію закарпатського суспільства, сприяло становленню елементів демократичного суспільства, зокрема багатопартійності, прав людини, плюралізму в політичній думці. Неабиякого розвитку набрала культура, зокрема народна освіта, з'явилися свої фахівці з найрізноманітніших галузей знань, що сприяло духовному відродженню закарпатців.

Разом з тим «гарантована де-юре автономія залишалася де-факто лише на папері»⁸. Практично до останніх днів існування Чехословацької республіки автономні права Підкарпатської Русі так і не були реалізовані. Невиконання Чехословацьким урядом своїх гарантій за Сен-Жерменським договором щодо автономії спричинило протистояння між Прагою і суспільно-політичною думкою краю. Рух русинів-українців за свої права був масовим, у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання і національно-культурні товариства.

Зволікання уряду ЧСР з наданням автономії Підкарпатській Русі пояснювалось тим, що він боявся створення прецеденту для інших національних груп, вбачаючи у цьому загрозу національно-державним інтересам і цілісності республіки.

Обмежуючись обіцянками, ігноруючи прагнення закарпатців до автономії, що була гарантована міжнародними угодами, уряд ЧСР цим самим викликав рух протесту більшості русинів, які поступово почали усвідомлювати себе українцями. Впродовж 20—30-х років не згасала ідея соборності, що виникла в 1918 р., у період розпаду Австро-Угорської монархії. Цей рух охоплював широкий спектр політичних сил — від комуністів, просвітницьких організацій до прихильників націоналістичних ідей і поглядів.

Водночас на Закарпатті були сили, які виступали за інші шляхи розв'язання питання про державну приналежність цього куточка української землі. Частина їх боролася за повернення краю до Угорщини. Політичні лідери проугорської орієнтації «підготували ґрунт для окупації в березні 1939 р. Карпатської України, що спричинило до винищення мадярами десятків тисяч карпато-українців, зокрема всієї національно свідомої інтелігенції»⁹.

На Закарпатті існувало політичне угруповання проросійської орієнтації, яке вважало русинів частиною російського народу і проводило проросійську політику в усіх сферах життя, прагнучи довести правоту своїх поглядів.

Потрібно сказати й про те, що поряд з українофільським і русофільським напрямками у Підкарпатській Русі існували політичні сили, які вважали русинів частиною східного слов'янства, але не ототожнювали їх ні з українцями, ні з росіянами. Вони вважали себе русинами, близькими в етнічному відношенні до українців, але не тотожних з ними¹⁰.

Власне, під знаком протистояння цих політичних і національно-культурних напрямів складалося внутрішньополітичне життя Закарпаття. Основною суперечкою між ними було питання про походження та етнолінгвістичну приналежність місцевого слов'янського населення. Треба наголосити, що Закарпаття є справді частиною української землі. Водночас, як справедливо зазначає відомий історик І. Гранчак, Закарпаття «земля усіх народів, які проживають тут віками»¹¹. Як відомо, в краї проживали і проживають угорці, німці, євреї, румуни та інші національності.

Включення Закарпаття до складу Чехословацької республіки сприяло демократизації суспільно-політичного життя. Яскравим доказом цього було створення та активна діяльність політичних партій. Процес формування партій розпочався в 1919 р. В 1921 р. їх було 18, в 1922 р. — 22. Пізніше, напередодні парламентських виборів 1924 р., їх кількість зросла до 30¹². Всі партії виражали політичні інтереси та національно-культурні орієнтації згаданих вище політичних сил Закарпаття.

Створення політичних партій сприяло зростанню політичної свідомості та політичної культури народних мас. Певною мірою створення великої кількості політичних партій свідчило про поляризацію суспільства, а також виступало показником його демократичності. Більшість лідерів партій висловлювали невдоволення політикою уряду ЧСР, який затягував вирішення питання про автономію. У програмах майже всіх партій це питання, як правило, було одним з основних.

Разом з тим, потрібно зауважити, що, відповідно до політичної кон'юнктури, партії міняли свої програми й орієнтацію, відбувалися розколи, окремі з партій зливались у політичні об'єднання на тимчасових або постійних засадах. Особливо посилювалось розмежування в партіях у 30-ті роки. Це був період активного зростання національної свідомості населення. Та частина інтелігенції, що вважала себе українцями, намагалася згуртувати жителів краю на національній основі, вела активну просвітницьку, духовну діяльність. Наприклад, лідер Української аграрної партії відомий громадсько-політичний діяч Закарпаття С. Ключурак закликав свідому інтелігенцію активізувати свою діяльність на культурно-освітній, господарській, економічній і політичній ниві. «Тим ми хочемо, —

наголошував він, — з темного русина зробити свідомого члена українського народу, хочемо з матеріально ожебраченого й визискуваного хлопа-селянина зробити матеріально й політично незалежного чинника... Народ Підкарпаття складає одну цілість з українським народом інших земель — ми є членами української нації. Це говоримо ясно й одверто. Поневолення й утиски українського народу над Дніпром, у Галичині та на Буковині так само болісно для нас, як і для цілого українського народу»¹³.

Під впливом діяльності національно свідомої інтелігенції української орієнтації спостерігалися прояви національного культурного відродження Підкарпатської Русі. Водночас соціально-економічне становище населення залишалось тяжким. Це значною мірою зумовлювалось нерівноправною політикою уряду ЧСР. Конкурентна боротьба монопольних об'єднань західноєвропейських держав на міжнародному ринку обмежувала експорт чехословацьких промислових товарів. Щоб компенсувати обмеженість зовнішніх ринків і забезпечити своєму капіталу монополію на внутрішньому ринку, чехословацький уряд проводив політику деіндустріалізації національних окраїн, зокрема й Закарпаття¹⁴.

На розвиток продуктивних сил краю негативно вплинула світова економічна криза 1930-х років. Дискримінаційна політика чехословацького уряду в галузі промисловості, транспорту, сільського господарства стримували соціально-економічний розвиток.

Тяжким було становище робітників. Підприємці порушували закон про 8-годинний робочий день, який тривав 12–14, а іноді 16 годин. Страшним лихом було безробіття. Більшість безробітних не одержувала матеріальної допомоги. Постійна незайнятість населення, надмірне визискування робітників спричинили злидні й голод. Економічний і соціальний гніт посилювався національною нерівноправністю і політичним безправ'ям. Робітництво розгортало боротьбу за поліпшення життєвих умов, політичні права і соціальну справедливість.

Сільське господарство залишалось провідною галуззю народного господарства Закарпаття. У 20-х роках відбувалася еволюція поміщицького і селянського господарства у напрямку капіталістичного розвитку. Та все ж дискримінаційна аграрна політика чехословацьких властей сприяла збереженню знач-

них залишків кріпосництва. Поміщицьке землеволодіння, приріст населення, слабкий розвиток промисловості призвели до значного аграрного перенаселення. Селянство Закарпаття, як і робітництво, зазнавало національних утисків, жило в умовах політичного безправ'я. Усі ці фактори сприяли зростанню революційно-визвольної боротьби.

Основною формою боротьби трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, захист своїх інтересів були страйки. Вони здебільшого мали економічний характер. У ході страйків і демонстрацій міцніла єдність і згуртованість робітничих лав. У багатьох випадках буржуазія змушена була задовольнити вимоги страйкарів.

Ефективною формою боротьби за національні права населення Закарпаття були першотравневі демонстрації, що мали переважно політичний характер. Вони проходили під гаслами соборності українських земель, захисту національних і соціальних прав закарпатських українців. Національно-визвольна пропаганда непокоїла правлячі кола, які намагалися заборонити або обмежити виступи трудящих.

Чехословацький уряд поступово обмежував і ті куці права, які надавалися Закарпаттю першими нормативними актами. Так, 14 липня 1927 р. було прийнято закон про організацію політичного управління, який називали також законом про адміністративну реформу. Згідно з ним, внутрішню організацію життя в країні, зокрема й на території Закарпаття, здійснювало Міністерство внутрішніх справ та його відомства, а не обрані народом представники¹⁵.

Відповідно до закону, вся територія Чехословацької республіки поділялася на чотири землі: Чехія, Моравія-Сілезія, Словаччина і Земля Підкарпатурська. На чолі Підкарпатської землі було поставлено губернатора А. Розсипала, в руках якого зосередилась вся повнота влади. Як зазначає М. М. Болдижар, «ця адміністративна реформа була проведена без будь-яких консультацій з політичними силами Підкарпатської Русі, не кажучи вже про врахування волевиявлення населення»¹⁶.

Вважаючи, що мета цієї адміністративної реформи — затягнути надання автономії Підкарпатській Русі, Центральна Руська Народна Рада 9 лютого 1927 р. надіслала Меморандум на ім'я президента, міністрів, депутатів і сенаторів Чехословацької республіки. У Меморандумі висловлювався рішучий протест про-

ти урядового законопроекту про адміністративну реформу, що був ухвалений усупереч раніше взятим зобов'язанням уряду ЧСР про надання Закарпаттю автономії. Зазначалося, що однією з умов уходження Закарпаття до складу Чехословаччини було виконання нею умов Сен-Жерменського договору про автономію. Це зафіксовано також і в Конституції країни. На жаль, і міжнародні, і внутрідержавні законодавчі акти уряд Чехословаччини проігнорував. Не було визначено кордонів Закарпаття, не обрано Сейму краю, немає місцевого самоврядування, — замість нього краєм править губернатор, призначений центром, а це не передбачено попередніми законодавчими актами. На посади адміністративних органів не допускається місцеве населення, там урядують переважно чехи, що викликає невдоволення закарпатців.

Автори Меморандуму рішуче вимагали від празького уряду проведення виборів до автономного крайового Сейму, створення парламентської комісії для підготовки скликання Сейму, організації автономної адміністрації та контролю за її діяльністю, встановлення справедливого етнографічного кордону між Закарпаттям і Словаччиною.

Меморандум підписали провідні діячі Центральної Руської Народної Ради як русофільського, так і українофільського спрямувань, які в питаннях автономії часом об'єднувалися і діяли в інтересах свого народу¹⁷.

Штучно стримуючи надання автономії Підкарпатській Русі, уряд ЧСР робив певні кроки в напрямі «чехізації» краю. Як свідчать учасники тих подій та дослідники, крайовий уряд, очолюваний ставлениками Праги, обмежував права місцевого населення. Це посилювало конфронтацію між місцевими політичними силами і центральним урядом.

Доказом «чехізації» Закарпаття може служити поширення мережі шкіл з чеською мовою навчання. Здебільшого в цих школах навчалося по кілька дітей чеських адміністративних чиновників. Решта були діти місцевих жителів — русинів, євреїв та ін. На відміну від місцевих, такі школи розташовувались у новозбудованих приміщеннях, вони безкоштовно забезпечувались підручниками, зошитами, обладнанням, одягом. Українські школи програвали їм у всіх відношеннях. На початок 30-х років на Закарпатті виникла ціла мережа чеських шкіл —

160 сільських, 14 міських, 3 середніх, 1 учительська семінарія, 18 фахових шкіл¹⁸.

Дискримінація місцевого населення спостерігалася в багатьох галузях народного господарства. Так, у поштових і телеграфних відділеннях працювало 256 чехів, 50 словаків, 48 осіб інших національностей і всього 109 місцевих жителів. У фінансових органах — 41 русин і 1879 представників інших національностей, в тому числі 1182 чехи, 10 словаків. Із 2262 державних службовців Закарпаття був лише 301 місцевий житель. І це в той час, коли вже чимало молоді краю закінчили середні школи, вищі навчальні заклади, тривав активний процес формування місцевої інтелігенції¹⁹.

Спостерігаючи за зростанням національної свідомості українського населення і вбачаючи в цьому загрозу виходу Підкарпатської Русі зі складу ЧСР, місцеві адміністративні органи, очолювані представниками Праги, переслідували будь-які прояви українства. Наприклад, у 10-ту річницю існування Чехословацької республіки жандармерія за наказом губернатора А. Розсипала з будинків русинів, що ідентифікували себе з українцями, зривала синьо-жовті прапори, забороняла носити атрибути, пов'язані з українською національною символікою. На демонстрації, влаштованій шкільною молоддю в Ужгороді, жандарми зривали з грудей учнів синьо-жовті стрічки та відзнаки. Ця акція викликала гострий протест населення в усій Підкарпатській Русі. Русини-українці розгорнули боротьбу на захист української національної символіки.

Голова Центральної Руської Народної Ради А. Волошин надіслав Меморандум на ім'я уряду ЧСР. У ньому викладено історію українського синьо-жовтого прапора, наголошено, що цей символ українства з давніх часів використовувався населенням Закарпаття. У Меморандумі містились вимоги, щоб уряд видав розпорядження чехословацьким адміністративним органам на дозвіл під час свят поряд з державним вивішувати на будинках мешканців синьо-жовтий прапор. Чинovníки, які допустили зневажливе ставлення до українського прапора, мають бути відкликані зі своїх посад і притягнуті до відповідальності.

Питання про український синьо-жовтий прапор неодноразово обговорювалось на засіданнях Крайового уряду в Ужгороді, на сторінках закарпатської преси. І лише наприкінці 1934 року

центральный уряд видав розпорядження — віднині дозволялося русинам-українцям використовувати синьо-жовтий прапор, давній державний символ української державності²⁰.

У сучасній історичній, публіцистичній літературі, спогадах учасників тих подій — державних, політичних діячів, зарубіжних учених існують різні думки стосовно періоду, коли Підкарпатська Русь перебувала в складі Чехословаччини. Певну рацію мають ті автори, які пишуть, що Прага не бажала бачити Закарпаття автономною державною структурою. Як зазначає відомий дослідник В. Коваль, «то не була вільна Україна... чехословацькі власті, так, як і всілякі інші власті, намагалися зцементувати свою державу, тобто зробити словаків подібними до чехів, українців подібними і до словаків, і до чехів»²¹.

Разом з тим, дослідники віддають належне урядові Чехословацької республіки, який вживав необхідних заходів для гармонійного розвитку цього занедбаного краю, що довгі роки був під владою Угорщини. За словами В. Ковалю, «треба віддати належне Чехословаччині, вона більше добра зробила українцям, аніж будь-хто»²².

Закарпатський дослідник Б. Галас зазначає, що Чехословацький уряд певною мірою здійснював «чехізацію», яка проводилась зваженими і витонченими методами. Двозначна стратегія на «окультурення» слов'янського етносу Закарпаття була очевидною. Однак, пише він, було б помилково оцінювати цю етнокультурну й політичну полігамію як негативне явище. В умовах демократії дістали майже рівні права і можливості всі культурно-просвітительські, а до певної міри і політичні напрями. Українство трансформувалося з культурно-просвітительського руху в радикальну політичну течію²³.

Деякі дослідники вважають, що засновники Чехословацької республіки нібито усвідомлювали тимчасовий характер приєднання Закарпаття до своєї держави. З цього приводу, на наш погляд, є слушним твердження історика С. Віднянського про те, що головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття було втримання й поступова його інкорпорація в суспільно-політичну і соціально-економічну систему Чехословаччини з урахуванням історично-національних особливостей Підкарпатської Русі²⁴.

Політичні суперечки та протистояння між українофілами та русофілами ставали на перешкоді до спільної боротьби за ав-

тономію Підкарпатської Русі. Це використовував уряд ЧСР, який заявляв, що населення краю «не дозріло» до автономії.

У серпні 1936 року політичні лідери українофільського і русофільського напрямів у питанні про автономію врешті-решт дійшли згоди. Разом вони розробили «Проект Закону Центральної руської ради про Конституцію Автономної Підкарпатської Русі». В основу проекту було покладено умови Сен-Жерменського договору. В листопаді 1936 року делегація представників обох політичних напрямів подала пражському урядові цей проект. Однак його було відхилено²⁵.

Тим часом, особливо з приходом до влади у Німеччині А. Гітлера, геополітична напруга в Європі почала швидко зростати. В центр міжнародних подій потрапляє Чехословаччина.

Намагаючись відірвати від Чехословаччини Судетську область, Гітлер домігся скликання 28—30 вересня 1938 р. у Мюнхені конференції. У ній узяли участь Гітлер, французький прем'єр-міністр Даладье, керівник фашистської Італії Муссоліні і англійський прем'єр-міністр Чемберлен. Чехословацьку делегацію було запрошено, щоб вислухати вирок. 1 жовтня німецькі війська окупували Судети. Мюнхенська змова започаткувала розчленування ЧСР.

Мюнхенська угода мала безпосередній вплив на міжнародні події в Європі й у всьому світі. Західні держави фактично дали Гітлерові свободу дій, вважаючи, що він залишить їх у спокої, втягнувшись у вирішення питання «східного життєвого простору» для майбутньої «Великої Німеччини».

У контексті цих подій набуває актуальності питання про долю Карпатської України (Рутенії, Підкарпатської Русі, Закарпаття). Саме цей клаптик української землі мав стати торгом між Німеччиною, Польщею, Радянським Союзом і Угорщиною.

«Чехословацька криза» вкрай загострила стосунки між державами, що мали спільний кордон з Підкарпатською Руссю. Українські політичні угруповання краю активізували свою діяльність, намагаючись реалізувати давно обіцяну урядом ЧСР ідею про автономію. Не бажаючи мати «П'ємонта» — зародка самостійної української держави, — уряди Польщі й Угорщини посилили політичну діяльність, щоб не допустити проголошення навіть автономної Підкарпатської Русі. У серпні 1938 р. угорський регент М. Хорті здійснив поїздку до Німеччини.

У розмові з Гітлером він намагався заручитись його підтримкою щодо питання про ревізію Версальських угод і повернення Угорщині Словаччини і Закарпатської України. З цього приводу німецький генерал А. Йодль у своєму щоденнику занотував, що Хорті та його міністри приїхали з надією на те, що в ході війни в недалекому майбутньому, з допомогою німецької армії буде відновлено стару угорську державу²⁶.

У ході переговорів угорській делегації дали зрозуміти, що вже недалекий той час, коли розв'язуватиметься чехословацька проблема, тому Угорщина має бути готовою до того, щоб виступити з територіальними претензіями до Чехословаччини, взяти участь разом з Німеччиною в її ліквідації та отримати Словаччину і Закарпатську Україну.

Спочатку М. Хорті погодився на цю пропозицію. Однак, остерігаючись реакції Югославії і Румунії, на конференції країн Малої Антанти у м. Блед (Югославія), делегація Угорщини оголосила, що відмовляється надавати військову допомогу Німеччині. Це викликало незадоволення Берліна. Адже Гітлер сподівався, що під час свого вступу в Судетську область з допомогою Польщі й Угорщини Чехословаччину буде ліквідовано остаточно. Регентові М. Хорті дали зрозуміти, що допомогу Угорщині в розв'язанні її територіальних проблем Німеччина надасть лише тоді, коли її політика відповідатиме намірам і планам рейху²⁷.

У подальших німецьких експансіоністських планах Гітлер передбачав остаточно знищення Чехословацької республіки. Уже 21 жовтня 1938 р. слідом за окупацією Судетської області він видав директиву про «остаточне вирішення чехословацького питання»²⁸. Чехословаччина мала зникнути з політичної карти Європи. Разом з тим, територіальні вимоги до ЧСР висували Польща, Румунія та Угорщина.

У контексті цих претензій усе гостріше поставало питання про долю Підкарпатської Русі, народ якої вів боротьбу за автономію, передбачену міжнародними угодами і Конституцією Чехословаччини. Розігруючи «закарпатську карту», Гітлер підтримував відцентрові сили, що діяли в Чехословаччині. Однак він спочатку відхилив вимогу Угорщини про негайне захоплення Підкарпатської Русі. Берлін підтримав автономію Словаччини, яка була проголошена 4 жовтня 1938 р. Наслідуючи приклад словаків, закарпатські автономісти українофільського і русо-

фільського напрямів, дійшовши згоди, 8 жовтня також проголосили автономію Підкарпатської Русі. Розуміючи, що країна перебуває на грані розвалу, уряд ЧСР вирішив урятувати її, проголосивши 10 жовтня 1938 р. федерацію в складі Чехії, Словаччини і Підкарпатської Русі, автономію якої чехословацький уряд визнав 11 жовтня. Отже Закарпаття, де проживало українське населення, виявилось єдиною українською територією, яка врешті виборола автономні права. Підкарпатська Русь, яка за рішенням автономного уряду від 3 грудня 1938 р. почала називатись Карпатською Україною, отримала право здійснювати власну внутрішню і зовнішню політику, а населення цього занедбаного краю дістало можливість будувати свою українську державу.

Проголошення Чехословацької федерації не задовольнило польський уряд, оскільки він сподівався на перемогу пропольськи налаштованого політичного угруповання, очолюваного К. Сідором. Це угруповання виступало за проголошення незалежності Словаччини, яка б приєдналася до Польщі, утворивши польсько-словацьку федерацію. Угорщина через непоступливість Німеччини вважала себе обділеною під час вересневої кризи, бо не отримала ні Словаччини, ні Закарпатської України. Значний виграш мала Німеччина, яка не допустила створення спільного польсько-угорського кордону, що відповідало військово-стратегічним планам рейху.

Та, всупереч німецькій позиції, регент Угорщини М. Хорті все ж намагався форсувати територіальне питання, звернувшись за допомогою до польського уряду. Під час переговорів у Варшаві польських і угорських делегацій у жовтні 1938 р. угорські дипломати просили поляків сприяти приєднанню Закарпаття до Угорщини²⁹.

Однак сподівання угорців на швидке вирішення цього питання знову наштовхнулись на опір німецького уряду. На це були свої причини. Тут ураховувалися рекомендації верховного головнокомандування (ОКВ) міністерству закордонних справ, яке попереджало, що у випадку створення спільного польсько-угорського кордону можливе виникнення на східному кордоні Німеччини блоку держав. До цього блоку за польськими планами мали входити Польща, Румунія, Угорщина, Югославія, Італія. Цей блок мав бути спрямований як проти Радянського Союзу, так і проти Німеччини. У меморандумі держсекретаря

Німеччини Е. Вермана також не рекомендувалося передавати Карпатську Україну Угорщині, щоб не допустити проголошення її незалежності. Залишається, зазначалось у меморандумі, лише один шлях — орієнтація автономної Карпатської України на Словаччину або Чехословаччину. Це був найоптимальніший, з погляду Німеччини, варіант. Ним у майбутньому могли б скористатися, спекулюючи на гаслі «самовизначення» .

Питанню щодо подальшої долі Словаччини і Карпатської України великого значення надавав сам Гітлер, який особисто розглядав пропозиції, підготовлені міністерством закордонних справ. Він тимчасово підтримував ідею надання їм автономії у складі Чехословаччини — до остаточного розв'язання цього питання згідно з подальшими планами рейху. А поки що А. Гітлер наказав відповідним службам якомога менше втручатися у питання, пов'язані з цим регіоном, зокрема із Закарпаттям. 7 жовтня 1938 року міністерство зовнішніх справ Німеччини розіслало інструкцію до всіх німецьких посольств. Вона орієнтувала на дружні відносини з Прагою; підтримку угорських домагань у питанні вирівнювання кордонів шляхом переговорів та словацької вимоги щодо автономії Карпатської України. Німеччина тимчасово проти польсько-угорського кордону, але водночас активно не виступає проти польсько-угорських домагань; нині німецьким гаслом є «самовизначення»³⁰.

У циркулярі, надісланому міністерством у німецьке посольство в Празі, інструкція була більш конкретизована. Вказувалось, що потрібно виявляти стриманість у словацькому і карпато-українському питанні, нічого не публікувати про події в Карпатській Україні. Питання про відкриття там генерального консульства відкладалося.

Німецький уряд, дотримуючись тактики вичікування, приховуючи і маскуючи свою політику, намагався отримати найбільші вигоди. Він фактично спекулював на питанні про подальшу долю Карпатської України, ставлячи дилему: або проголошення самостійної Закарпатської України під протекторатом Німеччини (тоді б Угорщина нічого не отримала), або її приєднання до Угорщини. Цим самим Гітлер прагнув вплинути на політику Польщі й Угорщини, добиваючись від них нових поступок. Щодо Угорщини, то він хотів повернути її до антигітлерівського пакту в обмін на приєднання до неї Карпатської України³¹.

Польський уряд висував пропозиції щодо приєднання Карпатської України до Угорщини, утворення спільного польсько-угорського кордону, щоб позбавитись загрози утворення на Закарпатті плацдарму для підіривних дій проти Польщі. Він побоювався, що незалежна Карпатська Україна може стати стимулом для галицьких українців у боротьбі за українську соборну незалежну державу.

В експансіоністських планах Гітлера Польща посідала чільне місце. Її територія однією з перших мала увійти до «життєвого простору» майбутньої «Великої Німеччини». Особливо гостро у міждержавних стосунках стояло питання Данціга (Гданськ) і Польського коридору.

З приходом до влади нацистів це питання дуже загострилось. Гітлерівський уряд висунув вимогу до поляків повернути Данціг і побудувати в коридорі автостраду та двоколійну залізницю для зв'язку з Пруссією. Польський уряд не бажав іти на поступки німецьким вимогам. Одним із пунктів торгу між обома країнами було українське питання. Історик А. Трубайчук з цього приводу писав: «Гітлер використовував українську проблему лише як об'єкт для торгів з Польщею, як своєрідну карту, і не просту, а козиру карту в безсоромній грі з Польщею, оскільки ніякої незалежної польської держави він терпіти не бажав»³².

Зважаючи на те, що нацистська Німеччина не була готова до війни на два фронти, їй потрібно було забезпечити собі тил зі сходу, з боку СРСР. Так Гітлер мав намір з'ясувати можливу позицію польського уряду щодо його планів і добитися нейтралітету Польщі. При цьому у здійсненні своїх намірів нацистські верховоди широко використовували питання про Карпатську Україну. Не розкриваючи своїх планів стосовно Карпатської України, німці нібито подавали Польщі певні надії на задоволення її вимог щодо встановлення спільного польсько-угорського кордону. Водночас вони постійно тримали поляків у напрузі, погрожуючи в перспективі перетворити Карпатську Україну на вогнище національно-визвольного руху проти Польщі.

У своїх інтересах німецька дипломатія використовувала антирадянські настрої польських правлячих кіл. Так, на зустрічі міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа з послом Польщі у Берліні Ю. Ліпським 27 вересня 1938 р. німець-

кий міністр вирішив прозондувати позицію поляків щодо приєднання Польщі до антикомінтернівського пакту. Ю. Ліпський стримано поставився до цієї пропозиції, разом з тим неприхильно висловився про політику СРСР. Для цього у польського посла були вагомі підстави. Напередодні, а саме 23 вересня 1938 р., радянський уряд виступив із заявою на адресу Польщі, в якій говорилося, що у випадку нападу польської армії на Чехословаччину буде розірвано польсько-радянський договір про ненапад³³.

Безумовно, це не могло не турбувати польський уряд, який балансував між Німеччиною і Радянським Союзом. В той же час німецький уряд наполягав, щоб Польща офіційно заявила про прийняття вимог Берліна, бо лише тоді було б вирішене питання про створення спільного польсько-угорського кордону.

Польський уряд був стурбований тим, що події в Карпатській Україні викликали посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Серед української молоді поширювались патріотичні прагнення допомогти братам-закарпатцям будувати молоду державу, захистити її від посягань зовнішніх ворогів. На Закарпаття через польський кордон проникали сформовані в Галичині групи юнаків.

Національно-визвольну боротьбу на західноукраїнських землях підтримували українські депутати в польському Сеймі і Сенаті. Вони вимагали, за прикладом Карпатської України, проголошення автономії для Східної Галичини.

За таких умов польський уряд схилився до переговорів з Берліном, сподіваючись на підтримку Гітлера у вирішенні життєво важливих питань, зокрема встановлення спільного кордону з Угорщиною.

24 жовтня 1938 р. на обіді, влаштованому міністром закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропом польському послові Ю. Ліпському, розмова черговий раз зайшла про нагальність вирішення питання про Данціг і Польський коридор. Крім того, Гітлер вимагав, щоб Польща приєдналася до антикомінтернівського пакту. Взамін на це Німеччина пропонувала продовжити термін дії пакту про ненапад, укладеного в 1934 р. на 25 років. Польщі гарантувалася непорушність польських кордонів. Мова також ішла про спільні дії в Африці для захоплення там колоній і депортації туди понад трьох мільйонів євреїв, що проживали в Польщі³⁴.

Обговорювалося й українське питання. Поляки доводили німецькій стороні, що Карпатська Україна має для Польщі важливе значення тому, що надання їй автономії викликає на сусідніх з нею західноукраїнських землях, які входять до складу польської держави, посилення національно-визвольної боротьби, а це робить неможливим проведення тут польської політики. Крім того, польський уряд був стурбований тим, що українське питання може бути використане німцями проти Польщі на зразок «судетського варіанту», якщо для розчленування країни буде використана серйозна динамічна ідея українського націоналізму.

У відповідь Й. Ріббентроп дав зрозуміти Ю. Ліпському, що бажання Польщі об'єднати Карпатську Україну з Угорщиною і в такий спосіб створити спільний польсько-угорський кордон може бути задоволене лише за умови вирішення питання про повернення Німеччині Данціга та будівництва в Польському коридорі автостради і залізниці. Польський уряд, зауважив Ю. Ліпський, на це погодитись не може³⁵.

Як зазначав посол СРСР у Берліні А. Мерекалов у своєму донесенні в Москву від 11 березня 1939 р., в Німеччині ще з минулого року визначилась особлива позиція у питанні про Карпатську Україну. Не потребуючи більше польсько-угорської підтримки, Гітлер не бажав її поділу між Польщею і Угорщиною. «Усі зусилля посла Ліпського, який намагався дістати згоду щодо такого варіанту поділу і котрий, так би мовити, запропонував взамін ряд домовленостей в питанні «коридору» та в галузі економіки, не мали ніякого успіху»³⁶.

Відмова Варшави виконати німецькі вимоги викликала обурення нацистського уряду. У відповідь почався тиск на польський уряд за різними напрямками: агітація серед української спільноти на західноукраїнських землях, антипольська діяльність у Карпатській Україні, інспіровані Берліном радіопередачі українською мовою з Праги, Відня і Лейпціга, постійні публікації статей, які схвалювали створення «Великої України» і підтримували автономістські прагнення української меншини в Польщі, новий підхід Берліна до питання про данцізький коридор.

У той час, коли долю автономії Карпатської України вирішували інші держави, її уряд, очолюваний А. Волошином, який 26 жовтня 1938 р. прийшов на зміну проугорському уря-

дові А. Бродія, з перших днів свого існування шукав підтримки у Європі, намагаючись захистити суверенітет своєї країни від посягань з боку Польщі та Угорщини. Уряд А. Волошина сподівався на допомогу Німеччини, яка нібито переймалася долею Карпатської України.

Як нині відомо, це була насправді лжетурбота, бо питання про Карпатську Україну, як і українське питання загалом, використовувалось Берліном у своїх тактичних і стратегічних планах.

Однак уряд Карпатської України поки що, не відаючи про справжні наміри нацистської Німеччини, все ж сподівався на допомогу Берліна. Виходячи з цього, спеціальна делегація Карпатської України в жовтні 1938 р. передала німецькому урядові меморандум, в якому зазначалося, що Карпатська Україна є складовою частиною всієї України, тому її населення усвідомлює свої обов'язки щодо всього українського народу. Уряд Карпатської України очікує на допомогу Німеччини, щоб не стати жертвою агресії з боку сусідніх країн до того часу, доки Закарпаття не об'єднається з матірньою Україною. Уряд А. Волошина просив узяти Карпатську Україну під міжнародне заступництво держав-учасниць Мюнхенської конференції, направити в країну військові контингенти для охорони разом з місцевою міліцією кордонів та підтримання внутрішнього порядку.

Звичайно, нацистська Німеччина не збиралася підтримувати Карпатську Україну, розігруючи «закарпатську карту» у відносинах з Польщею, Угорщиною, СРСР та іншими країнами. Спекуючи гаслом «самовизначення», Берлін, при підтримці Італії, хоч і не визнавав домагань Польщі та Угорщини на спільний польсько-угорський кордон, все ж вирішив частково задовольнити територіальні вимоги Угорщини за рахунок Карпатської України. 2 листопада 1938 р. у Відні відбулося засідання німецько-італійського арбітражного суду. Сюди було запрошено делегації Угорщини і Чехословаччини. Вирок був надзвичайно суворим. Від Карпатської України на користь Угорщини «відірвали» найкращу південну територію з містами Ужгород, Мукачеве і Берегове, десятками сіл і містечок з населенням 180 тисяч чоловік, що складало 1856 кв. км площі. Закарпаття було повністю відрізане від прямого залізничного сполучення з Європою.

Рішення Віденського арбітражного суду справило негативне враження на українську суспільно-політичну думку, на всіх українців, розкиданих по світах. Зовнішньополітичне бюро нацистської партії, очолюване А. Розенбергом, на початку березня отримало донесення, в якому містився аналітичний матеріал з українського питання. В донесенні йшлося про те, що проголошення автономії Карпатської України породило в п'ятдесяти мільйонах українців велику надію на швидке здійснення їхньої мрії щодо створення соборної незалежної держави. Однак Віденський арбітражний суд похитнув віру в те, що Німеччина широко думала про реалізацію прав народів на самовизначення. В цьому випадку — українського народу³⁷.

Отже, нацистська Німеччина, прагнучи залучити на свій бік Угорщину, демонструвала політику поступового врахування угорських територіальних претензій за рахунок інших держав. У свою чергу уряд Угорщини не збирався зупинитись на досягнутому, готувався силою зброї приєднати решту території Карпатської України. У цьому питанні регент М. Хорті заручився підтримкою Польщі. Але ініціатива Угорщини не входила у стратегічні плани Берліна, тому Гітлер заборонив завчасний збройний виступ угорських агресорів проти молоді Карпатської України. Напад на неї трактувався б як порушення рішень Віденського арбітражного суду. А це завдало б шкоди міжнародному авторитетові арбітрів — Італії і Німеччини³⁸.

У дипломатичних колах та урядах західних держав склалася думка, «що Німеччина має намір встановити свій протекторат над Карпатською Україною, яка проголосить себе незалежною державою»³⁹.

У засобах масової інформації багатьох країн з'явилися численні публікації, інтерв'ю, заяви про те, що Гітлер планує оволодіти Карпатською Україною, щоб з її території розгорнути наступ на радянську територію й відірвати від СРСР радянську Україну. Ще одне підтвердження цьому — думка американського посла у Франції В. Буллита, яку він висловив у розмові 21 листопада 1938 р. з польським послом у Вашингтоні Е. Потоцьким. Торкнувшись українського питання, він зазначив, що Німеччина претендує на Україну. Німецький уряд має повністю сформований український штаб (мабуть, потрібно розуміти, якийсь уряд. — *І. Д.*), який у майбутньому має взяти владу в Україні у свої руки. Що навіть така Україна,

яка знаходитиметься під егідою Німеччини, становитиме для Польщі велику небезпеку, бо матиме вплив на українську спільноту у Малопольщі, тобто на західноукраїнських землях. На думку В. Буллїта, вся німецька пропаганда ведеться на користь українського націоналізму. Базою для цих дій має стати Карпатська Україна, в існуванні якої, з стратегічної точки зору, Німеччина дуже зацікавлена⁴⁰.

Українське питання широко обговорювалось в урядових колах, у пресі Франції. Лише за грудень 1938 р. у французьких газетах з'явилося понад триста газетних і журнальних статей, автори яких приходили до однозначного висновку: Німеччина прагне до створення незалежної української держави, об'єднавши радянську Україну, західноукраїнські землі, що знаходились у складі Польщі, та Карпатську Україну⁴¹.

Прийнято вважати, що журналісти у пошуках сенсацій часто схильні до перебільшень, іноді роздмухуючи те чи інше питання до фантастичних розмірів. Часом так траплялося під час висвітлення тем, пов'язаних з українським питанням, українською проблематикою. Про це, зокрема, писав співробітник американського посольства у Варшаві Д. Біддл. У своєму звіті «Погляди на можливі німецькі плани щодо великої України», надісланому 15 грудня 1938 року американському урядові, він зазначав: «...напередодні Мюнхенської конференції й на ранньому етапі постмюнхенського періоду, питання незалежності Української держави було одним з центральних і призвело до різного роду спекуляцій ладних на сенсації пресових штаб-квартир»⁴². Цю точку зору цілком підтверджують аналітичні матеріали політиків і дипломатів ряду держав. Зокрема, міністр колоній Франції Ж. Мендель повідомив радянського посла у Парижі Я. Сурїца, що начальник французького генерального штабу генерал Г. Гамелен вважає, що «найбільш вірогідною і найближчою метою німецької експансії буде Україна»⁴³. Г. Гамелен, у свою чергу, турбувався подальшою долею Польщі і Румунії, яких може спіткати приклад Чехословаччини, «а це означало б кінець Франції»⁴⁴.

Намагаючись з'ясувати подальші плани нацистів, передусім щодо Франції, посол цієї країни в Німеччині Р. Кулондр розгорнув енергійну діяльність, часто зустрічався на різних рівнях з дипломатами, урядовцями. Всі, писав він у Париж, переконували мене у необхідності експансії Німеччини у Східну

Європу. Відповідні німецькі служби, дослідницькі центри, організації вивчають це питання. Визначено основну мету — створення Великої України, яка б стала житницею Німеччини. Однак шлях до досягнення цієї мети досить складний: потрібно зламати Румунію, переконати Польщу, у СРСР відібрати частину території. Та це не зупинить нацистів, які наголошували, що центром пропаганди незалежної України стане Закарпатська Україна⁴⁵.

Не обійшла увагою українське питання суспільно-політична думка Англії. Радянський посол у Лондоні І. Майський 29 листопада 1938 року мав розмову з економічним радником британського прем'єра Г. Вільсоном. На запитання про ситуацію в Європі останній заявив, що, на його думку, всі помисли Гітлера у цей час зосереджені на східному напрямку, на Україні. Там буде викликаний великий сепаратистський рух для розіграшу «української карти», як це було з Чехословаччиною. З допомогою гасла «самовизначення», що його часто застосовує нацистська Німеччина, Україна потрапить під німецький вплив без війни⁴⁶.

На Закарпаття зачастили таємно і легально німецькі дипломати, фахівці, ділові люди, які зондували політичну обстановку, вивчали економічні можливості краю. Це дало підстави засобам масової інформації зробити висновок, що Німеччина справді зацікавлена у Карпатській Україні, до якої з допомогою рейху буде приєднана Галичина і які згодом об'єднуються з радянською Україною. Отже, утвориться «Велика Україна».

Як писав учасник тих подій Ю. Химинець, «світова преса розголосила про можливість постановня Української Соборної Держави. З багатьох пресових коментарів виходило, що Німеччина має в тому свій інтерес»⁴⁷.

На думку дослідників, Берлін активно розігрував «українську карту», щоб домогтися поступливості Польщі в суперечці за Данціг і Польський коридор. Крім того, Гітлер намагався залякати Сталіна. В Берліні добре знали, що ні Варшава, ні Москва не бажали появи осередку українського визвольного руху, який би став зародком незалежної соборної української держави.

Однак, як відомо, Гітлер ніколи не прагнув сприяти створенню української незалежної держави, бо це не входило в його плани. Досить влучно щодо планів фюрера сказав спів-

робітник американського посольства у Варшаві Д. Біддл, який писав: «...розігрування карти «Великої України» — це свідомо інспірований Берліном тактичний маневр, спрямований на: 1) здійснення відволікаючих акцій для прикриття інших проміжних ходів; 2) одночасне розгортання пропагандистських дій як акції по «введенню м'яча у гру» і підживленні інтересу до накресленого Берліном українського проекту... Нацисти розраховують скористатися «правом на самовизначення» як прикриттям своїх устремлінь проникнути на Схід»⁴⁸.

У цей час Берліном активно здійснювалось зондування позицій Польщі і СРСР у подальших експансіоністських планах рейху. Гітлер, виношуючи честолюбну програму реваншу, розглядав Україну як важливу житницю, як «життєвий простір», з придбанням якого він сподівався запобігати тому, що сталося після Першої світової війни, коли Німеччину охопив голод. «Застосовуючи принцип права народів на самовизначення, він збирався використати Закарпатську Україну, з українською меншиною в 700 тис. чоловік, спочатку як пропагандистський, а пізніше як силовий важіль для того, щоб ідеологічно ослабити, дезорганізувати і, нарешті, захопити радянську Україну з її тридцятимільйонним населенням»⁴⁹. Як зазначав німецький посол у Москві Шуленбург, — це для Кремля і особисто Сталіна становило велику небезпеку.

Тим часом радянський уряд почав отримувати розвідувальними та дипломатичними каналами інформацію з питань, що торкалися безпеки Радянського Союзу. Зокрема, 3 жовтня 1938 р. радянський розвідник Р. Зорге надіслав до Москви дані про прагнення Німеччини схилити польський уряд до спільної боротьби проти СРСР «перш за все за Україну». 18 жовтня Москва знову отримала інформацію про розмову радника німецького посольства у Варшаві Р. Шелія з віце-директором політичного департаменту міністерства закордонних справ Польщі Т. Кобилянським, який зазначив, що польський уряд на певних умовах готовий виступити на боці Німеччини в поході на радянську Україну⁵⁰.

Радянський уряд приходив до висновку, що західні країни були б не проти, якби Гітлер справді вирушив війною проти СРСР. Радянський посол у Франції Я. Суріц у своєму донесенні в Москву 27 грудня 1938 р. писав, що уряд Франції зітхне з полегшенням, коли німці справді нападуть на Україну⁵¹.

Нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов у своєму листі до повноважного представника у Великобританії писав: «Поки що Гітлер удає, що не розуміє натяків Франції і Англії про свободу дій на Сході, але, можливо, він їх зрозуміє, якщо окрім цих натяків Англія і Франція запропонують йому щось інше, або якщо вони пообіцяють йому, в разі конфлікту на Сході, не лише нейтралітет, а навіть прихильний нейтралітет»⁵².

Таким чином, нацистський уряд Німеччини зумів перекопати уряди західних держав і світову суспільно-політичну думку в тому, що Гітлер готовий вирушити на Україну, щоб відірвати її від Радянського Союзу.

Щоб зміцнити міжнародне становище СРСР, Сталін почав шукати шляхів до поліпшення відносин із Польщею. Польський уряд, який спостерігав останнім часом байдуже ставлення до своєї країни західних країн після Мюнхенської конференції, у свою чергу пішов назустріч Радянському Союзу, шукаючи у нього підтримки.

24 листопада 1938 р. почалися переговори між польським і радянським урядами, внаслідок яких було підтверджено дієвість польсько-радянського договору про ненапад, укладеного в липні 1932 р. Було наголошено, що польсько-радянські відносини будуються на миролюбній основі. На думку німецького посла в Москві Шуленбурга, страх Радянського Союзу перед Німеччиною, яка постійно зміцнювалась, і бажання Польщі прикрити свій тил у випадку загрози з боку Німеччини спонукало обидві країни подолати існуючі між ними суперечності⁵³.

Головною причиною того, що Радянський Союз почав шукати собі союзників, була та, що після Мюнхена він опинився в ізоляції. Францію радянський уряд вважав безсилою, нездатною на рішучі дії, Чехословаччина перетворилася на васальну державу Німеччини, вона мала стати плацдармом для подальшого просування рейху на Схід. Тож Й. Сталін, який вважав себе зрадченим західними державами, бо не був запрошений на Мюнхенську конференцію, намагався вийти з ізоляції. Між іншим, за свідченням учасників тих подій, зокрема радника німецького посольства в Москві К. Тіппельскірха, вже тоді започаткувалось зближення між Берліном і Москвою. В одному із своїх донесень він доповідав своєму урядові «про наслідки Мюнхена для політики Радянського Союзу». Він передбачив, що Сталін перегляне свою зовнішню політику, внаслідок якої

«відношення до союзної Франції стане менш дружнім, а відношення до Німеччини — більш позитивним»⁵⁴. К. Тіппельскірх вважав, що в обставинах, які склалися, з'явилася можливість для нової, ширшої економічної угоди між Німеччиною і Радянським Союзом, яка згодом стала основою для поліпшення політичних відносин між обома країнами. «Вперше, — наголошує У. Шірер, — в секретних німецьких архівах згадується про зміну в політичному курсі Берліна і Москви, поки що ледь помітної, але яка через рік привела до важливих наслідків»⁵⁵.

У грудні 1938 р. німецький міністр закордонних справ Й. Ріббентроп заявив, що німецький уряд не заспокоїться доти, доки давнє ганзейське місто Данціг не буде включене до складу Німеччини. Ця заява стурбувала польські урядові кола. Незабаром до Берліна прибув міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек. Під час переговорів з Гітлером, що почалися 5 січня 1939 р., польський міністр підтримав політику нацистів щодо Чехословаччини, бо вона, за його словами, була на користь польських інтересів. Гітлер, зі свого боку, висловив зацікавленість у збереженні сильної польської держави. На його думку, наявність сильної польської армії знімає з Німеччини значне навантаження, бо дивізії, що їх Польща тримає на російському кордоні, звільняють рейх від значних додаткових воєнних витрат⁵⁶.

Щодо українського питання Ю. Бек зазначив, що його уряд дуже стурбований активізацією національно-визвольного руху у Карпатській Україні, тому виникає думка, чи не вжити відповідних заходів для його придушення. Це головна причина того, чому Польща домагається спільного кордону з Угорщиною, яка має окупувати Закарпаття, але зволікає. Польський уряд намагається вплинути на Угорщину діяти в тому напрямку, як цього хоче Німеччина. Далі Ю. Бек сказав, що він домігся гарантій у румунського уряду, що той не буде втручатися у цю справу, а Польща, в разі виникнення серйозної ситуації, допомагатиме Угорщині. Польський міністр намагався переконати фюрера в тому, що населення так званої Карпатської України не має нічого спільного з населенням власне України. «Україна» — це польське слово, яке означає «пограничні землі на Сході. Вже віддавна поляки так називали околиці на схід від їхньої території понад Дніпром»⁵⁷.

У відповідь Гітлер зазначив, що світова преса намагається приписати німцям якісь наміри щодо України. Він заявив, що Польща не повинна побоюватись Німеччини, яка не має жодних інтересів у Карпатській Україні і їй байдуже до інтересів щодо неї в інших державах.

На наш погляд, йдучи на поступки Польщі, Гітлер на цьому етапі керувався корисливими міркуваннями. Польща повинна була забезпечити німецький тил на випадок збройного конфлікту з західними державами. Як вважає німецький публіцист К.-Х. Янсен, Польща в майбутньому мала відіграти роль молодшого партнера і васала рейху та взяти участь у колонізації України⁵⁸.

Наступного дня, тобто 6 січня, Ю. Бек мав зустріч з міністром закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропом. Він висловив Й. Ріббентропу своє задоволення позицією Гітлера з приводу того, що рейх не цікавиться українським питанням. Й. Ріббентроп, у свою чергу, переконував польського міністра в тому, що німці зацікавлені в радянській Україні остільки, оскільки це не шкодить Польщі. Німецькі контакти у галицькій Україні, тобто, на західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, мають своїм завданням лише захист німецьких інтересів. Проте, запевняв Й. Ріббентроп Ю. Бека, німці ніколи і ніяким чином не діяли разом з польськими українцями. Фюрер висловив наше негативне ставлення до великої України. Врешті українське питання можна вважати ніби привілеєм Польщі.

На переговорах, що мали продовження 9 січня, поляки знову поставили на обговорення питання про Карпатську Україну. Мова йшла про її приєднання до Угорщини, внаслідок чого Польща з останньою мала б спільний кордон і таким чином позбулася небезпеки появи незалежної Карпатської України. У відповідь Й. Ріббентроп зазначив, що Берлін не може заявити про відсутність у Німеччини інтересу до зміни кордонів, тим більше, що це стосується Чехословаччини і Карпатської України. Водночас Й. Ріббентроп не позбавив себе задоволення знову розіграти «українську карту», знаючи, що українське питання є дуже болючим для Польщі. Він запропонував Ю. Беку зайняти антирадянську позицію. Тоді, можливо, поляки могли б «оволодіти Україною аж до Києва». Ю. Бек підтвердив, що поляки справді мріють про Наддніпрянську Україну⁵⁹.

Щоб заспокоїти поляків та розвіяти всі їхні побоювання щодо української політики, уряд Німеччини визнав за потрібне ослабити демонстративну підтримку Карпатської України. До німецького посольства у Варшаві наприкінці грудня 1938 р. з Берліна надіслано директиву про необхідність переконати поляків у тому, що їх побоювання щодо можливого перетворення Закарпаття в зародок самостійної України не мають підстав.

У той час, коли протягом січня 1939 р. велися інтенсивні переговори між обома країнами, статс-секретар у закордонних справах Німеччини Е. Вайцзеккер надіслав 10 січня 1939 року усім німецьким посольствам і консульствам вказівки Гітлера з українського питання. Потрібно було довести до відома урядів інших країн, що Німеччина зовсім не зацікавлена українською справою, не має жодних намірів, таємних угод чи планів щодо України і не збирається використовувати їх проти будь-кого. Між Німеччиною і Польщею з цього питання розбіжностей немає⁶⁰.

Домагання польського уряду щодо спільного кордону з Угорщиною, як ми зазначали вище, диктувалося осторогою виникнення на території Закарпаття зародка незалежної української держави. Як писав професор П. Стерчо, польський міністр закордонних справ Ю. Бек, ведучи дипломатичну боротьбу за спільний кордон з Угорщиною, робив усе, що було в його силах, аби перешкодити українській визвольній справі. Не дивно, бо мільйони українців у межах польської держави також домагалися права на самовизначення. П. Стерчо наводить слова англійського посла Г. Кеннарда у Варшаві до свого уряду, який писав, що утворення автономної Карпатської України лякало поляків, бо це був «зародок самостійної великої України», в якій мають об'єднатись усі українські етнографічні території»⁶¹.

Правлячі кола Польщі були готові взяти участь у поході на Схід при дотриманні німцями двох умов: перша — рівне партнерство з урахуванням польських інтересів, особливо, що стосується України; друга — збереження суверенітету Польщі і її територіальної цілісності на західних кордонах. Що стосується проблеми Данціга і Польського коридору, то в цьому питанні поляки не йшли на угоду з Берліном⁶².

Та все ж, Гітлер не втрачав сподівань вирішити питання Данціга і комунікацій уздовж коридору без війни. При цьо-

му він продовжував розігрувати з поляками «українську карту». 26 січня 1939 р. до Варшави з візитом прибув міністр закордонних справ рейху Й. Ріббентроп. У своєму звіті він зазначував, що вів переговори з польським міністром Ю. Беком про польську та німецьку політику щодо Радянського Союзу. В цьому зв'язку він торкнувся питання «Великої України», знову запропонувавши співпрацю у цій справі між Польщею і Німеччиною. Ю. Бек не приховував того, що Польща претендує на Радянську Україну й на вихід до Чорного моря. Було обговорено питання про Данціг і будівництво в Польському коридорі автостради та залізниці. Однак ні на це питання, ні на питання про приєднання Польщі до антикомінтернівського пакту, спрямованого проти СРСР, польський міністр зовнішніх справ відповіді не дав⁶³.

Відмова польського уряду у зацікавлених німцями питаннях дуже вразила Й. Ріббентропа і, як пише І. Флейшхауер, спонукала його вперше заявити: «Тепер, якщо ми не бажаємо опинитись у повній ізоляції, залишається єдиний вихід: об'єднатися з Росією»⁶⁴.

Уряд нацистської Німеччини ще кілька разів звертався до поляків з пропозицією владнати питання про Данціг та будівництво комунікацій у Польському коридорі. Як правило, при цьому застосовувались погрози, шантаж, звинувачення в тому, що німецьке населення в Польщі зазнає переслідувань, утисків, репресій тощо.

Зрештою, Гітлер прийняв рішення силою зброї вирішити польське питання, тобто ліквідувати польську державу включивши її в «життєвий простір» майбутньої «Великої Німеччини». Про це свідчать німецькі учасники тих подій з найближчого оточення Й. Ріббентропа, зокрема, радник управління міністерства закордонних справ П. Клейст, який, як вказує І. Флейшхауер, був інформатором радянської розвідки. Під час розмови з німецьким журналістом П. Клейст, спираючись на плани, в розробці яких він брав безпосередню участь, сказав, що Польща спочатку буде поділена: частина території відійде до Німеччини, з решти буде утворена Західноукраїнська держава під німецьким протекторатом⁶⁵.

Отже, плани Німеччини стосовно Польщі ґрунтовно змінилися. Від спроб залучити її на свій бік мирним шляхом Гітлер відмовився. Той же П. Клейст, який брав участь в обґрунту-

ванні кількох варіантів планів походу на Схід, наголошував, що всі помисли Гітлера тепер були спрямовані на оволодіння східними територіями, спочатку найближчими до Німеччини, а потім тими, що входили до складу СРСР, зокрема Україною. Першою на черзі була Польща. За словами П. Клейста, Гітлер у лютому 1939 р. заявив, що шляхом домовленості Польщу неможливо було завоювати на свій бік. Тому він прийняв рішення «силою поставити Польщу на коліна»⁶⁶.

Звичайно, ці плани не були відомі польському урядові. На думку В. Ковалю, аж до нападу на Польщу її урядові кола були переконані, що єдиним розходженням між Польщею і Німеччиною був Данціг та Польський коридор, в якому німці хотіли побудувати автостраду та залізницю. Варто Польщі було поступитися в цьому питанні, як Гітлер уклав би з нею союз проти СРСР. Разом вони могли б розв'язати війну проти нього, що дало б змогу полякам розширити межі своєї держави аж до Чорного моря за рахунок радянської України⁶⁷.

Дивно, але польські урядові кола аж до останнього дня не вірили в те, що Гітлер розв'яже війну проти Польщі. У мемуарах колишнього міністра закордонних справ Румунії Г. Гафенку є запис почутого ним від міністра закордонних справ Польщі Ю. Бека висловлювання: «На відміну від усіх попередників, Гітлер усвідомлює небезпеку більшовизму... Я знаю, що в цьому криється для Німеччини Гітлера центральна, головна, вирішальна проблема, поряд з якою всі інші проблеми виглядають другорядними. Який же інтерес внаслідок цього являє для Німеччини воювати з Польщею? Якщо судилося впасти польському «бастіону», в Європу відкриються ворота для натиску Радянського Союзу. Ви думаєте, Гітлер захоче цього? Я знаю, що він цього не хоче!»⁶⁸

Про те, що Польща була приречена задовго до початку нападу на неї Німеччини, з усією відвертістю і неперевершеним цинізмом зізнався Гітлер в колі вищого генералітету 22 серпня 1939 року: «Мій пакт 1934 року (про ненапад) з Польщею був задуманий просто як виграш часу»⁶⁹.

Отже, ведучи переговори з польськими урядовими колами, німецькі дипломати мали на меті пограти на давніх польських претензіях щодо українських земель. Польські урядові кола, засліплені ідеєю розширення своєї території за рахунок сусідів, зокрема України, не здатні були зрозуміти, що насправді

Гітлер не бажав укласти союзу з Польщею, плануючи в недалекому майбутньому знищити її й включити до німецького «життєвого простору».

Існує думка й про те, що всі спроби німців розіграти «українську карту» з Польщею в обмін на її антирадянську позицію переслідували мету не допустити втручання СРСР, який би виступив на захист Польщі. Радянський Союз, за задумом Гітлера, можна було відвернути від допомоги полякам тільки запевненням, що Німеччина має територіальні претензії лише до Польщі, і що вона зовсім не планує війни проти СРСР, всупереч твердженню світової преси. Отже, в цьому контексті заяви Гітлера полякам про те, що Німеччина не має інтересів в Україні, ймовірно адресувались не полякам, а Й. Сталіну. Підтвердженням цього є донесення німецького посла в Москві Шуленбурга від 28 лютого 1939 р., який писав до Берліна, що заява Гітлера польському міністрові Ю. Беку «стала відома у Москві і викликала у радянського уряду позитивне враження»⁷⁰.

У свою чергу уряд Радянського Союзу уважно вивчав міжнародні події, намагаючись спрогнозувати подальші дії нацистської Німеччини, з'ясувати позиції Польщі, Англії і Франції. Зрештою у Москві дійшли висновку, що спекуляція Гітлером та його оточенням українським питанням велася для того, щоб ввести в оману уряди західних держав, які в його планах стояли першими до реалізації ідеї «Великої Німеччини». Правлячі кола цих держав, насамперед Англії і Франції, не надавали значення тому фактові, що на шляху на Схід, зокрема на Україну, перед вермахтом лежала їхня союзниця Польща, яку, як виявилось згодом, вони не збиралися захищати.

Нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов під час офіційних розмов із західними дипломатами намагався донести думку свого уряду про те, що гучна пропагандистська кампанія, розв'язана навколо українського питання, інспірована нацистами, щоб дезорієнтувати західну суспільно-політичну думку. Під час зустрічі з тимчасовим повіреним Франції в СРСР Ж. Пайяром 19 грудня 1938 р. М. Литвинов зазначив, що, можливо, ми маємо справу з пропагандистською диверсією, мета якої приспати і заспокоїти Англію і Францію і під цим прикриттям підготувати для них новий сюрприз⁷¹.

Перспектива війни з Польщею та західними державами змусила Гітлера шукати тимчасового примирення з Радянським

Союзом. Тому з початком 1939 р. українську тему нацистська Німеччина повністю закрила.

На підтвердження цього висновку наведемо кілька свідчень авторитетних учасників тих подій. Співробітник американського посольства у Варшаві Д. Біддл писав до свого уряду 15 грудня 1938 р.: «Мої спостереження привели мене до переконання, що Гітлер навряд чи ризикне розв'язати війну з СРСР за Україну (у випадку провалу його підривних махінацій по виведенню останньої з московської орбіти) доти, доки він не переконається в можливості захоплення держав, котрі знаходяться між Берліном і його метою»⁷².

Вважаємо, що аналітичні висновки Д. Біддла будуть не повними, якщо не процитувати його думку з приводу планів Гітлера щодо Рутенії, тобто Карпатської України. «Я схильний вважати, — зазначав він, — що Берлін не гайнуватиме часу в плані перетворення Рутенії в центр кампанії по анексії Буковини, а можливо, Бессарабії й Польської України. Не слід чекати, що Берлін піде на зіткнення з СРСР до тих пір, поки не переконається, що домінує на територіях, які лежать на шляху інтервенції»⁷³.

Питання про відношення Німеччини до української справи, а, отже, й перспективи війни проти СРСР, дуже турбувало в цей період англійські урядові кола. У своєму «Політичному звіті» від 4 січня 1939 р. німецький посол у Лондоні Г. Дірксен писав, що хоча Англія мала свої власні погляди стосовно українського питання, вони не поширювалися на Карпатську Україну й Польщу. Англійський уряд у такій своїй позиції виходив з того, що Німеччина, раніше чи пізніше, «приступить до створення Великої України». Англія в такому разі повинна буде змиритись із агресивною політикою третього рейху в цьому регіоні, англійський уряд не чинитиме будь-якого опору навіть тоді, коли виникне українська держава з німецькою, в тому числі військовою, допомогою під гаслом «самовизначення» України. Українська держава, що утвориться в такий спосіб, мала б більший вплив на Східну Європу, ніж на Захід. Від цього потерпала б Польща і Радянський Союз. Німці отримували б з України пшеницю, залізо, вугілля. А це привело б до подальшого зміцнення економічної могутності Німеччини, оволодіння економічним простором аж до Чорного моря. Лондон був готовий допустити такий розвиток подій і при тому розра-

ховував на послаблення СРСР, який із втратою України позбувся б значних індустріальних районів, йому був би заблокований доступ до Чорного моря.

Далі Г. Дірксен висловлював англійську точку зору стосовно Польщі. Англійський уряд не бажав ставати на її захист, коли б у неї виникли політичні та військові проблеми. Польща мала б потрапити у становище між третім рейхом і Радянським Союзом. Від контрольованої німцями «Великої України» полякам нічого доброго очікувати не доведеться. Тому англійці рахувалися б з тим, що перший поштовх до нового порядку в Європі почнеться з вирішення українського питання. І, безумовно, за його розв'язання візьметься Німеччина⁷⁴.

Цей задовгий коментар створює досить прозору картину істинної діяльності англійського уряду, який сподівався на розв'язання воєнного конфлікту з участю Німеччини і СРСР саме за Україну. Тому не випадково так добре був обізнаний з англійською політикою німецький посол Г. Дірксен, через якого англійський уряд прагнув вплинути на Гітлера, щоб той вирушив на Схід, тобто проти СРСР. Однак ситуація змінилася не на користь західних держав. Мабуть, зовсім не випадково нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов під час зустрічі з польським послом у Москві В. Гжибовським на початку січня 1939 р. повідомив останнього, що хоч англійський і французький уряди докладають великі зусилля, бажаючи переконати Гітлера в тому, що його шлях лежить на Схід, сам Гітлер переконаний у цьому менше, ніж стверджують французи і англійці. Причиною такої впевненості радянського уряду було те, що «Гітлер відмовився від своїх планів стосовно України і Росії і виношував ідею тимчасового зближення»⁷⁵.

Підтвердженням того, що німецький уряд знімав тимчасово з порядку денного питання про український фактор і Радянський Союз взагалі, свідчать висловлювання німецьких високопоставлених діячів. Щоб з'ясувати позиції рейху з цього питання, до Берліна, за завданням англійського уряду, 19 лютого 1939 р. прибув спеціальний посланник Ф. Аштон-Гваткін. Він мав широкі особисті зв'язки в урядових і політичних колах Німеччини. На зустрічі з Г. Герінгом він запитав, якої думки його уряд щодо українського питання. У відповідь почув: «Я ніколи не бачив жодного меморандуму, плану і жодної про-

позиції щодо цієї, так званої української справи. Вона в наших намірах просто не існує»⁷⁶.

На наш погляд, відповідь Г. Герінга, чи не другої-третьої людини в рейху, свідчила, що німці тонко «грали» на українському питанні. У цьому випадку така заява, як і інша інформація, що надходила до англійського уряду, мала переконати його в тому, що Німеччина нині не цікавиться українською справою.

Отже, складалося враження, що Гітлер тимчасово відкладав українське питання. У нього визрів інший план, пов'язаний з остаточною ліквідацією Чехословаччини. Після цього він мав намір приступити до усунення зручними засобами таких суб'єктів невизначеності, якими були Польща, Угорщина й Румунія, щоб забезпечити свій тил на випадок війни на заході. Для німецького керівництва несподіваним виявився опір польського уряду спробам Гітлера і Й. Ріббентропа схилити його до воєнного союзу проти радянської України, а, отже, і проти СРСР. Як ми вже зазначали, у переговорах між Польщею і Німеччиною активно використовувався український фактор. Свій намір не допустити Польщу до поділу території Карпатської України Гітлер визначив після того, як Угорщина обумовила свій вступ до антикомінтернівського пакту, виторгувавши у Берліна решту території Закарпаття, що залишалась після Віденського арбітражу.

Є ще одне, досить вагоме припущення, чому Гітлер тимчасово зняв з порядку денного українське питання. Тяжке економічне становище Німеччини змушувало німецький уряд шукати вихід для забезпечення військової промисловості сировиною, а населення продовольством. Усе це було в Україні. В той же час Радянський Союз, потрапивши в міжнародну ізоляцію, намагався посилити свій військовий потенціал. Для цього йому потрібна була зарубіжна допомога, передусім німецькі технології. Саме на цій підставі через дипломатичну лінію почалося зондування з обох сторін можливостей пожвавлення німецько-радянських торговельних відносин.

В історичній літературі, спогадах дипломатів, державних, політичних діячів знаходимо кілька версій того, від кого виходила ініціатива на зближення між Німеччиною і СРСР, внаслідок якого було підписано пакт про ненапад 23 серпня 1939 р. Ми не ставимо своїм завданням розглядати це питання. Нас

цікавить сам факт зближення між обома країнами і роль українського фактора в цьому зближенні. Перспектива укладення торговельної угоди з СРСР, розширення економічних зв'язків знімала питання підкорення Гітлером України збройним шляхом. «Існувала, — пише І. Флейшхауер, — хоч і віддалена, надія на те, що бажання Гітлера здобути житницю-Україну могло вгамуватися, а, можливо, і зовсім зникнути, якби йому на сприятливих умовах і на довгий термін були б гарантовані в достатній кількості поставки зерна з районів Причорномор'я»⁷⁷.

На наш погляд, такий висновок не позбавлений підґрунтя. Розпочинати війну за Україну проти СРСР у той час не входило до планів Гітлера. Він не був готовий до неї в чисто військовому відношенні. Крім того, на шляху до експансії на сході залишалися не вирішеними чехословацьке і польське питання. За ними, як планував фюрер, мала наступити черга західних держав.

Більшість дослідників вважає, що важливим підтвердженням зміни Берліном курсу і тимчасового відступу від українського питання була розмова Гітлера з радянським повпредом у Німеччині А. Мерекаловим на новорічному прийомі 12 січня 1939 р. Всупереч своїм усталеним звичаям, коли Гітлер регулярно ігнорував присутність на прийомах радянських представників, він підійшов, тепло привітався й незвично довго розмовляв з А. Мерекаловим. За свідченням американського повіреного у справах США в Москві Керка, нібито Гітлер доручив радянському повпреду передати Сталіну, що Німеччина нині не має претензій на Україну і запропонував обміняти думками. Особисто А. Мерекалов не писав, що мова йшла саме про Україну. Вважається, що важливим був уже факт доброзичливого ставлення фюрера до радянського дипломата.

Радянський уряд сприйняв жест Гітлера як сигнал його готовності змінити існуюче між обома країнами напружене становище, як перший вияв зацікавленості в німецько-радянському зближенні.

Отже, у Кремля знижувалась тривога з приводу українських планів Гітлера, який, як складалось враження, не мав агресивних намірів щодо СРСР, а навпаки бажав поліпшення відносин між обома країнами. Переконливим свідченням цього були спроби укласти торговельну угоду між Німеччиною і СРСР. На той час уже започаткувалися перші контакти між

обом країнами по дипломатичній лінії. Переговори просува-
лися з великими труднощами. Можливо, саме тому, як зазна-
чав уже відомий нам американський повірений у справах США
у Москві Керк, у січні 1939 р. радянська преса перестала пи-
сати про загрозу Україні з боку нацистської Німеччини, як це
вона писала зовсім недавно і про що продовжували дуже ба-
гато писати на Заході. Він висловлював здогадку, що СРСР,
можливо, отримав від Берліна гарантію, що в Німеччині не-
має інтересів стосовно України. Здогадка Керка була правиль-
ною, оскільки в той час він не мав даних, що між Німеччиною
і СРСР тривали дипломатичні зондування щодо зближення.

Отже, українське питання в другій половині 30-х років,
особливо напередодні Другої світової війни, досить актив-
но і гостро дискутувалося на «європейській політичній кух-
ні». В центрі ж міждержавних спекуляцій, дипломатичної гри
Німеччини, СРСР, Польщі, Угорщини, ряду інших європейсь-
ких держав поступово опинилась Карпатська Україна. Кожна
з цих країн, в силу недостатньої захищеності останньої, на-
самперед через відсутність української соборної держави,
розв'язували свої зовнішньополітичні та внутрішні проблеми.
Особливо інтенсивно розігрувало «українську карту» керівниц-
тво фашистської Німеччини. У такий спосіб Гітлер намагався
залучити на свій бік союзників у наступній реалізації своїх за-
войовницьких планів.

¹ Вегеш М. Срібна земля чи це край без імені? // Літопис Червоної калини. — 1994. — № 4—6. — С. 6.

² Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпат-
ських українців у 1919—1939 роках. — Львів, 1994. — С. 224.

³ Нариси історії Закарпаття: (1918—1945). У 2-х томах. — Ужгород. — 1995. — Т. 2. — С. 103.

⁴ Король І., Бабяк Ю., Басига Ю. Проблеми державно—правового статусу
Закарпаття в політиці європейських країн в 1918—1919 рр. // Тези доповідей
наукової конференції «Суспільно—політичні відносини на Закарпатті в 20—
30-х рр. ХХ століття». — Ужгород, 1992. — С. 78.

⁵ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук у формі нау-
кової доповіді. — К., 1997. — С. 68.

⁶ Стерчо П. Карпато-українська держава. — С. 21.

⁷ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині. — С. 79.

⁸ Нариси історії Закарпаття. — Т. 2. — С. 120.

- ⁹ Довгей В. Передмова до другого видання книги Петра Стерчо «Карпато-українська держава» // Стерчо П. Знач. праця. — С. XII.
- ¹⁰ Нариси історії Закарпаття. — Т. 2. — С. 8.
- ¹¹ Там само. — С. 27.
- ¹² Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно—політичних відносин. — Ужгород, 1993. — С. 20.
- ¹³ Мушинка М. Лицар волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочарука. — Ужгород, 1995. — С. 62.
- ¹⁴ Хланта О. В. З історії колоніальної політики чеської буржуазії на Закарпатті в 20-х роках ХХ століття // Наукові записки Ужгородського університету. — Ужгород, 1958. — Вип. LVI. — С. 91.
- ¹⁵ Ганчин В. Ю. Автономістичні тенденції на Закарпатті в ХІХ і ХХ ст. // Українські Карпати. — 1995. — № 9—12. — С. 149.
- ¹⁶ Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. — С. 12.
- ¹⁷ Там само. — С. 15.
- ¹⁸ Кущинський А. Закарпаття в боротьбі: спогад. — Буенос-Айрес, 1981. — С. 75.
- ¹⁹ Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. — С. 14.
- ²⁰ Штефан А. Августин Волошин — президент Карпатської України. — С. 56.
- ²¹ Україна у Другій світовій війні: зерна істини у павутинні фальсифікації: (Круглий стіл істориків) // Україна у Другій світовій війні. — К., 1997. — С. 94.
- ²² Там само.
- ²³ Галас В. Етнос: корені, історія, політика // Новини Закарпаття. — 1992. — 19 грудня.
- ²⁴ Віднянський С. В. Українське питання у міжвоєнній Чехословаччині. — С. 71.
- ²⁵ Ганчин В. Ю. Автономістичні тенденції на Закарпатті в ХІХ — ХХ ст. — С. 149.
- ²⁶ Дашичев В. І. Банкротство стратегії германського фашизму. — В 2-х томах. — М., 1973. — Т. 1. — С. 244.
- ²⁷ Гойло І. М. «Українське питання» в політиці нацистської Німеччини і позиція західних держав (1938—1939 рр.) // Питання історії нового і новітнього часу (Зб. наукових статей). — Чернівці. — 1997. — Вип. 5. — С. 60.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Поп І. І. Польсько-венгерський альянс в період Мюнхена. Мюнхен — преддвер'я війни. — М., 1988. — С. 184.
- ³⁰ Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. — Нью-Йорк, 1984. — С. 65.
- ³¹ Сардачук П. Д., Швагуляк М. М. Насувалась воєнна гроза. — Ужгород, 1984. — С. 104.
- ³² Україна у Другій світовій війні. Матеріали для навчальних закладів. — К., 1997. — С. 74.
- ³³ Нариси історії Закарпаття (1918—1945 рр.). В 2—х томах. — Ужгород, 1995. — Т. 2. — С. 267.
- ³⁴ Янсен К.-Х. Как Гитлер шел к мировой войне // За рубежом. — 1989. — № 37. — С. 17.
- ³⁵ СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 — август 1939 гг.): Документы и материалы. — М., 1971. — С. 64, 82, 110.
- ³⁶ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 476.
- ³⁷ Там само. — С. 60, 68, 469.
- ³⁸ Нариси історії Закарпаття. — Т. 2. — С. 324.

- ³⁹ Коваль В. Довкола радянсько-польської війни 1939 року. — К., 1991. — С. 19.
- ⁴⁰ СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. — С. 88.
- ⁴¹ Україна у Другій світовій війні. Матеріали для навчальних закладів. — С. 27.
- ⁴² Камінський Є., Троцинський В. Українське питання в англо—американських архівних документах (1938—1951) // Всесвіт. — 1993. — № 9—10. — С. 144.
- ⁴³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — С. 471.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. — С. 126.
- ⁴⁶ Коваль В. Довкола радянсько—польської війни 1939 року. — С.16.
- ⁴⁷ Химинець Ю. Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1991. — С. 87.
- ⁴⁸ Камінський Є., Троцинський В. Українське питання в англо—американських архівних документах: (1938—1951). — С. 145.
- ⁴⁹ Фляйшхауер И. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938—1939. — М., 1991. — С. 81.
- ⁵⁰ Там само. — С. 73.
- ⁵¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — С. 472.
- ⁵² Там само. — С. 474.
- ⁵³ Флейшхауер И. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. — С. 74.
- ⁵⁴ Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. — М., 1991. — Т. 1. — С. 464.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ Україна у Другій світовій війні. Матеріали для навчальних закладів. — С. 117.
- ⁵⁷ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — С. 472.
- ⁵⁸ Янсен К.-Х. Как Гитлер шел к мировой войне. — С. 17.
- ⁵⁹ Злепко Д. Українське питання у 1938—1939 роках і третій рейх // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Том ССХХVIII. Праці історично-філософської секції. — Львів, 1994. — С. 264.
- ⁶⁰ Там само. — С. 265.
- ⁶¹ Стерчо П. Українська справа в міжнародній політиці // Сучасність, 1964. — № 4. — С. 93.
- ⁶² Теодорович И. М. 1939 год: Варианты плана «Дранг нах Остен» // Питання з історії нового і новітнього часу (Зб. наукових статей). — Чернівці, 1997. — Вип. 5. — С. 103.
- ⁶³ Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. — С. 495.
- ⁶⁴ Фляйшхауер И. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. — С. 89.
- ⁶⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — С. 477.
- ⁶⁶ Дальнейшие планы агрессии германского фашизма в оценке сотрудника германского министерства иностранных дел Клейста // Известия ЦК КПСС, 1990. — № 3. — С. 217.
- ⁶⁷ Коваль В. Довкола радянсько-польської війни 1939 року. — С. 12.
- ⁶⁸ Матвеев В. От Балтики до Черного моря: Чего добивался СССР весной — летом 1939 года // Известия. — 1989. — 18 серпня.
- ⁶⁹ Гитлер и Сталин: Кто кого «перехитрил» и «обманул»? Первый перевод воспоминаний Й. Риббентропа и политического дневника Розенберга // Огонек, 1994. — № 6—7. — С. 10.

- ⁷⁰ Прокоп М. Українська справа на тлі підготовки війни 1941—1945 рр. // Сучасність, 1961. — С. 97.
- ⁷¹ СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. — С. 134.
- ⁷² Камінський Є., Троцинський В. Українське питання в англо—американських архівних документах (1938—1951). — С. 144.
- ⁷³ Там само.
- ⁷⁴ Злепко Д. Українське питання у 1938—1939 роках і третій рейх. — С. 263.
- ⁷⁵ Фляйшхауер И. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. — С. 81, 84.
- ⁷⁶ Стерчо П. Українська справа в міжнародній політиці. — С. 99.
- ⁷⁷ Фляйшхауер И. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. — С. 63.

Маловідомі сторінки діяльності української дипломатії на Кавказі

Матвієнко Віктор Михайлович народився у 1961 році на Київщині, кандидат історичних наук (1992 р.). Докторську дисертацію, присвячену проблематиці української дипломатії 1917—1921 рр., захистив у 2003 р. Працював старшим науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України, з 1995 року — доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби, з 1997 року — заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка із заочного навчання (друга вища освіта). Автор понад 50 публікацій з проблем міжнародних відносин, історії української дипломатії, зокрема книг «Україна і Ліга націй» (2000 р.), «Історія української дипломатії ХХ століття у постатях» (2001 р.,

у співавторстві), «Українська дипломатія 1917—1921 рр.: на теренах постімперської Росії» (2002 р.), 4 посібників та підручників. Учасник Гарвардської програми «Національна безпека України» (США, листопад—грудень 1997 р.).

Звертаючись до вивчення витоків та першого досвіду української дипломатії доби національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., науковці ще й нині нерідко стикаються з фактами недостатньої дослідженості широкого кола питань організації та перебігу діяльності українських дипломатичних представництв за кордоном, що були покликані слугувати утвердженню української державності серед світової спільноти. Поза увагою дослідників залишилося чимало важливих сюжетів повсякденної роботи українських дипломатів у зарубіжних країнах, котрі в силу об'єктивних обставин досить часто, особливо за доби Директорії, тривалий час були позбавлені оперативного зв'язку з МЗС своєї країни, а тому нерідко зму-

шені були приймати важливі рішення на свій страх і ризик, без належних у таких випадках інструкцій та розпоряджень. До малодослідженої проблематики належить, зокрема, діяльність Української дипломатичної місії на Кавказі, що функціонувала у 1919–1920 рр. у Тифлісі під керівництвом досвідченого вітчизняного дипломата Івана Красковського.

Із завершенням Першої світової війни міжнародне військово-політичне становище закавказьких республік, створених після саморозпуску Закавказької Демократичної Федеративної Республіки в червні 1918 р. (8 червня 1918 р. за «новим стилем» було проголошено створення Грузинської Демократичної Республіки, а через два дні — 10 червня — Азербайджанська Демократична Республіка та Вірменська Демократична Республіка) було досить складним. За Мудрооським перемир'ям від 30 жовтня 1918 р. Туреччина мала вивести свої війська протягом місяця з усього Кавказького регіону, який переходив до сфери політико-економічного впливу Великої Британії. Однак навіть тимчасове послаблення зовнішньої загрози з боку переможеної Туреччини оголило давні вірмено-грузинські й вірмено-азербайджанські етнічні та релігійні суперечності, подолати котрі мирним шляхом закавказькі республіки виявилися не в змозі.

Численні міжусобні конфлікти на Кавказі надзвичайно ускладнювали для Києва вироблення загальної політичної лінії у відносинах з молодими незалежними державами. Об'єктивною підставою для їхнього подальшого розвитку й активізації залишалися спільні інтереси на міжнародному рівні, що полягали у здобутті дипломатичного визнання країнами Антанти, недопущенні відродження «єдиної й неподільної Росії» в будь-якій формі та якомога тіснішому військово-політичному й економічному регіональному зближенні.

Водночас у підходах Української Народної Республіки і держав Закавказзя до розв'язання важливих зовнішньополітичних проблем спостерігалися суттєві розбіжності. Передусім це стосувалося ставлення до «білого руху» і головнокомандувача Збройними силами Півдня Росії А. Денікіна. Незважаючи на конфлікт із добровольцями з приводу контролю над Сочинською округою восени 1918 — взимку 1919 рр., меншовицький уряд Грузії пішов на переговори з А. Денікіним й у серпні 1919 р. досяг «узгодження інтересів Грузії й російської Добровольчої армії»¹. А 8 березня 1920 р. таємну угоду з денікінсь-

ким «Південноросійським урядом» уклали вірменські дашнаки. Закавказькі республіки стали притулком для решток розгромленої більшовиками денікінщини.

Усе це вимагало термінового заснування дипломатичного представництва УНР на Кавказі. До того ж призначений ще за гетьманату консульським агентом 1-го розряду до Тифліса О. Кулінський, як свідчили очевидці, «вів не українську політику, а навіть часом просто ворожу до України. Крім того, він був замішаний у багатьох спекулятивних справах і був час, коли тільки те, що він консул, захистило його від кримінального суду»².

Створення повноцінного українського дипломатичного представництва в історико-культурному й економічному центрі Кавказу — Тифлісі диктувалося також потребами просування та забезпечення взаємовигідних торговельних контрактів. Тому цілком логічним було заснування наказом по МЗС УНР від 26 січня 1919 р. Української дипломатичної місії на Кавказі (до Грузії) й призначення її головою члена Ради міністерства Івана Красковського. До складу Місії наказом по МЗС від 6 лютого 1919 р. (затвердженого Директорією 9 лютого) були призначені: на посаду радника — Євген Ганейзер, аташе — Зіновій Моргуліс, військового аташе — отаман Гавришко, урядовців — Іван Полянський і Андрій Тишкевич, посада секретаря залишилася вакантною³.

Однак З. Моргуліс і Гавришко відмовилися виїхати до Тифліса. Є. Ганейзер, діставшись із Місією до Криму, де вона змушена була затриматись до одержання 22 березня дозволу від британського віце-консула у Новоросійську на продовження подорожі, також відмовився від подальшого виконання обов'язків. Тоді І. Красковський по прибутті 4 квітня 1919 р. до Тифліса (Місія зупинилася на Верійському спускові, 3) запропонував узяти на себе виконання обов'язків радника генеральному консулові Л. Лісняку, секретаря Місії — А. Тишкевичу, а військового аташе — голові Української військової місії до народів Північного Кавказу полковникові Миколі Чеховському. І. Полянський був залишений у Криму для обстеження умов життя українських переселенців, потрапив до більшовицького полону й зміг дістатися Тифліса лише 19 серпня 1919 р., І. Красковський призначив його виконувачем обов'язків аташе Місії⁴.

Напередодні від'їзду з Вінниці, 18 лютого 1919 р., І. Красковський отримав від щойнопризначеного міністром закордонних справ К. Мацієвича доручення подбати про якнайшвидше визнання Генеральним консулом УНР на Кавказі Л. Лісняка. Але внаслідок протидії О. Кулінського справа дещо затягнулася. Лише після особистих контактів І. Красковського з міністрами закордонних справ Грузії, Вірменії та Азербайджану Л. Лісняка було офіційно визнано генеральним консулом урядами цих держав відповідно 8, 16 травня і 5 серпня. Однак О. Кулінський так і не передав Л. Ліснякові справи консульського агентства й архів Українського Комісаріату⁵.

І. Красковський був уповні задоволений роботою консульського агента 1-го розряду в Батумі Є. Засядька і, «беручи на увагу велике значення, яке має Батум, яко ключ Кавказу і найкращий порт його на Чорному морі», 15 квітня 1919 р. призначив Є. Засядька виконуючим обов'язки віце-консула. Виконуючим обов'язки його радника без платні став Олександр Скалевий⁶.

Складнішим виявилось кадрове питання з віце-консульством у Баку. Лише після того, як І. Красковський особисто відвідав Баку, він зміг визначитись у виборі на консульську посаду депутата азербайджанського парламенту від української громади республіки Василя Кужиму. 9 січня 1920 р. азербайджанський уряд дав свою згоду на призначення його виконуючим обов'язки віце-консула УНР у Баку⁷. Вибір глави Місії виявився напрочуд вдалим: «Кужим дуже енергійно взявся до праці, обслідував Мугань, де біля 20.000 українців, які тепер бідують, повернувшись з північного Кавказу, куди вони втекли від розбійників, які переходили Персидську границю; вистарався для них допомогу від Прав. Азербайджану в 750.000 руб., а теж наділення їх землею на кращих місцях Мугані; організував санітарну експедицію, яка роздала 20 ф. хініну на Мугані українцям, які дуже слабували тропічною горячкою». Крім того, віце-консул «виділив з інтернованих добровольців українців і організував їх для пересилки на Україну», але внаслідок браку коштів у Місії та перешкод з боку британського командування в Батумі реалізувати цей задум не вдалося. Незадовго до встановлення більшовицької влади в Баку, на початку березня 1920 р., за дорученням І. Красковського він виїхав із дипломатичною поштою до уряду УНР⁸.

І все ж найголовнішим завданням І. Красковського після вручення вірчих грамот урядам закавказьких республік залишалося налагодження з ними політичної співпраці в інтересах захисту національних інтересів молодих незалежних держав на міжнародній арені. На цьому напрямку главі Української дипломатичної місії вдалося добитися суттєвих зрушень.

Уже 21 червня 1919 р. він звітував до МЗС УНР, що «ідея Чорноморської Федерації зустрічає велике співчуття на Кавказі й на Кубані з Чорноморщиною, причому відповідальні керівники політикою Кавказу й Кубані, з котрими я про це бесідував, переконано вважають, що ініціатива і головна роль у цьому має за справедливістю належати Україні, як тільки вона звільниться від більшовиків»⁹.

Однак І. Красковського чималою мірою турбував той факт, що з огляду на успішний антибільшовицький наступ денікінців «настрій в Азербайджані й Грузії досить тривожний, бояться окупації всього Кавказу добровольцями», і водночас «пануюча й офіційна партія Грузії — соціал-демократи меншовики — у своїх офіційних органах і виступах стоять за возз'єднання з Росією». Більше того, український посол помітив, що «Грузинський Уряд увесь час у діяльних відносинах із більшовиками і ще недавно була можливою їхня угода з Київським Раднаркомом, але останні події на більшовицьких фронтах і на Україні змінили стан справ». Зате «дуже співчутливо» до УНР ставляться вірмени й, особливо, азербайджанці, котрі «з нетерпінням чекають можливості широкого експорту на Україну своїх нафтових продуктів»¹⁰.

І. Красковський жалкував і з того, що «Кавказ увесь час живиться безглуздими тенденційними повідомленнями про Україну, головним чином, більшовицького радіо». Тому для успішної політичної роботи Місії конче потрібно отримувати від МЗС УНР «докладні відомості про стан справ на Україні», причому «англійське командування на Кавказі люб'язно погодилося передавати через Константинополь повідомлення на Україну»¹¹.

12 листопада 1919 р. І. Красковському навіть довелося звернутися до грузинського міністра закордонних справ Є. Гегечкорі з вербальною нотою у справі публікацій в офіційному органі правлячої меншовицької партії — газеті «Боротьба» від 24 вересня і 7 листопада. У першому випадку йшлося про

статтю «Громадянська війна на Україні», укладену на підставі тенденційної доповіді грузинського посла в УНР В. Тевзая на засіданні соціал-демократичної фракції Установчих зборів. Друга публікація базувалася на неправдивому повідомленні денікінського прес-бюро з Ростова-на-Дону від 15 жовтня 1919 р. про ініціювання урядом УНР єврейських погромів¹².

Після неодноразових особистих розмов із Є. Гегечкорі та В. Тевзая І. Красковському вдалося добитися у грузинській пресі часткових спростувань неправдивих свідчень про військово-політичну ситуацію в Україні.

Поряд з Українською дипломатичною місією І. Красковського важливу роль у проведенні політики УНР у регіоні відіграла Українська військова місія до народів Північного Кавказу. Вона була сформована у березні 1919 р. з ініціативи міністра військових справ отамана Олександра Шаповала із завданням «перевести підготовчу роботу щодо вербовки горців до Української Армії, а там з одержанням відповідних коштів сформувати й перевезти на Україну тисяч 10 горських вояків». Очолив Військову місію, як уже зазначалося, полковник М. Чеховський, радниками були призначені полковник Петро Грізер і сотник Федір Шаповал, секретарем — сотник Гзель¹³.

По прибутті до Батума на початку червня 1919 р. Військова місія «без в'яснення причин арешту» була затримана британським командуванням, і змогла дістатися Тифліса лише 1 липня. Після згоди М. Чеховського додатково виконувати обов'язки військового аташе Української дипломатичної місії І. Красковський передав у його розпорядження тифліського українця полковника Проценка.

Та доки Українська військова місія добиралася до Тифліса, Республіка Союзу Горців Кавказу була окупована Добровольчою армією А. Денікіна. 13 травня 1919 р. денікінці розігнали її уряд у Темір-Хан-Шурі (частині міністрів пощастило, як і в березні 1918 р., емігрувати до Грузії), а Дагестан і Чечня були офіційно включені до складу «єдиної й неподільної». Але конфіскації продовольчих запасів і матеріальних цінностей для потреб денікінського Північного фронту, оголошення військової мобілізації спричинили на початку серпня 1919 р. загальнонародне повстання під проводом шейх-уль-іслама Алі-Хаджі Акушинського. Керівники повстання уклали антиденікінський «бойовий блок» із місцевими більшовиками й створили 19 жовт-

ня коаліційну Раду Оборони Північного Кавказу і Дагестану, що отримала військову допомогу від Азербайджану і Грузії.

Однак Рада Оборони усвідомлювала, що єдиним потенційним військово-політичним союзником прийняттого ідеологічного спрямування за тих обставин для Республіки Союзу Горців Кавказу була лише УНР, уряд якої ще 24 вересня 1919 р. оголосив війну Добровольчій армії А. Денікіна. Тому 15 листопада представник Ради Оборони у Тифлісі звернувся до І. Красковського з проханням «у спільному порядку» довести до відома українського уряду, що «в інтересах успішності боротьби з т. зв. Добровольчою армією, котра прагне до реставрації дореволюційного Російського державного ладу й до придушення національної свободи, було б корисно укласти між Республікою Союзу Горців Кавказу й Народною Республікою (Українською) особливу додаткову угоду, що передбачає взаємне сприяння».

Запропонований на розгляд керівництва УНР документ складався лише з трьох пунктів і мав виключно практичне спрямування. У першому його положенні договірні сторони зобов'язувалися «взаємно допомагати одна одній у збройній боротьбі з Добровольчою армією». Наступний пункт передбачав фінансову допомогу УНР гірським народам у справі «організації військ не менше 15 000 бійців для боротьби за незалежність Республіки Гірських Народів» із приблизним розрахунком «1,5 млн. руб. на кожен військову частину силою в 3000 чол. у місяць, а всього на 6 місяців у розмірі 45 млн. руб.». Ці кошти мали передаватися Українською дипломатичною місією урядові Республіки Союзу Горців Кавказу «в міру фактичного формування Гірських військових частин».

Крім того, для фахової допомоги в організації Гірської армії договором передбачалося відрядження українських старшин-інструкторів, зі свого боку «Уряд Гірських Народів Кавказу надавав Директорії УНР право вербування у межах Гірської Республіки добровольців-вершників до 5000 чол., відразу чи частково, як того побажає Директорія після зміцнення політичного становища Гірської Республіки»¹⁴.

Однак на кінець осені 1919 р., внаслідок поразок УНР у війні з Добровольчою армією, Місія І. Красковського реалізувати зазначену союзню угоду не змогла. Аванс Українській військовій місії у розмірі «2 242 827 карб. керенками й трохи царськими й українками» на той час вичерпався, тому вона бу-

ла ліквідована, М. Чеховський залишився у Тифлісі військовим аташе Місії І. Красковського¹⁵.

Уже коли з'явилася можливість повідомити Раду Міністрів УНР щодо пропозицій Ради Оборони Північного Кавказу і Дагестану, 21 червня 1920 р. І. Красковському з Проскурова були надіслані інструкції стосовно того, що «установлення зв'язку з цією Союзною організацією Горців для Уряду УНР не залишене значіння». Міністр закордонних справ УНР А. Ніковський прохав І. Красковського «бути і надалі в дружніх зносинах з представниками цієї Республіки і надавати їй моральну підтримку в боротьбі за незалежність, а також повідомляти міністерство про політичне і економічне становище Республіки Горців і про її відносини до сусідніх республік на Кавказі і в Центральній Азії»¹⁶.

Тоді ж, 25 червня 1920 р., МЗС офіційно уповноважило І. Красковського «бути представником УНР... в Республіці Союзу Гірських Народів»¹⁷. Проте вже до початку квітня 1920 р. територія Дагестану і Чечні була окупована більшовицькими військами з Астрахані.

Як видно зі звіту І. Красковського до МЗС УНР, переданого через українське посольство у Стамбулі 13 липня 1920 р., «Місія полковника Чеховського збрала 2000 старшин, в більшості українців-спеціалістів, але ж не може їх переправити а) за недостаткою засобів і б) позаяк не має ніякої відповіді від нашої місії в Букарешті, куди їх вислати і яким способом»¹⁸.

На весну-літо 1920 р. кавказький напрямок зовнішньополітичної стратегії уряду УНР продовжував залишатися одним із пріоритетних поряд із загальною польсько-румунською її переорієнтацією. В інструкції МЗС від 20 квітня 1920 р., переданій через турецьке посольство УНР, наголошувалося на «необхідності для Кубані увійти з Грузією, Північним Кавказом, Азербайджаном і Вірменією в більш-менш тісний зв'язок, а для нас залишити думку унії з ними»¹⁹.

До того ж А. Лівіцький (міністр закордонних справ та заступник голови уряду УНР І. Мазепи) уважав «бажаним, щоб Грузинський Уряд вирядив офіційальне Посольство до нашого Уряду». Це «могло би допомогти координації антибільшовицьких сил і приготувати ґрунт для постійних торговельних зносин при встановленню нормальних сполучень через Одесу, котру, — констатував зі знанням суті справи тогочасний керів-

ник зовнішньополітичного відомства УНР, — дуже можливо, наші війська окупують»²⁰.

Напередодні А. Ливицькому надійшла доповідь від голови української громади Одеси й Херсонщини про те, що після евакуації до Криму частин Добровольчої армії у місті «залишилась місія Грузії на чолі з Ушерідзе, котра теж запевнила, що в самий короткий срок привезе з Кавказу нафту, керосин, бензин, масла і вугілля»²¹. Але, як відомо, українсько-польським військам у травні-червні 1920 р. так і не вдалося пробитися до Одеси, що унеможливило налагодження товарообміну між УНР і Грузією через Чорне море.

І все ж коли до Тифліса дійшли звістки про вступ військ УНР 6 травня 1920 р. у Київ, до Української дипломатичної місії на Кавказі, за свідченням її члена Андрія Петренка (відповідав за політичну роботу на Чорноморщині), «звертались з проханням представники кубанського інтернованого війська в Грузії і представники військових загонів Горських Народів, аби їх було відправлено на терен України для спільної боротьби з московським централізмом і через Україну йти на визволення своїх рідних країн». Оскільки УНР не контролювала жодного порту на чорноморському узбережжі, французькі військові дипломати пообіцяли Місії І. Красковського свою допомогу у справі перевезення кубанських і північнокавказьких добровольців морем із тим, щоб далі вони діставалися української армії через територію Румунії²². І. Красковський 24 квітня 1920 р. звернувся у справі фінансування перевезення до посольства УНР у Румунії, а 8 травня — до МЗС Румунії, проте так і не отримав відповіді (можливо, у зв'язку зі швидкою зміною стратегічної обстановки на антибільшовицькому фронті).

Роль Української дипломатичної місії у Тифлісі як центру політичного тяжіння й об'єднавчого осередку для демократичних сил Кубані, Дагестану, Чечні, Кабарди, Осетії була очевидною навіть для Верховного Комісара Франції в регіоні графа де Мартеля. «Для того, щоб перебалакати в тій чи іншій справі представникові Кубані, чи представникові Північного Кавказу» з ним, «їм указувалося, аби вони це робили через Голову УДМісії на Кавказі». Зрозуміло, що «нерідко п. Голова Місії вкупі з Представниками вів перебалачки з Грузинським Урядом по різних справах тих народів»²³.

Але політична діяльність Української дипломатичної місії на Кавказі надзвичайно ускладнилася у зв'язку з підписанням у Москві 7 травня 1920 р. «Мирного договору між РСФРР і Грузією» заступником наркома з іноземних справ більшовицької Росії Левом Караханом і членом грузинських Установчих Зборів Георгієм Уратадзе. За цією угодою Кремль визнавав «незалежність і самостійність Грузинської держави», але водночас договір не дозволяв дислокацію на її території жодних військових сил, що могли б стати базою для операцій проти РСФРР чи її союзників. Угода також не допускала утворення, перебування й діяльності антибільшовицьких груп і організацій у Грузії. Уряд Грузинської Демократичної Республіки офіційно ставився до укладення Московського договору, як єдиної за тих умов (після більшовицького перевороту в Азербайджані) можливості зберегти грузинську самостійність.

І. Красковський змушений був звернутися до міністра закордонних справ Грузії Є. Гегечкорі щодо публікації в урядовій газеті «Боротьба» від 9 червня 1920 р. телеграми голови Раднаркому УСРР Християна Раковського з пропозицією встановлення «нормальних відносин» між обома республіками. Український посол наголошував на тому, що «єдино законним Урядом України в цей час є Уряд УНР, створений українським народом у процесі його боротьби за своє національне самовизначення і за своє незалежне державне буття, на чолі з Головним Отаманом військ УНР — Симоном Петлюрою». «Усякий інший Уряд України, — продовжував глава Дипломатичної місії, — не має законних підстав називатися урядом і є лише приватною організацією загарбницького характеру»²⁴.

Тим часом уряд УНР, ознайомившись зі звітом бакинського віце-консула В. Кужима про діяльність Української дипломатичної місії, 24 червня 1920 р. виклав принципові напрямки своєї кавказької політики. Вона полягала в тому, щоб «осягнути остаточного визнання всіми державами — стати повним суб'єктом міжнародних відносин і зайняти відповідне і достойне для України місце в сім'ї держав». Маючи на увазі радянсько-грузинську мирну угоду від 7 травня 1920 р., А. Ніковський наголошував, що «Україна хоче жити в мирі і згоді з Росією, яка б форма влади там не існувала, але до цього часу більшовицька влада замириться і погодиться з думкою існування

незалежної УНР не може, бо цьому на перешкоді є російська національна психіка»²⁵.

Керівництво УНР (як і тогочасні уряди провідних держав світу) було переконане в тому, що більшовики неминуче втратять владу «внаслідок повної руїни всієї країни», а до утвердження «демократичної Росії» нові незалежні держави на постімперському просторі «повинні утворити сильну і життєву спілку держав в роді Чорноморсько-балтійського союзу з включенням Польщі і Румунії». «Кавказькі національні держави, — підкреслювалося в документі, — повинні зрозуміти, що без незалежної України їхнє незалежне державне життя немислиме».

А. Ніковський також зобов'язав І. Красковського «поробити перед грузинським, азербайджанським та вірменським урядами відповідні заходи» щодо «взаємного визнання України Азербайджаном та Вірменією»²⁶. Зі свого боку, міністр закордонних справ УНР 21 червня 1920 р. затвердив В. Кужима віце-консулом у Баку з «наданням йому прав дипломатичного представництва» і Є. Засядька — віце-консулом у Батумі²⁷. А в листі до І. Красковського від 19 липня 1920 р. віце-прем'єр уряду УНР А. Лівіцький висловив упевненість, що «союзні польсько-українські війська звільнять територію України від червоних окупантів, і тим допоможуть і державам Кавказу в їх визвольній боротьбі проти російського імперіалізма»²⁸.

Урядові оцінки перспектив кавказької політики УНР на середину 1920 р. видаються занадто оптимістичними, оскільки стратегічна ситуація в регіоні на той час зазнала корінних змін, і до того ж не на користь нових незалежних держав. 27 квітня 1920 р. відбувся більшовицький переворот у Баку, який чимало мірою був полегшений азербайджано-вірменською війною й уже наступного дня увінчався окупацією міста частинами 11-ї Червоної Армії. Через місяць більшовицькі війська жорстоко придушили опір решток азербайджанської національної армії у Гянджі. А 28 липня 1920 р. внаслідок ще одного успішного більшовицького перевороту було проголошено Нахичеванську радянську соціалістичну республіку.

Могутнім союзником Кремля у знищенні закавказьких демократичних республік виступив анкарський націоналістичний уряд Мустафи Кемалю (24 червня 1920 р. був парафований проект більшовицько-турецького Договору про дружбу,

а 7 жовтня він був доповнений угодою про координацію бойових дій російських і турецьких військ у Закавказзі). Головною жертвою радянсько-турецької домовленості в регіоні стала Вірменська Демократична Республіка. В ході другої вірмено-турецької війни восени 1920 р. вірменські війська потерпіли поразку, уряд змушений був запросити перемир'я, чим негайно скористалися місцеві більшовики й за азербайджанським сценарієм підняли 29 листопада повстання, проголосивши Вірменську Соціалістичну Радянську Республіку. 2 грудня 1920 р. підрозділи російської Червоної армії, випередивши турецьких союзників, захопили Єреван.

Таким чином, на кінець осені 1920 р. Грузинська Демократична Республіка, зрештою, опинилась у суціль ворожому військово-політичному оточенні. Це, практично, унеможливило перебування Місії УНР у Тифлісі. Ще напередодні оприлюднення російсько-грузинського мирного договору І. Красковський звернувся до Є. Гегечкорі з питанням, як вплине на статус українського посольства пункт 5-й угоди, що забороняв існування на території Грузії будь-якого політичного представництва, ворожого РСФРР. Міністр закордонних справ запевнив українського посла, що «поки він, Гегечкорі, керує закордонною політикою Грузії становище Української Дипломатичної Місії на Кавказі не зміниться».

І справді, протягом майже півроку, незважаючи на протести і вимоги посольства РСФРР та ноти Х. Раковського, Місії УНР, як звітував своєму керівництву І. Красковський, «удалося вести успішну боротьбу проти заключення договору Грузії з Радянською Україною і за існування українського національного представництва на Кавказі»²⁹.

Але на осінь 1920 р. внутрішнє політичне й економічне становище Грузії різко погіршилося. За таких обставин «Повноважене представництво РСФРР на Кавказі» значно посилило тиск на грузинський уряд, офіційно зажадавши від нього на початку жовтня 1920 р. видачі «перебуваючої на території Грузії Місії якоїсь Української Народної Республіки».³⁰ На той час навіть Є. Гегечкорі, що вважався лідером антибільшовицького угруповання у грузинському уряді, змушений був спішно залишити Тифліс і відбутися до Парижа під приводом дипломатичного забезпечення юридичного визнання Грузії «Радою чотирьох».

Прем'єр-міністр Грузії Н. Жорданія, у більш ніж двогодинній приватній розмові з І. Красковським, відзначивши «непохитність дружних взаємовідносин народа грузинського до народа українського, його національного правительства і національного представництва на Кавказі», водночас зазначив, що подальше існування Української дипломатичної місії «може послужити для большевиків casus'ом belli з Грузією, і тому необхідно, щоб Українська Дипломатична Місія під тим чи іншим приводом виїхала з Кавказу». Проте коли І. Красковський запропонував прем'єрові повернути йому вірчі грамоти, Н. Жорданія заявив, що «Грузія зовсім не бажає розрива з нами, і тільки сила політичних обставин ставить Грузію в такі умови»³¹.

19 жовтня 1920 р. І. Красковського було запрошено на нараду до МЗС Грузинської Демократичної Республіки й повідомлено, що її уряд «завдяки вимогам большевиків примушений перервати дипломатичні зносини» з Місією УНР³².

Таким чином, українське посольство опинилося у безвиході, воно навіть не мало коштів для завершення своїх справ і виїзду на батьківщину. Взагалі, з усіх дипломатичних місій, відряджених Директорією за кордон, кавказька, з огляду на її географічну віддаленість від державно-політичних центрів УНР, практично не мала з ними надійного зв'язку й була найгірше профінансована. Як повідомляв А. Ніковський 24 червня 1920 р. міністра фінансів Христофора Барановського, «Місія була забезпечена утриманням тільки до 1 липня 1919 р. З цього часу Місія не отримала ніяких грошових засобів на дальше існування, а утримувалась тільки з позик від азербайджанського та грузинського урядів, як також з розпродажу приватних речей членів Місії»³³.

Як повідомляв 13 липня 1920 р. МЗС УНР керуючий справами українського посольства у Стамбулі Іван Токаржевський-Карашевич зі слів в.о. секретаря кавказької Місії А. Тишкевича, полковник М. Чеховський «заробляє як шофер своїм (себто Місії) автомобілем і з цього утримує обидві Місії»³⁴. Грузинський уряд відмовив І. Красковському у черговій фінансовій позиці (вона могла бути витлумачена посольством РСФРР як грубе порушення Московського договору), і тоді «Голова Місії продав свої особисті речі, майно і книгозбірню за 1,5 млн. груз. бонів і тим самим дав змогу існування Місії»³⁵.

Крім того, в середині листопада 1920 р. І. Красковський і А. Петренко під особисту відповідальність позичили в Уповноваженого Кубанського кооперативного банку Аркадія Кучерявенка (у минулому — активний член полтавського осередку РУП-УСДРП) 30 тис. франків із зобов'язанням повернути їх не пізніше 25 березня наступного року.³⁶ Цих коштів вистачило на ліквідацію справ Місії у Грузії та переїзд її членів до Відня. Справу охорони інтересів громадян УНР І. Красковський передав головам місцевих українських громад М. Чеховському (у Тифлісі), І. Волошинову (у Сухумі) та Є. Засядьку (у Батумі).

У грузинських засобах масової інформації повідомлялося, що І. Красковський виїхав за межі країни «для доповіді правительству УНР і для участі в з'їзді закордонних представників УНР». А вже 26 листопада 1920 р. уряд Грузії запропонував РНК УСРР розпочати переговори щодо укладення політичного і економічного договору. Після згоди Х. Раковського місцем їхнього проведення було визначено Москву, загальний українсько-грузинський договір був підписаний 31 січня 1921 р.

Але всі ці кроки аж ніяк не врятували Грузинську Демократичну Республіку, навіть офіційно визнану в січні 1921 р. державами Антанти, від російської окупації. 12 лютого того ж року на півдні Грузії спалахнуло інспіроване більшовиками збройне повстання, за досконало відпрацьованим в Азербайджані й Вірменії сценарієм через тиждень була проголошена Грузинська Соціалістична Радянська Республіка, на допомогу їй рушила російська Червона армія й уже 25 лютого 1921 р. увійшла з боями в Тифліс.

За іронією долі, саме того дня Є. Гегечкорі вручив свої вірчі грамоти в Парижі³⁷. Туди ж, в еміграцію до столиці Франції, 18 березня 1921 р. з Батумі вирушили уряд і частина парламентарів Грузинської Демократичної Республіки на чолі з Н. Жорданія. Усе це створило формально-юридичний ґрунт для подальшої дипломатичної співпраці представників УНР і демократичних урядів кавказьких республік на міжнародній арені, що мало своє продовження в політиці екзильного центру УНР.

- ¹ Ментешашвили А. М. Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Грузии, 1917—1921 гг. — Тбилиси, 1987. — С. 49—50.
- ² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (Далі — ЦДАВО України.) — Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 43 зв.
- ³ Там само. — Оп. 2. — Спр. 200. — Арк. 22.
- ⁴ Там само. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 42—42 зв.
- ⁵ Там само. — Арк. 43 зв.
- ⁶ Там само. — Арк. 44 зв.
- ⁷ Там само. — Арк. 45.
- ⁸ Там само. — Арк. 45 зв.
- ⁹ Там само. — Арк. 73—74.
- ¹⁰ Там само. — Спр. 50. — Арк. 202.
- ¹¹ Там само. — Спр. 49. — Арк. 74.
- ¹² Там само. — Спр. 51. — Арк. 18—18 зв.
- ¹³ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 141 а.
- ¹⁴ Там само. — Оп. 2. — Спр. 311. — Арк. 1.
- ¹⁵ Там само. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 141 а.
- ¹⁶ Там само. — Оп. 2. — Спр. 337. — Арк. 17.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 28.
- ¹⁸ Там само. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 153.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 117.
- ²⁰ Там само. — Арк. 117 зв.
- ²¹ Там само. — Ф. 3697. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 50 зв.
- ²² Там само. — Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 178 зв.
- ²³ Там само. — Арк. 178.
- ²⁴ Там само. — Спр. 50. — Арк. 38—38 зв.
- ²⁵ Там само. — Оп. 2. — Спр. 337. — Арк. 19.
- ²⁶ Там само. — Арк. 19 зв.
- ²⁷ Там само. — Спр. 11. — Арк. 16 зв.
- ²⁸ Там само. — Оп. 3 — Спр. 49. — Арк. 155.
- ²⁹ Там само. — Арк. 186—187.
- ³⁰ Там само. — Арк. 177.
- ³¹ Там само. — Арк. 188.
- ³² Там само. — Арк. 161.
- ³³ Там само. — Оп. 2. — Спр. 337. — Арк. 21.
- ³⁴ Там само. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 153.
- ³⁵ Там само. — Арк. 193 зв.
- ³⁶ Там само. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 101. — Арк. 53.
- ³⁷ Карр Э. История Советской России. Пер. с англ. / Предисл. Ненарокова А. П. — М.: Прогресс, 1990. Кн. 1. Том 1 и 2. Большеви́стская революция. 1917—1923. — С. 278.

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Кішіро Амае

*Надзвичайний і Повноважний
Посол Японії в Україні*

Сучасний стан та перспективи розвитку японсько-українських двосторонніх відносин

У 2003 році ціла низка подій характеризувала розвиток двосторонніх відносин між Японією та Україною, включаючи з візит Міністра закордонних справ Японії. Аналізуючи події минулого року, я хотів би зосередитись на сучасному стані двосторонніх відносин та на перспективах їх розвитку.

1. Політичний діалог: нарощування контактів на високому рівні

Зайве наголошувати на тому, наскільки важливими є особисті контакти на високому рівні для розвитку двосторонніх відносин між країнами. Однак такі контакти між Японією та Україною протягом останніх років не були надто активними. У 1995 році Президент Л. Кучма відвідав Японію з офіційним візитом, після чого відбулись взаємні візити міністрів закордонних справ обох країн. В 1997 п. Сайто, Президент Палати Радників Японського Парламенту відвідав Україну. Після цього, незважаючи на постійні контакти на робочому рівні, візитів високих посадових осіб не відбувалось. Проте вже у 2003 році відбулась низка важливих візитів як на міжпарламентському рівні, так і на міжурядовому.

У травні 2003 року Голова Верховної Ради України Володимир Литвин відвідав Японію на запрошення п. Курата, Президента Палати Радників Японського Парламенту. Під час цього візиту п. Литвин був прийнятий Імператором Японії, мав зустрічі зі спікерами обох палат Парламенту. Було досягнуто домовленості про активізацію міжпарламентських зв'язків. Що стосується контактів між парламентаріями обох держав, то в Україні парламентська група дружби з Японією фактично припинила свою роботу після виборів 2002 року. Напередодні ж візиту В. Литвина до Японії було створено нову парламентську групу у Верховній Раді на чолі з народним депутатом К. Жеваго. Вона об'єднала 47 українських парламентаріїв. Деякі з членів цієї групи супроводжували В. Литвина під час його візиту в Японію.

У серпні 2003 року п. Хакуо Янагісава, Генеральний секретар Парламентської асоціації японсько-української дружби, колишній Міністр з питань фінансів Японії, відвідав Київ та Крим і зустрівся з Президентом України Л. Кучмою, першим віце-прем'єр-міністром України М. Азаровим та заступником Голови Верховної Ради України О. Зінченком. Він також провів зустріч з К. Жеваго та іншими українськими парламентаріями для обговорення питань поглиблення взаємовигідної співпраці.

31 серпня — 2 вересня 2003 р. пані Йоріко Кавагучі, Міністр закордонних справ Японії, відвідала Україну. Це перший візит Міністра закордонних справ Японії за останні сім років — у 1996 році тодішній Міністр закордонних справ Японії п. Юкіхіко Ікеда здійснив візит в Україну. Міністр Кавагучі провела переговори з Президентом України Л. Кучмою, Прем'єр-міністром В. Януковичем, Міністром закордонних справ України А. Зленком. Серед питань, що обговорювались сторонами — роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, утилізація ядерної зброї, ситуація у Північній Кореї та подальша активізація економічних контактів, включаючи приєднання України до СОТ, розширення японських інвестицій в Україну, необхідність якнайшвидшого завершення підготовки та підписання двостороннього договору про технічне співробітництво. Після своєї зустрічі обидва міністри закордонних справ підписали спільне Комюніке та обмінялись нотами щодо надання Україні культурного гранту.

Візит Міністра закордонних справ Японії Й. Кавагучі став своєрідним підсумком розвитку двосторонніх контактів протягом останніх 11 років з часу встановлення дипломатичних відносин між двома державами. Сторони обмінялись думками щодо співробітництва на міжнародній арені, обговорили ситуацію в світі, що слугуватиме подальшому ефективному розвитку політичного діалогу між Японією та Україною.

Також представники керівного складу Міністерства закордонних справ України відвідували Японію на запрошення японської сторони або брали участь у конференціях, і мали можливість обмінятися думками із своїми японськими колегами. У 2002 році парламентський секретар у закордонних справах Японії п. Мацунамі, під час свого візиту в Україну, та держсекретар Міністерства закордонних справ України п. Чалий підтвердили намір активізувати консультації між зовнішньополітичними відомствами обох держав, а постійні контакти на дипломатичному рівні у 2003 р. свідчать про ефективну реалізацію цих намірів.

2. Економічні відносини: курс на збільшення інвестицій

2003 рік став роком зміцнення двосторонніх зв'язків і в економічній сфері. По-перше, у травні Київ відвідала місія Японсько-Українського комітету з питань економічного співробітництва Японської бізнесової федерації «Ніппон Кейданрен». «Ніппон Кейданрен» є найбільшою економічною організацією в Японії, що представляє понад 70 тис. підприємств. У ході візиту відбулися зустрічі членів делегації з Першим віце-прем'єр — міністром України п. М. Азаровим, Міністром закордонних справ п. А. Зленком та іншими високими посадовими особами політичних та економічних кіл України. Також разом з Українським союзом промисловців і підприємців було спільно проведено Симпозіум, який зібрав аудиторію понад 140 осіб. Під час цього заходу сторони відкрито обмінялися думками щодо перспектив розвитку економічних відносин між двома країнами.

Питання подальшого розвитку економічних зв'язків обговорювалося також на вересневій зустрічі міністрів закордонних справ Японії та України. Українська сторона усвідомлює, що має великий потенціал для істотного розширення економічних відносин з Японією, яка представляє другу за масштабами еко-

номіку в світі, і тому висловлює зацікавленість у збільшенні обсягів японських інвестицій в Україну. За попередніми даними української статистики, сума інвестицій з Японії на кінець 2002 року становила 2 млн. 750 тис. доларів США, таким чином, Японія займає 59-те місце серед країн – інвесторів в Україну. Треба зазначити, що рішення про інвестування приймається безпосередньо приватними підприємствами, тому для збільшення потоків інвестицій потрібно, передусім, поліпшити інвестиційний клімат в Україні. Однак важливо й те, що інтерес до України з боку японських підприємств як до об'єкта інвестування незмінно зростає, адже після розширення Європейського Союзу Україна набуде статусу сусіда ЄС.

Уряд Японії також докладає великих зусиль для збільшення обсягів інвестицій в Україну. Проведений у листопаді 2003 року в Дюссельдорфі семінар з питань економіки та інвестицій в Україну став важливим етапом японсько-українського співробітництва. Під час візиту до України Міністра закордонних справ Японії пані Й. Кавагучі високі посадові особи України висловлювались на підтримку проведення такого семінару.

Метою проведення семінару в Дюссельдорфі, де було представлено понад сто японських підприємств, що працюють у Європі, було поширення об'єктивної інформації про український ринок. Організаторами виступили Японська організація зовнішньої торгівлі, що діє під егідою Міністерства економіки та промисловості Японії, разом з Українським організаційним комітетом. Суттєву організаційну допомогу було надано також Посольством Японії в Україні.

Від України з доповідями виступили Перший заступник Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції п. О. Чалий, Перший заступник Міністра економіки та з питань європейської інтеграції України п. В. Пятницький, Голова Представництва ЄБРР в Україні п. К. Захарієв. В ході дискусії відбувся плідний обмін думками між учасниками семінару. Безумовно, цей форум став важливим кроком у справі подальшої розбудови відносин у сфері економіки.

Ще раніше, у жовтні 2003 р., було завершено спорудження та розпочато роботу на заводі компанії «Ядзакі — Україна», що є реалізацією інвестиційного проекту на загальну суму 20 млн. Євро. Компанія «Ядзакі» — відомий виробник деталей, автомобільної електропроводки. На час відкриття заводу в Україні

кількість працівників становила 240 чоловік, але в майбутньому планується збільшити кількість робочих місць до 2000.

Українські посадові особи неодноразово зазначали, що рівень інвестицій з Японії в Україну є недостатнім, але якщо розглянути випадок з компанією «Ядзакі — Україна», то потрібно зауважити, що капіталовкладення проводилися з німецької філії компанії «Ядзакі», а саме компанії «Ядзакі — Юроп Лімітид». Тому за даними статистики ця інвестиція позначена як німецька. Подібна ситуація склалася і у випадку інвестиційного проекту компанії «Джей Ті Інтернешнл — Україна», яка інвестувала 60 млн. доларів США у економіку України — капіталовкладення були зроблені через швейцарську філію компанії. Тому реальні показники японських інвестицій в Україну значно вищі за ті, що представлені в українській статистиці.

3. Україна—Японія: можливості співробітництва розширюються.

Після проголошення України незалежною державою Японія надавала Україні різноманітну допомогу, загальна сума якої за роки незалежності сягнула 120 млн. доларів США. Я хотів би зробити короткий огляд наданої допомоги, охарактеризувати сучасний стан справ та перспективи на майбутнє.

(1) Об'єкти допомоги.

Можна виділити наступні види допомоги з боку Японії: 1) гуманітарну допомогу; 2) технічне співробітництво для просування процесу формування ринкової економіки; 3) допомогу в сфері культури та мистецтва; 4) допомогу в галузі ядерного роззброєння; 5) допомогу у боротьбі з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС та в галузі безпеки атомної енергетики.

Гуманітарна допомога полягає в наданні медичного обладнання та медикаментів для лікування постраждалих наслідком аварії на ЧАЕС. До цього виду допомоги також належить допомога медичним закладам. Так, Українській дитячій спеціалізованій лікарні «Охматдит» було надано допомогу у вигляді медичного обладнання на суму 7 млн. доларів США.

Технічна допомога полягає у проведенні бізнес-семінарів, направленні в Україну експертів з Японії, організації стажування для українців у Японії та третіх країнах.

Допомога в сфері культури та мистецтва — це проекти з надання обладнання театрам, музеям та іншим установам культури.

ри. Першим проектом таким був проект 1998 року з надання музичних інструментів Національній філармонії України. Між цим та останнім проектами з надання освітлювального обладнання Львівському державному театру опери та балету ім. Соломії Крушельницької всього було 6 подібних проектів, загальна сума наданої допомоги становить 2,5 млн. доларів США.

Допомога в галузі ядерного роззброєння спрямована на ліквідацію та нерозповсюдження ядерної зброї, що залишилася в Україні від колишнього Радянського Союзу, а також на розв'язання пов'язаних з цим екологічних проблем. Цей вид допомоги полягає у наданні медичного обладнання для лікування осіб, що постраждали внаслідок участі у ліквідації ядерної зброї, та технічного обладнання для захисту від ядерних матеріалів. Загальна сума таких проектів становить 19 млн. доларів США. Також фінансову підтримку отримав Український науково-технологічний центр. Його було створено для того, щоб запобігти відпливу за кордон фахівців, які за часів Радянського Союзу займалися питаннями ядерної фізики.

До допомоги у боротьбі з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС, крім вищезгаданих проектів для постраждалих осіб, також включено внесок Японії до Чорнобильського фонду «Укриття» на суму 45 млн. доларів США для розв'язання проблем руйнування саркофага над четвертим реактором ЧАЕС та спорудження нового саркофага, а також внесок на рахунок Фонду ядерної безпеки для України на суму 19 млн. доларів США для сприяння підвищенню рівня безпеки на атомних електростанціях. Крім цього, проводяться стажування українських фахівців у галузі атомної енергетики. За роки незалежності України сюди приїжджали понад 140 японських експертів у сфері ринкової економіки та безпеки атомної енергетики, а близько 450 громадян України взяли участь у навчальних семінарах, що проводились як у Японії, так і в третіх країнах.

(2) Схеми допомоги.

Якщо робити загальний огляд японської допомоги Україні за схемами її впровадження, то можна виділити дві великі групи: допомога через міжнародні організації та безпосередня двостороння допомога.

У першому випадку йдеться про існуючі міжнародні фінансові організації, організації-підрозділи ООН, а також про орга-

нізації, створені після розпаду Радянського Союзу на основі договорів між Японією та Україною або іншими країнами СНД.

Серед проектів Всесвітнього банку – Японська програма фінансування PHRD – розвиток політики та людських ресурсів (Policy and Human Resource Development), у рамках Програми розвитку ООН (UNDP) діє Фонд з питань безпеки, а загальний обсяг наданої таким чином допомоги становить більш як 10 млн. доларів США. З іншого боку, Японією спільно з країнами СНД після розпаду СРСР було створено такі міжнародні організації, як Комітет зі співробітництва та Комітет зі сприяння ядерному роззброєнню, що стали механізмом для прискорення процесу надання допомоги Україні, яка разом з іншими країнами СНД не повністю відповідала вимогам щодо отримувачів японської Офіційної допомоги розвитку. Комітет зі співробітництва завершив свою місію в Україні та припинив свою діяльність у 2003 році. Отже єдиним каналом для японської гуманітарної та технічної допомоги, яка раніше проходила через Комітет зі співробітництва, стала Програма «Офіційна допомога розвитку».

Безпосередня двостороння допомога поділяється на грантову допомогу, технічне співробітництво (направлення експертів та навчальні семінари) та кредитну допомогу. Грантова допомога, в свою чергу, представлена Загальними грантами, до яких належить проект з удосконалення медичного обладнання для Української спеціалізованої дитячої лікарні «Охматдит», Культурними грантами, а також допомогою, призначеною для місцевих органів влади, неурядових організацій та інших реципієнтів, та Програмою безвідплатної допомоги проектам малого масштабу «Ксаноне», що становить схему швидкої адресної допомоги. Приклади втілення її можна побачити в медичних установах та дитячих будинках України.

Проте треба звернути увагу, що стосовно України термін «технічна допомога» вживається як протиставлення «гуманітарній допомозі», але цей поділ не співпадає з японськими схемами грантової допомоги та технічного співробітництва. У Японії поділ на грантову допомогу та технічне співробітництво залежить від того, чи це фінансова допомога для облаштування роботи закладу, чи це передача технологій від людини до людини.

(3) Проблеми, пов'язані упровадженням допомоги.

Щодо впровадження в Україні грантової та технічної допомоги Японія зіткнулася з низкою труднощів у процесі реалізації проектів. Японська сторона вимагає звільнення від оподаткування обладнання, що надається в рамках реалізації проектів допомоги, а також витрат на перебування в Україні експертів. Але за принципами української сторони для цього потрібне схвалення Верховної Ради України. Отже для кожного проекту грантової допомоги треба отримати схвалення Верховної Ради. Через це процес розширення масштабів допомоги значно ускладнюється.

Щодо звільнення від оподаткування технічного співробітництва, то гарантувати його на практиці неможливо, тож на даному етапі експерти не приїздять в Україну на тривалий строк. З проектами грантової та кредитної допомоги пов'язані також схеми допомоги у розробці генеральних планів та ТЕО (техніко-економічне обґрунтування) для цих проектів, але нині через проблему з оподаткуванням ефективно впровадження цих додаткових схем неможливе, тобто потенціал, закладений у японських програмах допомоги, не використовується повністю.

У зв'язку з цим, хотілося б сказати кілька слів щодо ситуації з Японським центром в Україні. Японський центр було засновано у 1999 році як установу, що мала на меті сприяти в підготовці кваліфікованих кадрів, потрібних для просування України до ринкової економіки. На кошти Уряду Японії, які Центр отримував через вищеназваний Комітет зі співробітництва, проводилися бізнес-семінари та курси японської мови. Учасники семінарів та слухачі курсів мали змогу пройти також курс стажування в Японії. Після завершення діяльності Комітету зі співробітництва, виникла потреба реорганізувати Центр, щоб підпорядкувати його діяльність Програмі «Офіційна допомога розвитку». Однак через проблеми з оподаткуванням діяльності Центру його роботу було припинено у березні 2003 року.

Японська сторона, користуючись можливістю реорганізації Центру, розглядає ідею значного розширення його діяльності, не обмежуючись виключно допомогою для становлення в Україні ринкової економіки, а розширюючи спектр діяльності й на питання зовнішньої торгівлі та інвестицій. Японська сто-

рона зацікавлена у якнайшвидшому відкритті оновленого Центру в Україні.

(4) Угода про технічне співробітництво.

Для того, щоб знайти вихід із цієї ситуації, Японія на початку 2003 року розпочала переговори з українською стороною щодо укладення Угоди про технічне співробітництво, на яку покладаються великі надії.

Цього разу Уряд Японії вирішив задовольнити побажання української сторони і надав для розгляду проект загальної угоди, в якому поєднані в єдине ціле грантова допомога та технічне співробітництво. Це пов'язане з тим, що, як зазначалося вище, у розумінні української сторони поняття «угода про технічне співробітництво» охоплює весь спектр допомоги, тоді як за японською класифікацією вона поділяється на грантову допомогу та технічне співробітництво. Для Японії ж випадок, коли в одній угоді поєднані два види допомоги, є зовсім нехарактерним. На сьогодні подібні Угоди про технічне співробітництво підписані між Японією та 26-ма країнами світу, але текст проекту угоди з Україною є винятковим.

В Японії процес підписання угод передбачає дуже жорстку систему перевірок на предмет відповідності угоди японському законодавству та вже існуючим угодам, тому внесення будь-яких змін є досить складним. Той факт, що, незважаючи на всі труднощі, японська сторона розпочала процес підготовки угоди, яка не має аналогів, свідчить про її велику зацікавленість у цьому питанні.

З української сторони безпосереднім партнером у роботі над угодою виступає Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. нині цей проект угоди опрацюється Урядом України. І хоча з моменту початку переговорів минув уже рік, ще залишається кілька неузгоджених позицій. Японська сторона намагається всіляко прискорити процес узгодження. Підписання цієї угоди пов'язане із зміцненням японсько-українських відносин, оскільки воно є необхідною умовою для активізації потоків японської допомоги, спрямованої на підтримку народу України. Воно сприятиме розвиткові країни в цілому та збереженню стабільності в регіонах.

(5) Кредитна допомога.

У 1993 році Уряд Японії для підтримки молодшої української держави надав їй позику у розмірі 200 млн. доларів США. Зго-

дом у 1998 році під впливом наслідків падіння російського рубля Україна висловила японській стороні прохання про реструктуризацію свого боргу. Переговори щодо цього питання завершилися восени 2002 року. Нині, зважаючи на позитивні тенденції в економіці України за останні роки, триває обмін думками між відповідальними установами обох країн щодо майбутніх проектів співробітництва.

Однією з особливостей японської допомоги є те, що, порівнюючи з іншими країнами-донорами, досить велика частка припадає саме на державні єнові позики. Це пов'язано з усвідомленням того, що розвиток інфраструктури, наприклад, автомобільних та залізничних шляхів, на який виділяються кредитні кошти, є дуже важливим фактором розбудови економіки країни в цілому. Окрім цього через виконання кредитних зобов'язань підвищується відповідальність та самостійність країни-реципієнта. Сподіваюсь, що переговори, які нині відбуваються, у найближчому майбутньому знайдуть своє втілення у вагомих проектах.

4. Культурний обмін: початок розширення контактів

На завершення хотілося б згадати про культурні відносини між нашими країнами.

Японія і Україна географічно дуже віддалені одна від одної, культури наших країн теж значно відрізняються, але культурний обмін базується на спільних засадах почуття гордості за культуру свого народу та поваги до культур інших країн. Щороку Посольство Японії в Україні проводить низку заходів, що знайомлять з культурою Японії. Так, у 2003 році успішно пройшли Виставка японських ляльок, Фестиваль японського кіно, та інші заходи. Дуже багато українців цікавляться традиційною японською культурою, наприклад, мистецтвом «ікебана» та чайною церемонією, а також різними видами бойових мистецтв, таких як сумо, айкідо та інші.

Більш як 2000 українців вивчають японську мову, починаючи з першого класу школи, і продовжують її вивчення у вищих навчальних закладах. Понад 60 українських студентів отримали стипендії для навчання в Японії. Крім цього, в Японії проводяться навчальні семінари для викладачів японської мови. Тим навчальним закладам, де вивчається японська мова, на-

даються навчальні посібники та книжки. У такий спосіб Уряд Японії всіляко заохочує вивчення японської мови. Щороку за ініціативою Київської Асоціації викладачів японської мови проводиться Конкурс промов японською мовою. Переможець київського конкурсу бере участь у Конкурсі серед країн СНД у Москві. На жаль, на Конкурсі країн СНД переможцями зазвичай стають представники країн Центральної Азії, де кількість людей, що вивчають японську мову, набагато більша. Однак я переконаний, що з активізацією вивчення японської мови в Україні перемога неодмінно належатиме українцям. На мою думку, дуже важливим є те, щоб із знавців японської мови ці люди ставали справжніми знавцями та дослідниками Японії-країни.

З іншого боку, збільшується кількість молодих людей, які приїздять в Україну з Японії для навчання в галузі гуманітарних наук, а також балету та футболу, активно переймають український досвід. Ці зв'язки теж стануть добрим підґрунтям для майбутнього розширення культурного обміну.

5. Україна та Японія в світі: у напрямку до ще більш плідної співпраці між двома країнами

У цій статті я виклав лише стан японо-українських відносин на сучасному етапі. Але, якщо вийти за межі відносин двох країн, то на рівні міжнародного співтовариства Україна та Японія мають дуже багатий потенціал для співробітництва. Символічним прикладом цього є направлення обома країнами своїх підрозділів до Іраку. Крім цього, під час вересневої зустрічі міністрів закордонних справ постало питання про поглиблення співпраці у галузі скорочення та нерозповсюдження ядерної зброї між Україною, яка відчула на собі трагічні наслідки аварії, пов'язаної з атомною енергією, та відмовилася від третього в світі за обсягом ядерного арсеналу, і Японією, що пережила наслідки ядерного вибуху. Також існує ще дуже багато завдань, у вирішенні яких обидві країни можуть зробити свій вагомий внесок. До них належать такі проблеми світового рівня, як екологічні проблеми, а також проблеми підтримання миру та стабільності у світі. Я переконаний, що на основі міцних двосторонніх відносин можна значно розширити співпрацю між двома країнами й на міжнародному рівні.

НОТАТКИ ПОСЛА

Борис Гуменюк

*доктор історичних наук, професор,
Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Республіці Кіпр*

Кіпрське питання: шлях до вирішення (проблеми і перспективи)

Народився 1953 року в смт Муровані Курилівці на Вінничині. Закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка, факультет міжнародних відносин та міжнародного права, доктор історичних наук, професор, ректор Дипломатичної академії при МЗС України. Автор (співавтор) ряду монографій з питань міжнародних відносин, понад 70 статей та методичних розробок. Нині Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр.

Однією з умов набуття у 1960 році незалежності Кіпром були закріплення за Великою Британією на необмежений термін двох військових баз та надання Греції і Туреччині права розмістити на острові свої військові контингенти. У 1963 р. внаслідок збройних сутичок між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами на острів увели збройні сили НАТО, а з 1964 року, згідно з резолюцією РБ ООН №186 від 4 березня 1964 р., — сили ООН з підтримання миру.

15 липня 1974 року військовою хунтою Греції на Кіпрі був інспірований державний переворот, а 20 липня турецькі війська під приводом «відновлення конституційного порядку» зайняли північну частину острова (37 відсотків території).

Липневі події 1974 року спричинили поділ країни.

У листопаді 1983 р. було проголошено створення «Турецької Республіки Північного Кіпру» (ТРПК). Рада Безпеки ООН у резолюції 541 від 18 листопада 1983 року визнала, що ця заява керівництва турецької общини Кіпру не має юридичної сили і закликала всі держави поважати суверенітет, незалежність, територіальну цілісність Кіпру. В резолюції № 550 РБ ООН від 11 травня 1984 року всі сепаратистські акції на Кіпрі були засуджені, оголошені незаконними і такими, що не мають чинності.

29 червня 1999 року Рада Безпеки ООН прийняла чергову резолюцію (1250/1999) з кіпрської проблеми, яка закликала конфліктуючі сторони без попередніх умов приступити до переговорів щодо врегулювання ситуації на острові під егідою Генерального секретаря ООН. Зазначена резолюція підтвердила, що врегулювання кіпрської проблеми має базуватися на створенні на острові двозональної, двоетнічної федерації.

Проведення тривалих переговорів двох сторін не спричинило розблокування ситуації, оскільки уряд Республіки Кіпр неодмінною умовою початку будь-яких переговорів вважав передусім виконання резолюцій 541 (83) і 550 (84) Ради Безпеки ООН. Грецько-кіпрська сторона ставила також вимоги щодо виведення турецьких військових з Кіпру, депортацію 50 тисяч переселенців з Туреччини, що мешкають на острові, та забезпечення повернення на рідні місця 200 тисяч грецько-кіпрських біженців. Ключовими тезами і водночас умовами т. зв. ТРПК на переговорах висувалися: суверенітет турецької громади острова, рівність прав турків-кіпріотів з греками-кіпріотами та гарантування національної безпеки ТРПК з боку Туреччини.

Полярність позицій Нікосії і самопроголошеної т. зв. ТРПК щодо врегулювання кіпрського питання, визначальна залежність можливості його вирішення від Туреччини та Греції, а також взаємне упереджене ставлення між двома громадами, що склалося протягом тривалого історичного періоду їхнього співіснування на острові, продовжували створювати суттєві перешкоди у врегулюванні проблеми.

Однак відновлення контактів між Нікосією та т. зв. ТРПК надало позитивного імпульсу процесові пошуку шляхів встановлення довіри між сторонами та переходу до безпосереднього діалогу.

У грудні 1999 року на Гельсінкському саміті Ради ЄС, з огляду на успішну реалізацію програми гармонізації національного законодавства та основних галузей господарства до вимог ЄС, а також на відповідність її економіки основним критеріям ЄС, Кіпр було офіційно включено до числа першої хвилі країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу.

Після зняття Грецією вето Туреччина на тому ж саміті ЄС в Гельсінкі отримала статус кандидата на вступ в ЄС, що було сприйнято сторонами як добрий знак до потепління у грецько-турецьких відносинах. Ситуація почала змінюватися.

Європейський Союз, надавши Туреччині статус кандидата на вступ до своїх лав, отримав важелі тиску на неї щодо врегулювання низки спірних питань із сусідами Туреччини, у т.ч. щодо розв'язання проблеми Кіпру. Водночас Туреччина при отриманні статусу кандидата спромоглася уникнути пов'язаності членства в ЄС з вирішенням проблеми Кіпру, що дало їй змогу відтягувати вирішення цього питання до часу, коли буде досягнуто прийнятних для неї та т. зв. ТРПК умов урегулювання згаданої проблеми.

Позиція ЄС щодо вирішення кіпрського питання суттєво не змінилася, однак рішення Гельсінкського саміту щодо Кіпру та Туреччини і, зокрема, набуття останньою кандидатського статусу можна розглядати не лише як результат політичного тиску США, а й як реальну оцінку ситуації і спробу ЄС перехопити ініціативу в США з урегулювання цієї проблеми, яка почала явно набирати обрисів європейської.

У грудні 2001 р. відбулася значною мірою визначальна для врегулювання кіпрської проблеми подія: з ініціативи лідера т. зв. ТРПК Р. Денкташа у Нікосії 4–5 грудня відбулася зустріч «віч-на-віч» Президента Республіки Кіпр Г. Клірідіса та глави турко-кіпрської общини. Р. Денкташ напередодні зустрічі оприлюднив свою позицію щодо розв'язання кіпрської проблеми, згідно з якою на острові мають функціонувати два незалежні і рівноправні державні утворення, які виступатимуть як єдина держава у міжнародних відносинах. Пропонувалося створити повноважний міжнародний комітет Республіки Кіпр на чолі з Г. Клірідісом та Р. Денкташем, який міг би приймати будь-які рішення, що стосуються усієї країни, в т. ч. питання вступу єдиної Кіпрської держави до Європейського Союзу. У цьо-

му випадку Р. Денкташ готовий підтримати рішення про вступ «спільної держави» до Євросоюзу.

У результаті зустрічі було досягнуто домовленості щодо проведення в січні 2002 року прямих переговорів на території острова під егідою Генерального секретаря ООН. Сторони також домовилися не висувати жодних передумов для переговорів; обговорювати всі, без винятку, проблемні питання; переговори вести до повноцінного врегулювання.

Перший етап поновлених переговорів відбувся 16 січня 2002 р., однак не приніс бажаних результатів. Сторонам не вдалося досягти компромісу з основних питань, таких, як управління, безпека, територія та власність.

4 квітня 2002 р. Рада Безпеки ООН ухвалила заяву Голови РБ для преси, в якій зокрема наголошувалося на важливості дотримання встановленого терміну досягнення домовленостей (червень 2002 р.).

2 травня 2002 р. члени РБ ООН закликали «обидві сторони, особливо турецьку, співробітничати у повному обсязі із Спеціальним радником Генерального секретаря ООН».

14 червня 2002 р. у штаб-квартирі ООН розповсюджено лист Постійного представника Кіпру при ООН щодо здійснення Туреччиною у період з 24 травня по 9 червня 2002 р. розгортання на території Північного Кіпру 5500 турецьких військовослужбовців (таким чином, за інформацією грецько-кіпрської сторони, загальна чисельність турецьких військ на острові перевищила 40 тис. осіб).

9 липня 2002 р. члени РБ ООН привітали підтримку переговорного процесу та особистих зусиль Генерального секретаря ООН К. Аннана, виголошену главами держав та урядів Європейського Союзу під час їхньої зустрічі 21–22 червня 2002 р. у Севільї та міністрами закордонних справ Великої вісімки на зустрічі в Канаді 13 червня 2002 р. Рада Безпеки підтримала продовження переговорів між сторонами на наступний період і закликала обидві сторони до співробітництва із Спеціальним радником Генерального секретаря ООН з тим, щоб він зміг визначити основні компоненти всеохоплюючої домовленості з урегулювання кіпрської проблеми.

Черговий раунд переговорів між кіпрсько-грецькою та кіпрсько-турецькою сторонами 16 липня 2002 р. не дав позитивних результатів.

Важливе значення для подальшого розвитку міжобщинного діалогу мали зустрічі Генерального секретаря ООН К. Аннана з Президентом Кіпру Г. Клірідісом та лідером кіпрсько-турецької сторони Р. Денкташем 6 вересня 2002 р. у Парижі. К. Аннан закликав лідерів обох сторін виявити гнучкість, щоб якомога скоріше досягти домовленостей. Водночас були підтверджені позиції усіх причетних сторін: відзначалося, що ООН виступає за возз'єднання острова на федеративних засадах; кіпрсько-грецька сторона наголошувала на необхідності возз'єднання острова з передачею всієї повноти влади визнаному урядові Республіки Кіпр, а кіпрсько-турецька продовжувала наполягати на визнанні самопроголошеної держави Північного Кіпру.

За результатами зустрічей К. Аннан заявив, що продовжує вірити у можливість знайти взаємно прийнятний варіант розв'язання кіпрської проблеми. Він запросив лідерів обох сторін відвідати Нью-Йорк 3–4 жовтня 2002 р., однак у зв'язку з хворобою, а також перенесеною на початок жовтня операцією лідера турко-кіпрської общини Р. Денкташа проведення наступного раунду переговорів знову відклали на невизначений час.

Отже, прямі міжобщинні переговори, які мали характер окремих регулярних зустрічей лідерів двох сторін, тривали з певними інтервалами до жовтня 2002 року. Хронологія зустрічей та відповідних кроків ООН може дати лише поверхову картину тих зусиль, які докладалися усіма зацікавленими сторонами для досягнення взаємоприйняттого компромісу.

У ситуації, яка складалася на кінець 2002 року, ставало все більш очевидним, що реальні зрушення у справі врегулювання кіпрської проблеми могли б відбутися за умови рішучих кроків ООН та одночасного посилення тиску США, Великої Британії і окремих країн ЄС на керівництво Греції, Туреччини та Республіки Кіпр.

10 листопада 2002 р. Генеральний секретар ООН К. Аннан надіслав послання Президентові Кіпру Г. Клірідісу та турко-кіпрському лідерові Р. Денкташу з пропозицією зустрітися 11 листопада з його представниками, відповідно А.де Сото та сером К. Предергастом, для отримання тексту нового плану з урегулювання кіпрської проблеми. Аналогічні повідомлення було надіслано постійним представникам країн — гарантів кіпрської держави — Великої Британії, Греції та Туреччини.

11 листопада 2002 р. план (140-аркушевий документ з додатками — двома альтернативними географічними картами острова, за якими пропонується встановити межі греко-кіпрської та турко-кіпрської держав) було передано усім причетним сторонам.

Аналізуючи основні складові плану, треба відзначити, що мова йде про «нову державу», про «рівноправних засновників» та «рівних партнерів». У тексті уникається безпосереднє згадування про державний суверенітет, оскільки ця тема є ключовою для зближення позицій двох сторін. Передбачається рівне у правовому вимірі представництво сторін в органах центральної влади з його кількісним вираженням у співвідношенні 60 відсотків до 40 відсотків на користь греко-кіпрської сторони. Уряд формуватиметься і діятиме за зразком «швейцарської моделі». Питання громадянства передається у відання сторін-співзасновників нової держави, які матимуть «рівноправний режим функціонування» і «одну територію».

Надалі продовжуватиме діяти Угода про гарантії від 1960 року, яка зберігатиме свою чинність у новій державі і відповідно до якої на території Кіпру залишатимуться турецькі (у північній частині) і грецькі (у південній) військові формування для гарантування суверенітету, територіальної цілісності і забезпечення конституційного порядку для обох громад острова.

Держава, яка буде створена, базуватиметься на принципі двозонності і двообщинності, і стане «спадкоємицею Республіки Кіпр», яка є членом ООН. Згідно з планом, це — «єдине державне утворення», яке складатиметься з двох «складових держав» (component states) за зразком кантонів Швейцарії.

Законодавчий орган складатиметься з двох палат. Вища палата матиме рівне представництво греко- і турко-кіпріотів (по 24 депутати). 48 членів Нижньої палати обиратимуться пропорційно до кількості населення.

Водночас передбачається формування федеральної поліції, яка матиме відповідні повноваження, зокрема, у сфері запобігання нелегальній торгівлі та контролю за прикордонним режимом.

Згідно з додатками до плану, які містять дві карти острова, греко-кіпрській стороні буде повернено міста Фамагусту (Аммохостос) та Морфу, а також десятки інших населених пунктів, що дасть змогу повернутися до 85 тис. біженців. За турко-кіпріотами залишається 28,5 відсотка території острова (на

сьогодні ними контролюється 37 відсотків) з містами Кіренія та Лефка переважно північної частини.

Проблемним є питання натуралізації переселенців, які нині проживають у північній частині острова, в основному вихідців з Туреччини (за різними даними, на сьогодні їх кількість перевищує 100 тис. осіб), які у майбутньому зможуть отримати громадянство Кіпру.

Негативним моментом плану для греко-кіпріотів убачається структура і функціонування уряду (Ради міністрів) нової держави, за основу якого береться «швейцарська модель». Згідно з нею, існуватиме «сильна центральна Рада міністрів», що складатиметься з 4 греко-кіпріотів і 2 турко-кіпріотів, котрі по черзі очолюватимуть уряд. Незважаючи на те, що греко-кіпрська сторона очолюватиме уряд у співвідношенні два до одного у порівнянні з турко-кіпріотами, вона вже зараз висловлює свої застереження з огляду на те, що грецько-кіпрське населення за кількістю майже вчетверо переважає турецько-кіпрське (за останнім переписом 2001 року населення Республіки Кіпр складає 703,5 тис. осіб).

Забезпечується вільне пересування громадян по всьому острові. Не обмежується право визначення місця проживання громадян, в т.ч. на території «іншої держави» з дотриманням права бути представленими у її законодавчому органі.

Планом передбачається поступова демілітаризація острова з виведенням усіх нині розміщених на ньому збройних формувань. Використання території острова для військових дій чи операцій буде можливе тільки за взаємної згоди країн-гарантів Греції і Туреччини. Водночас без змін залишається статус військових баз Великої Британії на острові.

Надалі продовжуватиме діяти Угода про гарантії від 1960 року, яка зберігатиме свою чинність у новій державі і відповідно до якої на території Кіпру залишатимуться турецькі (у північній частині) і грецькі (у південній) військові формування для гарантування суверенітету, територіальної цілісності і забезпечення конституційного порядку як «центральної держави», так і її суб'єктів — «складових держав».

Визначається трирічний перехідний період після підписання угоди, під час якого Радою міністрів керуватимуть два співпрезиденти — греко-кіпрської та турко-кіпрської сторін.

Після отримання плану та його обговорення Національною радою Кіпру, Президент Кіпру Г. Клірідіс виступив із зверненням, зазначивши, зокрема, що план є «основою для подальших переговорів», і закликав усі політичні сили підтримати зусилля уряду на шляху розв'язання кіпрської проблеми. Він відзначив конструктивність кроків К. Аннана та послідовність позицій і співпрацю Греції та Кіпру протягом тривалого часу, висловив сподівання на успішне завершення переговорного процесу.

Урядовий представник М. Папапетру, оприлюднюючи рішення Національної ради, підкреслив, що греко-кіпрська сторона підтверджує «бажання віднайти мирне розв'язання кіпрської проблеми без затримок, шляхом переговорів двох общин під егідою Генерального секретаря ООН». За його словами, політичними партіями були обговорені «критичні і спірні» положення плану. Серед них, зокрема, виділено такі негативні моменти, як «сумнівна ймовірність дієвості плану», невизначеність права повернення біженців і механізму матеріального відшкодування за втрачену нерухомість, невідповідність окремих положень законодавству ЄС, а отже, проблеми з дотриманням прав людини, затвердження статусу громадян майбутньої держави для переселенців (на сьогодні це — десятки тисяч громадян Туреччини, а також турецькі військові, що перебувають на території північного Кіпру), питання безпеки та занадто великий у часовому вимірі перехідний період.

Зі свого боку Г. Клірідіс зазначив, що остаточне рішення щодо кіпрського питання, яке прийматиметься, має бути «дієздатним». А для цього план має бути винесений на переговори. Президент Кіпру висловив переконаність у тому, що «не існує пастки» для вступу Кіпру до ЄС у випадку підписання у грудні 2002 р. засновницької декларації, як передбачається планом.

Лідери головних політичних партій Кіпру висловилися за проведення переговорів з турко-кіпрською стороною на основі плану ООН. Водночас ними підкреслюється побоювання з приводу можливого розвитку ситуації, за якої питання вступу Кіпру до ЄС може стати «заручником» рішень кіпрського уряду щодо реалізації плану у жорстко визначені ООН терміни.

Категорично проти плану Аннана виступила кіпрська церква, яка має значний вплив у суспільстві.

У Греції новий план було розцінено як подію надзвичайної ваги. Прем'єр-міністр Греції К. Сімітіс назвав день 11 листо-

пада «історичним» для еллінізму, зазначивши, що «таку нагоду не можна втратити». Грецький прем'єр підкреслив, що план ООН передбачає усі ключові елементи, які є вирішальними для сторін на переговорах, і містить пропозиції з урегулювання проблемних питань: конституції, території, безпеки, біженців, громадянства. К. Сімітіс висловив також сподівання на те, що Кіпр увійде в Євросоюз єдиною державою. Грецьке політичне керівництво висловило повну підтримку Кіпру у справі досягнення остаточного розв'язання кіпрської проблеми. Серед голів на користь плану ООН громадської думки Греції дисонансом виглядає позиція колишнього міністра закордонних справ цієї країни Т. Пангалоса, на думку якого, мову потрібно вести про «єдину і демократичну Кіпрську державу з розширеними повноваженнями і правами меншини за зразком більшості європейських країн».

На переконання турецько-кіпрської сторони, план ООН дає шанс привести переговори до логічного завершення. Надбанням для турко-кіпріотів, виходячи з пропонованих рішень плану, може бути «створення рівноправної держави» та «рівноправна участь у роботі парламенту та уряду» майбутньої кіпрської держави. Проблемними є положення про територіальний устрій та питання повернення греко-кіпрських біженців. Пропозиції про повернення греко-кіпрській стороні 8 відсотків території, що нині належить «ТРПК», створить економічні, соціальні проблеми, а також проблеми безпеки.

План Аннана було обговорено Національною радою Туреччини з участю керівництва турецьких збройних сил та МЗС країни. Що стосується питання розподілу територій, турецька сторона підготувала власні карти, погодивши їх з керівниками турко-кіпрської сторони. Також, на думку турецької сторони, не визначено до кінця роль міжнародних сил з безпеки на Кіпрі.

7 грудня 2002 р. лідер турко-кіпріотів Р. Денкташ після двомісячного перебування у Нью-Йорку (у зв'язку з операцією на серці та наступним лікуванням) повернувся до північного Кіпру. Його непоступливість з принципових питань (суверенітету, території, повернення біженців) призвела до того, що незважаючи на зусилля ООН, США та ЄС сторони не змогли досягти угоди на саміті Ради ЄС у Копенгагені 12–13 грудня 2002 р.

Увечері 13 грудня 2002 року на саміті Ради ЄС в Копенгагені Кіпр разом з дев'ятьма іншими кандидатами отримав запрошення увійти до Європейського Союзу. Запрошення було прийнято. Таким чином, як зазначив Президент Кіпру Г. Клірідіс, «досягнуто однієї з двох національних стратегічних цілей, до якої кіпрське керівництво йшло більше як дванадцять років». Водночас разом із задоволенням глава кіпрської делегації на саміті ЄС після повернення до Нікосії висловив явне розчарування тим, що у Копенгагені не вдалося розв'язати головне завдання — політичну проблему розділеного острова, вирішення якої, за визначенням Генерального секретаря ООН К. Аннана, було «близько, як ніколи».

Входження до ЄС означає для Кіпру передусім, окрім отримання економічних вигод, пов'язаних із значними фінансовими вливаннями, гарантії безпеки та стабільного розвитку для обох громад острова. Незважаючи на негативну реакцію лідера турецько-кіпрської общини на рішення саміту про вступ Республіки Кіпр до ЄС (13 грудня Р. Денкташ заявив у цьому зв'язку, що, на його переконання, до лав Євросоюзу Кіпр повинен увійти разом з Туреччиною), ЄС та кіпрський уряд проголосили підготовку двох незалежних «пакетів» соціально-економічної допомоги для розвитку північних територій Кіпру. З іншого боку, Копенгагенські рішення, безумовно, мають прискорити вирішення власне кіпрського питання: Європейський Союз зацікавлений у тому, щоб у травні 2004 року до його лав увійшов Кіпр як єдина держава. Не випадково у задекларованих на саміті висновках стосовно Кіпру висловлено вимогу зобов'язати обидві кіпрські сторони дотримуватися плану ООН і вжити рішучих заходів для остаточного розв'язання політичної проблеми до 28 лютого 2003 року з тим, щоб під час квітневого саміту в Афінах підписати угоду про вступ об'єднаної Кіпрської держави. Генеральний секретар ООН К. Аннан заявив також про намір продовжити активні переговори між причетними сторонами на основі пропозицій листопадового плану з вирішення кіпрського питання. Вже 17 грудня ц. р. зазначений план має бути винесений на обговорення Радою Безпеки ООН для вироблення подальших рекомендацій, а з 7 січня наступного року Спеціальний радник Генерального секретаря ООН А. Де Сото знову прибуде до Кіпру для продовження консультацій і пере-

говорів на острові з урахуванням попередніх висновків та пропозицій сторін.

На думку більшості кіпрських та грецьких політичних оглядачів і аналітиків, спільні зусилля ООН та ЄС мають дати бажаний результат. До того ж сприятливим для його досягнення є нинішній політичний момент у Туреччині та загальний настрій громадської думки у північному Кіпрі. І хоча взаємини нового політичного лідера Туреччини Р. Т. Ердогана з партіями попереднього уряду та впливовими військовими країни залишаються складними і суперечливими, очевидним є його прагнення прискорити економічні та соціальні реформи для виведення Туреччини на рівень готовності до вступу в ЄС у терміни раніше, аніж ті, що визначив для неї Копенгагенський саміт. На євроінтеграційному напрямі Туреччина небезпідставно сподівається на розуміння і підтримку Греції, уряд якої ще до грудневого саміту зробив якісно різку зміну у ставленні до турецького фактора з акцентом на досягнутий позитив у двосторонніх відносинах та задекларовану готовність лідера Партії справедливості і прогресу сприяти вирішенню кіпрського питання.

При аналізі наслідків для Кіпру рішень саміту ЄС треба також враховувати нестійкість нинішнього становища незмінного протягом майже п'ятдесяти років глави турко-кіпрської адміністрації Р. Денкташа, який починає втрачати підтримку у Туреччині і перетворюватися на своєрідне «гальмо» у її стосунках з Європою. Показовою у цьому плані виявилася реакція Республіканської турецької партії, яка, з огляду на непоступливу позицію Р. Денкташа, коли під час саміту в Копенгагені було втрачено можливість досягнення остаточної угоди з урегулювання проблеми Кіпру, вже встигла оголосити його «зрадником» національних інтересів і висловила за проведення дострокових президентських виборів у т. зв. Турецькій республіці північного Кіпру. Останні масові вияви стихійного протесту кіпріотів на окупованих територіях не лише засвідчують незадоволення і розчарування турко-кіпріотів своїм лідером на переговорах та наслідками для них саміту ЄС, а й несуть реальну загрозу вимоги відставки Р. Денкташа та радикальних змін у північній частині острова. Про негативну роль глави турко-кіпрської общини під час останнього раунду переговорів характерно висловився міністр закордонних справ Греції Г. Папандреу, на думку якого, Р. Денкташ «міг увійти в іс-

торію», але, очевидно, «історія обійшла його». Чи здійсняться прогнози про швидкий «відхід» з політичної арени колишнього «сина матері-Туреччини», який, за визначенням кіпрського телеканалу РІК-ЕНА, почав прагнути ролі «батька нації», покаже час. Назріваючий конфлікт між Р. Т. Ердоганом і Р. Денкташем не може бути на користь останнього. Як пише політичний оглядач газети «Політіс» Л. Ларку, перший має союзником час і ворогом військових стратегів, у другого навпаки — союзником є військові, а ворогом — час; зазвичай, «час є найкращим стратегом», робить висновок кіпрський журналіст.

Ейфорія у нинішніх настроях кіпріотів з приводу досягнення фактично безпроблемного вступу Кіпру до Євросоюзу наразі змінюється аналізом результатів саміту, прагненням визначити подальші практичні кроки на шляху до повноцінного входження в ЄС та наслідки вступу до європейського простору для економіки та суспільства країни. Наводяться окремі цифри, що характеризують сучасний стан кіпрської економіки, дається визначення більш віддалених перспектив її розвитку. Зокрема, кіпрський уряд вважає, що вже у 2006 році Кіпр зможе увійти до зони євро. Відзначається низький рівень інфляції у країні — 2 відсотки за підсумками 2001 року, 2,7 відсотка — очікуваний показник 2002 року. Життєвий рівень у Кіпрі становить 74 відсотки від середнього по ЄС і є найвищим серед решти 9 країн, що отримали запрошення до ЄС, однак ціни (84 відсотки від середньоевропейських) є також найвищими у зазначеній групі.

Досягнення на Копенгагенському саміті «чистого» (без передумов і зобов'язань щодо врегулювання політичної проблеми) вступу Кіпру в ЄС є значним успіхом як кіпрського, так і грецького урядів. Виправданою виявилася дипломатична тактика Греції на реалізацію стратегічної мети зі вступу Кіпру до ЄС та її поєднання з переговорним процесом з врегулювання політичної проблеми. Уряд К. Сімітіса неодноразово заявляв, що вступ Кіпру до ЄС полегшить вирішення кіпрського питання. Зусилля Прем'єр-міністра Греції К. Сімітіса для досягнення цих цілей, як і Президента Кіпру Г. Клірідіса отримали широку підтримку в обох країнах. Проведене 13 грудня 2002 р. одночасне опитування громадської думки в Афінах, Нікосії, Лондоні і Стамбулі показало, що діяльність К. Сімітіса на цьому напрямі позитивно оцінюють понад 65 відсотків респондентів у Греції та на Кіпрі,

а Г. Клірідіса на Кіпрі — майже 90 відсотків опитуваних. Значною виявилася також підтримка глав грецького та кіпрського урядів серед респондентів в інших країнах.

Генеральний секретар ООН К. Аннан, перебуваючи з триденним візитом на Кіпрі (26—28 лютого), провів у Нікосії окремі та тристоронні зустрічі і переговори з лідерами двох кіпрських громад, у ході яких спробував переконати сторони в необхідності досягти остаточної домовленості щодо укладення мирної угоди з розв'язання кіпрської проблеми до 10 березня ц.р. У перший день одразу після прибуття на острів К. Аннан передав сторонам оновлений проект плану ООН, заявивши, що цей документ є остаточним.

Сторони поставлено в досить жорсткі часові рамки для відповіді щодо проведення 30 березня референдумів в обох частинах розділеного острова для визначення ставлення населення країни до об'єднання острова за планом ООН. К. Аннан запросив новообраного Президента Республіки Кіпр Т. Пападопулоса (який 28 лютого приступає офіційно до виконання обов'язків глави держави) та главу адміністрації північного Кіпру Р. Денкташа до Гааги 10 березня для отримання остаточної відповіді. За наполяганням Генерального секретаря ООН, до того часу мають бути врегульовані всі внутрішні процедури з боку обох сторін, які стосуються цього питання (обговорення на засіданні Національної ради, погодження у парламентах, народних зборах тощо). За словами К. Аннана, в разі недосягнення угоди за пропонованим планом у терміни, визначені ООН, його посередницька місія надання послуг доброї волі надалі не матиме продовження. Очевидно, надалі потрібно буде залучати інші сили та розробляти нові механізми для вирішення питання об'єднання Кіпру: нинішні пропозиції ООН втратять сенс і не діятимуть. Такий сценарій означатиме у найближчій перспективі несприятливий розвиток для Кіпру, особливо для турко-кіпрського населення північної частини. 16 квітня Договір про вступ в ЄС буде підписано лише керівництвом Республіки Кіпр і до об'єднаної Європи увійде тільки грецька частина, що в майбутньому значно ускладнить переговорний процес урегулювання політичної проблеми Кіпру.

Нові пропозиції Генерального секретаря ООН були обговорені на екстреному засіданні Національної ради Республіки Кіпр за участю повноважних представників усіх політичних

партій країни та міністрів силових відомств, вироблено рекомендації щодо позитивної відповіді К. Аннану стосовно наступної зустрічі 10 березня та подальших дій глави держави на прямих переговорах.

Лідер турко-кіпріотів Р. Денкташ заявив після тристоронньої зустрічі 28 лютого, що його нинішня згода прибути до Гааги не повинна сприйматися як обов'язкова передумова підписання ним якої-небудь угоди. 10 березня він лише скаже «так» або «ні» пропозиції провести референдум. За словами Р. Денкташа, потрібен час, щоб обговорити новий варіант плану у «парламенті» та «уряді», а також провести необхідні консультації в Анкарі.

Одночасно з тристоронньою зустріччю, що проходила у спеціально відведеному для прямих переговорів місці, 27 лютого в окупованій частині Нікосії відбувся 45-тисячний мітинг турко-кіпріотів на підтримку плану ООН з об'єднання острова та вступу єдиної Кіпрської держави до ЄС.

Показовими виявилися результати опитування компанії «Капа Резерч», проведеного серед турко-кіпріотів, більшість із яких (51 відсоток) засудили кроки Р. Денкташа. Такий клімат змусив Анкару вдатися до перегляду її відносин з турко-кіпрським лідером. Турецький уряд навіть розпочав з цього приводу консультації з антиопозиційною партією М. Алі Талата, який відкрито звинуватив Р. Денкташа у «зраді національних інтересів».

Однак початок 2003 року не надав бажаної динаміки переговорному процесові, оскільки змістилися внутрішньополітичні акценти у Республіці Кіпр у зв'язку з підготовкою та проведенням 16 лютого президентських виборів на острові. Перемога представника лівої опозиції Т. Пападопулоса, якого на виборах активно підтримала партія комуністів Кіпру АКЕЛ, виявилася до певної міри несподіваною як для політичного істеблшменту Кіпру, так і для міжнародних спостерігачів. Новий Президент Республіки Кіпр заявив про готовність продовжити справу свого попередника і вести прями переговори з урахуванням досягнутих раніше домовленостей. До того ж, завдяки наполегливості К. Аннана було домовлено продовжити переговори для досягнення компромісу до дати підписання договору про вступ Кіпру в ЄС (16 квітня 2003 р.). Знаковою на цьому етапі мала стати домовленість щодо проведення 30 березня референдумів

одночасно в північній та південній частинах острова для виявлення ставлення населення до плану ООН, що, у свою чергу, за умови позитивних результатів волевиявлення дало б можливість лідерам обох громад підписати мирну угоду і відкрило шлях до вступу в ЄС об'єднаного Кіпру.

Попри оптимістичні заяви представників безпосередніх учасників та третіх сторін напередодні погодженої ними зустрічі в Гаазі, надалі досягнення угоди під егідою ООН опинилося під загрозою зриву: 10–11 березня 2003 р. на зустрічі в Гаазі за участю Генерального секретаря ООН сторонам не вдалося досягти порозуміння щодо проведення 30 березня 2003 р. одночасних референдумів на обох частинах острова, що було однією з основних попередніх умов і вимог для втілення запропонованого плану. Збереження такої ситуації може призвести до ускладнення мирного переговорного процесу і загальмувати його, зокрема з огляду на те, що до ЄС увійде фактично лише південна частина острова — Республіка Кіпр, а північні території виявляться поза межами ЄС. На думку окремих кіпрських правників, статус північного Кіпру, за умови продовження перебування там турецьких військових угруповань, визначатиметься після травня 2004 року як «окупація частини території ЄС». Новий лідер грецько-кіпрської громади острова Т. Пападопулос, який після перемоги на лютневих президентських виборах у Республіці Кіпр очолив переговорний процес від грецько-кіпрської общини, висловив розчарування з приводу того, що не вдалося досягти визначеної ООН мети: згоди сторін на проведення референдумів.

10–11 березня 2003 р. в Гаазі Генеральний секретар ООН К. Аннан провів серію зустрічей і переговорів з Президентом Республіки Кіпр Т. Пападопулосом, главою адміністрації північного Кіпру Р. Денкташем, а також консультації з представниками країн-гарантів (Греції, Туреччини та Великої Британії), метою яких було досягнення домовленості про паралельне проведення в двох частинах острова референдуму щодо розв'язання кіпрської проблеми за планом ООН.

Напередодні зазначених зустрічей безпосередні учасники переговорного процесу зробили заяви, які засвідчили, з одного боку, налаштованість грецько-кіпрської сторони на досягнення максимального результату, тобто позитивної відповіді на запитання стосовно готовності провести референдум 30 березня,

з іншого, показали незмінність попередньої неконструктивної позиції турко-кіпрського лідера, який перед поїздкою до Гааги вочевидь заручився підтримкою Анкари і в черговий раз висловив незгоду з пропонованими змінами третього варіанта плану ООН, переданого сторонам 26 лютого в Нікосії К. Аннаном. Опосередковано таке припущення підтвердив лідер правлячої партії Туреччини (Справедливості і прогресу) Р. Т. Ердоган, який зазначив, що оновлений план, переданий К. Аннаном, не врахував зміни і пропозиції, висловлені турецько-кіпрською та турецькою сторонами.

Такі позиції сторін були узгоджені в ході підготовки до зустрічі в Гаазі, зокрема, під час візитів глав двох кіпрських громад Т. Пападопулоса і Р. Денкташа, відповідно до Греції і Туреччини, де вони 6–7 березня провели консультації з політичним керівництвом цих країн. Як повідомив глава грецько-кіпрської делегації Т. Пападопулос перед від'їздом до Гааги, зміст його відповіді залежатиме значною мірою від позиції Греції, а також від того, наскільки поступливим виявиться Р. Денкташ, який попередньо заявив з Анкари, що не підписуватиме ніяких зобов'язань щодо проведення референдуму в північній частині Кіпру. З іншого боку, за визначенням міністра закордонних справ Греції Г. Папандреу, у Греції і керівництва Республіки Кіпр не виявилось б місця для маневру, якби відповідь турецько-кіпрської сторони була позитивною.

Безперервні консультації, що тривали майже добу, незважаючи на зусилля сторін, не принесли бажаного результату. Сторони не змогли дати коротку відповідь «так» або «ні» на запитання про згоду провести референдуми, як того вимагав К. Аннан. Р. Денкташ не змінив своїх вимог щодо необхідності визнання самопроголошеної «Турецької республіки північного Кіпру» і проголошення її «окремою державою» та гарантій надання «рівних прав» турко-кіпріотам. Невдоволення лідера турко-кіпріотів викликали останні пропозиції щодо географічного поділу майбутньої Кіпрської держави та населених пунктів, які передаватимуться греко-кіпріотам. Р. Денкташ вважає також несправедливим і нерівноправним рішення щодо пропонованого числа біженців з боку греко-кіпріотів, які мають повернутися на колишні місця проживання на північних територіях острова.

Намагаючись урятувати ситуацію, К. Аннан після відповідних консультацій з представниками країн-гарантів, закликав

Туреччину дати згоду підписати до 31 березня угоду з Грецією та Великою Британією про надання гарантій Кіпру. В разі підписання цієї угоди, на думку К. Аннана, сторонам можна було б запропонувати нові терміни для проведення референдумів по Кіпру — 6 квітня. Крім того, сторони, як вони того прагнуть, отримали б додатково певний час — до 25 березня — для більш детального обговорення третього плану ООН. Однак і цей сценарій було відкинуто турецькою стороною.

У попередній заяві для преси (увечері 10 березня) Генеральний секретар ООН К. Аннан висловив явне розчарування ходом Гаазької зустрічі. Він, зокрема, зазначив, що його останні зусилля та план, запропонований ООН, були «єдиною, найкращою нагодою» вирішити кіпрське питання. Такої нагоди, підкреслив К. Аннан, він не бачить до кінця свого головування в ООН. При цьому він нагадав, що термін його перебування на посаді Генерального секретаря закінчується через чотири роки.

11 березня (після завершення багатогодинного «марафону» переговорів, консультацій і зустрічей з Президентом Республіки Кіпр Т. Пападопулосом, главою адміністрації північного Кіпру Р. Денкташем та представниками Греції, Туреччини, Великої Британії та США) було оприлюднено заяву Генерального секретаря ООН. К. Аннан нагадав, зокрема, мету приїзду учасників переговорного процесу до столиці Нідерландів: дати коротку відповідь («так» або «ні») на пропозицію провести одночасно в північній та південній частинах острова окремі референдуми щодо розв'язання кіпрської проблеми за планом ООН, оновлений варіант якого було передано сторонам 26 лютого ц. р. під час перебування Генерального секретаря ООН на Кіпрі.

Як зазначається в заяві, Президент Республіки Кіпр Т. Пападопулос відповів на запит К. Аннана, що він готовий дати відповідь, оскільки «народ знає, стосовно чого йому потрібно голосувати». Водночас він хотів би мати запевнення, що недосконалі місця плану стосовно федерального законодавства та конституцій «складових держав» будуть належним чином відпрацьовані. Глава Республіки Кіпр підкреслив також важливість укладення угоди між Грецією і Туреччиною про їх зобов'язання щодо забезпечення гарантій Кіпру згідно з планом ООН. На його думку, потрібен більший час, аніж вимагалось досі, для підготовки референдуму. До того ж, згадані

передумови мали б бути втілені до проведення референдумів. Водночас Т. Пападопулос зазначив, що в Гаазі він був готовий обійти вищезазначені вимоги і дати однозначну позитивну відповідь без будь-яких передумов, якби інша сторона виявила таку ж готовність. Однак лідер турко-кіпріотів Р. Денкташ, як повідомляється в заяві, відповів, що він не готовий дати ствердну відповідь щодо винесення плану ООН на референдум. Він підкреслив, що має суттєві зауваження і заперечення з багатьох важливих положень плану. За висловом Р. Денкташа, сторони могли б досягти домовленості тільки в тому випадку, якби погодилися змінити основні принципи плану ООН. На його переконання, Туреччина, незважаючи на певний тиск з боку інших країн-гарантів щодо досягнення угоди із забезпечення гарантій Кіпру, не могла підписати в Гаазі жодних зобов'язань без попередньої згоди Національних зборів.

Генеральний секретар ООН наголосив у заяві, що спроби добитися позитивного результату не припинялися ні вдень 10 березня, ані вночі 11 березня. Головним було «зберегти процедуру» переговорного процесу і «залишити відкритою перспективу вступу об'єднаного Кіпру до Європейського Союзу». За умови продовження переговорів до 28 березня, заплановані референдуми можна було б провести тижнем пізніше — 6 квітня.

На жаль, зазначив, К. Аннан, усі ці зусилля виявилися безуспішними. Він знову, як і 28 лютого під час свого перебування на Кіпрі, підкреслив, що сторони «підійшли до кінця шляху». Два лідери, нагадав К. Аннан, заявили тоді про бажання продовжити переговори. Однак їм треба усвідомити, що без чітких і послідовних зобов'язань щодо завершення переговорного процесу відповідно до жорсткої програми співробітництва, метою якої стало б проведення окремих і одночасних референдумів, неможливо досягти остаточного вирішення кіпрського питання до 16 квітня — дати підписання вступної угоди Кіпру в ЄС. На сьогодні, підкреслюється в заяві, таких зобов'язань немає. За словами К. Аннана, його спеціальний представник з кіпрського питання А. де Сото відбуде до Нью-Йорка для підготовки детальної доповіді щодо Кіпру Раді Безпеки ООН; кіпрська штабквартира А. де Сото «буде зачинена» найближчими тижнями.

Водночас, як висловився Генеральний секретар, план ООН «залишається на столі переговорів» у розпорядженні обох сторін. Якщо ними буде виявлена політична воля і бажання, на-

голошується у заяві, і якщо буде видно, що існує реальна перспектива завершення переговорів, то, за умови «повної підтримки матері-вітчизни кожної з двох сторін», К. Аннан, за його словами, буде готовий допомогти досягти кінцевої домовленості. «Давайте сподіватися, що цей день виявиться набагато ближчим, аніж здається цього ранку», — підкреслюється у заяві Генерального секретаря ООН.

Певним поясненням чергової невдалої спроби добитися врегулювання проблеми Кіпру в Гаазі, на думку К. Аннана, є те, що нинішній переговорний процес щодо Кіпру відбувається на явно негативному тлі у зв'язку зі складною міжнародною ситуацією довкола Іраку.

Подальші кроки у напрямі врегулювання кіпрської проблеми можуть бути визначені після доповіді Генерального секретаря ООН К. Аннана на спеціальному засіданні РБ ООН у Нью-Йорку.

Реакція офіційних чинників на Кіпрі, в Туреччині та Греції, а також міжнародної спільноти за підсумками Гаазької зустрічі з урегулювання кіпрської проблеми (10–11 березня ц.р.) виявилася майже однозначною і може бути охарактеризована лише одним словом — розчарування, тоді як оцінки її результатів і дій головних осіб переговорного процесу (Президента Республіки Кіпр Т. Пападопулоса та глави адміністрації північного Кіпру Р. Денкташа) стають своєрідною прелюдією до спроб сторін перекласти вину однієї на іншу за зрив мирних переговорів та їх фактичне припинення на невизначений час.

Грецько-кіпрські аналітики сподіваються на можливий тиск на Р. Денкташа з боку уряду Туреччини, який, у свою чергу, відчуває нинішній настрій та рішучість ЄС довести справу владнання кіпрської суперечки до логічного завершення із залученням усіх причетних сторін, включаючи Анкару. В поєднанні з євроінтеграційними амбіціями керівництва Туреччини та розумінням того, що європейський шлях Анкари після травня 2004 року пролягатиме значною мірою «через Кіпр», використання «турецької карти» для можливої зміни позиції турко-кіпрського лідера може стати вирішальним у ході прийняття остаточних рішень щодо Кіпру.

На початку березня 2003 року Європейська комісія розпочала процедуру підготовки Міжнародної конференції донорів Кіпру. В рамках підготовки до зазначеної Конференції від-

повідальний за розширення ЄС комісар Г. Ферхойген вирішив скликати 21 березня попередню зустріч представників країн-донорів, щоб урегулювати основні моменти проведення цього заходу відразу після досягнення остаточного рішення з кіпрського питання. Він зазначив, що Єврокомісія підтримує зусилля ООН, спрямовані на розв'язання кіпрської проблеми, і закликає лідерів обох громад острова підписати відповідні зобов'язання щодо паралельного проведення референдумів серед населення північної та південної частин Кіпру, які мають вирішити подальшу долю країни.

Після провалу останнього етапу переговорів у Гаазі розв'язання проблеми розділеного острова, за висловом Генерального секретаря ООН К. Аннана, відкладається на невизначений час. Хоча обидві сторони заявили про намір продовжити переговори, занепокоєння грецько-кіпрської сторони продовжує викликати позиція Р. Денкташа, який висуває все нові вимоги і умови для досягнення остаточної домовленості.

Продовження Р. Денкташем тактики вичікування, на думку кіпрських політиків, веде взагалі до зриву можливих домовленостей, на які покладаються великі сподівання, хоча обидві сторони і заявляють про готовність до переговорів. Ситуація, що складається на сьогодні, може бути вигідна тим силам, які не бажають використати нинішні сприятливі умови для остаточного розв'язання 28-річної проблеми розділу острова, а такі сили (передусім політичні супротивники Партії справедливості і прогресу Р. Т. Ердогана, а також потужне військово-турецьке лобі Р. Денкташа), на переконання кіпрських аналітиків, ще мають значний вплив у Туреччині та на окупованих територіях північного Кіпру.

У квітні 2003 року згідно з рішенням адміністрації північного Кіпру було запроваджено заходи з вільного пересування населення Кіпру по всій території острова, що спричинило позитивний розвиток внутрішньополітичної ситуації на Кіпрі. І хоча оцінки і підхід керівництва Республіки Кіпр та адміністрації північного Кіпру до зазначених заходів є неоднозначними і суперечливими, свобода пересування країною знаходить усе ширшу підтримку серед представників громадськості та політичних сил обох кіпрських общин.

Згідно з офіційною статистикою МВС Республіки Кіпр, протягом першого дня 23 квітня 2003 р., коли почали діяти проголошені адміністрацією північного Кіпру заходи щодо вільного пересування громадян, через три пропускні пункти на територію Республіки Кіпр пройшли 2926 турко-кіпріотів та 1752 греко-кіпріоти відповідно на територію північного Кіпру. На свято Великодня 27 квітня територію північного Кіпру відвідали більше як 30 тисяч греко-кіпріотів. Загалом з часу впровадження заходів з вільного пересування через пропускні пункти протягом місяця пройшло більше як 200 тисяч осіб (у співвідношенні приблизно 1 до 4 на користь греко-кіпріотів). Треба зазначити, що під час відвідувань не спостерігалось будь-яких ексцесів чи провокацій. При цьому підкреслюється дружній характер контактів і спілкування представників двох кіпрських громад, які вперше за майже тридцятирічний період отримали можливість відвідати місця їх колишнього проживання. Людські взаємини, на думку обивателів двох сторін, мають зрештою підштовхнути політиків по обидва боки т. зв. «зеленої лінії» до більш рішучих і ефективних кроків щодо об'єднання острова.

Як заявив напередодні введення зазначених заходів «заступник голови уряду» самопроголошеної Турецької республіки північного Кіпру («ТРПК») С. Денкташ — син глави адміністрації «ТРПК» Р. Денкташа — 21 квітня 2003 р. агентству Рейтер, «уряд ТРПК» дозволяє вільне пересування турко-кіпріотів на територію Республіки Кіпр, а також греко-кіпріотів — відповідно до північного Кіпру. Дозвіл вводиться з 23 квітня ц. р. і стосуватиметься усіх громадян обох частин, які можуть без перешкод перетинати кордон (т. зв. «зелену лінію», що розмежовує Кіпр та його столицю Нікосію). Рішення турецько-кіпрської адміністрації визнавалося одностороннім і таким, що спрямовується на розбудову заходів довіри і зміцнення миру на острові.

Водночас, «прем'єр-міністр» уряду самопроголошеної «ТРПК» Д. Ероглу уточнив суть цих заходів, які, за його словами, пройшли узгодження з Анкарою і стосуватимуться громадян обох частин острова в їх праві пересуватися територією всієї країни. Заходи не передбачатимуть переміщення товарів. Перебування на іншій території дозволяється з 6.30 год. ранку до 24.00 год. Для контролю за переміщенням через «кордон» обладнані пропускні пункти і спеціальні митні та міграційні

відділи. Турко-кіпріоти згодом матимуть змогу користуватися міжнародним аеропортом в Ларнаці (Республіка Кіпр) для здійснення зарубіжних подорожей. При переміщенні греко-кіпріотів на північну територію їхні прізвища заносяться в комп'ютерний каталог, а на території «ТРПК» вони зобов'язані підпорядковуватися «законодавству турецько-кіпрської держави». Згідно з роз'ясненнями Д. Ероглу, проводитиметься контроль за тим, щоб серед відвідувачів південних територій не було турків-переселенців, дозвіл стосуватиметься лише турко-кіпріотів та греко-кіпріотів. Крім того, турко-кіпріоти не зможуть пересуватися по території південного Кіпру на власних машинах доти, доки не будуть урегульовані питання страхування автомобілів грецько-кіпрськими властями та визнання ними водійських прав, виданих адміністрацією північного Кіпру.

За оцінкою кіпрських аналітиків, проголошені адміністрацією північного Кіпру заходи щодо запровадження вільного пересування по території всього острова, включаючи південь країни, викликали плутанину і легку паніку» у властей Республіки Кіпр. На екстреному засіданні Національної ради Кіпру 22 квітня 2003 р. пропозиції турецько-кіпрської сторони про «відкриття кордону» було визнано неправовими та незаконними. Урядовий представник Кіпру К. Хрісостомідіс нагадав, що у резолюціях РБ ООН підкреслюється неправовий, окупаційний характер адміністрації північного Кіпру, яка, по суті, є підпорядкованою Туреччині з її окупаційними військами, розташованими на північних територіях країни. На думку К. Хрісостомідіса, рішення «підпільної ради міністрів» т. зв. ТРПК є спробою «справити враження» на міжнародну спільноту з огляду на те негативне тло, що сформувалося довкола Р. Денкташа й Анкари та їх консервативної позиції у справі врегулювання кіпрської проблеми.

Поштовхом до часткового зняття обмежень на вільне пересування громадян Кіпру з боку адміністрації самопроголошеної «ТРПК», на переконання міністра закордонних справ Республіки Кіпр Г. Якову, є «абсолютна ізоляція Туреччини внаслідок її небажання співпрацювати в Гаазі та великого успіху Греції і Республіки Кіпр у зв'язку з підписанням Угоди про приєднання до ЄС».

Дещо із запізненням урядовий представник Кіпру привітав «часткове зняття обмежень з вільного пересування по всій те-

риторії острова», позитивно охарактеризував цей захід і, водночас, підкреслив, що «вимога віднайдення рішення з кіпрської проблеми залишається». Він заявив, що політика кіпрського уряду була і залишається незмінною: «забезпечення вільного пересування всіх законних громадян Кіпру на всій території Республіки Кіпр». «Популістські» заходи, вжиті в односторонньому порядку адміністрацією північного Кіпру, не розв'язують політичної проблеми країни і не повинні підміняти переговорний процес з остаточного і загального вирішення кіпрського питання. «Стіна не впала», «розмежувальна лінія продовжує існувати», «кіпрське питання не вирішено і це — не основний метод його вирішення», зазначив урядовий представник, застерігаючи від надмірного захоплення з приводу введення заходів з вільного пересування. З іншого боку, такі фактори, як невдоволення більшості турецько-кіпрського населення політикою свого лідера Р. Денкташа, яка, на тлі нещодавнього підписання Республікою Кіпр Угоди про приєднання до ЄС, лише підкреслила по суті повну міжнародну ізоляцію самопроголошеної «ТРПК», а також «народне бажання» мати рішення якомога швидше, змусили керівництво північного Кіпру вдатися до «часткового зняття обмежень» щодо пересування турко-кіпріотів до «вільних територій». «Ми сподіваємося, що формуватимуться умови для співробітництва і вироблення спільних підходів з нашими земляками турко-кіпріотами для розв'язання політичної проблеми, однак ми ще дуже далеко від остаточного вирішення кіпрського питання», зазначив кіпрський урядовець.

Із застереженням щодо можливого опосередкованого визнання «ТРПК» з її «кордоном», «митницею», «паспортами» в разі пересування по території північного Кіпру громадян Республіки Кіпр виступив голова Палати представників Кіпру Д. Хрістофіас. Він наголосив також на неприйнятності для греко-кіпріотів, які відвідують північні території, вимоги адміністрації «ТРПК» щодо обов'язковості отримання ними спеціальних посвідчень — «документів ТРПК», згідно з якими греко-кіпріоти «мають право» перетинати «кордон» і перебувати на території «ТРПК».

«Хвилю братання» привітали Президент Республіки Кіпр Т. Пападопулос та Прем'єр-міністр Греції К. Сімітіс. При цьому політичні лідери двох країн висловилися за продовження зусиль з вирішення кіпрського питання в рамках та під егідою ООН.

Заслуговує на увагу загалом позитивна реакція міжнародного товариства та окремих країн на впровадження заходів щодо свободи пересування на Кіпрі. Зокрема, представник Генерального секретаря ООН Ф. Екхарт охарактеризував переміщення з/ і до «окупованих територій» Кіпру як «обнадійливий» крок, який матиме позитивний вплив на врегулювання кіпрської проблеми. Свою оцінку з приводу вільного пересування кіпріотів по всій території острова дав також Державний секретар США К. Пауел, який вважає, що подібні заходи мають спричинити до тиску на лідерів двох кіпрських громад і змусити їх продовжити докладати зусилля для розв'язання існуючого конфлікту та віднайдення взаємоприйняттого рішення. США привітали також «позитивний розвиток» у відносинах між двома кіпрськими громадами, представники яких уперше за 29 років мали змогу вільно відвідувати територію іншої сторони. Згідно із заявою прес-секретаря Держдепартаменту США Р. Баучера, Вашингтон «підтримує свободу пересування і вітає реальні заходи, які в перспективі мають зміцнити контакти і взаєморозуміння між двома общинами і в підсумку поліпшити клімат, який сприяв би досягненню справедливого і життєздатного врегулювання».

Вільне пересування громадян Кіпру по всій території острова стало можливим завдяки політиці Європейського Союзу та рішенням про вступ Республіки Кіпр до ЄС, заявив міністр закордонних справ Греції Г. Папандреу, який відзначив важливість такого кроку для зміцнення довіри між двома кіпрськими громадами, як зняття обмежень з вільного пересування кіпріотів територією країни. Підписання Угоди про приєднання Республіки Кіпр до Європейського Союзу, на переконання Г. Папандреу, надає нової динаміки на острові, свідченням чого стало бажання греко-кіпріотів та турко-кіпріотів «зруйнувати стіну, яка стільки років їх розділяє». «Ми вітаємо контакти між громадянами, які прагнуть до єднання», наголосив грецький міністр.

На тлі підвищеної активності турецько-кіпрської сторони, а також Анкари, яка заявила про «подальші кроки» та «нові ініціативи» щодо Кіпру, кіпрське керівництво, зі свого боку, вирішило прискорити розробку урядового пакета спеціальних заходів з підтримки турецько-кіпрської громади. Згаданий пакет заходів, який являє собою 35-аркушевий документ, було оприлюднено в останній день квітня. Як зазначається в роз'ясненнях,

заходи впроваджуватимуться урядом Республіки Кіпр в односторонньому порядку і матимуть на меті досягнення двох головних цілей: 1) підвищення життєвого рівня турко-кіпріотів та запобігання процесові їх міграції за межі Кіпру; 2) надання змоги турко-кіпріотам отримати вигоди від вступу Кіпру до ЄС. Окремі заходи можуть бути впроваджені відразу після їх проголошення. Інші (вільна торгівля всередині країни та з країнами ЄС) впроваджуватимуться поступово та вимагатимуть тісної співпраці турко-кіпріотів з урядом Республіки Кіпр. При цьому неодмінною умовою для ведення торгівлі з північного Кіпру до ЄС має бути дотримання всіх вимог, передумов та відповідності товарів з північних територій стандартам ЄС: зазначення їх походження, сертифікація та їх транспортування через легальні морські та аеропорти.

Для вільнішого доступу турко-кіпріотів до ринку праці в Республіці Кіпр проводитиметься широка інформаційна кампанія через Інтернет щодо можливостей працевлаштування та розповсюдження бланків відповідних заяв-анкет. Важливу роль має відіграти в цьому процесі Всекіпрський профспілковий форум, який є спільним двостороннім органом. При прийнятті на роботу турко-кіпріотів у заклади та організації Республіки Кіпр братимуться до уваги знання, отримані в навчальних закладах «ТРПК», включаючи «незаконні університети» (в цих випадках уряд має переглянути ставлення щодо правового поля функціонування ВНЗ «ТРПК»). Пропонується також надання турко-кіпріотам стипендій для навчання в освітніх закладах Республіки Кіпр, а також заохочення турко-кіпріотів брати участь в євросоюзних програмах, таких як «Леонардо» і «Сократіс». Впроваджуватиметься поетапне викладання турецької мови в середніх навчальних закладах Кіпру. Для цього до них будуть прийняті на роботу турецько-кіпрські вчителі. Паралельно для турко-кіпріотів, за бажанням, у школах безплатно викладатиметься грецька мова. Не відкидається можливість участі турецько-кіпрських атлетів як членів національних команд Кіпру в міжнародних спортивних змаганнях, зокрема, в Олімпійських іграх 2004 року.

Стосовно органів місцевої та муніципальної влади, зазначається в документі, необхідним є віднайдення взаємоприйнятної формули співпраці двох громад передусім у містах Нікосії та Фамагусті (Аммохостос). Пропонується також розробити окремі

заходи для участі представників обох громад Кіпру у всекіпрських виборах та у виборах до Європейського парламенту. Як зазначають політичні оглядачі, запропоновані кіпрським урядом заходи узгоджені у відповідних комісіях ЄС і базуються на т. зв. «намібійській моделі», впровадження якої на Кіпрі має виключити загрозу безпосереднього чи опосередкованого визнання самопроголошеної «ТРПК» міжнародним товариством.

Запровадження з квітня 2003 року адміністрацією північного Кіпру заходів щодо вільного пересування населення по території острова спричинило в цілому позитивний розвиток внутрішньополітичної ситуації на Кіпрі. І хоча оцінки і підхід керівництва Республіки Кіпр та адміністрації північного Кіпру до названих заходів є неоднозначними і суперечливими, свобода пересування країною знаходить все ширшу підтримку серед представників громадськості та політичних сил обох кіпрських громад.

Грецько-кіпрська і особливо турецько-кіпрська сторони покладали великі сподівання на грудневі вибори до парламенту самопроголошеної «ТРПК» (14 грудня 2003 р.), результати яких кардинально могли вплинути не тільки на хід урегулювання кіпрської проблеми, а й на подальшу долю північних територій острова і всієї країни.

У ході виборів перемогу здобула головна опозиційна сила — «Республіканська турецька партія» з лідером М. А. Талатом (35,59% голосів і 19 місць в парламенті). «Партія національної єдності» на чолі з «прем'єр-міністром» адміністрації північного Кіпру Н. Ероглу набрала 32,55% (18 місць в парламенті), третю позицію зайняв опозиційний «Рух за мир і демократію» М. Акінджи — 13,24% (6 депутатських місць), очолювана С. Денкташем (сином глави «ТРПК» Р. Денкташа) «Демократична партія» отримала 12,68% і 7 місць в парламенті. Інші партії не змогли набрати необхідну п'ятивідсоткову кількість голосів для проходження в парламент.

Як свідчить аналіз, результати виборів певною мірою виявилися несподіваними для прихильників опозиції і розчарували демократично налаштовану частину турецько-кіпрського електорату, яка сподівалася отримати переконливішу перемогу і продемонструвала високу активність під час голосування (загалом у виборах взяли участь 86,49% виборців). У цілому опозиція отримала невелику перевагу за відсотками, однак обидві полі-

тичні сили матимуть по 25 місць у парламенті. Така рівновага, на думку політичних спостерігачів, дасть змогу нинішнім турецько-кіпрським властям виграти час принаймні до наступних «президентських» виборів у північному Кіпрі. Р. Денкташ заявив, що залишиться на посту глави переговорного процесу від турецько-кіпрської сторони. І хоча лідер опозиції М. А. Талат отримав повноваження від глави адміністрації «ТРПК» на формування коаліційного уряду, за певного сценарію, з огляду на його склад, він може підтримати політику Р. Денкташа. Також вирішальною залишатиметься позиція офіційної Анкари у питанні продовження переговорного процесу з урегулювання політичної проблеми Кіпру. Як вважають кіпрські аналітики, «ключ» до остаточного вирішення кіпрського питання знову буде в руках Р. Т. Ердогана. Туреччина, з якою обіцяють консультуватися турецько-кіпрські парламентські партії, практично матиме значний вплив на подальше моделювання всього політичного життя т. зв. «ТРПК».

За нинішньої ситуації зростає роль міжнародного товариства, держав-гарантів Республіки Кіпр — Греції, Туреччини і Великої Британії, а також США і ЄС, від активності і наполегливості яких значною мірою залежатиме як можливість відновлення переговорного процесу щодо Кіпру, так і доля турко-кіпріотів, опозиційна частина яких уже наступного після виборів дня провела мітинг протесту проти консервативної політики Р. Денкташа та його адміністрації з вимогою вирішення кіпрського питання та вступу єдиної кіпрської держави до Європейського Союзу.

Попри всю складність становища, міжнародне співтовариство все ще сподівається на можливість вирішення кіпрського питання до 1 травня 2004 року — дати повноцінного набуття Кіпром членства в ЄС.

Джерела

1. «Політика і час», 2002 р.;
2. Кіпрське інформаційне агентство — КІПЕ, (період: жовтень 2002 р. — січень 2004 р.);
3. Кіпрські газети «Аліфья», «Махі», «Політіс», «Сімеріні», «Філелефтерос», «Харавгі», електронне видання «Тіпос» (період: жовтень 2002 р. — січень 2004 р.);
4. Видання Бюро преси та інформації Республіки Кіпр (2000 — січень 2004 рр.).

Коли Україна стане членом НАТО?

Народився 1934 року в м. Києві.

У 1958 році закінчив Київський медичний інститут ім. О. О. Богомольця, санітарний лікар, доктор медичних наук.

1987–1991 — секретар правління Спілки письменників України;

1989–1991 — народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР, голова підкомітету Комітету Верховної Ради СРСР з питань екології і раціонального використання природних ресурсів;

1991–1992 — міністр охорони навколишнього природного середовища України;

1992–1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль;

1994–1998 — Надзвичайний і Повноважний

Посол України в США; 1998–2000 — радник Президента України; 2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Канаді, Представником України при Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО). Нині працює в апараті МЗС України.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) була створена в 1949 р., у розпалі «холодної війни». Головна мета НАТО на той час — протидіяти будь-яким спробам радянської агресії в Європі — блискуче себе виправдала. Альянс став гарантом безпеки, свободи і незалежності країн-членів, показав себе надійним інструментом утримання стратегічного балансу між ворогуючими блоками, гарантом миру і недопущення агресії на євроатлантичному просторі й визнаний найкращим оборонним союзом за всю світову історію.

До 2002 р. НАТО об'єднував 19 країн Європи і Північної Америки, а після нової хвилі розширення на Празькому саміті в листопаді 2002 р. уже налічував 26 країн. Серед них — такі безпосередні сусіди України, як Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, а також колишні радянські республіки Литва, Латвія, Естонія.

НАТО є наймогутнішою військовою організацією глобально-го масштабу. Із розширенням альянсу на схід він набув ще до 1 млн солдатів і вигідну геостратегічну позицію в центрально-східноєвропейському регіоні.

Збройні сили США становлять основу мілітарної могутності НАТО. Вони здатні вести стратегічні військові операції у найвіддаленіших куточках земної кулі, брати участь у двох регіональних конфліктах одночасно і мають цілковиту перевагу в засобах космічної розвідки та радіоелектронної боротьби з військами протиповітряної оборони потенційного суперника*.

Останнім часом різко зросла відмінність у бойовій здатності військ США та ряду країн — членів НАТО.

«Європейські країни — члени НАТО — витрачають дві третини того, що США асигнують на військові цілі. Однак при цьому європейські держави мають військові можливості, які становлять щонайбільше 20 відсотків американської військової потуги, — писав З. Бжезинський. — Під час... кризи в Косово не знайшлося європейської країни, яка у військовому відношенні самотужки переважала б Сербію, країну з десятимільйонним населенням, яка є досить бідною і відсталою. Це означає: аби стати партнером США в міжнародній системі, що розвивається, Європа має об'єднатися, інтегруватися не лише економічно, а й політично, військово, а США мусять пристосуватися до цього процесу»¹.

НАТО стоїть на сторожі економічних і політичних інтересів «золотого мільярда людства», не відмовляючись, однак, від налагодження діалогу, співробітництва й партнерства з біднішими країнами Центральної і Східної Європи, в тому числі з новими пострадянськими державами. В ряді документів, прийнятих

* Під час військової операції НАТО в Югославії широко застосовувалися космічні апарати: два 15-тонні супутники радіолокаційної розвідки двічі за добу пролітали над територією Косово і розрізняли об'єкти розміром 30 на 90 сантиметрів. Уперше застосовувалися керовані авіабомби IDAM вагою 900 кг і з точністю влучання до 3 м. Випробовувалися графітові бомби, які виводять з дії електронні мережі (Урядовий кур'єр. — 1999. — 26 трав.).

Усього було проведено майже 11 тис. бомбометань з висоти не нижче 15 тисяч футів (близько 5000 м), щоб не потрапити в зону дії югославських ППО (Guyatt N. Another American century. — New York, 2000. — P. 172—173). Операція коштувала шалених грошей: лише прямі військові видатки США в югославському конфлікті становили близько 1,7 млрд доларів — тобто 70—75 млн доларів на день.

Яка небагата країна витримає такі видатки?

після завершення «холодної війни» (Лондон-1990, Рим-1991, Брюссель-1994, Вашингтон-1999), Альянс проголосив нові підходи, спрямовані на зміцнення європейської безпеки і адаптацію НАТО до нових реалій епохи глобалізації: нова стратегічна концепція передбачає меншу залежність від ядерної зброї, зменшення чисельності збройних сил НАТО, надання їм більшої мобільності. Головну увагу зосереджено на посиленні політичної ролі Альянсу².

Офіційні відносини України з НАТО започатковані в лютому 1992 р., коли Генеральний секретар Альянсу Манфред Вернер відвідав Україну і зустрівся з Президентом Л. Кравчуком. У липні 1992 р. штаб-квартиру НАТО відвідав Президент України Л. Кравчук. Керівництво України від самого початку існування незалежної держави чітко усвідомлювало виняткову роль Північно-Атлантичного альянсу у підтриманні міжнародного миру, стабільності і безпеки, створенні нової системи регіональної безпеки в Європі, стримуванні й охолодженні «гарячих голів», які ладні були б піти на авантюрні дії, включно зі збройною агресією, скориставшись небезпечним періодом розвалу блокового геополітичного порядку часів «холодної війни».

Ось чому зміцнення і поглиблення відносин з НАТО стало одним з найголовніших зовнішньополітичних пріоритетів керівництва України в 1992–1997 роках. Розуміючи, що Україна може опинитися в «сірій зоні безпеки» і стати буфером (тобто місцем жорсткого зіткнення інтересів) між країнами НАТО і Росією, яка ніколи (аж до літа 2002 року) не була прихильна до цієї організації, українське керівництво — Президенти Л. Кравчук і Л. Кучма, Рада національної безпеки і оборони України (В. Горбулін, Є. Марчук), Міністерство закордонних справ (А. Зленко, Г. Удовенко, Б. Тарасюк), Міністерство оборони (К. Морозов, В. Радецький, В. Шмаров, О. Кузьмук, В. Шкідченко) спрямували свої зусилля на досягнення відносин особливого партнерства з Альянсом. Беручи безпосередню участь у цьому процесі, можу засвідчити, що небагато є прикладів такої самовідданої, цілеспрямованої роботи групи українських політичних і державних діячів, дипломатів, офіцерів в ім'я гарантування національної безпеки новопосталої держави. Робота ця — тисячі годин переговорів у Києві, Брюсселі, Вашингтоні, європейських столицях, сотні документів, десятки зустрічей на вищих рівнях, і все це заради кількох важливих

домовленостей. Ніколи в своїй історії Україна, яка, як відомо, перебувала в тіні Візантійської та Російської імперій у східних обширах Європи, не мала таких тісних і плідних контактів з представниками наймогутнішої військово-політичної євро-атлантичної організації Заходу.

Кілька подій стали визначальними у відносинах України з НАТО:

1. У 1992 р. Україна приєдналася до Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) і стала в 1997 р. співзасновником Ради євро-атлантичного партнерства (РЄАП), яка замінила РПАС і розширила механізм політичних консультацій членів НАТО з країнами-партнерами. Члени РЄАП проводять консультації з питань запобігання катастрофам і стихійним лихам та подолання їх наслідків, ядерної безпеки, екологічних проблем, пов'язаних з обороною, у сфері наукового співробітництва і миротворчої діяльності.

2. У 1994 р. Україна першою з країн СНД стала учасницею програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ—PFP) й активно підтримала цю програму як важливий елемент загальної структури європейської стабільності і безпеки. ПЗМ, в якій бере участь понад 40 країн, сприяє поглибленню відносин НАТО із зацікавленими країнами ОБСЄ в галузі оборони, військового співробітництва та миротворчих операцій. Для молодій державі дуже важливим є використання досвіду країн-членів НАТО для реформування і створення сучасних Збройних сил України.

Так, наприклад, тільки в 1996 р. Україна взяла участь у понад 150 заходах у рамках ПЗМ, включаючи 17 військових навчань. У 1997 р. Збройні Сили України брали участь у більш як 200 таких заходів. У червні 1996 р. вперше на українській території проводилися спільні маневри під назвою «Щит миру-96» (Peace Shield-96) з участю військ України, США, Росії, Польщі, Угорщини, Словаччини та інших країн. Це сприяло підвищенню рівня бойової та командно-штабної підготовки, більшої сумісності і взаєморозуміння між військовиками різних країн. Мені доводилося бути присутнім на ряді навчань і маневрів у рамках ПЗМ в Україні і США, в яких брали участь представники різних країн — «марінз» США і морські піхотинці України, англійські «томмі» і польські «жолнеже», німецькі, литовські, грецькі й узбецькі вояки — і я бачив, як швидко зна-

ходять спільну мову офіцери і солдати, які ще недавно дивилися один на одного крізь проріз прицілу.

3. Вершиною розвитку «розширених і поглиблених» відносин України з НАТО стало підписання у липні 1997 р. в Мадриді Хартії про особливе партнерство між нашою державою і Альянсом*. На документі стоять підписи Президента України Л. Кучми, Генерального секретаря НАТО Х. Солани, усіх шістнадцяти глав держав-членів НАТО. В цьому історичному документі, значення якого виходить далеко поза рамки двосторонніх відносин, викладено важливі принципи, що мають суттєве геополітичне, загальноєвропейське значення. Зокрема, зазначається, що:

— незалежна, демократична та стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі та на континенті загалом;

— безпека всіх країн у регіоні ОБСЄ є неподільною... жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;

— Україна та НАТО поділяють погляд, що «відкритість за Статтею 10 Вашингтонського Договору спрямована на зміцнення стабільності в Європі та безпеки всіх держав в Європі без відновлення ліній розподілу»;

— Україна і НАТО визнають «непорушне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби гарантування безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів гарантування безпеки, включаючи союзницькі договори, в міру їх еволюції»;

— Україна «підтверджує свою рішучість продовжити військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний кон-

* Я пишаюся тим, що був присутній на цій церемонії у сонячному і гостинному Мадриді. Підписання відбувалося у нервовій атмосфері, оскільки президент США Білл Клінтон запізнився на 30 хвилин, і всім іншим главам держав-членів НАТО довелося його чекати. Один з техніків забув вимкнути мікрофон, і в зал полетіла легка німецька лайка канцлера Г. Коля з цього приводу. До мене підскочив один пан зі свити Л. Кучми (один з тих, хто грає за короля і часто переграє свої ролі) і злісно зашипів: «Де ваші вихованці?» Я був гордий, що Б. Клінтона зараховано до числа моїх вихованців. Помітивши сум'яття в українській делегації, до мене підійшов Стів Пайфер (у той час — відповідальний співробітник Ради Національної Безпеки США) і сказав: «Юрій, передай своїм, щоб не хвилювалися. Президент спізнився до свого коридору безпеки і змушений був чекати нової черги. Він буде через п'ять хвилин». Підписання пройшло зворушливо і ми були щасливі.

троль над Збройними силами та підвищувати їхню оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів; НАТО підтверджує свою підтримку зусиль України у цих галузях».

Це була вища точка руху українського політичного маятника в напрямку Заходу. Можливо, саме в Мадриді, саме під час цієї церемонії треба було заявити про намір України вступити до НАТО. Але, завмерши на якусь мить, маятник пішов у зворотному напрямку — на Схід. Українська зовнішня політика, яка почалася з бурхливого «Sturm und Drang» на західному напрямку, під впливом ряду факторів — передовсім внутрішніх економічних і внутрішньополітичних — перейшла в режим спадання і часом небезпечної еквілібристики, балансування між Заходом і Росією. Але змінилася не лише зовнішня політика України. Змінився також Альянс, визначивши свої стратегічні пріоритети після періоду роздумів, вагань і геополітичного безладу, що запанував було на центрально-східноєвропейських просторах після закінчення «холодної війни» в 1989–1991 роках.

Дві геостратегічні події, ініційовані НАТО, стали визначальними для кінця ХХ століття:

1. Розширення НАТО за рахунок країн, що входили до сфери впливу СРСР, — Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Болгарії, Румунії, Литви, Латвії, Естонії — загальною чисельністю понад 100 млн чоловік. Особливе значення мало прийняття до складу НАТО Польщі. Уперше з ХVІІІ століття ця країна вийшла з-під сфери впливу Росії, звільнившись від тиску грубого втручання і загроз національному існуванню і стала членом західного військового політичного союзу, який обіцяє обороняти рубежі Кракова і Варшави так само, як передмістя Парижа чи узбережжя Англії. Розширення НАТО на схід різко змінило геополітичну карту Європи, обмеживши можливість тиску з боку Росії на великий регіон західніше від Бреста.

Важливим положенням (на рівні філософської доктрини) стало твердження про те, що розширення НАТО — це не одномоментне явище (відчинення дверей на певний момент), а процес, що поступово охоплюватиме нові й нові країни.

Ця формула означала, що:

— США зберігають ключову роль у НАТО;

— НАТО кинуло виклик Росії, посягаючи на її (Росії) сферу геополітичних інтересів;

— створено стимул для країн, які перебувають у сірій зоні безпеки;

— Україна зберігає шанси стати в майбутньому членом НАТО.

Україна розглядає процес розширення НАТО як процес розширення зони стабільності і зміцнення демократії в Європі. Надзвичайно важливо, щоб не було фіксованого, у стилі залізної завіси, східного кордону НАТО. Те ж саме стосується і кордонів ЄС.

2. 1999 року Альянс здійснив військово-повітряну ударну операцію проти Югославії (Сербії), вийшовши поза межі зони географічної відповідальності, обумовленої статтями 5 і 6 Вашингтонського договору 1949 р.*

Удари НАТО викликали напад люті в українських лівих, які нарешті дочекалися підтвердження старої радянської пропагандистської тези про «агресивність» Альянсу. Комуністи порівнювали операцію НАТО з окупацією України німецькими військами в 1918 році, зловорожили, що наступною жертвою НАТО стане Україна. Російські електронні ЗМІ, які працювали на всіх обертах, викриваючи «злочини» НАТО проти сербів, також справили досить сильне враження на українську громадську думку, яка тимчасово відсахнулася була від ідеї вступу України до Альянсу.

На операцію в Югославії реагували не лише комуністи, а й прибічники вступу України до цієї організації, які ставили тривожне запитання — а чи не використає згодом Росія «косовський» прецедент для ударів по Україні, скажімо, у випадку етно-національних конфліктів у Криму, які можуть бути спровоковані.

Відповідаючи на це запитання, Шерман Гарнетт, один із найкращих американських аналітиків і симпатиків незалежної

* Договір зазначав: «Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх» (стаття 5); Збройним нападом на одну або більше Сторін слід вважати збройний напад, здійснений: на територію будь-якої з Сторін у Європі чи у Північній Америці... на територію Туреччини чи на острови під юрисдикцією будь-якої зі Сторін, розташовані в зоні Північної Атлантики на північ від тропіка Рака (стаття 6 Північно-Атлантичного Договору) (див.: НАТО. Довідник. — С. 237–238).

України підкреслював, що «косовський прецедент — явище абсолютно іншого порядку. Тут має місце втручання НАТО загалом, а не однієї супердержави. Це втручання здійснюється не через примху й волю Вашингтона, а за допомогою колективних зусиль Північноатлантичного блоку»³. Важко сказати, чи це запевнення переконало українських політиків-реалістів.

Не оцінюючи справедливості чи несправедливості мотивів ударів «проти режиму Мілошевича», «за припинення сербських злочинів у Косово», «не для загарбання території, а в ім'я захисту людських прав» тощо*, зазначу, що така зміна оборонних принципів часів «холодної війни» на принципи наступальні, спрямовані не на захист території, а на захист інтересів НАТО, означає початок нового періоду в розвитку поглядів на систему безпеки в Європі та світі в період глобалізації — те, що я умовно назвав часом асиметричних конфліктів у період домінування однієї наддержави. Події, пов'язані з антитерористичною операцією в Афганістані (2001—2002) і війною проти Іраку (2003), тільки підтверджують висновок про початок будівництва нового світоустрою.

Цілком очевидно, що глобальні інтереси країн, які входять чи увійдуть до Наднаціональної Мегакоаліції, диктуватимуть необхідність проведення в майбутньому і після Афганістану та Іраку «точкових», «вибіркових», «локальних», «обмежених», «антитерористичних» та іншого типу військових операцій у різних регіонах земної кулі. НАТО (або його глобалізований спадкоємець, скажімо, ГТО — Global Treaty Organization) зможе і буде за потреби (наприклад, світової кризи, пов'язаної з припиненням постачання нафти з Близького Сходу або басейну Каспійського моря) виступати на захист інтересів країн-членів.

* Захищаючи право НАТО на удари по Югославії, Генеральний секретар НАТО Джордж Робертсон, під час виступу перед слухачами Національної академії оборони України, заявив: «Концепція суверенітету нині не є абсолютною. Принцип суверенітету не може бути використаний як щит, під прикриттям якого можуть чинитися злочинства проти власного народу... Я розумію, що багато хто у вашій країні невдоволений діями НАТО щодо Косова. Тому що, з їхнього погляду, операція НАТО порушила дуже важливий принцип суверенітету. Я погоджуюсь, що повага до суверенітету залишається одним із засадничих принципів міжнародних відносин. Проте нині треба говорити не лише про суверенітет держави, а й про суверенітет особистості». (День. — 2000. — 29 січ.)

Така драматична зміна концепції Альянсу відбиває об'єктивні зміни геостратегічної ситуації загалом (монополярність світу). Поява нових викликів у вигляді глобальної терористичної мережі (Аль-Каїда) тільки підтвердила необхідність нових підходів щодо гарантування безпеки НМК. Активне обговорення положень нової Стратегічної концепції НАТО почалося в 1998 р. і завершилося її прийняттям у квітні 1999 р. під час відзначення у Вашингтоні 50-річчя Альянсу.

Звертає на себе увагу факт, що в новій концепції⁴ міститься згадка про Україну, яка... «посідає особливе місце в просторі Євро-Атлантичної безпеки і є важливим і цінним партнером у зміцненні стабільності і спільних демократичних цінностей, НАТО зобов'язується і надалі зміцнювати особливе партнерство з Україною на основі Хартії НАТО—Україна, включаючи політичні консультації з проблем, що становлять спільний інтерес із широкого спектра заходів практичної взаємодії. Альянс продовжує підтримувати суверенітет та незалежність, територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання України та її статус неядерної держави як ключові фактори стабільності і безпеки в Центральній та Східній Європі і в Європі загалом» (частина III, параграф 37).

Найважливіші зміни в доктрині НАТО містяться в частині II — «Стратегічні перспективи», у розділі «Безпекові виклики і ризики», де зазначається, що безпека Альянсу залишається суб'єктом різноманітних воєнних і невоєнних ризиків, які є багатовекторними і нерідко важкопередбачуваними. Ці ризики включають непевність і нестабільність в Євро-Атлантичній зоні і навколо неї та можливість регіональних криз на периферії Альянсу, які можуть раптово виникнути.

Деякі країни в Євро-Атлантичній зоні і навколо неї, зазначається в концепції, наражаються на серйозні економічні, соціальні та політичні труднощі. Етнічні та релігійні конфлікти, територіальні суперечки, неадекватні або невдалі спроби реформ, порушення людських прав і розпад держав можуть призвести до локальної і навіть регіональної нестабільності. Посилення напруженості може спричиняти кризи, які впливають на Євро-Атлантичну стабільність, призводять до людських страждань та збройних конфліктів.

Такі конфлікти можуть вплинути на безпеку Альянсу, передаючись до сусідніх країн, у тому числі країн НАТО, або

іншими шляхами, і можуть впливати на безпеку інших країн (п. 20).

Назвавши нові фактори нестабільності, що виникли або можуть виникнути в період після закінчення «холодної війни», автори не забувають і про існування потужних ядерних сил поза межами Альянсу.

Розповсюдження ядерно-біологічно-хімічної зброї є також предметом серйозного занепокоєння НАТО (параграфи 21, 22).

Який висновок роблять стратеги найпотужнішої військової машини в світі?

«Будь-яка атака на територію союзників з будь-якого напрямку буде трактуватися згідно зі статтями 5 і 6 Вашингтонського договору». Цей принцип був застосований вперше в історії НАТО негайно після терористичної атаки на США 11 вересня 2001 р., хоча розпочата війна мала анонімний характер, — спочатку незрозуміло було, хто вчинив напад, і яка країна відповідальна за це.

«Однак, — продовжують автори (і це дуже важливо запам'ятати. — *Ю.Щ.*), — безпека Альянсу має також урахувати і глобальний контекст. На інтереси безпеки Альянсу можуть вплинути інші ризики різноманітної природи, включно з актами тероризму, саботажу й організованої злочинності, і перервами в доставці життєво необхідних ресурсів. Неконтрольований рух великої кількості людей, особливо внаслідок збройних конфліктів, може також створити проблеми безпеки і стабільності, що впливають на Альянс» (п. 24).

Крім підтвердження відомого принципу захисту території (згідно зі ст. 5 Вашингтонського договору), проти потенційного агресора запроваджується новий принцип готовності збройних сил НАТО до запобігання конфлікту і проведення операцій реагування на кризи, не передбачені статтею 5 (п. 41).

Положення про проведення операцій реагування на кризи, не передбачені статтею 5, повторюються декілька разів (параграфи 43, 47, 49), з роз'ясненням, що деякі операції вимагатимуть проведення колективних оборонних місій.

Ця концепція приймалася і випробовувалася під акомпанемент ракетно-авіаційних ударів по Югославії, які можуть служити прикладом здійснення «колективних оборонних місій».

Яке відношення має концепція НАТО до України?

Безпосереднє.

По-перше, в концепції, як ми вже зазначали, наголошується на стратегічній ролі України в Європі і тривкій зацікавленості НАТО в існуванні незалежної демократичної процвітаючої України, що свідчить про неослабний інтерес до нашої держави та її зовнішньополітичної і безпекової орієнтації. Попри складні і суперечливі еволюції української зовнішньої політики в неспокійних просторах нового, ще не повністю сформованого світопорядку, Україні ще не закрито шлях до західних структур безпеки.

По-друге, Україна, як країна, що має спільні кордони з НАТО (які суттєво продовжаться після вступу до Альянсу Румунії та Словаччини і становитимуть суцільну лінію завдовжки 1401,7 км), буде об'єктом великого зацікавлення з боку союзників у їхніх інтересах мати по сусідству державу стабільну, дружню, передбачувану — якою й має бути Україна. Зауважу, що ряд українських політиків (і автор серед них) вітали розширення НАТО і вихід Альянсу на кордони України як факт, що може сприяти зміцненню національної безпеки України, недопущенню виникнення на її території великомасштабних воєнних конфліктів. Головною передумовою такого позитивного розвитку подій має бути відмова НАТО та ЄС від згубної ідеї відгородитися від України новою стіною — бетоною, залізною чи паперовою.

Разом з тим, безперечно, наближення кордонів НАТО до України змінило стратегічний баланс у регіоні. Україна, яка досі була наймогутнішою у військовому відношенні державою регіону, такою вже не є. Втягування України до будь-яких військових антинатовських союзів, блоків чи проведення якихось акцій проти Альянсу було б безумством і суперечило б національним інтересам України.

Ось чому, по-третє, у разі небажаного розвитку подій в Україні, які загрожуватимуть стабільності в Європі і становитимуть виклик для НАТО, гіпотетично можна уявити ситуацію, в якій Альянс зважиться на проведення операції реагування на кризи, не передбачені статтею 5. Очевидно, що такого роду операцію НАТО ніколи не наважиться проводити проти Росії з її арсеналами ядерної зброї — в цьому полягає цинічний сенс подвійних стандартів, які продовжують існувати в нашому недосконалому світі під прикриттям розмов про демократію, рівність і справедливість. До цього треба бути готовими.

Тож чи стане Україна членом НАТО? І якщо стане, то коли? В цьому питанні (так само, як і в багатьох інших) український істеблїшмент був і залишається поділений на три нерівні групи: романтиків, реалістів, негативістів. Романтики з перших днів незалежності наполягали на вступі України до НАТО, що, на їхню думку, одразу б розв'язало всі проблеми гарантування національної безпеки країни. Особливо активною була ця група в 1994—1997 роках, коли здавалося, що до брами Альянсу залишився тільки один крок. Реалісти, загалом бажаючи вступу України до НАТО, водночас розуміли, що на заваді бажанню стоїть складний комплекс зовнішньо- та внутрішньополітичних проблем, які до певного часу не давали змоги ставити питання про негайне приєднання до Альянсу. Негативісти — а нерідко це були відверті вороги НАТО — виступаючи проти кроків України в напрямку Заходу, наполягали на зміцненні зв'язків з Росією. До цієї групи переважно належали деякі вищі офіцери Збройних Сил України, вимуштрувані в радянських традиціях ворожнечі до Альянсу, прокомуністичні, проросійські діячі, а також представники українського ВПК, які не мислять свого існування без тісних зв'язків з Росією.

Я належав (і належу) до групи реалістів. Вважаючи, що Україна, так само як і Польща, повинна інтегруватися до євро-атлантичних структур, я, разом з тим, ясно розумів, що Україна до 2001 р. ще не була готова до вступу до НАТО — ні політично, ні економічно, ні психологічно.

Виступаючи в квітні 1998 р. на представницькому семінарі, присвяченому відносинам Україна—НАТО в Інституті Брукінгза (Вашингтон), в якому брали участь з американської сторони Струоб Телбот, Збігнєв Бжезинський, Еш Картер, генерал Нік Кравців, а з української сторони — Іван Біжан, Борис Тарасюк та інші, я застеріг учасників проти надмірно оптимістичних прогнозів щодо можливих термінів приєднання України до НАТО (звучали прогнози щодо найближчих 5—10 років). Я нагадав кілька несприятливих фактів:

1. Засилля лівих, комуно-соціалістичних членів Верховної Ради (до 40%), для яких НАТО, проголошене головним ворогом України, стало чимось на зразок червоної ганчірки для розлюченого бугая; натомість фракція Руху, яка активно наполягала на вступі України до НАТО, мала не більше 20% місць у парламенті (група «романтиків»);

2. Конституція (ст. 17) забороняє розташування іноземних військових баз на території України. В перехідних положеннях Конституції (параграф 14) зазначено, що використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України. Цей додаток стосується Чорноморського флоту Росії, тимчасово розміщеного в Севастополі на умовах оренди. І хоча Конституція загалом не забороняє участь України у військових і політичних союзах (на відміну від Декларації про державний суверенітет, яка проголосила намір України стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках), стаття 17 може стати серйозним бар'єром на шляху України до Альянсу.

3. Стаття 6 «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», укладеного в 1997 р. на термін 10 років, забороняє підтримувати дії, спрямовані проти іншої Високої Договірної Сторони, «і зобов'язує не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Сторони». Москва, слід очікувати, вважатиме спробу України вступити до НАТО до 2007 р. (термін дії Договору) як акцію, спрямовану проти інтересів Росії.

4. Кризовий стан української економіки, неприпустимо високий ступінь залежності від російських енергоносіїв, низька ефективність економічних реформ поки що не дозволяють Україні стати членом НАТО.

5. Несформованість громадянського суспільства в Україні, а особливо неререформованість Збройних сил і відсутність дієвого цивільного контролю за ними, є негативним фактором на шляху до Альянсу.

6. Неререформованість адміністративної системи управління державою загалом також гальмує наш рух до НАТО.

7. Можливо, найбільшою перешкодою є несконсолідованість українського народу навколо ідеї інтеграції до євро-атлантичних структур, протилежна спрямованість політичних орієнтирів різних груп суспільства.

Серед важливих питань зміцнення нашого партнерства з НАТО я назвав такі:

— питання розширення співпраці на двосторонньому (горизонтальному) рівні з кожним членом НАТО — від таких

новоприйнятих членів, як Польща, Угорщина, Чехія, до «старих» — від Норвегії до Туреччини, від Великої Британії до Італії. Адже НАТО не обмежується Брюсселем і Монсом;

— питання сумісності: передусім, я мав на увазі психологічну, мовну, освітню і політичну сумісність. Не можна ставати членом НАТО, демонструючи дрімучо-радянську ксенофобічну ментальність. Україні потрібні не 100 офіцерів, навчених у навчальних закладах США і Канади (хоча і вони конче потрібні), а 100 000 молодих, добре освічених, мислячих західними категоріями людей, які досконало знають англійську мову і бажають жити в незалежній Україні;

— питання прогнозування і запобігання конфліктам: я закликав до рішучих дій уряду щодо запобігання локальним конфліктам у таких чутливих зонах, наприклад, як Крим. Попередити розпалювання вогню набагато легше, ніж потім гасити лісову пожежу;

— питання гарантування безпеки транскавказького нафтового коридору з участю країн групи ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова) і можливою участю НАТО;

— питання безпеки ядерних станцій: як країна, що постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, Україна цілком розуміє всю небезпеку виникнення збройних конфліктів де-небудь у Європі в зонах, де розташовані АЕС, а також можливого проведення терористичних акцій проти ядерних станцій або місць збереження високоактивних ядерних відходів. Важко уявити наслідки таких акцій, якби АЕС були розташовані в Боснії, Чечні або Таджикистані. На мій погляд, треба укласти міжнародну угоду, яка забороняла б ведення бойових дій у таких зонах. Захист АЕС міг би стати одним із важливих завдань НАТО у випадку виникнення кризових ситуацій;

— важливим стає співробітництво з НАТО у таких сферах, як проведення спільних заходів у разі надзвичайних ситуацій (природні лиха, техногенні й гуманітарні катастрофи), науково-технічне й військово-технічне співробітництво та інше.

Усі висловлені мною сумніви і застереження мали значення в конкретній ситуації 1998 року, яка докорінно змінилася після 11 вересня 2001 року. Цьому сприяли два фундаментальні факти:

1. Зміна ставлення Сполучених Штатів до НАТО. Здійснюючи каральну операцію в Афганістані в 2001–2002 роках, США спиралися на Антитерористичну коаліцію, а не на НАТО, переконавшись у військовій слабкості цієї організації (без участі в ній американських військ). Це розчарування з жорсткою категоричністю висловлено в статті впливової газети «Вашингтон Пост» під знаменною назвою «НАТО мертве. Хай живе НАТО!» У статті зазначається, що «найбільш близькою причиною смерті НАТО стала перемога в Афганістані — швидка і нищівна перемога США, яка зробила очевидним американське військове панування і відповідно військову неспроможність Європи»⁵.

Наводяться дані, що витрати США на військові потреби становлять 380 млрд доларів на рік, тоді як усі європейські країни виділяють для цього 140 млрд доларів, які до того ще й нерационально витрачаються*. Вважається, що європейські члени НАТО значно відстають у таких критично важливих сферах військового потенціалу, як стратегічне (на дальні відстані) перекидання військ, гарантування безпеки комунікацій, збільшення і поліпшення підготовки спеціальних військ, «розумні» боєприпаси, протиракетний захист. «Без серйозної реформи НАТО ризикує стати дворівневим союзом, в якому Сполучені Штати воюють, а європейці підбирають сміття», — заявив один з європейських аналітиків у сфері оборони⁶.

2. Зміна ставлення Росії до НАТО. Зрозумівши, що НАТО не становить для Росії ніякої загрози (зрештою, НАТО ніколи не загрожував Росії), і правильно прочитавши американський сигнал щодо Альянсу, Росія вирішила стати важливим партнером НАТО, який помалу трансформується в політико-безпекову організацію і, на жаль, має шанс з наймогутнішої оборонної організації перетворитися на малоефективне і відстале у військовому відношенні об'єднання*.

Звичайно, ще зарано ховати НАТО: історія — химерна річ, і США ще можуть переглянути своє скептичне ставлен-

* Цікаві дані щодо витрат на оборону деяких країн НАТО опублікував «The Economist» (2001 — November 24; у процентах до ВВП). У 1985–1989 роках США витрачали 6, Велика Британія — 4,5, Франція — 3,8, Італія, Іспанія, Данія по 2% ВВП. У 2000 р. видатки зменшились, але США витрачали більше за всіх партнерів по Альянсу — 3% ВВП, тоді як Данія, Німеччина, Нідерланди — 1,5, Іспанія 1,2% ВВП.

ня до Альянсу, а НАТО ще має шанс вийти за межі Європи і стати глобальним актором. Спільна загроза в один день може об'єднати членів організації, примусити забути про всі чвари.

І все ж очевидною є драматична зміна європейської та світової безпекової ситуації в 2001–2002 роках.

Україна, хоч і з традиційним запізненням, сприйняла виклик часу: 23 травня 2002 року на засіданні Ради національної безпеки та Оборони України під головуванням Президента України було прийнято історичне рішення щодо прагнення розробити та узгодити нову стратегію відносин з НАТО, зорієнтовану на поступове набуття Україною в майбутньому повноправного членства в Альянсі.

Пишучи слова «історичне рішення», я не іронізую: адже навіть у 1997 р., в розпалі медового місяця Україна–НАТО таке рішення було немислимим. Росія негайно заблокувала б ратифікацію «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», що завдало б значної шкоди Україні в її спробах уладнати відносини з великим північно-східним сусідом на міцній правовій основі. Не виключений був також економічно-блокадний варіант (припинення постачання енергоносіїв та інше), з чим повинно було серйозно рахуватися українське керівництво.

Проголошення наміру про вступ до НАТО (яке дехто розглядає як пропагандистський, нічого не вартий жест на тлі реального руху України до євразійської спільноти⁷), стало свідченням того, що керівництво держави скинуло нарешті пуга сумнівів і страху. Формальний намір сьогодні може завтра обернутися на геополітичну реальність.

* Описані вище зміни ще раз доводять існування закону історичних мутацій, передбачити які не під силу найпроникливішим аналітикам. Ще в 1997–1998 рр. ніхто не зміг передбачити зміни ставлення до НАТО з боку США і Росії. Вважалося, що Росії іманентно притаманна ворожнеча до Альянсу (щоправда, дехто вважає, що така ворожнеча залишилася і ще себе виявить). Покоління радянських (російських) генералів та політиків, що вирости в сталінській імперській шинелі, вважали НАТО найбільш небезпечною і агресивною організацією Заходу. Сьогодні, під час всесвітньо-історичних стрімких змін світоустрою, ще важко вповні прогнозувати всі наслідки цих подій. Ясно одне: НАТО через десять років після падіння свого ворога — СРСР — сам упав (змінився) під впливом відсутності агресивного супротивника. Якщо колись Україна і вступить до НАТО — це вже буде інша, ніж у 1960–1980 рр. організація.

Як завжди, це доленосне рішення було прийняте лише після того, як Росія першою відкрила двері НАТО й увійшла до Альянсу на правах рівного партнера й учасника.

Секретар РНБОУ Є. Марчук зазначив, що у зв'язку зі змінами у формуванні системи колективної безпеки в Європі подальше дотримання Україною позаблокової політики є безперспективним. За його словами, п'ятирічний термін співпраці України з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство засвідчив, що життя диктує необхідність переходу на нові, глибші форми співробітництва. Довготривалий процес еволюції відносин з Альянсом має увінчатися приєднанням України до цієї системи колективної безпеки.

Кислу (якщо не байдужу) реакцію США та їх союзників по НАТО на оголошення Україною бажання в майбутньому стати членом Альянсу треба сприймати в контексті найглибшого за роки існування України розчарування Заходу в нашій державі, у можливості її демократичного реформування. Наш західний курс став жертвою численних (і добре спланованих) інформаційно-політично-корупційних скандалів, упродовж яких Україну, за вдалим висловом політолога М. Погребинського, намагалися перетворити на «східно-європейський Ірак».

Не треба думати, що Захід має великі ілюзії щодо таких кандидатів (майже членів) до НАТО, як Румунія чи Болгарія. Ось як «тепло» пише «Економіст» про нових союзників: «Вони (Румунія та Болгарія. — *Ю.Щ.*) навпомацки посуваються вперед, але це все ще крихкі демократії, де багато брудно-зливденних і ображених, сприйнятливих до популізму людей... Обидві країни високо корумповані, їхні бюрократії жадливі... Румунська політика все ще, за деякими винятками, є боротьбою між кланами — суперниками всередині і між партіями. «Кімната кривих дзеркал», як назвав їх один західний дипломат. Лютий популіст Великої Румунії та антисеміт Корнеліу Вадим Тудор виграв чверть голосів на останніх загальних виборах і третину під час президентських перегонів.

Прийняття цих двох повільних країн, не кажучи вже про інші, до НАТО, як своєрідний відстійник інших, більшою мірою політичних чи економічних клубів, особливо ЄС, може допомогти тримати їх в надійних і тісних рамках без надмірного зниження якості або стабільності військового союзу»⁸.

Чи не правда, що знайомі вітчизняні сюжети вчуваються в цих холодно-презирливих словах?

Україна не дочекалася навіть формального схвалення свого рішення щодо перебування в «надійних і тісних» рамках Альянсу. Але й не дістала відмови, як на це сподівався дехто в Україні та поза її межами. Більше того, саміт НАТО, що відбувся 21–22 листопада 2002 р. у «Златій Празі», яка була підступно й брутално окупована військами Варшавського пакту в 1968 р.*, стає важливою віхою на шляху до тіснішої співпраці України з Альянсом. Попри бажання нашої держави підписати план дій про членство (MAP — Membership Action Plan), який підписують кандидати на вступ, було підписано зовнішньо скромніший, але дуже відповідальний документ — План дій Україна–НАТО (UNAP), що містить «спільно погоджені принципи й цілі».

Документ складається зі вступу і п'ятих розділів (політичні й економічні питання, питання безпеки і оборони та військові питання, захист і безпека інформації, правові питання, механізм імплементації). Зазначається, що метою цього Плану дій є «чітке визначення стратегічних цілей і пріоритетів інтеграції у євроатлантичні структури». План є своєрідною декларацією намірів України, реалізація яких дасть змогу їй стати розвинутою демократичною європейською країною — не гіршою від таких членів НАТО, як Португалія, Туреччина, Польща, Чехія, Угорщина, балтійські країни.

Серед заявлених цілей:

- зміцнення демократичних і виборчих інституцій;
- зміцнення повноважень та незалежності судової влади;

* Україна була використана тоді як основний плацдарм агресії проти Чехословаччини. Активну роль у боротьбі з пражськими реформаторами відіграли українці — перший секретар ЦК Компартії України Шелест, радянський посол у Празі Червоненко, перший секретар Закарпатського обкому партії Ільницький, які на полягали на військовому вторгненні. Десятки тисяч резервістів було призвано до дивізій 2-го і 3-го ешелону в західних областях України, тисячі вантажних автомобілів було мобілізовано незважаючи на жнива. В операції брало участь 250 тис. військовослужбовців. Задушивши руками українців «празьку весну», керівництво України водночас знищило національне відродження власної країни і зрештою самих себе, як показала кар'єра П. Шелеста.

— сприяння постійному розвитку й зміцненню громадянського суспільства, верховенству права, захисту основних прав людини і громадянських свобод;

— забезпечення свободи віросповідання;

— забезпечення свободи зібрань;

— завершення адміністративної реформи;

— зміцнення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки в цілому;

— боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю шляхом економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів, проведення необхідних заходів для вилучення зі списку FATF (група боротьби з відмиванням грошей), зокрема, прийняття та імплементація закону, який відповідає стандартам FATF;

— забезпечення рівноваги між трьома гілками влади — законодавчою, виконавчою і судовою — шляхом конституційних та адміністративних реформ, забезпечення їхньої ефективної співпраці.

Що це? Декларація прав людини? Проект нової Конституції України? Чи програма опозиційної партії, яка вимагає зміни існуючої системи влади?

Лишень жорсткі вимоги НАТО до України.

Серед цілей зовнішньої політики й політики у галузі безпеки:

— реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони, яке б відображало євроатлантичну політику України;

— повне дотримання міжнародних зобов'язань з контролю над озброєннями;

— розширення участі у міжнародній боротьбі з тероризмом..., подальше запровадження необхідних внутрішніх заходів у галузі боротьби з тероризмом, зокрема, шляхом зміцнення безпеки кордонів і системи експортного контролю для боротьби з розповсюдженням ЗМЗ (зброї масового знищення) та засобів її доставки.

У сфері економіки Україна зобов'язалася, серед іншого, ввести мораторій на ініціювання законопроектів про податкові пільги, провести реформу оборонної економіки, а також економічні і структурні реформи з урахуванням рекомендацій Світового Банку, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних інституцій, включаючи заходи для сприяння при-

ватизації, боротьбі з корупцією та підвищення прозорості державних витрат. Обіцяно «гарантування економічних прав і свобод громадян у всіх формах» та «створення необхідних передумов для формування середнього класу».

Велику увагу приділено вдосконаленню і забезпеченню реалізації гарантій свободи думки і слова, свободи преси, вільного висловлення поглядів і переконань та доступу до інформації.

Намічено провести реформування Збройних Сил України, посилення цивільного контролю над ними і зміцнення державних структур для покращення реагування на виклики, пов'язані з невоєнними й асиметричними загрозами.

Цей винятковий політично-економічно-військовий документ, що його Україна підписала у Празі, може стати, як і сотні інших декларацій, планів і концепцій, що становлять віртуальну тінь реальної України, — поживклим аркушем історичної хроніки українських поразок, або ж дороговказом (map road) до довгоочікуваного відродження держави, її приєднання до НАТО та ЄС.

Прийняття 22 листопада 2002 року на засіданні Комісії Україна—НАТО (КУН) Плану дій високо оцінено керівництвом Альянсу. Так, заступник Генерального секретаря НАТО з політичних питань Алессандро Ріццо заявив, що цей план піднімає відносини Україна — НАТО на якісно новий рівень і забезпечує основу для інтенсифікованих консультацій і співробітництва в політичній, економічній, військовій та оборонній галузях.

Міністри закордонних справ, що брали участь у засіданні КУН, закликали Україну провести енергійні реформи, спрямовані на зміцнення демократії, верховенства закону, забезпечення прав людини і ринкової економіки, підкреслив А. Ріццо⁹.

Принципове і ще до кінця не оцінене по справедливості (тільки історики через 20—30 років скажуть своє слово) рішення українського керівництва про приєднання до НАТО і зобов'язання, взяті державою, свідчать про те, що зроблено спробу зупинити різкий ухил у бік Сходу (за якого державний корабель може й перевернутися) і, як зазначив Секретар РНБОУ Є. Марчук, «покінчено з багатовекторністю зовнішньої політики України». Це рішення свідчить також про бажання України вести власну гру, а не бути другорядним статистом на європейській сцені.

Події 11 вересня 2001 року не лише викликали шок у Сполучених Штатах, у всьому світовому співтоваристві, а й стали точкою відліку світової історії, з якої почалися фундаментальні зміни в геополітичній і безпековій ситуації ХХІ століття. Ці події безпосередньо торкнулися НАТО, викликали необхідність трансформації Альянсу, пристосування його структур і функцій до нових, не тільки євроатлантичних а й глобальних викликів. Зміна обставин дала також шанс Україні вести активнішу власну гру з НАТО.

У цьому контексті під час засідання комісії НАТО—Україна (березень 2002 р.) з участю прем'єр-міністра України А. Кінаха, Генерального секретаря НАТО Дж. Робертсона, інших офіційних осіб, було позитивно оцінено прогрес, досягнутий Україною у військовій та інших видах співпраці з Альянсом. Було підтверджено офіційну позицію Києва щодо бажаності якісного поглиблення відносин особливого партнерства і виходу на новий рівень співпраці. Очевидною стала потреба модернізації Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО з урахуванням нової зростаючої загрози міжнародного тероризму, що й знайшло свій вираз у Плані дій. НАТО й Україна мають перейти від планування оборонних реформ до їх практичного впровадження. Українські військово-технічні й організаційні стандарти потрібно наближати до стандартів НАТО для підвищення їх сумісності.

Оцінюючи наміри України стати членом НАТО, представники західних країн постійно і на всіх рівнях нагадують, що Україні треба зробити конкретні кроки, які втілять цей вибір у реальність. Зазначається зокрема, що треба забезпечити підтримку політичних партій і блоків, населення країни¹⁰.

Празький саміт ще раз нагадав (можливо, востаннє), що Україна на шляху до НАТО (так само, як і до ЄС) потребує проведення серйозних структурних реформ не лише у сфері оборони і безпеки чи запровадження цивільного контролю над Збройними силами, а й у політичній, економічній сферах, у питаннях забезпечення прав людини.

Парадоксально, але виявилось, що й НАТО потребує реформування.

Генеральний секретар НАТО лорд Дж. Робертсон вважає, що ця організація повинна адаптуватися до того, щоб протистояти тероризму і злочинним державам, які, зокрема, володіють

ядерною зброєю. «Ми повинні трансформувати нашу організацію, щоб вона відіграла ключову роль у війні проти тероризму і небезпеки, яку являє зброя масового знищення»¹¹.

Йому вторить спеціальний радник Генерального секретаря НАТО з відносин з країнами Східної і Центральної Європи Кріс Донеллі, який відзначив, що «сьогодні ядерна зброя і кількість боєголовок нічого не значать і не дають змоги адекватно реагувати на загрози». Донеллі закликав перетворити армії національних держав на мобільніші й покласти на них виконання не лише бойових, а й інших, зокрема соціальних, завдань (!). «Ми перебуваємо в процесі еволюції, і я не знаю точно, якою наша організація буде в подальшому», — сказав він¹².

Посол США в НАТО Ніколас Бернс*, виступаючи напередодні пражського саміту, виклав позицію Сполучених Штатів щодо ролі й функції реформованого Альянсу. Він підкреслив, що НАТО вже проводить операції поза кордонами держав-членів і робитиме це надалі. Н. Бернс навів приклад: понад 3 тис. німецьких солдатів розміщено в Афганістані для ведення бойових дій і підтримки гуманітарних операцій.

Закликавши до проведення широкомасштабної трансформації НАТО для потреб XXI століття, Бернс зазначив, що на порядку денному має бути три новації:

1. Нові військові можливості.
2. Нові члени розширеного Альянсу.
3. Нові відносини з Росією, Україною, Центральною Азією та Кавказом.

Ці «три новації» взаємозалежні і без прогресу в названих сферах НАТО не матиме змоги завершити трансформацію, потрібну для подолання сьогodнішніх і завтрашніх загроз.

Торкаючись нових військових можливостей НАТО, Н. Бернс зазначив, що вони мають бути достатніми для подолання нових загроз, які можуть приходити звідусіль, переважно з-поза Європи. Було підкреслено зростання «відстані можливос-

* Я добре пам'ятаю привітного красеня Ніколаса, схожого на молодого Кларка Гейбла, коли він працював у Державному департаменті й Раді національної безпеки. Він завжди підкреслював своє дружнє ставлення до України й українців, мав теплі стосунки з багатьма нашими дипломатами. Ходили чутки, що Н. Бернс був одним з авторів украї невдалої промови Дж. Буша (старшого), проголошеної в Києві у 1991 р. Ця промова увійшла в історію під назвою «київської котлети» (chicken-Kyiv's speech).

тей» між США та союзниками. «Ми не можемо мати справу із солдатами, які не в змозі спілкуватися один з одним, з літаками, які не в змозі використати точну зброю, з командирами, які не вміють бачити поле битви», — сказав Посол США в НАТО. Він нагадав, що міністр оборони США Рамсфелд запропонував у рамках НАТО створити Сили швидкого реагування (NATO Response Force), до складу яких входило б зо 20 тис. військовиків з військово-повітряного, сухопутного та морського контингентів і які б мали можливість бути розміщені як у зоні відповідальності НАТО, так і поза нею, будучи готовими до дії через 7–30 днів і маючи здатність триматися на полі бою до одного місяця.

НАТО повинно адаптуватися до нових обставин і діяти в «новому глобальному терористичному середовищі» (!).

Нагадавши слова Президента Дж. Буша (молодшого) про те, що «Ялта не затвердила природний поділ (Європи), вона поділила живу цивілізацію», Н. Бернс заявив, що прийняття нових країн-членів до НАТО служить одній великій меті нашого часу: бачити цілу Європу вільною, об'єднаною та мирною.

Торкаючись третього аспекту «нового НАТО» — відносин з Росією, Україною та державами «переднього краю» (front-line states) на Кавказі та в Центральній Азії, Н. Бернс зазначив: «НАТО сподівався у Празі оголосити новий крок у наших відносинах з Україною. Однак звинувачення щодо того, що Президент Кучма схвалив продаж радарної системи «Кольчуга» Іраку, зупинило наш діалог з ним намертво на всіх напрямках... США переконані, що НАТО повинно підтримувати їх зв'язки з реформаторами в Україні, але ми не можемо мати справу з лідерами, які порушують санкції ООН проти Іраку.

Оскільки НАТО встановило нові, більш тривалі відносини з Росією та Україною, ми повинні також рухатися на Схід і створити нові політичні й військові зв'язки з країнами Центральної Азії та Кавказу. Ці країни були життєво важливі для нашої успішної кампанії в Афганістані. Оскільки НАТО намагатиметься в майбутньому подолати загрозу тероризму та нестабільності в дузі країн, що пролягає від Північної Африки до Близького Сходу і до Південної Азії, ми потребуємо активної підтримки Вірменією, Грузією та Азербайджаном, Казахстаном, Узбекистаном, Туркменістаном і Киргизстаном, щоб захистити нас та їх від багатьох небезпек, що ми з ними стикаємось»¹³.

Я зупинився так детально на промові представника США в НАТО, бо вона в подробицях відбиває (хоч і в стриманій формі) геополітичні погляди Сполучених Штатів на Альянс та на ситуацію всередині організації, дає уявлення про ставлення до України і наступні сфери розширення зони відповідальності НАТО до 2020–2030 років.

Заява посла США в Україні Карлоса Паскуаля конкретизує уявлення про часовий графік розширення НАТО. «Для України існують такі ризики підтримувати свою зацікавленість і вживати швидкі дії, щоб не опинитися на узбіччі цього процесу», – заявив посол. На його думку, якщо на саміті НАТО в 2004 році приймуть нових членів, запрошених 2002 року в Празі, то на саміті 2006 року буде прийнято рішення про третю хвилю розширення Альянсу, і 2008 року Україна вже може розраховувати на те, що стане членом НАТО (гіпотетично)¹⁴.

Трохи інші часові рамки називає один із «батьків євроатлантичної інтеграції України» Секретар РНБОУ Є. Марчук. Він вважає, що процес вступу України до НАТО може затягтися від восьми до десяти років (тобто до 2010–2012 років); неодмінною передумовою вступу є також підвищення видатків на Збройні Сили України з 1,25–1,28% ВВП (2002 р.) до 2,2–2,5% ВВП.

На жаль, маючи нереформоване військо «кількісного» радянського зразка і найнижчі військові витрати серед країн СНД і Європи, а також лише 17 підрозділів, сумісних з натовськими¹⁵, Україна сьогодні ще не відповідає критеріям Альянсу ні за політичними, ні за економічними чи військовими показниками.

Водночас, за свідченнями багатьох представників НАТО, саме Збройні Сили України найбільше наблизились до натовських критеріїв. Однак навіть у цій сфері існує чимало проблем, які рано чи пізно відіграватимуть роль під час вступу України до Альянсу.

Натовські політики і генерали в неофіційних розмовах значають несамостійність України, її зростаючу залежність від Росії, «сіамсько-близнюкову» зрощеність оборонно-промислових комплексів обох країн, обмін таємною розвідувальною інформацією з Росією.

Згадується, як у 1997 році, напередодні саміту НАТО в Мадриді, де мала вирішуватися доля країн-кандидатів, у га-

зеті «Вашингтон Таймс», відомій своїми довірчими стосунками з ЦРУ, з'явилася скандальна стаття щодо зв'язків ряду генералів та вищих офіцерів Румунії з Головним розвідувальним управлінням (ГРУ) російського генштабу. Називалися конкретні прізвища, наводилися приклади. Ця публікація значною мірою спричинилася до відмови Румунії у вступі до НАТО в 1997 р.

Незважаючи на зовні спокійну реакцію керівництва Росії на рішення України про вступ до НАТО, воно викликало роздратовані коментарі російських політологів та журналістів.

Відомий уже нам «друг» України Олександр Дугін, лідер партії «Євразія», радник Голови Державної Думи Російської Федерації з геополітики, заявив, що існують три проекти української геополітики:

1. Спроби пришвидшеної інтеграції з Заходом за явно антимосковською лінією — що є «абсолютно катастрофічним шляхом». Дугін лякає, що в Україні немає ні бажання (!), ні можливості рухатися в руслі цієї атлантичної геополітики, в результаті якої Україна може опинитися в ситуації економічного колапсу і політичної громадянської війни.

2. Зближення України з Європою без відмови від стратегічної функції (!) Росії. Тобто — до Євросоюзу і НАТО разом з Росією, євразійським шляхом, спокійним і органічним (!).

3. Побудова власної державності (!), балансуєчи між двома названими лініями. «Це, — каже п. Дугін, — неспроможна лінія, оскільки в Україні немає жодного геополітичного потенціалу (!)»¹⁶.

Коментуючи наслідки Празького саміту, Дугін твердить, що «навіть чи Україну приймуть до Альянсу. А якщо й приймуть, то для української державності настануть чорні дні, бо значна частина суспільства не підтримає проповідувану НАТО антиросійську стратегію (і це за тієї обставини, що Росія стала найближчим партнером НАТО! — *Ю.Щ.*). У цьому випадку прийде кінець суверенній єдності України (!) — щось залишиться незалежним, а якась частина її території прийде до мутаційного стану (!)... Україні треба вступати до НАТО разом з Росією (яка взагалі не збирається ставати членом Альянсу. — *Ю.Щ.*) та іншими країнами СНД. Взагалі ж, — знову лякає п. Дугін, — американці приймуть Україну до НАТО тоді, коли остаточно вирішать списати її з рахунків і влаштувати гро-

мадянську війну» (Господи, ну навіщо американцям влаштувати громадянську війну у великій стратегічно важливій країні, що лежить на кордонах НАТО та ЄС? — Ю.Щ.). «Нарізно і Україна, і Росія будуть «шістками» Заходу, — повчає п. Дугін. — Партнерами для Заходу ми можемо бути лише разом, грамотно розігруючи американо-європейські суперечності»¹⁷(!).

Ось мрія російсько-імперських геополітиків: розігравати американо-європейські суперечності, які посилились під час підготовки війни з Іраком і бачити Україну «шісткою» Росії на віки вічні.

Але є і реалістичніша оцінка російських аналітиків: «Українська дилема для Москви куди серйозніша за грузинську. Позиції українського керівництва, яке негласно давно обрало шлях інтеграції до західноєвропейських структур, вкупі з військовими, мають сильніший вигляд, ніж у Шеварднадзе, який заплутався у внутрішніх справах. І в тому, і в іншому випадку склався досить міцний консенсус усередині правлячої еліти з приводу стратегічних напрямів зовнішньої політики. Такий у Росії, на жаль, відсутній за відсутністю подробиць самого курсу». Коментатор зазначає, що набуття Україною нового статусу в Альянсі «потенційно залишає Києву великий простір для поступального зміцнення відносин з НАТО... можливості інтеграції до європейських структур... будуть максимально використані елітою українською за умов прихильнішого настрою до неї, як до противаги величезній і незрозумілій Росії на Заході»¹⁸.

У Росії висловлюються побоювання, що намір Києва стати членом НАТО є початком процесу руйнування Співдружності Незалежних Держав, виходу ряду країн СНД з-під впливів Москви. Глава комітету Держдуми Росії з безпеки гірко скаржиться на те, що в Росії немає братніх республік, що їй, очевидно, треба відмовитись від тих душевних стосунків, які вона досі виявляє до колишніх республік СРСР, своїх поплічників по СНД. Він пропонує переглянути весь пакет питань, починаючи від роботи в Росії вихідців із СНД і аж до тарифів на електроенергію — тобто до запровадження економічних санкцій¹⁹.

Хочеться нагадати слова Генерального секретаря НАТО лорда Робертсона, який під час візиту до Києва у 2000 році за-

явив: «Україна — одна з найважливіших країн на європейському континенті, і вона є дуже важливим партнером для досягнення стабільності в Європі»²⁰.

Україна зробила євроатлантичний вибір. Час працює на нас. Але й ми повинні працювати на час.

-
- ¹ Бжезинський З. Виклики XXI століття: філософська збентеженість, релігійна невпевність // День. — 1999. — 17 серп.
- ² НАТО: Довідник. — К., 1997. — С. 20—27.
- ³ День. — 1999. — 25 трав.
- ⁴ The Alliance Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in meeting of the North Atlantic Council in Washington DC on 23 and 24 April 1999.
- ⁵ The Washington Post. — 2002. — May 28.
- ⁶ Ibid. — May 19.
- ⁷ Див.: Дзеркало тижня. — 2002. — 25—31 трав.
- ⁸ The Economist. — 2002. — April 6.
- ⁹ Інтерфакс-Україна, 22.11.2002.
- ¹⁰ Укрінформ, 30.05.2002.
- ¹¹ Інтерфакс-Європа, 24.09.2002.
- ¹² Інтерфакс, 19.02.2003.
- ¹³ Nicolas Burns, NATO Ambassador. US sees Prague Summit as «critical turning point» for NATO. Washington file, 01 November 2002 (<http://www.usinfo.state.gov/cgi-bin/washfile/display>).
- ¹⁴ Інтерфакс-Україна, 12.02.2003.
- ¹⁵ Дзеркало тижня. — 2002. — 13 лип.
- ¹⁶ Inform UA, ноябрь 2002.
- ¹⁷ Агентство деловой информации «Контекст», 3.12.2002.
- ¹⁸ Известия. — 2002. — 6 март.
- ¹⁹ Урядовий кур'єр. — 2002. — 27 трав.
- ²⁰ День. — 2000. — 27 січ.

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Степан Віднянський

Міжнародні зв'язки України в сучасній вітчизняній історіографії: основні напрями, проблеми та перспективи дослідження

(Доповідь на Загальних зборах Відділення історії,
філософії та права НАН України, присвячених
85-річчю НАН України 25 листопада 2003 р.)

Народився у 1951 р. в м. Ужгороді на Закарпатті. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (1973). Понад 30 років працює в Інституті історії України НАН України, де з 1991 р. очолює відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин. Досліджує широке коло проблем нової та новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, міжнародних відносин та міжнародних зв'язків України у ХІХ—ХХ ст., автор близько 200 наукових праць, у тому числі понад 30 індивідуальних та колективних монографій, навчальних посібників з історії. Відповідальний редактор міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки». Доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки

і техніки України, лауреат премії НАН України за кращу наукову працю з історії боротьби за незалежність України та розбудову української державності (2001).

станнє десятиріччя ХХ — початок ХХІ ст., які позначені глибокими геополітичними змінами в світі та глобалізацією цивілізаційного процесу, з одного боку, і виникненням чи відродженням нових європейських держав та становленням нової об'єднаної Європи, з іншого, ще раз підтвердили безперечний факт, що зростання інтересу до історії є характерною рисою переломних етапів у розвитку людства, зокрема роз-

будови незалежних держав і формування нових міжнародних систем та інтеграційних структур співжиття народів. Сьогодні, мабуть, як ніколи раніше, актуальним є питання діалогу між історичним досвідом і пошуком найоптимальніших способів розв'язання глобальних проблем сучасності. Адже ефективна політична дія неможлива без урахування точного історичного знання, яке потрібне, передусім, для майбутніх поколінь.

Щодо незалежної України, то чи не вперше за століття її існування стала можливою свобода історичної думки. Почався якісно новий етап в її розвитку, процес деідеологізації історичної науки, переосмислення минулого України та українського народу в контексті всесвітньої історії. Прийшло розуміння, що історія країни є невід'ємною частиною історії європейської та світової спільноти. Адже, як відомо, на історичну долю українського народу значний вплив завжди мали саме зовнішні, міжнародні фактори. Зокрема, розв'язання двох складових «українського питання» — об'єднання власних етнічних територій і здобуття державної незалежності — стало можливим лише в умовах радикальних змін усєї системи міжнародних відносин.

Із здобуттям незалежності перед Україною постали принципово важливі, на наш погляд, питання: усвідомлення навколишнього світу, бачення свого реального місця в ньому, і водночас — подання світові адекватної інформації про себе. І в цьому виняткова роль (щоправда поки що не цілком усвідомлена державою) належить науковцям, передовсім історикам. Складні процеси геополітичного самовизначення, вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності Української держави вимагають від істориків усебічного наукового висвітлення витоків, джерел, змісту та проблем встановлення й розвитку міжнародних зв'язків українського народу в минулому. Важливого науково-теоретичного і практичного значення набуває сьогодні з'ясування та повне і об'єктивне висвітлення місця та ролі України і т. зв. українського питання в зовнішньополітичних доктринах та політиці зарубіжних країн і міжнародних відносинах у цілому на різних, особливо переломних, етапах історії.

У зв'язку з цим насамперед треба відзначити, що студії міжнародних взаємин України — одна з важливих ділянок вітчизняної історичної науки — в останні роки почали набирати ґрунтовності й масштабності, позбуватися минулих вад, зумовлених

заідеологізованими схемами і стереотипами, про що свідчать, зокрема, численні праці з цієї проблематики Інституту історії України НАНУ. Особливо активно досліджуються міжнародні зв'язки України у періоди її державності, що є цілком зрозумілим. Так, новітні праці українських учених з історії Київської Русі свідчать про її стабільні міжнародні торговельні й династичні зв'язки, активну участь у складних європейських дипломатичних комбінаціях та війнах. Вони переконливо підтверджують, що в цей історичний період Давньоруська держава була органічною частиною європейської державно-політичної системи і виконувала важливі комунікаційно-цивілізаційні функції між Заходом та Сходом, Північчю та Півднем. «Є всі підстави стверджувати, — підсумовують, наприклад, своє новітнє дослідження з історії Київської Русі відомі українські вчені О. П. Толочко і П. П. Толочко, — що вона становила видатне явище європейської середньовічної історії. Цілком справедливою здається сентенція знаменитого київського митрополита Іларіона, згідно з якою Русь була країною, зноюю в усіх чотирьох кінцях землі. Посідаючи географічно проміжне місце між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, вона була зоною важливих історико-культурних контактів, формувалася не лише на самодостатній внутрішній основі, а й за участі впливів сусідів. Йдеться насамперед про Хозарію, скандинавські країни, а також Візантію»¹. Після занепаду Київської держави, що також був наслідком зовнішніх чинників, певний час досить активні регіональні міжнародні зв'язки здійснювала Галицько-Волинська держава. Її дипломатична практика (військовий тиск, економічний примус, миротворча роль церкви, династичні шлюби, роль народних зібрань (віча) у міжнародних стосунках, обмін посольствами, укладання угод тощо), ґрунтовно досліджена в новій монографії члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра².

Значним є новітній науковий доробок наших істориків у вивченні ролі українського козацтва та Війська Запорозького в міжнародних відносинах, а також зовнішньополітичної діяльності Української держави Богдана Хмельницького. Підготовлені за останні роки колективні праці під керівництвом академіка НАН України В. А. Смолія, оригінальні за змістом монографії С. А. Леп'явка, В. М. Горобця, Т. В. Чухліба та інших істориків³ на значній джерельній базі переконливо доводять,

наприклад, що вже з другої половини XVI ст. українське козацтво поступово ставало важливим елементом антитурецького альянсу європейських держав, адже фактично козаки контролювали важливий нервовий вузол перетину життєвих інтересів Західної Європи, Близької Порти та Московської держави. А з утворенням внаслідок національно-визвольної війни Української держави завдяки активній зовнішньополітичній діяльності уряду Б. Хмельницького, українські землі, які до того часу переважно були об'єктом міжнародної політики, стають її важливим суб'єктом. У цілому, як наголошують В. А. Смолій та В. С. Степанков, «попри окремі невдачі й прорахунки, українській дипломатії вдалося забезпечити реалізацію стратегічного курсу Б. Хмельницького, спрямованого на створення незалежної Української держави»⁴. Причому, як засвідчують новітні дослідження, «українська дипломатія 1648—1657 рр. функціонувала на рівні тогочасних дипломатій європейських держав і відіграла важливу роль в утвердженні козацької України як впливового суб'єкта міжнародних відносин у Східній і Південно-Східній Європі»⁵. А у зв'язку з 350-річчям Переяславського договору вчені інституту зробили спробу по-новому подивитися і на цю доленосу для України подію, переосмислити її значення, показавши, як подальший хід історії перетворив по суті тактичний воєнно-політичний союз 1654 р. із Московським царством на стратегічний, цивілізаційний вибір, наслідком якого стала не лише втрата Україною державності, а й її поділ на Східну і Західну, що й нині накладає відбиток на процеси українського державотворення і формування єдиної української політичної нації.

Наступним важливим напрямом наукових досліджень українських учених в роки незалежності стало вивчення міжнародного становища України у період національно-визвольної революції 1917—1920 рр. Характерною особливістю новітніх праць з цієї проблематики⁶ є введення в науковий обіг великого масиву нових джерел і матеріалів, у тому числі зарубіжного походження, раніше недоступних для наших дослідників. Це дало змогу всебічно висвітлити дипломатію незалежних українських урядів УНР (Центральної Ради), Української держави П. Скоропадського, Директорії УНР і ЗУНР (зокрема їх відносини з країнами Антанти, США, Центральними державами і Тимчасовим та більшовицьким урядами Росії та державними

утвореннями на теренах постімперської Росії), історію і значення підписання Брестської мирної угоди 1918 р. і Варшавського договору 1920 р., розгляд українського питання на Паризькій мирній конференції у 1919—1920 рр. і наслідки рішень паризьких миротворців для українського народу та деякі інші питання міжнародних зв'язків України. Предметом дослідження українських істориків стали і двосторонні міжнародні відносини України цього періоду, зокрема українсько-німецькі, українсько-чехословацькі і з особливою ґрунтовністю — непрості українсько-польські стосунки 1917—1920 років⁷. З'явилися також оригінальні біографічні праці, історичні нариси та довідники про українських дипломатів доби національно-державного відродження⁸, серед яких було чимало справді талановитих, високопрофесійних фахівців, які у надзвичайно складних умовах самовіддано відстоювали українську справу на міжнародній арені. Втім, незважаючи на їхні активні зовнішньополітичні зусилля, їм так і не вдалося заручитися підтримкою українських державницьких інтересів провідних європейських держав, для більшості яких, як свідчать новітні дослідження вітчизняних істориків, українські землі й політичні події, що відбувалися на них, становили лише тактичний інтерес і розглядалися як знаряддя власної національної політики: жодна з великих союзних держав тоді навіть не допускала можливості створення незалежної Української держави.

Останнім часом з'явилася низка публікацій вітчизняних істориків про досить активну зовнішньополітичну діяльність Української СРР початку 20-х років, зокрема про її участь у процесах реалізації умов Ризького договору 1921 р., з проблем становлення її міжнародних торговельно-економічних та культурних взаємин, формування західних кордонів України у ХХ ст. в контексті розвитку міжнародних відносин⁹, а також про місце «українського питання» в європейській політиці у міжвоєнний період (наприклад, в діяльності Ліги Націй або про ставлення європейців до голодоморів в Україні тощо) і в дипломатичній історії Другої світової війни¹⁰. Зокрема, нового звучання в історичній науці, об'єктивнішого й глибшого, набули складні проблеми, пов'язані з політикою щодо українського питання окремих держав, до складу яких входили українські землі — Польщі, Чехословаччини і Румунії. Всебічно висвітлене, наприклад, їхнє ставлення як до корінного українського на-

селення Східної Галичини, Закарпаття і Буковини, так і до українських військовополонених, біженців та емігрантів з інших українських земель¹¹.

Українські історики зробили спроби також неупереджено, на новій методологічній та джерельній базі з'ясувати характер повоєнної зовнішньої політики Української РСР, зокрема особливості її діяльності в ООН та інших міжнародних організаціях, розвиток нею двосторонніх міжнародних зв'язків, місце українського чинника у міжнародних відносинах часів «холодної війни» тощо¹². Однак на цьому напрямі наукових досліджень зроблено лише перші кроки.

Особливо активно включилися українські історики, а також політологи, міжнародники та представники інших суспільних наук у вивчення зовнішньополітичної діяльності незалежної України. Останнім часом в Україні з'явилися сотні праць, у тому числі й науковців Інституту історії НАН України, з проблем формування основних принципів зовнішньої політики нашої держави та реалізації пріоритетних напрямів роботи вітчизняної дипломатії. Захищено сотні дисертацій з питань міжнародного визнання України, становлення й розвитку нею двосторонніх міжнародних зв'язків, внеску української діаспори та національних меншин в Україні в їх поглиблення, діяльності України в ключових міжнародних організаціях, участі в розв'язанні конфліктів та інших міжнародних проблем у т.зв. гарячих регіонах планети тощо. Щоправда, чимало з них не мають належної наукової обґрунтованості та відповідної джерельної основи, не позбавлені кон'юнктури, а то й виконані для задоволення поточних політичних потреб. Утім, об'єктивні дослідження проблем зовнішньополітичної діяльності України з урахуванням їх науково-практичного значення конче потрібні, їх треба продовжувати. І тому слід вітати появу нових періодичних фахових видань з цієї актуальної проблематики, зокрема таких, як «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» (засн. у 1991 р.), «Науковий вісник Дипломатичної академії України» (засн. у 1998 р.), «Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини» (засн. у 2002 р.), науковий щорічник «Україна дипломатична» (засн. у 2000 р.) та ін.

До 10 річниці незалежності України, наприклад у 2001 р., Інститут історії України НАН України видав низку узагаль-

нюючих праць, серед яких — спеціальний тематичний випуск міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» (вип. 10), науково-довідкове видання у двох частинах «Україна і Європа (1990—2000 рр.): Анотована історична хроніка». Всі вони присвячені аналізу основних тенденцій розвитку міжнародних відносин в умовах глобалізації та актуальним питанням зовнішньополітичної діяльності України. На особливу увагу заслуговує перше в українській історіографії фундаментальне академічне видання з історії української дипломатії — «Нариси з історії дипломатії України» під редакцією В. Смоля. У ньому на підставі опрацювання багатьох нових джерел та інтерпретаційних здобутків світової наукової літератури відтворено основні періоди, напрями, прояви тисячолітньої історії міжнародних відносин України та повчальний досвід української дипломатії. Одне із завдань цієї праці — сприяння активізації зусиль науковців у вивченні малодосліджених періодів, проблем і питань історії міжнародних зв'язків України і українського народу. Особливо треба наголосити на необхідності подальшого дослідження історії українських земель як об'єкта боротьби різних держав у періоди бездержавності України і власне міжнародних зв'язків українського народу в ці періоди.

Щодо т.зв. бездержавного періоду історії України, то вважаємо за важливе підкреслити, що за останні роки завдяки активній науково-пошуковій роботі наших істориків розв'язано одну з проблем концептуального рівня, яка стосується характеру й самого визнання існування міжнародних зв'язків українського народу в цей період, передусім різнопланових українсько-західноєвропейських взаємин. Здійсненими в Україні студіями з історії українсько-австрійських, українсько-грецьких, українсько-італійських, українсько-німецьких, українсько-французьких зв'язків у XVIII—XIX ст., наприклад, спростовано поширений ще з другої половини XIX ст. історіографічний міф про «забуту» Європою Україну як окремішний національно-культурний масив. Залученням величезних пластів, передусім західних, а також вітчизняних документальних матеріалів доведено важливу роль України в торговельно-економічних, громадсько-політичних та культурно-духовних взаєминах з країнами Західної Європи, показано, що про Україну знали в Європі, про неї писали політики, визначні діячі західноєвропейських

держав, вона фігурувала в їхніх урядових планах та громадській думці¹³. Поглиблення подібних наукових досліджень через освоєння насамперед фондів іноземних архівів, збагатить наші знання про значну роль своєрідного моста, яку впродовж століть відігравала Україна у торговельно-економічному, громадсько-політичному та духовному спілкуванні між Сходом і Заходом Європи.

Важливого значення набуває ще одна малодосліджена ділянка цієї проблематики, яка охоплює сферу ідейних контактів української інтелектуальної еліти із західними інтелектуалами та європейськими центрами суспільно-політичної думки і науки в кінці XVIII — на поч. XX ст. Результати перших виконаних праць із цієї тематики дають змогу повніше осягнути панораму українсько-західноєвропейських зв'язків і рецепцій. Вони є важливою аргументацією на користь уточнення й поглиблення трактувань самого українського національного руху, його ідейних орієнтацій у час розгортання боротьби за створення самостійної держави.

Досить перспективним треба вважати і напрям, пов'язаний із дослідженням рецепцій України в західноєвропейських країнах, зокрема поширенням у них українознавчих знань. А тому постає питання про активізацію археографічної роботи над зарубіжними українознавчими джерелами, опублікованими на Заході, їх перекладами і виданнями в Україні. Це сприятиме плюралізму в науці і водночас допоможе точніше узагальнювати історичний досвід. Плідну діяльність щодо цього розгорнув створений у 1991 р. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Окремо хотілося б наголосити, що міжнародні відносини взагалі та зовнішня політика окремих держав зокрема є одним із найскладніших предметів наукового дослідження. Ця проблематика поєднує в собі комплекс системних складових всесвітньої та національної історії. Вона вимагає обрання відповідних методологічних підходів порівняльного (компаративного) дослідження, системного та структурно-функціонального аналізу. Академічні традиції наукових досліджень проблем з історії міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії, в тому числі й міжнародних зв'язків України, пов'язані з подальшим системним й компаративним вивченням різних аспектів національної і всесвітньої історії у їх діалектичній єдності.

Лише об'єднання творчих зусиль фахівців з історії України, всесвітньої історії та історії міжнародних відносин, істориків, політологів, правознавців, економістів та культурологів наблизить нас до глибшого усвідомлення ролі та місця України у світовій історії, допоможе нам чіткіше й повніше з'ясувати характер та значення українського чинника в європейському історичному процесі.

У зв'язку з цим важливим завданням вітчизняної історичної науки вважаємо розгортання досліджень з власне всесвітньої історії, зокрема європейської, особливо з урахуванням офіційно проголошеного нашою державою «європейського вибору». Щодо цього ми суттєво відстаємо від інших держав, передусім від нашого східного сусіда — Росії. В Україні, наприклад, досі не засновано академічного інституту всесвітньої історії, хоча розмови навколо нього точаться вже не один рік. Окремі дослідження із всесвітньої історії, переважно країнознавчого характеру, ведуть деякі кафедри у вищих навчальних закладах та окремі підрозділи гуманітарних інститутів НАН України, однак у цілому усталеної історіографічної традиції у її вивченні, на мій погляд, поки що немає. А починати цю роботу треба, і не лише з комплексного вивчення історичного досвіду розвитку сусідніх з Україною держав і регіонів та взаємин українців із сусідніми народами, що вже частково робиться¹⁴, а й з дослідження всього того, що пов'язано із загальноєвропейським виміром історії, зокрема основних ідей, сил, рухів і подій, що протягом століть формували цілий континент, його ідентичність, тих впливів, у тому числі й на Україну, що вважаються визначальними для європейської історичної традиції. Як це не банально звучить, але вітчизняні гуманітарії повинні мати свій, а не запозичений ззовні погляд на всесвітню історію, насамперед європейську, створити українську візію історії Європи. Більше того — можливо, сконструювати власний регіональний європейський простір, назвавши його, скажімо, Східно-Південною Європою, в центрі якої має бути українська територія як активна контактна зона різних спільнот Сходу і Заходу, Півночі і Півдня європейського континенту. Все це може допомогти нашій Україні швидше подолати складний шлях від «периферійної зони, країни» до справді рівноправного суб'єкта. Адже Україна — важлива складова нової демократичної об'єднаної Європи.

- ¹ Толочко О., Толочко П. Київська Русь. — К., 1998. — С. 343.
- ² Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Росії. — К., 2002.
- ³ Див.: Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI—XVIII століть. — К., 2000; Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. — К., 2002; Леп'яво С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561—1591). — Чернігів, 1999; Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою. 1654—1665. — К., 2001; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648—1714 рр. — К., 2003; та ін.
- ⁴ Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 201.
- ⁵ Там само. — С. 153.
- ⁶ Див.: Верстюк В. Українська Центральна Рада. — К., 1997; Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 роках. — К., 1998; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995; Макаручук С. Українська республіка галичан. Нарис про ЗУНР. — Львів, 1997; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917—1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002; Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917—1918 рр. — К., 1999; Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923 рр.). — К., 1996; та ін.
- ⁷ Див.: Гудь Б., Голубка В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917—1921 рр. — Львів, 1997; Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр. Проблеми взаємовідносин. — К., 1998; Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. — К., 2002; Литвин М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. — Львів, 1998; Лісевич І. У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень—червень 1920 р.). — К., 2002; Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. — Івано-Франківськ, 1997; та ін.
- ⁸ Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917—1920 рр.). — К., 2000; Матвієнко В., Головенко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001.
- ⁹ Див.: Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994; Волковинський В., Кульчицький С. Християн Раковський: політичний портрет. — К., 1990; Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. — Тернопіль, 1996; Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920—1939 рр. — Львів, 1998; та ін.
- ¹⁰ Див.: Вегеш М. Карпатська Україна 1938—1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. — Ужгород, 1997. — Т. 1—2; Ільошин І. ОУН — УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). — К., 2000; та ін.
- ¹¹ Див.: Болдичар М. Закарпаття між двома світовими війнами. — Ужгород, 1993, 1994. — Част. 1—2; Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918—1939). — Київ-Ужгород, 1998; Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921—1945 рр.). — К., 1994; Кучерепа М. Волинь у міжвоєнний період (1921—1939). — Луцьк, 1994; Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919—1924 рр.). — К., 1999; Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та

- Німеччині (1914—1920 рр.). — К., 1999; Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994; Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз. — К., 1996; Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. — Львів, 1993; та ін.
- ¹² Васильєва-Чекаленко Л. Україна в міжнародних відносинах (1944—1996 рр.). — К., 1998; Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1997; Камінський Є., Дашкевич А. Політика США щодо України. Витоки. Концепції. Практична еволюція. — К., 1998; На скрижальх історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другий половині 1940-х—1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1. — К., 2003; Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945—1970-ті роки). — К., 1999; Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980—2000 роки). — К., 2001.
- ¹³ Див.: Варварцев М. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.): Документи, епістолярій, матеріали. — К., 2000; Його ж. Італійці в культурному просторі України (кінець ХVІІІ — 20-ті роки ХХ ст.). — К., 2000; З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (ХІХ — 30-ті роки ХХ ст.): Документи і матеріали. — К., 1999; Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні ХVІІ—ХІХ ст.: Історико-біографічні нариси. — К., 2001; Україна в європейських міжнародних відносинах: Науковий збірник. — К., 1998; та ін.
- ¹⁴ Див., наприклад: Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. — Львів, 2001; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів, 2002; Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2003. — Вип. 13. — У 2 ч.: Україна — Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923—1983).

Віктор Даниленко

Українько-російські відносини у складі СРСР у другій половині ХХ ст.

Народився 1949 р. в с. Карапиші Миронівського району Київської області. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. З 1974 р. працює в Інституті історії України НАН України. Нині завідувач відділом історії України другої половини ХХ ст. Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премії ім. М. Грушевського НАН України. Автор 25 монографій, підручників, навчальних посібників, понад 200 наукових праць.

Шереможне завершення Другої світової війни дало Радянському Союзу нові територіальні надбання — Східну Пруссію, Галичину, Закарпаття та ін. У вигляді країн народної демократії, а згодом «міжнародної соціалістичної системи» було створено буферну зону між СРСР і капіталістичною Європою. Радянська імперія стала могутньою як ніколи.

Але при новій могутності й величі у СРСР виявилися й нові суперечності, які в перспективі загрожували самому існуванню великої імперії. По-перше, із входженням Галичини, Буковини і Закарпаття до складу України значно зріс її національно-державницький потенціал, по-друге, існування самостійних держав у межах радянського контролю і відсутність кордонів безпосередньо з капіталістичними країнами об'єктивно сприяли посиленню тенденцій до української самостійності.

Внаслідок зміни кордонів більшість українців і українських етнічних земель виявилися в складі однієї держави — СРСР і квазідержавного утворення — Української РСР. Змінився на-

ціональний склад населення України. Після воєнних дій, депортацій, післявоєнного обміну населенням зменшилася питома вага багатьох національних меншин. Водночас кількість українців із входженням Західної України до складу Української РСР збільшилася на 7 млн чоловік. Як вдало зазначила Ліна Костенко, об'єднання «Малоросії» з «Малопольщею» дало Велику Україну¹.

Західна Україна стала суттєвим чинником політичного життя не лише України, а й Росії та всього СРСР. Збагачена європейським політичним досвідом і демократичними традиціями, вона в умовах жорсткого тиску зі Сходу справляла і зворотний вплив. Західні українці мали значно вищий рівень національної свідомості, ніж східні. Об'єднання у єдиному державному утворенні сприяло посиленню взаємовпливів по лінії Схід—Захід, а отже прискорювало процес політичної консолідації нації, зміцнювало її у протистоянні інонаціональним впливам. Західна Україна у повоєнний період була найменш радянизованою і русифікованою територією, а значить такою, що становила найбільшу загрозу для радянської системи, для російсько-української єдності. Саме тому основні зусилля радянського режиму у перший повоєнний період спрямувалися на приручення і радянизацію Західної України.

Основними засобами радянизації Західної України були терор і насильство. Адміністративно-силові методи, відшліфовані на східних теренах країни, використовувалися на повну потужність, без збоїв і з великою жорстокістю. Протягом 1946—1949 рр. із Західної України було депортовано в Сибір близько 300 тис. чоловік — в основному сім'ї тих, хто воював в Українській повстанській армії або співпрацював з німцями, служив у дивізії СС «Галичина». Шляхом терору націоналістичний рух у Західній Україні на середину 50-х років було придушено. На зміну національним україн правонастроєним прийшли інонаціональні україн лівонастроєні сили. Однак боротьба українських націоналістичних сил проти комуністичного засилля, за свободу і незалежність України залишила глибокий слід в історичній пам'яті народу.

Смерть Й. Сталіна в березні 1953 р. загострила відносини між центром і республіками, зробила національне питання розмінною монетою в боротьбі за владу у Москві. Міжусобиці завершилися перемогою М. Хрущова, який використав «на-

працювання» Л. Берії і зробив ставку на підвищення ролі національних політичних еліт у суспільно-політичному й соціально-економічному житті країни. Ще в червні 1953 р. на пленумі ЦК КП України з поста першого секретаря був знятий росіянин Л. Мельников, якого звинуватили в русифікації вищої школи і дискримінації місцевих кадрів у Західній Україні. На його місце було обрано українця О. Кириченка. Частка українців чи вихідців з України за М. Хрущова значно зросла і в центральних, і в республіканських органах управління. До складу всесоюзного уряду ввійшло близько 10 колишніх міністрів Української РСР. Серед 10 нових маршалів Радянського Союзу у 1955 р. половина були українського походження. На початку 60-х рр. 5 з 10 членів президії ЦК КПРС обставинами своєї політичної біографії були пов'язані з Україною: Л. Брежнев, А. Кириленко, В. Підгорний, Д. Полянський, М. Хрущов. Якщо напередодні війни росіяни становили 65% зайнятих у центральних державних і партійних установах радянської України, то в середині 1950-х рр. частка українців дорівнювала 68%.

Український чинник зріс і в середовищі правлячої Комуністичної партії. Швидко збільшувалась кількість членів Компартії України. Якщо в 1958 р. в ній налічувалося 1,1 млн, то в 1971 р. — 2,5 млн членів. Серед членів партії зросла кількість представників центральних і західних областей республіки. У 1964 р. із 33 найвищих партійних чиновників республіки 30 були українцями. Частка українців у складі ЦК КПРС на початку 1960-х рр. сягнула 20%.

Преваги української політичної еліти над управлінською елітою центру та інших регіонів країни в Москві уже не боялися, бо, очевидно, вважали Україну фактично «освоєною» територією, органічною і невід'ємною частиною СРСР, а для багатьох — просто Великої Росії. За багатьма параметрами саме так і було. Державотворчі сили українського народу поступово танули. Державоутворюючим народом визнавався лише один — російський. У той час як при створенні СРСР державоутворюючими за Конституцією були народи чотирьох державних об'єднань, що тоді існували, — України, Росії, Білорусії і Закавказької Федерації. Саме у повоєнний період російський народ був піднесений режимом над усіма іншими, хоча страждав від цього режиму не менше, ніж інші.

Українці в СРСР виступали не як формотворчий, а як пасивний — імперонаповнюючий і імпероутримуючий етнос. Вони були, по суті, тією силою, що «збирала» великий євразійський простір, вибудовувала багато російських регіонів. Росіяни в Україні нерідко відчували себе носіями високої історичної місії — то встановлення радянської влади, то визволення Галичини у передвоєнний період, то боротьби з «бандерівцями» у повоєнний період, то здійснення державного і промислового будівництва.

Процес змішування народів, соціальної й національної уніфікації давав свої результати. Великий євразійський простір, і особливо Північний Кавказ, Кубань, Нижнє Поволжя, Башкирія, Казахстан, Західний Сибір, Далекий Схід утримувалися значною мірою етнічними українцями та їх асимільованими нащадками: селянами-переселенцями, військовими та інженерами оборонних підприємств, нафтовиками і газовиками, вигнаними з України під час колективізації «куркулями» і засланнями-бандерівцями. Як і в первісній азіатській колонізації, столипінському переселенні, українці склали істотну, інколи домінуючу частину і на численних «будовах комунізму», освоєнні Сибіру, Крайньої Півночі, казахстанської цілини. У Росії невпинно зростала кількість людей, у яких були рідичі в Україні.

Зміцнення міжнародних позицій СРСР, посилення адміністративно-командної системи всередині країни, нейтралізація націоналістичного руху опору, зокрема і в Україні, створювали ілюзію повного національного благополуччя. Звідси підсилення ролі національних політичних еліт в управлінні місцевими справами, прагнення зробити Україну поряд з Росією співником у зміцненні політичного режиму.

Переселення українців у східні райони СРСР було не завжди репресивно-примусовим, а ще й добровільно-примусовим. Так, у 1954 р. почалося освоєння цілинних і перелогових земель у районах Казахстану, Сибіру, Уралу й частково Північного Кавказу. В лютому 1954 р. на цілину виїхала перша група української молоді, яка складалася з кількох десятків трактористів, комбайнерів, механіків МТС, робітників заводів і будов Київщини. У 1956 р. в господарствах Казахстану, Західного Сибіру й Північного Кавказу працювало понад 75 тис. українських юнаків і дівчат². Окремі радгоспи, що утворилися на

цілинних землях, майже повністю були укомплектовані переселенцями з України. Лише за 1961 р. колгоспи і радгоспи цілинних районів Казахстану отримали до 90 тис. тракторів та інших сільськогосподарських машин, виготовлених в Україні.

Стимулюючи економічну інтеграцію Російської Федерації і України, Комуністична партія постійно надавала цьому процесові ідеологічного забарвлення. Розвиток міжгалузевої і внутрішньогалузевої спеціалізації та кооперування виробництва відбувався не стільки за законами економіки, скільки під впливом політики, з посиленими шумовими ефектами. Соціалістичне змагання, шефство, суботники, недільники, поїздки, зустрічі, ювілеї були невід'ємними атрибутами міжреспубліканських економічних зв'язків. У РРФСР при обкомах і райкомах партії було створено шефські комітети для організації допомоги у відбудові промислових підприємств України. У другій половині 40-х рр. із Російської Федерації в Україну поступало понад 3/4 усієї ввезеної готової продукції³. Це засвідчувало тенденцію одностороннього характеру розвитку української економіки. Продукуючи переважно напівфабрикати, вона розвивалась значною мірою як придаток до економіки Російської Федерації, де виготовлявся кінцевий продукт. З роками ця тенденція посилювалась. У кінці 80-х рр. Росія могла забезпечити виробництво 65% кінцевого продукту, а Україна — лише 15%. Поставки з Російської Федерації були складовою виробництва 67% кінцевого продукту України, а українські поставки — тільки 1% продукту Росії⁴.

У 50-ті рр. зросли взаємопоставки між РРФСР і УРСР. Росія поставляла в Україну машини, технічне обладнання, верстати, нафту, лісоматеріали та інші види продукції. У свою чергу Україна поставляла до Росії вугілля і газ, сільськогосподарські машини і автобуси, автотранспортувачі, тепловози й вагони, турбіни й електричні машини, технологічне обладнання для металургійної й вугільної промисловості, легкої і харчової промисловості.

Загальносоюзне значення мали спільні розробки вченими, спеціалістами України і Росії нових технологій виробництва чавуну із застосуванням природного газу і кисню, киснево-конверторного способу одержання сталі, методу безперервної прокатки металу, впровадження засобів механізації та автоматизації у виробництво і застосування автоматичного електрозварювання, нової технології обробки металу і виготовлення деталей та ін.

Утвердження М. Хрущова при владі в СРСР, як наголошувалось, змінило становище України в складі Радянського Союзу, дещо вирівняло відносини між Росією і Україною. Цьому сприяла відмова правлячої партійно-радянської верхівки від терористичних методів управління державою, загальна лібералізація суспільно-політичного й культурного життя в СРСР.

У квітні 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла постанову про зменшення кількості союзних (з 30 до 20) та союзно-республіканських (з 21 до 13) міністерств. Ряд союзних міністерств набули союзно-республіканського статусу. Це був суттєвий крок у напрямі децентралізації управління радянською економікою і підсилення ролі союзних республік. З 1953 по 1956 р. близько 10 тис. підприємств та установ було передано в підпорядкування урядові Української РСР, що збільшило частку республіканської промисловості з 36 до 76%. Дещо розширені були законодавчі права України. Розпочато скорочення управлінських кадрів: лише за 1954—1955 рр. вивільнено понад 61 тис. осіб⁵.

Навесні 1957 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон про ради народного господарства. На місце старої системи галузевого, вертикального централізованого управління постала система раднаргоспів, які здійснювали територіальне планування й управління промисловістю та будівництвом у відповідних економічних адміністративних районах. В Україні було створено 11 (а згодом ще 3) раднаргоспів. За цією реформою вже в 1957 р. було ліквідовано 10 союзних і 15 союзно-республіканських міністерств. Тепер майже вся промисловість республіки знаходилася у підпорядкуванні урядові України. Керівництво аграрним сектором економіки також було перебудовано за територіальним принципом. Центр планування відповідно перемістився в республіку, а Держплан СРСР визначав контрольні цифри, які клались в основу перспективного планування розвитку господарства республіки. Так було обмежено централізм та вплив партійної, державної і господарської бюрократії на життя країни і розширено економічні права і компетенції союзних республік, в тому числі й України та Росії.

У зміні становища України в складі СРСР істотну роль відіграв суб'єктивний фактор — знання М. Хрущовим реальної обстановки в Україні, її справжнього внеску в загальносоюзний розвиток, знання кадрового складу республіки. Прагнення

нового «вождя» СРСР компенсувати несправедливе ставлення Сталіна до українців, зокрема його намір виселити їх у Сибір (за Урал), з іншого боку, потреба опертися на українські кадри в боротьбі за владу й призвели до зростання українського чинника в суспільно-політичному житті СРСР.

Упровадження системи раднаргоспів сприяло децентралізації управління економікою, посилювало економічну автономію союзних республік. Одночасно посилювалась пропаганда соціальної й інтернаціональної єдності народів Радянського Союзу під проводом «великого російського народу». Особливе становище Росії в складі СРСР було визначено формулою «перша серед рівних». «Другою серед рівних» було визнано Україну.

Економічним реформам М. Хрущова чинили всезростаючий опір московське чиновництво і проімперські сили. До того ж його економічні й соціальні перетворення нерідко відзначалися непослідовністю і поспішністю. Тож у практику політичного й економічного життя країни почала активно впроваджуватися теза про місництво і його шкоду, зокрема й про те, що інтереси союзних республік нерідко ставилися вище інтересів усього Союзу. Це завдавало шкоди унітарній державі, і партійно-державна бюрократія, як провідна сила радянського суспільства, цього допустити не могла. Тому так легко і швидко М. Хрущов був позбавлений влади за «суб'єктивізм та волюнтаризм, адміністрування й поспішне експериментування, недооцінку економічних законів соціалізму, порушення норм партійного життя, принципів партійного керівництва».

Програма економічної реформи в промисловості брежнєвського керівництва (1965 р.) передбачала одним із перших кроків ліквідацію раднаргоспів, що означало обмеження прав союзних республік, відновлення всевладдя союзних міністерств, кількість яких до середини 80-х років зростає до ста. 90% українських підприємств знову були підпорядковані Центру. У розпорядженні республіканських властей залишилась фактично одна місцева промисловість. Позбавлення республік права керувати підприємствами на своїй території призвело до нового посилення адміністративно-командних методів управління і централізаторських тенденцій.

Реформа 1965 р., як відзначають дослідники, була спрямована на інтенсифікацію двох взаємовиключних процесів — посилення централізму і задіяння ринкових економічних регу-

ляторів. Однак якщо перше було органічним для радянської системи, то друге не вписувалося в тогочасний господарський механізм, тому швидко втратило перспективу. Реформа була вихолощена і швидко згорнута, хоча і встигла дати на короткий час певний позитивний ефект.

На середину 60-х рр. становище України в складі СРСР знову змінилося, але вже на гірше. Зменшилася українська присутність у середовищі вищого партійно-радянського керівництва. Російська політична еліта, підтримавши Л. Брежнєва у його прагненні першості, серйозно потіснила вихідців з України у вищих ешелонах влади. Але головним було те, що на середину 60-х рр. Україна перестала бути дешевою базою індустріального розвитку СРСР. Природні ресурси її вичерпувалися або їх використання ставало дорожчим, ніж тих, які були розташовані в інших районах СРСР.

На кінець 60-х рр. радянська економіка вичерпала можливості екстенсивного зростання — освоєння нових земель, природних ресурсів, залучення нової робочої сили — розпочався стійкий спад економіки. Щоправда, тоді ж, у кінці 60-х рр. в СРСР було відкрито нові великі запаси нафти і газу, і на початку 70-х років, завдяки стрибку світових цін на нафту внаслідок ембарго 1973 р., спостерігалось деяке пожвавлення економічного життя в країні. За Л. Брежнєва Радянський Союз одержав за нафту понад півтрильйона доларів. Але, як слушно зауважив ще понад століття тому німецький політекономіст Ф. Ліст, «здатність створювати багатство значно важливіша, ніж саме багатство». Пожвавлення було тимчасовим явищем, мало характер швидше винятку, ніж правила. У 1985 р. ціна на нафту несподівано впала, країна швидко залізала в борги, які на 1991 р. становили вже понад 80 млрд доларів⁶. Тенденція до спаду виявилася домінуючою. Країна, а отже і всі з'єднані однією долею республіки, неухильно сповзали в тяжку економічну кризу.

Однак у 70—80-ті рр. нафтодолари продовжували «інтернаціоналізувати» радянську економіку. У період брежнєвського правління частка УРСР в загальносоюзних капіталовкладеннях зменшилася майже вдвічі. У розвиткові народного господарства партійно-радянське керівництво стало надавати перевагу регіонам на сході країни. Це було обумовлено тим, що на території площею 10 млн км² (майже половина території СРСР) зосереджувалося майже три чверті всіх мінеральних і паливно-енер-

гетичних, більше половини гідроресурсів, значна частка загальноносоюзних запасів руд кольорових металів, майже половина запасів промислової деревини і прісної води.

Легке освоєння цих територій після того, як ресурси України було вичерпано, цілком відповідало тим методам господарювання, якими послуговувалася радянська система, директивна економіка. Остання могла розвиватися переважно екстенсивно, тобто за рахунок залучення у виробництво додаткових потужностей, сировини і робочої сили. Підвищення продуктивності праці або зменшення енерго- та матеріаломісткості, тобто якісні чинники економічного зростання, відігравали другорядну роль. Навіть нові виробництва, новостворювані галузі промисловості нерідко базувалися на застарілій техніці і застарілих технологіях. Прикладів такого підходу можна навести безліч.

Показовим у цьому сенсі є факт часів правління М. Хрущова щодо створення в Україні заводу легкових автомобілів у Запоріжжі*. Виступаючи на нараді керівників партійних, радянських і господарських працівників країни 24 грудня 1962 р., М. Хрущов говорив: «Автомобільний завод взявся за виробництво “Запорожця”. Завод побудували, а технологію взяли італійську, яку італійці викинули уже давно. Італійці кажуть: “Ви б нам сказали і ми дали б вам сучасну технологію, а ви з азів починаєте, доганяєте капіталістів, які 10 років тому викинули цю машину”⁷. Причину цього М. Хрущов убачав у якості кадрів, їхній кваліфікації і ставленні до роботи. «У нас металург знає тільки болванки робити, а з тієї болванки кожен болван і не болван робить, хто що захоче. Ось ми й маємо вигляд болванів»⁸.

Несприйнятливість виробництва до науково-технічних досягнень украї негативно відбивалась на темпах зростання продуктивності праці, ефективності економіки. У 60-ті рр. у світі розгорнулася науково-технічна революція (НТР), яка дала серйозний поштовх для прискорення економічного розвитку країн Заходу. Радянська ж командно-адміністративна система не змогла пристосуватися до вимог та змін, продиктованих НТР. Науково-технічні новації в СРСР впроваджувалися з великим «скрипом», переважно адміністративно-вольовими методами. Відповідно темпи індустріального зростання як у Росії,

* У 1960 р. завод почав серійний випуск перших мікролітражних автомобілів «Запорожець».

так і в Україні невідворотно знижувалися. В Україні їх падіння було особливо помітним унаслідок вичерпування можливостей додаткового залучення нових виробничих потужностей, зменшення її частки у загальносоюзних капіталовкладеннях. Якщо в 1961–1965 рр. середньорічний приріст валового внутрішнього продукту в Україні становив 6,9%, то в 1981–1985 рр. — 3,5%. Знизилася ефективність господарювання. Так, у 1960–1985 рр. капіталовкладення у сільське господарство республіки зросло більш як у 3 рази, а валовий збір його продукції — лише в 1,6.

Однак збільшення капіталовкладень в електроенергетику України призвело до зростання виробництва електроенергії протягом 1965–1985 рр. більш ніж удвічі⁹. Особливо інтенсивно розвивалася атомна енергетика. У республіці, на яку припадало 2,6% території Радянського Союзу, у 60–80-ті рр. було побудовано і будувалося надалі майже 40% атомних енергоблоків. Нові електростанції споруджувалися переважно для постачання електроенергії в країні «соціалістичної співдружності», звідки в СРСР завозилася велика кількість товарів народного споживання, яких радянська мілітаризована промисловість не могла виробляти в достатній кількості і потрібної якості. Електроенергія українських електростанцій експортувалася, зокрема, в Болгарію, Румунію, Чехословаччину, Угорщину, Німеччину, Польщу, Італію. Її ціна становила всього одну копійку за кіловат-годину¹⁰.

Господарська орієнтація і спеціалізація Росії та України визначали їхню роль у міжреспубліканському обміні. Так, у 70-х рр. Російська Федерація постачала в інші союзні республіки 12% машин і промислового обладнання, 13% продукції лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості, 15% продукції хімічної і нафтохімічної промисловості, 20% виробів із бавовняних і близько 30% виробів із шовкових тканин. Водночас за рахунок ввезення з інших союзних республік РРФСР задовольняла 15% потреб у залізній руді і чорних металах, 10% — у хімічних продуктах, 8% — у продукції легкої і харчової промисловості, 7% — у машинах та обладнанні, 100% — у бавовні, ввозила значну частину цукру, виноградного вина, фруктових і овочевих консервів, тютюнових виробів. У загальному вивозі продукції України домінували такі її види, як кам'яне вугілля, чорні метали, руда, мінерально-будівельні

матеріали, продукція машинобудування. В 1973 р., наприклад, в УРСР вироблялось 32,9% загальносоюзного виробництва турбін, 96,5% — вугільних комбайнів, 42,4% — металургійного обладнання, 94,5% — тепловозів, 35,1% — хімічного обладнання, 25,4% — тракторів, 30,1% — продукції приладобудування та засобів автоматизації¹¹.

Основне місце в міжреспубліканському обміні України належало Російській Федерації, на частку якої приходилося понад 80% його загального обсягу¹². Частка УРСР у міжреспубліканському обміні РРФСР становила 37%, а частка Російської Федерації в такому ж обміні УРСР — близько 3/4 її залізничного вантажообігу. За період з 1960 по 1975 рр. ввіз продукції із Російської Федерації в Україну зріс на 89,6%, а вивіз із України в Росію — відповідно на 71,9%. Усього Україна ввозила в Російську Федерацію продукцію 81 галузі промисловості, в тому числі половину з того, що ввозилося в інші республіки, вугілля і цементу, майже 4/5 прокату чорних металів, близько третини мінеральних добрив, 3/4 залізної руди і поставок природного газу, більшу частину вироблюваних телевізорів, тракторів, верстатів, екскаваторів, промислового обладнання, значні обсяги електроенергії, чавуну, продукції харчової промисловості.

Одночасно Російська Федерація поставляла в Україну велику кількість верстатів, автомобілів, холодильників, автопокришок, тканин, килимів, хутрових виробів, лісоматеріалів, нафтопродуктів, природного газу, електромеханічного обладнання та ін.

Однак директивна економіка не могла забезпечити високу ефективність міжреспубліканських зв'язків. Вона не стимулювала господарську ініціативу, не раціоналізувала природним шляхом міжреспубліканський поділ праці і кооперацію. З часом усе більше знижувалась дисципліна поставок, далеко не завжди виправданою була їх доцільність, почастишали зустрічні мандри одних і тих же матеріалів, сировини і палива. Відповідно знижувались темпи зростання продуктивності праці, національного доходу. Хронічним стало невиконання «накреслених» партійними з'їздами планів.

І це стосувалося всіх галузей економіки, в тому числі й сільського господарства України, яке в 70—80-ті роки давало більш як половину загальносоюзного виробництва цукру, майже половину соняшнику, близько третини овочів та фруктів. Капі-

таловкладення в нього постійно зростали, зміцнювалася матеріально-технічна база, однак очікуваної віддачі від галузі, як підкреслювалося, не було. Колгоспи та радгоспи, як закостенілі структури, прогнати зростаюче міське населення, армію не могли. Вихід із становища керівництво країни бачило в нарощуванні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції шляхом розширення посівних площ. Відповідно зростав ступінь розораності сільськогосподарських угідь, що активізувало ерозійні процеси. Меліоровані ґрунти засолонювалися або заболочувалися. Україна щороку втрачала до 600 млн тонн родючих ґрунтів.

Перманентний характер мала в країні проблема забезпечення населення продовольством. У 1982 р. в СРСР було оприлюднено Продовольчу програму, представлену як ще одне свідчення турботи партії і уряду про добробут радянських людей. Ця програма, як і інші проєкти, провалилася. Вже в середині 80-х рр. у багатьох промислових центрах Росії та України виникають серйозні труднощі з поставками продовольства, що викликало соціальне напруження в країні. Успішно провалена була в СРСР і Житлова програма.

Споживацький підхід до природних ресурсів, зростання масштабів використання недосконалої техніки і технологій призводили до погіршення екологічної ситуації. Це особливо гостро відчувалося в Україні, перевантаженій підприємствами важкої та хімічної промисловості. Протягом 1959–1963 рр. в Україні було збудовано 35 нових заводів і понад 250 великих хімічних виробництв. Швидкими темпами розвивалися Лисичанський і Рубіжанський хімкомбінати, Горлівський азотно-туковий завод. Були збудовані і налагодили випуск продукції чотири гіганти «великої хімії» — Роздольський гірничохімічний комбінат, Черкаський і Чернігівський заводи хімічних волокон, Дніпропетровський шинний завод. Територія республіки забруднювалася відходами мінерально-сировинного комплексу вдесьтеро інтенсивніше, ніж Радянський Союз у цілому. Технологічне навантаження на природу у 6–7 разів перевищувало загальносоюзний рівень. Щорічно промислові підприємства України викидали в атмосферу 17 млн тонн шкідливих речовин, що становило майже 300 кг на душу населення.

Україна в складі СРСР продовжувала індустріалізацію, в той час як високорозвинуті країни досягли постіндустріаль-

ного рівня розвитку суспільства і вступили в технотронну еру. За період від 1960 до 1985 р. республіка за темпами зростання загального обсягу продукції промисловості посідала 13-е місце в СРСР. За темпами збільшення валової продукції сільського господарства вона займала в 1960 р. 11 місце, а в 1985 р. — 13. За темпами зростання виробленого національного доходу протягом 1980—1985 рр. Україна також посідала 13 місце в Радянському Союзі.

Уповільнення економічного розвитку України визначалось багатьма причинами. Однією з них було те, що вона вирізнялась високою інтенсивністю використання матеріальних, фінансових та людських ресурсів у межах загальносоюзного господарського комплексу. До того ж і в 70—80-ті роки республіка продовжувала спеціалізуватися на енерго- і матеріалоємному виробництві при істотній (кам'яне вугілля) або майже повній (нафта, газ) вичерпаності корисних копалин на своїй території.

Ще не опубліковані дані про дійсний баланс республіканських надходжень і видатків у межах союзного бюджету, що дає підстави дослідникам по-різному характеризувати економічні взаємини союзних республік. Американський економіст Х. Хантер констатує, що основну рису економічної історії України становило вилучення поточного доходу України й використання його в інших регіонах СРСР. За розрахунками британського вченого П. Вайлза Україна регулярно вносила до радянського бюджету на 10% більше, ніж отримувала. Українські дослідники наголошують як на цілком очевидному факті, що постійне зміщення паливно-енергетичного комплексу СРСР на Схід вимагало перекачування з України значної частини фінансових, матеріальних та людських ресурсів. Ситуацію в республіці ускладнювали й такі особливості економіки України, як деформованість структури розміщення продуктивних сил, більша, ніж в інших республіках зношеність основних виробничих фондів, катастрофічна екологічна ситуація.

Непосильним тягарем для всіх союзних республік СРСР стало постійне зростання питомої ваги військових витрат. Військово-промисловий комплекс міцно зв'язував воедино всі союзні республіки і, передусім, найбільші з них — Росію і Україну. Від його засилля страждали всі народи, але найбільше російський і український, які несли на собі основний тягар зусиль щодо його утримання і зміцнення. Як у Росії, так і в Україні

радянська економіка була значною мірою монополізована. Вона знаходилася у власності держави і нею планувалася, на 70% була орієнтована на важку промисловість («виробляти зброю і виробляти машини для виробництва зброї»), і лише на 30% — на споживчі товари і послуги. На середину 80-х років, за різними оцінками, радянська економіка давала близько 50–60% валового внутрішнього продукту США і була, таким чином, другою в світі. 12–13% ВВП використовувалось безпосередньо на оборону (в США — 6,5%). Частка оборонного бюджету в державному бюджеті СРСР становила 45–50% (порівняно з 25–27% у США). Рівень радянських воєнних витрат оцінювався в 250–300 млрд доларів на рік, що було близьким до американських затрат того ж періоду¹³.

Звичайно, такі оцінки умовні, оскільки системи ціноутворення двох держав були різними, як і рівень зарплат, собівартості енергії та сировини. І все ж наведені цифри дають загальне уявлення про масштаби зусиль щодо забезпечення оборони. Це давало змогу СРСР наприкінці 80-х рр. утримувати збройні сили чисельністю 3,9 млн чоловік (у США — 2,2–2,3 млн) і мати значні кількісні, якщо не якісні, переваги в озброєнні більшості класів над США (а в деяких випадках і над іншим світом, як це було з 60 тис. радянських танків або з міжконтинентальними ракетами середньої дальності і тактичними ядерними ракетами). Щороку в СРСР будувалося 11 підводних човнів. Радянська чисельна перевага не поширювалася хіба що на авіаносці, великі бойові кораблі і бойові вертольоти.

На середину 80-х років Радянський Союз утримував півмільйонне угруповання військ у Центральній і Східній Європі; за нею в західних округах СРСР під гвинтівкою стояли в другому і третьому ешелонах ще понад два мільйони; в Забайкаллі, на Далекому Сході і в Монголії були розгорнуті ще понад півмільйона військ для війни з Китаєм. Жодна інша країна світу не мала п'ять видів Збройних сил, п'ятнадцять військових округів, п'ять груп військ за рубежем, чотири флоти. Одночасно шістдесятитисячна армія вела війну в Афганістані; тисячі радянських радників навчали і надавали військову допомогу десяткам країн Азії, Африки і Латинської Америки. За обсягом торгівлі зброєю СРСР вийшов на перше місце в світі — понад 30 млрд доларів у рік, щоправда 80% вартості її було передано іншим країнам практично безкоштовно. Бази і опорні пункти

авіації і флоту розкинулись від В'єтнаму до Адена і Ефіопії, від Анголи до Куби й Нікарагуа. Вся та гігантська воєнна машина оснащувалась і постачалась такою кількістю озброєнь і військової техніки, таким різноманіттям ракет, кораблів, підводних човнів, літаків, бронетехніки і артилерії, яку не могли собі дозволити ні США, ні тим більше яка-небудь інша країна світу¹⁴.

На утримання імперських амбіцій СРСР потрібні були великі кошти. Гроші традиційно мало давати не виробництво, оскільки воно майже завжди було збитковим, а громадяни. В радянський час найефективнішим способом вилучення коштів у населення були колгоспи і ГУЛАГи. Безплатна наймана праця в будь-якій формі була основою будь-якої, в тому числі радянської, імперії. Сталін успішно реалізував цю ідею, а його послідовники продовжили розпочату ним справу.

В останні десятиліття функціонування економіки значно погіршилося. Згідно з офіційними даними зростання національного доходу з 1965 по 1985 р. зменшилося в середньому на рік майже вдвічі. Ріст промисловості знизився з 8,6 до 3,7%, а сільського господарства — з 2,3 до 1,1%. Головною причиною такого становища було різке зниження продуктивності праці — з 6,1 до 3,1% на рік. Фактично ж становище було ще гіршим з огляду на інфляцію, яку офіційні дані не враховували повною мірою.

Заробітна плата в СРСР становила 15% від національного доходу. При цьому, у зв'язку з дефіцитом або навіть відсутністю найнеобхідніших для населення товарів, основний наголос робився на торгівлю спиртними напоями. 30% надходжень у торгівлю формувалось за рахунок цього товару, що одержав катастрофічне для країни поширення, особливо в російських селах.

Галузі економіки, які не мали прямого відношення до гонки озброєнь, знаходилися в занедбаному стані. Досить згадати, що навіть у металургії на оновлення обладнання «відпускався»... один відсоток від основних фондів, хоча амортизаційні відрахування при розрахунку собівартості продукції складали близько 25%. Одночасно 80% радянського експорту становила нафта і деревина. Величезний науковий потенціал країни (а більше половини наукових публікацій у світі належала радянським ученим), якщо він не мав відношення до гонки озброєнь, пропадав марно. Відповідно рівень життя населення був украй низьким. Ось один лише факт. Наприкінці 80-х років кількість те-

лефонів на тисячу жителів, скажімо, в Новій Гвінеї становила 600 номерів, а в Радянському Союзу — 90.

Прагнучи виправити ситуацію, партійно-державне керівництво за М. Горбачова змушене було шукати порозуміння зі США в справі роззброєння для того, щоб перекинути ресурси з військового у цивільний сектор економіки. Передбачалися заходи щодо децентралізації управління економікою, переведення підприємств на повний економічний господарський розрахунок. Згідно з рішенням пленуму ЦК КПРС (1987 р.) союзні республіки втрачали рештки своєї юрисдикції над важкою промисловістю, оскільки союзно-республіканські міністерства важкої промисловості перетворювалися в союзні. В Україні це стосувалося міністерств електроенергетики, паливної та вугільної промисловості, чорної та кольорової металургії, геології, нафтообробної та нафтохімічної промисловості. Водночас усі середні й малі підприємства з продукцією, спрямованою на місцевий ринок, підпорядковувалися республіканським міністерствам. Республікам і місцевим властям мали бути також підпорядковані всі підприємства, які безпосередньо обслуговували населення, були пов'язані з регіональною інфраструктурою та які займалися вирішенням соціальних питань. Питома вага таких підприємств в Україні становила близько 5%¹⁵. При цьому з України вивозилось 95% промислової продукції, яка вироблялася в республіці¹⁶.

З 1987 р. вперше ліміти на матеріальні ресурси й фінансування для підпорядкованої їй економіки кожна союзна республіка одержувала від союзного Держплану як одну суму і мала право розбивати її на свої міністерства. Республіканські Ради Міністрів дістали також право затверджувати державні замовлення на підприємствах республіканського підпорядкування.

Певні зміни відбувалися і в агропромисловому господарстві союзних республік. До 1985 р. контрольні цифри та фондові матеріальні ресурси для сільського господарства встановлювалися союзним Держпланом до рівня областей і навіть районів. Реформою 1987 р. передбачалося, що ці завдання надаватимуться республікам сумарно, а ті, в свою чергу, стануть відповідальними за їх розподіл між областями та районами. Республіканські уряди дістали також право змінювати закупівельні ціни на сільськогосподарські продукти, але з умовою, що сума видатків держави на ці закупки залишиться на попередньому рівні.

Союзні республіки за реформою 1987 р. одержували право керувати всіма будовами соціального та культурного призначення незалежно від їх підпорядкування.

Варто зазначити, що республіки не могли стати справжніми господарями своїх територій, як від них вимагалось, оскільки реформою не передбачалося збільшення республіканських бюджетів. Навпаки, вони навіть зменшувалися. В результаті республіки не тільки не могли розширювати своєї економічної та соціально-культурної діяльності, а й не мали змоги просто виконувати покладені на них обов'язки.

Отже, реформи М. Горбачова в кінцевому підсумку не вели до перерозподілу економічних прав між союзним та республіканськими урядами. Вони сприяли зміцненню єдності та цілісності економіки СРСР, бо, розширюючи права союзних органів та окремих підприємств, фактично звужували економічні права союзних республік. На Заході почали писати навіть про реальну загрозу існування самих союзних республік. Так, І. С. Коропецький, відомий дослідник радянської історії, в 1988 р. писав: «Значення адміністративного поділу СРСР на союзні республіки, з огляду на їх усе меншу економічну відповідальність, малітиме для радянських керівників. І можна навіть думати, що в якомусь не дуже далекому майбутньому будуть поновлені пропозиції, щоби зліквідувати республіки цілком»¹⁷.

Таким міг бути наслідок «інтернаціоналізації» радянської економіки і для України, і для інших республік, які могли розчинитися в якомусь аморфному мононаціональному економічному організмі, покликаному обслуговувати інтереси радянської партійно-державної бюрократії.

Радянська «інтернаціоналізація», як форма інтеграції, відбувалась не природним шляхом, а була штучно створюваною, адміністративно-натисковою. Вона означала фактично поширення російського простору і зміцнення його внутрішньої єдності. Інтеграційні процеси в СРСР були фундаментом досягнень Радянського Союзу, а для світу — Росії, у всіх галузях соціально-економічного, наукового і культурно-духовного життя.

У СРСР правлячою Комуністичною партією культивувався по суті азіатський спосіб виробництва, який здавна склався у Російській імперії і якому було властиве архаїчне, застійне господарство, що базувалося на державній власності, і надцентралізований антигуманний устрій. Підвищення ефективності

виробництва при ньому заради зростання добробуту народу не було головною метою. І в Росії, і в Україні економіка була витратною, гроші витрачалися не на інвестиції у виробництво, а на непродуктивні військові цілі, озброєння та споживання власне правлячою верхівкою. При азійському способі виробництва не багатство забезпечувало собі владу, а, навпаки, влада, близькість до неї гарантували багатство, хоча й у дозованих радянськими мірками межах. При закритості комуністичної системи азійський спосіб виробництва консервувався і ще більше гальмував процес модернізації економіки країни.

Комуністична система з її способом виробництва, як і будь-яка інша жорстко централізована модель державного устрою, дедалі більше втрачала сталість і ефективність у вирішенні стратегічних економічних завдань. Вона виявилась нездатною адекватно відреагувати на виклики постіндустріального суспільства, яке народжувалося на Заході і для якого пріоритетними були не стільки зовнішня мотивація й організація виробництва, скільки стимулювання власне індивідуального інтересу працівника. Комуністична система продукувала у масовій кількості тип працівника, який був позбавлений ініціативи і нелегкого обов'язку самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність, орієнтувався не на створення, а на перерозподіл власності. Це було однією із характерних рис «нової радянської людини».

Центральним рушієм усього радянського планового господарства, основою загальної економічної і техногенної системи, яка повністю втратила свою ефективність і привабливість для народу наприкінці 80-х років разом з усім нагромадженням політичних та ідеологічних догм, міфів і претензій, що підпирали державний лад і монопольну владу номенклатури, залишалася гонка озброєнь. Гонка озброєнь для радянської економіки, яка була з самого початку неефективною і витратною, не мала перспектив. На кінець 80-х років виявилися виразні ознаки розпаду радянської економічної і політичної системи, як і зв'язаної з нею ідеології. Непродуктивна «інтернаціоналізована» радянська економіка, призвівши до чергової загальної кризи, підготувала суспільство до сприйняття ринкових відносин.

Наслідком цілеспрямованої національної політики Комуністичної партії у повоєнний період розвитку українсько-російських взаємин стало дальше заглиблення України у євразійський політичний та економічний простір, поглиблення стану її

всебічної залежності. Об'єктивні інтеграційні процеси за умов тотального одержавлення набули спотвореного характеру. Тривала надцентралізація вела до втрати українським суспільством гнучкості і динамічності, мобільності, здатності до саморегулювання та самоврядування.

Хоча окремі сучасні історики і політологи й пишуть про те, що в Радянському Союзі будь-які глобальні проекти здійснювались на основі альянсу великоруського й українського народів¹⁸, насправді це було не зовсім так. Великоруський і український народ ніколи не виступали в російській історичній традиції і політиці як рівносуб'єктні. Український народ розглядався переважно як частина великого російського народу, і стосунки між ними будувалися не в площині спільної рівноправної взаємодії, а в площині підпорядкування, підпорядкованого й асимільованого використання сил і потенцій українського народу для загальноімперських цілей. Українців використовували, як зазначалося, не стільки як імпероформуючий етнос, скільки як пасивний імперонаповнюючий та імпероутримуючий. Саме тому українців так активно розселяли по всій імперії — від російського Нечорнозем'я до Далекого Сходу. Депортації, висилки, армія, будови п'ятирічок, освоєння цілини, нафтогазових родовищ, будівництво БАМу та ін. стали основними каналами зміцнення імперських устоїв і порядку.

На нові землі і в нове етнонаціональне середовище українці несли свої методи господарювання, свій спосіб мислення і поведінки, свою кухню, свої традиції і звичаї, своє ставлення до землі й навколишнього світу. Все це сприяло зміцненню імперських позицій, бо здебільшого не збіднювало, а збагачувало суспільство, однак найчастіше було згубним для самих українців, які поступово розчинялися в інонаціональному середовищі. До того ж, відтік пасіонарних мігрантів з України в Росію й інші республіки значно послаблював суто український соціальний, технологічний і культурний потенціал. Тож твердити, що росіяни і українці на рівних творили імперію, що Радянський Союз — спільний російсько-український політичний проєкт, є щонайменше некоректно. Українці не були будівничими імперії, вони були її будівельним матеріалом. Інструментом, засобом зміцнення, адже надмірне розширення підпорядкованих територій унеможлилювало ефективний контроль ними з боку однієї Росії.

Стрижнем СРСР була Росія, відповідно влада маніпулювала і становищем, призначенням російського народу. Теза про «триєдиний російський народ» покликана була виправдати асиміляцію українців і білорусів, використавши їх потенціал для зміцнення імперії. Вона не витримує критики хоча б з тієї точки зору, що розглядається як історична даність, як щось незмінне, метафізичне, спрямоване в минуле, а не в сучасне і майбутнє. Вона суперечить логіці історичного процесу, його діалектиці.

Русифікація України, уніфікація культурного життя в радянські часи більше, ніж у минулому, послаблювала Радянський Союз як імперське утворення, бо вона знижувала поріг його цивілізованості і культури, посилювала закритість радянського суспільства і його відірваність, відстороненість від зовнішнього світу. Русифікаційні заходи, заходи централізації та уніфікації як основа контртрадиційної сутності СРСР і занепадної політики стосовно українського народу послаблювали волю до власного розвитку, посилювали орієнтацію на чужу національну ідею. Вони знижували якісні показники його світогляду і духовно-вольових якостей. Дегероїзація і денационалізація української історії і наповнення її від'ємними рисами і характерами сприяла формуванню поколінь «радянських українців» — субпасіонарних носіїв негероїчної ментальності. Повоєнна радянська Україна посилила процес її перетворення із суб'єкта певної політичної і культурної активності в об'єкт зовнішнього впливу, що приречило її на провінційне існування і екстенсивний шлях розвитку. Україна була викинута, по суті, на маргінес радянської історії. До неї не мало відношення таке поняття як «Центр», з часом воно віддалялося від неї, а за Україною закріплювалися інші поняття — «основна житниця» СРСР, «всесоюзна кочегарка», «кадровий резерв», «всесоюзна здравниця».

Курс на розчинення народів СРСР в радянсько-російському просторі був згубним не тільки для них, а й для Росії та російського народу. Досліджуючи еволюцію російської національної свідомості в ХХ столітті, відомий англійський вчений-політолог, історик-славист, знавець історії країн Східної Європи Дж. Хоскінг звертається до досвіду світової історії. У своїй праці «Россия: народ и империя (1552—1917)» (Смоленськ: Русич, 2000) він пише: «Після Першої світової війни турки відділилися від Османської імперії, в якій формально, але не фактично, займали становище головної національності, відмови-

лись від універсальної доктрини ісламу, в крайньому разі, в її політичному вираженні) і створили власну національну державу під керівництвом Кемалю Ататюрка. Росіяни вчинили якраз навпаки: після зруйнування Російської імперії не створили національної держави, але під керівництвом Леніна відтворили імперію під прапором ще більш усезагальної універсальної доктрини. В 1922 році, в рік утворення нової Туреччини, Росія стала частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що являв собою в певному сенсі нову іпостась Російської імперії, але не мав у назві навіть слова «Росія»¹⁹.

Російська Федерація була найбільшою республікою в Радянському Союзі, але формально вона була позбавлена можливості мати органи своєї власне російської самоорганізації, внутрісоюзну державність: не мала власної, окремої від Союзу столиці, свого радіо і телебачення, своєї Академії наук, своєї Комуністичної партії. Вона не була чітко окресленим національно-територіальним і територіально-адміністративним утворенням. Простір, унікальний за протяжністю, ступенем соціально-економічної і етнічної диференціації населення мав доволі розмиту структуру і таке ж цивілізаційне життя. Російська Федерація не мала того національно-державного статусу, яким володіли інші союзні республіки. В суспільній думці Росії не існувало суспільно визнаних концепцій щодо контурів власних природних кордонів, власних масштабів. Доволі розмитими уявлялись межі такого «цивілізаційного матеріалу», як історія, культура, господарство. Росія була основним матеріалом та інструментом у руках комуністичного режиму для побудови нової спільності — Союзу РСР.

І Україна, і Росія не були суб'єктами міжнародного права, хоча Україна з 1945 р. — член Організації Об'єднаних Націй. Росія, формально, — ні. Однак СРСР, як відомо, уособлювала Росія, яка була його основою, ядром. Російські національні інститути були розчинені в імперських радянських. Статус Російської Федерації був штучно підмінений радянським національним централізмом з його основними конструкціями — КПРС, КДБ, МВС і армія. Етнічні росіяни домінували не тільки в силових структурах, а й у партійних органах.

СРСР з самого початку був асиметричною федерацією, створеною за власним баченням і розумінням її архітектора — Й. Сталіна. З роками ця асиметрія згладжувалася, зокрема зов-

нішні її ознаки, а внутрішня напруга посилювалась. Напередодні прийняття нової Конституції СРСР (1977 р.) Л. Брежнєв ініціював серію законів щодо зміцнення СРСР, надавши національним російським автономним республікам вагомі політичні й господарчі привілеї порівняно з власне російськими агроіндустріальними районами.

Стратегічний розвиток радянського військово-промислового комплексу і виробництва у 70—80-ті роки планувався, виходячи із поділу країни на 18 великих економічних районів. Республіканських кордонів фактично не існувало, принаймні до уваги вони не брались, що в перспективі реально загрожувало самому існуванню національних республік.

Комуністична партія в своїй суспільно-політичній практиці послідовно керувалась великоруською традицією, домінантою якої від часу Переяславської угоди був уже згаданий принцип централізму та викорінення будь-яких проявів «національного сепаратизму». Радянська політична еліта, представлена здебільшого росіянами, виходила з того, що на території СРСР, від Карпат до Тихого океану, живе єдиний російський народ, який розмовляє єдиною російською мовою, має єдині історичні традиції. У 1989 р. навіть М. Горбачов, Генеральний секретар ЦК КПРС, змушений був визнати: «Ми не можемо, не маємо права відійти від визнання тієї беззаперечної істини, що... насадження під виглядом федерації жорстко централізованої держави найтяжчим чином відбилося на характері взаємовідносин націй і народностей Радянського Союзу, на їхніх настроях. Унаслідок цього була серйозно скомпрометована сама ідея федерації. В широких прошарках населення, особливо союзних республік, посіяні зерна недовіри і упередженості до центральної влади, до важкої “руки Москви”²⁰.

Пануючі в суспільстві ідеологічні установки гальмували розвиток культури і духовності всіх народів СРСР, в тому числі й російського, збіднювали його мову. Руйнувалися історичні центри багатьох російських міст, безжалісно підривалися і зносились православні святині, винищувались шедеври національного мистецтва. Зусилля росіян були спрямовані не стільки на власний розвиток, скільки на зміцнення загальносоюзних структур. Корінна російська спадщина, хоч і лежала в основі радянської культури і державності, була затінена, відсунута на другий план, тому що будівництво союзної держави зробило необхідним

запозичення культурних цінностей і етики неросійських народів. І важко не погодитись з думкою видатного грузинського філософа М. Мамардашвілі, який у червні 1989 р. в інтерв'ю газеті «Заря Востока» визначив, що російсько-радянська імперія була імперією не російського народу, а «засобом російського народу». Росіяни живуть не краще, ніж інші народи СРСР, сказав М. Мамардашвілі і продовжив: «Російський народ може бути навіть більше пригніченим, але в уяві інших народів причини цього гніту переносяться на нього самого в силу непроясненості і темноти його почуттів, у силу властивого йому заперечення індивідуальних начал культури і побуту, інстинктивного зашкарублого заперечення всього іноземного, західного і — найголовніше — його податливості цій машині, в силу відсутності в ньому імунітету проти дії тоталітарних структур свідомості»²¹.

У радянський період своєї історії російський народ, як і український та інші, інтенсивно втрачав власну ідентичність. Згубні процеси не одне століття підточували здоровий організм російського суспільства. В умовах більшовицького режиму ситуація особливо загострилася, а в другій половині ХХ століття набрала загрозливого характеру. Влада прагнула всіма силами утримати Росію в русі по традиційному для неї шляху. «Більшовицький режим в Росії стверджує, що розпрощався з минулим Росії повністю, якщо не в дрібних, несуттєвих деталях, то, в крайньому разі, в усьому основному, головному, — писав відомий англійський історик А. Тойнбі. — І Захід готовий був вірити, що більшовики справді роблять те, що говорять. Ми вірили і боялись. Однак, якщо подумати, починаєш розуміти, що не так-то просто відректися від власної спадщини. Коли ми відкидаємо минуле, воно ненароком повертається до нас у ледь завуальованій формі»²².

Органічну єдність Росії «нової» і старої підкреслював також академік Ю. Афанасьєв: «Є очевидним, що Жовтень був способом закріплення традиціоналізму і консерватизму, а не розривом зі старим заради становлення нового»²³.

Вдало назвав одну із своїх статей російський публіцист Г. Лісічкін — «Россию истощает имперский вирус» («Литературная газета» від 27—31 грудня 2001 р.). Саме так, Росію знесилювало імперське становище, імперська ідея, імперське мислення, імперська ідентичність, постійна тяга до статусу наддержави, її зміцнення та розширення. В результаті Росія в ХХ ст.

розвивалася за такою самою схемою, як і в ХІХ ст. Суть її доволі чітко означив свого часу історик В. Ключевський: «Держава пухла, а народ хирів». Комуністична диктатура згубила зародки російської громадянськості, а разом з ними і почуття спільності нації. Наприкінці 80-х років понад 25 млн росіян виявилися за межами власної етнічної території, втрачаючи власну ідентичність і набуваючи поступово нових рис і якостей, позначених місцевими традиціями і звичаями. «Неясність національної ідеї і ослаблення відчуття загальнонаціональної єдності привело до трагічних наслідків — повалення вікових устоїв народного життя, загибелі мільйонів людей, руйнування російської державності, яка існувала три чверті століття у формі Союзу РСР», — так кваліфікують нині московські вчені радянський період російської історії.

Інтернаціоналізм, який широко пропагувався в СРСР, мав по суті своїй, штучний характер, був неприродним, «поверховим», покликаним обслуговувати процес загальної денационалізації. В реальному житті успішно діяв інститут «старшого брата». Міжнаціональні відносини будувались нерідко за принципом господаря і підопічного. Такий тип «інтернаціоналізму» був принципово відмінним від справжнього, щирого інтернаціоналізму, який усюди — і в Україні, і в Росії, був природною основою повсякденних взаємин між простими людьми всіх національностей, що протягом тривалого часу проживали разом, працювали, воювали, служили в армії, вступали у змішані шлюби, виховували дітей.

«Радянський досвід у кінцевому підсумку розділив, а не зблизив наші країни: позаду залишилась гора розбитих горшків, відповідати за яку, по справедливості, повинні обидві сторони, але передусім, звичайно, російська, — пише у своїй статті “Вперед к новой Византии?” російський дослідник Ю. Каграманов. — Щоб іншим разом стати привабливою для України, Росія повинна “набирати очки” в найрізноманітніших планах, і особливо в духовно-культурному. Лише “наші досягнення”, якщо такі у нас будуть, зможуть повернути нам добре ставлення сусіда»²⁴.

У другій половині ХХ ст. в умовах СРСР українсько-російські відносини, хоча й були доволі розвинутими, залишались не формалізованими. Останнє не завадило розширенню взаємозв'язків простих людей, поглибленню реальної друж-

би двох братніх народів. Проголошення суверенітету Росією 12 червня 1990 р. та Україною 16 липня 1990 р., підписання договору України з Російською Федерацією про співробітництво у листопаді 1990 р. поклато початок відродженню справжніх рівноправних двосторонніх відносин між нашими державами.

-
- ¹ Цит. за: Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. — Львів, 1996. — С. 54.
 - ² Тараненко В. Участь трудящих України в освоєнні цілинних і перелогових земель (1954–1956 рр.) // Український історичний журнал. — 1959. — № 6. — С. 50–51.
 - ³ Экономика Советской Украины. 1945–1975. — К., 1975. — С. 358.
 - ⁴ Кремль В. Росія—Україна—Білорусь: чи можливий східно-слов'янський трикутник? // Нова політика. — 1995. — Червень — липень. — С. 18.
 - ⁵ Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. — Львів, 1996. — С. 170–171.
 - ⁶ Качковський Л. Іржаві аргументи російської великодержавності // Вечірній Київ. — 2000. — 1 грудня.
 - ⁷ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 5550. — Арк. 34.
 - ⁸ Там само.
 - ⁹ Кульчицький С. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. — 2000. — № 12. — С. 83.
 - ¹⁰ Вісник Руху. — 1990. — № 3. — С. 15.
 - ¹¹ Экономика Советской Украины. 1945–1975 гг. — К., 1975. — С. 151.
 - ¹² Дружба и братство русского и украинского народов. В 2 т. — К.: Наукова думка, 1982. — Т. 2. — С. 425.
 - ¹³ Арбатов А. Российская национальная идея (мифы и реальности). — М.: Московский общественный фонд, 1998. — С. 19–27.
 - ¹⁴ Там само.
 - ¹⁵ Правда. — 1989. — 14 марта.
 - ¹⁶ Известия. — 1989. — 9 сентября.
 - ¹⁷ Коропецький І. Вплив реформ Горбачова на економічні права союзних республік // Сучасність. — 1988. — № 5. — С. 91.
 - ¹⁸ Окара А. Суждено ли Киеву стать новым центром поствизантийской цивилизации? <http://bunker.4t.com/statti/imperia.htm>; Каграманов Ю. Вперед к новой Византии? // Дружба народов. — 2001. — № 2.
 - ¹⁹ Хоскинг Дж. Россия: народ и империя (1552–1917) // <http://www.nationalism.org/library/science/nationalism/hosking/hosking—people—empire.htm>
 - ²⁰ Горбачов М. В единстве партии — судьба перестройки: Доклад на Пленуме ЦК КПСС 25 декабря 1989 года. — М., 1990. — С. 22–23.
 - ²¹ Мамардашвили М. Как я понимаю философию. — М., 1990. — С. 204–205.
 - ²² Див.: Лисичкин Г. Россию истощает имперский вирус // Литературная газета. — 2000. — 27–31 декабря.
 - ²³ Афанасьев Ю. Как России заново обрести свою историю // Судьбы российского крестьянства: Сборник. — М., 1996. — С. XXIV.
 - ²⁴ Каграманов Ю. Вперед к новой Византии? // Дружба народов. — 2001. — № 2. — С. 167.

Сучасна українська цивілізація в Європейському та світовому просторі: проблеми місця та ролі

Народився 18 квітня 1952 р. на Чернігівщині. Закінчив фізико-математичний факультет Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Кандидат педагогічних наук, професор, проректор з економіки та організації навчально-виховної роботи НПУ імені М. П. Драгоманова. Наукові інтереси зосереджені в галузі теоретико-практичних основ педагогічної підготовки вчителя, економічної, культурологічної освіти в системі професійної підготовки педагогічних кадрів. Є автором близько 70 наукових праць, серед яких: «Сучасні педагогічні технології», (2000); «Професійно-економічна підготовка вчителя» (2001); «Гуманістичні основи виховання» (1996); «Актуалізація завдань професійно-економічної підготовки вчителя» (2001); «Інформаційні

технології в системі економічної підготовки майбутнього вчителя» (2002); «Педагогіка і психологія вищої школи» (2003) та ін. Підготував 7 кандидатів наук, є членом спецрад із захисту кандидатських дисертацій, членом редколегій наукових збірників. Заслужений працівник освіти України.

країні з моменту проголошення незалежності довелося формувати власний імідж держави, утверджувати його серед країн Європи та світу. Національні інтереси об'єктивно потребували набуття нею цивілізованого вираження шляхом досягнення якісного рівня облаштування економічної, соціально-політичної та духовної сфер суспільства, чіткого визначення пріоритетів у зовнішній політиці. Молода держава перебувала у постійному пошуку шляхів, які б забезпечували модернізацію власного розвитку відповідно до українських традицій та викликів світових глобалізаційних трансформацій. Поступ виявився суперечливим, не вдалося уникнути про-

рахунків, романтичного уявлення складності та масштабності завдань, тяжіння минувшини. Тривалий час досить повільно розвивались базові механізми державності: політична система, громадянське суспільство, консолідація нації навколо ідеї державотворення. Усе це знижувало рівень суспільного життя, що не відповідало цивілізаційним стандартам.

Сучасна філософія, політологія, соціологія терміном цивілізація позначають передусім якісні, еволюційні та закономірні зміни у суспільному організмі. З тим, щоб повніше розкрити поняття сучасної цивілізації, вважаємо за доцільне розглянути варіанти та підходи до його тлумачення дослідниками різних наукових напрямів.

Поняття «цивілізація» (від латинського *civilis* — громадянський, державний) увійшло в суспільну науку в середині XVIII ст. майже як синонім культури. Використовувалося воно і для характеристики рівня, ступеня суспільного розвитку. Цим поняттям активно користувалися французькі просвітителі, називаючи цивілізованим суспільство, що базується на засадах розуму, гуманізму, справедливості. Вважається, що першим у науковий обіг поняття «цивілізація» ввів В. Мірабо. А згодом його поглибили А. Фергюсон, Л. Моргай і Ф. Енгельс, наділивши це поняття функцією визначення вищої, після дикунства і варварства, епохи людського співіснування. Ф. Енгельс робив спроби обґрунтувати можливість існування «комуністичної цивілізації» як справжньої (вищої) форми існування людської цивілізації.

У сучасній світовій філософії, соціологічній, політологічній літературі поняття «цивілізація» використовується в різних смислах і змістах: «антична цивілізація», «християнська цивілізація», «цивілізація майя», «японська цивілізація», «західна цивілізація», «буржуазна цивілізація», «світова цивілізація», «глобальна цивілізація» та ін.

Найбільш розроблено поняття «цивілізація» в філософсько-соціологічній інтерпретації. У політологічному значенні, коли в основу визначення критерію цивілізації береться держава, політична нація, тип політичної системи, це поняття використовується значно менше.

Відома точка зору О. Шпенглера, який пов'язував з цим поняттям ступінь розвитку культури. На його думку, цивілізація є не що інше, як «культура, що застигла, завершила процес свого

формотворення». У кожної культури, зазначав філософ, «є своя власна» цивілізація. Вперше ці два слова, якими досі позначали примарні відмінності етичного порядку, інтерпретується тут в періодичному сенсі, як вираз суворої і необхідної органічної послідовності. Цивілізація — невідворотна доля культури. Тут досягнуто тієї самої вершини, перебуваючи на якій можна вирішити останні й найважчі питання історичної морфології.

Досягнення культурою стадії цивілізації, вважав О. Шпенглер, означає, що подальший її «розвиток» розгортається як деградація, розклад, самознищення. На думку вченого, в перші десятиліття ХХ століття європейська культура наблизилась саме до цього етапу свого розвитку. Перетворюючись на цивілізацію, вона завершує свій розвивальний цикл. У найближче десятиліття людство стане свідком «присмерку Європи» — процесу розкладу європейської культури, масовізації технізації життя, руйнації моральних пріоритетів. Як довела практика, це однобічне трактування цивілізації і західної культури зокрема.

Відомий англійський історик та соціолог А. Тойнбі поняттям «цивілізація» позначав «локальний соціум» як унікальне (особливе, неповторне) соціально-культурне утворення, яке в своєму розвитку і падінні проходить такі стадії: народження, зростання, катастрофа, розпад і загибель. Філософ обґрунтував концепцію кругообігу локальних цивілізацій. На його думку, рушійною силою цього кругообігу є творча меншість, носій життєвого пориву. Світ, за А. Тойнбі, налічує 21 локальну цивілізацію. Пізніше дослідник зводить їх кількість до 13, розглядає цикл їх розвитку і падіння в історії та обґрунтовує (на відміну від О. Шпенглера) можливість перспективного розвитку західної цивілізації за умови посилення в ній релігійно-духовних та моральних чинників.

Інший філософ — Дж. Неф вважає, що поняття цивілізації охоплює лише матеріальні й технічні цінності та блага. Щодо духовних цінностей, то їх відбиває поняття культури. Його позицію поділяють такі відомі вчені, як Й. Хейзінга, Ж. Лалу, Ж. Марітен та інші західні теоретики. В обґрунтуванні свого підходу вони посилаються, як правило, на Г. Гегеля, вважаючи, що сфера гегелівського об'єктивного духу є не що інше, як цивілізація.

Як бачимо, в інтерпретації поняття цивілізації спостерігаються два основних підходи: позначення певного рівня розвит-

ку суспільства і характеристика його матеріально-технічних досягнень у зіставленні з духовними надбаннями. Обидва підходи часто переплітаються між собою і доповнюють один одного, хоч і характеризують суспільно-історичний розвиток якісно по-різному.

Суперечливість критеріїв класифікації цивілізацій дає підстави виділити ще один аспект змісту цивілізацій, пов'язаний етносами, імперіями, державами. Наприклад, коли говорять про «римську цивілізацію», то тут на першому місці стоїть Рим як держава, населена різними етносами, де частина автохтонних римлян дуже незначна. Римське громадянство (спочатку надане різним племенам італіків) визначало, хто належить до римської цивілізації, а хто до варварів. Коли йдеться про слов'янську цивілізацію, то маються на увазі спільні етнічні корені різних народів. Якщо мовиться про цивілізацію ацтеків, тут критерієм цивілізації виступає етнос, який створив державу, культуру, політичний лад. У цій державі інші етноси були лише соціальним гумусом для ацтеків. Китай, Японія, Стародавній Єгипет — це цивілізації держави.

Отже, можна зробити багато класифікацій типів цивілізації в межах світової цивілізації відповідно до різних критеріїв. І немає ні методологічних, ні теоретичних, ні світоглядних перепон для цього. Наприклад, буцімто опозиційна типологізація — «буржуазна цивілізація—комуністична цивілізація» взагалі побудована на різних критеріях: у першому випадку на класовому критерії, у другому — на ідеологічному.

Тому, визначаючи домінуючим критерій типологізації цивілізацій, культуру, ми не відкидаємо й інших: етнічних, політичних, географічних, економічних, ідеологічних, релігійних, рабових та інших.

У світі існують різні типи цивілізацій: глобальні, регіональні, осередкові. В основі цивілізації можуть лежати соціально-економічні уклади, релігії, раси, системи цінностей, ідеології. Цивілізації можуть збігатися і перетинати національні кордони, навіть охоплювати усю Землю — світова цивілізація. Сьогодні, коли світ став єдиною глобальною цивілізацією, будь-який народ, будь-яка країна є складовою цієї цивілізації. Коли якийсь народ визначають як нецивілізований, то роблять методологічну помилку. Мова може йти лише про різницю між загально-визначеними ознаками цивілізованості і окремим випадком іс-

нування частини людської цивілізації, який цілком не підпадає під ці загально визначені ознаки. Ціле й окреме — це різні, кількісні і якісні характеристики людства, окремих регіонів, окремих країн, окремих націй. Якщо у XXI столітті існують тоталітаризм, агресивні війни, геноцид і етноцид, громадянські війни на знищення однієї із сторін, то винна в цьому вся світова цивілізація і ООН — як організація, яку було створено для підтримання миру у світі і недопущення всіх тих явищ, які були названі вище.

Над завданням якісного облаштування сучасної української цивілізації постійно і продуктивно працювали політики, науковці, міркували прогресивні уми. Вироблення оптимальних теоретичних варіантів та практичних підходів поліпшення суспільного самопочуття в незалежній державі вимагало не лише зусиль сучасної суспільно-політичної думки, а й пошуку відповідей на багато викликів сьогодення у концепціях, ідеях, поглядах попередників. Як слушно зазначив український філософ В. Бех, «основою для розвитку молодого державності є накопичений за попередні століття інтелектуальний потенціал українського народу, що сьогодні закономірно аналізується теоретичною думкою з точки зору його змісту та сили впливу на її майбуття в інформаційній фазі функціонування та розвитку світової спільноти».

Але українським політикам не завжди вдавалося враховувати надбання вітчизняної та світової суспільно-політичної думки, поєднувати та пристосовувати їх до вироблення продуктивних теоретичних основ та ефективної практики державного будівництва.

Тривалий час поза увагою залишалась інтелектуальна спадщина мислителя та громадського діяча XIX ст. М. Драгоманова, науковий світогляд якого свого часу відповідав напряму соціального розвитку країни європейського континенту і світу. Його європейська громадянська сутність, глибина патріотичних устремлінь, широчінь і далекоглядність світогляду могли слугувати зразком для сучасних політиків, які іноді національним інтересам намагалися протиставляти корпоративні. Як справжній українець, він мріяв бачити майбутню Україну як могутню самостійну державу. Вивчаючи світові цивілізаційні надбання, він прагнув змоделювати майбутню вітчизняну систему суспільно-політичного впорядкування.

Державне управління, вважав мислитель, має базуватись на політичній децентралізації та місцевому самоврядуванні. Удосконалення суспільного життя він бачив поступовим і еволюційним процесом, який полягає у зростанні добробуту, розвитку освіти та культури нації, неодноразово підкреслював, що за майбутнє України мають відповідати як суспільство, так і кожна особистість зокрема. Погляди М. Драгоманова на українську націю формувалися у складний період, коли відміна кріпаччини в Російській імперії і деяка лібералізація щодо України в 60-ті рр. XIX ст. викликали, з одного боку, певну ейфорію серед інтелігенції, яка захоплювалась словами «Україна» і «народ», орієнтувалася на просвітницьку роботу з масами, а з іншого — більш вимогливу позицію молоді інтелігенції, налаштованої на рішучу боротьбу з царатом і за звільнення України. Безумовно, українофільство відіграло позитивну роль у процесі національного відродження, однак надмірна акцентуація його представниками уваги на культурницькій роботі, на лояльності до влади та необхідності досягнення з нею компромісу коштом соціальних інтересів, головним чином українського селянства, викликала несприйняття у революційно налаштованої молоді.

Суперечність між соціальною і національною, культурною і політичною парадигмами в суспільній думці XIX ст., що, здавалося, подолана генієм Т. Шевченка, знову стала реальною загрозою майбутньому української нації. У цей критичний період на наукову, просвітницьку і суспільну авансцену вийшов М. Драгоманов.

Предметом аналізу М. Драгоманова був вельми широкий діапазон проблем. Теоретичні набутки мислителя треба аналізувати у тісному зв'язку з реаліями тогочасної дійсності, станом політичної свідомості різних частин українського народу. М. Драгоманова важко віднести до однієї ідейно-політичної течії, оскільки він розробляв синтетичну, політичну доктрину, намагаючись узяти краще від народництва, від соціалізму, анархізму, українського націоналізму. Може, йому до кінця й не вдалося органічно поєднати у своїх поглядах ці течії, але окремі частини його доктрини були досить послідовними і аргументованими.

У цьому відношенні драгоманівський ідеал української самостійності залишався одним із найрозробленіших. У ньому він

хотів поєднати ідеї російського федералізму (щоб Україна стала федеративною частиною Росії) і соціальної демократії. Причому цей ідеал не суперечив українській національній ідеї, а, навпаки, спирався на неї. М. Драгоманов у проєкті «Вільної Спільки» пропонував, щоб Україна була частиною Російської держави як конфедерації. Історія наприкінці ХХ століття дала змогу реалізувати інший варіант здобуття незалежності Україною. Але за доби М. Драгоманова в Україні не існувало ані умов, ані відповідних політичних сил у вигляді ідеологічно та організаційно розвинуеного національного руху, які б поставили на порядок денний незалежність України. З часів Т. Шевченка ідея української незалежності існувала лише у вигляді української мрії.

Досліджуючи питання формування та існування українського народу (нації) в роботі «Чудацькі думки про українську національну справу», М. Драгоманов виступав за українську ідентичність народу, але проти національної винятковості, за взаємне збагачення культур і літератур (зокрема, української і російської). При цьому він досить жорстко критикує українську інтелігенцію і активні верстви народу за недостатню ініціативність та активність у відстоюванні української національної справи. І головне у цій справі не національність, а інтереси народу, додержання «напрямку руху світового». «Коли ми станемо на думці, що головне діло — поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб, тоді ми певні, що послужимо добробутові й просвіті нашого народу, а вкупі з ним і його національності: охороні й зростові того, що в ній є доброго».

Як бачимо, ці думки мають величезний інноваційний потенціал для сучасності, у них сфокусовані відповіді на складні питання сьогодення.

Українська цивілізація зароджувалася як етнічна. Вона ввібрала в себе частину населення Київської Русі (так званої внутрішньої Київської Русі), частину народів, які жили на її території після хвиль переселення народів, а також тих «прийшлих» людей, які приходили на землі України і вважали себе її населенням. Українська етнічна цивілізація — це результат співжиття різних етносів, входження представників інших народів в український етнос. У формі етнічної цивілізації вона існувала в періоди, коли не мала державності. Навіть у ці епо-

хи частина українського етносу існувала в інших державах — в Австро-Угорщині, Польщі, США, Канаді, Аргентині, Австралії та деяких інших країнах.

Українська політична цивілізація існувала тільки в періоди повноцінної державності України. Деякий період (1919—1991 рр.) вона існувала як сурогат політичної нації. У такій якості вона входила до ООН у 1944—1991 рр., коли була «союзною республікою» у складі СРСР, а насправді провінцією більшовицької імперії, замаскованої під красиву назву — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Відновилась українська політична цивілізація, як повноцінна, в 1991 році, коли Україну було проголошено незалежною державою.

Виникає проблема оцінки взаємозв'язку української етнічної і політичної цивілізацій. Етнічна українська цивілізація продовжила існування й після проголошення Україною незалежності. Українська діаспора (українці, які проживали за кордоном і були громадянами інших держав) залишається частиною української етнічної цивілізації. Ця історична реальність мала ширші межі, ніж українська політична цивілізація, яка обмежувалась громадянами України, хоч де б вони проживали. Отже, вона визначалася громадянством. Взаємоперехід однієї цивілізації до іншої здійснювався постійно при наявності спільної етнополітичної основи в період існування державності України. Але це правовий перехід у громадянство України або вихід із нього.

Якщо історичний час, коли існувала українська політична цивілізація — держава, встановити просто, то щодо генези української етнічної цивілізації є різні точки зору. Це впливає також із претензій трьох країн — України, Росії і Білорусі — на історію своєї країни і навіть держави. Іноді некоректно щодо цього вели себе історики, ідеологи і політики Росії, претендуючи на одноосібне привласнення історії Київської Русі як передісторії Російської імперії і сучасної Росії. Якщо провести історичні паралелі, це все одно, якби США, як колишня колонія Великої Британії, претендували на її історію. Але американці — розумні люди, вони завжди вели відлік своєї історії з часу проголошення своєї незалежності.

Сучасний цивілізаційний розвиток України крок за кроком спрямовувався в русло правових норм, яких дотримувались провідні країни Європи та світу. Такий вибір для молоді дер-

жави став своєрідним випробуваним на європейськість, здатність модернізуватись на основі нових базових цінностей. Шлях виявився досить тернистим: при поступі іноді доводилось діяти обережно, недосвідченість примушувала робити нерішучі кроки, пізно прийшло розуміння, що лише ставка на власні сили принесе успіх. Політикам і дипломатам потрібно було докласти багато зусиль, аби Україну побачили, дізналися, що вона, крім того що знаходиться у центрі Європи, велика за територією і населенням, є древньою, має славу історію, потужний інтелектуальний потенціал, культурні традиції.

Тривалий час на рівні державної влади не вдавалось сформува-ти та узгодити з політичними силами стратегію і тактику державотворення. Слабким місцем залишалось ідеологічне забезпечення змін у ключових суспільних сферах: економічній, політичній, соціальній і духовній. Владою не була вчасно пояснена національна ідея, яка б могла стати основою функціонування, квінтесенцією її духовних інтересів та соціально-політичних устремлінь, її консолідуючим стержнем, який би визначав систему ціннісних орієнтирів суспільства, сформував ідеал, до якого б прагнув український народ у своїй життєдіяльності.

Так трапилось тому, що дія національної ідеї вичерпалася самим фактом здобуття державної незалежності. А основне завдання — «створення» українства з системою цінностей, що відповідали б їх ментальним установкам і були б прогресивними і сучасними, — на жаль, розв'язувалось зовсім на іншій основі.

Іноді наполеглива, послідовна робота щодо досягнення європейських стандартів життя підмінялась розмовами про особливість і винятковість України, бракувало волі, покладалась надія на розв'язання проблеми силами ззовні, шляхом гуманітарної допомоги тощо.

Водночас відбувались досить помітні євроінтеграційні процеси в Україні. Змінились підходи до організації внутрішнього життя: економіка розвивалась на основі ринкових механізмів, конкуренції; політика — на базі розподілу влад, багатопартійності, частково було адаптовано до євростандартів національне законодавство.

Ознак європейськості набувало суспільне життя. У пересічного українця відбувся злам інертної радянської свідомості, утвердилось розуміння необхідності ведення власного активно-

го і продуктивного способу життя, престижності, успіху у професійній діяльності. Разом з тим, більшість громадян змиралася з погіршенням умов життя і виявила нездатність відстоювати цивілізовані його моделі. Через ревізію власних матеріальних цінностей і прагнення запозичити європейські (поки що це євроінтер'єр при облаштуванні помешкань) поступово долалася наша провінційність.

Жорсткі умови конкурентного суспільного середовища істотно підвищили значення інтелекту. Для сучасної молоді людини найвагомим життєвим набутком стала якісна освіта, яка відігравала визначальну роль на ринку праці. В Україні через розширення мережі навчальних закладів різних форм власності суттєво зростали можливості здобування освіти. Авторитетність і престижність вищого і середнього спеціального закладів значною мірою залежали від суспільної затребуваності підготовлених ним спеціалістів, що змушувало його постійно шукати шляхів поліпшення своєї діяльності. У 1990–2003 роки Україна зробила значні зусилля, аби досягти світового рівня підготовки кадрів. Для цього за ініціативою Міністерства освіти і науки України проводилася робота по зближенню вітчизняної освітньої системи з європейською. Україна приєдналась до низки діючих під егідою Ради Європи та ЄС освітніх конвенцій, угод, протоколів, декларацій, що забезпечило умови її рівноправної участі у європейському освітньому просторі.

Відбувались суттєві зміни у психологічному сприйнятті українським соціумом навколишнього світу. Виникла потреба з'ясувати власне місце і роль у ньому, з'явилося відчуття відповідальності за безпеку на європейському континенті і в світі. Україна задекларувала своє прагнення набути членства у провідних військово-політичних організаціях, що стоять на сторожі європейської колективної безпеки, насамперед у НАТО, брала активну участь у забезпеченні миру й стабільності у зонах воєнних конфліктів, стихійних лих тощо.

Суверенна держава шукала ефективних шляхів свого розвитку, намагалася зміцнювати та розширювати свою роль і місце в європейському та світовому просторі.

-
- ¹ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. — К.: Либідь, 1991. — С. 461—558.
 - ² Там само. — С. 558.
 - ³ Шпенглер О. Закат Европы. — М., 1993. — С. 163—164.
 - ⁴ Андрущенко В. «Епохальна педагогіка» Михайла Драгоманова // Матеріали перших міжнародних драгоманівських читань, 30 вересня — 2 жовтня 2003 р. / Укл. Г. І. Волинка та ін. — К.: НПУ імені Драгоманова, 2003. — Випуск 1. — С. 13.
 - ⁵ Бех В. Інноваційний потенціал Михайла Драгоманова у дзеркалі розбудови української державності // Матеріали перших міжнародних драгоманівських читань 30 вересня — 2 жовтня 2003 р. — С. 30.
 - ⁶ Кремень В. Болонський процес: зближення, а не уніфікація // Дзеркало тижня. — 2003. — 13 грудня. — № 48.
 - ⁷ Пирожков С. Думки з приводу концептуальних засад зовнішньополітичної діяльності України // Україна дипломатична-2002: Науковий щорічник. — Випуск III. — К., 2003. — С. 41.

Михайло Ковальчук

*Дипломатія Антанти,
російський білий рух
і незалежність України
(травень-серпень 1919 р.)*

Народився 9.09.1980 р. в с. Новий Любар Любарського р-ну Житомирської обл. В 2002 р. закінчив історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Навчається в аспірантурі. Автор наукових досліджень з історії українських національно-визвольних змагань 1917—1921 рр.

Події весни — літа 1919 року давали антибільшовицьким силам у Росії серйозний шанс на перемогу у громадянській війні. Військові успіхи російських білих армій, надання їм значної допомоги державами переможної Антанти, масштабність антибільшовицьких народних повстань у Росії — все це, здавалося, вказувало на швидке падіння радянського режиму. Дипломатія Антанти докладала чималих зусиль, аби забезпечити узгодженість та скоординованість дій усіх сил, ворожих більшовикам. Проте активне втручання у «російські справи», до яких західні політики традиційно відносили й «українське питання», не увінчалось успіхом. Антибільшовицькі сили діяли досить розрізнено, що й дало змогу більшовикам наприкінці 1919 р. завдати своїм противникам вирішальної поразки на всіх фронтах громадянської війни. Це, в свою чергу, стало її пере-

ломним етапом, значною мірою визначивши подальшу долю народів колишньої Російської імперії.

Відносини між українським національно-визвольним та російським білим рухами в 1919 р., у контексті організації державами Антанти єдиного антибільшовицького фронту, не були об'єктом спеціального історичного дослідження. В загальних працях радянських істориків, присвячених «іноземній інтервенції» в роки громадянської війни, це питання обходиться цілковитою мовчанкою¹. Обмаль даних з цієї теми міститься й у спеціальних дослідженнях «інтервенції на Україні»², а також у працях пропагандистського характеру з історії українських урядів доби визвольних змагань³, що побачили світ у Радянському Союзі. У 1986 р. радянська історіографія була змушена визнати, що «особливо недостатньо вивчені політика Директорії з травня 1919 р., її зв'язки з білогвардійцями та імперіалістичними інтервентами»⁴. Втім, у вільному світі ця тема також практично не досліджувалася істориками. Українська історична наука на еміграції майже не виявляла до неї інтересу; лише в працях окремих авторів читач міг знайти певну інформацію з цього питання⁵. Досить цікаві, але розрізнені й несистематизовані дані про відносини між урядом УНР, Антантою та білогвардійцями в 1919 р. містять дослідження західних учених, присвячені союзній інтервенції в Росії⁶ та окремим проблемам українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.⁷ Лише після 1991 р. почали з'являтися праці вітчизняних та зарубіжних істориків, в яких окремі аспекти цієї теми розглядаються у контексті боротьби України за міжнародне визнання або ж крізь призму українсько-російських відносин⁸. Проте в цілому вона й сьогодні залишається маловивченою, на що цілком слушно звертають увагу окремі дослідники⁹. Тож ми, спираючись на наявний в історіографії доробок та невідомі архівні документи, спробували розкрити взаємовідносини між урядом УНР, російськими білогвардійцями і Антантою наприкінці весни — влітку 1919 р., показати їх вплив на долю українського національно-визвольного руху та динаміку антибільшовицької боротьби в Росії. На нашу думку, це завдання є досить актуальним і з огляду на потребу визначення співвідношення та взаємодії внутрішніх і міжнародних чинників в українських визвольних змаганнях 1917–1921 рр.

Протягом першої половини 1919 р. керманічів Української Народної Республіки (УНР) цілковито поглинула боротьба проти більшовицької Росії. Витіснена взимку 1918—1919 рр. більшовицькими військами з Лівобережної України, армія УНР зосередилась на Правобережжі, яке надовго стало головною ареною бойових дій другої українсько-більшовицької війни. Становище української армії, змушеної постійно відступати перед переважаючими силами противника, було досить складним. Директорія УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою та діючий з квітня 1919 р. соціалістичний уряд Б. Марто-са повністю зосередились на організації збройної відсічі агресорові та спробах домогтися дипломатичного визнання України державами переможної Антанти.

Характерно, що навесні 1919 р. українські лідери не робили жодних спроб пов'язати свою боротьбу проти більшовиків з власне антибільшовицькою боротьбою в Росії. Незважаючи на те, що Антанта підтримувала російський білий рух, уряд УНР, хоча й прагнув заручитися її визнанням, жодним чином не продемонстрував готовності до співпраці чи принаймні до діалогу з білогвардійцями. Причин на це було кілька.

Насамперед, лідери українського національно-визвольного руху діяли під гаслами державної самостійності України. Упродовж часу, що минув від січня 1918 р., коли Українська Центральна Рада проголосила незалежність УНР, у свідомості провідних українських політиків остаточно утвердилася ідея незалежності України. Це підтвердили події Протигетьманського повстання, що спалахнуло у листопаді — грудні 1918 р. як реакція на грамоту гетьмана П. Скоропадського про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією. Директорія УНР, що прийшла до влади після повалення гетьманського режиму, виразно продемонструвала курс на відстоювання самостійності України та небажання брати участь у будь-яких комбінаціях відбудови колишньої Російської держави. Натомість, як відомо, антибільшовицькі російські сили діяли під егідою відродження колишньої могутньої Росії. З точки ж зору традиційного російського патріотизму український національно-визвольний рух трактувався як змова, інспірована зовнішніми ворогами Росії, Німеччиною та Австро-Угорщиною, позбавлена будь-якого ідейного підґрунтя. Вже лише ця обставина робила можливість порозуміння між УНР і російським білим рухом

надзвичайно проблематичною. Крім того, українські політики, переважно соціалісти за партійною приналежністю, вважали білогвардійців «контрреволюціонерами», «чорносотенцями» та «реакціонерами», а їх ліберально-поміrkований політичний режим автоматично розглядали як безоглядну реставрацію дореволюційних порядків. Натомість консервативно налаштовані білі вожді вважали ледь чи не всіх соціалістів прибічниками більшовиків, відмовляючись вступати з ними у діалог. Будь-які політичні сили, що висували програму соціалістичних перетворень, розглядалися білим рухом як потенційно ворожі.

Нарешті, українці та російські білогвардійці вже мали досвід спільної збройної боротьби. Під час Протигетьманського повстання восени 1918 р. російські старшинські дружини, що обороняли гетьманський режим, билися проти військ Директорії УНР під прапором Добровольчої російсько-білогвардійської армії. А наприкінці 1918 р. вперше білогвардійські війська Півдня Росії розгорнули наступ на українські землі. 3-тя російсько-білогвардійська дивізія генерала В. Май-Маєвського та донські війська наступали на Донбас, їм протистояли українські частини підполковника М. Крата, які в свою чергу незабаром витіснили з регіону більшовицькі війська. В районі Одеси також у цей час відбувалися бої між українськими підрозділами та білогвардійським десантом. Отже, на 1919 р. кожна сторона вже сприймала іншу як ворога. Для цього були начебто всі підстави — кардинальні розбіжності політичних програм та їх соціально-економічної спрямованості, національна ворожість, а також досвід попередніх військових зіткнень.

Тож український уряд, прагнучи насамперед отримати визнання у держав Антанти, уникав будь-яких натяків на можливість союзу з російськими білогвардійцями. Наприклад, у меморандумі, представленому 12 квітня 1919 р. Верховному військовому головнокомандувачу держав Антанти маршалові Фошу українською дипломатичною місією на Паризькій мирній конференції, містилася пропозиція надати УНР моральну підтримку шляхом її визнання, а також матеріальну допомогу у вигляді поставок зброї й амуніції для успішного продовження боротьби проти більшовиків¹⁰. Про ставлення до російських антибільшовицьких сил у меморандумі жодним словом не згадувалося. Втім, провідні держави Антанти традиційно ігнорували пропозиції, що надходили від української сторони. Паризька мирна

конференція держав-переможниць здійснювала свою роботу без участі дипломатичної місії УНР, яка на чолі з Г. Сидоренком уже кілька місяців перебувала в Парижі. Навесні 1919 р. Україні так і не вдалося домогтися визнання з боку Франції, Англії, США та інших держав Антанти. Лише у Ватикані наприкінці травня 1919 р. було офіційно прийнято українського посла М. Тишкевича; проте з огляду на незначні політичні впливи папського престолу це могло мати для уряду УНР радше моральне значення¹¹. У Парижі на українців зважали мало¹².

Щоправда, ставлення правлячих кіл Антанти до можливості утворення на уламках колишньої Російської імперії незалежної Української держави не було достатньо однозначним. Найбільш негативно поставилась до такої перспективи Франція. Прем'єр-міністр Франції, а також голова Паризької мирної конференції Ж. Клемансо, міністр закордонних справ С. Пішон і більшість провідних діячів зовнішньополітичного відомства, як і громадська думка країни, співчували ідеї відродження могутньої «єдиної і неподільної» Росії, що була б серйозною загрозою Німеччині на випадок нової війни. «У російському відділі французького міністерства закордонних справ явно відчувалось тяжіння до старої орієнтації Франції на єдину та сильну Росію, — зазначав український дипломат А. Марголін. — Пішон, Бертело і Камерер перебували на той час під сильним впливом тієї домінуючої думки, що Росія врешті-решт неодмінно відродиться, що якщо навіть акції Колчака, Денікіна і Юденича (лідери антибільшовицького білого руху в Росії. — М. К.) не призведуть до такого результату, то це станеться пізніше, суто стихійним шляхом»¹³. Підтримуючи курс на «єдину і неподільну» Росію, С. Пішон та його співробітники працювали в тісному контакті з російськими еміграційними колами.

Натомість урядові кола Великобританії не так однозначно сприймали можливість відокремлення України від Росії. «...Чи не найбільший розкол викликало питання про політику стосовно країн та провінцій, що відпали від Росії, — згадував про настрої в англійському парламенті міністр оборони В. Черчилль. — Денікін стояв за цілісність Росії. Через це у війні проти Радянської Росії він був ворогом своїх власних союзників... Україна була готовою битися з більшовиками за свою незалежність, але її анітрохи не приваблювала військова диктатура Денікіна»¹⁴. Головний ідейний натхненник та організатор

військового втручання Антанти в антибільшовицьку боротьбу у Росії, В. Черчилль припускав можливість компромісу з українським національно-визвольним рухом в інтересах спільної боротьби з більшовиками. Проте незмінним пріоритетом для нього залишались при цьому інтереси російських білогвардійців («моя армія» — так називав англійський міністр білогвардійську Добровольчу армію генерала А. Денікіна, що діяла на півдні Росії)¹⁵. У той же час прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж досить скептично ставився до здатності українців збудувати власну державу. Подібні настрої були домінуючими і в англійському зовнішньополітичному відомстві. Тут панувала переконаність у швидкому відродженні Росії та неможливості, з огляду на це, визнання України Лондоном. «Росія ніколи на це не погодиться, щоб її було одрізано від Чорного моря. Коли б ми вас признали, то росіяни пішли б на союз з Німеччиною. Багато легше установити федеративні зносини», — заявив головний референт міністерства закордонних справ Великобританії з українських справ Р. Ліпер українським представникам наприкінці травня 1919 р.¹⁶. Цю думку поділяв і начальник «російського відділу» англійського МЗС Селбі, що вважав за потрібне усіляко сприяти перемозі в Росії білогвардійців¹⁷. Англійську делегацію на Паризькій мирній конференції очолював Говард, прихильник відродження «єдиної та неподільної» Росії, хоча в нього, як зазначав А. Марголін, «уже не спостерігалось тієї упередженості й віри стосовно Денікіна»¹⁸. Натомість посол у Парижі лорд Берті притримувався з цього приводу іншої думки. «Немає більше Росії!.. — записав він у своєму щоденнику ще в грудні 1918 р. — Якщо лише нам вдасться домогтися незалежності буферних держав, що межують з Німеччиною на сході, тобто Фінляндії, Польщі, Естонії, України та інших, скільки б їх не довелося сфабрикувати, то, як на мене, все інше може забиратися під три чорти і варитися у власному соусі»¹⁹. Британські дипломати в Парижі, на відміну від своїх лондонських колег, були схильні враховувати наявність «українського питання» та його значимість при розгляді російських справ.

Найбільші ж надії дипломатія УНР покладала на США — провідну демократичну країну світу, що вустами свого президента В. Вільсона у «14 пунктах» проголосила підтримку права народів на національне самовизначення²⁰. Справді, ще у жовт-

ні 1918 р., напередодні завершення Першої світової війни, американський уряд видав офіційний коментар до «14 пунктів», у якому зазначив: «Те, що визнане правильним для поляків, безумовно доведеться визнати правильним і для фінів, литовців, латишів, а можливо й для українців... Відбулося відродження цих підвладних раніше народностей, тому не можна сумніватися в тому, що їм потрібно буде надати можливість вільного розвитку»²¹. Втім, при цьому наголошувалося, що потрібно усіляко заохочувати федеративні форми відносин між цими новими державними утвореннями та відродженою Росією. До речі, в американському Сенаті ідея незалежності України мала підтримку досить впливових політиків²². Проте президент В. Вільсон виступив прихильником ідеї федеративної, але міцної Росії. Його найближче оточення в цілому поділяло цю думку. Держсекретар США Р. Лансінг вважав, що незалежність потрібно надати лише Польщі й Фінляндії, держави ж Прибалтики та Україна мали отримати широку автономію у складі Російської федерації²³. Натомість найближчий радник президента, полковник Хауз, деякий час схилився до ідеї про необхідність розчленування Росії, як зavelикої для світової безпеки держави. На думку Хауза, незалежність міг отримати Сибір, а також ті державні утворення, на які розпадеться європейська частина Росії²⁴. Серед останніх, зокрема, полковник Хауз бачив і Україну. Під час неофіційної зустрічі з головою української делегації Г. Сидоренком Хауз заявив, що він є прихильником самостійної України. Він вказав на те, що з огляду на значну кількість ворогів, українцям треба виявити «більше державотворчої сили» і заручитися підтримкою західних держав²⁵. Щоправда, вже на початку травня 1919 р. полковник Хауз перестав виявляти інтерес до «українського питання»²⁶. Досить ворожу щодо українців позицію займав голова американської експертної комісії із східноєвропейських справ професор Р. Лорд, який вважав увесь український національно-визвольний рух лише «німецькою інтригою»²⁷. Така позиція більшості американських представників у Парижі пояснювалась активною пропагандою в цьому напрямку поляків та росіян.

Таким чином, глави урядів та більшість представників провідних держав Антанти мали проросійську налаштованість. Упевненість у неминучості відродження Росії виявилась на Заході надто сильною. Гучні перемоги російських антибільшови-

цьких сил на сході країни навесні 1919 р. лише посилили цю переконаність. Проте певна частина американських та англійських правлячих кіл співчувала ідеї створення Української держави як бар'єра між Європою та імперською за своєю сутністю Росією. Щоправда, далі висловлення співчуття справа поки що не йшла — охоплена громадянською війною Росія продовжувала трактуватися західними дипломатами й політиками як союзник по Антанті. Здавалось, громадянська розруха у Росії наближається до свого завершення — тож у Парижі уникали розглядати офіційно «українське питання», побоюючись можливої відплати з боку відродженого російського велета за втручання у його внутрішні справи. Свою політику щодо державлімітрофів, які виникли на уламках Російської імперії, лідери Антанти намагались узгоджувати з позиціями вождів білого руху, що розглядався ними у квітні — травні 1919 р. як єдиний претендент на всеросійську владу.

Найголовнішим чинником, який, на думку українського керівництва, усував можливість будь-яких переговорів з білогвардійцями, була непримиренна позиція останніх у «національному питанні», що зводилась до заперечення права народів колишньої Російської імперії на самовизначення. Проте варто відзначити, що в цьому питанні єдності у таборі російських білогвардійців не було.

Серед осередків антибільшовицького білого руху навесні 1919 р. найбільшим за значенням, географічними масштабами та військовою силою був Сибір на чолі з «Верховним правителем Росії» адміралом О. Колчаком. Його 140-тисячна армія наступала з величезних сибірських просторів на захід, завдаючи більшовикам нищівних поразок і наближуючи час їхнього падіння²⁸. Яким же наділений диктаторськими повноваженнями «Верховний правитель» бачив майбутнє народів Росії? У листопаді 1918 р., відразу ж після приходу О. Колчака до влади, голова його зовнішньополітичного відомства Ю. Ключніков заявив у пресі про визнання гасел миру без анексій і контрибуцій на основі самовизначення народів, проте без таких їх «крайнощів», як створення «окраїнних держав» (Україна, Білорусь, країни Прибалтики). Він висловився за відновлення сильної Росії у довоєнних кордонах як гарантії її провідної ролі на міжнародній арені, оскільки «тенденція така, що майбутнє належить великим і могутнім політичним одиницям...»²⁹. Незаба-

ром і сам диктатор офіційно висловив свою точку зору з цього приводу. Виступаючи 9 лютого 1919 р. з промовою в м. Курган, він закликав проводити «посилену працю всіх прошарків населення за відновлення Росії у її попередніх кордонах»³⁰. Тоді ж колчаківський уряд виробив «національну платформу» своєї політики, згідно з якою Україна могла отримати як максимум національно-культурну автономію³¹. Щоправда, подальшу долю народів Росії О. Колчак не збирався вирішувати одноосібно. Як можна було зрозуміти з виданої його ставкою в першій половині 1919 р. прокламації, вирішення національного питання відкладалося до скликання Російських Установчих зборів, що все ж мали подбати про відродження «єдиної й могутньої Росії»³².

Цікаво, що в 1917 р., під час свого перебування на посаді командуючого Чорноморським флотом, О. Колчак, на відміну від багатьох інших російських воєначальників, позитивно сприйняв українізацію військових частин. Так, він прихильно поставився до ідеї українізації флоту, яку висунула Українська Чорноморська Рада³³. До речі, у складі його сибірських армій в 1919 р. також діяли українські частини, створені з ініціативи місцевих українських організацій³⁴. Так, серед з'єднань Західної білогвардійської армії діяв український полк ім. П. Сагайдачного, у складі 6-го Уральського корпусу — полк ім. Т. Шевченка; також при Чехословацькому корпусові перебував сформований з галичан Карпатороський полк³⁵. Але, звичайно, це не могло мати суттєвого значення при визначенні ставлення до українського національно-визвольного руху з боку уряду Колчака. Це радше свідчило про гнучкість політики сибірського диктатора в цьому питанні, його здатність іти на тимчасові компроміси в інтересах передусім успішної боротьби з більшовиками. У разі перемоги в громадянській війні білогвардійцям не потрібно було б іти на будь-які поступки «націоналам».

Ненабагато кращим було ставлення до національного питання в Росії взагалі та до українського національно-визвольного руху зокрема лідерів південноросійського осередку білого руху. У початковий період боротьби Добровольчої білогвардійської армії (навесні 1918 р.) її командуючий генерал Л. Корнілов заявляв про права окремих народів колишньої імперії на широку автономію, за умови збереження ними єдності в межах Російської держави³⁶. За Польщею, Фінляндією та Україною визнава-

лося право на відокремлення від Росії. Проте подібні заяви лунали недовго. Генерал А. Денікін, що замінив Корнілова на посаді командувача після загибелі останнього наприкінці квітня 1918 р., відстоював курс на відбудову «єдиної і неподільної Росії». Саме Денікін став на чолі Збройних Сил Півдня Росії (ЗСПР), що виникли на початку 1919 р. внаслідок об'єднання білогвардійських та козачих армій. До речі, тоді ж було створено і спеціальну підготовчу комісію з національних справ, що, діючи як громадська організація, збирала матеріал і готувала аналітичні висновки для командування ЗСПР³⁷. Комісія виробила проект обласного поділу України, що мав замінити національну автономію регіональним самоуправлінням. Така перспектива, звичайно, навряд чи змогла задовольнити керманців українського національно-визвольного руху — проте у ставці ЗСПР, це, схоже, нікого й не цікавило. Взимку 1918—1919 рр., як уже зазначалось, у південно-східній частині України точилися бої між українськими та білогвардійськими військами, кінець яким поклало лише вторгнення до регіону більшовиків.

Військові успіхи на більшовицькому фронті зміцнили переконаність керівництва ЗСПР у неминучості відродження «єдиної та неподільної» Росії. Виступаючи 24 квітня 1919 р. у Владикавказі, головнокомандуючий ЗСПР генерал А. Денікін оголосив «обласний і національний сепаратизм» ворожими білій ідеї. «Рушиться російська державність, і з уламків російської храмини будують маленькі будиночки, які змете перша ж буря», — сказав він. Констатуючи, що замість російського прапора на теренах колишньої імперії з'явилося багато інших прапорів найрізноманітніших форм та кольорів, генерал А. Денікін з пафосом заявив: «Але, панове, настане день, і він не за горами, коли їх сховають і з почуттям незручності згадуватимуть про них. І прийдуть, і схиляться перед триколовим російським прапором, бо в ньому — сила і міць, у ньому запорука нового, світлого і вільного життя, до якого прилучаться всі маленькі народності, історично пов'язані з долями Росії. За Велику Росію, ура!»³⁸ Серед «маленьких народностей» у Денікіна, звичайно ж, опинився і 40-мільйонний український народ, до національно-визвольної боротьби якого вождь білого руху ставився особливо непримиренно. «З ким, справді, ми перебували у відкритій і постійній ворожнечі, то це з українськими політичними угрупованнями петлюрівсько-самостійницького зраз-

ка. Але в цьому випадкові йшлося вже про одне з корінних начал нашої політичної ідеології, про принцип російської єдності, і тут компроміс був для нас неможливий...», — згадував потім один з відомих учасників білого руху, керуючий відділами законів та пропаганди у складі Особливої наради при головнокомандувачу ЗСПР, К. Соколов³⁹. 27 квітня 1919 р. денікінське головнокомандування звернулося до держав Антанти з декларацією про цілі й завдання ЗСПР. Чи не на найпершому місці серед завдань, які поставили перед собою білогвардійці, було «відновлення могутньої, єдиної та неподільної Росії»⁴⁰.

У формуванні негативного ставлення до українського національно-визвольного руху з боку керівництва ЗСПР неабияку роль відіграла особиста позиція головнокомандувача А. Денікіна, що фактично був одноособовим диктатором на зайнятих білогвардійськими військами теренах Південної Росії. Ще влітку 1917 р., будучи головнокомандувачем російського Південно-Західного фронту, генерал Денікін уперше зіткнувся з українським військовим рухом, очолюваним членом Української Центральної Ради С. Петлюрою. Вже тоді українізація російської армії викликала у А. Денікіна вкрай негативне ставлення до українського руху взагалі та до особи С. Петлюри зокрема⁴¹. Категоричний і безкомпромісний, Денікін вважав «українське питання» штучним, вигаданим німцями та австрійцями, аби послабити міць єдиної Росії. Навіть серед консервативно налаштованого керівництва російського білого руху головнокомандувач ЗСПР вирізнявся особливою непримиренністю у ставленні до національних вимог українців. Досить показовими в цьому плані були гоніння білогвардійців на українство на теренах Кубані в 1918–1919 рр., хоча населення цього регіону дало значні поповнення до білогвардійських збройних сил. Генерал Денікін був рішучим поборником відбудови «єдиної і неподільної» Росії. Право України на самовизначення категорично заперечувалося — її планувалося включити до складу Російської держави.

Така позиція вождів білого руху усувала навіть найменшу можливість порозуміння з урядом УНР для спільної боротьби проти більшовиків.

А проте, існувала ще одна впливова російська антибільшовицька організація, що виникла у грудні 1918 р. в Парижі як дипломатичне представництво всіх білогвардійських армій — Росій-

ська Політична Нарада. Провідні діячі РПНаради В. Маклаков і С. Сазонов, будучи ближче знайомими з демократичною природою США і західноєвропейських держав, вважали за потрібне з тактичних мотивів виявляти певну гнучкість у національному питанні, зокрема визнати незалежність Польщі і надати національно-культурну автономію Україні. «Було б необхідним урочисто визнати, що Росія стоїть на ґрунті чотирнадцяти пунктів Вільсона як програми миру. Це нам вигідно і це формально визнано усіма союзниками... і неодмінно зробити заяву про повагу Росії до прав національностей, що її населяють. Це єдиний засіб для боротьби проти сепаратизму», — писав В. Маклаков до міністерства закордонних справ Колчака 6 січня 1919 р.⁴² Усерйоз побоюючись визнання Антантою незалежності деяких державних утворень, що виникли на уламках Росії, керівництво РПНаради наполегливо радило білогвардійським режимам на місцях визнати де-факто національні уряди для спільної боротьби з більшовиками⁴³. 9 березня 1919 р. РПНарада подала офіційний меморандум Паризькій мирній конференції, в якому, як зазначав В. Маклаков, вказувалось «на цілковите співчуття нової Росії спробам національностей створити своє національне існування. Ми не уявляємо собі майбутнього Росії інакше, як вільним співжиттям народів на принципах не лише автономії і федералізму, а навіть у деяких випадках і на умовах, встановлених двосторонньою угодою і на началах незалежності...»⁴⁴. З іншого боку, вказувалось, що поки країна переживає громадянську війну й розруху, не маючи можливості організовано висловити свою волю, ніякі питання, що торкаються її інтересів, не можуть бути вирішені; їх розгляд стане можливим лише після відродження Росії.

Отже, РПНарада в Парижі демонструвала готовність до діалогу з національно-визвольними рухами колишньої імперії з суто тактичних мотивів. Російські представники розуміли, що непримиренність до вимог національностей відштовхне останніх від ідеї співпраці з білим рухом. Це ж, на їхню думку, могло призвести до посилення дипломатичної активності держав-лімітрофів та визнання їх Антантою, а також послабити антибільшовицький фронт. Останнє, до речі, голова РПНаради В. Маклаков уважав дуже серйозною небезпекою. Тому російські кола у Парижі намагалися вплинути відповідним чином і на білогвардійські уряди в Росії. Проте якщо адмірал О. Кол-

чак був схильний брати до відома рекомендації РПНаради, то А. Денікін зі своїм однозначно негативним ставленням до національно-визвольних рухів на теренах Росії відкидав можливість будь-яких компромісів з ними. Це викликало і відповідну реакцію у Парижі. «Не лише ми, а й союзники, високо цінуємо героїчну боротьбу Добровольчої армії за відновлення Росії, але ми не можемо приховати, що минулу довіру до її політичних гасел вже підірвано...» — писав В. Маклаков до ставки Денікіна 10 квітня 1919 р.⁴⁵ Але спроби довести денікінському керівництву необхідність встановлення дружніх відносин з урядами держав-лімітрофів, в тому числі і з Україною, були безуспішними. Навпаки, позиція В. Маклакова викликала подекуди гостру критику з боку впливових російських політичних кіл на зайнятих ЗСПР теренах⁴⁶.

До речі, безуспішними були й спроби РПНаради налагодити співпрацю з українською делегацією у Парижі. Представники УНР відстоювали принцип незалежності України, не бажаючи брати участь у будь-яких проектах відновлення Росії. Ось яке враження справив на українців політичний світогляд В. Маклакова: «Для нього Росія юридично існує далі. Україна, як частина Росії, не має права самовільно виділитися з російського державного зв'язку; на се мусів би згодитися російський парламент. Одностороннього проголошення Україною своєї державної самостійності він не може визнати. Шлях до порозуміння між Україною і російськими колами можливий тільки такий: з одної сторони представник російських кругів (Колчак і Денікін), з другого боку представники українських кругів (Петлюра) домовляються, як відбудувати зруйновану Росію»⁴⁷. Така позиція, зрозуміло, не могла імпонувати дипломатам УНР.

Між іншим, російські кола у Парижі виявляли інтерес і до «галицького питання». Як відомо, Східна Галичина після проголошення тут у листопаді 1918 р. Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) перетворилась на арену українсько-польського конфлікту за володіння краєм. Діячі РПНаради вважали Галичину «російською землею». 10 травня Народа представила на ім'я голови Паризької мирної конференції меморандум, вироблений її військовою комісією на чолі з генералами Паліциним та А. Ігнат'євим, у якому пропонувалось встановити східний кордон Польщі вздовж річки Буг⁴⁸. Галичина, як пояснювали автори меморандуму, належить Росії. Проте на

розгляд галицької справи позиція росіян практично не справила жодного впливу — до уваги приймалися, як виявилось, лише інтереси молодой Польської держави.

Таким чином, російські антибільшовицькі сили фактично заперечували право українського народу на самовизначення. Білий рух у тій чи іншій мірі відстоював інтереси «єдиної і неподільної» Росії, у складі якої Україна в ліпшому разі отримала б лише національно-культурну автономію. Це робило можливість порозуміння між білогвардійцями та урядом УНР, що прагнув відстояти державну незалежність України, досить примарною.

Уряд УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою, розглядаючи навесні 1919 р. різноманітні зовнішньополітичні комбінації, що мали принести Україні визнання на міжнародній арені, як уже зазначалося, не брав до уваги антибільшовицькі російські сили. Національна політика Збройних Сил Півдня Росії, що в географічному відношенні перебували найближче, була настільки очевидно ворожою до України, що це не викликало в українських політиків жодних вагань чи сумнівів. У той же час лідери УНР не поспішали афішувати своє негативне ставлення до білого руху з його великодержавно-шовіністичними гаслами, оскільки він був чи не єдиною політичною силою на теренах колишньої Російської імперії, що користувалась підтримкою Антанти. Оскільки ж армія УНР провадила бойові дії на Правобережній Україні, а російсько-білогвардійські війська билися проти більшовиків на теренах південної Росії та крайнього сходу України, обидві армії відділяли одна від одної сотні кілометрів. Тож в умовах відсутності бойового контакту з білогвардійцями питання про визначення ставлення до ЗСПР не стояло на порядку денному перед урядом УНР. Єдиним справді серйозним ворогом здавалися більшовики, а про існування десь далеко білогвардійців, що періодично робили заявки на «збирання російських земель», українське керівництво воліло забути. Виникла ситуація, яку князь М. Кочубей охарактеризував у листі до міністра юстиції А. Лівичького так: «Більшість українців даремно гадають, що звільнення України від Російського панування цілковито залежить від повалення Радянської влади, що воно станеться майже автоматично, ледь чи не відразу ж після падіння більшовиків. У дійсності ж різноманітні російські партії, що тепер сподіваються захопити владу після

більшовиків, мабуть, є небезпечнішими для самостійності України, ніж самі більшовики»⁴⁹. Це досить точне спостереження української громадської думки в цілому відповідало дійсності.

Проте наприкінці травня — у червні 1919 р. становище УНР на міжнародній арені, і до того хистке й непевне, різко погіршилося. 14 травня 1919 р. голова Паризької мирної конференції Ж. Клемансо звернувся від імені держав Антанти до адмірала Колчака, висловивши готовність надати йому та його союзникам матеріальну підтримку для створення всеросійської влади⁵⁰. Та це могло статись лише за умови скликання згодом Російських Установчих зборів, відновлення місцевого самоуправління, визнання незалежності Польщі й Фінляндії, врегулювання взаємовідносин з новоутвореними державами-лімітрофами за посередництвом Ліги Націй тощо. Це був дуже тривожний симптом, що надзвичайно стурбував українських дипломатів, — адже Антанта продемонструвала, що схиляється до відновлення Росії у попередніх кордонах (за винятком Польщі й Фінляндії) і не бачить у Східній Європі місця для незалежної України. При цьому йшлося про долю не лише наддніпрянської Української Народної Республіки, а й проголошеної в Галичині Західно-Української Народної Республіки, що стала жертвою польської агресії.

19 травня 1919 р. українська делегація отримала від Паризької мирної конференції відповідь на меморандум півторамісячної давності. Українцям пообіцяли допомогти в антибільшовицькій боротьбі та справедливо, відповідно до бажання населення, розв'язати проблему Галичини⁵¹. Далі обіцянок справа, звичайно, не пішла — Антанта не бажала опинитись втягнуеною у можливий конфлікт між Україною та російськими білогвардійцями. Що ж до справедливого вирішення майбутнього Галичини, то саме у ці дні прибули з Франції польські війська генерала Й. Галлера (що мали змішане, польсько-французьке командування) атакували українські частини на всьому галицькому фронті, примушуючи їх до відступу. Наступ армії Галлера, до якого вдалася Польща, не чекаючи на мирне врегулювання конфлікту, викликав обурення серед українських дипломатів, а також серед окремих представників держав Антанти у Парижі. На екстрене засідання Вищої Ради Антанти, скликане 21 травня, було запрошено і членів української делегації — Г. Сидоренка, В. Панейка, М. Лозинського, О. Шульги-

на і полковника Д. Вітовського. Розмова велася головним чином довкола ситуації в Галичині, проте прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж ставив «цікаві» (за визначенням представників УНР⁵²), запитання і щодо Наддніпрянської України. «Я нічого не хочу сказати про питання про визнання самостійності Української Народної Республіки, але коли б так трапилось, що вам довелося б приєднатись чи до Росії, чи до Польщі, то куди б ви тоді хотіли приєднатись?» — таким було «найцікавіше» запитання англійського прем'єра і в ньому відчувалася грізна небезпека неминучості цього вибору⁵³. Українські дипломати відмовились узагалі розглядати таку перспективу, але це був радше гарний жест при поганій грі. Наступного дня делегація була прийнята Ж. Клемансо, який мовчки вислухав прохання надати допомогу українській армії для боротьби проти більшовиків⁵⁴. Допомога, звичайно ж, так і не надійшла, а польські війська в Галичині і на Західній Волині продовжували свій наступ. Ставало очевидним, що справи УНР у Парижі дедалі гіршають.

22 травня 1919 р. Колчак надіслав на ім'я Паризької конференції телеграму, у якій повідомив про свою принципову згоду практично на всі умови союзників, висунуті 14 травня. Він визнав право Польщі на незалежність, натомість долю Фінляндії мали вирішити Російські Установчі збори, а автономію було обіцяно Естонії, Латвії, Литві, кавказьким і закаспійським державним утворенням⁵⁵. У Парижі це викликало задоволення. Фактично на порядку денному постало питання про визнання Антантою уряду Колчака як всеросійської влади.

У середовищі українських дипломатів обмін телеграмами між мирною конференцією та Колчаком викликав справжню деморалізацію. Члени делегації А. Марголін, О. Шульгин та В. Панейко (представник ЗУНР) заявили Г. Сидоренкові, що «всі делегації держав Антанти ставляться до ідеї державної незалежності України негативно і дають зрозуміти, що Українська справа отримає прихильність держав Антанти тільки тоді, коли українці стануть на становище відбудови Росії на основі федерації. Таким шляхом як часть федеративної Росії і Україна зможе запевнити собі політичну самостійність»⁵⁶. Під впливом подібних настроїв українці спробували порозумітися з російськими колами в Парижі. Але пропозицію української делегації визнати де-факто незалежність України в обмін на зобов'язання

уряду УНР відстоювати і пропагувати на Установчих зборах ідею федерації з Росією відхилили і РПНарада, і дипломатичні кола Антанти. Росіяни почувалися впевнено, розуміючи, що визнання Колчака союзниками означатиме для українців крах надій на Антанту. В українській делегації така ситуація викликала хитання та гостру внутрішню кризу. Втім, у ці дні подібні почуття охопили багатьох представників УНР за кордоном. «Ми топчимося на одному місті і довели себе до такого стану, що взагалі ніякої політики не можемо вести і дригаємо членами свого тіла, як паралітики. І за нас починають політику робити наші історичні вороги — Москалі і Поляки», — писав український посол у Відні В. Липинський у листі до міністра закордонних справ від 27 травня 1919 р.⁵⁷ Він убачав єдиний шлях до порятунку в негайному союзі з росіянами для відновлення федеративної Росії. Подібні пропозиції дедалі частіше лунали також з боку В. Панейка та інших галичан — членів делегації УНР в Парижі.

30 травня голова делегації Г. Сидоренко направив на ім'я Ж. Клемансо офіційну ноту з приводу розгляду Антантою питання про визнання адмірала Колчака. «Приймаючи до уваги, що політичні російські кола не відмовились від думки про відновлення колишньої Росії, Українська делегація доводить до відома Вищої Ради, що визнання Російської держави, якою вона б не була, не відноситься до теренів України, на якому Український народ організував свою незалежну державу з законним урядом і що він вирішив захищати усіма силами свою незалежність та суверенність», — ішлося в ноті⁵⁸. Різкість та зверхній тон, який обрав Г. Сидоренко, навряд чи були доречними у ситуації, яка і без того складалась не на користь українців. Вища Рада Антанти проігнорувала це звернення. Саме у цей час союзники остаточно визначили своє ставлення до білогвардійського уряду О. Колчака. «Ми хочемо лише сильної Росії. Ми не хочемо припуститися помилки з роздрібненням Росії», — заявив міністр закордонних справ С. Пішон у французькому парламенті 11 червня 1919 р.⁵⁹ Під час бурхливого обговорення цієї заяви прихильники визнання незалежності України залишились у меншості, більшість депутатів підтримала позицію Пішона. У Лондоні також прийняли рішення про підтримку в Росії передусім білого руху. 11 червня один із керівників зовнішньополітичного відомства лорд Керзон писав мініс-

трові закордонних справ Д. Балфору про можливість англійського контролю над Україною, оскільки вона визначалась як сфера політичних впливів Денікіна, якому Великобританія усіляко допомагала⁶⁰. До речі, 12 червня генерал Денікін визнав Колчака «Верховним правителем Російської держави» і «Верховним головнокомандуючим російських армій»⁶¹. Це сприяло досягненню внутрішньої єдності та консолідації у таборі російського білого руху. Справа залишалася лише за міжнародним визнанням — проте й воно не примусило на себе довго чекати. 13 червня Вища Рада Антанти відправила до Омська, столиці Колчака, телеграму, в якій повідомляла, що «союзники щасливі, що загальний тон відповіді генерала Колчака і її основні положення перебувають у відповідності з їхніми пропозиціями. Відповідь містить задовольняючі їх запевнення про свободу, мир та самоуправління російського народу і його сусідів. Тому вони готові надати адміралові та тим, хто приєднається до нього, допомогу, про яку йшлося в попередньому повідомленні»⁶².

Таким чином, Антанта фактично визнала білогвардійський режим О. Колчака майбутньою всеросійською владою. Право ж неросійських народів колишньої імперії на самовизначення, за винятком поляків й фінів, було проігнороване. «Автономний розвиток має бути забезпечений всередині кордонів відновленої Російської держави з відповідними гарантіями прав національностей, але без загрози суверенності і єдності Росії», — так інтерпретував позицію свого уряду російський представник у Вашингтоні Б. Бахметьєв⁶³. Серед делегацій держав-лімітрофів у Парижі рішення союзників про визнання Колчака викликало розпач та протести, в російських дипломатичних колах — ентузіазм і піднесення. Серед діячів РПНаради поширювалось прагнення до «контрнаступу» на націоналів. «Нам слід особливо закріпити перед державами наше тлумачення пункту про національності в розумінні визнання союзниками принципу єдності Росії», — писав у ці дні С. Сазонов, один із керівників наради, прем'єр-міністрові колчаківського уряду П. Вологодському⁶⁴.

16 червня 1919 р. Г. Сидоренко знову направив голові Паризької мирної конференції дипломатичну ноту, у якій указав на цілковите замовчання союзниками та Колчаком «українського питання». Висловлювався протест з приводу того, що «незважаючи на виявлену волю українського народу, а та-

кож і інших народів, держави Антанти санкціонують в якості уряду всієї Росії уряд Колчака, суто великоросійський, за його конструкцією та характером»⁶⁵. Наприкінці містилося прохання негайно визнати Україну незалежною державою і надати армії УНР допомогу, необхідну для успішної боротьби проти більшовизму. Ця нота, як і попередні, залишилась без відповіді. Проте вже наступного дня Г. Сидоренко від імені української делегації підписав разом з представниками Латвії, Азербайджану, Естонії, Грузії та інших держав-лімітрофів декларацію з протестом проти визнання Антантою Колчака та проханням надати можливість населенню національних регіонів Росії визначити своє майбутнє шляхом вільного волевиявлення⁶⁶. 18 червня декларацію вручили президентові США В. Вільсону, як головному творцеві принципу національного самовизначення. Того ж дня українська делегація направила Паризькій мирній конференції повторну ноту з протестом проти визнання Антантою Колчака⁶⁷. Проте жодних наслідків ці заходи не дали. Лише англійські представники в Парижі неофіційно повідомили Г. Сидоренка, що «коли експеримент відбудови Росії не вдасться, тоді визнаємо вас», попередивши про можливу довготривалість «експерименту», незалежно від його наслідків⁶⁸.

Отже, Антанта остаточно зробила ставку на підтримку російського білого руху. Україна трактувалася як складова частина Російської держави, тож ні про який принцип самовизначення тут уже не йшлося. Це фактично означало поразку українського національно-визвольного руху на міжнародній арені.

Як же сприйняли ці події у міністерстві закордонних справ УНР? Адже заходи Г. Сидоренка здійснювались з власної ініціативи, без відповідних розпоряджень зовнішньополітичного відомства України. Втім, останнє являло собою у травні — червні 1919 р. досить цікаве явище. Річ у тім, що в умовах постійних бойових дій і пов'язаних із цим переїздів, евакуацій тощо урядовий апарат УНР зазнав певних скорочень, що не могло не позначитись незадовільно на ефективності його роботи. Міністерство закордонних справ не було винятком — проте ще на початку травня 1919 р. його залишив... сам міністр, В. Темницький. Він вирушив у кількомісячну поїздку до країн Західної й Центральної Європи для перевірки та здійснення керівництва діяльністю української дипломатії за кордоном. У цій поїздки В. Темницького супроводжували лише найближчі співробітни-

ки. Тимчасово виконувати його обов'язки в уряді було доручено міністрові юстиції А. Ливицькому. Як і будь-який «тимчасово виконуючий обов'язки», А. Ливицький слабо розбирався в питаннях зовнішньої політики, що не належали до його компетенції, і тим більше з якими він зіткнувся вперше. Голова Директорії УНР Головний отаман С. Петлюра у цей час був цілковито поглинений збройною боротьбою проти більшовиків і питаннями закордонної політики майже не займався. Тож міністерство закордонних справ у цей важливий момент залишилось фактично без повноцінного керівництва.

Визнання Антантою уряду Колчака як майбутньої всеросійської влади застало В. Темницького у Відні. На жаль, нам не вдалося віднайти дані, які свідчили хоча б про якусь реакцію українського міністра закордонних справ на цю важливу подію міжнародного життя, що безпосередньо стосувалася й України. 18–22 червня 1919 р. у Відні відбулась скликана В. Темницьким нарада голів закордонних дипломатичних представництв УНР. Очевидно, з огляду на вузьке коло учасників наради (зі складу паризької місії був лише радник С. Томашівський), питання, пов'язані з визнанням Колчака Антантою та відповідними змінами на міжнародній арені, практично не розглядалися. Натомість обговорювалися перспективи подальшої дипломатичної роботи в країнах Європи, особливо у Німеччині. Останнє, до речі, навряд чи могло посприяти налагодженню відносин з державами Антанти, які в силу зрозумілих причин українсько-німецької співпраці. У той час як представник УНР у Відні барон М. Василько намагався переконати американських дипломатів у відсутності в Україні прагнення до зближення з Берліном, очолена В. Темницьким нарада не знайшла нічого кращого, крім як наголосити на важливості відносин з Німеччиною, що визначалась як «природний союзник» України⁶⁹. Звичайно, це не залишилось таємницею для дипломатів Антанти і було розцінено ними як ще один доказ того, що увесь український рух є інспірованою з Берліну інтригою. Проте навіть після наради В. Темницький не віддав Г. Сидоренкові жодних розпоряджень, які б визначали лінію поведінки української делегації на мирній конференції з урахуванням останніх змін міжнародних реалій.

Очевидно, не відразу зрозуміли значення останніх подій і у Кам'янці-Подільському, тимчасовій столиці УНР. Лише 22 чер-

вня, під час засідання уряду, виконуючий обов'язки міністра закордонних справ А. Лівіцький зробив доповідь про проект ноти до держав світу у зв'язку з визнанням Антантою Колчака⁷⁰. Всім міністрам пропонувалося до 25 червня висловити свої думки з цього приводу. Втім, вже 24 червня А. Лівіцький зачитав на урядовому засіданні вироблений проект ноти. Його ухвалили і доручили розіслати державам світу⁷¹. Ще декілька днів пішло на різноманітні бюрократичні нюанси, зволікання і затягування. Взагалі, схоже, що Рада народних міністрів УНР так до кінця і не збагнула значення та можливі наслідки визнання державами Заходу режиму Колчака всеросійською владою. В умовах, коли ситуація на міжнародній арені ставала дедалі несприятливішою для Української держави, кожне урядове засідання мало б розпочинатись з доповідей міністерства закордонних справ — але натомість про зовнішньополітичну ситуацію з невідомих причин воліли не згадувати. Тільки 27 червня голова уряду УНР Б. Мартос направив Г. Сидоренкові остаточно вироблений текст урядової ноти, яку той одразу ж передав мирній конференції. «...На превеликий жаль і на диво демократії всього світу, Антанта, вважаючи на наклепи ворогів України, російських та польських імперіалістів, затягує справу визнання суверенних прав Українського Народу і тим чинить йому великі перешкоди в боротьбі з російськими більшовиками. Представники великоросійської реакції і виразники ідеї механічного об'єднання всіх народів колишньої Російської імперії провадять жорстоку боротьбу проти переведення в життя великих принципів самовизначення народів, проголошених Президентом Вільсоном...» — повідомлялося у ноті⁷². Досить різка за своїм стилем, нота містила протест проти підтримки Антантою Польщі і Румунії та прохання про негайне визнання суверенітету УНР. Проте її також спіткала доля всіх попередніх нот і звернень, так і не розглянутих Паризькою мирною конференцією.

Г. Сидоренко все ще сподівався на підтримку українських домагань з боку США. Та несподівано 25 червня 1919 р. Вища Рада держав Антанти дала дозвіл Польщі повністю окупувати Галичину, для охорони краю від «більшовицьких банд»⁷³. Таким чином, Антанта остаточно продемонструвала небажання будь яким чином підтримувати український національно-визвольний рух. Провідні західні держави — Франція, Англія

та Америка — зробили ставку на відбудову «великої Росії» та «великої Польщі». Сподівання українських дипломатів знайти підтримку США виявилися марними. 30 червня 1919 р. держсекретар США Р. Лансінг заявив українським представникам, що «США не визнають незалежності України навіть тимчасово, аж поки українська делегація не досягне відповідної угоди з адміралом Колчаком»⁷⁴. Р. Лансінг категорично наполягав на тому, що уряд УНР має визнати адмірала О. Колчака (якому на цей час підпорядкувались усі інші вожді російського білого руху) верховним правителем і вождем усіх антибільшовицьких армій. Проте і в цьому разі Україна мала увійти до складу Росії. На всі протести українських дипломатів Р. Лансінг цинічно відповів, що право народів на самовизначення означає для українців можливість вибрати між польською та російською окупацією⁷⁵.

Отже, наприкінці червня 1919 р. остаточно визначилася позиція держав Антанти в «українському питанні» — вона зводилася до невизнання української держави. Українські землі мали бути поділені між майбутньою небільшовицькою Росією та відродженою Польщею. У цей же час, між іншим, відмовились від претензій на Галичину російські дипломатичні кола. В. Маклаков, викликаний на засідання комісії з польських справ при Вищій Раді Антанти, заявив, що подальшу долю Галичини має визначити організоване волевиявлення місцевого населення⁷⁶. Звичайно, ці побажання не були враховані, проте зняття росіянами своїх територіальних претензій щодо Галичини значно полегшувало Варшаві приєднання цього регіону до Польської держави.

Заява Р. Лансінга справила приголомшуюче враження на українських дипломатів, які сподівалися на справедливе задоволення своїх вимог, згідно з проголошеним Антантою правом народів на самовизначення. Наприкінці червня 1919 р. президент США В. Вільсон, від'їжджаючи з Парижа на батьківщину, надіслав Г. Сидоренкові листа, у якому писав, що доля українського народу його глибоко хвилює і він продовжуватиме працювати над цим питанням в Америці⁷⁷. За ситуації, що склалася, це скоріше нагадувало знущення. На знак протесту українські представники в Парижі збиралися навіть від'їхати до України, але проти цієї ідеї виступив голова делегації Г. Сидоренко, який ще вірив у можливість зарадити становищу⁷⁸.

Українські дипломати марно намагалися знайти вихід з безнадійної вже ситуації. На початку липня 1919 р. у дипломатичних колах УНР почали з'являтися проекти, автори яких пропонували визнати федерацію України з небільшовицькою Росією⁷⁹. Це, на їхню думку, відкрило б перед урядом УНР перспективи визнання на міжнародній арені та можливості отримання значної матеріальної й військово-технічної допомоги від Антанти. Подекуди пропонувалося навіть розірвати з ідеєю федерації відразу ж після зміцнення української державності. Серед тих, хто підтримав ідею федерації, були й досить впливові українські діячі, такі, як відомий учений й політик М. Грушевський, що перебував у цей час в еміграції у Парижі й Відні, представник УНР у Чехословаччині М. Славінський та ін.⁸⁰ Проте зовсім іншу позицію з цього приводу зайняв міністр закордонних справ В. Темницький, що висловився категорично проти будь-яких поступок у справі незалежності України. Відстоювати українську державність В. Темницький був готовий навіть у союзі з більшовиками. На початку липня 1919 р., відразу ж після обміну думками зі своїми співробітниками, Темницький відправив до Кам'янця-Подільського військового старшину Индишевського, що мав повідомити уряд УНР про останні події — заяву Р. Лансінга та дозвіл Антанти на окупацію Галичини Польщею. Индишевський віз із собою звіти й доповіді українських дипломатичних представництв у Відні й Празі, а також листи В. Темницького, що містили аналіз міжнародної ситуації. Під свіжими враженнями останніх подій В. Темницький пропонував українському урядові розірвати відносини з державами Антанти, відкликати з них дипломатичні місії і порозумітися з більшовицькою Москвою. Він висловився за необхідність створення Східноєвропейського союзу соціалістичних республік (СРСР) на противагу силам «західної реакції»⁸¹. На таку можливість його, зокрема, надихав приклад радянської Угорщини, керівники якої також співчували подібним ідеям.

Як це не дивно, але серед паперів, відправлених В. Темницьким до Кам'янця-Подільського, не було звіту від делегації УНР в Парижі. І не випадково — невдачі української справи на міжнародній арені В. Темницький розцінив як результат незадовільної роботи паризької делегації УНР взагалі та особистих прорахунків її голови Г. Сидоренка зокрема. Тож делегацію було позбавлено можливості представити урядові своє

бачення подій. Утім, якраз з приводу цього останнього одностайності серед її членів не було. Г. Сидоренко вважав попередній зовнішньополітичний курс правильним. З цим категорично не погоджувалися А. Марголін і О. Шульгин, що відстоювали думку про необхідність переговорів з представниками Колчака й Денікіна про федерацію з Росією⁸². До них приєднався голова галицької частини делегації В. Панейко. Інші представники Галичини у складі делегації, М. Лозинський та полковник Д. Вітовський схилилися, в разі неможливості, продовжувати боротьбу своїми силами, до союзу з більшовиками⁸³. Ще один галицький делегат, С. Томашівський, узагалі виявляв інтерес здебільшого лише до справ Галичини⁸⁴. Тож про єдність думок серед українських представників у Парижі говорити було важко. Проте Г. Сидоренко все ж вважав за потрібне довести до відома уряду УНР свою точку зору. 7 липня за його дорученням полковник Д. Вітовський виїхав з Парижа до Берліна, щоб звідити дістатись до Кам'янця-Подільського⁸⁵. Він мав передати голові Директорії УНР С. Петлюрі усне повідомлення та письмові звіти про роботу делегації. Проте, Д. Вітовському не судилося виконати це доручення, як і побачити сина, що народився в день його від'їзду з Парижа, — коли з'ясувалось, що справа переїзду через Румунію затягується на кілька тижнів, він вирішив дістатися до Кам'янця літаком. 4 серпня 1919 р. літак, на борту якого перебував полковник, зазнав авіакатастрофи над Верхньою Сілезією; всі члени екіпажу та пасажери загинули. Так трагічно обірвався життєвий шлях Д. Вітовського, одного з найвидатніших борців за українську соборну державу⁸⁶.

Не чекаючи на вказівки з Кам'янця-Подільського, українська делегація в Парижі направила 10 липня мирній конференції заяву, у якій висловила протест проти окупації України російсько-білогвардійськими військами Денікіна, що розцінювалося як замах на незалежність та цілісність України⁸⁷. Але й цього разу заява залишилася без відповіді.

У Кам'янці-Подільському звістки, що їх привіз із Відня Індишевський, викликали неабияке пригноблення. 8 липня уряд на своєму засіданні заслухав тимчасово виконуючого обов'язки міністра закордонних справ А. Ливицького, який оприлюднив зміст надісланих В. Темницьким повідомлень. Міністри ухвалили «інформацію прийняти до відома» та провести найближчим часом спільну з урядом ЗУНР нараду для обговорення ситуа-

ції⁸⁸. Проте приховати за сухими рядками постанов приголомшення та деморалізацію українському керівництву не вдалось. «Українська справа з міжнародного боку остаточно провалилася, як і треба було сподіватися. Антанта визнала єдину неділиму Росію (навіть без федерації)... Галичину віддано полякам цілком по Збруч... У зв'язку з цим в урядових колах повний конфуз. Так що з Антантою (мається на увазі, з орієнтацією на Антанту. — М. К.) покінчено», — так описував очевидець настроїв у Кам'янці-Подільському в цей час⁸⁹. Український політичний табір охопило глибоке розчарування та зневіра в можливості відстояти незалежність України на міжнародній арені. До ідеї союзу з російськими білогвардійцями українські політики поставились украй скептично. Лише окремі політичні угруповання висловили готовність до такого розвитку подій. Так, провід Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) несподівано заявив у пресі, що партія «ніколи не відкидала і не відкидає» можливості федерації з Росією, за умови визнання за українським народом права на повагу до нього, розвиток власної культури тощо⁹⁰. Проте в цілому суспільство та політичні партії негативно сприйняли таку перспективу. Федерація з Росією і підпорядкування російським білогвардійцям було для українського уряду цілком неприйнятним. А проте висловлені В. Темницьким пропозиції щодо союзу з більшовиками також не знайшли підтримки серед урядових кіл. Керівництво УНР прагнуло зберегти вірність демократичним цінностям та ідеї державної незалежності України.

11 липня Рада народних міністрів УНР знову заслухала доповідь А. Лівіцького «про закордонну політику»⁹¹. Після обговорення міністри обмежились традиційним «прийняти до відома». Щоправда, назріла потреба діяти була надто очевидною. Наступного дня відбулось окреме засідання уряду, присвячене подальшим перспективам української визвольної боротьби на міжнародній арені. Довго шукати винних за невдачі не довелося. А. Лівіцький запропонував відкликати місію Г. Сидоренка у повному складі «для особистого доповіді про діяльність у місії і про відношення мирової конференції до Уряду УНР»⁹². Уряд схвалив це рішення і... більше доповідями про міжнародне становище А. Лівіцький його не турбував. Схоже, що міністри полегшено зітхнули і вирішили не повертатися до цього складного питання, вважаючи свій обов'язок виконаним.

У цей час про останні події на міжнародній арені дізналось і керівництво ЗУНР. 12 липня міжсоюзницька військова місія у Варшаві через польське командування повідомила державний центр ЗУНР про постанову Вищої Ради Антанти від 25 червня 1919 р.⁹³ Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич намагався через свого представника у Парижі В. Панейка протестувати проти цього рішення, але безуспішно.

Неможливість обмежитися лише кадровими змінами у кризовій ситуації, що склалася, розумів Головний отаман С. Петлюра. За його дорученням командування армії УНР спішно приступило до розгляду і вироблення можливих проектів військової співпраці з Денікіним. Оскільки на цей час білогвардійські війська вже просувалися вглиб Лівобережної України, завдаючи поразок більшовикам, штаб армії УНР запропонував провести демаркаційну смугу між українською та білогвардійською арміями вздовж русла Дніпра до Кременчука й далі за лінією Кременчук—Ромни—Конотоп—Новгород-Сіверський⁹⁴. Не зволікаючи, С. Петлюра повідомив про цей план військові представництва УНР за кордоном, доручивши ознайомити з ним дипломатів Антанти і ЗСПР. Уже 15 липня український військовий агент у Румунії полковник А. Стрижевський зустрівся в Бухаресті з представником ЗСПР генералом А. Геруа, якого повідомив про готовність українського уряду узгоджувати з білогвардійцями операції своїх військ проти більшовиків і навіть підпорядкуватися Денікіну у військовому відношенні⁹⁵. Натомість денікінському керівництву пропонувалось відкласти вирішення питання про майбутній державний устрій України й Росії до майбутньої перемоги над більшовиками. Але білогвардійські представники досить скептично поставились до можливостей такої співпраці. Військові сили УНР, затиснуті більшовиками у південно-західному кутку Поділля, здавались росіянам надто незначними у порівнянні з багатотисячними арміями ЗСПР, що 3 липня 1919 р., згідно з директивою А. Денікіна, розгорнули «похід на Москву». Гучні перемоги створювали ореол непереможності білогвардійським військам та їх вождеві, що, здавалось, не потребував союзників.

Головним лейтмотивом багатьох заходів, ужитих С. Петлюрою у ці липневі дні, були спроби знайти підтримку на міжнародній арені, щоб зарадити катастрофічному становищу української справи. Для цього намагалися заручитися навіть під-

тримкою єврейських кіл. «Тепер оприділюється судьба всіх народів і вона знаходиться в руках 4 осіб, котрі собою уявляють Антанту, — заявив Головний отаман на зустрічі з делегацією представників єврейського населення 17 липня 1919 р. — У єврейських колах є можливість увійти в відносини з Західною Європою, ви можете сказати, що ви йдете разом з Україною і добиваєтеся признання самостійності України»⁹⁶. Але ця пропозиція не знайшла відгуку серед представників єврейської національної меншини. Зарадити становищу українців не міг ніхто, окрім них самих.

Невдачі на міжнародній арені збіглися в часі з військовими успіхами армії УНР. До того ж, у середині липня 1919 р. на Поділля перейшла 50-тисячна Українська Галицька армія (УГА), витіснена поляками з Галичини. І хоча між урядом УНР та західноукраїнським керівництвом на чолі з диктатором Є. Петрушевичем існували певні тертя, галицькі війська відразу ж вступили в бойові дії проти більшовиків, підпорядкувавшись Головному отаманові С. Петлюрі. Це остаточно схилило чашу військових успіхів на бік української армії, що завдала більшовицьким військам наприкінці липня 1919 р. низку відчутних поразок. Тож С. Петлюра та уряд УНР вирішили зосередитись передусім на організації успішного військового наступу проти більшовиків. Звільнивши Україну від більшовицького панування та маючи в своєму розпорядженні значну збройну силу, керівництво УНР могло розраховувати на зміну ставлення до нього західноєвропейських держав. Адже саме завдяки подібним чинникам Антанта рахувалась з російським білим рухом. «Найбільше значення має сила і тепер англійська думка найбільше приваблена Денікіном, про котрого кажуть, що він з 5000 війська потрапив скласти 300 000 армію», — писав з Лондона у ці дні голова місії УНР М. Стаховський⁹⁷. Таким чином, військові успіхи розглядалися як необхідна передумова будь-яких подальших зовнішньополітичних акцій. Не відмовляючись від ідеї суто військової співпраці з Денікіним, український уряд повідомив закордонні представництва про незмінність свого політичного курсу, спрямованого на відстоювання незалежності Української держави. «Правительство непохитно стоїть за суверенність та самостійність України, — повідомляв міністр закордонних справ В. Темницький 18 липня делегацію УНР у Парижі. — Всякі балачки, буцім правительство готове

робити якісь концесії (кроки. — М. К.) в сторону федеративної Росії, не мають найменшого ґрунту»⁹⁸.

Проте, крім подібних повідомлень загального характеру, українські дипломати не отримали жодних детальних вказівок про подальшу стратегію їхньої діяльності. Очевидно, керівництво УНР вирішило, що звільнення Г. Сидоренка з посади голови паризької місії цілком достатньо, щоб поліпшити становище України на міжнародній арені. Новим головою делегації УНР на Паризькій мирній конференції став 16 липня український посол у Ватикані граф М. Тишкевич⁹⁹. «Не хочу таїти перед Вами, що переходите на дуже трудне і відповідальне становище, але в тім і є доказ, що наше Правительство вірить і надіється, що Ви, пане графе, схочете і потрафите так повести нашу справу, аби наші бажання, устремління і домагання стали реальною дійсністю», — писав графу Тишкевичу А. Ливицький у листі від 20 липня 1919 р.¹⁰⁰ Втім, М. Тишкевичу не вдалося здійснити поставлені перед ним завдання, його діяльність розпочалася з численних конфліктів зі своїми співробітниками, що паралізувало роботу представництва. Як зазначали згодом у колективній доповідній записці члени делегації УНР у Парижі, з приїздом М. Тишкевича до Парижа делегація «не тільки не поширила своїх впливів поміж дипломатичним представництвом великих та малих держав, не тільки не покращила якість праці, не тільки українська справа не придбала собі нових впливових прихильників та друзів поміж тими керуючими колами, які нині претендують вирішувати долю майже цілого світу, а навпаки, мусимо з жалем констатувати, що розмах праці делегації значно зменшився, творча енергія її членів поволі почала підупадати і замість цього розпочалися в делегації ще більші внутрішні непорозуміння, ніж то було раніше...»¹⁰¹.

Активність української дипломатії на міжнародній арені справді почала спадати. 29 липня 1919 р. В. Темницький ще надіслав на ім'я голови Паризької мирної конференції Ж. Клемансо заяву з протестом проти рішення Вищої Ради Антанти від 25 червня про дозвіл польським військом тимчасово окупувати Галичину¹⁰². У заяві український міністр, сам галичанин за походженням, довго і детально розповідав про несправедливість такого рішення, історичні передумови постанови і боротьби ЗУНР тощо. Як і слід було чекати, протест залишився без відповіді. У той же час паризька делегація УНР направила

мирній конференції 7 серпня чергову ноту, у якій протестувала проти режиму національного поневолення, що встановлюють білогвардійці на захоплених ними теренах України¹⁰³. Оскільки цю ноту також було залишено без уваги, українські представники нарешті припинили бомбардувати мирну конференцію заявами і протестами, жоден з яких упродовж кількох місяців практично не було розглянуто Вищою Радою Антанти. Це цілком очевидне марнування часу і зусиль фактично нічого не принесло урядам УНР та ЗУНР, окрім, до речі, досить жорсткої критики з боку лівої опозиції¹⁰⁴.

Щоправда, певну зацікавленість якщо не у визнанні УНР, то в налагодженні українсько-білогвардійської співпраці продовжувала зберігати Великобританія. У липні 1919 р. королівське міністерство закордонних справ повідомило департамент військової розвідки про готовність допомагати УНР, оскільки українська армія бореться проти більшовиків¹⁰⁵. Отримавши відомості про приєднання до армії УНР Галицької армії та про військові успіхи українських частин, можливість альянсу Денікін—Петлюра почали зважувати і керівники зовнішньополітичного відомства Франції. На бажаність такого розвитку подій вказав на початку серпня 1919 р. українському представникові А. Галіпу французький міністр закордонних справ С. Пішон¹⁰⁶. Проте ініціативу в цій справі спробували взяти до своїх рук англійці. 4 серпня представники делегації Великобританії на Паризькій мирній конференції поінформували члена української місії А. Марголіна про бажаність військового союзу між Денікіним та урядом УНР для спільної боротьби проти більшовиків. Марголіну, як він занотував у своєму записнику, дали зрозуміти, що «Англії, не дивлячись на таке її бажання, незручно одверто втручатися в цю справу і що нам треба по своїй ініціативі почати розмови, а вже після буде можливість для Англії нам допомагати»¹⁰⁷. Дипломатичній місії УНР у Лондоні також досить прозоро натякнули на бажаність українсько-білогвардійського союзу. Ось як підсумував зміст подібних розмов член української місії у Великобританії М. Меленевський у листі до міністра В. Темницького: «Можливість компромісу з москалями за ціну *фактичного* (виділено автором. — М. К.) признання нашої влади на Україні. Є вигляди, що при принциповій нашій згоді на такий компроміс, Англія виступить посередником між нами й москалями і, коли москалі не йтимуть на уступки, тоді це бу-

де в очах Англії компрометувати москалів, а не нас. При певній грі можна багато політично виграти, а ще більше мілітарно, бо це потягнуло б же за собою визнання нас воєнними союзниками, значення окремого українського фронту і уділення нам технічно-військової допомоги. Це ж свого боку настільки зміцнило б наше становище на Україні, що ми могли б потім диктувати москалям, що самі хочемо, і коли б вони упирались, то і зовсім з ними зірвати. Розуміється... це справа тонка, розпочинати її треба дуже обережно і не розкривати своїх карт»¹⁰⁸.

Чим пояснювалася така раптова зміна політики Антанти щодо України, саме право на існування якої ще нещодавно заперечувалося? Головною причиною були, звичайно, військові успіхи української армії. Наприкінці липня 1919 р. з'єднання армії УНР та УГА, що разом налічували тепер до 85 000 бійців, звільнили від більшовиків значну частину Поділля, завдавши ворогові важких втрат і готувались розгорнути загальний наступ на Правобережній Україні. Це була значна військова сила, ігнорувати надалі яку було неможливо. Саме тому дипломатія провідних держав Атланти виступила на початку серпня 1919 р. з ідеєю військової співпраці Петлюри з Денікіним, що однак жодним чином не пов'язувалося з можливістю визнання України на міжнародній арені.

Втім, керівники українського зовнішньополітичного відомства чомусь не спромоглися відреагувати навіть на такі зміни в позиції Антанти. Нам не вдалося знайти в архівах жодного документа, що свідчив хоча б про мінімальний інтерес до ситуації за кордоном з боку А. Лівіцького у серпні 1919 р. У Кам'янці-Подільському перестали приділяти належну увагу західноєвропейським справам саме тоді, коли держави Антанти чи не вперше всерйоз почали зважувати можливість участі УНР в антибільшовицькій коаліції. Замість того, щоб спробувати домогтися вигідних для себе умов цієї участі, український уряд віддав перевагу пасивній вичікувальній позиції. До речі, нічого не зробив у цій справі і В. Темницький. Скликаним у Карлсбаді 6–14 серпня 1919 р. друга нарада українських дипломатів лише відзначила незначну прихильність Великобританії до УНР¹⁰⁹. Налаштований досить песимістично щодо внутрішньої ситуації в Україні, В. Темницький на нараді головним чином намагався переконати присутніх у доцільності союзу з більшовиками. Він навіть поширював твердження про

те, що цю думку начебто поділяє диктатор ЗУНР Є. Петрушевич¹¹⁰. Проте більшість дипломатів на чолі з послом у Німеччині М. Поршем виступила проти подібних геополітичних конструкцій. Натомість В. Темницький відхилив резонну в цілому пропозицію М. Порша створити Закордонну Експозитуру, що за умов відриву від центру могла б узяти на себе координацію роботи дипломатичних представництв УНР¹¹¹. У цілому ж нарада не призвела до якихось практичних рішень чи наслідків. Заклики до союзу з більшовиками, що лунали з вуст міністра закордонних справ УНР, на тлі падіння радянської влади в Угорщині, зміцнення позицій демократичних партій у Західній Європі та успіхів антибільшовицьких сил у Росії виглядали як нерозуміння нової ситуації, що складалась на міжнародній арені.

Проте остаточне вирішення питання про участь УНР в антибільшовицькій коаліції, яку наприкінці літа 1919 р. намагалась створити дипломатія Антанти, залежало від позиції головного її учасника — російських білогвардійців. Відносини ж між урядом УНР та керівництвом ЗСПР продовжували перебувати на стадії взаємної ворожості, долати яку, схоже, жодна зі сторін не збиралася. Український уряд у цей час планував власними силами очистити від більшовиків Правобережжя. При цьому важливо було випередити просування білогвардійців. Темпи ж наступу військ Денікіна з липня 1919 р. значно прискорились. Завдавши більшовикам низку поразок, білогвардійці перейшли у рішучий наступ на центральні регіони Росії. Вони також захопили значну частину Лівобережної України. Як уже згадувалось, 3 липня 1919 р. головнокомандуючий ЗСПР генерал А. Денікін віддав директиву своїм арміям про наступ на Москву. При цьому білогвардійські з'єднання мали вийти на лінії Дніпра та Десни, зайняти Київ, а також захопити чорноморське узбережжя України¹¹². Таким чином, українські війська переможно просувались із Поділля на схід, а білогвардійці, женучи більшовиків, рухались фактично їм назустріч — і ставало очевидним, що обидві армії незабаром зустрінуться.

Хоча українські політики і не вірили в можливість порозуміння з Денікіним, військовики не заперечували принципово проти такого варіанту розвитку подій. У штабі армії УНР наприкінці липня 1919 р. було остаточено розроблено план військової співпраці з білогвардійцями. На думку головних авторів

цього плану, начальника 1-ї (оперативної) управи штабу армії генерала В. Сінклера та його помічника полковника М. Капустянського, успіх збройної боротьби проти більшовиків залежав від скоординованості зусиль усіх антибільшовицьких сил на теренах колишньої Російської імперії. Пропонувалося чітко розмежувати район дій кожної з них. Так, для операцій української армії мало бути відведено Правобережну Україну включно з Києвом. Це забезпечувало б ліве крило російсько-білогвардійських військ генерала А. Денікіна, що мали зайняти Лівобережжя, та дало б їм змогу повністю зосередитись на напрямку Харків—Курськ—Орел, ведучи наступ на Москву. Водночас планувалося, що активні бойові дії проти більшовиків розпочне Польща¹¹³. Така схема мала забезпечити ефективність та успіх військових операцій сил антибільшовицької коаліції.

Цей план, всупереч вимогам Антанти, не передбачав підпорядкування українських військ білогвардійському командуванню. Уряд УНР вважав це геть неприйнятним. Тож керівництво військовими операціями українці пропонували передати Антанті, мотивуючи це тим, що більшовизм є явищем світового масштабу.

30 липня 1919 р. у штабі армії УНР відбулась нарада, на якій було ухвалено остаточний проект спільних операцій антибільшовицьких сил. На нараді були присутні члени військової місії держав Антанти, що перебувала у цей час в Кам'янці-Подільському¹¹⁴. Українське командування запропонувало цей план на розгляд представників Антанти, які в свою чергу мали довести його до відома керівництва ЗСПР. «Головний отаман і українське командування сподівалися, що Антанта і Денікін досить зорієнтувалися в стратегічно-політичній ситуації, взяли на увагу наслідки Великої війни і революції, — зазначав згодом М. Капустянський. — Тому командування мало надію, що Українську армію буде вжито, як активний чинник у боротьбі на протибольшевицькому фронті, а Лівобережжя і Правобережжя — як базу для наступу»¹¹⁵.

Не чекаючи результатів обговорення цього проекту, 2 серпня 1919 р. армія УНР та УГА, що нараховували разом 85 000 бійців, перейшли у рішучий наступ проти більшовиків на Правобережжі. Кінцевою метою українських військ було здобуття Києва та Одеси. Отже, український уряд прагнув на момент повно-

го очищення України від більшовиків зайняти якомога більші терени країни.

У той же час фронт денікінських Збройних Сил Півдня Росії невпинно розтягувався на захід, наближаючись до району операцій української армії. Необхідність визначення умов українсько-білогвардійської співпраці у зв'язку з цим ставала дедалі актуальнішою. Голова надзвичайної військової місії УНР в Румунії генерал барон С. Дельвіг через білогвардійського представника в Бухаресті генерала А. Геруа передав вироблений українським командуванням план до ставки головнокомандування ЗСПР, де його мав розглянути А. Денікін.

Від позиції генерала Денікіна фактично і залежала подальша доля цього проекту. Незважаючи на те, що прийняття українських пропозицій означало для білих вождів визнання де-факто уряду УНР, що докорінно суперечило їхній ідеології, єдності думок з цього приводу серед них не було. Якраз у цей час окремі білогвардійські воєначальники, зокрема й командуючий Кавказькою армією генерал барон П. Врангель, критикували розтягування фронту ЗСПР на захід, виступаючи за сконцентрований наступ на Москву¹¹⁶. Також лунали пропозиції прийняти запропонований українцями план, а після здобуття Москви розпочати війну проти армії УНР — до такої думки схилився, наприклад, генерал А. Геруа¹¹⁷. Разом з тим ідею спільних операцій усіх антибільшовицьких сил підтримували, як уже зазначалось, провідні держави Антанти — Франція та Англія. Представники правлячих кіл цих держав висловились за порозуміння між російським білим рухом та українцями, що мало сприяти успішній боротьбі проти більшовиків.

Проте у А. Денікіна була власна думка з цього приводу. «Які ж перспективи відкривав перед нами союз з Петлюрою? Він потягнув би за собою передачу долі краю і нашого запілля до рук уряду, глибоко і органічно нам ворожого, що вже призвів одного разу (взимку 1918—1919 років) до анархії в усій Україні; до рук армії, що показала свою цілковиту небоєздатність у боротьбі з більшовиками, — згадував головнокомандуючий ЗСПР. — Не було жодних сумнівів, що ніяких інших завдань, окрім опанування Україною, петлюрівський уряд не переслідував і що при першій же значній нагоді... українські багнети буде повернуто проти нас. Якщо лише сама армія не розбилася б передчасно, як це мало місце на початку року, на низку знач-

них повстанських банд, паралізуючи остаточно наше запілля. Надавати величезні матеріальні та людські ресурси Правобережній Малоросії Петлюрі... озброювати і постачати його армію руками союзників уявлялось щонайменше безглуздом. Нарешті, йти разом з Петлюрою, що прагнув домогтися відторгнення від Росії України і Новоросії, означало б розірвати з ідеєю єдиної, неподільної Росії — ідеєю, що глибоко вкорінилася у свідомості вождів і армії, і тим посіяти в її лавах небезпечне замішання»¹¹⁸.

Денікінське керівництво поінформувало представників держав Антанти про неможливість будь-якої співпраці ЗСПР з армією УНР. Білогвардійці були готові розглядати можливість цілковитого підпорядкування українських військ своєму головнокомандуванню, проте про союз з ними не могло бути й мови. Така категоричність генерала Денікіна справила вплив і на позицію Антанти в цьому питанні. 15 серпня міністр закордонних справ Великобританії лорд А. Балфур повідомив свого заступника лорда Д. Керзона про небажаність будь-яких зв'язків з армією УНР¹¹⁹. Подібними були розпорядження і міністерства закордонних справ Франції. Щоправда, з Кам'янця-Подільського так і не було відкликано французьке «військове бюро» (що повністю складалося з російських старшин)¹²⁰. Але найжорсткішу щодо українців позицію зайняв офіційний Вашингтон. 15 серпня 1919 р. держсекретар США Р. Лансінг повідомив українського дипломатичного представника в Америці Ю. Бачинського про те, що «уряд і народ Злучених Держав (США. — М. К.) живо і симпатично зацікавлені долею людей у всіх частинах Росії, включно з Україною; однак Злучені Держави ані не визнали незалежності України, ані ніякого уряду, який тепер є там при владі, і, відповідно, не готові прийняти ніяких представників цього уряду»¹²¹. Незабаром Р. Лансінг висловився ще відвертіше, заявивши українським представникам таке: «Ви можете бути певні, якщо взагалі якийсь уряд буде визнаний, то це станеться тоді, коли це буде всеросійський уряд, бо я не хочу бачити Росію розчленованою»¹²². Цікаво, що подібні заяви лунали з вуст високопоставленого урядовця держави, яка проголосила національне самовизначення одним з головних принципів устрою повоєнного світу.

16 серпня А. Денікін повідомив представників Англії і Франції про свою остаточно відмову вести будь-які переговори про

союз з українським урядом С. Петлюри¹²³. Відповідь генерала Денікіна було передано урядові УНР через Бухарест. Коментуючи позицію головнокомандувача ЗСПР, його представник генерал А. Геруа пояснив голові військової місії УНР генералові С. Дельвігу, що українські армії повинні увійти в підпорядкування білогвардійському командуванню. Рапорт, що його надіслав генерал С. Дельвіг до Кам'янця-Подільського, був коротким: «Денікін не буде битися з нами, але вимагає єдиного командування»¹²⁴.

Уряд УНР залишив ці вимоги без відповіді. На вище військове керівництво вони справили гнітюче враження. Загроза збройного конфлікту з новим противником ставала дедалі реальнішою.

Розуміючи неминучість військового конфлікту між Денікіним та українським урядом, окремі представники правлячих кіл Антанти все ще намагалися запобігти такому розвитку подій. 23 серпня 1919 р. міністр оборони Великобританії В. Черчилль надіслав Денікіну телеграму, у якій вказав, що «при сучасній політичній кон'юктурі було б розумним іти, наскільки можливо, назустріч українським сепаратистським тенденціям»¹²⁵. Британські дипломати у Парижі, не поділяючи категоричності офіційного Лондона, також намагалися, зі свого боку, спонукати українських представників до порозуміння з білогвардійцями. «...Мені сказали наступне: дуже бажано, щоб Петлюра зійшовся з Денікіним для боротьби з більшовиками, — доповідав своєму керівництву член паризької місії УНР А. Марголін, — але така угода має відбутись безпосередньо між сторонами, тобто Петлюрою або ж його представниками; Англії ж незручно брати на себе ініціативу переговорів!!»¹²⁶ Одночасно прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо доручив французькій військовій місії у Румунії на чолі з генералом Петеном «влаштувати співпрацю Денікіна з Петлюрою»¹²⁷. Проте ці заходи були досить спорадичними і вже не могли впливати на вирішення «українського питання». Головнокомандувач ЗСПР генерал А. Денікін відмовився від переговорів з урядом УНР і держави Антанти були змушені офіційно погодитись з його позицією. Україні вже не було місця в планах організаторів антибільшовицької коаліції. Так, у записці, представленій 30 серпня 1919 р. вищим командуванням Антанти на ім'я Ж. Клемансо і присвяченій вивченню можливостей білого руху на північному заході Росії,

вказувалось, що першорядне значення для його військових успіхів має виступ проти більшовиків з боку Польщі. Крім цього, зазначалось, що військова акція поляків «полегшила б Денікіну оточення та виведення зі строю більшовицьких сил в Україні й у південній Росії»¹²⁸. Про більш як 85-тисячну українську армію автори записки вже навіть не згадували.

Усе це спонукало українських дипломатів у Парижі до невтішних висновків. «За останні півтора місяця у Парижі наше становище значно погіршилось, так як не лише Англія і Америка, але й Франція... рішуче та одностайно стоять тепер всі на Колчакові і Денікінові, не хочуть слухати про самостійність і чекають з нетерпінням проекту федеративної Росії, який готують зараз росіяни... і який вони, Антанта, мають намір підтримати... — підсумовував ситуацію А. Марголін у звіті наприкінці серпня 1919 р. — Зараз увесь центр ваги у військових успіхах армії Петлюри і в силі повстання населення проти більшовиків. Поряд з цим потрібно, на моє глибоке переконання, особисто Міністрові Закордонних Справ, домовившись з Директорією, вступити у безпосередні переговори з урядом Денікіна про військову угоду... Проте, важко припустити, щоб така угода відбулась, якщо денікінська армія матиме успіх — надто ворожі відносини...»¹²⁹.

До речі, побоювання з приводу можливого конфлікту між Денікіним та Петлюрою у ці дні неодноразово висловлював голова РПНаради у Парижі В. Маклаков. Він розумів, що внаслідок відсутності угоди про військову співпрацю вже перші контакти між українськими та білогвардійськими військами можуть перетворитися на збройне зіткнення¹³⁰. «Українські війська наближались до Києва. З іншого боку і Денікінська армія підходила туди ж, — згадував А. Марголін. — Маклаков передбачав усю небезпеку можливого зіткнення і всі страшні наслідки, до яких воно може призвести. Він щиро шукав у ту хвилину шляхів, щоб запобігти нещастю, яке насувалося»¹³¹. 31 серпня 1919 р. В. Маклаков передав Марголіну, який від'їздив з Парижа до Праги, листи до відомих діячів російських кадетів Родічева й Челнокова з проханням їхати до ставки ЗСПР, щоб стримати Денікіна від бойових дій проти УНР. Але вищезгаданих російських політиків у Празі не виявилось; до того ж вони відмовились виконати доручення, мотивуючи це солідарністю з офіційною позицією денікінського керівництва в «українсько-

му питанні»¹³². Подібні настрої панували і серед інших членів РПНаради, фактично нейтралізуючи будь-які спроби В. Маклакова досягти порозуміння з українцями. Це остаточно позбавляло його можливості впливати на національну політику Денікіна.

Відмова А. Денікіна від будь-якої співпраці з урядом УНР викликала невдоволення в Омську, столиці «Верховного правителя Росії» адмірала О. Колчака. Останній надіслав Денікіну телеграму, в якій висловився за необхідність забезпечити передусім порозуміння між усіма антибільшовицькими силами, розцінюючи це як запоруку повалення радянського режиму. «Збройне зіткнення з Пеллорівськими військами може мати фатальні наслідки. Цілком поділяючи Ваше негативне ставлення до існуючих прагнень окремих областей присвоїти собі суверенні права і тенденції відтворити Російську Державу на началах конфедерації, я гадаю, однак, що в ситуації, яка склалась, більш небезпечними є ворожі чвари, неузгодженість, а тим більше зіткнення окремих частин звільненого терену», — зазначив О. Колчак у телеграмі¹³³. Прихильник гнучкої політики та тимчасових компромісів, він готовий був «*тимчасово* (виділено нами. — М. К.) рахуватися з фактичною незалежністю України» для забезпечення єдності дій усіх антибільшовицьких сил. «Збирання Русі не може бути справою місяців, тому я вважаю тимчасово роздроблення єдиної Російської Держави неминучим злом. Воно зникне, коли запанує мир у країні і сильна центральна влада, здатна обслуговувати нагальні потреби стомленого населення, притягуватиме до себе частини, які тимчасово відпали. Повідомляючи про це, підкреслюю, що я готовий терпіти, але не покровительствувати небезпечним тенденціям»¹³⁴. Проте генерал А. Денікін хоч офіційно й підпорядковувався «Верховному правителю Росії», не поспішав урахувати його точку зору при визначенні свого ставлення до України. Власне кажучи, позицію О. Колчака з «українського питання» у Катеринодарі (ставка Денікіна) було фактично проігноровано. Керівництво ЗСПР, формально підлягаючи «Верховному правителю», на практиці здійснювало власну національну політику. Важко сказати, чим саме це пояснювалося. Влітку 1919 р. війська Колчака під ударами більшовицьких армій перейшли до загального відступу і його престиж та авторитет як «Верховного правителя Росії» почали занепадати. Після липневої «мос-

ковської директиви» у середовищі російських політиків почали поширюватись чутки про те, що Денікін прагне стати на чолі всього білого руху замість адмірала Колчака, підпорядкування якому було лише фікцією¹³⁵. В усякому разі Колчак і справді не мав реальної можливості впливати на перебіг подій на півдні Росії. «Колчак був далеко, зноситися з ним було дуже тяжко, а одержувати від нього накази було більш ніж проблематично. Денікін добре розумів, що до Москви йому значно ближче, ніж Колчаку, а хто до неї перший дійде, той і відіграє першу ролю в російських справах, незважаючи ні на які заяви, визнання, маніфести й накази», — так охарактеризував ситуацію сучасник, кубанський політик В. Іванис¹³⁶. Тож рекомендації «Верховного правителя Росії» залишилися нереалізованими — генерал А. Денікін при визначенні своєї національної політики керувався лише власними переконаннями, що диктували курс на відбудову «єдиної та неподільної» Росії. Будь-які пропозиції щодо компромісів з національно-визвольними рухами народів колишньої імперії, у тому числі й українським, денікінське керівництво рішуче відкидало.

Таким чином, правлячим колам та дипломатії Антанти влітку 1919 р. так і не вдалося узгодити дії всіх антибільшовицьких сил у Росії та усунути можливість збройного українсько-білогвардійського конфлікту. Фактично план створення єдиної антибільшовицької коаліції зазнав краху. Табір противників радянського режиму виявився ослабленим унаслідок внутрішніх чвар та конфліктів, насамперед між державами-лімітрофами — з одного боку і російськими білогвардійцями — з іншого. Саме ця обставина й визначила катастрофу білого руху, що сталася восени 1919 р. «Лінії денікінських військ охоплювали вже увесь південь Росії і рішуче просувались на північ. Угода між ними та Україною, при енергійній підтримці Польщі могла б вирішити справу. Але все розлетілося в друзки. Колчак вибув зі строю; фіні, розчаровані поведінкою союзників, перебували в бездіяльності; Юденіч один, без підтримки, зазнав поразки. Польща залишалась інертною. Денікін бився з Петлюрою, і його війська отримали б повну перемогу над українським лідером, але якраз у цей час його власний розтягнутий фронт прорвав більшовицький контрнаступ. Слабкі, дезорганізовані, охоплені ваганнями та цілковитим замішанням армії й держави, що охоплювали кільцем Радянську Росію, були неспроможні до

узгодженого нападу», — підсумував з гіркотою міністр оборони Великобританії В. Черчілль, один з найактивніших організаторів антибільшовицької коаліції¹³⁷.

Невдалі спроби створити єдиний антибільшовицький фронт значною мірою пояснювалася тим, що в ньому не було місця для України. Уряд УНР був готовий розглядати можливість своєї участі в спільному «поході на Москву» лише за умови визнання за Україною права на державну незалежність. Будь-які інші варіанти (автономія чи федерація з Росією) українське керівництво вважало неприйнятними, такими, які йшли врозріз із прагненнями свого народу.

Невдалі спроби уряду УНР наприкінці весни — влітку 1919 р. домогтися міжнародного визнання України пояснюються, на нашу думку, складним переплетінням об'єктивних та суб'єктивних обставин. Налаштованість держав Антанти на необхідність відродження Російської держави на противагу Німеччині на сході та як гаранта стабільності у регіоні виявилася достатньо стійкою й незворотною. Залежність політики держав Антанти в «українському питанні» від позиції російських білогвардійців, що зводилась до заперечення права України на незалежність, також надзвичайно ускладнювала завдання, що стояли перед дипломатією УНР. Проте аналіз дипломатичної боротьби України за міжнародне визнання у вказаний період дає підстави стверджувати, що невдача зовнішньополітичних зусиль уряду УНР мала також низку причин суб'єктивного характеру. Певні політичні кола у Парижі й Лондоні співчували або ж схилилися до підтримки ідеї незалежної Української держави. Використати ці симпатії не дала змоги лише пасивність та безініціативність української дипломатії, що пояснювалася професійною недосвідченістю більшості її представників. Відсутність вказівок з урядового центру призвела до неузгодженості та нескоординованості діяльності закордонних представництв УНР. Невикористаними українськими дипломатами виявились і суперечності у таборі російських білогвардійців щодо ставлення до вимог «націоналів». На жаль, брак професіоналізму у цей час виявили й керівники зовнішньополітичного відомства УНР, що не змогли своєчасно зорієнтуватись у змінах на міжнародній арені та адекватно відреагувати на них. Це мало фатальні наслідки для незалежності України. Безпорадністю та недосвідченістю української дипломатії скористалися російські

представники, яким удалося переконати керівництво Антанти у неправомочності будь-якого зовнішнього втручання у справи державного устрою майбутньої Росії, до складу якої відносились і Україна.

У травні—червні 1919 р. Антанта остаточно зробила ставку на підтримку білого руху, з його великодержавно-шовіністичними гаслами. У Парижі не могли не розуміти, що цим Україна викреслюється зі складу потенційних учасників єдиної антибільшовицької коаліції. Більше того, це заклало передумови для конфлікту між Українською Народною Республікою і російсько-білогвардійськими Збройними Силами Півдня Росії, спільним ворогом яких були більшовики. Після приєднання до армії УНР з'єднань УГА українські війська становили серйозну силу, здатну суттєво вплинути на перебіг збройної боротьби, що точилася у цьому регіоні Східної Європи. Ігнорування цієї обставини білогвардійським, передусім південно-російським керівництвом, його непоступливість у національному питанні призвело до непередбачуваних у Парижі й Катеринодарі наслідків, що стали вагомим чинником послаблення та краху антибільшовицького фронту наприкінці 1919 р.

¹ Див.: Иоффе Я. Организация интервенции и блокады Советской республики (1918—1920 гг.): Очерк. — М.; Л.: Госиздат, 1930. — 166 с.; Штейн Б. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции (1919—1920 гг.). — М.: Госиздат, 1949. — 464 с.; Березкин А. США — активный организатор и участник военной интервенции против Советской России. — М.: Политиздат, 1952. — 256 с.; Гулыга А., Геронимус А. Крах антисоветской интервенции США (1918—1920 гг.). — М., 1952. — 192 с.; Кунина А. Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917—1920 гг. — М.: Политиздат, 1954. — 320 с.; Волков Ф. Крах английской политики интервенции и дипломатической изоляции Советского государства (1917—1924 гг.). — М.: Политиздат, 1954. — 400 с.; та ін.

² Павлович М. Україна як об'єкт міжнародної контрреволюції. — Х., 1920. — 23 с.; Хмель І. Внешнеполитическая борьба Украинской ССР за утверждение Советской власти (1917—1920 гг.) // Некоторые вопросы международных отношений: Сборник статей. — М.: Издательство ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1960. — С. 48—93; Хмель І. З прапором миру кризь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917—1920). — К., 1962. — 356 с.; Симоненко Р. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р. — К.: Видавництво АН УРСР, 1961. — 440 с.; Його ж. Українська РСР у боротьбі проти імперіалістичної агресії (1919—1920). — К.: Політвидав, 1963. — 68 с.; Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні (1918—1920). — Львів: Видавництво Львівського універ-

- ситету, 1964. — 256 с.; Симоненко Р. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (друга половина 1919 — березень 1921 р.) — К.: Наукова думка, 1965. — 304 с.; та ін.
- ³ Лихолат А. Украинские буржуазные националисты на службе у иностранных империалистов (Из истории Украинской буржуазно-националистической Директории 1918—1919 гг.) // Вопросы истории. — 1948. — № 12. — С. 32—50; Його ж. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. — М.: Госиздат, 1949. — 216 с.; Його ж. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917—1922 гг.). — М.: Госиздат, 1954. — 656 с.; Рибалка І. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. — Х.: Видавництво Харківського університету, 1962. — 188 с.
- ⁴ Историография истории Украинской ССР / Под ред. И. Хмель, Н. Варварцева, А. Лихолата и др. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 277.
- ⁵ Див.: Лозинський М. Галичина в роках 1918—1920. — Прага, 1922. — 228 с.; Borschak E. L'Ukraine a la conference de la paix (1917—1923). — [Extrait du Monde slave, 1937—1938]. — 190 p.; Dmytryshyn V. Moscow and the Ukraine, 1918—1953: A study of Russian Bolshevik Nationality Policy. — New York, 1956. — 256 p.; Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923. — Скрантон, 1960. — Т. 5. — 192 с.; Т. 6. — Кн. 1. — 220 с.; Nahayevsky I. History of the Modern Ukrainian State, 1917—1923. — Munich: Ukrainian Free University and Academy of Arts and Sciences, 1966. — 317 p.; Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. — Мюнхен: Український вільний університет, 1971. — 402 с.
- ⁶ Silverlight J. The Victor's Dilemma. Allied Intervention in the Russia Civil War. — New York, 1930. — 279 p; Brinkley G. The Volunteer Army and the Allied Intervention in Saurth Russia 1917—1921. A Study of the Politics and Diplomacy of the Russian Civil War. — University of Notre Dame Press, 1946. — 446 p; Brinkley G. Allied Intervention and the Volunteer Army in Saurth Russia, 1917—1921. — Columbia University, 1964. — 617 p.; Thompson J. Russia, Bolshevism and the Versailles Peace. — Princeton, New York, 1966. — 367 p; Bradly J. Allied Intervention in Russia. — London, 1968. — 85 p.; Carley M. Revolution and the Intervention: The French Government and the Russian Civil War, 1917—1919. — Montreal, McGill-Queen's University Press, 1983. — 265 p.
- ⁷ Reshetar J. The Ukrainian Revolution 1917—1920. A Study in Nationalism. — New York: Arno Press, 1972. — 363 p.; Brinkley G. Allied Policy and French Intervention in the Ukraine, 1917—1920 // The Ukraine, 1917—1921: A Study in Revolution / Ed. by T.Hunchak. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. — P. 323—351; Warwariv C. America and the Ukrainian National Cause, 1917—1920 // Ibid. — P. 352—381.
- ⁸ Див.: Городня Н. Їм потрібні були сильні союзники: Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Політика і час. — 1995. — № 11. — С. 75—80; Procyk A. Russian Nationalism and Ukraine: The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War. — Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1995. — 202 p.; Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923). — К.: КМ Academia, 1996. — 188 с.; Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 рр. — К.: Оріяни, 1998. — 240 с.; Процик А. Російський націоналізм

- і Україна в добу революції і громадянської війни // Проблеми вивчення історії української революції 1917—1921 рр. — К., 2002. — С. 14—52.
- ⁹ Табачник Д. Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу // Політика і час. — 1996. — № 7. — С. 59.
- ¹⁰ Borschak E. L'Ukraine a la conference de la paix (1919—1923). — [Extrait du Monde slave, 1937—1938] — P. 140.
- ¹¹ Трембіцький В. Дипломатичні взаємини Української Держави з Вселенським Престолом у 1918—1920 рр. // Патріархат. — 1979. — Ч. 3. — С. 11.
- ¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 165.
- ¹³ Марголин А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). — Берлин: Издательство С. Ефрона, (б.д.). — С. 150.
- ¹⁴ Черчилль У. Мировой кризис. — М.; Л: Госиздат, 1932. — С. 170.
- ¹⁵ Ллойд Джордж Д. Правда о мирных переговорах. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — Т. 1. — С. 282, 317; Дело Бориса Савинкова. — М.: Рабочая Москва, 1924. — С. 80.
- ¹⁶ Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення. — Львів: Свічадо, 2002. — С. 280.
- ¹⁷ Марголин А. Зазнач. праця. — С. 155.
- ¹⁸ Там само. — С. 157.
- ¹⁹ Берти. За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже 1914—1919. — М., Л.: Госиздат, 1927. — С. 191.
- ²⁰ Марголин А. Зазнач. праця. — С. 160.
- ²¹ Warwariw C. Amerika and the Ukrainian National Cause, 1917—1920 // The Ukraine, 1917 — 1921: A Study in Revolution / Ed. by T.Hunchak. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. — P. 367—368; Архив полковника Хауза / Подготовлен к печати ректором и профессором истории Изйльского университета Ч. Сеймуром. Т.4: Конец войны. Июнь 1918 — ноябрь 1919. — М.: Госиздат, 1944. — С. 151.
- ²² Warwariw C. Op.sit. — P.367
- ²³ Див.: Lansing R. The Peace Negotiations: A Personal Narrative. — Boston: Houghton Mifflin Co., 1921. — P. 192—193.
- ²⁴ Thompson J. Russia, Bolshevism and the Versailles Peace. — Princeton, New York: Princeton University Press, 1966. — P. 192—193.
- ²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 176.
- ²⁶ Стахів М. Західня Україна. Збройна і дипломатична оборона в 1919—1923. Нарис історії. — Скрантон, 1961. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 124—125.
- ²⁷ Там само. — С. 65—66.
- ²⁸ Див.: Шамбаров В. Белогвардейщина. — М.: Эксмо-пресс, 2002. — С. 230—231; Какурин Н., Вацетис И. Гражданская война 1918—1921. — СПб.: Полигон, 2002. — С. 193—205.
- ²⁹ Наумова В. Национальный вопрос во внешней политике колчаковского правительства // Вопросы истории общественно-политической жизни Сибири периода Октября и гражданской войны. — Томск: Издательство Томского университета, 1982. — С. 123.
- ³⁰ Там само. — С. 123.

- ³¹ Остапенко А. «Белое движение» и проблема целостности России // Российское государство и общество. XX век. — М., 1999. — С. 541.
- ³² Плотников И. Александр Васильевич Колчак: Исследователь, адмирал, Верховный правитель России. — М.: Центрполиграф, 2002. — С. 330—331.
- ³³ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Під ред. І. Крип'якевича, Б. Гнатовича, З. Стефанова, О. Думіна та ін. — Львів: Світ, 1992. — С. 434.
- ³⁴ Див.: Андрусак М. Державні змагання Українців на Далекому Сході в 1919—1920 рр. // Літопис Червоної Калини. — 1932. — Ч. 4. — С. 8.
- ³⁵ Филимонов Б. Белая армия Адмирала Колчака. 1918—1923. — М., 1999. — С. 24; Будберг А. Дневник белогвардейца. — М., 1929. — С. 252.
- ³⁶ Доклад о деятельности Киевского центра Добровольческой армии // Белый архив: Сборники материалов по истории и литературе войны, революции, большевизма, белого движения и т.п. / Под ред. Я. Лисового. — Париж: Издательство Сяльской, 1928. — Кн. 2—3. — С. 130—131.
- ³⁷ Ушаков А., Федюк В. Белое движение и право наций на самоопределение // Проблемы политической и экономической истории России. — М., 1998. — С. 104—118.
- ³⁸ Цветков В. Белые армии Юга России 1917—1920 (Комплектование, социальный состав Добровольческой армии, Вооруженных Сил Юга России, Русской армии). — М.: Посев, 2000. — Кн. 1. — С.122.
- ³⁹ Соколов К. Правление генерала Деникина // Белое дело. Т.8: Кубань и Добровольческая армия. — М.: Голос, 1992. — С. 277.
- ⁴⁰ Штейн Б. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции (1919—1920).— М.: Политиздат, 1949. — С. 322—323.
- ⁴¹ Деникин А. Очерки русской смуты. — Париж, 1921. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 131.
- ⁴² Из архива организаторов гражданской войны и интервенции в Советской России // Исторический архив. — 1961. — № 6. — С. 69—70.
- ⁴³ Там само. — С. 74—75.
- ⁴⁴ Там само. — С. 72—73.
- ⁴⁵ Там само. — С. 81—82.
- ⁴⁶ Procyk A. Russian Nationalism and Ukraine: The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War. — Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1995. — P. 103
- ⁴⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 175.
- ⁴⁸ Paliy M. The Ukrainian-Polish Defensive Alliance, 1919—1921: An Aspect of the Ukrainian Revolution. — Toronto, 1995. — P. 82; Игнатъев А. Пятьдесят лет в строю. — Симферополь: Крымиздат, 1953. — С. 730.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 142. — Арк. 454—455.
- ⁵⁰ Деникин А. Очерки русской смуты. Т.5: Вооруженные Силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 — март 1920. — Минск: Харвест, 2002. — С. 34—35.
- ⁵¹ Borcshak E. Op.sit. — P. 140—14.
- ⁵² ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 168.
- ⁵³ Там само. — Арк. 150; Стахів М. Зазнач. праця. — Скрантон, 1960. — Т. 5. — С. 88.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 168.

- ⁵⁵ Деникин А. Зазнач. праця. — С. 35.
- ⁵⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 173.
- ⁵⁷ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 65. — Арк. 15—16.
- ⁵⁸ Там само. — Спр. 40. — Арк. 53—54; Стахів М. Зазнач. праця. — Скрентон, 1961. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 162.
- ⁵⁹ Borscak E. Op. sit. — P. 147; Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 159.
- ⁶⁰ Brinkley G. Allied Policy and French Intervention in the Ukraine, 1917—1920 // *The Ukraine, 1917 — 1921: A Study in Revolution* / Ed. By T. Hunchak. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. — P. 343.
- ⁶¹ Деникин А. Зазнач. праця. — С. 41.
- ⁶² Borscak E. Op. sit. — P. 144; Деникин А. Зазнач. праця. — С. 44.
- ⁶³ Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 156—157.
- ⁶⁴ Письма Сазонова председателю Совета министров правительства Колчака Вологодскому и Набокова Колчаку // *Пролетарская революция*. — 1921. — № 1. — С. 131.
- ⁶⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 40. — Арк. 55; Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 164—165.
- ⁶⁶ *The Ukraine. Weekly Bulletin* (Published by the Ukrainian Press Bureau in London). — № 1. — 1919, July 5. — P. 3.
- ⁶⁷ Borschak E. Op. sit. — P. 144.
- ⁶⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 176.
- ⁶⁹ Ляхоцький В. Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття // *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. — К., 2002. — Вип. 2. — С. 482; Осташко Т., Соловйова В. Дипломатичні представництва УНР в країнах Західної Європи (1918—1921 рр.) // *Проблеми вивчення історії української революції 1917—1921*. — К., 2002. — С. 194.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 152 зв.
- ⁷¹ Там само. — Арк. 153 зв.
- ⁷² Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 41.
- ⁷³ Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 46—48.
- ⁷⁴ Павлюк О. *Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923)*. — К.: KM Academia, 1996. — С. 53; Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 211.
- ⁷⁵ Там само. — С. 53, 56; Нагаєвський І. *Історія Української держави двадцятого століття*. — К., 1994. — С. 249—250; Марголін А. *Указ. соч.* — С. 161.
- ⁷⁶ Там само. — Арк. 171—172.
- ⁷⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 151.
- ⁷⁸ Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 66.
- ⁷⁹ Там само. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 6—6 зв., 11, 11 зв.
- ⁸⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. — Ф. 267. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 2.
- ⁸¹ Там само. — Арк. 2.
- ⁸² ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 182.
- ⁸³ *Автобіографія М. Лозинського* // *Український історичний журнал*. — 1997. — № 4. — С. 124.
- ⁸⁴ Томашівський С. *Під колесами історії*. — Нью-Йорк: Булава, 1962. — С. 102—103.

- ⁸⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 183—184.
- ⁸⁶ Ріпецький С. Дата смерти полк. Дмитра Вітовського // Вільна Україна. — 1960. — 36. 26. — С. 51—53; Заклинський М. Дмитро Вітовський. Громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь Листопадового зриву, секретар військових справ ЗО УНР. — Нью-Йорк: Червона калина, 1967. — С. 117—118.
- ⁸⁷ Borschak E. Op. sit. — P. 148—149.
- ⁸⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 169 зв.
- ⁸⁹ ЦДАГО України. — Ф. 267. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 2.
- ⁹⁰ Трудовий шлях. — 1919. — 18 липня. — С. 4.
- ⁹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 171 зв.
- ⁹² Там само. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 18.
- ⁹³ Стахів М. Зазнач. праця. — Т. VI. — Кн. 1. — С. 60, 105.
- ⁹⁴ Borschak E. Op. sit. — P. 149.
- ⁹⁵ Ibid. — P. 149; Деникин А. Зазнач. праця. — Т. 5. — С. 285.
- ⁹⁶ Євреї та Українська Республіка: єврейська делегація у головного отамана 17 липня 1919 р. в Кам'янці на Поділлі. — Видання відділу преси та інформації, 1919. — С. 4; Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914—1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. — К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1998. — С. 319.
- ⁹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 286. — Арк. 58.
- ⁹⁸ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 40. — Арк. 7.
- ⁹⁹ Там само. — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 18; Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 36 зв.
- ¹⁰⁰ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 36.
- ¹⁰¹ Там само. — Арк. 191.
- ¹⁰² Там само. — Арк. 45—76.
- ¹⁰³ Borschak E. Op. sit. — P. 149.
- ¹⁰⁴ Див., наприклад: Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції (mareць 1917 р. — грудень 1919 р.)/ — К.; Відень: Дзвін, 1920. — Ч. III. — С. 392.
- ¹⁰⁵ Хміль І. З прапором миру кризь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917—1920). — К., 1962. — С. 200.
- ¹⁰⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 79, 179—180.
- ¹⁰⁷ Там само. — Арк. 135.
- ¹⁰⁸ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 167. — Арк. 36.
- ¹⁰⁹ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1994. — С. 366.
- ¹¹⁰ Там само. — С. 366.
- ¹¹¹ Веденєєв Д. Остання резиденція дипломата // Україна дипломатична: Науковий щорічник. — К., 2002. — Вип. 2. — С. 499.
- ¹¹² Деникин А. Зазнач. праця. — Т. 5. — С. 55—56.
- ¹¹³ Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ—Одесу в 1919 році (Короткий військово-історичний огляд). — Мюнхен, 1946. — Кн. 2. (Ч. III.). — С. 94—95.
- ¹¹⁴ Там само. — С. 94.
- ¹¹⁵ Там само. — С. 93.
- ¹¹⁶ Соколов К. Правление генерала Деникина. — С. 179—180.
- ¹¹⁷ Brinkley G. The Volunteer Army and the Allied Intervention in South Russia 1917—1921. — University of Notre Dame Press, 1946. — P. 199.

- ¹¹⁸ Деникин А. Зазнач. праця. — С. 288.
- ¹¹⁹ Хміль І. Зазнач. праця. — С. 202.
- ¹²⁰ Деникин А. Зазнач. праця. — С. 284; «Французи» в Кам'янці // Воля. — Т. 5. — Ч. 5. — 29 листопада 1919 р. — С. 238—239.
- ¹²¹ Сергійчук В. Неусвідомлення України... — С. 583—584.
- ¹²² Кравченко О. Перша Українська Дипломатична Місія в Америці (1919—1921) // Альманах Українського Братського Союзу (Скрентон). — 1994. — С. 119.
- ¹²³ Деникин А. Зазнач. праця. — С. 288.
- ¹²⁴ Нагаєвський І. Зазнач. праця. — С. 300.
- ¹²⁵ Там само. — С. 284; Borschak E. Op.sit. — P. 150; Procyk A. Russian Nationalism and Ukraine: The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War. — Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1995. — P. 130.
- ¹²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 79.
- ¹²⁷ Borschak E. Op. sit. — P. 150.
- ¹²⁸ Из истории гражданской войны в СССР 1918—1922: Сборник документов и материалов. — М.: Советская Россия, 1961. — Т. 2. Март 1919 — февраль 1920. — С. 416.
- ¹²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 280. — Арк. 79—80.
- ¹³⁰ Там само. — Арк. 79.
- ¹³¹ Марголин А. Украина и политика Антанты. — С. 166.
- ¹³² Там само. — С. 167—169.
- ¹³³ Субботовский И. Союзники, русские реакционеры и интервенция. Краткий обзор (Исключительно по официальным архивным документам Колчаковского правительства). — Ленинград, 1926. — С. 261—262.
- ¹³⁴ Там же. — С. 261—262.
- ¹³⁵ Див.: Сахаров К. Белая Сибирь. — Мюнхен, 1923. — С. 147—148; Соколов К. Правление генерала Деникина. — С. 284.
- ¹³⁶ Іванис В. Стежками життя (Спогади). Кн. 3: Кубанський Край і денікініяда. — Новий Ульм, 1960. — С. 93.
- ¹³⁷ Черчилль У. Мировой кризис. — С. 171.

Перше посольство України до Сполучених Штатів Америки

Народився 2 жовтня 1944 р. в с. Таужна Кіровоградської області. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1971). Понад десять років працював на викладацькій роботі в названому вузі, згодом — старшим науковим співробітником спочатку в Інституті історії партії, потім в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Нині — провідний науковий співробітник цього інституту. Кандидат історичних наук, доцент. Опублікував понад 200 наукових праць, присвячених переважно проблемам державності і соборності України, аналізу альтернатив її суспільно-політичного розвитку в період Української революції 1917—1920 років.

Займався також вивченням генеалогії української ідеї, історії політичних партій, професійного руху і періодичної преси України.

Відроджена наприкінці 1918 р. після повалення влади гетьмана Павла Скоропадського, Українська Народна Республіка (УНР) з перших днів свого існування приділяла значну увагу зовнішньополітичній сфері. Адже їй дуже важливо було домогтися міжнародного визнання та отримати допомогу провідних держав світу, щоб протидіяти агресії більшовицької Росії. Враховуючи зростаючу роль Сполучених Штатів Америки, зокрема в Європі, Директорія й уряд УНР надавали великого значення налагодженню відносин з ними. Тим більше, що саме президент США Вудро Вільсон обнародував ще задовго до закінчення Першої світової війни свої знамениті чотирнадцять пунктів урегулювання. Серед них проголошувався і принцип права націй на самовизначення, покладений в основу зовнішньополітичної діяльності УНР.

6 січня 1919 р. уряд УНР ухвалив законопроект про відправлення Надзвичайної дипломатичної місії до США й асигнування на її утримання протягом шести місяців 1 471 400 карбованців¹. У поясненні до цього законопроекту підкреслювалося, що «місія до Сполучених Штатів буде мати надзвичайну державну вагу. Через те вона повинна бути поставлена в особливі умови щодо персонального складу і видатків на утримання»². Не випадково її було зараховано до першого розряду дипломатичних представництв УНР за кордоном.

Очолив місію на перших порах радник міністерства закордонних справ (МЗС) Є. Голіцинський. Крім нього, до її складу, згідно з наказом по міністерству від 11 січня 1919 р., було включено ще вісім осіб. Серед них: трьох радників — Л. Цегельського, Ю. Бачинського, М. Гехтера; секретаря В. Козакевича; двох аташе — А. Шумницького і Є. Слабченка; двох урядовців — І. Бармена і М. Кадеца³. Згодом цей склад з різних причин зазнав змін.

Наприкінці січня місія виїхала з Києва через столицю Західної області УНР м. Станіслав спочатку у Відень, де українські дипломати отримали в очолюваному В. Липинським посольстві УНР закордонні паспорти, а згодом у Копенгаген, в якому понад чотири місяці очікували від американських властей дозволу на в'їзд до США. За цей час різко погіршилося військово-політичне і міжнародне становище УНР, що втратила майже всю свою територію, а також змінилося керівництво самої місії. Ще наприкінці квітня 1919 р. її очолив Ю. Бачинський.

Це призначення не було випадковим. Адже новий голова — відомий на той час громадсько-політичний діяч і вчений, автор знаменитої праці «Україна irredenta». У ній ще в 1895 р. обґрунтував необхідність створення самостійної і соборної Української держави. Крім того, на початку ХХ століття він протягом півтора року перебував у США і Канаді, досліджуючи там життя українських емігрантів. Опублікована в 1914 р. у Львові його праця «Українська еміграція в Сполучених Штатах Америки», на думку фахівців, не втратила своєї актуальності й досі. У доповіді колишнього міністра закордонних справ УНР про зміни в персональному складі надзвичайної дипломатичної місії до США, написаній 6 листопада 1919 р., зокрема зазначалося: «Уважаю п. Бачинського з усіх бувших і майбутніх кандидатів

на Українського Дипломатичного Заступника в Америці найбільш відповідним, як людину, що ознайомена з американськими обставинами, знає трохи англійську мову, користується добрим ім'ям так в краю, як і серед американських українців, і має політичний досвід»⁴.

Лише в другій половині червня 1919 р. американські власті дали, нарешті, дозвіл на в'їзд до США, але тільки голові української місії та її секретареві. На початку серпня вони прибули до Вашингтона як приватні особи. Незважаючи на це, американська преса широко інформувала своїх читачів про прибуття українських дипломатів. Природно, що найбільше уваги приділяли цьому українськомовні газети, висвітлюючи в подальшому їхню діяльність.

Одразу після приїзду Ю. Бачинський звернувся з листом до державного секретаря Р. Лансінга, в якому повідомив про свою місію, метою якої було «досягнути від уряду США визнання Української Демократичної Республіки та встановити торговельні зносини між американською й українською республіками»⁵. Усе, чого ми домагаємось, роз'яснював український посол, є тільки справедливість і право на самостійне існування серед народів усього світу. Однак відповідь держсекретаря була невтішною. «...Уряд і народ США з живим інтересом ставляться до добробуту людей в усіх частинах Росії, включно в Україні. Проте США не визнають ані незалежності України, ані жодного уряду, який тепер там при владі, а тому не готові прийняти представників українського уряду»⁶.

Така позиція американських властей з українського питання впливала з рішень Найвищої Ради мирної конференції в Парижі, яка наприкінці травня 1919 р. зробила остаточну ставку на російський білогвардійський рух, визнала Колчака «верховним правителем» неподільної Російської держави, заперечивши тим самим право державного самовизначення для всіх неросійських народів, окрім поляків і фінів. Офіційна точка зору США щодо української державності була красномовно висловлена у телеграмі Р. Лансінга від 29 жовтня 1919 року американській делегації на Паризькій мирній конференції: «На підставі останніх розслідувань, — говорилося в ній, — департамент схильний розглядати український сепаратистський рух великою мірою як результат австрійської і німецької пропаганди, спрямованої на розкол Росії. Він нездатний отримати достат-

ньої національної підтримки для створення незалежної держави. (...) Тому держдепартамент США вважає, що до того часу, поки майбутні події остаточно не вирішать точний характер стосунків між Великою і Малою Росією, політика США повинна бути спрямована скоріше на підтримку принципу російської цілості, ніж підбурювання сепаратизму»⁷. Ось чому всі спроби українських дипломатів добитися визнання УНР і заручитися підтримкою США з самого початку були приречені на невдачу. Американський уряд заборонив вивіз в Україну навіть військового майна, закупленого українською делегацією на Паризькій мирній конференції в Американській ліквідаційній комісії на суму 8 млн доларів у кредит.

Наштовхнувшись на повне ігнорування з боку офіційних властей, Бачинський намагався налагодити тісніші контакти з американськими українцями, зустрічався з їх місцевими громадами. Одна з таких зустрічей відбулася 16 листопада 1919 р. в Чикаго. Для зустрічі з українським послом місцева українська громада виставила почесну варту з добре вишколених січовиків, які вишикувалися у два ряди з величавими прапорами — українським і американським. На поклик кошового добродія Новодворського січовики віддали високому гостю січовий привіт, а товариство «Бандурист» відспівало бойову пісню. Ю. Бачинський в своєму виступі звернув увагу присутніх на те, що тепер нема двох Україн — галицької й наддніпрянської, а є лише «одна українська республіка від Сяну до Дону». Після урочистостей відбувся збір коштів на українську справу»⁸.

Серйозною перешкодою, яка негативно впливала на діяльність місії, була її велика географічна віддаленість і відірваність від уряду УНР та українських дипломатичних представництв у Західній Європі. Через це повідомлення і розпорядження уряду, МЗС, інших державних установ надходили до місії з великим запізненням. Як підкреслювалося в службовій доповіді МЗС УНР, запізнення нерідко сягало від чотирьох до восьми місяців. Починаючи з травня 1920 р., місія перестала отримувати навіть телеграфні повідомлення Українського пресового бюро, яке знаходилося у Відні. Інших джерел отримання швидкої й безпосередньої інформації про події в Україні й навколо неї в українських посланців не було. Ю. Бачинський ще у вересні 1919 р. скаржився голові делегації УНР, посланий на Паризьку мирну конференцію, графу М. Тишкевичу: «Я не

дістаю з Парижа ніяких інструкцій. Не дістаю навіть вияснень або хоч би просто заперечень тих некорисних для делегації вісток, що появляються у тутейших укр. Часописах...»⁹

Для хоча б часткового подолання ізоляції голова місії листувався з багатьма відомими українськими громадсько-політичними і державними діячами, дипломатами, зокрема М. Грушевським, А. Марголіним, Є. Левицьким, К. Трильовським, П. Чижевським, Л. Цегельським, А. Яковлівим та іншими. Особливо цінним було листування з М. Грушевським, який очолював тоді «Комітет незалежної України», створений для організації за кордоном підтримки української державності. Комітет вів пропагандистську і науково-видавничу діяльність щодо роз'яснення української справи і поширення знань про Україну за кордоном. На прохання М. Грушевського, Ю. Бачинський став членом названого Комітету і надавав йому матеріальну підтримку для видання науково-пропагандистської літератури. У свою чергу М. Грушевський регулярно надсилав до Вашингтона спеціальний аналітичний матеріал, інформуючи посла Бачинського про становище в Україні, діяльність Директорії та її урядів, характеризуючи позиції різних політичних кіл українства з найважливіших питань.

Мали місце також інші труднощі. У своїй діяльності Ю. Бачинський справедливо прагнув опертися на українську еміграцію в США. Але незалежною опорою з огляду на обставини вона так і не стала. Насамперед тому, що, незважаючи на відносну чисельність, мала все-таки невеликий вплив та обмежений доступ до чинників державної влади. До того ж сама вона виявилась поділена за соціальними, політичними, регіональними, релігійними та іншими ознаками на конкуруючі, нерідко й відверто ворожими одна одній, групи в боротьбі за вплив на емігрантський загаль. Голова місії не зумів зайняти виважену нейтральну позицію в цій боротьбі, дав утягнути себе в неї і значною мірою втратив серед емігрантських організацій свій авторитет. Через це на адресу МЗС УНР посипалися на нього нерідко зовсім несправедливі скарги, звинувачення і навіть злісні наклепи. Крім того, історично склалося так, що майже всі наші тамтешні емігранти були вихідцями із Західної України (Галичини, Буковини і Закарпаття). Тому не дивно, що українська еміграція США переважно дотримувалася не за-

гальноукраїнської, а регіонально-галицької орієнтації. Все це також ускладнювало діяльність українських дипломатів.

Та найбільшої шкоди українській місії завдав скандальний конфлікт між її головою Ю. Бачинським та фінансовим агентом М. Імханицьким, що прибув до Вашингтона у квітні 1920 р. за дорученням міністерства фінансів УНР. Останній зробив спробу усунути Ю. Бачинського з посади і перебрати на себе обов'язки голови місії. Справа ця зайшла так далеко, що, не поділивши першість, Імханицький звернувся по допомогу до послуг американської Феміди. Судовий процес між високоставленими дипломатичними представниками УНР та ще й у країні, у якої безуспішно добивалися офіційного визнання, справив гнітюче враження на американську громадськість. Зрештою уряд США під приводом того, що УНР ним не визнає, відмовив місії в праві видавати українські паспорти.

У листопаді 1920 р. становище УНР стало катастрофічним. Червона армія остаточно витіснила українські війська з території України. Уряд опинився в екзилі. Наприкінці грудня МЗС УНР повідомило Ю. Бачинського, що через фінансове становище уряд не має змоги утримувати надалі місію, тому вона повинна бути ліквідована. Характеризуючи проведену нею роботу, виконуючий обов'язки директора Департаменту чужоземних зносин МЗС УНР у травні 1921 р. писав: «...Зроблено менше не тільки того, що треба, а й того, що можна було зробити. Справа ж наша в Америці стоїть у всіх відношеннях зле». Враховуючи це, а також те, що скандальний процес з Імханицьким і непорозуміння з місцевими українськими організаціями значно підірвали авторитет Ю. Бачинського, рекомендувалося його відкликати. «Саме ж представництво наше в Злучених Державах, — зазначалося далі в доповіді, — повинно залишитись. Це диктується слідуючими міркуваннями. Злучені Держави відіграють в світовій політиці першорядну роль і політичний, і економічний вплив їх на світові події все більше і більше зростає»¹⁰. Однак реалізувати останню рекомендацію УНР уже була безсила.

Українська місія перебувала в США до літа 1921 р. У червні вона виїхала до Відня. Характерно, що згодом це питання одним з перших зацікавило каральні органи радянського режиму, які через тринадцять років заарештували і незабаром несправедливо засудили Ю. Бачинського. На запитання слід-

чого під час допиту 23 листопада 1934 р., до якого часу він перебував у США, Ю. Бачинський відповів: «У якості голови Вашингтонської місії від уряду УНР пробув у Вашингтоні до літа 1921 р. Вів переписку з посольством УНР у Відні й отримав директиву виїхати всією місією до Відня, куди й прибув в червні чи в липні 1921 р. По дорозі заїхав в Берлін в посольство УНР, де розмовляв з доктором Р. Смаль-Стоцьким — послом УНР. Там же в Берліні склав свої повноваження голови місії «інспектору» міністерства закордонних справ УНР — Миколі Василько»¹¹.

Так завершилася діяльність першого посольства України до США. На жаль, через обставини, що склалися, поставленої перед ними мети українські дипломати не досягли. Уряд США не визнав УНР як суверенну державу, відмовивши українському народові у праві на самовизначення. Безперечно, найголовнішою причиною цього була вперта орієнтація держав Антанти і США, лідери яких вирішували тоді долі країн і народів, на відновлення шляхом підтримки білогвардійського руху єдиної Російської держави. Однак набутий у ті роки і американською, й українською сторонами досвід не був марним. Нині він успішно враховується в практиці взаємовідносин наших держав.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). — Ф. 130. — Оп. 4. — Спр. 13. — Арк. 65.

² Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 287. — Арк. 5.

³ Там само. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 13.

⁴ Там само. — Спр. 41. — Арк. 7.

⁵ Павлюк О. Три місії до Вашингтона // Політика і час. — 1997. — № 1. — С. 66.

⁶ Там само.

⁷ Шевченко І., Балюн Н. Антанта проти українського «сепаратизму». Дипломатія доби Директорії УНР та її уроки // Політика і час. — 1998. — № 8. — С. 73.

⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3934. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 16.

⁹ Павлюк О. Назв. праця. — С. 67.

¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 287. — Арк. 110 зв. — 111.

¹¹ Архів Управління служби безпеки України. — Спр. 44987. — Арк. 89.

*Вічний надзвичайний
і повноважний посол
України*

Народився 12 квітня 1952 року на Київщині. Директор бібліотеки імені О. Ольжича. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка. За фахом журналіст. Автор підручника для п'ятого класу з історії України, книг «Ілюстрована енциклопедія історії України», «Матеріали до історії ОУН», збірки оповідань «Вперше», понад ста наукових публікацій.

Тарас Шевченко — духовний символ України. І цьому символу українці завжди прагнули надати зримої форми, увічнюючи Кобзаря у пам'ятниках. Ще в рік смерті Т. Шевченка студенти київського університету висловлювали думки про встановлення йому пам'ятника — «над могилою сього великого мужа воздвигнеться пам'ятник, що буде свідчити про славу його». Першим скульптурним зображенням Т. Шевченка можна вважати погруддя поета роботи скульптора Федора Балавенського, який почав ліпити портрет ще за життя Шевченка з натури, а закінчив його вже після 1862 р. Це була дипломна робота українського студента Петербурзької Академії мистецтв.

Першим, хто спробував створити скульптурний пам'ятник Т. Шевченку, був майбутній автор пам'ятника гетьману Б. Хмельницькому у Києві Михайло Микешин, який 1860 р. запроєктував поруч з князями і полководцями постать Шевченка і Гоголя у багатофігурному пам'ятнику, присвяченому 1000-літтю

Русі для міста Новгород, але російський цар заборонив зображувати цих українців.

А першим пам'ятником Кобзареві стало погруддя Т. Шевченка, встановлене 1881 р. на півострові Мангишлак в Азії, де поет відбував своє покарання. Проіснував той пам'ятник до 1920-х років, його було зруйновано в час національно-визвольних рухів після розвалу Російської імперії. Згодом, вже після Другої світової війни, там поставлено новий пам'ятник.

На українських землях перший пам'ятник Т. Шевченку відкрито 1898 р. у Харкові завдяки приватній ініціативі і старанням відомої української родини Алчевських. У саду садиби меценатів, що згодом мала перейти у власність міста, на невисокому постаменті встановили мармурове погруддя Кобзаря роботи скульптора В. Беклемішева. Цей пам'ятник простояв до 1901 року, коли після смерті О. Алчевського садиба була продана, а пам'ятник розібраний.

У кінці ХІХ ст. українці Львова вживали заходів до встановлення пам'ятника Кобзареві у своєму місті. На замовлення львів'ян польський скульптор Ципріян Гудебський, який жив і творив у Парижі, створив погруддя, яке було відлито у бронзі. Однак під тиском поляків австро-угорська влада не дала дозволу на його встановлення. Нині ця скульптура зберігається в одному з львівських музеїв.

Готуючись відзначити 100-ліття з дня народження Т. Шевченка, українська громадськість прагнула встановити йому пам'ятник в Києві; проведено кілька турів конкурсу, однак початок Першої світової війни перекреслив ці плани. У ті роки в багатьох містах, містечках і селах України, особливо на Західній Україні, було встановлено кілька десятків пам'ятників Т. Шевченку, переважно це були погруддя чи невеликі постаті. Окремі з них, переживши десятиліття, вціліли або були відновлені — в Коломиї, Косові, Вовчинцях, Надіїві, Завадові та ін. Своєрідними пам'ятниками Кобзарю були насипні могили з великими хрестами на вершині.

У час існування Української Народної Республіки та гетьманської Української Держави до встановлення пам'ятника Т. Шевченку не дійшло, хоча задуми такі були. Перший великий пам'ятник поету в Україні було відкрито 1918 року в Ромнах, на території, тоді вже контрольованій більшовицькою владою. Автор — відомий український скульптор Іван Кава-

лерідзе. Того ж року пам'ятники Т. Шевченку відкрито у російській столиці — Москві та в Петербурзі. Автори відповідно С. Волнухін та Я. Тільберг. Виконані вони були в модних на той час формалістичних стилях, наспіх, з нетривких матеріалів і проіснували не дуже довго.

У Києві перший пам'ятник Т. Шевченку відкрито в березні 1919 року, перед будинком нинішнього Національного художнього музею на вулиці Грушевського. Це погруддя роботи Ф. Балавенського встановлене на постаменті. Пам'ятник проіснував до вересня того ж року і був знищений російськими білогвардійськими військами.

У 1920—1930-х роках в УСРР встановлено чимало пам'ятників Кобзареві, більшість з них позначена стилістичними підходами близьких до — більше чи менше — пануючих тоді формальних течій в українському мистецтві, характерним зразком чого є згадуваний твір І. Кавалерідзе.

Готуючись до 120-річчя з дня народження Т. Шевченка, спеціальним партійним рішенням було визначено створити «взірцевий» пам'ятник у тогочасній столиці України місті Харкові. Саме цей пам'ятник став прикладом і зразком соціалістичного реалізму з притаманним цьому стилю підкресленим соціальним підходом, формальним реалізмом, а також своєрідною ілюстрацією пануючої ідеології — Шевченко-революціонер. У 1939 р. в Києві відкрито пам'ятник Великому Кобзареві (скульптор М. Манізер, архітектор Є. Левінсон).

Проте не лише в Україні шанували і пам'ятали великого Тараса.

Вже говорилося, що перший пам'ятник Т. Шевченку було встановлено 1881 року в Казахстані на півострові Мангишлак у Новопетрівському форті. 1925 року пам'ятник відкрито в столиці Туркменістану місті Ашгабаді (1972 року встановлено новий монумент, скульптор М. Лисенко); 1927 року — у Форті Шевченко (первісна назва — Новопетрівське укріплення, нині м. Шевченко, автор — Атрау); 1952 року встановлено ще один пам'ятник (скульптори М. Вронський, В. Сухенко), згодом, 1959 року в місті Орську; на гірському піку Шевченка в Кавказьких горах 1964 року альпіністи встановили бюст поета.

До образу Т. Шевченка ще у 1930-х роках неодноразово звертався видатний скульптор Олександр Архипенко. Після Другої світової війни, 1951 року мармурове погруддя роботи

цього скульптора встановлено на постаменті у кількамільйонному місті Клівленді (штат Огайо), в парку, де також було споруджено пам'ятники національним культурним діячам різних етнічних груп.

На замовлення української громади США О. Архипенко створив погруддя Т. Шевченка, яке було встановлено в так званій «Союзівці», відпочинковій оселі Українського Національного Союзу в Кетскільських горах. Відкриття при 10 тисячах учасників, що з'їхалися зі США і Канади, відбулося у червні 1957 року.

У липні 1951 року в містечку Палермо поблизу Торонто (провінція Онтаріо), в час святкування 60-ліття української еміграції до Канади, радянським урядом УРСР подаровано українцям Канади пам'ятник Т. Шевченку. Це містечко вибрано з огляду на те, що тут була одна з найбільших українських громад, як тоді казали «прогресистів», тобто тих українців, що стояли на радянофільських позиціях. На постаменті зроблено дуже характерний напис: «Від українського радянського народу українцям Канади». Скульптуру виконали київські скульптори М. Вронський та О. Олійник, постать Т. Шевченка трактована в типовому важкуватому соцреалістичному дусі. Досить дивно виглядає цей монумент на тлі поля і лісу. (З цієї моделі було відлито кілька копій, одну з них встановлено у Донецьку, іншу в с. Моринцях.)

1956 року, готуючись до відзначення століття смерті Т. Шевченка, Конгрес українців Канади прийняв рішення поставити пам'ятник поетові в адміністративному центрі провінції Манітоба в місті Вінніпезі біля парламенту округу. З конкурсних 17 проектів обрано роботу скульптора Андрія Дарагана. Цікаво, що у 30-х роках А. Дараган, коли ще жив в Україні, брав участь у конкурсі проектів пам'ятника на могилі Кобзаря у Каневі. Вінніпезький монумент зображав сидячого Шевченка з книгою на колінах, постамент прикрашали рельєфи, що ілюстрували твори поета. 1961 року в присутності 50 тисяч українців пам'ятник у Вінніпезі було відкрито. В урочистостях взяв участь тогочасний прем'єр-міністр Канади Д. Діфенбейкер.

Початок спорудженню пам'ятника в столиці США Вашингтоні покладено 1956 року. Через кілька років, відзначаючи 100-ліття з дня смерті Т. Шевченка, українці США урочисто, з участю

делегацій українців з багатьох країн світу, у присутності ста тисяч учасників, відкрили йому пам'ятник у столиці Сполучених Штатів місті Вашингтоні. Цей день в окрузі Колумбія був офіційно оголошений «Українським днем». Цій миті передували кількарічні підготовчі роботи. До справи спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні були причетні 5 президентів США. Президент Г. Трумен був Почесним головою Комітету зі створення пам'ятника, а майбутній президент Р. Рейган входив до його складу, тогочасний діючий президент Д. Ейзенхауер підписав схвалений парламентом закон про будівництво пам'ятника, Д. Кеннеді допоміг реалізувати задум, спеціальна заява президента Л. Джонсона вмурована під постаментом пам'ятника. Цікаво, що при закладці пам'ятника використано спеціальну лопату, яку до того вживали при закладанні пам'ятників Д. Вашингтону і А. Лінкольну в американській столиці.

Автор пам'ятника — український скульптор Леонід Молодожанин (Лео Мол). Динамічна постать поета у молодому віці мала стояти на тлі величезної кам'яної плити з рельєфним зображенням Прометея. У процесі роботи внесено деякі зміни, зокрема значно зменшено стелу з Прометеєм.

Своєрідною відповіддю «буржуазним націоналістам» в США стало відкриття пам'ятника Т. Шевченку у Москві того ж 1964 року перед готелем «Україна». Автори: М. Грицюк, Ю. Синькевич та А. Фуженко. Відкриття відбулося під вечір у будній день, відкрив його Перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов.

Зведення обох пам'ятників було своєрідним проявом «холодної війни» між Заходом і СРСР. Українці вільного світу, увічнюючи Т. Шевченка, передусім бачили в ньому духовного провідника, борця за волю України, тоді як радянське розуміння побудоване на класово-революційному підході, як своєрідна ілюстрація до пануючої комуністичної ідеології.

У США, неподалік Нью-Йорка, знаходиться Арров-парк, в якому встановлено пам'ятники видатним культурним діячам різних народів. 1970 року УРСР виготовила пам'ятник Т. Шевченку, який було відкрито того ж року в парку. Автор скульптури В. Бородай пізніше став співавтором монументу Жовтневої революції в Києві, знесеного хвилею революційних подій 1991 року. Ще один пам'ятник, подарований урядом

УРСР, з 1984 року стоїть у місті Тиммінс у провінції Онтаріо. Силами українців США і Канади в різні роки зведено пам'ятники Т. Шевченку у містах Трой, Гантері, Пітсбурзі.

В європейських країнах перший пам'ятник Т. Шевченку з'явився 1952 року у столиці Румунії місті Бухаресті. В час становлення сучасної посткомуністичної Румунії 1993 року пам'ятник Т. Шевченку разом з іншими пам'ятниками діячам культури переважно лівого спрямування, що прикрашали один з центральних парків міста, було по-варварському знищено невідомими особами. Через кілька років стараннями української громади і посольства України в Румунії пам'ятник було відновлено.

1964 року в Карлових Варах, у тодішній Чехословаччині, встановлено невеликий пам'ятник Кобзареві. 1971 року відкрили пам'ятник Кобзарю у Франції, в місті Тулузі. Його створив французький скульптор А. Алас; назвати цей пам'ятник творчою удачею автора важко. Ще один пам'ятник у Франції встановлено 1974 року в Шалет-сюр-Люені, місті, яке стало побратимом Дніпровського району Києва. І саме від імені «трудящих» цього району подаровано Шалету скульптуру Т. Шевченка роботи київського скульптора О. Скоблікова. Третій пам'ятник у Франції встановлено 1978 року в Парижі на бульварі Сен Жермен у скверіку, який отримав ім'я Т. Шевченка. Погруддя виконав київський скульптор М. Лисенко. Пам'ятник стоїть під самою стіною греко-католицької церкви, влаштованої в будинку колишньої лікарні, до якої 1926 року привезли тіло підступно вбитого Голови Директорії УНР і Головного Отамана Симона Петлюри. Справа пам'ятника у Парижі була черговим епізодом «холодної війни». Річ у тім, що українська громада Франції отримала дозвіл від паризького муніципалітету на встановлення пам'ятника Шевченкові, але радянські чинники доклали максимум зусиль, щоб випередити «буржуазних націоналістів». У той час послом СРСР у Франції був українець за походженням С. Червоненко, і саме він від уряду СРСР подарував місту скульптуру для пам'ятника в Парижі.

Оригінальністю трактування образу Кобзаря вирізняється пам'ятник у Римі. Тут Т. Шевченко постає в образі античного філософа з піднятою у привітанні правицею. Автор — італійський скульптор У. Мацеї. Розташовано пам'ятник перед греко-католицьким собором Святої Софії. Відкриття відбулося

1973 року за участю вищого греко-католицького духовенства та великої кількості українців.

В Угорщині у місті Загагерсезі з 1986 року стоїть пам'ятник роботи українського скульптора І. Білокура. Є пам'ятник великому сину українського народу в столиці Словаччини місті Братиславі, автор погруддя словацький скульптор О. Бенце, відкрили пам'ятник 1990 року. В польському місті Білий Бор у вересні 1991-го року, в рік відновлення державної незалежності України, відкрито пам'ятник Т. Шевченку роботи київського скульптора В. Бородая. І вже зовсім недавно встановлено йому пам'ятник в російському Петербурзі, місті, в якому вчився, жив багато років і помер Т. Шевченко. Довелося перебороти багато труднощів і, врешті-решт, 2000 року відбулося відкриття. Створив цей монумент український скульптор з Америки Л. Молодожанин.

Острів Мальта несподівано прикрасився пам'ятником, точніше скульптурою Т. Шевченка. Справа у тому, що одна українська громада (не будемо її називати) замовила в місцевому кар'єрі, що славиться своїм мармуром, скульптуру, внесла аванс, а от назбирати решту грошей не змогла. Отож пам'ятник залишився на Мальті.

Південноамериканський континент, де українці проживають компактними чисельними громадами в кількох країнах, подбали про увічнення пам'яті Т. Шевченка. Для бразильського міста Порто Алегро колумбійський скульптор Р. Перейра створила пам'ятник Т. Шевченку, який був урочисто відкрито 1964 року, це був перший пам'ятник Кобзареві на південноамериканському континенті. З 1989 року бразильське місто Прудентополіс прикрашає пам'ятник українському поету. В місті Куритиба, на площі, яка носить ім'я України, також височить горда постать українського генія.

У столиці Аргентини Буенос-Айресі 1971 року на одному з кращих майданів міста встановлено скульптуру роботи Л. Молодожанина. Композиційно монумент складається з двох частин — постаті поета та скульптурної групи, яка уособлює боротьбу українського народу за волю. В цій країні в місті Обер та місті Апостолес українці також встановили пам'ятники Кобзареві. Цікаво, що своє дитинство і юність в Аргентині (звідки його родина після Другої світової війни повернулася в

Україну) провів співавтор пам'ятника Т. Шевченку в Москві скульптор М. Грицюк.

До сьогодні немає скульптурного пам'ятника Т. Шевченку в Австралії. Лише 1963 року, з нагоди 100-ліття смерті Т. Шевченка, на пластовій оселі «Сокіл» відкрито знак-обеліск архітектора О. Венгриновича, на якому викарбовано відповідний напис.

І вже зовсім недавно відкрито пам'ятники Кобзареві у столицях Польщі — Варшаві, Білорусі — Мінську.

Як бачимо з цього короткого огляду, на сьогодні столиці інших країн, таких як Аргентина, Білорусь, Італія, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, США, Туркменія, Франція, прикрашають пам'ятники українському пророку Тарасу Шевченку; зведені вони також в містах Бразилії, Казахстану, Канади, Мальти, Парагваю, Польщі, Росії, США, Угорщини, Чехії. Хоч як дивно, але немає пам'ятника в Німеччині, а тут проживають досить великі українські етнічні групи.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Григорій Перепелиця

Теоретичні аспекти асиметричних відносин в українсько-російському контексті

Народився 13 серпня 1953 р. у Полтавській області. Освіта вища. Закінчив Військово-морське училище у 1976 році, Військову Академію — у 1984 році. Капітан 1 рангу. У 1996 році захистив докторську дисертацію. Доктор політичних наук, професор. Нині — заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень. Автор понад 50 наукових публікацій, доповідей, монографій.

Класифікація міжнародних відносин завжди являла собою деяку складність для політології. Зумовлюється це, насамперед, великою кількістю та різноманітністю суб'єктів цих відносин. Але найактуальнішою ця проблема стала в наш час — на початку ХХІ ст. Надзвичайно високий динамізм розвитку міжнародних відносин та переструктуризація всієї системи світового порядку зумовили переосмислення традиційних та розробку нових підходів щодо класифікації міжнародних відносин. Зникнення біполярної системи і формування альтернативних їй, як однополярної, так і багатополлярної систем міжнародних відносин викликає потребу в нових акцентах і нових

підходах щодо класифікації системи цих відносин, зокрема, дослідженні такого її різновиду, як симетричні та асиметричні відносини.

Дослідження міжнародних відносин саме під таким кутом дає змогу не тільки глибше висвітлити і зрозуміти політику провідних геополітичних потуг, а й окреслити перспективи середніх і малих держав у цьому складному і мінливому світі. Найбільш важливою актуальністю цього підходу видається для України, яка опинилась в епіцентрі геополітичного протистояння між Сходом і Заходом. У цій непростій геополітичній ситуації ствердження України як сильної суверенної держави має передбачати розробку і запровадження асиметричних заходів і засобів в її зовнішній політиці. Особливо це стосується відносин України з Російською Федерацією.

Розгляд українсько-російських відносин, з точки зору такого підходу, дасть змогу глибше зрозуміти межу наших можливостей і побачити перспективу просування інтересів України в цій складній системі двосторонніх відносин.

У науковій літературі можна знайти доволі широкий спектр критеріїв щодо класифікації міжнародних відносин на різні типи, рівні та види. Але, в цілому, при такій різноманітності точок зору щодо класифікації міжнародних відносин більшість їх віддає перевагу одному критерію — суб'єктові цих відносин. Так, справді, природа будь-яких суспільних відносин, не тільки міжнародних, визначається природою їх суб'єктів. Систематизація відносин за природою їх суб'єктів називається типологізацією.

Типологія — один із найважливіших засобів і прийомів теоретичного аналізу міжнародних відносин. Типологічний аналіз дає змогу виявити найбільш загальні і найбільш істотні характеристики, ознаки, сторони міжнародних відносин. Поняття «тип» містить у собі явища, зведені у певну групу за найбільш загальними й істотними ознаками. Типологічна процедура визначається, насамперед, за істотними родовими ознаками міжнародних відносин. Вона являє собою формальну класифікацію, оскільки таким шляхом обмежується зміст понять і збільшується їхній обсяг. У цьому випадку продуктивнішою є типологія суспільних відносин, розроблена закордонними політологами (К. Боулдінгом, І. Галтунгом, К. Райтом, С. Чейзом), які за основний критерій беруть природу соціальних одиниць, не обме-

жуючись тільки класами і класовими відносинами. Так, наприклад, у типології С. Чейза нараховується 18 структурних видів суспільних відносин, включаючи відносини на рівні різноманітних общин, партій, рас, соціальних прошарків, націй, культур, цивілізацій. Така типізація більш повно охоплює все розмаїття суспільних відносин. Хоча, безумовно, загальний недолік типологічних схем полягає в тому, що вони часто побудовані на основі формальних ознак, що мають дещо довільний характер.

Проте на основі такої типологічної процедури можна стверджувати, що симетричні та асиметричні відносини є певним типом відносин, оскільки вони визначаються природою, тобто родовою ознакою суб'єктів цих відносин. Особливістю цього типу відносин є те, що вони визначаються як певне співвідношення між суб'єктами цих відносин. Співвідношення — це величина, яка має як якісний, так і кількісний вимір. Якісний вимір характеризує специфіку суб'єкта, що проявляється тільки у відносинах з іншим суб'єктом.

Згідно з цією специфічною природою, у ролі суб'єктів міжнародних відносин виступають такі традиційні партнери, як держави та недержавні учасники. До недержавних учасників міжнародних відносин належать наддержавні інститути та міжнародні організації. Природа такого традиційного партнера міждержавних відносин, як держава визначається політичним режимом, формою державного устрою, типом економічних відносин, характером соціальних відносин у суспільстві. За цими ознаками визначається тип держави. Кількісним виміром держави є її могутність. Могутність, у свою чергу, визначається багатьма критеріями: економічним та військовим потенціалами, природними та трудовими ресурсами, рівнем розвитку науки і культури, досягненнями в галузі високих технологій, рівнем соціальної стабільності. Іншими словами, могутність держави є показником того, які сили ця держава має у своєму розпорядженні і якою мірою вона може їх застосувати у відносинах з іншими державами чи недержавними учасниками міжнародних відносин.

На підставі цього критерію держави прийнято поділяти на: наддержави, великі держави, середні держави і мікродержави. Наддержави прийнято виділяти за ознакою їх здатності спричинити вплив на умови існування всього людства. Наддержави не

може зазнати поразки від будь-якої іншої держави чи коаліції, якщо в таку коаліцію не входить інша наддержава.

Ознакою великих держав є їхня здатність здійснювати суттєвий вплив на світовий розвиток. Незважаючи на претензії таких держав відігравати домінуючу роль у світі, їхні реальні можливості обмежують цю роль окремим регіоном чи окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону.

Середні держави здатні спричиняти значний вплив на своє близьке оточення, але такий вплив не виходить за межі одного регіону. Малі держави мають достатньо сил для забезпечення свого суверенітету, територіальної цілісності та незалежності, але їх вплив на найближче оточення є надзвичайно слабким. Мікродержави у принципі не здатні захистити свій суверенітет власними силами [7]. Узагальнюючим синтетичним критерієм є класифікація партнерів міжнародних відносин за типом і могутністю держав. За цим критерієм держави поділяються на імперії і національні держави [6]. Проте симетрія і асиметрія характеризує тип відносин, а не тип суб'єктів цих відносин. Відносини ж визначаються кількістю їх суб'єктів, характером взаємозв'язків між ними. У цьому контексті в науковій літературі домінують дві теорії: «інтеракціонізм» і «структуралізм». Перша течія представлена роботами таких відомих учених, як М. Каплан, К. Дойч, Д. Сінгер, Р. Роузкранс. Представники цієї течії розглядають держави як автономні елементи міжнародних відносин. Друга течія розглядає міжнародні відносини як певну структуру, елементами якої є держави, що мають різні ролі і посідають різне місце в цій структурі. Прихильниками цієї течії можна вважати Б. Брауна, Й. Галтунга, П. Барана, А. Франка та ін.

Слід зазначити, що ці дві течії не виключають, а, навпаки, природно доповнюють одна одну. Інтеракціонізм акцентує увагу на взаємозв'язках суб'єктів у площині двосторонніх відносин. У контексті саме такого підходу симетрія і асиметрія визначають співвідношення між двома суб'єктами за їх величиною. Відтак, симетрія означає рівність, паритет у відносинах між суб'єктами. Це ситуація, коли ми маємо відносини між суб'єктами рівної величини або між рівновеликими партнерами. Виходячи з такого розуміння, визначення симетричного типу відносин залежатиме від тих параметрів, якими характеризується величина суб'єктів двосторонніх відносин.

Найпростішими і найзрозумілішими є суто фізичні чи географічні параметри держави: її територія, кількість населення, запаси природних ресурсів. Значно складнішим видається визначення параметрів національної могутності держави, яка є однією з найсуттєвіших характеристик ваги чи величини суб'єкта двосторонніх відносин.

Співвідношення величин суб'єктів двосторонніх відносин за цією низкою параметрів вказує на відносність критеріїв визначення симетричності. За одним параметром суб'єкти відносин будуть рівновеликими, за іншим — ні. Відтак, відносини між ними в одній площині будуть симетричними, в іншій — асиметричними, тобто, нерівнозначними. Цю закономірність можна легко продемонструвати на кількох варіантах визначення симетричності відносин.

Якщо ми за основні параметри визначення величини суб'єктів візьмемо їх територію і економічний потенціал, то матимемо чотири варіанти відносин.

1-й варіант характеризує ситуацію, коли дві держави симетричні за своєю територією, але асиметричні за економічним потенціалом. Прикладом такого варіанта можуть служити відносини між США і Канадою. За своєю територією ці дві країни зіставні. Що стосується їх економічних потенціалів, то валовий національний продукт (ВНП) США більш ніж у 10 разів перевищує ВНП Канади. Також майже у 10 разів США перевищують Канаду за кількістю населення.

2-й варіант демонструє зворотну залежність, коли країни є симетричними за своїм економічним потенціалом, але вони не зіставні за площею своєї території. Яскравим прикладом такого варіанта є порівняння Китаю й Італії. За своїм економічним потенціалом Італія близька до КНР, але, при цьому, її територія складає лише 3% від території Китаю.

3-й варіант — це тип симетричних відносин у чистому вигляді, коли дві країни зіставні і за своїм економічним потенціалом, і за територією. Прикладом такої ситуації можуть бути Італія і Велика Британія. Відносини між ними є справді симетричними.

4-й варіант є прикладом класичних асиметричних відносин. Він демонструє асиметричність відносин як за одним, так і за іншим параметром. При цьому треба зазначити, що, на відмі-

ну від симетричних, існують два різновиди асиметричних відносин.

Перший випадок ілюструє ситуацію, коли одна країна переважає іншу за розмірами своєї території, а та, в свою чергу, має значну перевагу над своїм партнером по відносинах в економічному потенціалі. Прикладом такого випадку є відносини між Російською Федерацією і Японією. ВВП Японії перевищує ВВП Росії в 6,5 разу (за даними на 1999 р. ВВП РФ становив 620 млрд дол., Японії — 4,08 трлн дол.), але при цьому територія Японії складає лише 2% від території Росії.

Другий різновид — це класичний прояв асиметричних відносин, коли одна держава переважає іншу і за площею своєї території, і за економічним потенціалом, і за кількістю населення, і за всіма іншими параметрами. Прикладом таких класичних асиметричних відносин є відносини між Україною та Російською Федерацією. Росія переважає Україну за площею території майже в 30 разів (1075:604 тис. кв. км). За ВВП — у 6 разів (за даними на 1999 р. ВВП РФ складав 620 млрд дол., України — 109 млрд дол). За кількістю населення — перевага за Росією в 2,5 разу (137:50 млн чол.).

Відносність критеріїв визначення симетричності відносин значною мірою обумовлюється умовністю оцінки національної могутності держав. Могутність є категорією, яка віддзеркалює не лише наявність певних ресурсів, а й здатність мобілізувати та реалізувати ці ресурси для досягнення певної мети. Тобто національна могутність має поєднувати наявний потенціал, а також здатність використовувати його для впливу на поведінку іншої сторони.

Потенціал національної могутності, як уже було зазначено, являє собою сукупність матеріальних і духовних сил суспільства, що включають економічну, політичну, соціальну, науково-технічну і власне військову складові. Ці складові національної могутності держави мають різну здатність спричиняти вплив на поведінку іншої сторони в системі двосторонніх чи багатосторонніх відносин. Найбільший вплив серед зазначених складових спричиняють, як правило, військовий та економічний потенціал. Але в такому випадку постає запитання: який найголовніший серед цих двох потенціалів для визначення симетричності чи асиметричності відносин? Чи можна було говорити про симетричні відносини між США і СРСР, які були рівними

за своїм військовим потенціалом і підтримували відповідний воєнно-стратегічний паритет, але за своїм економічним потенціалом США, безумовно, переважали Радянський Союз? Іншим прикладом можуть служити теперішні відносини між Китаєм та Італією. За своїм економічним потенціалом вони майже симетричні, а за військовим — Італія у декілька разів поступається Китаю. Третім прикладом у цьому контексті є відносини між Росією і Японією. Японія на кілька порядків перевищує Росію за своїм економічним потенціалом, а Росія, навпаки, має домінуюче становище відносно Японії за військовим потенціалом.

Очевидно, що сенс підходу до визначення відносин з точки зору їх симетричності чи асиметричності полягає не у величині суб'єктів, а в їх здатності впливати один на одного. Відтак, постає низка запитань.

По-перше, якщо країна має певну перевагу, то якою має бути ця перевага?

По-друге, в якій із складових потрібно мати таку перевагу?

Аналіз міжнародного досвіду показує, що країна матиме суттєвий вплив на поведінку свого опонента, коли вона переважатиме його за своїм потенціалом у два і більше разів. Відповідь на друге запитання підказують наведені вище приклади. З них видно, що більше впливає на поведінку опонента перевага саме військового потенціалу. І це не дивно, оскільки військова сила призначена для здійснення примусу. Хоча при цьому треба зважати на те, що військова сила формується на відповідній матеріальній базі, яка, в свою чергу, залежить від економічного потенціалу держави. Роль військової сили в політиці тієї чи іншої держави визначається характером її національних інтересів. Отже, національні інтереси країн-суб'єктів потрібно розглядати як один з важливих критеріїв при визначенні симетричності чи асиметричності відносин. Не випадково характер національних інтересів є одним з критеріїв класифікації держав на наддержави, великі держави і малі держави.

Національні інтереси наддержав мають глобальний характер і спрямовані на досягнення повного домінування у світі в усіх сферах міжнародних відносин. Національні інтереси великих держав теж мають глобальний характер, але вони спрямовані на досягнення повного домінування тільки в певному регіоні, або в окремій сфері міжнародних відносин. Національні інтереси середніх держав мають регіональний вимір і пов'язані із забез-

печенням певного впливу на суміжне міжнародне оточення або суміжні субрегіони. Національні інтереси малих держав мають виключно внутрішню спрямованість.

Національні інтереси, як випливає з їх визначення, є тим інтегрованим критерієм, що визначає поведінку країни-суб'єкта в певній системі міжнародних відносин, а відтак, обумовлює характер самих відносин.

Система міжнародних відносин має певну ієрархічну структуру. Місце тієї чи іншої країни в цій ієрархії і визначає її поведінку у відносинах з іншими країнами. Ця ієрархічна структура є досить динамічною, тому місце країни в цій ієрархії може змінюватись. Проте, згідно з визначеними критеріями, сьогодні досить динамічно формується структура, що є ієрархією однополюсного світу, вищий рівень якої складає одна наддержава. Другий рівень складають провідні держави світу, так звані великі держави, які утворюють багатопольярну систему на регіональному рівні. Третій рівень — це середні держави і, відповідно, найнижчий рівень цієї структури складають малі держави.

Згідно з цією ієрархією, можна виділити цілу систему симетричних та асиметричних відносин. Симетричні відносини складаються між країнами одного рівня ієрархії, тобто між малими країнами, між середніми державами, між великими державами. Отже, асиметричними будуть вважатися відносини між державами, які займають різні рівні в ієрархії міжнародних відносин. Це відносини між наддержавою та іншими державами, відносини між великими і середніми державами, відносини між великими і малими державами, відносини між середніми і малими державами.

Застосування такого структурно-ієрархічного підходу дає змогу виявити характер відносин між США і Канадою та між Росією і Україною, які є головним предметом нашого аналізу. Розглянемо місце цих країн в ієрархічній системі міждержавних відносин.

Після розпаду Радянського Союзу США залишились єдиною наддержавою у світі, яка зберігає світове лідерство і домінує у світі в усіх основних сферах міжнародних відносин. Відносини цих країн світу, включаючи й Росію із Сполученими Штатами, є асиметричними відносинами.

Канада. Пріоритетними національними інтересами цієї країни є гарантування безпеки, економічне процвітання, добробут канадців. Таким чином, національні інтереси Канади мають суто внутрішній вимір. Проте забезпечення цих внутрішніх потреб Канада пов'язує передусім із своєю зовнішньополітичною діяльністю. Причиною цьому є досить вузький внутрішній ринок 30-мільйонної Канади, тому добробут канадців великою мірою залежить від експорту канадської продукції на світові ринки. Експорт складає 40% валового національного продукту Канади. Оточена океанами, вона залежить передусім від міжнародного клімату безпеки і стабільності. Відтак, її інтереси теж мають глобальний характер. Проте, на відміну від США, вона не претендує на світове лідерство і не має відповідних резервів для досягнення домінування не тільки у світі, а й в окремому північноамериканському регіоні. Водночас Канада має значний вплив на країни цього регіону, що є підставою для віднесення її до рівня середніх держав. Отже, відносини Канади із США на цій підставі можна обґрунтовано вважати асиметричними.

Російська Федерація. Ця країна має відбиток великої спадщини колишньої наддержави. Ностальгія за втраченим статусом наддержави великою мірою визначає її політику у відносинах з іншими державами. Росія прагне будь-якими зусиллями повернути цей втрачений статус. Претензія на глобальні інтереси ще довго визначатиме зовнішню політику Російської Федерації. Проте обмежені ресурси зумовлюють керівництво Росії дещо зменшити свої геополітичні амбіції.

Нова зовнішньополітична стратегія В. Путіна передусім спрямована на забезпечення монопольного політичного, військово-політичного й економічного домінування на пострадянському просторі і закріплення Росії в системі міжнародних відносин як великої держави.

Концепція національної безпеки Російської Федерації формує національні інтереси та загрози у такому визначенні: «Національні інтереси Росії в міжнародній сфері полягають у забезпеченні суверенітету, зміцненні позицій Росії як великої держави — одного з впливових центрів багатополлярного світу». Основні загрози Росії в міжнародній сфері, згідно з Концепцією, полягають у послабленні інтеграційних процесів у Співдружності Незалежних Держав, у небезпеці послаблення політичного, економічного та військового впливу Росії в світі,

у можливості появи поблизу російських кордонів іноземних військових баз і великих військових контингентів.

Загрози національній безпеці Російської Федерації у міжнародній сфері, як зазначається в Концепції, виявляються у спробах інших держав протидіяти зміцненню Росії як одного з центрів впливу у багатополлярному світі, завадити реалізації національних інтересів та послабити її позиції в Європі, на Близькому Сході, у Закавказзі, Центральній Азії та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Як видно з цього визначення, Росія намагається відігравати світову роль, яка буде визначатись її впливом у зазначених регіонах. Потреба у повному домінуванні Росії поширюється тільки на пострадянський простір, що здебільшого відповідає її можливостям. Відтак, досягнення та підтримання статусу великої держави визначатиметься спроможністю Росії здійснювати повне домінування на пострадянському просторі.

Сьогодні можна вважати, що Росія посилює своє домінування в цій частині світу. Це водночас дає підстави стверджувати, що Росія має значні шанси перетворитися із середньої держави, якою вона стала після розпаду СРСР, у велику державу, яка здійснюватиме значний вплив на весь європейський континент.

Україна. Якщо проаналізувати національні інтереси України, задекларовані в офіційних документах, то вони мають яскраво виражений внутрішній характер з певними ознаками регіоналізму. Це, насамперед, створення громадянського суспільства, досягнення національної злагоди і політичної стабільності в суспільстві, створення самодостатньої соціально зорієнтованої ринкової економіки, гарантування безпечних умов життєдіяльності, зміцнення генофонду, розвиток української нації. Зануреність національних інтересів на внутрішні потреби продукує ізоляціоністську зовнішню політику. Регіоналізм зовнішньої політики України виявляється в задекларованому курсі на інтеграцію в європейську спільноту та прагненні розвивати інтеграційні процеси в межах СНД.

Сучасний, як внутрішній, так і міжнародний стан України, на відміну від Росії, дає підстави стверджувати, що Україна поступово втрачає статус середньої держави і перетворюється на малу державу, яка все менше впливає на близьке оточення і все більше перетворюється на об'єкт такого впливу з боку інших сусідніх держав. Така тенденція надалі збільшуватиме від-

стань між Україною і Росією в ієрархії суб'єктів міжнародної системи та посилюватиме асиметричність у відносинах України з Російською Федерацією.

Із власне методологічного погляду належність держав до різних рівнів ієрархії є тільки одною із сутнісних ознак асиметричності їх відносин. Іншою сутнісною ознакою асиметричності є різна віддаленість від певного центру. Симетрія, як відомо, являє собою положення суб'єктів, що знаходяться на однаковій відстані, але по різні боки від певної площини чи прямої. Отже, властивістю симетрії є рівновіддаленість і різноположність. Якщо тепер цю властивість екстраполювати на міжнародні відносини, то можна визначити принаймні дві системи координат такого відліку.

Перша з них характерна для міжсистемних відносин, друга — для внутрішньосистемних. Перша система може складати сукупність відносин між державами, які виступають як автономні суб'єкти. Такими суб'єктами можуть виступати як національні держави, так і міждержавні організації. Симетричність відносин між ними визначатиметься, по-перше, їх різним положенням і різним віддаленням відносно центру цієї системи координат. По-друге, належністю до одного типу суб'єктів. Асиметричними відносинами у цій системі назвемо відносини між суб'єктами різного типу (наприклад, між національною державою та міждержавним об'єднанням), які знаходяться по різні боки від центру системи координат. Як симетричність, так і асиметричність передбачають наявність протилежності позицій щодо центру системи координат. Таке перебування по різні боки «барикади» перманентно обумовлює конкуренцію між двома суб'єктами таких відносин. Отже, актуальність оцінки відносин з точки зору симетричності чи асиметричності має місце тоді, коли між їх суб'єктами є конкуренція або суперництво, а національні інтереси цих суб'єктів не збігаються або стикаються між собою.

Симетричність чи асиметричність відносин обов'язково передбачає також наявність центру, стосовно до якого суб'єкти визначають протилежність своїх позицій у відносинах між собою. Таким центром може бути певний рівень розвитку, досягнення в тій чи тій галузі, володіння певними технологіями, сфера впливу чи домінування.

Відмінність між симетричністю та асиметричністю полягатиме у різній віддаленості від досягнення певного рівня чи певної мети, які виступають в якості центру координат цієї системи міжнародних відносин. Виходячи з такої конкурентної природи, найтиповішим для симетричних чи асиметричних відносин є стан конфронтації. Хоча такий тип відносин не виключає співіснування, співробітництва та партнерства між їх суб'єктами.

Відносини «конфронтації» характеризуються наявністю гострих антагоністичних суперечностей між державами. Інтереси країн, що мають такі відносини, носять безкомпромісний непримирений характер. При «конфронтаційних» відносинах країни-суб'єкти цих відносин перебувають або у стані війни, або в стані, який визначається як воєнно-політична криза.

Відносини мирного «співіснування» характеризуються наявністю цілого комплексу суперечностей між державами-суб'єктами, більшість з яких не мають антагоністичного характеру.

Відносини «співробітництва» виникають при наявності певних спільних інтересів між державами-суб'єктами в окремих сферах чи галузях, хоча при цьому не виключається також наявність гострих суперечностей між ними.

Відносини «партнерства» характеризуються відсутністю суттєвих суперечностей між державами та наявністю обопільної зацікавленості у взаємовигідній співпраці у різних галузях національної безпеки і оборони. Партнерство передбачає наявність спільної проблеми та спільного підходу щодо її розв'язання. Воно також обумовлює бачення спільних шляхів реалізації національних інтересів країн-партнерів та узгодженість позицій і дій щодо вирішення певних спільних проблем. Водночас, при відносинах «партнерства» країна-партнер залишає за собою право вести самостійну політику і мати самостійну позицію, яка може відрізнятись чи мати суттєві розбіжності з позицією її партнера. Відносини «партнерства» не передбачають створення спільних органів та жорсткої координації дій.

Головним критерієм для визначення «стратегічного партнерства» слід вважати спільність стратегічних інтересів. Стратегічні інтереси мають довготривалий характер. Реалізація таких інтересів спричиняє вирішальний вплив на внутрішній розвиток країни, її зовнішньополітичний та воєнно-політичний курс.

Такі інтереси пов'язані, насамперед, із забезпеченням тими ресурсами, які необхідні для підтримання життєдіяльності суспільства та розвитку країни. До них належать: забезпечення енергоносіями, продовольством та іншими видами стратегічної сировини і природних ресурсів, безпечний доступ до життєво важливих регіонів світу, національна безпека країни.

«Стратегічне партнерство» відповідає цьому критерію тільки в тому разі, коли ці інтереси обопільні. Коли ж одна країна має такі інтереси, а інша — ні, тоді відносини можна охарактеризувати як «стратегічну залежність». При цьому стратегічні інтереси обох країн мають обов'язково збігатися, а не суперечити один одному.

У свою чергу, збіг або розбіжність стратегічних інтересів залежать від сфери їх реалізації. Стратегічні інтереси стосуються передусім таких сфер, як воєнно-політична, економічна, зовнішньополітична. Рівень стратегічного партнерства у відносинах між країнами гарантується у тому разі, коли є збіг стратегічних інтересів у певній сфері або декількох сферах. Ситуація, коли одна країна має стратегічну зацікавленість в іншій країні у якійсь певній сфері, а інша пов'язує свої стратегічні інтереси з іншою сферою, не може класифікуватись як стратегічне партнерство. Зазначені розбіжності у сферах стратегічних інтересів можуть призвести до певних суперечностей, розв'язання котрих потребує певних поступок від обох сторін. У такій ситуації стратегічне партнерство носитиме переважно декларативний характер. У воєнно-політичній сфері основою для обопільних стратегічних інтересів може бути потреба у розв'язанні спільних проблем безпеки, а також необхідність протидіяти спільним загрозам і викликам.

Стратегічне партнерство у воєнно-політичній сфері може передбачати також надання військової допомоги на прохання країни-партнера та допомоги в розвитку та зміцненні його оборонної сфери. Хоча при цьому стратегічне партнерство не зобов'язує кожну країну до таких дій, як це прийнято при встановленні союзницьких відносин.

Водночас, стратегічне партнерство спонукає країни-партнери враховувати національні інтереси один одного та йти на компроміси задля досягнення спільних стратегічних цілей. У рамках стратегічного партнерства можуть підписуватись як закриті, так

і відкриті воєнно-політичні угоди як міждержавного, так і між-відомчого характеру.

Стратегічні партнери можуть координувати свою діяльність у досягненні спільних стратегічних інтересів та демонструвати спільну позицію з тих чи тих зовнішньополітичних або воєнно-політичних питань. Хоча, знову ж таки, такі дії їх ні до чого не зобов'язують.

Співробітники Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Разумкова стверджують, що «в основі стратегічного партнерства лежить геополітична взаємозалежність, іноді — географічна та культурна близькість двох держав. В окремих випадках пошук стратегічних партнерів зумовлений бажанням держави стати регіональним чи світовим лідером» [9]. У цьому випадку акцентується увага на геополітичний чинник як критерій визначення рівня стратегічного партнерства та формування спільних стратегічних інтересів.

Продовжуючи аналіз саме в такому контексті, треба зазначити, що цей геополітичний чинник може слугувати критерієм для визначення відносин «стратегічного партнерства» як на глобальному, так і на регіональному рівнях.

Стратегічне партнерство — це напрям, на якому країна концентрує основні ресурси для досягнення головної стратегічної мети. З огляду на це будь-яка країна не може мати багато стратегічних партнерів.

Отже, стан відносин, як видно з їх визначення, залежить від рівня збігу національних інтересів суб'єктів цих відносин чи навпаки від гостроти суперечностей, котрі виникають між ними. В умовах, коли національні інтереси обох країн повністю збігаються і між ними встановлюються союзницькі відносини, втрачається сенс оцінки цих відносин з точки зору їх симетричності чи асиметричності.

Інша система координат характеризує ситуацію, коли два суб'єкти знаходяться в складі певної замкнутої підсистеми міжнародних відносин. Така система акцентує увагу передусім на внутрішньосистемних відносинах. Центром координат такої системи виступає Центр як адміністративно-політична одиниця, як центр сили або полюс в геополітичному тлумаченні, як ядро держави-імперії.

Найтиповішою така система координат є для імперій та міждержавних об'єднань. У такій системі відносини між її суб'єк-

тами є асиметричними, оскільки в якості одного суб'єкта виступає сам Центр, у якості іншого — його периферія. Тож, асиметричні відносини віддзеркалюють у такій системі співвідношення між цілим і його частиною. Такий характер відносин передбачає жорстку централізацію, субординацію і безумовну підпорядкованість інтересів суб'єкта, як частини, інтересам Центру, який уособлює ціле цієї системи. Отже, симетричність відносин може бути тільки між периферійними суб'єктами стосовно Центру. Відтак, симетричність відіграє другорядну роль у таких внутрішньосистемних зв'язках.

Типовим станом для асиметричних внутрішньосистемних відносин є стан панування і підпорядкованості. Ресурси суб'єкта як частини мають спрямовуватися, передусім, на реалізацію інтересів Центру, оскільки саме Центр покликаний акумулювати і репрезентувати як інтереси цілого, так і його частини. Хоча такі відносини передбачають і зворотний зв'язок, що не виключає співробітництво та взаємодопомогу, адже життєздатність Центру залежить, насамперед, від життєздатності його периферії.

Такий тип відносин уособлюють в собі так звані імперські відносини, які встановлюються між ядром чи країною-метрополією та його периферією — країною-колонією. Такі ж асиметричні відносини можуть встановлюватись у межах певних міждержавних об'єднань, коли центральне місце у цьому об'єднанні посідає країна-лідер, а периферійне дістається другорядним країнам. На відміну від підсистем, якими є міждержавні об'єднання, країни-імперії змушені посилювати свою периферію, оскільки розглядають їх як плацдарм для подальшої зовнішньої експансії. Але таке посилення водночас супроводжується руйнуванням внутрішніх підвалин країн-колоній як суб'єктів міжнародних відносин. Ця залежність породжує довготривалу, часом вікову залежність периферійних країн від країн, котрі уособлювали ядро імперії. Тож для цих країн асиметричність відносин є найактуальнішою проблемою їх виживання та розвитку.

Тягар постімперських відносин позначається як на Канаді, так і на Україні. Хоча, в порівнянні з Канадою, Україна як була, так і продовжує перебувати під незрівнянно більшим впливом відносин імперського типу. Колоніальне минуле Канади породжує дві тенденції її зовнішньої політики. Перша тенденція

генерує підвищену увагу і співчуття до країн, що розвиваються, тобто країн «третього світу». Солідарність з цими країнами Канада демонструє шляхом надання суттєвої економічної допомоги. Передусім це стосується країн так званої Франкофонії, куди, окрім Франції, входять колишні французькі колонії в Африці, Азії й Америці, а також деякі європейські країни. Канада також надає свою економічну допомогу країнам Латинської Америки.

Друга тенденція зовнішньої політики Канади, що зумовлена її колоніальним минулим, виявляється у досить сильному впливі британських традицій на канадську зовнішню політику, починаючи з атрибутики і закінчуючи призначенням британською Королевою генерал-губернаторки Канади.

На Україні руйнівна сила імперської спадщини позначилась незрівнянно глибше, ніж на Канаді її колоніальне минуле. На відміну від Канади, Україна майже 300 років була частиною Російської імперії. Спільне імперське минуле — це основна відмінність асиметричних відносин України з Росією, у порівнянні з відносинами Канада — США. Канада ніколи не була частиною Сполучених Штатів Америки. Вона була частиною іншої — Британської імперії. У цьому її велика перевага у порівнянні з Україною. Колоніальне минуле Канади, як частини Британії, — це могутній зовнішній якір, що дає змогу утримувати незалежність Канади від США.

Належність України до Російської імперії породила ряд комплексів, що простежуються в зовнішній політиці нашої держави донині. По-перше, це схильність більше зважати на російські інтереси, ніж на свої власні. По-друге, прагнення копіювати рішення та заходи Російської Федерації. По-третє, комплекс «молодшого брата».

Комплекс «молодшого брата» виявляється в таких аспектах української зовнішньої політики:

- скаржитись на притиснення з боку Росії;
- ображатись, коли Росія ігнорує Україну в своїй зовнішній політиці;
- бачення оточуючого зовнішньополітичного чинника через призму російського фактора;
- брак самостійної національної зовнішньополітичної стратегії;

— невпевненість у власних можливостях та ствердженні своєї державності на міжнародній арені без підтримки чи згоди Росії.

Спадщина спільного імперського минулого породжує у Росії зворотний комплекс «старшого брата». Більшість російської політичної еліти, а також населення Російської Федерації не може сприймати Україну як незалежну державу. Українська державність є головним предметом антагоністичних суперечностей у відносинах між двома державами. Росія продовжує сприймати Україну як свою частину, як природне продовження російської державності в Європі. Основним аргументом для виправдання саме такого бачення майбутньої долі України є те, що Росія пов'язує свої історичні корені з Київською Руссю, столицею якої був Київ, та те, що українці розглядалися поряд з росіянами як основний будівельний матеріал для розбудови Російської імперії, колонізації азійських просторів, модернізації XIX–XX ст. [8].

І нарешті, важливою сутнісною ознакою асиметричних відносин є неадекватність дій суб'єктів цих відносин. Рівень адекватності взаємодії суб'єктів є одним з головних критеріїв поділу на симетричні та асиметричні відносини. У цьому випадку йдеться про лінію поведінки суб'єктів у взаємовідносинах, рівень адекватності їх реакцій на дії один одного. Основну лінію поведінки у відносинах, яка дає змогу у найкращий спосіб досягти головної мети, прийнято називати стратегією. Отже, однією з основних ознак асиметричності чи симетричності відносин є застосування суб'єктами цих відносин асиметричних (чи, відповідно, симетричних) стратегій.

Асиметрична стратегія. У чому її сенс та особливості?

Значення асиметричної стратегії, передусім, полягає у неадекватності відповіді чи реакції на певні дії опонента. Асиметрична стратегія передбачає застосування таких методів та засобів, які були б несподіваними для противника і врівноважували б за наслідками застосування його перевагу в співвідношенні сил.

Асиметрична стратегія застосовується тоді, коли не можна вжити адекватних засобів у відповідь на дії суперника, або застосування таких симетричних заходів не дає потрібного ефекту. Відтак, асиметричні стратегії можуть бути двох видів: наступальними та оборонними.

Оборонні асиметричні стратегії спрямовані на мінімізацію негативних наслідків від дій суперника чи конкурента, який має значну перевагу в співвідношенні сил і використовує своє домінуюче становище для нав'язування своєї власної волі та інтересів.

Наступальна асиметрична стратегія, навпаки, передбачає застосування упереджуючих заходів для підкорення противника своїй волі та інтересам, незалежно від співвідношення сил. Досить часто така стратегія є доповненням до симетричної стратегії. У випадку переваги в силі над противником вона має ще більше посилити цей ефект для досягнення мети. У випадку паритету в співвідношенні сил, асиметрична стратегія покликана порушити цей паритет на користь тієї сторони, яка застосовує таку стратегію. Наступальна асиметрична стратегія може бути досить продуктивною і при умові значної переваги противника в співвідношенні сил. Вона дає змогу досягти обмеженої кількості пріоритетних цілей в умовах протидії та домінування опонента.

За своєю спрямованістю асиметрична стратегія може бути як позитивною, так і негативною. Позитивна асиметрична стратегія побудована на експлуатації переваг над опонентом. Такими перевагами можуть бути більш якісні характеристики деяких видів озброєнь, високий професіоналізм, нові технології, вигідне геостратегічне положення.

Позитивна асиметрична стратегія, як правило, застосовується поряд із симетричними заходами, коли є загальна перевага в силі. Вона також може виявитись досить ефективною при невигідному співвідношенні сил, коли, не маючи загальної переваги, можна використовувати переваги над противником на окремих напрямках чи в окремих галузях. Найпоширенішою формою позитивної асиметричної стратегії є та, яка побудована на використанні науково-технологічних переваг. Виходячи з такої логіки, використання будь-якого принципово нового виду озброєнь розцінюється як асиметричний захід. Про це свідчать приклади з історії. Ось деякі з них. Застосування арбалета — це відповідь на значну перевагу противника у чисельності військ. Танк став одним з асиметричних заходів, що дав змогу зламати неприступну позиційну оборону. Застосування підводних човнів розглядалось як асиметричний захід, який допоміг звести нанівець перевагу противника у лінкорах. Торпеда — асимет-

рична зброя, що підірвала домінуюче положення морської артилерії в гонці озброєнь.

У цивільних галузях позитивні асиметричні стратегії, побудовані на використанні інформаційних технологій, дали змогу деяким країнам обігнати у своєму економічному розвитку навіть традиційно розвинуті індустріальні європейські країни. Позитивна асиметрія може застосовуватись як у наступальних, так і оборонних стратегіях. Нові ядерні та ракетно-космічні технології сприяють розгортанню принципово нових систем протиракетної оборони, яка значно обмежує можливості застосування наступальної ракетно-ядерної зброї.

Ядерна зброя знайшла своє застосування і спершу розглядалась як асиметрична стратегія проти переваги Радянського Союзу у звичайних збройних силах. Поява турбовентиляторних двигунів і принципово нових астронавігаційних систем дала можливість створити крилаті ракети стратегічного призначення, розгортання яких стало асиметричним напрямком гонки озброєнь, що, певною мірою, порушив паритет в ракетно-ядерних озброєннях між США й колишнім СРСР. До речі, в гонці ядерних озброєнь США здебільшого дотримувались асиметричної стратегії, тоді як СРСР вдавався до симетричних заходів і був змушений наздоганяти Сполучені Штати в якісно нових видах озброєнь. Причиною такої тенденції була значна перевага США в економічному й науково-технічному потенціалі, що давало їм можливість широко використовувати нові технології, застосовуючи саме позитивну асиметричну стратегію.

Прикладом застосування позитивних асиметричних стратегій є захоплення деякими країнами окремих сегментів світового ринку в певних галузях виробництва завдяки використанню ними новітніх технологій.

Негативні асиметричні стратегії розраховані на використання вразливості опонента, його слабких місць. Різновидом такої негативної асиметричної стратегії можна вважати тероризм, партизанську війну, мінну війну, блокадні дії, непрямі дії, диверсії. Прикладом такої асиметричної негативної стратегії можна вважати серію терористичних актів, скоєних 11 вересня 2001 року в США. Терористи використали відкритість американського суспільства і слабку внутрішню захищеність громадян і транспортних комунікацій Сполучених Штатів. Негативної асиметричної стратегії дотримуються також палес-

тинці в конфлікті з Ізраїлем на палестинських територіях та чеченські збройні формування у війні проти федеральних російських військ у Чечні. Застосування негативної асиметричної стратегії дає змогу дезорієнтувати противника і тримати його в постійній психологічній напрузі.

Таким чином, асиметричні стратегії можуть мати як матеріальний, так і психологічний ефект від їх застосування.

Матеріальна асиметрія виявляється у значній перевазі над опонентом у матеріальних та фінансових ресурсах, у наукових досягненнях, новітніх технологіях, в озброєннях, у розвитку економіки, інфраструктури, соціальної сфери, в чисельності та освіченості населення. Іншими словами, матеріальна асиметрія — це значна перевага в економічному, науково-технічному та військовому потенціалах. Водночас, матеріальна асиметрія означає не тільки перевагу, а й певну вразливість та залежність від природних і матеріальних ресурсів опонента.

Психологічна асиметрія, на відміну від матеріальної, акцентує увагу на духовному стані суспільства. Вона означає значні переваги однієї сторони над іншою в духовному та соціально-політичному потенціалі. Психологічна асиметрія віддзеркалює різний морально-психологічний та морально-політичний стан, що домінує в суспільствах країн-опонентів. Предметом вразливості психологічної асиметрії можуть бути: схильність суспільства до релігійного екстремізму, міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі, популярність шовіністичних, расистських теорій.

Стратегії, що базуються на психологічній асиметрії, спрямовані на підрив морально-психологічного стану суспільства, створення в таборі свого опонента атмосфери апатії, депресії, песимізму, зневіри у свої сили і краще майбутнє. Ефект від такої стратегії полягає в зламі волі опонента та здатності його до опору. Психологічна асиметрія є не тільки дешевшим, ніж матеріальна, а й дієвішим засобом нав'язування власної волі і власних інтересів своєму опоненту. Найпоширенішими знаряддями стратегій, побудованих на психологічній асиметрії, є інформаційно-психологічні війни і тероризм.

Вирішальною передумовою перемоги в інформаційно-психологічній війні є завоювання панівного положення в інформаційному просторі опонента і домінування власної мови в його мовному середовищі, а також культурне домінування. Так, через мову і домінування в інформаційному просторі опонент може

маніпулювати суспільною думкою населення іншої країни, формувати ті світоглядні орієнтації, які відповідають його власним інтересам. Інформаційні війни можуть розглядатися в якості асиметричної відповіді на значну перевагу противника у військовій силі та матеріальних ресурсах.

Феномен тероризму базується саме на психологічній асиметрії, оскільки він спрямований на використання психологічного ефекту страху та паніки в інтересах реалізації певних політичних інтересів. Асиметрії мають різний рівень застосування: тактичний, оперативний та стратегічний.

Тактичний рівень застосування асиметричних заходів спрямований на зменшення результативності дії переважаючого в силі противника на полі бою. Наприклад, перевага противника в авіації компенсується такими асиметричними заходами, як камуфляж та інші види маскування, розосередженням, пасивними й активними засобами радіоелектронної протидії. У цивільній сфері такі асиметричні заходи спрямовані на більш-менш успішне розв'язання певної проблеми міждержавних відносин на міжвідомчому рівні.

Оперативний рівень асиметрії спрямований на досягнення успіху на певному стратегічному напрямі розвитку двосторонніх відносин. Прикладом застосування асиметрії на оперативному рівні під час війни можна вважати партизанські дії в тилу ворога, які є доповненням до бойових дій, що ведуться на воєнному фронті. Прикладом асиметрії на оперативному рівні є також бойові дії, що ведуться у містах чи у гірській місцевості, які дають змогу нівелювати переваги противника в силі складнощами місцевості чи міськими спорудами або перешкодами, що є природними засобами захисту від масового ураження.

Стратегічна асиметрія спрямована на досягнення докорінного зламу співвідношення сил, що склалося між опонентами, зміни ходу воєнної кампанії чи результатів війни, або домінуючого положення на ринку виробництва та послуг. Стратегічна асиметрія при її ефективному застосуванні здатна докорінно змінити становище сторін в тій чи іншій сфері двосторонніх відносин.

Стратегічна асиметрія може бути як довготерміною, так і короткотерміною. Для подолання довготермінової асиметрії потрібні значні матеріальні ресурси і довгий проміжок часу. Прикладом довготермінової стратегічної асиметрії можна вва-

жати розгортання країнами НАТО широкомасштабної програми виробництва бойових вертольотів та розвідувально-ударних комплексів у відповідь на значну перевагу Радянського Союзу в танках. Програвши гонку морських озброєнь, фашистська Німеччина у часи Другої світової війни розгорнула підводну війну, щоб зрівняти перевагу Великої Британії і США у надводних силах і авіації. США в часи холодної війни вдалися до реалізації морської стратегії, яка була асиметричною відповіддю на переваги Радянського Союзу в багаточисельних наземних військах.

Стратегічна асиметрія між двома конкуруючими у військовій сфері країнами складається тоді, коли одна сторона концентрує свій військовий потенціал в якомусь одному виді збройних сил, а інша сторона віддає пріоритет іншому виду збройних сил. Так, СРСР традиційно віддавав перевагу розвитку сухопутних військ, США — військово-морським силам і авіації, Велика Британія — військово-морським силам. Ефективність асиметричної стратегії залежить не тільки від нетрадиційної тактики, специфічних засобів та екзотичних технологій, а й від принципів її реалізації.

Основними принципами застосування асиметричних стратегій є: наступальність, пошук уразливості суперника та масованість використання обмеженого силового ресурсу на його слабких місцях, максимальна свобода дій.

Наступальність дає можливість отримати перемогу на тих напрямках, де противник не очікує сильної протидії, отже, дає змогу перебирати ініціативу в свої руки і нав'язувати противникові свої умови конкуренції чи протиборства навіть при значній перевазі його в силі.

Асиметрична стратегія дає більшу свободу дій. Симетрична стратегія задає певні рамки відповідних адекватних дій, які є завжди очікуваними і передбачуваними. Асиметрична стратегія не має таких обмежувальних рамок. Вона передбачає постійний пошук слабких місць суперника, неадекватних відповідей, нетрадиційних технологій, незвичних варіантів поведінки. Все це надає і потребує свободи дій. Зосередження на вразливих місцях суперника допомагає, хоча тимчасово і обмежено, та все ж змінити співвідношення сил на свою користь при загальній перевазі противника.

Не менш важливими в конкурентній боротьбі та протиборстві є також принципи захисту від застосування асиметричних стратегій. До них, зокрема, належать: мінімізація вразливості, автономність, гнучкість, максимальна адекватність. Останній принцип дає змогу швидко пристосовуватись до різких змін ситуації й оперативно реагувати на нетрадиційні асиметричні загрози. Багатоваріантність асиметричних загроз потребує розвитку модульних систем захисту, які були б здатні швидко реагувати на широкий спектр прояву цих загроз. Мінімізація вразливості передбачає розосередженість елементів будь-якої системи, максимально можливу автономність їх функціонування, дублювання, наявність кількох альтернатив у розв'язанні проблеми, наявність альтернативних джерел постачання, альтернативних ринків та альтернативних ресурсів. Не менш важливим принципом захисту від асиметричних стратегій є поєднання симетричних і асиметричних заходів.

У цьому асиметричному контексті є надзвичайно показовими українсько-російські відносини. Як було з'ясовано вище, за співвідношенням сил, інтересів та потенціалів України й Росії вони є асиметричними. Але не менш цікаво те, що вони є асиметричними і за стратегіями, котрі застосовуються в цих двосторонніх відносинах. Показово, що в цих відносинах Україна виступає переважно як об'єкт реалізації російських стратегій.

Спроба вдатися до симетричних дій з боку України була епізодичною, млявою й непослідовною. В якості поодиноких прикладів можна навести випадок, коли уряд В. Пустовойтенка запровадив відповідні акцизи на ввезення російських легкових автомобілів у відповідь на дискримінаційні заходи уряду Російської Федерації щодо експортерів українського цукру на російський ринок. Іншим випадком було намагання уряду В. Ющенка протистояти широкомасштабній експансії російського капіталу шляхом впровадження певних асиметричних заходів, котрі полягали в створенні пільгових умов для західного капіталу щодо приватизації кількох обленерго.

За десять років свого існування Україна так і не спромоглася сформувати більш-менш чітку і зрозумілу ні симетричну, ні асиметричну стратегію стосовно Російської Федерації. Відтак вона перетворилась у пасивне суміжне середовище для реалізації російських широкомасштабних і далекосяжних геополітичних, культурних і великодержавних проектів. У такій ситуації

співробітництво й інтеграція має винятково односпрямований вектор, який в реальності перетворюється у тотальну російську експансію щодо України.

Отже, повчальною для України є політика самої Росії. Як не дивно, при всій перевазі Росія вибудовує свої відносини з Україною, спираючись не на симетричну, а на асиметричну стратегію. Феномен такого незвичайного підходу, очевидно, криється у тому, що будучи внутрішньо слабкою, Росія не може дозволити собі витратити свій обмежений економічний, фінансовий, політичний та ідеологічний ресурс на запровадження симетричної стратегії ні стосовно США, ні, навіть, стосовно України. Така поведінка Росії є цілком раціональною і виправданою з точки зору її національних інтересів. В умовах слабкості власної національної могутності задля реалізації власних інтересів раціональніше використовувати слабкість свого опонента.

Особливо показовою і повчальною в цьому відношенні є політика Росії у сфері економічних, політичних та гуманітарних українсько-російських відносин. Асиметрична стратегія Росії в економічній сфері відносин була зумовлена тими факторами, що вона не могла відкрито конкурувати з більш потужним західним капіталом і західними корпораціями на українському ринку. Крім того, національне законодавство обмежувало можливості приватизації українських підприємств російськими монополістами. Відтак, російська сторона вдалася до асиметричних заходів, які полягали в створенні спільних українсько-російських підприємств з переважною часткою російського капіталу, а також у створенні дочірніх фірм російських монополістів, зареєстрованих в Україні під українською назвою типу «Український алюміній». Такі заходи мали на меті торпедувати перепони, які ставило національне українське законодавство, і відчинити двері для широкого проникнення російського капіталу в Україну.

Іншим напрямом реалізації асиметричної стратегії Росії є її прагнення блокувати дії українського уряду, пов'язані із зменшенням економічної вразливості і енергетичної залежності України. Так, російська нафтова компанія «Лукойл» намагається придбати щойно збудований і стратегічно важливий для України нафтопровід Одеса—Броди, заповнити його російською нафтою і, таким чином, запустити його в зворотному напрямку.

Подібні аналогії можна навести також у політичній та гуманітарній сферах українсько-російських відносин. Після того, як суверенітет України став загально визнаним явищем, можливості традиційних засобів реінтеграційної політики Росії виявились значно обмеженими. До того ж Україна не виявила особливого бажання приєднуватись до Білорусько-Російського Союзу та інших реінтеграційних структур СНД типу Ташкентського договору. Це значною мірою зумовило те, що Росія вдалась до асиметричної стратегії, яка спрямована на стимулювання реінтеграційних процесів всередині України.

Складовими реалізації такої стратегії можна вважати концепцію федералізації України та концепцію домінування в інформаційному просторі України. Невдалі спроби нав'язати систему політико-адміністративної федералізації України змусили Російську Федерацію вдатися до такого асиметричного заходу, як мовна федералізація. Механізм її реалізації полягає у здійсненні комплексного тиску на Україну через міжнародні організації та центральні органи для запровадження у країні російської мови як державної. Такий тиск доповнюється певним стимулюванням окремих регіонів щодо надання такого статусу російській мові на місцевому рівні. Треба зазначити, що подібні заходи мають успіх у деяких регіонах України. Так, сесія Запорізької міськради прийняла рішення про надання російській мові офіційного статусу. Севастопольська міськрада теж прийняла рішення про використання російської мови як офіційної в усіх сферах життєдіяльності міста. Міськрада Харкова в квітні 2001 року прийняла рішення про проведення консультативного референдуму щодо статусу російської мови.

Подібна асиметрична стратегія запроваджується Росією в інформаційній сфері. Захоплення інформаційного простору України Росією здійснюється двома шляхами. Перший з них полягає в акціонуванні центральних телеканалів російським капіталом і перетворенні їх на російськомовні. Другий — у встановленні контролю над місцевими радіостанціями та телеканалами на території України. У результаті реалізації такої стратегії українська мова вже потонула в потужній какофонії російських радіостанцій на території України. Таких прикладів застосування асиметричних заходів з боку Росії можна навести безліч. Здебільшого вони є вдалими. Але це зовсім не означає, що Україна має лише слабкі місця і не має ніяких переваг. Треба

зазначити, що Росія більш вразлива, ніж Україна, і залежність наша обоюдна. Це визнають і російські стратеги.

Україна має 100% монополію на транспортування російського газу в Європу і є одним з основних транспортних коридорів, що зв'язують Росію з Європою. Але незрівнянно великим є воєнно-стратегічне значення України для Росії. За умови приєднання України до НАТО, Росія виявилася б не тільки в положенні геополітичного, а й воєнно-стратегічного колапсу. Така ситуація назавжди позбавила б Росію ілюзій відродження її як супердержави. Так що у відповідь на політику російського домінування Україна могла б використовувати геополітичну, гео економічну і воєнно-стратегічну вразливість Росії.

Інша справа, що Україна не використовує у своїх інтересах не лише вразливості Росії, а й навіть свої власні переваги перед нею задля захисту власних національних інтересів хоча б у своїй країні, на своїй території. Можливо, ця стаття спонукає читача до роздумів, створення нових ідей про те, як позбутися власної вразливості й використати наші переваги, які б дали змогу сформулювати власну раціональну стратегію відносин з Російською Федерацією й іншими, більш потужними країнами, стратегію, яка б допомогла нам розвивати з ними рівноправні і взаємовигідні відносини.

-
- 1 John Foster Dulles. «The Evolution of Foreign Policy». — Department of State Bulletin. — 25 January 1962. — P. 107—110.
 - 2 Report of the National Defense Panel, «Transforming Defense: National Security in the 21st Century». — Washington, DC: December 1997. — P. 11.
 - 3 Joint Strategy Review. — Washington, DC: CJCS, 1999. — P. 2.
 - 4 Steven Metz, *Armed Conflict in the 21st Century: The Information Revolution and Post-Modern Warfare*. — Carlisle Barracks, PA: US Army War College, Strategic Studies Institute, 2000. — P. 56—59.
 - 5 John B. Alexander, *Future War: Non-Lethal Weapons in Twenty-First Century Warfare*. — New York: St. Martin's, 1999.
 - 6 Гаджиєв К. Геополітика. — М.: Международные отношения, 1997. — С. 172.
 - 7 Цыганков П. *Международные отношения: Учебное пособие*. — М.: Новая школа, 1996. — С. 177.
 - 8 Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; За заг. ред. С. Пирожкова. — К.: НІПМБ, 2001. — С. 178.
 - 9 Передумови для встановлення відносин стратегічного партнерства // Національна безпека і оборона — № 12. — 2000. — С. 19.

Олег Песчаній,
кандидат історичних наук

Швейцарія та Україна в 90-ті роки ХХ століття

Народився 28 січня 1961 року в с. Марковці Бобровицького району Чернігівської області.

У 1980—1987 рр. навчався на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

У 1987—1990 рр. навчався в аспірантурі історичного факультету Київського держуніверситету.

У лютому 1991 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Чесько-українські зв'язки у другій половині XVI — першій половині XVII століть».

З серпня 1991 р. працює науковим, старшим науковим співробітником Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. З вересня 2001 р. — докторант інституту. Досліджує тему суспільно-громадських відносин центральноєвропейських країн з Україною у 1991—2001 рр.

На початку 90-х років ХХ ст. у світі відбулися серйозні зміни. В 1991 р. розвалився Радянський Союз і на карті світу з'явилася нова держава — Україна. Всі 90-ті роки були наповнені утвердженням молодого країни як державного організму, виборюванням певного місця серед інших держав. Україна розвивала відносини з багатьма країнами світу, зокрема із Швейцарією. Загальновідомо, що Швейцарія є високорозвинутою індустріальною країною з інтенсивним сільським господарством. Її називають серед найбільших експортерів капіталу та фінансових центрів світу. У країні досягнуто надзвичайно високого рівня життя. Громадяни Швейцарії мають надійний соціальний захист. Швейцарія — одна з найстаріших демократій світу. Ось чому Україні з її прагненням до Європи та високих стандартів життя було б доречно встановити плідні відносини з цією країною, а нам, історикам, дослідити, як вони розвиваються.

На жаль, досі відносини між Швейцарією та Україною не стали предметом вивчення в українській історичній науці. Швейцарці кажуть, що Україна досі залишається для них невідомою країною¹. А чи багато знаємо ми про Швейцарію? Думаю, що не дуже. Якщо переглянемо каталоги Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, то з'ясуємо, що останні праці, присвячені Швейцарії, видані ще в 70–80-х роках минулого століття. Наприклад, там можна знайти брошуру В. Ф. Єременка «Швейцарія: яка ж вона є?» — (К., 1975. — 48 с.). Але в НБУ ім. В. І. Вернадського — це єдина робота українського автора часів радянської влади і періоду незалежності. Хоча свого часу про Швейцарію писав М. Драгоманов у своїх працях «Швейцарська спілка», «Швейцарська республіка» (робив він це наприкінці ХІХ століття) і С. Русова — «Швейцарская, свободная народная республика» (1905 р.). Автор не знайшов наукових розвідок і в історичних періодичних виданнях. Більше уваги швейцарській темі приділяли літератори. Так, журнал «Всесвіт», № 2 за 1994 рік повністю був присвячений Швейцарії.

Отже, потреба дослідження швейцарсько-українських зв'язків зумовлена невивченістю проблем їх двосторонніх відносин, необхідністю заповнити прогалину у дослідженні історії України 90-х років ХХ століття. Крім того, результати дослідження могли б послужити справі кращої орієнтації України на її шляху до інтеграції з європейськими країнами.

У цій статті ми розглянемо питання відносин Швейцарії з Україною у різних сферах людського буття: політичній, економічній, правовій, науковій, культурній. Це будуть, так би мовити, перші кроки у вивченні процесу швейцарсько-українських відносин на початку існування незалежної Української держави. Автор намагатиметься показати деякі здобутки і труднощі у встановленні контактів між названими країнами.

Відносини на міждержавному рівні між Швейцарією та Україною з самого початку їх становлення розвивалися досить жваво. Перші офіційні зустрічі представників Швейцарії і України в цей період відбулися незабаром після проголошення Акта незалежності України. 19–20 листопада 1991 року в Києві побував з офіційним візитом Державний секретар у закордонних справах Швейцарії Клаус Якобі. Метою його ві-

зиту було покласти початок встановленню широких контактів з Україною.

Трохи більше як через місяць Швейцарія визнала незалежність України. Сталася ця подія 23 грудня 1991 року. Цього ж дня віце-президент Швейцарії Рене Фельбер надіслав листа президентові України Л. Кравчуку, в якому зазначалося, що Федеральна Рада Швейцарії визнає незалежність і суверенітет України і бажає встановити з нею дипломатичні відносини². До речі, серед німецькомовних країн саме Швейцарія першою визнала незалежну Україну. Німеччина зробила це 26 грудня 1991 р., Австрія — 15 січня 1992 р.

І вже в перші місяці 1992 року, а саме 6 лютого, були встановлені дипломатичні відносини між Швейцарією і Україною. Перша зустріч президентів Швейцарії та України відбулася 1992 року в Давосі. У лютому 1993 р. в Швейцарії було відкрито посольство України. Того ж року було відкрито і Посольство Швейцарії в Україні.

Далі відбулася ціла низка двосторонніх зустрічей. У 90-ті роки ХХ ст. мали місце візити в Україну Державного секретаря з питань зовнішньої політики, керівника політичної дирекції Федерального Департаменту закордонних справ Швейцарії Я. Келленбергера (листопад 1994 р.), Голови Ради кантону Женева К. Еті (листопад 1994 р. та липень 1995 р.), Генерального секретаря Швейцарського національного фонду наукових досліджень Г.-П. Хертіга (вересень 1994 р.), Державного секретаря з питань зовнішніх економічних зв'язків Ф. Бланкарта (квітень 1995 р.); Федеральний Департамент юстиції та поліції провів семінар для відповідальних співробітників Мін'юсту та МВС України (жовтень—листопад 1994 р.). 15—16 січня 1996 року відбувся офіційний візит в Україну керівника Федерального Департаменту закордонних справ Швейцарської Конфедерації Флавіо Котті.

Під час свого візиту Ф. Котті зустрівся з Президентом України Л. Кучмою, міністром закордонних справ України Г. Удовенком, головою Постійної комісії Верховної Ради України з питань правової політики і судово-правової реформи В. Стретовичем. Результати цих зустрічей дали підстави Ф. Котті сказати: «Я розглядаю свій візит як продовження тих контактів, які є між Україною та Швейцарією. Я певен, що за чотири роки між нашими державами встановилися добрі відно-

сини. Я прибув до Києва з пропозицією продовжити контакти і сподіваюсь, що в майбутньому вони будуть розвиватися в усіх галузях...»³.

Найбільшою подією в процесі становлення швейцарсько-українських відносин був візит президента України до Швейцарії, який відбувся у березні 1996 року. До речі, це був перший офіційний візит глави держави з країн СНД до цієї країни. Програма візиту була насиченою. Швейцарські та українські представники обговорювали найрізноманітніші проблеми, серед них — питання подальшого розвитку торговельно-економічного, фінансового, банківського співробітництва, надання консультацій з технічних питань, українсько-швейцарське співробітництво у правовій сфері, зокрема в боротьбі з організованою злочинністю, питання європейської політики та безпеки, питання, пов'язані з діяльністю ОБСЄ.

Президент України провів прес-конференцію в Палаці Націй, зустрівся з представниками Міжнародного Комітету Червоного Хреста, вів розмови з діловими людьми, оглянув експозицію у Женевському центрі конференцій, мав переговори з президентом Швейцарської Конфедерації Жаном Паскалем Деламюром, дав інтерв'ю різним засобам масової інформації.

У швейцарської громадськості цей візит викликав широкий інтерес. Показовою у цьому відношенні була зустріч у Женевському Міжнародному центрі конференцій, куди прийшло близько 750 політиків, дипломатів, науковців, представників творчої інтелігенції. Вони слухали виступ Л. Кучми «Демократична Україна в сучасному європейському контексті». Лейтмотивом зустрічі були слова члена Державної ради (Уряду) кантона Женева Клода Еті: «Треба бути партнерами і рухатись у напрямку солідарності до України», які присутні зустріли схвальними оплесками⁴.

Під час візиту не було підписано жодного документа, але, як зазначала швейцарська сторона: «Для нас це не головне, оскільки в нашій країні немає практики приурочувати до якого-небудь візиту підписання угод. Важливо інше: в Швейцарії визнали, що є така країна, як Україна, з могутнім промислово-аграрним потенціалом. Президент Кучма <...> добре представив Україну і зумів зацікавити наших бізнесменів різного роду економічними пропозиціями»⁵.

Інтенсивні політичні контакти між Швейцарією та Україною продовжили візити до Швейцарії міністра закордонних справ України Г. Удовенка в січні 1997 р. та в тому ж таки році делегації Верховної Ради України на чолі із заступником Голови парламенту О. Ткаченком. З швейцарського боку діалог на найвищому рівні представляв візит в Україну Федерального радника, керівника Федерального департаменту національної економіки Ж. П. Деламюра, який у 1996 році ще був президентом Швейцарської Конфедерації.

Оцінити результати політичних контактів між Швейцарією та Україною в 90-ті роки ХХ століття можна словами швейцарського посла в Україні Ж.-Ф. Каммера: «Наші політичні стосунки з Україною можна визначити, як дуже добрі»⁶.

Ще одною складовою швейцарсько-українських відносин у цей час були торгово-економічні контакти. Як же вони розвивалися?

Щодо розвитку економічних відносин між Швейцарією та Україною в 90-ті роки ХХ століття, то можна сказати, що вони не набули бажаного розмаху, хоча ділові кола Швейцарії розглядали ринок України як дуже перспективний. Характеризуючи результати економічних відносин у зазначений період, посол Швейцарії в Україні Жан-Франсуа Каммер говорив: «Якщо бути відвертим, то у мене на сьогодні є абсолютно всі причини, щоб не бути задоволеним тим рівнем економічних відносин і зв'язків, який існує нині між Україною і Швейцарією.

Україна велика держава з майже 50-ма мільйонами населення і вона має дуже значний економічний потенціал, який, на жаль, поки що ми не можемо повністю використовувати. Я хотів би задокументувати стан наших економічних відносин між Україною та Швейцарією однією єдиною цифрою, яка покаже весь стан і характеристику цих відносин. Швейцарський експорт до України складає лише 0,1 % від загального швейцарського експорту. Цей експорт товарів із Швейцарії врівноважується певним імпортом з України, але в перерахунку на грошове обчислення розмір цього імпорту також є незначним. Він становить лише декілька мільйонів доларів. Тобто, тут можна сказати, що ситуація є абсолютно незадовільною, і причиною цього є те, що Україна, як економічна сила, в нас поки що є маловідомою»⁷.

Та все ж, маючи в підсумку такий результат торгово-економічного співробітництва між Швейцарією та Україною, не можна сказати, що в цій царині нічого не робилося. Робота проводилася в кількох напрямках.

На державному рівні було підписано кілька важливих угод у сфері економіки. Найважливішими серед них були: угода про взаємний захист інвестицій, угода про розвиток комерційних контактів та угода запобіганню подвійної сплати податків. Були підписані й угоди з конкретних проблем. Наприклад, про виділення у 1996 році гранта на суму 14 мільйонів швейцарських франків для розв'язання енергетичних проблем України. На ці кошти Україна закупила у Швейцарії енергетичне обладнання.

У першій половині 90-х років проводилася також робота щодо створення швейцарсько-українських спільних підприємств. Станом на 1994 р. було зареєстровано близько 55 таких підприємств⁸.

Не обходилось також без експортно-імпортних операцій. Швейцарія відправляла до України продукти харчування, машини, вироби хімічної та фармацевтичної промисловості, інструментарій. Україна експортувала до альпійської країни метал, папір, картон, текстильні вироби. Однак розміри цих відносин не задовольняли обидві сторони. Як зазначав начальник управління Центральної і Східної Європи міністерства зовнішніх економічних зв'язків Швейцарії Рудольф Лауб, «Наші торговельно-економічні відносини, звичайно, могли бути активнішими і пліднішими, однак цьому не сприяють деякі неузгодженості у вашому зовнішньоекономічному законодавстві, побоювання наших провідних фірм інвестувати капітали в українську економіку»⁹.

Велося багато переговорів про залучення швейцарських банків, підприємств для роботи в Україні. І це не дивно. Швейцарські банки давно користуються авторитетом у світі. Зокрема, йдеться про один з найбільших швейцарських банків, який є водночас одним із найстаріших і найбільших банків у світі — банк «Швейцарський кредит» (Credit Suisse)¹⁰. Цей банк згодом відкрив своє представництво в Україні.

Швейцарська сторона також висловила готовність допомогти банківському сектору України. У 1997 р. Національний банк України і швейцарська фірма KPMG підписали меморандум. Згідно з цією програмою у 1997 р. було проведено 35 семінарів

присвячених різноманітним питанням ведення банківського господарства¹¹.

За вказаний період відбувся також цілий комплекс зустрічей та обговорень інвестиційних проектів у рамках роботи торгово-промислової палати «Швейцарія—Україна». Розмови велися не тільки про віддалені, а й про суто конкретні проекти, які перебували у тій чи іншій стадії первинної реалізації, або близьких до цього.

Деякі з цих проектів знаходили своє втілення. Хоча й відбувалося це втілення не досить гладко. Взяти, хоча б, всесвітньвідомий трансконтинентальний концерн АВВ, який з 1994 року почав дуже активно влаштовуватися в Україні. Ось що про це говорив віце-президент концерну Альфред Бунх: «Ми відкрили своє представництво у Києві, розробили та обговорили з українськими колегами ряд цікавих проектів щодо модернізації АЕС і створення нових потужних гідроелектростанцій, організації екологічно чистих виробництв. Проте реалізація цих проектів відкладається, оскільки українська сторона не має коштів»¹². Та попри всі негаразди, в Рівному було створене спільне підприємство, де працювало 750 робітників. І в 1996 р. підприємство мало намір виробити в три рази більше продукції, ніж у попередньому році¹³. Розпочала працю в Україні всесвітньвідома компанія «Nestle», яка поставляла на український ринок продукти харчування. У Дніпропетровську в 1996 р. за працювало спільне підприємство, яке виробляло олію за швейцарськими технологіями.

На торговельно-економічні відносини, їх слабкий розвиток, не зважаючи на те, що багато швейцарських фірм мали намір вийти на багатий і неосвоєний український ринок, впливали різні фактори. Швейцарська сторона їх чітко виділяє. Це високі податкові ставки, часті зміни в законодавстві, передусім у податковій сфері, млява приватизація, бюрократичні перепони. До того ж швейцарські бізнесмени звикли до певного побутового та технічного сервісу. Відштовхує швейцарців від праці в Україні і занадто висока орендна плата — до 50 доларів за 1 кв. метр (у Європі — 20 доларів)¹⁴.

У відносинах у торговельно-економічній сфері між Швейцарією і Україною в 90-ті роки ХХ століття були й інші недоречності, зокрема, пов'язані зі сферою торгівлі. Наприклад, у питанні про вступ України до Світової організації торгів-

лі. Так, на 5-му засіданні Робочої групи з питань вступу України до Світової організації торгівлі, яке відбулося наприкінці 1997 р. в штаб-квартирі СОТ у Женеві, представники Швейцарії не вважали за доцільне укладання двосторонньої угоди щодо взаємного визнання оцінки відповідності (сертифікатів). Хоча це суперечило статтям 5, 6 та 9 Угоди про технічні бар'єри у торгівлі СОТ. Цим самим швейцарська сторона намагалася отримати одностороннє визнання Україною швейцарських сертифікатів¹⁵.

Ще однією важливою стороною швейцарсько-українських відносин була правова сфера. У Швейцарії особливого значення надається стабільному правовому порядку. Швейцарці вважають, що лише за таких умов можливий ефективний розвиток економіки та суспільства. Вони твердо переконані — у кожній цивілізованій державі має існувати верховенство права.

Саме тому в швейцарсько-українських відносинах приділялося багато уваги правовим питанням. У програмі кожного візиту були питання щодо правового поля, наприклад, як це було під час візиту до Швейцарії Президента України Л. Кучми, коли обговорювалися питання боротьби з організованою злочинністю.

У 90-ті роки складалися програми співробітництва між правоохоронними структурами Швейцарії та України. Згідно з такою програмою на 1997—1999 роки Швейцарія надала значну допомогу Україні у справі реформування юстиції та у сфері виконання покарань.

Постійно підтримувалися зв'язки українського посольства в Швейцарії з Федеральним відомством поліції та юстиції Швейцарії з питань правової взаємодопомоги. Це відомство активно сприяло у розслідуванні справ, порушених в Україні за фактами шахрайства, привласнення державних коштів, зловживання службовим становищем¹⁶. Можна згадати хоча б справу колишнього прем'єр-міністра України П. Лазаренка, у розслідуванні якої Швейцарія співпрацювала з українськими властями.

Як результат проведеної в 90-ті роки роботи, у жовтні 2000 року швейцарські власті здійснили реальні кроки, щоб перекрити різноманітним кримінальним групам з України шляхи відмивання брудних грошей. Швейцарія перевела з незаконно відкритих рахунків значні кошти до України. Це мільйонні суми, що надійшли тим, кому вони належать¹⁷.

Працювали швейцарські та українські правники в 90-х роках ХХ століття й над поліпшенням судової системи в Україні. Результати цієї роботи виявилися в тому, що в березні 2000 року у Києві було відкрито Центр суддівських студій, в якому українські судді мали підвищувати свою кваліфікацію.

Цікавими і корисними у швейцарсько-українських відносинах досліджуваного періоду були, зокрема, наукові зв'язки. І що для нас, істориків, дуже важливо, тривали пошуки джерел про відносини між обома країнами у минулому. Головна увага приділялася періоду 1917–1922 рр., коли існувала Українська Народна Республіка. Так, протягом 1993–1997 рр. тривали пошуки історичних матеріалів щодо становлення та еволюції українсько-швейцарських зв'язків часів визвольних змагань. Велику допомогу в пошуку українських матеріалів у швейцарських архівах надали директор Федерального архіву Швейцарії професор Х. Граф, керівник Першого політичного управління Федерального департаменту Міністерства закордонних справ Швейцарії посол фон Денікен. Результати цієї праці були представлені на виставці «Швейцарія – Україна: 1917–1922 рр.», проведеної в українському посольстві з нагоди 5-ї річниці встановлення дипломатичних відносин 26 лютого – 17 березня 1997 р. Крім того, результатом цієї роботи було і передання у квітні 1997 р. Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського більш як 20 мікрофільмів видань, представлених на цій виставці. Тепер матеріалами з швейцарських архівів можуть користуватися і дослідники в Україні¹⁸.

У період, який ми оглядаємо, відбувалися й культурні взаємини. Активнішими у розвитку цих взаємин були швейцарці. Уже в жовтні 1991 р. відбувся перший фестиваль швейцарського мистецтва в Україні. Він поклав початок культурним зв'язкам двох держав. Ініціатором проведення фестивалю був швейцарський диригент українського походження Павло Длябога¹⁹.

Ще однією помітною сторінкою культурних відносин між Україною та Швейцарією була виставка під назвою «Вікно в Україну», що відбулася в Палаці культурного департаменту Цюриха з вересня по грудень 1994 року. Підґрунтям для проведення виставки були відвідини швейцаркою М. Герольд Києва навесні 1993 року. До того вона дуже мало знала про Україну. Та коли ознайомила з українськими церквами, монастирями,

музеями, відвідала українські спектаклі, побачила красу весняного Києва, а потім ще й пізналася з відомим українським фотографом Віктором Марущенком та його світлинами, у неї виник задум організувати виставку українського фотографа у Цюріху.

Виставка у Цюріху супроводжувалася різними культурними програмами. Перед швейцарською публікою співала Ніна Матвієнко, грав бандурист Роман Гриньків, проводилися доповіді та читання, демонструвалися українські фільми. Ця українська культурна акція мала великий успіх серед цюріхців і широко висвітлювалася пресою²⁰.

Ще одним активістом розширення швейцарсько-українських культурних відносин у 90-ті роки ХХ століття був відомий швейцарський кінорежисер Фредерік Гонсет. Він протягом зазначеного часу зняв чотири фільми на українську тематику. Остання з цих робіт була присвячена українським «остарбайтерам», які у роки Другої світової війни працювали у німецьких філіях швейцарських фірм. У стрічці з великою симпатією та співчуттям показано долю українських людей на чужині. Швейцарський кінорежисер передав копії фільму Національній телекомпанії України та Національному музею історії Великої Вітчизняної війни у Києві. Крім того, Ф. Гонсет запросив для виступів у Швейцарії полтавський хор «Калина», концерти якого відбулися у грудні 1998 року²¹.

1997 року в Україні відбулися Дні культури Швейцарії. Перед українськими глядачами постали сповнені високого ідеалу краси й гармонії художні роботи Ліллі Лангенеггер «Аппенцельський живопис»²².

Насиченою була також музична частина Днів культури Швейцарії в Україні. Українські слухачі почули молодого швейцарського піаніста Мартіна Лукаса Штауба. В його програмі прозвучали твори Баха, Бетховена, Равеля, Мендельсона, Брамса, Мусоргського.

Окремий концерт був присвячений вокальній музиці. Співак Отто Георг Лінзі виконав маловідомі твори Бетховена, Берді, Вагнера, Россіні, Доніцетті. В концерті також пролунали, виконані швейцарським співаком, українські народні пісні.

У 1998 році мали відбутися Дні України в Швейцарії. Однак, в української держави не вистачило коштів для проведення такого повномасштабного культурного заходу в столиці Швейцарії

Берні. І тут на допомогу українцям в розвитку культурних відносин зі своєю країною прийшли швейцарці, які за своєю ініціативою запрошували українських виконавців. Весною 1998 року запросили групу молодих піаністів з Харкова. Концерти українців користувалися величезним успіхом.

Підбиваючи підсумки перебігу швейцарсько-українських відносин у 90-ті роки ХХ століття, можна відзначити, що розвивалися вони в кількох напрямках. Найбільш плідними вони були в політичній сфері. Велике значення мали взаємовідносини правників. Дуже корисними були контакти у науковій та культурній галузях. На жаль, менших результатів удалося досягти у торговельно-економічному співробітництві.

¹ Схід-Захід: українсько-швейцарський діалог / Мар'яна Герольд (Швейцарія, Цюріх) — Юрій Саєнко (Україна, Київ) // Сучасність. — 1996. — № 9. — С. 123.

² Политика и время. — 1992. — № 1. — С. 10.

³ Обопільна зацікавленість у розширенні відносин... // Політика і час. — 1996. — № 2. — С. 82

⁴ Бабенко-Півторак Е. «Почерк України» — це конкретика // Робітнича газета України. — 1996. — 28 березня. — С. 2.

⁵ Ботти Анни. Швейцарские фирмы готовы работать на украинском рынке // Украинские деловые новости. — 1996. — № 18 (май). — С. 2.

⁶ Для Швейцарії Україна є дуже важливою країною / Інтерв'ю з Надзвичайним і повноважним Послом Швейцарської конфедерації в Україні паном Жан-Франсуа Каммером політолога В. Каспрука // Українське слово. — 2001. — Ч. 30 (26 липня—1 серпня). — С. 8.

⁷ Там само.

⁸ Обопільна зацікавленість у розширенні відносин... // Політика і час. — 1996. — № 2. — С. 83.

⁹ Петруня А. Создавшая себя страна // Киевские Ведомости. — 1996. — 20 марта. — С. 4.

¹⁰ Яка ж то СОТ без України? Інтерв'ю з міністром зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України С. Осикою / Е. Бабенко-Півторак // Робітнича газета України. — 1996. — 28 березня. — С. 2.

¹¹ Вісник Національного банку України. — 1998. — № 2. — С. 10.

¹² Петруня А. Создавшая себя страна // Киевские Ведомости. — 1996. — 20 марта. — С. 4.

¹³ Ботти Анни, торговий советник посольства Швейцарии в Украине. Швейцарские фирмы готовы работать на украинском рынке // Украинские деловые новости. — 1996. — № 18 (май). — С. 2.

- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Кисельова Т. Інтерв'ю голови Держстандарту України / Ю. Романов. Чи слід нам поспішати в СОТ? // Політика і час. — 1998. — № 2. — С. 19.
- ¹⁶ Ковальська Н. Робота для мене стала другим університетом / М. Макаревич // Політика і час. — 1998. — № 5. — С. 20.
- ¹⁷ Для Швейцарії Україна є дуже важливою країною / Інтерв'ю з Надзвичайним і повноважним Послом Швейцарської конфедерації в Україні паном Жан-Франсуа Каммером політолога В. Каспрука // Українське слово. — 2001. — Ч. 30 (26 липня—1 серпня). — С. 8.
- ¹⁸ Див.: Шевченко І. Давні підвалини доброзичливості // Політика і час. — 1998. — № 1. — С. 42. (42—44).
- ¹⁹ Олійник Л. Павло Дябога та його однодумці // Всесвіт. — 1994. — № 2. — С. 172.
- ²⁰ Схід-Захід: українсько-швейцарський діалог / М. Герольд (Швейцарія, Цюріх) — Ю. Саєнко (Україна, Київ) // Сучасність. — 1996. — № 9. — С. 131.
- ²¹ Гуманітарне співробітництво // Політика і час. — 1998. — № 9. — С. 90.
- ²² Бенг О. Україна—Швейцарія: Культурні діалоги Сходу й Заходу // Культура і життя. — 1997. — 11 червня. — С. 2.

Україна та Іран: стан і перспективи міждержавного економічного співробітництва

Науковий співробітник відділу Азії і Африки Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Магістр історії. Сфера наукових інтересів — політичні режими арбо-ісламського Сходу. Автор ряду статей з питань міжнародних відносин та проблем країн Близького і Середнього Сходу.

Особливості економічних зв'язків України і Ірану, безумовно, в значній мірі визначаються тим, що в даний час Іран розглядається Україною як потенційний партнер з багатьох напрямів господарського співробітництва. Це знайшло свій прояв, по-перше, в зацікавленості у співробітництві у сфері енергоносіїв, де інтереси України як споживача, а Ірану як постачальника гармонійно узгоджуються; по-друге, в посиленні інтересу до об'єднання зусиль обох країн у створенні сучасних технологій для зміцнення і розвитку промислового потенціалу; по-третє, у збігові інтересів до співробітництва на теренах Чорноморсько-Каспійського регіону з метою сприяння його виокремлення в єдиний економічний простір.

Як свідчить досвід україно-іранських відносин за минуле десятиліття, економічне партнерство залишається цілком самодостатньою цінністю — незалежно ані від геополітичних цілей, ані від цивілізаційних особливостей, про які так багато говориться в останні роки.

Запорукою продуктивного розвитку міждержавних зв'язків стала розробка двосторонніх відносин на принципах взаємовигоди для наших країн і в не меншому ступені усвідомлення того, що залучення до інтеграційних процесів у регіональному вимірі є кроком у напрямі наближення до глобального економічного простору.

Випадок унікальний ще і тому, що Іран, зі своєї сторони, виявляє до налагодження всебічних відносин з Україною не менший, ніж Україна до Ірану, інтерес, розраховуючи, виходячи з неодноразових заяв керівництва ІРІ, підвищити свій статус регіональної держави, а також зміцнити свій економічний потенціал¹.

Міністр закордонних справ Ірану К. Харразі в ході офіційного візиту до України (січень 2001 р.), говорячи про необхідність збільшення торгових зв'язків між Україною і Іраном, відзначив, що для цього необхідно більш чітко уявляти собі економічний потенціал один одного. Тому зосередимось на цьому питанні з позиції зацікавленості української сторони.

Сучасний Іран — країна з ісламським державним устроєм. Іран з населенням у 60 млн чоловік і валовим продуктом у 100—115 млрд дол. володіє багатими природними ресурсами. Крім нафти і газу, що є одними з найбільших запасів світу, Іран має у своєму розпорядженні великі родовища металевих руд — заліза, міді, цинку, свинцю, хромітів, марганцю, різного будівельного каменю, гідроресурси і т.д.

У 90-і роки Іран, який здійснює нову економічну політику — демонструє стійкі темпи росту. Середньорічний темп приросту ВВП з 1996—1997 по 2002—2003 рр. перевищив 7%. Особливо важливо те, що основу цього збільшення становило насамперед зростання у продуктивних галузях, у тому числі в обробній промисловості, металургії, енергетиці та транспорті. Мабуть, одним з головних досягнень стало підвищення норми капіталовкладень. Хоча в планових завданнях Другого п'ятирічного плану (до 2000 р.) вона передбачалася на рівні 16,4%, вже в 1997—1998 рр. її вдалося довести до 25,7%. Таким чином, майже до чверті ВВП реінвестується в економіку, що є досить вагомою ознакою інвестиційної привабливості.

Країні вдалось домогтись фактично бездефіцитного бюджету. В останні два роки став скорочуватися рівень інфляції, викликаной, головним чином, різким падінням курсу ріала че-

рез торгіві санкції США, з 50% у 1996–1997 рр. скоротився до 13% у 2000 р. і до 9% у 2003 р.

Переважна частина валютних надходжень країни — доходи від продажу сирової нафти — складають в середньому 15–17 млрд дол. на рік, які можна розглядати в цілому як гарантоване джерело валютних активів. У бюджет 1997–1998 рр. за рахунок нафти було реально отримано 16,8 млрд дол., з розрахунку 17,5 дол. за барель².

Звичайно, коливання цін на нафту на світовому ринку роблять це джерело вразливим. І цю обставину потрібно постійно враховувати торговим партнерам Ірану. Саме за рахунок надходжень від нафти, що знаходиться виключно в руках держави, формується валютна частина державного бюджету, з якого і виділяються асигнування на закупівлю товарів і послуг, будівництво об'єктів, що мають народногосподарське значення і т.п. Обсяг отриманих валютних коштів від продажу нафти визначає і розміри імпорту, стосовно якого уряд ІРІ прагне, як правило, не допустити його перевищення над експортом, вводячи жорстке ліцензування. Що ж до структури імпорту, то переважна увага приділяється в ньому закупівлі промислового устаткування та широкої номенклатури індустриальної продукції на суму 5–8 млрд дол. і великого асортименту продовольчих товарів на суму 2,5–3 млрд дол. В той же час, велика залежність національного бюджету від прибутків з експорту енергоносіїв украй негативно позначається на зовнішньоторговельній спроможності країни в роки падіння цін на нафту, внаслідок чого, наприклад, Іран в 1997–1998 рр. втратив 15 млрд дол.

Зменшення надходжень від продажу нафти (у державний бюджет і на поповнення валютних резервів країни) не тільки знижує імпортний потенціал Ірану, головним чином державних організацій, але і відразу ж відбивається на втіленні в життя індустриальних проектів, звужуючи можливості промислового експорту. Так, вже наприкінці 1997 р. багато промислових підприємств країни стали відчувати гостру нестачу імпоротної сировини і запасних частин, став рости «чорний ринок»³. Від стану державних валютних резервів багато в чому залежить і політика експортно-імпортного регулювання, що головним чином позначається на комерційній діяльності приватного сектора. Підвищуються мита, посилюється контроль за порядком переказу валюти на рахунки іранських банків за поставлені

на експорт товари. Збільшується частка обов'язкового відрядження валютного виторгу, при цьому починає використовуватися не ринковий, а «плаваючий», чи експортний курс ріала⁴, що неминуче веде до зниження зовнішньоекономічної активності. Подібне явище мало місце наприкінці 1997— початку 1998 р., що призвело до значного зниження експорту промислових товарів. Проте гнучка реакція іранського керівництва на ланцюг нафтодоларової залежності навіть в кризових умовах узгоджується із заходами, спрямованими на втримання та заохочення до подальшої співпраці зарубіжних іранських партнерів. Так, введені навіть у вільних зонах імпорتنі мита, були, наприклад з 20 лютого 1998 р. знижені на 30—50% на 24 категорії товарів, що повинно було сприяти збільшенню імпорту таких необхідних країні товарів, як рис, рослинна олія, цукор, зерно⁵.

Один з найважливіших показників економічного потенціалу країни — розмір Національного прибутку на душу населення, в Ірані на сьогодні він знаходиться на рівні 870 тис. ріалів. Тобто, споживацький попит населення, забезпечений помірною, проте сталою його купівельною спроможністю, створює пріоритетні умови для наповнення іранського ринку продукцією з середніми показниками ступеню технологічної складності, але значно нижчою вартістю, ніж у передових західних аналогів, що відповідає рівню виробничих можливостей української промисловості.

До позитивних факторів розвитку економічних зв'язків з Іраном слід віднести також інституціалізацію режиму, яка майже закінчилася, політичну і соціальну стабільність у країні, все більш досконалу законодавчу базу, розвинену фінансову інфраструктуру, яка дозволяє в розрахунках з іноземними партнерами використовувати норми, прийняті у світовій банківській практиці. Крім того, продовжує розширюватися програма створення вільних економічних зон і прикордонних ринків, яким також надаються багато з функцій вільних зон.

До факторів негативного характеру, що підвищують ступінь ризику під час роботи на іранському ринку, крім крайньої залежності валютних надходжень від продажу нафти (від цін на нафту, від експортної квоти, встановлюваної ОПЕК), відноситься проблема зовнішнього боргу.

Не до кінця узгоджений регламент діяльності іноземних компаній. Немає, наприклад, різниці у підході до діяльності дріб-

них і великих компаній — іноземних чи за участю іноземного капіталу. Чиновницькі зловживання, наявність численних обмежень, що вводяться органами різного рівня, часто суперечать один одному; недосконалість податкового законодавства і розквітаючий на цій основі бюрократизм визнаються самими іранськими офіційними особами як одне з головних гальм діяльності закордонних компаній і в певній мері вітчизняних теж. Проте названі недоліки не впливають істотно на інтереси співпраці з Іраном його зарубіжних партнерів і на посилення іноземної підприємницької активності в іранському економічному просторі.

Отже, який інтерес представляє Іран з огляду на його імпортний і експортний потенціал? Безумовно, головний експортний потенціал — це нафта, давно прив'язана до світового ринку. Іран має розвинену нафтову промисловість з нафтопроводами і терміналами, з виходами у Перську затоку. Нафтова промисловість відноситься до держсектора, що представлений Іранською нафтовою національною компанією (ІН-НК). У зв'язку з планами довести видобуток нафти до 2005 р. до 5 млн б/д, до 2015 р. — до 7 млн б/д Іран зацікавлений в інвесторах, у технологіях, устаткуванні, особливо пов'язаних з гідророзвідкою і морським бурінням⁶.

При наявності великих (третє місце у світі) запасів газу Іран ставить собі задачу зробити цю галузь експортною (експорт був припинений після закриття в перші післяреволюційні роки газопроводу в СРСР). Так, програма газифікації вимагає (і це чітко простежується за тендерами) технічних засобів для обслуговування комунальних газових мереж, для використання газового конденсату, електронних насосів, лічильників, газосховищ і т.п.

Починаючи з кінця 80-х років одним з головних напрямків економічної політики стало заохочення ненафтового експорту і експортоорієнтованої промисловості. В результаті обсяги ненафтового експорту, що не перевищували 300—400 млн дол., вирости до 3—3,5 млрд дол. Умовно весь експорт можна розділити на три приблизно рівні частини. Третина цього експорту — килими — до 80% світового ринку, третина — сільськогосподарські товари, включаючи рибну продукцію. Це — свіжі фрукти, сухофрукти, фісташки (до 80% світового ринку), шафран (130 т, найбільший у світі виробник шафрану), осетрові,

ікра. Зараз Іран намагається вийти на світовий ринок фініків, морських продуктів (креветки тощо), що може становити інтерес для українських підприємців. Одна з головних перешкод розширенню експорту — слабкість пакувального виробництва, і це дуже приваблива ніша для дрібного і середнього бізнесу, в тому числі з використанням спільних інвестиційних програм. При цьому і Україна, і Іран можуть скористатися фактично зупиненими виробничими потужностями державних підприємств, що підлягають приватизації. Ще одну третину, і з кожним роком ця частка збільшується, стала складати продукція обробної промисловості⁷. В цій групі товарів найбільш перспективні експортні товари — продукція газо- і нафтохімії, яку стали постачати на ринок щойно створенні нафтохімічні комбінати⁸. Недавно, наприклад, на Тебрізькому нафтохімічному комбінаті налагоджена (за австрійською технологією) лінія з виробництва пластмас нового покоління — різні модифікації полієстирину. На експорт поставляються лаки, фарби, технічні мастила, продукція металургійних комбінатів (наприклад, металургійний комбінат в Ісфахані, збудований за участю українських будівельників, випускає 15 сортів сталі), деякі види продукції паперової промисловості, кольорової металургії.

При цьому потрібно сказати, що програми організації експортноорієнтованих виробництв можна розглядати і з погляду імпортного потенціалу Ірану, тому що для їх створення він намагається залучати іноземних інвесторів, будівельників, розробників технічних проектів, інженерів. Наприклад, у гірничодобувній промисловості в 2000—2001 рр. помітно збільшилися зусилля з розширення виробництва міді, в якому вже задіяні шведські компанії, і алюмінію, що у перспективі може постачатися на експорт у значних обсягах. Перспективними можуть виявитися проекти з розробки уранових родовищ, співробітництво у сфері літакобудування, де Україна вже має великий позитивний досвід (налагоджена лінія з виробництва літаків АН-140 у м. Ісфахані), суднобудування, капітального будівництва і геологорозвідувальних робіт.

Перспективним є співробітництво в сфері транспорту, зокрема з огляду на будівництво в Ірані заводу з випуску легкових автомобілів за українською ліцензією, тим більше що від насичення транспортними мережами регіону значно підвищується роль і України і Ірану як моста між Заходом і Сходом. І тут

теж відкривається широке поле для створення спільних транспортних, і зокрема транзитних компаній.

Перспективною може виявитися участь в організації спільного туристичного бізнесу, що почав робити в Ірані практично перші кроки. Звичайно, його розвиток ускладнюється існуванням ісламських заборон на деякі види відпочинку і розваг, проте в Ірані в останні два роки стали постійними урядові заклики до державних і приватних компаній розвивати туристичний бізнес, особливо іноземний туризм. Крім адміністрацій вільних зон з проектами міжнародного туризму виступають керівники прибережних провінцій, у тому числі Бехшехру. В цьому відношенні особливу значущість може мати розвиток інфраструктури каспійського узбережжя, зокрема в районах Ензелі, Лахіджан, Чалусу, до якого державна будівельна компанія прокладає сучасну автомагістраль від Тегерана.

Загальновідомі перспективні і широкомасштабні програми Ірану в галузі енергетики, з метою виходу на ринки сусідніх країн, і зацікавленість Ірану в будівництві електростанцій. Однак перспективним може виявитися участь не тільки у великих енергетичних програмах, в яких традиційно брав участь СРСР, а й у малій енергетиці. Так, беручи до уваги, що з 50 тис. сіл електрифіковано тільки 35 тис., можна зацікавити іранську сторону в особі як місцевих енергетичних компаній, що одержали комерційну самостійність, так і відділень «Джихаде сазендегі» у будівництві малих електростанцій за участю українських фахівців, що допоможе виконати програму суцільної електрифікації країни.

Слід зазначити, що незважаючи на реформування іранської економіки і приватизацію, найбільш надійними партнерами з іранської сторони поки залишаються державні підприємства, які одержали комерційну самостійність. Тому що при співробітництві з ними досить високий рівень державних гарантій.

З огляду на широку мережу інших потенційних партнерів з іранської сторони слід виділити в окрему категорію керівників прикордонних зон і ВЕЗ, які мають особливі економічні повноваження. Велику комерційну активність ведуть деякі з ісламських фондів, наприклад, найбільший в країні Фонд знедолених, а також Фонд полеглих⁹. Вони мають свої комерційні компанії, туристичні фірми. Активізували свою діяльність вакифи, особливо найбільший з них — мешхедський «Астане Годе»,

що має галузеві виробничі і комерційні компанії, експортну і туристичну фірми.

Досить значні позиції на іранському ринку в різних кооперативних організацій, об'єднаних як за галузевим, так і територіальним принципом. Значними привілеями і державними субсидіями користуються прикордонні кооперативи, особливо ті, що ведуть експортну торгівлю. Переважна їх частина потребує надійних зарубіжних партнерів та сталих зовнішніх зв'язків.

Більш ефективним і перспективним може стати українсько-іранське співробітництво — комерційне, фінансове, інвестиційне — з огляду на просування до ринків третіх країн. Це насамперед Центральна Азія, ринки якої ще потребують активізації іноземної експансії. Втім, не менш продуктивні наслідки можуть бути досягнуті завдяки спільному економічному освоєнню зони Перської затоки, а також південно-східного регіону.

Взаємодоповнюваність наших економік, відносна територіальна близькість, перспективність освоєння іранського ринку, виходу до південних транспортних мереж, в сусідні регіони, роблять, безумовно, вигідним іранський напрямок зовнішньо-економічних зв'язків і для державних компаній України, і для приватного підприємництва.

Слід також зазначити, що своєрідним індикатором поглиблення українсько-іранської взаємодії в зазначених сферах стало посилення зацікавленості ділових кіл обох країн у взаємному спілкуванні та прискоренні динаміки економічної активності на ринках наших країн. Про це свідчить проведення спільних бізнес-форумів, конференцій, семінарів, відкриття у Києві Центру інформації з торгово-економічних питань.

В цілому, залучення до спільних з іранською стороною економічних проектів, що потребують довгострокової співпраці, як-то: використання сприятливих умов поживлення товарообміну, активізація приватнопідприємницької взаємодії ділових кіл обох країн, визначення загальних господарських інтересів у регіональних вимірах — всі ці напрямки українсько-іранської співпраці становлять надійний фундамент розбудови двостороннього партнерства на рівні стратегічної взаємозацікавленості.

-
- ¹ Керівництво, сформоване президентом М. Хатамі, заявило про свою готовність до конструктивного співробітництва з різними країнами і міжнародними організаціями. Під час неодноразових візитів іранських урядових осіб до України висловлювалась заява про подальше поглиблення діалогу між нашими країнами.
 - ² Financial Times. 17.01.1998.
 - ³ На думку міністра промисловості Голамреза Шефаї іранській промисловості знадобиться ще не менш 8 років, щоб досягти самозабезпеченості у валюті за рахунок розвитку експортоорієнтованих виробництв (Хамшахрі, 6.11.1997).
 - ⁴ Офіційний курс при розрахунках за нафту, газ, стратегічні товари — 1850 ріалів, експортний — 3200 ріалів, ринковий — майже вдвічі вище.
 - ⁵ Tehran Times. 09.03.1998.
 - ⁶ Tehran Times. 12.03.2002.
 - ⁷ Третій взгляд. — Тегеран, 1999. — № 51, — С. 23—24.
 - ⁸ Кейхан, 04.11.2003. (У 2003 р. експорт нафтохімічних і хімічних товарів склав понад 600 млн дол.).
 - ⁹ Успехи Исламской революции в Иране. Аналитический взгляд на достижения ИРИ в политической и социально-экономической сферах. — ПО посольства ИРИ в РФ. — М., 2001. — С. 27.

Міжнародний імідж України

Ялова Олена Володимирівна — 1978 р.н., освіта вища (магістр); у 2000 р. закінчила з відзнакою Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин за спеціальністю «міжнародна інформація», у вересні-жовтні 2001 р. проходила навчання в Інституті міжнародних відносин Клінгендайл (Нідерланди), працює над кандидатською роботою.

У системі МЗС України працює з листопада 1999 р., спочатку — на посаді старшого інспектора УПАП. За старанне та кваліфіковане виконання покладених на неї службових обов'язків 23 жовтня 2000 р. була переведена на посаду аташе УПАП. З грудня 2000 р. по березень 2004 р. — аташе, третій секретар Кабінету Міністра. З березня 2004 р.

переведена на посаду другого секретаря Управління кадрового забезпечення. У грудні 2002 р. О. В. Яловій присвоєно дипломатичний ранг третього секретаря. Володіє англійською та італійською мовами.

Перехід України до ринкових відносин, політичні зміни, проведення соціально-економічних реформ, розширення міжнародного співробітництва, розвиток демократизації суспільства в умовах постійних зрушень у науково-технічній сфері, становлення інформаційного суспільства обумовлює зростання потреб та вимог до рівня інформаційно-аналітичного забезпечення та захисту свого інформаційного простору, а також до забезпечення позитивного іміджу країни на міжнародній арені.

Відомий словник Уебстера в одній із дефініцій тлумачить імідж як «образ особистості, продукту, соціального інституту і т. п., який поділяє широка громадськість і який часто навмисно формується або змінюється засобами інформації, рекламою, пропагандою і т. д.». Приблизно таку ж інтерпретацію пропонує і сучасна вітчизняна наука¹. У сучасному розумінні, імідж (англ. image від лат. imago — образ, вид) — це стереотипізований образ конкретного об'єкта, який існує в масовій свідомості².

На сучасному етапі позитивний міжнародний імідж будь-якої держави свідчить про її економічну та політичну силу, процвітання та високий рівень культурного розвитку і є показником авторитетності та успішності дій тої чи тої країни на світовій арені. Позитивний міжнародний імідж держави безпосередньо пов'язаний із ставленням до нього як світової спільноти, так і її власних громадян. Від іміджу держави залежить і рівень патріотизму країни її мешканців.

Міжнародний імідж — це стереотипізований образ конкретного об'єкта, який існує в масовій свідомості суб'єктів міжнародних відносин. Міжнародний імідж завжди залишається «недоопрацьованим» і цим заохочує увагу, хоча її частка завжди регламентується творцями іміджу задля того, щоб він залишався в заздальгідь визначених контурах, необхідних для виконання чітко заданих практичних функцій. Саме ці функції вимагають від іміджу гнучкості, рухливості, динамічності. У цьому зв'язку надзвичайно важливо знати, як Україна сприймається у світі, і що заважає тому, щоб вона сприймалася як високорозвинена країна.

Треба також відзначити, що імідж будь-якої держави — багатofакторний феномен, тому для формування та забезпечення позитивного іміджу Україні потрібні поєднання економічного зростання, соціально-політичної стабільності, забезпечення обороноздатності країни та розвиток демократичних засад в управлінні державою.

Оскільки Україна одночасно перебуває під впливом різновекторних цільових інформаційно-пропагандистських потоків, найпотужнішим з яких є російський, треба розробити механізми щодо зміцнення інформаційної присутності за межами України та посилити захист українського інформаційного простору. Тож однією з найважливіших передумов забезпечення позитивного міжнародного іміджу України є здійснення системної, узгодженої і послідовної роботи всіх органів влади.

У контексті цього МЗС України за участю більшості органів виконавчої влади в 2003 році розроблено проект «Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003—2006 роки», яка була ухвалена Кабінетом Міністрів України 15 жовтня 2003 року.

За цією програмою, формування позитивного міжнародного іміджу є одним з ключових завдань, які ставить перед собою

кожна держава, що прагне забезпечити своїм громадянам належний рівень життя, а також стати активним учасником міжнародного співробітництва. Посилення ролі України у світових та загальноєвропейських процесах, формування уявлення про нашу державу як країну з багатою, унікальною культурою та історичною спадщиною, демократичним устроєм, розвинутою високотехнологічною індустріальною базою, як надійного і передбачуваного партнера потребує подальшої активізації інформаційно-пропагандистської діяльності органів виконавчої влади, спрямованої на підвищення міжнародного авторитету України³.

Ця Програма, спрямована на підвищення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 рр., передбачає вироблення єдиного комплексного підходу до формування та здійснення інформаційно-пропагандистської політики держави, яка б охоплювала різноманітні сфери її життя. Державна іміджева політика має забезпечити узгоджені дії органів державної влади та громадських організацій на цьому напрямі на основі використання економічного, інтелектуального та культурного потенціалу українського суспільства. В середині країни ця політика має спрямовуватися на висвітлення фактичних здобутків і позитивних зрушень, підтримувати впевненість населення у її незмінній меті — забезпечувати своїм громадянам належний рівень життя. Забезпечення позитивного іміджу України має стати загальнонаціональною ідеєю, яка б згуртувала навколо себе багатоетнічне українське суспільство.

Державна програма також визначає тематичні підрозділи заходів, які забезпечуватимуть позитивний імідж України на міжнародній арені. Це заходи в політичній сфері, заходи, спрямовані на поліпшення туристичного потенціалу України, на приведення українського законодавства до європейських стандартів. Передбачені заходи і щодо створення позитивного ділового й інвестиційного іміджу України, передусім це стосується грошово-кредитної сфери, галузі енергетичної політики, а також заходи щодо активізації співробітництва зі світовими й регіональними міжнародними організаціями.

Основними завданнями Програми є:

- 1) формування за кордоном позитивного образу України на основі використання незаперечних позитивних явищ та процесів, що відбуваються в українському суспільстві;

2) вироблення єдиного комплексного підходу до провадження центральними та місцевими органами виконавчої влади інформаційно-пропагандистської діяльності, пов'язаної з підвищенням міжнародного іміджу нашої держави, з урахуванням необхідності підтримання у свідомості української громадськості важливості розуміння дій держави та її керівництва, що спрямовані на забезпечення належного життєвого рівня українського народу;

3) проведення активної, послідовної, системної інформаційно-роз'яснювальної роботи, зокрема створення сприятливих інформаційних можливостей для подання об'єктивної інформації про Україну;

4) сприяння розвитку в Україні єдиного інформаційного простору та процесу становлення в ній інформаційного суспільства, забезпечення його відкритості;

5) забезпечення всебічної інтеграції України у європейський та євроатлантичний простір, у тому числі шляхом обміну інформацією з країнами — членами Європейського Союзу та поглиблення транскордонного інформаційного співробітництва з новоприйнятими членами Європейського Союзу; приведення законодавства у відповідність з європейськими стандартами;

6) пропагування та поширення інформації про здобутки української культури, духовні цінності нашого народу; сприяння проведенню культурного обміну, міжнародному туризму;

7) проведення комплексної інформаційно-пропагандистської політики для забезпечення і підтримання позитивного ділового та інвестиційного іміджу України;

8) забезпечення активної співпраці України із світовими та регіональними міжнародними організаціями.

Інформаційне лідерство та просування позитивного іміджу України посилює ефект зовнішньої і внутрішньої політики держави, оскільки безпосередньо має зв'язок зі стратегічними можливостями, що визначає її місце та значущість у світовому рейтингу, а також сприяє забезпеченню та захисту національних інтересів. Водночас важливо підкреслити, що інформаційно-пропагандистські заходи, спрямовані на підвищення міжнародного іміджу України, мають підкріплюватися реальними змінами на краще в усіх сферах, як в економіці, так і в політичному і суспільному житті нашої країни. Серед факторів, що

сприяють поліпшенню іміджу України за кордоном, можна визначити:

- 1) високий рівень двосторонньої співпраці в політичній сфері;
- 2) наявність активного торговельно-економічного співробітництва, стійких бізнес-інтересів;
- 3) реалізація спільних економічних проектів;
- 4) гуманітарна допомога;
- 5) міжпарламентські зв'язки;
- 6) регіональне співробітництво та побратимські зв'язки;
- 7) прямі контакти між вищими навчальними закладами, науковими установами, бізнес-структурами;
- 8) створення асоціацій дружби, земляцтв, випускників українських ВНЗ;
- 9) участь у миротворчих операціях;
- 10) активна та систематична співпраця з українською діаспорою;
- 11) проведення культурологічних акцій, участь у фестивалях, конкурсах, спортивних змаганнях тощо.

¹ Абель Х. Комунікація для взаємозалежного плюралістичного світу. Документи Міжнародної Комісії з дослідження проблем комунікації. — ЮНЕСКО. — Париж, 1980. — Документ № 33.

² Макаренко Є. Політичні стратегії інформаційного суспільства: специфіка національних моделей // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2000. — № 22. — Частина I. — С. 202—210.

³ Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003—2006 роки. Ухвалена Кабінетом Міністрів України 15 жовтня 2003 року.

Любомир Гузар

Справа міждержавних порозумінь — це і наша, церковна справа

Блаженніший Любомир Гузар народився у Львові 26 лютого 1933 року в родині Ярослава та Ростислави з роду Демчук. Тут закінчив народну школу та перший клас гімназії. У 1944 році сім'я змушена була покинути Україну. Спочатку зупинилися в Австрії. У місті Зальцбурзі майбутній Владика продовжив навчання в українській гімназії.

У 1949 році родина Гузарів переїхала до США. Середню освіту Блаженніший Любомир закінчив у малій духовній семінарії в Стемфорді, штат Коннектикут. Потім студював філософію в Колегії Святого Василя, де в 1954 році одержав ступінь бакалавра.

Богословські студії відбув у Католицькому університеті Америки у Вашингтоні. У 1958 році, як питомець Великої духовної семінарії Святого Йосафата, одержав ліценціат богослов'я. 30 березня цього ж року Владика Амврозій Сенишин висвятив Любомира Гузара на священника для праці в Стемфордській єпархії.

У 1958–1969 роках працює вчителем і префектом у Стемфордській духовній семінарії Святого Василя. Також служить в Кергонксоні, штат Нью-Йорк, як душпастир оселі «Союзівка» Українського Народного Союзу та виховної оселі Спільки Української молоді Америки в Елленвілі, штат Нью-Йорк. З 1965 року був настоятелем парохії Пресвятої Трійці в Кергонксоні.

Продовжував навчання вивчаючи філософію в Фордгамському університеті Нью-Йорка. У 1967 році здобув ступінь магістра.

В 1969 році переїхав до Рима для продовження богословських студій, які завершив доктором богослов'я в 1972 році (дисертація на тему «Митрополит Андрей Шептицький — провісник екуменізму»).

У 1972 році отець Любомир Гузар вступає до монастиря Святого Теодора (монахів студійського уставу) в Гроттаферрата в Італії. 2 квітня 1977 року в монастирі Студійського Уставу в Кастель-Гандольфо, поблизу Рима, був висвячений Патріархом Йосифом Сліпим на єпископа. В 1978 році Патріарх Йосиф призначає єпископа Гузара архімандритом цього монастиря, а також відповідальним за монастирі студійського уставу за межами України.

У 1973–1984 роках Владика викладає в Папському Місійному Університеті «Урбаніяна» в Римі. В ці ж роки виконує різні доручення Патріарха Йосифа Сліпого.

З 1984 до 1991 року був протосинкелом Львівської Архієпархії в Римі.

У 1993 році разом зі всією спільнотою з Гроттаферрата повернувся на рідну землю. У 1993–1994 роках служив духівником у Львівській духовній семінарії Святого Духа. У 1995 році спільнота осіла в своєму монастирі Святого Теодора Студита в селі Колодіївка на Тернопільщині.

2 квітня 1996 року Преосвященний Владика Любомир Гузар призначений Екзархом Києво-Вишгородського екзархату з титулярним престолом Ниси в Ликії.

17 жовтня 1996 року Синод Єпископів УГКЦ обрав Києво-Вишгородського Екзарха Преосвященного Владика Любомира Гузара на уряд єпископа-помічника Глави Української Греко-Католицької Церкви з делегованими правами.

Після упокоєння в Господі Блаженнішого Мирослава-Івана Кардинала Любачівського 14 грудня 2000 року, згідно з вимогами канонічного права, Владика Любомир Гузар виконував обов'язки Апостольського Адміністратора УГКЦ.

26 січня 2001 року Виборчим Синодом Єпископів Української Греко-Католицької Церкви Преосвященного Владика Любомира Гузара обрано Верховним Архієпископом, Отцем і Главою Української Греко-Католицької Церкви.

ені випадає відвідувати багато наших громад у різних країнах, на різних континентах, там, де є давні українські поселення, або де поселяються українці з новітньої хвилі еміграції. Під час таких відвідин прагну щонайперше мати контакти із представниками місцевих Церков, а зараз це у переважній більшості представники Католицької Церкви, а також з державними і регіональними урядовцями різних рівнів, яких цікавить Україна і які схильні до діалогу. Як на мене, то безперечним є факт зацікавлення у світі нашою державою, зокрема і тим, як відбувається на наших теренах відродження багато-конфесійного церковного життя. Зазвичай, я говорю перш за все про Греко-Католицьку Церкву, становище і проблеми якої найкраще знаю. Але досить часто охоплюю і більш загальне коло проблем не тільки Греко-Католицької чи, скажемо, протестантської Церков, але й про життя православних конфесій в двох її гілках, бо це дуже цікавить українців, які довший час живуть в інших країнах, а також церковних достойників. Як я помітив, за рубежем події в Україні досить часто зіставляють з подіями у Польщі, Угорщині, Литві, Румунії, забуваючи про те, що ці країни вже практично інтегрувалися в європейську спільноту,

входять в найповажніші її міждержавні спільні структури, тим часом Україна тільки на шляху до цього.

Виходячи з критеріїв таких, часом досить некоректних порівнянь, за рубезем не завжди вірно оцінюють ситуацію в Україні. Щоб подати її саме такою, якою її бачимо зсередини, а не через призму чужих порівнянь, я використовую зарубіжні візити і зустрічі, щоб доносити і українській спільноті в діаспорі, і зарубіжним урядовцям, церковній громадськості інформацію про справжній стан справ в Україні і насамперед на духовному її просторі. Дуже важливо подати своїм зарубіжним візаві правдиву інформацію про стан справ в Україні, без зайвих нарікань, не загострюючи наших внутрішніх недоліків і не бідкаючись про труднощі. Дуже хочеться, щоб мої співрозмовники зрозуміли, в чому наші труднощі, як вони з'явилися, як ми їх розв'язуємо або плануємо розв'язати. Мені важливо, щоб вони не тільки розмірковували над нашими проблемами, а мали бажання надати реальну допомогу, якої ми ще потребуємо

Важливим питанням було й залишається для нашої церкви — діяльність УГКЦ в діаспорі, серед давньої і новішої еміграції, надання їй допомоги в розбудові церковного життя, матеріальної підтримки, не кажу вже про духовне окормлення пастви. У різних країнах воно вирішується по-різному. Найкраще це поставлено в Італії, де УГКЦ має давні традиції, власні структури, які можуть полагодити багато проблем. Тут діє наш візитатор в сані єпископа, маємо достатню кількість священиків, чернецтва, а також чимало вірних, які активно співпрацюють з церковною владою, разом організовуючи велику кількість церковно-громадських і благодійних акцій, часом поєднуючи зусилля з місцевими католицькими організаціями, як ото «Caritas», що дає більш суттєві і помітні результати. У різних країнах зараз існує багато благодійних товариств, які мають можливість допомогти нашим землякам, які опинилися на чужині. На жаль, у таких країнах як Португалія, Іспанія, Греція, УГКЦ має ще недостатньо священиків, ченців, які могли б взяти на себе опіку тими українцями, які тут зараз живуть, а самі українці занадто обтяжені працею і турботами, щоб гуртуватися довкола церковних та духовних справ. Зрідка в цих країнах відбуваються якісь культурницькі заходи, проте надавати соціальну допомогу такі організації, з огляду відсутності там церковних структур, не можуть, на відміну, скажімо,

таких країн, як США, Канада, Австрія, Франція, Англія, Бразилія, де існують міцні церковні організації із давніми традиціями самаритянства, культурно-освітньої роботи. Тамтешні парафії активно працюють в українській справі, налагоджують контакти в різних ділянках із Україною, сприяють місцевій владі в опіці над двомовними національними державними школами (це у США і Канаді), підтримують гуртки вивчення рідної мови і культури при церковних або громадських організаціях, влаштовують концерти, виступи українських колективів, яких ще досить рясно в діаспорі, хоч і стає дедалі менше. У міру своїх можливостей греко-католицькі парафії беруть участь в діяльності Інституту Андрея Шептицького в Канаді, розуміючи як багато важить для нашої національної ідентифікації вища академічна школа. В Європі УГКЦ співпрацює уже не одне десятиліття з Українським Вільним Університетом у Мюнхені, Центром Студій Українського Католицького Університету в Римі. Греко-католицька діаспорна спільнота бере участь в роботі низки різноманітних за напрямками наукових і професійних товариств: лікарів, інженерів, університетських професорів тощо. Не залишається непоміченим досить жваве українське мистецьке життя діаспори, хоч треба відзначити, що зараз воно не таке активне і багатогранне, як було, скажімо, два десятиліття тому. Але цьому є свої причини. У Нью-Йорку з успіхом функціонує Український музей, подібні за направленістю музеї є в Канаді (Музей скульптора світової слави Леоніда Молодожанинова). Більша частина коштів на утримання цих інституцій — благодійні надходження від українців діаспори — і давніших, і теперішніх генерацій. Варто відзначити, що Греко-Католицька Церква в Канаді, США, Австралії багато працює над тим, щоб укріпляти сталі зв'язки діаспори з батьківською землею, що відіграє певну роль у взаєморозумінні і тих держав, де живуть наші земляки, з Україною, яка потребує такої підтримки, взаєморозуміння, толерантного потрактування наших політичних і соціальних потуг. Саме тому в міру своїх можливостей я використовую будь-яку нагоду, чи в самій Україні, чи під час візитів за кордон, чи у виступах на якихось міжнародних зібраннях донести правдиву інформацію, факти і проблеми українського життя, щоб поліпшити атмосферу співпраці, взаєморозуміння України з іншими державами.

Скажімо, УГКЦ останніми роками активно заангажована у вирішенні дуже непростої ситуації примирення українського і польського народів, конфлікти між якими у міжвоєнні роки і в роки Другої світової війни принесли багато горя і українцям, і полякам, полишили глибокі рани й до сьогодні. Без чесності, відвертості, глибокого аналізу витоків цього трагічного моменту в житті наших народів ця проблема буде ятрити наші стосунки у віках. На міжцерковному рівні, під час зустрічей католицьких і греко-католицьких достойників ми зможемо знайти спільний підхід до завершення цього історичного трагічного непорозуміння, про що я наголошую при зустрічах з польським католицьким єпископатом, державними достойниками, нашими вірними, які проживають в сусідній державі.

Отож пошук взаєморозуміння між народами, глибшої співпраці в духовному житті, і не тільки, є справою не лише професійних дипломатів, але й такої інституції, як Церква, особливо з огляду того, що українці зараз живуть в різних країнах, інтегровані в різні політичні, економічні, соціальні і культурні сфери. Тут ми знаходимо добре порозуміння і в українських посольствах, які прагнуть до активної співпраці з діаспорою, скажімо в Бельгії, Греції. Часом, опираючись якраз на церковні організації, вони налагоджують тривалі й міцні зв'язки із нашими земляками в царині пізнання евентуальної, переважно культурної, інтелектуальної, наукової допомоги. У цьому я переконався під час відвідин багатьох країн, контактуючи із українцями, яких доля закинула на чужину, або для яких батьківська чужина вже стала рідною землею, але вони пильнують свою національну ідентичність.

Багато акцій Греко-Католицька Церква проводить у співпраці із вірними Східних Католицьких Церков — Румунії, Угорщини, Близького Сходу, зокрема і в країнах американського континенту, де ці церкви мають своє ієрархічне оформлення. Зараз ми працюємо над тим, щоб в Європі постала Асоціація Греко-Католицьких Церков, хоч і не виступаємо тут офіційно, як особна Помісна Церква, а потрактуємося позицією у цьому питанні Ватикану і спільними духовними інтересами усіх греко-католиків. Ми разом працюємо в різних сферах і на різному рівні — в товариствах, асоціаціях, між духовенством і національними спільнотами.

Динаміка активізації міжцерковних контактів має великий вплив на міждержавні інтеграційні процеси, на поліпшення клімату взаєморозуміння різних народів. Ось чому прагнемо по можливості брати безпосередню участь у міжнародних заходах, які проводить Святійший Отець, Вселенська Церква. Вони спрямовані на найціннішу справу у світі — зберегти мир і добрі стосунки між народами, а це є потребою і України як незалежної європейської держави.

На підставі численних своїх зустрічей із високодостойниками Європейського Союзу, численних європейських країн роблю важливий для себе висновок, що у світі потребується значно більше інформації про Україну, її проблематику, стан внутрішнього життя. Як я вже наголошував, часто зарубіжні політики, а відтак і народи, бачать нас через призму порівняння із іншими європейськими державами, що не завжди на нашу користь. Отож є дуже велика потреба в тому, щоб українські справи представляти провідним політичним, державним, дипломатичним, науковим, культурним колам за кордоном українським зором, і це можуть робити не тільки виключно українські дипломати чи офіційні державні й політичні достойники, але й Церква. Тут для нас є, як на мене, велике поле для праці. З мого досвіду, із моїх зустрічей, зацікавлення Україною дуже велике, державні мужі розуміють, що становище України в Європі є ключове. Європа не бачить себе без України. Всіма силами маємо прискорювати своє входження в найпочесніші європейські структури.

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

Сергій Павленко

Представники таємної та прозорої дипломатії за четьманства Івана Мазепи (1687–1709 рр.)

Павленко Сергій Олегович — мазепознавець, дослідник Гетьманщини, головний редактор наукового журналу «Сіверянський літопис» (м. Чернігів). Народився 11 вересня 1955 року у м. Луцьку Волинської області. У 1973—1978 рр. навчався на спецкурсі літкритики українського відділення філфаку КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Заочно закінчив у 1991 році Київський інститут політології та соціального управління (має фах політолога, викладача соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх навчальних закладах). Працював на різних посадах у газетах Чорнобиля (Київщина), Катеринополя (Черкащина) та Бобровиці (Чернігівщина). У 1987—1991 роках був головним редактором чернігівської обласної молодіжної газети «Комсомольський гарт». З 1991 року працює у газеті Верховної Ради «Голос України». У 1994 році очолив редакцію всеукраїнського істори-

ко-краєзнавчого журналу «Сіверянський літопис», який видається у Чернігові. У творчому доробку С. Павленка — книги-дослідження: «Загибель Батурина 2 листопада 1708 року» (Чернігів, 1994), «Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді» (Чернігів, 1996), «Міф про Мазепу» (Чернігів, «Сіверянська думка», 1998), «Іван Мазепа» (Київ, «Альтернативи», 2003) та інші. Підготував серію історичних нарисів про козацьких полковників, старшин доби Мазепи. Статті дослідника опубліковані, крім редагованого ним журналу, у багатьох вітчизняних наукових збірниках та часописах, а також у виданнях Аргентини, Канади та Великобританії. Заслужений журналіст України (з 1994), лауреат премій ім. Б. Грінченка (1994), міжнародної ім. І. Мазепи (1999), ім. М. Коцюбинського (2000), міжнародної журналістської ім. В. Стуса (2003) та інших. Член Національної спілки журналістів України з 1982 року.

З

гідно з Коломацькою угодою гетьману Іванові Мазепі заборонялося вести дипломатичні переговори з правителями сусідніх держав. Відповідне положення її застерігало: «не писати й не посилати до польського короля, до інших государств і до кримського хана, а коли від якихось государств чи від кримського хана прийдуть до них листи, то ті листи прийняти їм і прислати до великих государств на Москву в приказ Малої Росії, а від себе їм у відповідь на ті листи ні до кого не писати»¹. Проте потреба мати неофіційні контакти з Польщею, Кримським ханством час від часу виникала. І. Мазепа шукав союзників на випадок непередбачуваних санкцій Москви щодо Батурина. У гетьманській ієрархії не було інституції, яка б відповідала за зносини з іншими державами. Відповідні, дозволені Малоросійським приказом, дипломатичні функції найчастіше виконував генеральний писар. Гетьман також залучав до цієї роботи у стосунках з царями практично більшість генеральних старшин. Зносини ж із Польщею, Кримським ханством носили таємний характер. Вони не могли афішуватись, позаяк російські урядовці ревниво стежили саме за виконанням цього положення Коломацької угоди. Такі реалії проектували пошук відповідних виконавців таємничих місій. І. Мазепа, як правило, доручав їх або родичам (К. Мокієвському, І. Бистрицькому), або дуже довіреним канцеляристам, знайомим. «Есть и другой человек, прозываемый Быевский, — доносил В. Кочубей царям, — который тако ж до Крыму и до Білогородщины был от него посланный, тилко невідомо о чом; тилко коли сказав сам мні, знат з помилки, же “Казингерей Солтан превисокое имя хулил Великаго Государя Нашего”. Тое мні принеслося устами того Быевского»². На випадок провалу кожен з посланців мав певну легенду, яка знімала підозру з гетьмана. І. Мазепа, до того ж, старався убезпечити себе від викриття й іншими конспіративними заходами, до яких вдавався для успіху справи. Таємні місії 1689—1690 рр. Соломона, 1691 р. — Петрика, 1703 р. — М. Миклашевського, 1708 р. — І. Бистрицького фактично побудовані за одним конспіративним сценарієм. Нижче подаємо біографічні відомості про найзначніших представників мазепинської дипломатії.

БИХОВЕЦЬ ІВАН РОШКЕВИЧ. Самійло Величко одним із джерел свого «Літопису» назвав щоденник Самуїла Зорки, що потрапив до нього від друга-канцеляриста Сильвестра Би-

ховця. Батько останнього Іван Биховець «був за канцеляриста при тогочасних чигиринських гетьманах і там переписав собі той діаріуш діянь Хмельницького»³. Можливо, що перед цим у віці 16–18 років він брав участь у національно-визвольній війні рядовим козаком. До таких припущень спонукає «Реєстр війська Запорозького», в якому під 1649 р. у Ніжинському полку згадується Іван Биховець⁴. У 1665 р. І. Брюховецький посилав генерального осавула Я. Лизогуба з канцеляристом-перекладачем І. Биховцем до калмицького хана Аюки з проханням надати допомогу у війні з поляками⁵. Дипломати, як повідомляє Лизогубівський літопис, затягли «калмыков, которых 6000, и припроводили к гетману»⁶.

Підпис Івана Биховця як «підписка військової канцелярії» зустрічаємо під статтями вибору Дем'яна Многогрішного у 1669 р.⁷

У купчій за 1671 р. повідомлялося, що олишівський обиватель Тарас Андрійович продав Іванові Рошкевичу Биховцю хутір⁸. Очевидно, йдеться про хутір Грабовський⁹, що числився за канцеляристом та його родиною. І. Биховець придбав також після 1667 р. млини під Воронежем на річці Османі та заснував слободи під Олишівкою¹⁰.

Після зміщення гетьмана канцелярист перебрався на Правобережжя до Чигирини під стяги П. Дорошенка. Але й тут не було стабільності, надії на мирне життя. У 1674 р. більшість старшини, козаків правобережного гетьманату перейшла на Лівобережжя. Пішов з ними й І. Биховець. І. Самойлович час від часу використовував здібності недавнього дорошенківця, зокрема його знання мови ординців. Так, у 1677 р. гетьман послав І. Биховця до калмицьких тайшів з проханням надіслати війська для спільної участі у Чигиринському поході¹¹.

Іоаникій Галятовський у «Скарбниці потрібній», описуючи чудеса святої Богородиці, згадував І. Биховця як «козака полку Ніжинського»¹². У 1675 р. йому наснився сон, ніби до нього в Олишівку приїхав «челядник з Батурина... и о(д)дал ему три листы з печатю архимандриты Черніговского Єлецкого, книги сии автора, на которой печати архимандричьи суть инсигнія нарысованы полица чворогранястая з выображенем успения пресвятой Богородицы»¹³. Наступного року І. Биховець відвідав Єлецький монастир, де й розповів про видіння.

Служба в Чигирині (був писарем у суді при П. Дорошенку¹⁴), літературні вправи канцеляриста зблизили І. Биховця з І. Мазепою. У Криму його вважали найближчим до гетьмана¹⁵. Є свідчення того, що вже у 1693 р. він називався значним військовим товаришем¹⁶.

І. Биховець виконував різні дипломатичні завдання І. Мазеви. Відомо, що 17 серпня 1697 р. старий гетьманський посланець розвозив наказ містам на Дніпрі та Псліу¹⁷.

У 1704 р. гетьман доручив йому реалізацію важливої дипломатичної місії у Криму. Про неї І. Биховець докладно оповів у своєму «Діаріуші», своєрідному звіті про почуте, побачене, адресованому як І. Мазеві, так і московським урядовцям (копію нотаток надсилали до Москви). Гетьманський посланець зустрічався з Кримським ханом Селім-Гіреєм, до якого 1691 р. направлявся Петрик з проханням допомоги Гетьманщині. «Тоді хан говорив, — зазначав автор нотаток, — що в листі гетьман до нас писав, те є відомо, що маєш з усного наказу — кажи нам»¹⁸. Згадані слова підтверджують неофіційні контакти І. Мазеви з правителями Криму. І хоча «Діаріуш» не афішує із зрозумілих причин таємних повідомлень, прохань Батурина, видно, що гетьман використовував нагоду обмінятися важливою для нього інформацією, вивідати найближчі плани ханства. «Відаю я, що ти є близький чоловік у пана гетьмана, — підсумував розмову з гетьманським посланцем Селім-Гірей, — і якщо то правда, що гетьман до нас писав і що ти говорив, хай так буде. Амінь»¹⁹. І. Биховець під час візиту до візира чув, як «луччі бусурманські абизи-аги, беї, салтани говорили [...]: «Щасливі козаки, що мають розумного гетьмана собі»²⁰.

Мазепинський дипломат, як видно з його нотаток, добре знав становище у Криму, Польщі, володів мовою ординців, бо «сам з ними перекладав»²¹. У ході своєї місії він подбав про визволення з неволі багатьох українців.

На жаль, як склалася подальша доля цієї неординарної особистості, нам невідомо. Історик О. Лазаревський висунув припущення, що олишівський сотник Семен Биховець був сином Івана Биховця²².

НОВИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ ІЛЛІЧ (бл. 1676 — після 1727). Один із синів відомого компанійського полковника доби І. Мазеви І. Новицького Григорій навчався у Києво-Могилянській колегії. Митрополит В. Ясинський дякував 25 вересня 1696 р. йо-

го батькові за добре виховання сина²³, який показував приклад у навчанні. Спудей писав додому шанобливі листи, демонструючи свої знання латини, Св. Письма²⁴. 1699 р. Г. Новицький був обраний префектом Старшої студентської конгрегації²⁵. 1700 р. він поставив свій підпис під скаргою митрополиту В. Ясинському на обмеження дії магістрату щодо студентства²⁶.

Г. Новицький згодом розпочав службу військовим канцеляристом у Генеральній військовій канцелярії²⁷. Є відомості, що він очолив компанійський полк²⁸. Своєму приближеному І. Мазепа 1708 р. доручив бути резидентом при польському коронному гетьманові Адамові Сенявському²⁹, який вагався, кому служити — Петру I чи Карлу XII. Оскільки представник гетьмана схилив його до останнього, то після поразки мазепинців підпав під арешт. Г. Новицького як «изменника»³⁰ та свояка П. Орлика взяли під караул³¹ і відправили на заслання — спочатку в Москву, а з 1712 р. — в Сибір.

Те, що це була як на той час вельми освічена й неординарна людина підтверджує праця «Короткий опис про народ остяцький»³², яку мазепинець написав на засланні 1715 р., вивчаючи побут, звичаї тубільців. Її автор у передмові поділився міркуваннями про те, чому йому спало на думку зайнятися цією справою³³. Г. Новицький наголошував, що взявся за наукове заняття не як допитливий мандрівник, а через вимушені обставини неволі, у якій він прагнув відчутти себе вільним хоча б у пізнанні дійсності. «Быстрость ума человеческого в мгновение ока всю подсолнечную обходити»³⁴, — зазначав автор про переваги свободи розуму.

Можливо, одним із натхненників його праці був митрополит Тобольський і Сибірський, поет та філософ І. Максимович, який фактично теж потрапив із Чернігова за рідних-мазепинців до Сибіру³⁵. Разом з ним Г. Новицький їздив проповідувати православ'я, займався місіонерською діяльністю.

Після смерті І. Максимовича та його наступника Ф. Лещинського у Тобольськ очолити митрополічу кафедру прислали чернігівця А. Стаховського. Як і попередники, останній турбувався про поширення освіти, православ'я у Сибіру. Одним із його активних помічників став Г. Новицький. Орієнтовно після 1727 р. митрополит призначив репресованого українця у Кондинську волость наглядачем за виконанням новохрещеними

православних звичаїв³⁶. Невдовзі під час однієї з поїздок його вбили остяки³⁷.

У «Короткому описі про народ остяцький» зустрічаємо не тільки цікаві історичні, географічні, етнографічні екскурси, спостереження, подробиці автора, а й зразки його поетичної творчості. Вірш з «Передмови до читача» якоюсь мірою є про- рочим:

*«Неволя ми смерть, се есть воскреснуть желаю.
Живо тело гроб ми есть, всегда умираю.
Скорб и печаль тяжцы умерщвляют,
В живом тело смертельным прахом покривают.
Но содержай сердце в руцех своих, Боже,
Еже елико хочет, створити може.
Преклони к сей полезной страннѣм благостине
От плачевной глубины здешной палестине.
Возвести нас, плачевних странников бедственных,
Аки воскресит з мертвых скорбми умерщвленных»³⁸.*

Попри трагічні і сумні реалії заслання, Г. Новицький не за- непадав духом і зумів створити працю, яка стала цінним пер- шоджерелом у пізнанні історії побуту, життя сибірських на- родів. Завдяки цій роботі ім'я мазепинця по-справжньому вос- кресло із забуття. Додамо до цього, що «Короткий опис...» спочатку був видрукуваний у перекладі полоненого німця, дра- гунського капітана І. Мюллера у 1721 р. у Гамбурзі (без поси- лання на автора)³⁹. У Росії ж рукопис Г. Новицького вийшов друком 1884 р.

ЗГУРА (СТИГЛІЇВ, ГРЕЧАНІН) ТИМОФІЙ (? – 1708). Генеральний суддя Василь Чуйкевич на допиті 14 липня 1709 р. повідомив, що Згура користувався особливим довір'ям у І. Ма- зепи, і ніби гетьман наказав грекові наглядати за ним⁴⁰. Невідо- мо, коли Т. Згура з'явився в Україні. Ймовірно, він був серед греків, які переселилися до Ніжина. Він мав там двір⁴¹, в яко- му, очевидно, й мешкав. Т. Згурі належали маєтності в Яго- тинській сотні Переяславського полку⁴². У глейті (проїжджому листі) від 8 січня 1700 р., виданому І. Мазепою, згадувався Зк- гурустинович⁴³, значний військовий товариш, який їздив пос- ланцем гетьмана до Молдавії⁴⁴. Але це, певно, був не Т. Згура, а якийсь його родич. Бо у листі І. Мазепи до боярина Ф. Голо- віна від 20 травня 1703 р. повідомлялося, що гетьман «утрати-

лем Зигуру Стилевича (которого послалем был до Юсуп Сараскер силестрийского паше) через запорожцов разбойников в семидесятом числе собравшихся и около Богу и Днестра всяких людей розбивающих, якии спостигши его Зигуру на урочищи Сухом Ягорлику, до смерти забили»⁴⁵.

З дипломатичними дорученнями від гетьмана у Туреччину їздив і Згура. Так, Г. Головкін інформував 9 червня 1708 р. Петра I: «Получили мы на сих днях писмо от гетмана Мазепы, в котором пишет, что посылал он человека своего Згуру до Сераскера — паша Силестрийского с комплементом и со взаимным подарунком и з словесным оправданием в обидах, Белгородской орде починенных. А в самом деле посылал он, гетман, его, чтоб подлинно проведал о всяком поведении тамошнем, а наипаче теперь во время бытности тамо послов неприятельских Швецкого и Полского, которые, как он, Згура, сказывал ему, гетману, что с версту от Бендера в одном селе стоят и часные с Сераскером конференции имеют»⁴⁶.

Посланець І. Мазепи прощупував ґрунт для співпраці османів з українцями у звільненні України. Дещо пізніше І. Мазепа відкрито просив допомоги у Туреччини у війні мазепинців проти Московії. Гетьман наділив свого довірника орендою на Білоцерківщині⁴⁷. Також він доручав йому проводити фінансові операції. На Бендерській комісії зазначалося, що «гетьман велів через Згуру виміняти звичайну монету на дукати»⁴⁸. Ніжинський грек-довірник І. Мазепи помер у кінці 1708 р. у Ромнах⁴⁹, тодішній резиденції Карла XII та І. Мазепи.

ХАРЕВИЧ ЮРІЙ. Уперше прізвище гетьманського дворянина як посланця зарясніло у документах доби І. Мазепи на початку 1690 рр.⁵⁰ Вихідцеві з Правобережжя⁵¹ гетьман доручав різноманітні завдання. Так, він їздив з листами, повідомленнями з гетьманської столиці до Москви (1691 р.), до Запорозької Січі (1691, 1708 рр.), Казикермену (1691 р.)⁵². Також йому доручались і господарські справи. Він був дозорцем «Конотопських млинів панських»⁵³. Уже тоді Ю. Харевич став значним військовим товаришем.

У серпні—вересні 1708 р. він разом з московським посланцем Ф. Дуровим возив жалування запорожцям. Отаман князювського куреня обурився, що йому перепали соболі з відрізними щоками. Невдоволені запорожці прикували Ю. Харевича до гармати і «за бороду драли и выговаривали ему, что как он

приїхав в Переволочню, не дал им знати и не дождался их поїхал до Сечи»⁵⁴. Можливо, все це було розігране для Ф. Дурова, аби той передав московським урядовцям, як треба шанувати запорожців. Тоді ж, як довідуємось з допиту канцеляриста О. Дубяги, Ю. Харевич передав козакам Запорозької Січі прохання І. Мазепи, «чтоб они, запорожцы, шли к нему, гетману, на помощь, когда он их требовать будет, и запорожцы, де в том ево гетмана как он, Дубяга, слышал, обнадежили»⁵⁵.

НАХИМОВСЬКИЙ ФЕДІР ІВАНОВИЧ (?–1758). Один із найактивніших борців за вільну Україну в 1715–1755 р., соратник Пилипа та Григорія Орликів Федір Нахимовський розпочав свою політичну кар'єру при дворі Івана Мазепи. Він походив з Лубенського полку⁵⁶.

Очевидно, перед появою в оточенні гетьмана Ф. Нахимовський отримав непогані знання в Києво-Могилянській колегії, оскільки неодноразово виконував дипломатичні доручення як І. Мазепи, так і П. Орлика. Причому за їхнім проханням складав важливі таємні депеші. Данило Апостол розповідав, що з Бахмача на початку листопада 1708 р. гетьман та Карл XII послали Ф. Нахимовського до польського короля Станіслава Лещинського⁵⁷. Після полтавської поразки 1709 р. він був генеральним бунчужним, а потім (з 1730-х рр.) генеральним писарем П. Орлика⁵⁸.

Проживаючи у Туреччині, Швеції, Польщі, активно боровся за українську справу. Навіть на схилі літ у 1750-х рр. Ф. Нахимовський планував підняти антимосковське повстання в Україні. Син П. Орлика Григорій Орлик з пошаною писав про нього у 1753 р.: «Цей старшина був дуже корисний при листуванні гетьмана І. Мазепи з небіжчиком шведським королем (Карлом XII). Йому довіряли в найтаємніших місіях, і мій батько користувався ним у найделікатніших справах»⁵⁹. Генеральний секретар міністерства закордонних справ Франції Терсієр теж відзначав у 1752-х рр. здібності Ф. Нахимовського: «Цей старшина дуже розумна людина, сильно прив'язана до свободи своєї батьківщини...»⁶⁰ У грудні 1755 р. він разом з Ф. Мировичем у Бахчисараї зустрічався з запорозьким козаком Василем Романовським і попросив його передати на Січ, що вони перебувають у Криму, аби «військо Запорозьке низове від Російської держави відвернути і навести до хана кримського»⁶¹ на вигідних умовах. Узагалі ж, за свідченням січовиків Івана Орловсь-

кого та Омеляна Черевика, які бачилися з емігрантами, останні дуже розраховували на союз прусського, французького, шведського і польського королів у боротьбі з Росією, таємну їх згоду у грудні 1755 р. — січні 1756 р. спільно з кримським ханом розпочати війну з нею⁶². Та задуми обох мазепинців залишилися з незалежних від них обставин нереалізованими.

Федір Іванович Нахимовський помер майже одночасно з Ф. Мировичем — у 1758 р.

ВЕЛЕЦЬКИЙ ВАСИЛЬ ЙОСИПОВИЧ (?—1721). І. Мазепа помітив свого майбутнього довіреного дипломатичного посланця ще за життя на Правобережній Україні. В. Велецький був сином полковника, який служив у польському війську. Як і багато старшин, він перейшов на Лівобережжя «с польских краев»⁶³. За плечима у нього вже був певний досвід, навчання у Києво-Могилянській колегії, робота у гетьманській канцелярії⁶⁴. Певно, правобережець якийсь час побув у полоні у кримчан, адже у подальшому гетьмани використовували його як тлумача з ними.

Відразу після скинення І. Самойловича В. Велецького бачимо у колі наближених до гетьмана. У жовтні 1687 р. І. Мазепа послав його до Стародуба ревізувати конфісковане майно полковника Якова Самойловича⁶⁵. У складеному по цьому звіті В. Велецький називався гетьманським канцеляристом. 1688 р. І. Мазепа, «з певних респектов заховаючи на далний час до услуг войскових пана Василя Велецкаго», взяв його під «рейментарскую оборону, абы он яко до войска и где поход военный окажется — при боку гетманском под бунчуком найдовался, так и до суда войскового, а не до полкового, належал в прилучающихся расправах»⁶⁶.

Маючи помешкання у Гадячі, довірник гетьмана залучався при потребі до важливих справ гетьманського уряду. Зокрема, у 1692 р. І. Мазепа викликав його у Батурин і доручив супроводжувати піддячого Посольського приказу Василя Айтемирова, який їхав у Крим вести переговори про укладення мирного договору.

У Криму В. Велецький пробув разом з російським дипломатом до 1695 р. Причому ще 1692 р. зустрічався з Петриком, який повідомив йому, «что де Царского Величества посланной задержан будет в Крыму надолго»⁶⁷.

В. Велецький «другий раз року 1699 в Кримском ханстве был же и того ж року оттудова и повернулся»⁶⁸. Крім дипломатичних завдань, він ще й виконував обов'язки гадяцького полкового судді (1697–1711), наказного полковника (1705)⁶⁹.

Важливість виконання місії до Криму переконує, що вона була доручена людині І. Мазепи. Не випадково Петрик шукав контакту з В. Велецьким. Гетьманський канцелярист, на нашу думку, оберігав царського посла від інформації, що могла зашкодити гетьманові, сприяв появі повідомлень для Москви, вигідних І. Мазепі.

У січні 1711 р. Гаврило Головнин інформував І. Скоропадського про те, що «судья Гадичский Велецкий ушел к неприятелю, как о том в особливом письме к Вашей Вельможности писал»⁷⁰. У лютому того ж року з'явилися нові подробиці про його вчинок. «Понеже о судье гадичском Василье Велецком, — писал Г. Головкин, — из свидетельств, которыя привез сюды секретарь Василий Степанов, усмотрели мы, что явилось инако, не так как об нем здесь пронеслось: того ради изволите, Ваша Вельможность, его судью взять с собою в Киев, дабы нам о том деле изустно от него слышать, и о том решение учинить»⁷¹. Як відомо, у січні 1711 р. союзні війська Криму та П. Орлика розпочали акцію визволення України. Населення прихильно зустрічало орликівців, масово вливаючись у їхні лави. Московські урядовці, аби попередити поширення руху відступництва, вдалися до заходів застереження. Г. Головнин так про це інформував гетьмана: «Хотя Его Царское Величество не имеет сомнения в верности Вашей Вельможности и всей старшины, однако ж, чтоб не было в том числе таких, которые бы могли быть легкомысленны, то-не без сомнения: того ради, дабы толь безопаснее на обоих сторонах и вне всякаго сомнения быть, разсудил Его Царское Величество за благо, дабы всех полковников и старшины генеральной и знатной полковой женам по Вашем выходе из Глухова быть в Глухове. И дабы в том не было оным старшинам оскорбления: того ради изволь, Ваше Вельможность в том для общей пользы показать собою образ, и оставит жену свою в Глухове, советуя и приказывая, дабы и они жен своих в Глухове оставили»⁷². Очевидно, згадане, неузгодженість дій союзницьких військ Криму та П. Орлика негативно вплинули на визначення позицій Лівобережної старшини. В. Велецько-

му вдалося швидко знайти аргументи, які реабілітували його в очах Москви.

ВОЛОШИН ПЕТРО. На Правобережній та Лівобережній Україні у XVIII ст. селилося багато православних вихідців з Греції, Валахії, Сербії. Вони ставали тут на службу, займалися господарством. П. Волошин, як свідчить його прізвище, був за походженням волохом. Оскільки при І. Мазепі він значився у Прилуцькому полку козаком⁷³, то можна припустити, що його рідня опинилася у козацькому середовищі за правління І. Самойловича після подій 1674 р., коли багато найманців, козаків, мешканців правобережних містечок перейшли на Лівобережжя. У 1666 р. сердюцьким полковником у П. Дорошенка згадувався Василь Волошин⁷⁴. Можливо, це його батько або ж брат, який перейшов на Лівобережжя. Козак знав татарську і молдавську мови, користувався довір'ям як у прилуцького полковника Д. Горленка, так і в гетьмана, який неодноразово залучав його до виконання таємних дипломатичних місій. Так, улітку 1693 р. І. Мазепа відправив П. Волошина до Криму з листами до кримського хана. Але в Перекопі він ніби «обронил»⁷⁵ царське послання «и ищет»⁷⁶. І. Мазепі було вигідно, аби між Кримом та Москвою продовжувалась ворожнеча, а тому й слід розглядати втрату листів у цьому контексті.

Цікаво, що царського посланця В. Айтемирова кримчани утримували під охороною з 1692 по 1695 рр., не дозволяючи йому повернутись на батьківщину. У той же час у листопаді 1693 р. П. Волошина було відпущено додому⁷⁷.

У 1695–1696 рр. гетьман відправив його «для вивідання вістей до волоського господаря Константина Дуки»⁷⁸. П. Волошин, як сповіщав С. Величко у літопису, був затриманий у ханського гетьмана, Стецикового брата⁷⁹ і ніби «втік до Ясс»⁸⁰.

Зазначимо, що у ханського гетьмана Стецика, який мав резиденцію у Кагарлику, у 1693 і 1695 рр. писарем був Петрик (Сулима). Про це свідчив у Москві царський посол до Криму В. Айтемиров⁸¹. Можливо, П. Волошин знову ж таки погоджував у такий спосіб з ним та ханським гетьманом якісь дії.

26 листопада 1696 р. І. Мазепа відправив П. Волошина до царя, аби його посланець детальніше оповів про ситуацію на Волощині, в Яссах.

ЛИСИЦЯ ІВАН ПАВЛОВИЧ (? — до 1700). Військова кар'єра сина брацлавського полковника Павла Лисиці почалася

у Брацлаві, де він замінив батька на полковницькому уряді⁸². Після падіння правобережного гетьманату П. Дорошенка І. Лисиця перебрався на Лівобережжя і деякий час очолював охотницький полк⁸³. Згодом він потрапив у коло наближених І. Самойловича, який не раз доручав І. Лисиці важливі дипломатичні завдання⁸⁴. Також він брав участь у двох Чигиринських походах⁸⁵.

У листопаді 1685 р. з Москви до Константинополя відбуло посольство на чолі з Микитою Алексеєвим для переговорів з патріархом про передачу Київської митрополії в підпорядкування Московському патріархату⁸⁶. І. Самойлович відправив разом з ним свого посланця І. Лисицю, який мав передати гетьманські грамоти — прохання з вищезгаданого приводу⁸⁷. Як зазначалося в одному тодішньому документі, «и по той его посылке та митрополия святейшему московскому патриарху уступлена и совершенно отдана»⁸⁸. Крім того, І. Лисиця, який, певно, знав турецьку мову, зустрічався з султаном у справі повернення українських полонених⁸⁹.

На Коломаку у 1687 р. І. Лисиця як значковий військовий товариш брав участь у зміщенні гетьмана⁹⁰. Він підписав Коломацькі статті і відразу опинився у команді наближених І. Мазепи. Причина цього єднання зрозуміла — старшина служив у П. Дорошенка, отже, їх зближувало минуле бойове побратимство.

Відразу після Коломаку І. Лисиця як людина, якій І. Самойлович довіряв свої фінансові справи, передав новому гетьманові приховані скарби його попередника⁹¹.

Знатного військового товариша І. Мазепа використовував при вирішенні багатьох важливих справ. Так, вирушаючи 20 липня 1689 р. до Москви, гетьман відправив у полки з І. Лисицею універсал, в якому закликав козаків та простолюддя під час його відсутності зберігати спокій, «чтоб те плевелы меж народом не сеялись и плевелосеятели в недобрых речах своих были воздержаны»⁹², а ті, хто поширює різні чутки, щоб «были за караул взяты»⁹³.

Наприкінці лютого 1690 р. І. Мазепа відправив значкового військового товариша у Москву у справі Соломона з листом від Й. Шумлянського⁹⁴, що було свідченням високого ступеня довіри до посланця. І. Лисиці гетьман доручав очолити і велике українське посольство до російської столиці з нагоди іменин Петра I 29 червня 1694 р.⁹⁵ У проїжджих документах він зна-

чився як полковник⁹⁶. Під час військових походів другої половини 1690-х рр. наблизений гетьмана, очевидно, або помер, або загинув.

Залишились відомості про його сина Якова, який вступив у 1699 р. до Києво-Могилянського колегіуму⁹⁷. Після закінчення навчального закладу він у 1712 р. прийняв чернечий постриг і з 1716 р. викладав граматику у Києво-Могилянській академії⁹⁸. Відомо, що І. Лисиця мав ще й двох дочок.

РУСИНОВИЧІ. Російський резидент у Варшаві І. Волков у 1690 р. дізнався, що з Польщі в Україну таємно ходить чернець Іраклій Русинович і передає повідомлення королю⁹⁹. У свою чергу його нібито інформують слуги І. Мазепи. Польська ж сторона у своїй таємній кореспонденції називала ченця Печерського монастиря І. Русиновича «великим агентом п. Мазепи»¹⁰⁰. Він мав погодити питання про повернення Соломона. Очевидно, Русиновичі родом з Переяславщини. Козак Переяславського полку (1663 р.) Павло Ростанович (Рустанович) мав кілька синів¹⁰¹. За походженням він був греком. У 1687 р. згадувався ігумен Мгарського монастиря Макарій Русинович¹⁰², якому І. Мазепа допомагав розбудувати обитель. Л. Баранович у лютому 1689 р. посилав до царів «наместника своего отца Палиехта Русиновича»¹⁰³. В. Кочубей у своєму доносі свідчить, що 7 вересня 1707 р. «міщанчук лвовский» Русинович «в Батурині повідал, же “он от Сенявского, Тарла, Хоментовского и Потоцкого, старости Рубешовского и иных, лист привезл до его милости, пана гетмана. Правда (мовит) на дорозі к Заславию ревідовали мене москалі, але я штучне оние листи схоронил и в цілости до рук его милости довезл. Хотел же его милость, пан гетман, через мене: (мовит), и отвіти до помянутых особ посилати, але я (мовит) отпросился, жебы кто инший тие респонси потвозил, сам обавляючись, чтоб у мене оних листов не перенято, яко (мовит) сюда ідучого мене в том настрашено в помянутом Заславі”. Говорил и тое он, Русинович, же и Сенявский, гетман коронный, мовил ему: “Вивідайся, що на Україні діється, а особливо, чи склонии к нам, поляком, козаки, чи ли ни, и предложи (мовит) самому его милости, пане Мазепі, гетману, нехай нам будут зычливи, естли хотят, жебы им же было добре, бо (мовит) мы певне відаем, же государь шведов не видержит, то теж и козаки, если при нем зоставатимуть, погинуть; з нами бы зась будучи, в цілости и при своих вольностях найдовалися”. Кгды

теды я (мовит) доносил тое его милости, пану гетману, отвітывал в тие слова: “Бог сам свидитель, той нехай так подает мні силу и кріпость в здровю моем, которое мію слабое, же естем паном поляком зычливый... Вижу я и сам, як государ оскорбил Польшу, але теж и Украину натто обтяжил. Я и сам не знаю, що з собою чинити, если до чого прииде; я не змогу удержати козаков, як на которую сторону схотят удатися”¹⁰⁴.

На жаль, інших подробиць про діяльність агентів І. Мазепи Русиновичів не вдалося відшукати.

ІВАНОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР. Російський піддячий Герасимов, який був на службі у російського резидента при польському дворі, зустрів на ринку козака. Як з’ясувалося, це був О. Івановський, який служив у І. Мазепи¹⁰⁵. Він нібито прийшов до коронного гетмана Яблоновського з проханням вислати Соломона в Смоленськ. Разом з тим із свідчення Герасимова випливає, що гетьманський посланець бачився з С. Гродським (Соломоном) у Жовкві¹⁰⁶. У листі ж до останнього від 15 березня І. Мазепа зазначав: «И обьявляем честности твоей сим листом нашим, что послал к пану Лизогубу свои листы, за печатъми великими и за моею печаткою малою твердо запечатаны, чтоб никто не дознался, что за листы и к кому пошли, и пан Лизогуб пошлет своего челядника к честности твоей в Жолкву, а тот челядник имеет своих приятелей в Остроге (...) А те листы належат один королю е. м., а другой к е. м. епископу Львовскому, а тебе третій»¹⁰⁷. Як на нашу думку, челядник Я. Лизогуба — О. Івановський, який передав Соломону прохання гетьмана свідчити, ніби він прийшов у Польшу за намовою Михайла Гадяцького, колишнього гадяцького полковника. Саме такої версії пізніше дотримувався спійманий чернець.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ (ректор, ксьондз). У 1666 р. брацлавським полковником був Михайло Зеленський. 28 квітня того ж року він їздив у Варшаву на сейм як козацький посол¹⁰⁸. У І. Мазепи лубенським полковником у 1701—1708 рр. був свояк Дмитро Зеленський. Очевидно, посланець гетьмана Зеленський мав з ним якийсь родинний зв’язок. Імовірно, гетьман знався з ним ще за часів перебування у Варшаві або у Дорошенка. У всякому разі зустріч І. Мазепи з Зеленським у квітні 1707 р. була не першою, тому що, як згадував П. Орлик, гетьман зрадів його появи¹⁰⁹, і вони «на єдині с собою затворившися, о чом через долгое время конферовали, сам Бог вість»¹¹⁰. Тоді ж І. Мазепа

послав співрозмовника в Саксонію «для провідованья, як скоро оттуль войска шведские рушать»¹¹¹. Зеленський, за одними даними, — ректор колегії у Вінниці, а за іншими — ксьондз¹¹², у вересні 1707 р., як свідчив В. Кочубей, переконавав старшин у Києві не боятися шведів: «Вы (мовить) панове козаки, нічого не бойтеся взглядом шведа, которий не на вас готується, але на Москву»¹¹³. Він також приїжджав таємно у Батурин¹¹⁴, привозив листи від польських кореспондентів, короля. Шведський офіційний біограф Карла XII Г. Нордберг у своїх нотатках за жовтень 1707 р. повідомляв про посланця від гетьмана до короля Станіслава Лещинського з союзницькими намірами, «якщо він дістане підтримку й поміч від шведського короля»¹¹⁵. І. Мазепа запевнив Карла XII: «Шість чи сім тисяч москвинів, які знаходяться в околиці його постою, він легко зліквідує і тим способом покладе поміст для шведів»¹¹⁶.

Цим передавачем надтаємної інформації явно був Зеленський, бо він фігурував у джерелах як посланець І. Мазепи.

Відомо, що Станіслава Лещинського коронував львівський архієпископ Костянтин Зеленський, якого у лютому 1707 р. схопили російські вояки генерала Рене¹¹⁷. Він був відправлений до Москви, де, як читаємо в повідомленні єзуїтів своєму керівництву, «тутешній полонений» помер від тяжкої хвороби у лютому 1709 р.¹¹⁸ Очевидно, йдеться теж про родича ректора Вінницької колегії.

Посланець І. Мазепи Зеленський у 1720-х рр. турбувався про долю мазепинців, зокрема за його протекцією був прийнятий під команду полковника Загвойського Опанас Герцик¹¹⁹.

КОНДАЧЕНКО. Полтавський козак, якого не знаємо навіть імені, фігурував у доносі В. Кочубея як посланець гетьмана. Його І. Мазепа «посилал многократне до разных солтанов и до самого хана з словесними, ему самому відомими наказами»¹²⁰. Очевидно, Кондаченко служив разом з гетьманом у П. Дорошенка або мав з ним якийсь родинний зв'язок.

ГЛУХІВЕЦЬ ЯКІВ. Походження «нарочного посланця» гетьмана невідоме. Можливо, він був братом або сином Дмитра Глухівця, лубенського полкового обозного¹²¹, який згадується на цій посаді під 1687—1699 рр.¹²²

На початку правління І. Мазепи йому було доручено кілька дипломатичних місій. Наприкінці грудня Я. Глухівець повіз лист гетьмана до польського коронного гетьмана Станіслава Яб-

лоновського з подякою «за то присланное поздравление, свидетельствованное мне доброхотение, когда яко волею всемогущего Бога... На тот уряд возван есмь»¹²³. У посланні до В. Голіцина від 1 січня 1688 р., згадуючи про свою кореспонденцію у Польщу, керманич України називав свого посланця «в тех краях бывалого»¹²⁴. Крім виконання головного завдання, він мав і додаткові доручення розвідувального характеру. З'явившись 30 січня 1688 р. у Батурина, Я. Глухівець повідомив «о настоящем в державе королевского величества поведении, так ж и о перемене власти Магмета, турского салтана и о новопоставленном салтане»¹²⁵. Як довідуємося з листа гетьмана, направленою у лютому того ж року В. Голіцину, С. Яблоновський проінформував його посланця, ніби має «писма, рукою Полуботковою писаны до хана крымского, через которыи будто он, Полуботок, в некоторыи з ханом вступал совіти»¹²⁶.

У травні гетьман послав «товариша войскового»¹²⁷ у Москву до Голіциних з діловими пропозиціями. Я. Глухівець, крім того, супроводжував до В. Голіцина будівельника, який «круг строения мельниц работати хошет»¹²⁸. З листа гетьмана від 20 травня 1688 р. довідуємося, що його посланець «товарыщ войсковый», не такий уже простак. У Москву він їхав за підтримки І. Мазепи «имея в промысле торговом к сооружению дела»¹²⁹. Очевидно, комерційна пропозиція мала зацікавити родину Голіциних, за підтримки яких і вони, і автор ідеї отримали б непоганий зиск. Гетьман у своєму листі дуже просив «ево (Глухівця. — Авт.) выслушат, и в чем [он] милости и заступления вашей княжой вельможности будет употреблять благодетельскую свою милость к нему явить»¹³⁰.

Довірник І. Мазепи у січні 1689 р. доставив В. Голіцину важливу кореспонденцію з порадами, як краще здобути Крим¹³¹.

Восени 1688 р. Я. Глухівець вдруге з'їздив до С. Яблоновського у Польщу «как для отдания ему взаимное (как он мне (І. Мазепі. — Авт.) учинил), почасті, так и для проведывания тамо оглашающихся ведомостей»¹³². Після повернення у Батурина він був відправлений до Москви, щоб «обо всем, что видел и слышал» «о поведении польском»¹³³ словесно доповісти.

Посланець виконав ще одне завдання. У Польщі за дорученням гетьмана він підшукав двох «добрых певчих во двор монаршеской»¹³⁴, яких і доставив у російську столицю.

Комерційний проект Я. Глухівця, як на нашу думку, після падіння В. Голіцина не мав успіху.

Довіреного посланця І. Мазепи зустрічаємо також у джерелах за 1691 р. Тоді він разом із стольником Афанасієм Чубаровим, піддячим Боніфацієм Парфентьевим привозив на Січ жалування¹³⁵.

ВИСОЦЬКИЙ РОМАН. Гетьманський дворецький належав до роду Гамаліїв, які ще у 1650-х рр. називалися Висоцькими.

Його прізвище вперше зустрічаємо у листі І. Мазепи до В. Голіцина. Гетьман повідомляв останнього про відправлення у квітні 1688 р. до царського двору «при знатном и ближном слуге моем Романе Высоцком»¹³⁶ п'яти співаків з Чернігова та одного — з Києва. 18 травня дворецький повернувся додому¹³⁷. «Нарочного посланного к Москве дворецкого»¹³⁸ гетьман відправив із посланням до В. Голіцина і влітку 1689 р.

Наближений гетьмана виконував відповідальні дипломатичні місії й пізніше. Так, у грудні 1689 р. доставив царям «Роспись вещей, которые в разных временах даны от меня, Ивана Мазепы, гетмана, с начала уряды гетманского, во все времена князю Василью Голицину»¹³⁹. Возив Р. Висоцький у Москву і гетьманське донесення від 28 березня 1690 р.¹⁴⁰, двох спійманих польських паліїв-лазутчиків¹⁴¹ (грудень 1690 р.). При останній поїзді дворецький вирішував питання присилання до І. Мазепи лікаря. У листі до царів гетьман зазначав, що він доручив Р. Висоцькому «и иные домовые дела мои исправляти, в царствующем граде»¹⁴². У 1696 р. гетьманський приближений супроводжував з Москви до Батурина турка Абдремана¹⁴³.

У джерелах дворецький згадується до 1701 р.¹⁴⁴ За вірну службу гетьманський приближений отримав у володіння с. Ярошівку у Прилуцькому полку¹⁴⁵.

БОЛБОТ (ЗОЛБОТА) ДАНИЛО. Д. Болбот був одним з найвідданіших гетьманові військових канцеляристів. 24 лютого 1708 р. І. Мазепа послав його разом з І. Скоропадським до царя¹⁴⁶, аби нейтралізувати свідчення донощиків проти себе. Він виконував й інші таємні та рядові доручення гетьмана. Так, у січні 1707 р. їздив представляти у Конотоп нового сотника. «Посылаем от боку нашего и Данила Болбота, значного канцеляристу войск, — писав в універсалі І. Мазепа, — зличивши тот уряд сотничества, вручити и корогв дати ему, и Григорию

Костенецькому, которий тот уряд сотництва обяввши, должен будет добрых миловати, а злих и преступних карати»¹⁴⁷.

І. Мазепа після повернення Д. Болбота у жовтні 1708 р. з царської ставки у Борзну оголосив старшині, що деякі його довірені там «через того ж канцелярлисту... перестерегали его Мазепу, чтоб до двору царского величества не ехал»¹⁴⁸. Хоча насправді, як зізнався посланець гетьмана у 1714 р. Орлику в Букурешті, «ничего ни от кого противного о нем (гетьмані. — *Авт.*) не слышал»¹⁴⁹, ніхто не думав його арештовувати.

Д. Болбот возив листа від шведського першого міністра Пінпера до Криму, весною 1709 р. супроводжував з Очакова до Січі турецького посла¹⁵⁰. Згодом він перебував разом з мазепинцями в Бендерах та Яссах. П. Орлик згадував, що у 1714 р. Д. Болбот збирався іти в монастир¹⁵¹.

БИСТРИЦЬКИЙ ІВАН. Свояк І. Мазепа І. Бистрицький (його дружина була тіткою Войнаровського) управляв Шептаківською волостю у 1687—1708 рр. Він заснував на її території чимало нових слобод¹⁵², чим значно збільшив населення округи. Крім господарських справ (управитель збирав продовольство «на кухню» гетьманської резиденції), І. Бистрицький виконував різноманітні делікатні доручення І. Мазепа. Наприклад, у 1687 р. вкопував приховані скарби І. Самойловича і передавав їх гетьману¹⁵³. Схоже, у березні 1688 р. гетьманський свояк-«слуга» возив у Москву до В. Голіцина не тільки листа від свого зверхника з коментарем «плевельных речей» у Путивлі «Федора Иванова о мне гетмане и о нескольких подручных мне людей»¹⁵⁴, а й солідну фінансову віддяку за заступництво. В офіційному супровідному листі від 24 березня І. Мазепа зазначав, що, «посылаючи з умыслу слугу мого Ивана Быстрицкого к Царствующему великому граду Москве отдаю мое низкое челобите Вашей княжой Велможности, милостивому моему Благодетелю» і «препосылаю поздоровлень»¹⁵⁵. Подібне лаконічне привітання він міг послати і з генеральним суддею М. Вуяхевичем, який тоді ж віз разом з канцеляристом П. Івановим до царів повідомлення від 26 березня про переговори між ним та воеводою Л. Неплюєвим про військову кампанію 1688 р.¹⁵⁶

Отже, І. Бистрицький, мабуть, виконував додаткове таємне доручення. «Приреклая обетница моя вашой княжой вельможности не могла через немалое время прийти в надлежащее исполнение, — зазначав І. Мазепа у приватній записці В. Голіцину,

знайденій після арешту останнього у 1689 р. його противниками, — одно за всегдашними моими около дел на новости уряду моего втудихся трудными забавами, другое за тым, же не моглем наскоре приспособитися в такую способность, якая бы до посланья была удобна. Теперь теда тую должность мою в пилности належитой составивши, посылаю вашей княжой велможности, милостивому благодателю моему, в червонных золотых пять тысяч и осм сот рублей, в копейках три тысячи рублей, а в талерах битых тысячу и двесте рублей, всего десять тысяч рублей. Якое мое приношение изволь, ваша княжая вельможность, приняти милостиво и ховати меня в милостивой отческой и благодетельской своей ласце и заступлении. Ощо покорне прошу: обещаючи то по себе, донележе жити буду, же во всем желательным и послушным семь работник вашей княжой велможности, о его же милостивую отческую ласку истинным всецелым усердием всегда повольными услугами моими старатися буду»¹⁵⁷.

Реалії березня 1688 р. (наклепи у Путивлі на гетьмана, зустріч з Л. Неплюєвим, який, як довідуємось з інших документів, бажав пожитись конфіскованим майном і чинив певний тиск у цьому плані на керманича України) дають підстави датувати записку В. Голіцину часом приїзду І. Бистрицького до Москви. Після повернення останнього у Батурин І. Мазепа 11 травня 1688 р. доручив йому виконати, по суті, аналогічне завдання — доставити генеральному обозному В. Борковському частину конфіскованого майна І. Самойловича¹⁵⁸. На свого приближеного свояка гетьман покладав відповідальну місію — повідомити Карла XII про бажання генералітету Гетьманщини стати союзниками шведів. Для цього І. Бистрицького викликали у Борзну, де, як згадував П. Орлик, йому було наказано «при всіх нас присягнути ему на секреті, а мні приказал написать ему инструкцию до графа Пипера»¹⁵⁹. Відданого посланця відправили разом з полоненими до шведів з посланням «ни таким ни сяким без подпису, без печати и без жадного ни до короля, ни до Пипера писаного листу от себе»¹⁶⁰. Підстраховуючись, І. Мазепа, за пізнішим повідомленням англійського надзвичайного посла Чарлза Вітворта, інформував царя, «що він бунтівник і втікач. Цим гетьман відвернув від себе підозріння, яке у зв'язку з тим могло постати»¹⁶¹.

І. Бистрицький з'явився у шведській армії 18 жовтня, коли вона залишила за собою Стародуб¹⁶². У спогадах А. Гилленк-

рока, генерал-квартирмайстра шведської армії, про це є запис: «Цей козацький старшина передав прохання, щоб Й. В. (Його Величність. — *Авт.*) змінив свій марш і вирушив у напрямку Новгород-Сіверського, щоб там зайняти позицію. Король обіцяв та наказав... заопікуватися гостем. Коли вони обидва сиділи за обідом, прибув слуга старшини з Новгород-Сіверського і повідомив його, що фельдмаршал Шереметев повним ходом марширує на Новгород-Сіверський. Тоді попросив цей козацький старшина... доповісти королеві, що потрібно якнайшвидше послати туди шведський відділ, щоб зайняти там позицію»¹⁶³. Карл XII дещо з запізненням, яке виявилось зрештою фатальним, тільки увечері віддав наказ генералові Крейцу вирушити до Новгород-Сіверського. Його підрозділ через це лише 20 жовтня зупинився за 12 кілометрів від цього міста, у селі Шептаках. Спійманий росіянами шептаківський в'їт на допиті дав такі свідчення: «Был де он, войт, в Шептаках, в то число пришли в ту деревню и показались ему швецкие люди, сколько числом, не знает. И он, войт, ис той деревни ушел в Новгородок и сказал о том сотнику Журовченку. И сотник ему сказал, что хател послать проведовать, какие люди. А полк московской еще в Новгородок не пришел. Того ж числа пришел к нему Быстрицкого хлопец Усович и взял его, войту, с собою в деревню Шептаки, сказал ему, что де пришло московское войско со князем Меншиковым, а не шведы. И как они приехали в Шептаки к пану Быстрицкому, и Усович сказал Быстрицкой, что идут московские люди в Новгородок. И он, Быстрицкой, пошел, сказал швецкому генералу, что можно москвич побить и велел ему, войте, отвести швецких людей на дорогу, которою идут от Камня в Новгородок московские люди. И он привел и поставил их от Новгородка в миле на мельнице. А сам он, войт, поехал в Новгородок и приехал на отводной караул, сказал козакам, что швецкова войска тысяч с пятнадцать стоят в Шептоках и на дороге у мельницы. И пришел в городок, и сказал городничему и сотнику тож, что шведов пятнадцать тысяч, и сотник отдал его, войту, за караул. И по приказу пана Быстрицкого сказал, что как придут в Новгородок шведы, чтоб они их встретили с хлебом и ис пушек не стреляли, то де не будет им ничего. Да он же, Быстрицкий, сказал ему, войте, что поедет он того ж часу до гетмана. А Усович остался при Быстрицком. А Быстрицкой при шведе ходит свободна»¹⁶⁴.

Оскільки допитували війта росіяни у Новгороді-Сіверському 20 жовтня, стає зрозумілим, що шведи запізналися увійти у місто буквально на якусь годину.

І. Бистрицького було відправлено до гетьмана з відповіддю короля, який згоджувався взяти запорозьке військо під свою протекцію¹⁶⁵. Отримавши її, І. Мазепа відразу направив повторно свого свояка до Карла XII. Гетьман висловлював радість з приводу обіцяної протекції, просив шведів прискорити марш для з'єднання, аби врятувати підрозділи Гетьманщини від небезпеки¹⁶⁶. І цю місію І. Бистрицький виконав успішно.

Подробиці переговорного процесу показують, що управитель Шептаківської округи, очевидно, знав латину, тобто мав непогану освіту, яка давала змогу йому вільно спілкуватися з іноземцями.

І. Бистрицький залишався з І. Мазепою до його смерті. Бендерська комісія показала, що свідчення наближеного гетьмана стали вирішальними при визначенні належності військового скарбу. Адже він разом з Довгополом у 1687 р. «викопали з землі різні начиння гетьмана Самойловича, повні дукатів, і віддали в руки того ж гетьмана»¹⁶⁷. Як з'ясувалося пізніше, І. Бистрицький за певну винагороду, обіцяну А. Войнаровським, лжесвідчив на користь останнього, доводячи, що військовий скарб — приватна власність І. Мазепи¹⁶⁸.

12 жовтня 1717 р. П. Орлик переслав з Христіанстада до Стокгольма копію листа померлого полковника І. Бистрицького (здагується полковником у джерелах бойових дій 1712 року¹⁶⁹), адресованого шведському королеві: «Ваша королівська величносте і милостивий пане! Не через будь-кого іншого, а тільки через Мазепу покинув я свою добродісну дружину, своїх дітей та свої маєтки, і, пробувши у нього на службі 40 років, я не зрадив його, коли двічі їздив з листами від нього до Вашої королівської величності. Але тепер шляхетний пан Войнаровський дурить пустими обіцянками, при тому, що моя дружина була з ним у дружніх стосунках, бо Мазепа був його дядьком, а моя дружина, уроджена Городисько, — його тіткою. Спочатку пан Войнаровський пообіцяв мені кілька сотень дукатів за те, щоб я підтримав його у суперечці, що стосувалася походження грошей, і я запевнив, що гроші були взяті не з козацької каси, а з власних коштів Мазепи. А якби я сказав правду, то виявилось би, що Мазепа привласнив гроші трьох поперед-

ніх гетьманів: Брюховецького, Многогрішного та Самойловича, а також трьох синів Самойловича: Сімеона, страченого за наказом царя у Севську Григорія та засланою в Сибір Якова. Усі ці гроші опинилися у руках Мазепи. Мазепа одержував також прибутки і від оренди, а після його смерті пан Войнаровський забрав усі ці гроші та клейноди, хоча Мазепа не приніс їх з собою на Україну. З допомогою кошового Сірка Мазепа уник смертельної небезпеки і був посланий ним у Батурин до Самойловича, а згодом — до Москви. Тоді він прослужив при Самойловичу 15 років, потім шість років був генеральним осавулом, а коли Самойловича заслали в Сибір, Мазепа заступив його на місці гетьмана і прибрав до рук усі його статки та громадські кошти»¹⁷⁰.

Дослідник Н. Молчановський висловив припущення, що згаданий лист написав П. Орлик¹⁷¹, який боровся за те, аби скарби І. Мазепи належали українському емігрантському урядові, а не А. Войнаровському, який незаконно ним заволодів.

Лист, справді, викликає ряд сумнівів. По-перше, він, адресований королю, подавався у копії. По-друге, насторожує фраза: «пробувши у нього на службі 40 років», тобто з 1669 р. Управителем Шептаківських маєтностей І. Бистрицький став лише 1687 р. Він міг бути слугою у І. Мазепи, але ж після появи на Лівобережжі той сім років не мав якогось значного уряду. По-третє, не відповідає дійсності твердження, що «він (Мазепа. — *Авт.*) прослужив при Самойловичу 15 років, потім шість років був генеральним осавулом». Насправді І. Мазепа став служити на Лівобережжі у 1674 р. Загальна його служба у Самойловича — 13 років, з них 6 років — генеральним осавулом. Такі помилки навряд чи міг допустити І. Бистрицький. Згадані ж неточності могли допустити фальсифікатори, оскільки життєвий шлях гетьмана до 1687 р. знали фрагментарно, приблизно. Разом з тим П. Орлик та старшини справедливо клопоталися про справедливий розподіл військового скарбу, оскільки Карл XII вирішив спір гетьманського генералітету і А. Войнаровського на користь останнього. Адже це відповідало передусім інтересам короля, який потребував коштів і якому легше було домовлятися про позики з небожем гетьмана, ніж із старшинами.

Помер І. Бистрицький у Швеції. В еміграції був також його син.

- ¹ Величко С. Літопис. — К.: Дніпро, 1991. — Т. 2. — С. 354.
- ² Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (далі — Чтения ОИДР). — 1859. — Кн. 1. — С. 104.
- ³ Величко С. Літопис. — Т. 1. — С. 60.
- ⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 464.
- ⁵ Летопись или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году діялось в Украины малороссийской — обіих сторон Дніпра и кто именно когда гетманом был козацьким (1506—1737) (далі — Лизогубівський літопис)// Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древних актов. — К., 1888.— С. 23.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Величко С. Літопис. — Т. 2. — С. 92.
- ⁸ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — К., 1893. — Т. II. — С. 107.
- ⁹ Там само. — С. 101.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Галятовський І. Ключ розуміння. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 367.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Кривошея В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648—1782 рр.). — К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. — Ч. II. — С. 198.
- ¹⁵ Окиншевич Л. Діаріуш Івана Биховця року 1704 про відрядження до Криму // Хроніка 2000. — № 34. — С. 94.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией (далі — Акты ЗР). — 1853. — Т. V. — С. 283.
- ¹⁸ Биховець І. Діаріуш // Хроніка 2000. — № 34. — С. 96.
- ¹⁹ Там само. — С. 97.
- ²⁰ Там само. — С. 101.
- ²¹ Там само. — С. 99.
- ²² Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. II. — С. 101.
- ²³ Горобець В. Новицький Григорій Ілліч (? — після 1720 р.) // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII—XVIII ст. — К.: Видавничий дім КМ Академія, 2001.— С. 393.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Хижняк З. Києво-Могилянська академія. — К.: Вища школа, 1981. — С. 132.
- ²⁷ Горобець В. Новицький Григорій Ілліч. — С. 393.
- ²⁸ Заруба В. Охотницьке (наймане) військо на Лівобережній Україні в останній чверті XVII століття // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі — ЗНТШ). — Львів, 1993. — Т. ССХХV. — С. 235.
- ²⁹ Мацьків Т. Листування Івана Мазепи з Адамом Синявським // Український історик. — 1981. — № 1—4. — С. 198.
- ³⁰ Материалы для отечественной истории.— К., 1855. — Т. 2. — С. 245.
- ³¹ Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.— Казань, 1914. — Т. 1. — С. 852.

- ³² Краткое описание о народе остячком, сочиненное Григорием Новицким в 1715 году. — Спб., 1884. — (Памятники древней письменности и искусства; Вып. 53).
- ³³ Там само. — С. 10.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Сандалюк О. Св. Іоанн Максимович, митрополит Тобольський і Сибірський та його рід // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали І генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. — К.: Інститут історії України НАНУ, Центр генеалогічних досліджень (м. Київ), 1996. — С. 121.
- ³⁶ Краткое описание о народе остячком. — С. V.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Там само. — С. VI.
- ⁴⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. 61. — Спр. 1802. — Арк. 69.
- ⁴¹ Матеріали для отечественной истории. — Т. 2. — С. 245.
- ⁴² Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба.— Нью-Йорк, 1960. — С. 150.
- ⁴³ Мицик Ю. З документації гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. — 1997. — № 3. — С. 105.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Эварницкий Д. Источники для истории запорожских козаков. — Владимир, 1903. — Т. 1. — С. 951.
- ⁴⁶ Письма и бумаги императора Петра Великого. — М.; Л., 1946. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 824.
- ⁴⁷ ІР НБУВ. — Ф. 61. — № 1804. — Арк. 86.
- ⁴⁸ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи// Мазепа. Збірник. — Варшава, 1938. — Т. I. — С. 126.
- ⁴⁹ Костомаров Н. Руина. Мазепа. Мазепинцы.— М., 1995. — С. 741.
- ⁵⁰ Лист І. Мазепи до царів // Листи Івана Мазепи. 1687—1691 / Упорядник та автор передмови В. Станіславський. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. — Т. 1.— С. 450.
- ⁵¹ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. II. — С. 185.
- ⁵² Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба . — С. 148—149.
- ⁵³ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. II. — С. 213.
- ⁵⁴ Эварницкий Д. Источники для истории запорожских козаков. — Т. 2. — С. 1258.
- ⁵⁵ Грушевський О. Глухів і Лебедин // ЗНТШ. — 1909. — Т. 92. — С. 61.
- ⁵⁶ Путро О. З історії зв'язків запорозького козацтва з українською політичною еміграцією (середина XVIII ст.) // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Київ; Запоріжжя: Інститут історії України НАНУ, Науково-дослідний інститут козацтва, 1997. — С. 114.
- ⁵⁷ Источники Малороссийской истории, собранные Д. Бантыш-Каменским. — М., 1859. — Т. II. — С. 214.
- ⁵⁸ Кресін О. Мазепинці. — К., 1994. — С. 55.
- ⁵⁹ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — С. 372.

- ⁶⁰ Різниченко В. Пилип Орлик — гетьман України. Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик. — К., 1996. — С. 256.
- ⁶¹ Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього коша запорозького. — Дніпропетровськ: Січ, 1994. — С. 355.
- ⁶² Путро О. З історії першої української політичної еміграції (за архівними джерелами XVIII ст.) // Сіверянський літопис. — 1998. — С. 8.
- ⁶³ Модзалевский В. Малороссийский родословник. — К., 1908.— Т. 1. — С. 166.
- ⁶⁴ Гаєцький Ю. Велецький Василь // Києво-Могилянська академія в іменах. — С. 104.
- ⁶⁵ Описание движимаго имущества, принадлежавшаго малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьямъ, Григорию и Якову // Русская историческая библиотека. — П., 1884. — Т. VIII. — С. 954.
- ⁶⁶ Модзалевский В. Малороссийский родословник. — Т. 1. — С. 166.
- ⁶⁷ Статейный список подьячего Василия Айтемирова в Крым 1692—1695 гг. — Одесса, 1896. — С. 37.
- ⁶⁸ Модзалевский В. Малороссийский родословник. — Т. 1. — С. 166.
- ⁶⁹ Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate. — Cambridge, 1978. — V. I. — P. 333.
- ⁷⁰ Материалы для отечественной истории. — Т. 2. — С. 174.
- ⁷¹ Там само. — С. 176.
- ⁷² Там само. — С. 173.
- ⁷³ Статейный список подьячего Василия Айтемирова в Крым 1692—1695 гг. — С. 80.
- ⁷⁴ Кривошея В. Національна еліта Гетьманщини.— К.:ІПіЕД НАНУ, 1998. — Ч. 1. — С. 149.
- ⁷⁵ Статейный список подьячего Василия Айтемирова. — С. 80.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ Там само. — С. 92.
- ⁷⁸ Величко С. Літопис. — Т. 2. — С. 541.
- ⁷⁹ Там само.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ Маркевич А. Предисловие // Статейный список подьячего Василия Айтемирова в Крым 1692—1695 гг. — С. XII.
- ⁸² Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001. — С. 160.
- ⁸³ Там само.
- ⁸⁴ Лисиця Іван // Довідник з історії України. — К.: Генеза, 1995. — С. 162.
- ⁸⁵ Модзалевский В. Малороссийский родословник. — Т. 3. — С. 148.
- ⁸⁶ Харишин М. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. — К.: Венгурі, 1995. — С. 143.
- ⁸⁷ Там само.
- ⁸⁸ Модзалевский В. Малороссийский родословник. — К., 1912. — Т. 3. — С. 148.
- ⁸⁹ Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. — Львів: Світ, 1992. — Т. 3. — С. 8.
- ⁹⁰ Статті, данние гетману Івану Мазепі // Універсали Івана Мазепи. 1687—1709 / Упорядник І. Бутич.— Київ; Львів: НТША, 2002. — С. 65.
- ⁹¹ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. — С. 127.

- ⁹² Лист І. Мазепи до В. Голіцина від 20 липня 1689 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 348.
- ⁹³ Лист І. Мазепи до В. Голіцина (1689 р., без дати) // Листи Івана Мазепи. — С. 353.
- ⁹⁴ Лист І. Мазепи до царів Івана та Петра Олексійовичів від 26 лютого 1690 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 375.
- ⁹⁵ Русская архитектура первой половины XVIII века. Исследования и материалы. — М.: Гос. изд. литературы по строительству и архитектуре, 1954. — С. 53.
- ⁹⁶ Там само.
- ⁹⁷ Сандалюк О. М. Лисиця Яків Іванович // Києво-Могилянська академія. — С. 323.
- ⁹⁸ Там само.
- ⁹⁹ Соловьев С. История России с древнейших времен. — М.: Издательство социально-экономической литературы. — Кн. VII. — Т. 14— С. 502.
- ¹⁰⁰ Darowski Adam. Szkice historyczne. — Warszawa, 1901. — S. 235.
- ¹⁰¹ Кривошея В. Етнічний склад української козацької старшини (1648—1782 рр.) // Сіверянський літопис. — 1997. — № 4. — С. 60.
- ¹⁰² Літопис Мгарського монастиря (1682—1775) // Пам'ять століть. — 1997. — № 1. — С. 18.
- ¹⁰³ Лист І. Мазепи до царів (лютий 1689 р.) // Листи Івана Мазепи. — С. 301.
- ¹⁰⁴ Чтения ОИДР. — 1859. — Кн. 1. — С. 107.
- ¹⁰⁵ Соловьев С. Знач. праця. — Кн. VII. — Т. 14. — С. 502.
- ¹⁰⁶ Там само.
- ¹⁰⁷ Устрялов Н. История царствования Петра Великого. — СПб., 1858. — Т. 2. — С. 482.
- ¹⁰⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985. — С. 75.
- ¹⁰⁹ Прицак О. Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська // Мазепа. Збірник. — Т. 2. — С. 111.
- ¹¹⁰ Там само.
- ¹¹¹ Там само.
- ¹¹² Чтения ОИДР. — 1859. — Кн. 1. — С. 101.
- ¹¹³ Там само.
- ¹¹⁴ Там само. — С. 103.
- ¹¹⁵ Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687—1709. — Мюнхен, 1988. — С. 146—147.
- ¹¹⁶ Там само.
- ¹¹⁷ Письма и бумаги императора Петра Великого. — СПб., 1912. — Т. 6. — С. 263.
- ¹¹⁸ Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века. — СПб., 1904. — С. 190.
- ¹¹⁹ Кресін О. Мазепинці. — С. 28.
- ¹²⁰ Чтения ОИДР. — 1859. — Кн. 1. — С. 103.
- ¹²¹ Статті, даніе гетману Івану Мазепе // Універсали Івана Мазепи. — С. 64.
- ¹²² Універсали Івана Мазепи. — С. 647.
- ¹²³ Лист І. Мазепи до Станіслава Яблоновського від 27 грудня 1687 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 88.
- ¹²⁴ Лист І. Мазепи до Василя Голіцина від 1 січня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 91.

- ¹²⁵ Лист І. Мазепи до Івана, Петра та Софії Олексійовичів від 30 січня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 102.
- ¹²⁶ Лист І. Мазепи до Василя Голіцина // З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упоряд. В. Станіславський. — К.: Інститут історії України НАНУ, 1996. — С. 17.
- ¹²⁷ Лист І. Мазепи до Олексія Голіцина // Листи Івана Мазепи. — С. 162.
- ¹²⁸ Лист І. Мазепи до Василя Голіцина від 10 травня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 165.
- ¹²⁹ Лист І. Мазепи до Василя Голіцина від 20 травня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 179.
- ¹³⁰ Там само.
- ¹³¹ Лист І. Мазепи до Василя Голіцина від 19 січня 1689 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 282.
- ¹³² Лист І. Мазепи до Івана, Петра та Софії Олексійовичів від 20 листопада 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 253.
- ¹³³ Там само.
- ¹³⁴ Лист І. Мазепи до Василя Голіцина від 20 січня 1689 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 286.
- ¹³⁵ Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. — Львів, 1992. — Т. 3. — С. 78.
- ¹³⁶ Лист І. Мазепи до В. Голіцина (квітень 1688 р.) // Листи Івана Мазепи. — С. 156.
- ¹³⁷ Лист І. Мазепи до Леонтія Неплюєва від 18 травня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 177.
- ¹³⁸ Лист І. Мазепи до В. Голіцина (літо 1689 р.) // Листи Івана Мазепи. — С. 353.
- ¹³⁹ Роспись вещей // Источники малороссийской истории. — Ч. 1. — С. 326.
- ¹⁴⁰ Лист І. Мазепи до царів Івана та Петра Олексійовичів від 28 березня 1690 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 384.
- ¹⁴¹ Лист І. Мазепи до царів Івана та Петра Олексійовичів від 29 грудня 1690 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 435.
- ¹⁴² Там само. — С. 438.
- ¹⁴³ Эварницкий Д. Источники для истории запорожских козаков. — Т. 1. — С. 621.
- ¹⁴⁴ Кривошея В. Національна еліта Гетьманщини. — Ч. II. — С. 306.
- ¹⁴⁵ Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К., 1959. — С. 130.
- ¹⁴⁶ Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. — К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. — С. 24.
- ¹⁴⁷ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. II. — С. 199; Універсали Івана Мазепи. — С. 504.
- ¹⁴⁸ Письмо Орлика к Стефану Яворскому // Основа. — 1862. — № 10. — С. 25.
- ¹⁴⁹ Там само. — С. 26.
- ¹⁵⁰ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — С. 372.
- ¹⁵¹ Письмо Орлика к Стефану Яворскому. — С. 26.
- ¹⁵² Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 183.
- ¹⁵³ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. — С. 112.
- ¹⁵⁴ Лист І. Мазепи до В. Голіцина від 25 березня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 137.

- ¹⁵⁵ Лист І. Мазепи до В. Голиціна від 24 березня 1688 р. // З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи. — С. 19.
- ¹⁵⁶ Лист І. Мазепи до царів та царівни від 26 березня 1688 р. // Листи Івана Мазепи. — С. 138—139.
- ¹⁵⁷ Записка Мазепи князю В. Голицыну // Устрялов Н. История царствования Петра Великого. — СПб., 1858. — Т. 1. — С. 356.
- ¹⁵⁸ Письмо И. Мазепы В. Борковскому // Черниговские губернские ведомости. — 1888. — № 27.
- ¹⁵⁹ Письмо Орлика к Стефану Яворскому. — С. 23.
- ¹⁶⁰ Там само.
- ¹⁶¹ Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687—1709. — С. 130.
- ¹⁶² Alex Gyllenkrooks relationer från Karl XII s Krig. — Stockholm, 1913. — S. 67—68.
- ¹⁶³ Там само.
- ¹⁶⁴ Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. — Чернігів: Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, 1994. — С. 42.
- ¹⁶⁵ Крупницький Б. Мазепа і шведи в 1708 р. // Мазепа. Збірник. — Т. 2. — С. 7.
- ¹⁶⁶ Там само. — С. 8.
- ¹⁶⁷ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. — С. 112.
- ¹⁶⁸ Там само.
- ¹⁶⁹ Артамонов В. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709—1714). — М., 1990. — С. 124.
- ¹⁷⁰ Ёнсен А. Мазепа. — К.: Український письменник, 1992. — С. 158—159.
- ¹⁷¹ Молчановский Н. Несколько данных о смерти и наследстве Мазепы // Киевская старина. — 1903. — № 1. — С. 98.

Траємна подорож Василя Канніста

Народився 1939-го року. Кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, Лауреат премії ім. Івана Огієнка. Закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, аспірантуру Київського університету. Районна, обласна, республіканська преса — етапи журналістської діяльності. Працював у Київському міськвиконкомі, «Українській енциклопедії», Президії Академії наук України, заступником директора з наукової роботи Центру пам'яткознавства НАН України. Нині — голова Історичного клубу «Планета», головний редактор журналу «Пам'ять століть», щорічника «Історичний календар», «Український богослов», автор кількох кіносценаріїв, п'єси «Білий цвіт калини», більше 160 публікацій. Нагороджений церковними орденами Володимира Великого, архістратиґа Михаїла, державними медалями, почесною відзнакою товариства «Україна—Світ»

На стіл прусського кабінет-міністра графа Евальда Фрідріха Герцберга поклали лист французькою мовою, автор якого писав до високого сановника: «Благаю Вашу Ексцеленцію вибачити мою вільність за безпосереднє звертання до Вас. Вельми важлива державна справа, що привела мене з далекої країни до Вашої Ексцеленції, вимагає швидкого рішення і найбільшої таємниці. Отже наслідуюся просити Вас дати мені окрему авдієнцію; моя місія така, що її можна довірити лише Вашій Ексцеленції». Лист був без підпису. Але графу доповіли, що прохач прибув до Берліна з країни колишніх запорозьких козаків, його автор — російський надвірний радник і урядовець державних фабрик.

Теплого квітневого дня в ошатному державному кабінеті велася незвична розмова. Поважний, виважений до педантизму в рухах і висловлюваннях шістдесятишестирічний Герцберг,

ледь киваючи головою, з прихованою цікавістю слухав схвилювану розповідь відвідувача, якому було не більше тридцяти п'яти років. Граф уважно придивлявся до незвичного візитера і різні думки народжувалися в його свідомості. Перша, що блискавично виникла і так само раптово зникла, — чи не надісланий цей відвідувач з розвідувальною метою, щоб вивідати настрої Пруссії до Росії. Однак щирість, з якою викладав свої думки молодий чоловік, цілком відхиляла таку версію. До обережності графа зобов'язувала насамперед посада, а далі вже і вроджені риси характеру, і все ж таки він поступово проїнявся симпатією до співрозмовника. Прусьському державному діячеві імпонувала його дипломатична розсудливість, за якою відчувався такт і вагомі аргументи, логіка мислення. «Я надісланий своїми земляками, — говорив незнайомиць, — які доведені до крайнього розпачу тиранією російського уряду, зокрема князя Потьомкіна, і хотіли б знати, чи можуть вони, в разі війни Пруссії із Росією розраховувати на протекцію прусського короля, коли спробують скинути російське яро. У колишньої вільної козацької державі відібрано всі привілеї. Там створено на кшталт росіян 28 кавалерійських полків, кожен по 800 чоловік, які служать Росії, хоча вони воліли б відновити давно Козацьку Конституцію»¹.

Герцберг, вислухавши свого відвідувача, пообіцяв доповісти королеві. І хоча граф у своїй доповіді Фрідріху Вільгельму II виклав прохання українського емісара з великою прихильністю, король відреагував більш ніж стримано, можна сказати, з байдужістю. Що відіграло вирішальну роль: тісні стосунки з російським спадкоємцем престолу, з яким їх поєднало масонство, або ж особиста неприязнь до колишнього фаворита Герцберга (він згодом дістав відставку), історія замовчує. Пруський король не підтримав ідею про можливе від'єднання України від Росії. Єдине тішило Василя Капніста (а це, власне, був він), що сторони залишали за собою можливість подальших переговорів. Дипломат з України домовився з Герцбергом, що у разі потреби зв'язковим залишається його брат Петро, який подорожував тоді Європою і знав про таємничу акцію.

А тепер спробуємо з'ясувати, чим була викликана до Берліна поїздка Василя Капніста, людини досить впливової і знаної в аристократичних українських та російських колах, і чому його утаємничена місія була приречена на невдачу.

Перш за все зацікавлює постать самого Василя Капніста. Це була людина освічена, яка знала кілька мов і мала європейське виховання, що засвідчувало не тільки ґрунтовні знання культури сусідніх народів, а й глибокі відчуття власної національної гідності. То був час, коли «українська свідомість сильніше проявляла себе як аполітичне, культурне обласництво, себто як прив'язаність до історичних і побутових особливостей рідного краю, при рівночасному пасивному сприйнятті наявного політичного та соціально-економічного устрою. Туга за безповоротно втраченим славним козацьким минулим служила поштовхом для розгортання жвавого руху на полі історично-антикварського дилетантизму»².

Сепаратистські настрої українців того часу засвідчив у своїх спогадах німецький історик і мандрівник Йоган Коль. Неприязнь малоросів до великоросів настільки велика, зазначав він, що її можна назвати ненавистю. До об'єднання з Росією усі малороси були вільні, великороси ввели у них рабство і половину населення повернули в рабів (кріпаків). Малороси — погані руські патріоти; їм невідоме обожнення імператора, бо вони звикли до перемін гетьманів у своїй республіці. Не можна говорити про підлеглисть Малоросії Росії — вони кажуть об'єднання. Дворянство любить свою історичну минувшину, свято зберігає пам'ять про своїх героїв — цілі портретні галереї гетьманів, зброї, листування, рукописи і різноманітні меморіальні речі³.

Безперечно, на формування світогляду Василя Васильовича Капніста мало вплив його оточення. Знайомство з біографічними матеріалами подає досить розлогу інформацію. Щодо дитинства дослідники дотримуються протилежних поглядів: одні переконані, що він навчався у найпрестижніших петербурзьких пансіонах⁴, інші — не відділяють його молоді роки від української землі⁵. І все ж таки згодом була військова служба в Ізмайлівському полку капралом, отримання офіцерського чину в Преображенському полку (зазначимо, що відбуття військової повинності у цих військових частинах є свідченням приналежності до вищої ієрархії Російської держави), знайомство з відомими літераторами Г. Державіним, І. Хемніцером, М. Львовим, бажана відставка (військове заняття його обтяжувало). Наступні етапи діяльності: на початку 1782 р. обирають проводирем дворянства Миргородського повіту, потім посада контролера го-

ловного поштового управління, яке очолював українець граф О. Безбородько, у травні 1783 р. він полишає цю посаду і їде до Києва, де через півтора року його обрали Київським губернським проводирем дворянства⁶.

Василь Капніст відомий поетичним твором «Ода на рабство», перекладач і автор одного з перших тлумачень «Слова о полку Ігоревім». Заслуговує окремого розгляду участь В. В. Капніста у русі українських автономістів 80–90 рр. XVIII ст., що, певною мірою, і стало предтечею його утаємниченої місії до Берліна. У зв'язку з цим варто нагадати внутрішнє становище Російської імперії. Російсько-турецька війна 1787–1791 рр. під кволою орудою Потьомкіна велася неефективно. Водночас Турція, отримавши міжнародну підтримку, активізувала свої дії. Недарма Пруссія уклала з нею союзний договір. Швеція оголосила війну Росії. Французька революція також не віщувала нічого доброго для Катерини II. У країні поживавилася опозиція. Супротив російському централізму намагалися готувати українські автономісти, сподіваючись на відродження Гетьманщини, ліквідованої Катериною II. Вони, безперечно, шукали підтримку російської опозиції, насамперед у спадкоємця престолу великого князя Павла Петровича, який до сходження на трон тісно спілкувався з російською ліберальною інтелігенцією (маються на увазі масони). З опозицією тісно контактував фельдмаршал граф П. Рум'янцев, тодішній малоросійський генерал-губернатор, з яким підтримував зв'язки В. Капніст. Такі стосунки з українською шляхтою тоді входили у звичай. Як писав з Києва Г. Державіну М. Львов 23 березня 1787 р.: «У здешнього губернського предводителя «Васьки Пугачева» син родилася Николай. Государыня его крестила и дала ему табакерку в 1110 рублей». Зазначимо, що цей коштовний дарунок (сума на той час дуже значна) задарма не вручався. А 20 квітня 1787 р. йому доручили наглядати за Київським державним шовковим заводом з високою платнею 450 карбованців на рік і пожалували чин надвірного радника. Чому ж обласканий імператрицею Василь Капніст став на шлях супротиву? Однозначну відповідь знайти складно. Можливо, не останнім поштовхом до цього стало невдоволення, викликане відхиленням його проекту відновлення українського козацького війська, який він подав на розгляд Катерині II на початку 1788 р. Проте проект не знайшов упливної підтримки серед своїх земляків (Олександр Безбородько спри-

йняв його вкрай негативно). В. Капніст розумів також, що дарма розраховувати і на російську опозицію (зверхне ставлення до себе, як українця, відчував з боку не лише російських сановників, а навіть Г. Державіна, який був з ним у родинних стосунках і кликав його «Васькой Пугачевым», певне, за непокірність до російської влади). Врешті він схиляється до думки звернутися за підтримкою до міжнародних чинників, зокрема до можливого головного ворога Росії — Пруссії⁷. Певним чином погляди на пошук зовнішнього протекторату для допомоги повернення автономного устрою України (Гетьманщини) поділяли члени патріотичного гуртка Новгорода-Сіверського. Про нього слід розповісти окремо.

На початку 1780-х років сотенне місто Новгород-Сіверський стає губернським центром нового Новгорода-Сіверського намісництва (1781—1796), до складу якого ввійшло 11 повітів, що були розташовані на території Стародубського, Ніжинського і Чернігівських полків. Не дивно, що тут гуртуються українські політичні і культурні сили того часу. Досить назвати хоча б такі імена: лідер Ніжинського і Батуринського шляхетства Григорій Долинський, причетний до повстання пікінерів⁸ 1760-х років Павло Коропчевський, майбутній автор проекту про заснування університету в Новгороді-Сіверському Михайло Марков, композитор Андрій Рачинський, останній архимандрит Запорозької Січі Володимир Сокольський, ігумен Варлаам Шишацький, вчений-богослов, прихильник автокефалії української церкви, священник Андрій Пригода, автор історії України Архип Худорба, колишній ігумен Мотронинського монастиря Мелхиседек Значко-Яворський, український державний і культурний діяч Григорій Полетика⁹. З цим гуртком був зв'язаний і утаємничений у закордонну місію В. Капніста Андрій Гудович (1731—1808) — генерал, в петербурзьких політичних колах під час царювання Петра III чие ім'я називалось у якості майбутнього гетьмана України¹⁰. Як бачимо, кожна постать, дотична до ідеї Василя Капніста, засвідчує про щире прагнення козацької еліти відродити автономію України.

Розмірковуючи про перший і, на жаль, останній дипломатичний візит Василя Капніста і над причинами його невдачі, наводимо висновок, зроблений О. Оглоблиним: «Справа визволення України і відродження незалежної української держави — це справа передусім самих українців»¹¹. Політичні події

як минулого, так і сьогодення — красномовне підтвердження слів видатного українського історика.

-
- ¹ Грушевський, Михайло. Твори у 50 томах. Том 5. — Львів, 2003. — С. 321—322.
- ² Оглоблин, Олександр. Люди старої України. — Мюнхен, 1959. — С. 91; Оглоблин, Олександр. Берлінська місія Капніста 1791 року // Український історик, 1—3 (41—43). — 1974. — С. 86; Дашкевич Я. Р. Берлін, квітень 1791 р. Місія В. В. Капніста. Її передісторія та історія // Український археографічний щорічник. — 1992. — Т. 4. — Вип. 1. — С. 229—230.
- ³ Лисяк-Рудницький, Іван. Історичні есе. — Київ: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 173.
- ⁴ Див.: Багалій Д. І. Вибрані праці у 6 томах. — Харків, 2001. — Т. 2. — С. 388.
- ⁵ Сайтов В. Капнист Василий Васильевич // Русский биографический словарь. — СПб., 1897. — С. 476.
- ⁶ Бабкин Д. С. К биографии В. В. Капниста // Изв. АН СССР. Отд. лит-ры и языка. — 1957. — Т. 16. — Вып. 6. — С. 540—542.
- ⁷ Дмитрієнко М., Ясь О. Доля родини Капністів // Київська старовина. — 1995. — № 1. — С. 111.
- ⁸ Оглоблин О. Вказ. праця. — С. 89—90.
- ⁹ Пікінерські полки були сформовані російським урядом після утворення Новоросійської губернії (1764—1783). Озброєння пікінерів складалося із рушниць і списів-пиків (звідси походить назва). Козаки у пікінерських полках втратили свої попередні привілеї, були зобов'язані платити податки та відбувати окремі повинності. Особливо погіршилось становище пікінерів під час російсько-турецької війни (1768). Під впливом Коліївщини 1769 р. вибухнуло повстання пікінерів. З'єднавшись із запорозькими козаками, пікінери спільно чинили опір російським каральним загонам. У 1770 р. повстання було придушене. У 1783 р. пікінерські полки ліквідовано.
- ¹⁰ Оглоблин О. Вказ. праця. — С. 143.
- ¹¹ Там само. — С. 9.
- ¹² Там само. — С. 95.

Нащадок славноґо роду: дипломат Микола Галаган

Народився 1967 р. у м. Северодонецьку Луганської обл. Закінчив історичний факультет і аспірантуру Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Кандидат історичних наук, доцент. Головний науковий співробітник Центру наукових досліджень Національної академії Служби безпеки України. Автор близько 200 праць з історії дипломатії, спеціальних служб, воєнної історії України. Дійсний член Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії».

Представник відомого козацько-шляхетського роду, родич знаменитого засновника Колегії Павла Галагана — Микола Михайлович Галаган (1882—?) не належав до «першого ряду» діячів української національно-демократичної революції й державності 1917—1921 рр. Однак його життєвий шлях, громадсько-політична та дипломатична діяльність збіглися з бурхливими процесами національного відродження, активним учасником якого він був. Масштабною була й робота М. Галагана з консолідації та обстоювання національно-культурних, освітніх та наукових інтересів української еміграції в Центральній Європі у міжвоєнний період. Усі ці заслуги М. Галагана варті доброї згадки й належного поцінування.

Є ще одна причина, що спонукає звернутися до біографії цього діяча. Багато моментів життєвого шляху Галагана невідомі сучасній науковій громадськості. Так, викладаючи життєпис М. Галагана, відомий фахівець з персоналістики періоду 1917—1920 рр. Г. Стрельський зазначає, що «доля М. Галагана після

початку другої світової війни невідомо»¹. Відтак потрібно заповнити прогалини його біографії, залучаючи архівні джерела. Зокрема, велику цінність для відтворення різних аспектів діяльності і біографічних відомостей мають матеріали архівно-кримінальної справи 1945–1946 рр., по якій проходив і був засуджений М. Галаган (зберігається в Державному архіві Служби безпеки України).

Майбутній громадський діяч і дипломат народився 1882 року в містечку Требухів Остерського повіту Чернігівської губернії в родині священика. У 1909 р. закінчив відділення природничих наук фізико-математичного факультету Київського університету св. Володимира. Рано розпочав політичну діяльність, хоча для тогочасного українського студентства, за умов формування першопочатків багатопартійності в Україні, це не було винятком. У 1903 р. вступає до першої політичної партії Наддніпрянської України – Революційної Української Партії (РУП). За завданням Київського комітету РУП вів пропагандистську діяльність². У подальшому М. Галаган надовго пов'язав свою політичну біографію з українською соціал-демократією.

У грудні 1904 р. на II з'їзді РУП у Львові організаційно закріплюється ідейний розкол у лавах партії. Група її членів на чолі з М. Меленевським наполягала на об'єднанні українських соціал-демократів з РСДРП. У результаті фракція «інтернаціоналістів» Меленевського утворює групу «Українська соціал-демократія», яка згодом увійшла до складу РСДРП на правах автономної організації під назвою «Український соціал-демократичний союз (Спілка) РСДРП»³. М. Галаган стає членом «Спілки», де виконує обов'язки її районного організатора в Уманському й Ровенському повітах, а у 1906–1908 рр. працює технічним секретарем Головного комітету «Спілки». Наступ політичної реакції змусив його з 1908 до 1917 року перервати громадсько-політичну діяльність.

Тим часом він встиг відслужити цenz військової повинності у 29-му піхотному полку у Варшаві, отримавши звання пра-

порщика запасу (1910—1911). Працював у комерційних банках і Чернігівському управлінні інспектором сільського господарства. З початком світової війни служив у 20-му Заамурському прикордонному полку, отримує звання підпоручика. Лютнева революція 1917 р., після якої широко розгортається процес українізації частин і з'єднань російської армії, робить Галагана головою полкового комітету. З поверненням в Україну поручик Галаган стає ад'ютантом створеного за ініціативою «батька українського націоналізму» Миколи Міхновського Українським військовим клубом ім. гетьмана Полуботка Першого українського козачого ім. Б. Хмельницького полку (більш відомого як «Богданівці»).

Свідченням високого авторитету поручика серед військовиків стало його обрання III Військовим всеукраїнським з'їздом (2—12 листопада 1917 р.) до складу Українського генерального військового комітету. Члени Комітету у повному складі стали депутатами Української Центральної Ради. Раніше, у квітні 1917 р., під впливом В. Винниченка М. Галаган вступає до УСДРП⁴.

Незабаром новообраний парламентарій отримує відповідне доручення від Центральної Ради. Після проголошення її III Універсалу Рада докладає зусиль до створення з національних державних формувань народів колишньої Російської імперії Федерації демократичних держав з автономним статусом суб'єктів федерації. Цей напрям зовнішньополітичних зусиль УНР впливав з необхідності пошуку союзників за умов загострення відносин з більшовицькою Росією, поліпшення геополітичного становища України та встановлення зовнішньоекономічних зв'язків. Перша спроба досягнення угоди була здійснена щодо Кубані, з якою УНР єднала спільність етнічного складу населення й територіальна близькість.

18 грудня 1917 р. до Катеринодара виїхала під охороною моряків-чорноморців офіційна делегація УНР у складі її голови М. Галагана й політичного радника Є. Онацького. Репрезентанти Ради мали зустрічі з головою кубанського Крайового уряду Л. Бичем, відвідували засідання вищих органів місцевого самоврядування. Незважаючи на в цілому прихильне ставлення кубанців до посланців України, встановлення постійних відносин між сторонами не сталося, і рандеву мали лише консультативно-інформаційний характер⁵.

Наступна дипломатична місія, покладена на М. Галагана, була ще складнішою. Вельми напруженими склалися відносини між УНР та Румунією. Для їх урегулювання 5 квітня 1918 р. управляючий МЗС республіки М. Любинський відряджає до Бухареста дипломатичне представництво у складі М. Галагана як керівника й двох аташе. При цьому М. Галаган отримує дипломатичний ранг посланника і повноважного міністра. Перед місією постають надзвичайно складні питання двосторонніх відносин: протест проти окупації Румунією Бессарабії, визнання суверенітету УНР, урегулювання прикордонних питань, розподіл майна Румунського фронту⁶. Через антантофільську позицію уряду Румунії місія фактично не мала умов для нормальної роботи. У Бухаресті М. Галагана застає звістка про гетьманський переворот у Києві.

Після повернення до столиці він складає з себе повноваження посланника і з дозволу ЦК УСДРП працює управляючим канцелярією та директором департаменту загальних справ Міністерства народного здоров'я Української Держави. Але партійна приналежність й соціал-демократичні переконання взяли гору, й після створення антигетьманського блоку (УНДС—УНС), Галаган бере активну участь у підготовці повстання проти П. Скоропадського. За його словами, він очолив «воєнний штаб при Комітеті, створений УСДРП для керівництва повстанням при поваленні уряду гетьмана Скоропадського»⁷. У грудні 1918 р. був комісаром Військово-революційного комітету, що діяв на правах уряду в Києві до приїзду туди Директорії⁸.

Директорія відновленої УНР з початку січня 1919 р. розгортає формування дипломатичного представництва за кордоном. У період Директорії УНР значно розширилася мережа постійного дипломатичного представництва України. З січня 1919 р. починається робота із створення 16 надзвичайних дипломатичних місій (НДМ), які стали основним організаційно-штатним типом диппредставництва республіки. Згідно з постановою Директорії від січня 1919 р. штат НДМ складався з її голови, радника,

секретаря, двох аташе, двох урядовців для доручень⁹. Дипмісії УНР надсилалися до більшості країн західної та центральної Європи (Англії, Бельгії і Голландії, Скандинавських держав, Чехословаччини, Угорщини, Польщі тощо), нових держав, що утворилися на місці Російської імперії (на Дон, Кубань, до республік Закавказзя і Балтії), США. Вироблялися навіть плани запровадження дипломатичної присутності в Китаї та Японії. Крім того, у ранзі посольств продовжували працювати представництва України в Австрії, Болгарії, Німеччині, Фінляндії та Швейцарії. Всього ж станом на серпень 1920 р. мережа закордонних представництв МЗС УНР складалася з 5 посольств і 18 НДМ, а також 4 консулатів¹⁰.

Особисто М. Галаган отримує тоді ж пропозицію прем'єра й голови МЗС УНР В. Чехівського очолити представництво в Угорщині. Головним завданням місії було названо отримання визнання суверенітету УНР від офіційного Будапешта. До персоналу місії увійшли колишній товариш голови Центральної Ради М. Шраг (УПСР) та урядовець МЗС Клор. Хоча уряд Угорщини і прийняв місію як представництво УНР, визнання де-юре суверенітету України досягти не вдалося — тут угорська сторона відклала власне рішення до визнання незалежності УНР великими державами. Порозумінню заважала і позиція Угорщини щодо приналежності Закарпаття — Будапешт наполягав на визнанні регіону частиною Угорської республіки на правах проголошеної 21 грудня 1918 р. автономії. Позиція української сторони полягала в тому, що у разі волевиявлення русинів (68 відсотків населення краю) на користь приєднання до України, уряд УНР не буде цьому заперечувати. Разом з тим, Угорщина ставилася до України як до стратегічного партнера. Зокрема, соціалістичний уряд Ш. Гарбаї виступив з ініціативою переговорів з УНР, ЗУНР та радянською Україною з метою об'єднання Галичини і Великої України в одну республіканську державу¹¹. Фактично ж, діяльність представництва УНР звелася до консульських функцій (важливих за умов післявоєнного врегулювання й репатріації) та пропагандистської роботи.

Зрозуміло, що за неможливості здійснювати повноцінну дипломатичну активність через обструкцію господарів післявоєнної Європи, закордонні представництва республіки головний наголос у роботі перенесли на зовнішньополітичну пропа-

ганду. У квітні 1919 р. Рада Міністрів УНР ухвалила Закон «Про зміну і доповнення Закону від 16 червня 1919 р. про штати посольств». У законі підкреслювалося, що головне завдання представництв УНР полягає у «правильному інформуванні європейської спільноти в українських справах для досягнення позитивного впливу на вироблення європейської opinio як до українського народу, так і до відбудови його держави»¹². Відтак офіційно визначалося, що диппредставництва республіки стають провідними осередками міжнародно-інформаційної роботи. Встановлювалися і пріоритети цієї діяльності — пропаганда державотворчих зусиль в Україні й широке ознайомлення світового співтовариства із життям українського народу.

Провідним напрямом пропагандистської роботи були безпосередні контакти із зарубіжними ЗМІ. Саме через них можна було безпосередньо знайомити політичні й громадські кола іноземних держав з подіями в Україні та її зовнішньополітичними спрямуваннями, організувати цілеспрямовані акції інформаційного впливу за кордоном. Одна з директив керівництва МЗС від 3 лютого 1920 р. орієнтувала українську дипломатію на активне поширення в зарубіжній пресі правдивих повідомлень про політику уряду УНР, своєчасне інформування громадян України та української діаспори за кордоном¹³. Співпраця із зарубіжними ЗМІ здійснювалася шляхом підготовки співробітниками представництв статей та інформаційно-аналітичних матеріалів, розповсюдження серед них спеціальних інформаційних бюлетенів, замовлення відповідних друкованих матеріалів іноземним авторам.

З огляду на важливість співробітництва із зарубіжними ЗМІ та впливовими громадсько-політичними діячами Європи прихильники України за кордоном висловлювали корисні поради МЗС УНР щодо активізації закордонної пропаганди. Представник Рейтер В. Філатов надіслав до міжнародного відомства республіки пам'ятну записку «Організація громадської думки в Європі». В ній, зокрема, він рекомендував посилити контакти з провідними інформаційними агенціями світу Рейтер, Асошіейтед Прес, Гавас, залучати до пропаганди української справи таких авторитетних осіб, як Б. Шоу, А. Франс, Г. Анунціо, популярних журналістів. «Для Заходу ви — терра інкогніта, — писав українським журналістам віденський кореспондент лондонського тижневика «Дейлі Кронікл», — старайтеся перекона-

ти кого слід, що ви спроможні стати конструктивним чинником серед західноєвропейського хаосу»¹⁴.

Проте реально можливості пропаганди через зарубіжні ЗМІ були істотно обмежені рядом несприятливих для УНР обставин. Серед суто міжнародних причин на перший план виступало вже згадуване негативне ставлення великих держав до суверенної України. «Західні країни, переможці в першій світовій війні, — зазначав колишній голова уряду УНР в екзилі М. Плав'юк, — зайняли виразно негативну позицію і активну підтримку для ворогів чи

претендентів на українську територію»¹⁵. Більше того, держави, які орієнтувалися на Антанту або знаходилися під її контролем, перешкоджали встановленню позицій української зовнішньополітичної пропаганди на власному інформаційному просторі.

Незважаючи на перешкоди проантантівських кіл, М. Галагану вдалося вмістити у місцевій пресі ряд матеріалів про Україну. Зокрема, в органі угорських соціал-демократів газеті «Непсава» раз на тиждень з'являлися «Листи соціаліста з України». Щоправда, коли в Угорщині тимчасово встановилася радянська форма правління, то матеріали про Україну одразу ж потрапили до розряду заборонених. У серпні 1920 р. М. Галаган передає кермо місії уповноваженому уряду УНР Суховецькому й від'їжджає до Відня (формально представництво УНР в Угорщині проіснувало до 1924 р.).

У Відні він відновлює контакти з емігрантами — членами УСДРП, і на початку 1921 р. очолює «Закордонну групу» УСДРП, що проіснувала до 1929 р. У цей період відставний урядовець активно займається перекладацькою роботою (зокрема, перекладає українською теоретичні праці К. Каутського й О. Бауера), співпрацює з такими періодичними виданнями, як «Нова Україна», «Незалежність», «Селянський шлях» та ін.

Колишнього дипломата М. Галагана можна вважати й одним із перших істориків зовнішньої політики української державності 1917—1920 рр. І нині зберігають своє джерелознавче

значення його мемуари «З моїх споминів», видані у чотирьох частинах в 1930 р. у Львові. Крім цікавих спостережень щодо Української революції, процесу національно-державного відродження, його активних учасників, вони містять відомості про перебування автора на посадах голів місій до Кубані, Бухареста й Будапешта.

Під час головування у «Закордонній групі» накопичувалися суперечності між М. Галаганом й деякими іншими діячами УСДРП на еміграції. Основним пунктом розбіжностей була незгода першого на визнання Державного Центру УНР в екзилі українським урядом. Не в останню чергу це обумовлювалося негативною реакцією Галагана на підписану С. Петлюрою вкрай не вигідну для України Варшавську угоду 1920 р. з Польщею. Врешті-решт він відходить од співробітництва з українськими еседеками.

У 1922 р. лідер Українського громадського комітету М. Шаповал запрошує Галагана до Праги для участі в оргкомітеті Української господарської академії в Подебрадах. Його обирають секретарем комітету, завідувачем організаційного відділу. Коли у 1926 р. створюється Український видавничий фонд, він головує там, поєднуючи цю діяльність із власними науковими студіями з фізики та хімії, викладанням в Українській реальній гімназії у Празі.

Визнанням авторитету М. Галагана серед політичної еміграції стало обрання його у 1929 р. головою Української громади в Празі. Він розгортає широку лекторську роботу в філіях організації в Чехословаччині, виступає як постійний автор в інформаційному бюлетені громади. З проголошенням у жовтні 1938 р. автономії Закарпатської України за власним бажанням залишає посаду голови. Тамтешній міністр освіти А. Штефан призначає його викладачем української гімназії в Хусті — столиці автономії¹⁶.

Під час окупації хортистською Угорщиною Закарпаття Галагана двічі заарештовують, однак, після перевірки документів, звільняють. В окупованій німцями Празі з травня 1941 р. він очолив видавництво Українського національного об'єднання, яке публікувало різнопланову гуманітарну, природничу, українознавчу літературу. Добралося до нього й гестапо. Спочатку, у травні 1942 р. в нього було взято розписку про припинення будь-якої політичної діяльності. З січня до квітня 1944 р. пе-

ребував у Празькій в'язниці гестапо, де від нього домагалися свідчень про зв'язок з С. Бандерою та націоналістичним рухом. Оскільки М. Галаган не підтримував зв'язків із ОУН, та й взагалі не поділяв поглядів «інтегрального націоналізму», то його

усе ж таки звільнили, нагадавши про заборону займатися політичною діяльністю.

...З початком бойових дій Червоної армії у Східній Європі органи державної безпеки активізують підготовку до розгрому осередків політичної еміграції народів СРСР. Відповідні підрозділи були створені у 1-х Управліннях (зовнішня розвідка) Наркоматів держбезпеки СРСР та Української РСР. За особистим наказом Й. Сталіна формуються спеціальні оперативні групи з вилучення архівних матеріалів «білоемігрантів» (у 1946–1950 рр. до МДБ ними було передано великий обсяг документального «конфіскату», який, зокрема, використовувався як «компрматеріал» у переслідуваннях діаспорних діячів)¹⁷.

Після приходу Радянської армії до Чехословаччини розпочалося справжнє «полювання» на лідерів і функціонерів «українських буржуазних націоналістів». 12 травня 1945 р. Галагана було заарештовано у Празі військовою контррозвідкою СМЕРШ 4-ї гвардійської танкової армії. Після початкових допитів у празькій опергрупі СМЕРШу, політемігранта етапували до внутрішньої в'язниці НКДБ УРСР в Києві.

На допитах слідчі практично всю діяльність М. Галагана кваліфікували як «антирадянську», «націоналістичну» (навіть спомини розглядалися як заклик до повалення радянської влади). Висувалося і звинувачення у зв'язках з ОУН, але воно виявилось настільки бездоказовим, що до вироку на суді не увійшло. 8 квітня 1946 р. військовий трибунал військ МВС Київської обл. за ст. 54-2 і 54-11 КК УРСР засудив М. Галагана до позбавлення волі у виправно-трудовому таборі терміном

на 10 років. Він відбув термін у Сиблазі ГУЛАГу від «дзвінка до дзвінка» й вийшов на волю 1 листопада 1955 р. На жаль, його подальших біографічних відомостей немає. Однак певні припущення зробити можна. Саме у той час СРСР повертає на батьківщину військовополонених та громадян іноземних держав, незаконно затриманих у радянських зонах окупації. Цілком імовірно, що Галаган — громадянин Чехословаччини — відбув туди, адже там проживала його сім'я...

14 травня 1992 р. за представленням Служби безпеки України Прокуратура Київської області реабілітувала українського патріота у відповідності зі ст. 1 Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Чесне ім'я діяча національно-державницького руху було відновлено.

-
- ¹ Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996. — С. 75.
 - ² Державний архів СБ України (ДА СБУ). — Ф. 6. — Спр. 69840. — Т. 2. — Арк. 49.
 - ³ «Спилка» // Политические партии России: Конец XIX — первая половина XX ст.: Энциклопедия. — М.: РОССПЕН, 1996. — С. 582.
 - ⁴ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69840. — Т. 1. — Арк. 53.
 - ⁵ Галаган М. З моїх споминів. — Львів, 1930. — Ч. IV. — С. 68—69, 77.
 - ⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 19.
 - ⁷ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69840. — Т. 1. — Арк. 64.
 - ⁸ Стрельський Г., Трубайчук А. Зазнач. праця. — С. 74.
 - ⁹ ЦДАВОВУ. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 11—12.
 - ¹⁰ Там само. — Оп. 2. — Спр. 123. — Арк. 49.
 - ¹¹ Українська державність у XX ст. — К.: Політична думка, 1996. — С. 165—166.
 - ¹² ЦДАВОВУ. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 12.
 - ¹³ Там само. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 28.
 - ¹⁴ Давидів І. Українська пресова служба у Відні // Червона Калина. — 1939. — С. 47.
 - ¹⁵ Плав'юк М. Той, хто контролює економіку, контролює і політику // Світ про Україну. — 1993. — 27 січня.
 - ¹⁶ ДА СБУ. — Спр. 69840. — Т. 1. — Арк. 158.
 - ¹⁷ Очерки истории российской внешней разведки. — М.: Международные отношения, 1999. — Т. 4. — С. 8; Прохоров Д., Лемехов О. Перебежчики. Заочно расстреляны. — М.: Вече, 2001. — С. 194.

*Роман Смаль-Стоцький:
дипломатична, громадсько-
політична та науково-
педагогічна діяльність*

Народився 1931 р. в с. Лисанівці Старосинявського району Хмельницької області. Закінчив історичний факультет Чернівецького державного університету (1961). Працював учителем, директором загальноосвітньої школи-інтернату. Із січня 1977 р. у Чернівецькому державному (тепер національному) університеті — викладач, старший викладач, доцент, професор. Доктор історичних наук. Опублікував близько 70 наукових праць, з них 4 індивідуальні монографії, 3 — колективні. Коло наукових інтересів — історія України ХХ ст.

Сталося так, що Роман Смаль-Стоцький більше відомий як мовознавець, а його громадська, політична і дипломатична робота, якій він присвятив значну частину свого життя, залишилася в тіні. Про неї було відомо лише вузькому колу старшого покоління. Насправді він поєднував, як і багато хто з його сучасників, науково-педагогічну роботу з активною громадсько-політичною і дипломатичною діяльністю. А в буремні роки боротьби за відродження української державності вона у нього була основною.

У період Першої світової війни Роман Смаль-Стоцький, як і його батько, відомий мовознавець професор Степан Смаль-Стоцький, став активним співробітником Союзу Визволення України (СВУ) по роботі серед українців-полонених з російської армії в таборах Німеччини (Вецлярі, Раштаті, Зальцведелі). Заходами СВУ з дозволу німецької військової влади українських полонених було зосереджено в окремих таборах (близько 50 000 полонених) і організовано культосвітню і національно-виховну роботу: школи, хати-читальні, хори, оркестри,

театри, курси з української історії, мови та літератури, політ-економії, кооперації, засновано газети й видавництва.

У 1916 р. доктор Роман Смаль-Стоцький уже був обраний головою Просвітнього відділу в таборі полонених у Вецлярі, де активізував культурно-освітню роботу. Наступного року його делеговано від таборів полонених українців до представництва СВУ в Берліні. Там він налагодив приязні стосунки із співробітниками посольства Української Держави, військового міністерства Німеччини і представниками міні-

стерства закордонних справ Німеччини, з якими обговорював питання полегшення умов перебування українських полонених у таборах. З їх представниками здійснював поїздки до таборів полонених, розташованих у Німеччині¹.

На початку серпня 1918 р. на конференції представників таборів військовополонених замість ліквідованої СВУ для керівництва організаційною і культосвітньою роботою в таборах було обрано міжтаборовий «Комітет культурної помочі». Роман Смаль-Стоцький став референтом об'єднаного «Комітету культурної помочі» в Берліні².

Але Р. Смаль-Стоцький і надалі не поривав зв'язку з таборами військовополонених українців. Разом із представниками Санітарної Комісії, яка прибула з України, він опікувався відправленням на батьківщину передусім інвалідів, сприяв за домовленістю з німецькою і австрійською владою відправленню тих полонених, які виявили бажання стати на захист української державності. Завдяки цьому було сформовано дві дивізії — «Синьожупанників» — (із полонених німецьких таборів) і «Сірожупанників» (із полонених австрійських таборів). Назви походять від кольору уніформи. Він також особисто відвідував табори полонених, знайомився з умовами утримання і виступав перед військовополоненими з доповідями про акту-

альні проблеми того часу. Так, 21 вересня 1918 р. в таборі Ра-штат, а 6 жовтня в таборі Зальцведель³ він виступив із доповіддю «Про становище в Україні».

Після проголошення Західно-Української Народної Республіки її уряд призначив доктора Романа Смаль-Стоцького дипломатичним представником ЗУНР у Берліні. Знання німецької та інших європейських мов допомогло йому швидко встановити зв'язки зі співробітниками міністерства закордонних справ Німеччини та дипломатичними працівниками інших держав та отримувати інформацію від них, а також інформувати їх про українські справи.

Із проголошенням злуки ЗУНР із Українською Народною Республікою Роман Смаль-Стоцький стає радником посольства УНР у Німеччині в ранзі першого секретаря посольства. Послом тоді був Микола Порш.

Про його авторитет у дипломатичних колах свідчить такий факт. На конференції голів дипломатичних місій УНР у різних державах і співробітників Міністерства закордонних справ УНР, яка відбулася в серпні 1919 р. у м. Карлсбаді, йому доручили виступити з рефератом «Про внутрішнє становище в Україні». Така честь була йому виявлена, незважаючи на те, що Р. Смаль-Стоцький на той час був лише радником посольства⁴.

У цей складний і драматичний період Української Народної Республіки в Західній Європі активізувалася агентура, яка вела підривну діяльність проти молодого українського держави. Особливо дошкуляла агентура радянської Росії. Роман Смаль-Стоцький пильно стежив за провокаційними діями останньої та своєчасно інформував уряд і спецслужби УНР про це. Зокрема, 10 вересня 1920 р. він повідомляє листом контррозвідку Генштабу Армії УНР (копію відсилає Головному отаманові і міністрові закордонних справ) таке: «У маю місяці 1920 р. виїхав на Україну військовий льотчик Озоль, який служив у Берліні при інспекторі авіа-флоту сотника Кривенка. Посольство УНР дістало позитивні відомості, підтвержені англійською військовою місією, що сотник Озоль є членом таємної більшовицької військової місії у Берліні. Він виїхав із великою кількістю закордонної валюти.

Пан посол Порш повідомив про це все уряд, пана Головного Отамана та військово місію у Варшаві й прохав, щоб названого взяли під догляд.

Озоль повернувся тими днями до Берліна, оповідає, що був особисто у пана Головного Отамана, привіз акредитив на 10 000 німецьких марок.

Тепер стверджено: Озоль передав більшовицькій місії у Берліні всі військові дані про армію УНР (групи Павленка, Безручка і т. д.), окрім того, продав він інформації про польську армію.

Посольство УНР у Німеччині перестерігає (виділено Р. Смаль-Стоцьким. — *П. Б.*) ще раз всі військові установи перед цією людиною й прохає передати його, як тільки назад поверне на Україну, польовому судові»⁵.

Активна діяльність Романа Смаль-Стоцького як дипломата дала підстави надзвичайному послові, уповноваженому міністрові УНР Миколі Васильку 31 серпня 1920 р. звернутися до міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського з проханням про звільнення посла в Берліні Миколи Порша та «препоручити ... передати Р. Смаль-Стоцькому як справи посольства, так і гроші і цінності (закуплені товари та авто), які мають у нього на руках, та звільнити негайно посольське приміщення»⁶. Це призначення офіційно відбулося на початку 1921 року.

Будучи послом УНР в Берліні, Р. Смаль-Стоцький не обмежується тільки двосторонніми відносинами Німеччини й України. Він уважно спостерігає за ставленням до УНР й інших держав. Особливо це стало необхідним після підписання 18 березня 1921 року мирного договору між Польщею, з одного боку, та РСФРР та УСРР — з другого.

Так, 3 квітня 1921 р. надзвичайний посол і уповноважений міністр УНР Микола Василько у листі до посла УНР у Парижі Олександра Шульгина пише, що отримав вісті про те, як Раковський (Х. Раковський — голова Раднаркому УСРР. — *П. Б.*) збирається поставити ультиматум Польщі щодо ліквідації Уряду і Армії УНР. Про це його «повідомив Роман Смаль-Стоцький телеграмою, який завжди добре поінформований». М. Василько передбачає, що Польща вимушена буде задовольнити вимоги Х. Раковського⁷.

Незабаром 25 квітня 1921 р. вже сам Роман Смаль-Стоцький у листі до міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського (копії надсилає Головному отаманові Симону Петлюрі та прем'єр-міністрові УНР Андрію Лівіцькому) висловлює своє передбачення щодо долі українського еміграційного уряду

в Польщі й дає свої поради з цього приводу. Зокрема, він передбачає, що урядовий і парламентський центр УНР у м. Тарнові буде офіційно ліквідовано й він змушений переїхати до іншої держави. Виходячи з таких передбачень, Р. Смаль-Стоцький пропонує, щоб у Варшаві міністерство закордонних справ належним чином повідомило іноземні посольства, а особливо ті, в яких є українські місії, що український уряд не ліквідується, а змінює місце розташування на іншу державу. Так будуть упереджені можливі непорозуміння після переїзду уряду. Водночас ставить до відома, що Німеччина уклала договір із радянською Україною про обмін полоненими, а це можна вважати своєрідним формальним визнанням УСРР. Вказує як це відіб'ється на подальшій праці посольства УНР у Німеччині⁸.

Перебуваючи на посаді посла в Німеччині, Р. Смаль-Стоцький, крім суто дипломатичних обов'язків, у 1921 році разом з представниками Вірменії та Грузії ініціює організацію допомоги голодуючим на території колишньої Російської імперії. Ця акція була схвалена Головним отаманом С. Петлюрою. У листі до міністра закордонних справ А. Ніковського від 18 серпня 1921 р. Петлюра пропонує надіслати відповідну директиву українським послам в інших державах, щоб і «вони зі свого боку в порозумінню з організаціями українського Червоного хреста та в контексті з представниками держав, які утворилися на території колишньої Росії, проводили відповідну акцію в зв'язку з організацією допомоги голодуючим...»⁹.

Зазначимо, що Берлін, як Відень і Прага, на той час був одним із центрів зосередження української політичної еміграції після втрати Україною державності. Після невдачі у боротьбі, серед окремих емігрантських груп спостерігались деморалізація, диференціація, пошук причин поразки, її винуватців, перспектив як власного влаштування, так і шляхів і методів боротьби за відновлення української держави. Перед послом стояли завдання не тільки налагоджувати міждержавні зв'язки, а й урегульовувати суто особисті стосунки між емігрантськими групами взагалі й окремими лідерами цих груп зокрема, не допускати розбрату між українцями у чужій країні. Певною мірою Романові Смаль-Стоцькому це вдавалося.

Активна, ініціативна діяльність посла в Берліні із власним баченням розвитку подій на перспективу не всім подобалася, не з усіма його пропозиціями й акціями погоджувались. Так,

член дипломатичної місії УНР в Парижі Микола Левитський у листі до Миколи Василька від 28 листопада 1921 р. грубо облаяв Романа Смаль-Стоцького за його ноту державам Антанти. Василько формально був послом у Швейцарії, але одночасно й головним уповноваженим міністром УНР з фінансових справ за кордоном і відповідальним за роботу українських посольств в інших державах, в т. ч. й посольства в Німеччині. У листі-відповіді М. Левитському 3 грудня 1921 р. М. Василько з властивим йому тактом і логікою взяв під захист дипломатичну діяльність Р. Смаль-Стоцького на посту посла й дав останньому блискучу характеристику. Вона заслуговує того, щоб її навести майже дослівно. М. Василько зокрема пише:

«Дорогий пане товаришу! Спішу відповісти на Ваш лист від 28 листопада 1921 р.

Ви працювали зі мною більше як рік в Швейцарії моїм заступником і тому не можете не знати, що мій заступник у своїх політичних виступах, як і взагалі у своєму урядуванні, може вести справи тільки відповідно моїм вказівкам, а тим часом у Вашому листі від 28.11.1921 р. Ви так дуже критикуєте меморандум, переданий підлеглим мені берлінським посольством. Ви критикуєте його, отже в цілковитій свідомості, що за нього відповідаю я, і ні в яким разі мій тутешній заступник доктор Смаль-Стоцький. Я цілковито беру на себе цю відповідальність і спокійнісінько не звертаю увагу на Вашу критику, на яку Ви як і кожний український громадянин маєте повне право, бо за кожне слово, яке стоїть у цьому меморандумі я особисто відповідаю». Далі М. Василько пише, що М. Левитський «поверхово судить по витягам з преси, а не ознайомився з текстом меморандуму»... «Ідея нашої самостійності, — продовжує М. Василько, — не тільки не відкинена в меморандумі, але, коли уміти його читати, навіть особливо підкреслена... Завдячую я майстерності, з якою мій товариш Стоцький у порозумінню зі мною, його вистилізував і власне тому, що російська преса не могла вибухнути скаженим ревом, меморандумом, натурально, більше робить і через це може, наскільки це в обсягу можливості бути корисним...

При цій нагоді мушу Вам одверто висловити, що я, відколи маю нагоду працювати тут разом зі Стоцьким, ще більше ніж перше непохитне переконання, що Стоцький є *надзвичайно здібна, надзвичайно пильна і серйозна, якраз для дипломатичного фаху особливо надаюча людина* (виділено мною. — П. Б.),

що не дивлячись на безприкладно тяжку ситуацію, в якій ми тепер у Німеччині знаходимося, добилася своїм тактом того, що нас принаймні беруть серйозно і внаслідок того не дивлячись на присутність тут представництва української світської республіки, ми користуємося більшою ніж вона, перевагою перед німецькими властями.

Дорогий товаришу, ми занадто тісно заприязнені, що я лишив без щирої відповіді Вам безпідставний і нестримний нападок під покришкою нібито направлений проти Стоцького, мусів влучити мене, а особливо лайку на адресу *щирого, патріотичного* (виділено мною. — П. Б.) урядовця, яким є Стоцький»¹⁰. Як бачимо, в цьому листі М. Василько аргументовано показав Р. Смаль-Стоцького вірним захисником української державності в її складний період і схвалив його фахові здібності.

Після втрати української державності внаслідок наступу військ радянської Росії, дипломатичні представництва УНР за кордоном опинилися в дуже скрутному становищі. Особливо погіршилися умови їхньої діяльності напередодні міжнародної конференції в Генуї навесні 1922 року. Нагально постало питання визначити напрями роботи посольств і місій УНР на перспективу, що й було зроблено окремими дипломатами, серед яких був і проф. Роман Смаль-Стоцький. Прем'єр-міністр еміграційного уряду УНР Андрій Лівіцький у листі до М. Василька від 12 лютого 1922 р. відзначає: «План дальшої роботи, випрацьований Вами спільно з п. п. Р. Смаль-Стоцьким і О. Шульгиним, цілком схвалений Головним Отаманом і урядом»¹¹.

Діяльність українського посольства в Берліні особливо ускладнилася після підписання мирного договору між Німеччиною і РСФРР 16 квітня 1922 року в Рапалло (Італія), згідно з яким, крім іншого, Німеччина і РСФРР згодом повинні були встановити між собою дипломатичні відносини. Тому Німеччина наклала арешт на майно української держави і рахунки в банку. Надзвичайний посол і уповноважений міністр Микола Василько, який відповідав за роботу українських посольств у Німеччині, Угорщині, Австрії, Швейцарії та Італії, прагнув підтримати українських дипломатів у цих державах. Здійснюючи ділову поїздку до Італії, він звертається 1 листопада 1922 р. до С. Петлюри за дозволом про те, щоб у цій поїздки з ним їхав Роман Смаль-Стоцький як порадник¹².

До речі, Р. Смаль-Стоцький до цього вже був в Італії з дипломатичною місією. В 1922 р. він разом з О. Шульгиним був у складі української делегації в Генуї. Хоч українську делегацію на саму конференцію не допустили, але вона висловила протест проти того, щоб московська делегація представляла інтереси України. О. Шульгин і Р. Смаль-Стоцький виявили велику дипломатичну активність і звернулись до громадськості через італійську пресу, завдяки чому остання відгукнулася на протест української делегації. Однак дії українських дипломатів не мали практичних результатів, бо, шукаючи виходу з післявоєнної економічної кризи, європейські держави йшли на зближення з більшовицькою Росією. Але й та робота, яку проводили українські дипломати в цей час, була вельми корисною для пропаганди української справи за кордоном.

Зміцнення позицій РСФРР і УСРР на міжнародній арені після укладення Ризького мирного договору (1922 р.), стабілізація міжнародних відносин у Європі на початку 20-х років минулого століття, а водночас і послаблення впливу й позицій емігрантського уряду УНР вели до неминучого припинення діяльності її дипломатичних представництв у державах Європи.

У цих умовах у найскладнішому становищі опинилося посольство УНР в Німеччині на чолі зі Р. Смаль-Стоцьким. Після Рапалльського договору до Німеччини прибули торгові і дипломатичні представники РСФРР, у складі яких було найбільше представництво УСРР за кордоном.

З появою у Берліні повноважного представництва радянської України на чолі з Володимиром Аусемом за участю німецької кримінальної поліції було насильно захоплене майно та будинок посольства УНР. Ця обставина змусила Р. Смаль-Стоцького 4 березня 1923 р. написати рішучий протест на ім'я міністра закордонних справ Німеччини фон Розенберга. У ньому він, зокрема, писав: «Пане міністре! Покидаючи Німеччину, де я майже 3 роки був Повіреним у справах УНР, я маю доручення просити Вашу Екселенцію прийняти слідуєче до відома:

І. Відносини Німеччини до Української Народної Республіки, єдиної уповноваженої носительки державної самостійності українського народу, почалися з того, що скоро по заключенню Брест-Литовського миру 28 квітня 1918 р. німецький офіцер, на чолі озброєної ручними гранатами та з насадженими багнетами військової частини, вдерся в будинок Центральної Ради в Києві

і озброєною силою розігнав перший український парламент (тут і далі виділено Р. Смаль-Стоцьким. — П. Б.).

II. Німецький уряд вмішався у війну українського народу проти московських більшовиків, що тягнеться від 1919 р. тим, що захопив *українське державне майно* з метою знесилити і ослабити силу військового і економічного опору України і, нарешті, 11 листопада 1922 р. поширив Рапалльський договір на Україну, незважаючи на голос цілого українського народу, що від монархістських гетьманців до українських комуністів, від 4-х років із зброєю в руках бореться проти окупації. Цим Німеччина з *шкідливим наміром* вплуталась в право українського народу на самовизначення.

III. В брутальнім порушенню кожного міжнародного звичаю відносини УНР до Німеччини були 6.02.1923 р. перервані в тій формі, що з наказу міністра закордонних справ і не чекаючи *ніякої судової постанови*, озброєна *кримінальна поліція* разом з українськими більшовиками вдерлися в будинок Українського посольства і примусила мене, представника законного Українського Уряду, опустити (мабуть, «звільнити». — П. Б.) його.

При цьому через недодержання відпоручними урядовцями слова були полишені большевикам архіви, а чекістам мої приватні речі до взлому. Посольство законного Українського Уряду залишає Німецьку Державу, констатуючи ці факти, які *на разі* (виділено послом Р. Смаль-Стоцьким) беззахисний український народ буде пам'ятати. Прошу звеліти ласкаво паспортному відділу дати свобідний проїзд мені особисто і моїм службовим речам»¹³.

Водночас у листі до міністра закордонних справ і до голови Ради міністрів УНР Р. Смаль-Стоцький інформує про обставини, в яких йому довелося залишити посольство. Він пише, що даний йому наказ «триматися до останньої хвилини і боронити державне майно — виконаний». Але, продовжує він, через причину «всіх цих тяжких і неприємних переживань — захворів. Нерви і серце цілком застрайкували. Тому хотів, коли видужаю — заїхати до Варшави, щоб здати усний звіт».

У цьому ж листі є дуже цікава фраза — прозорливий прогноз радянсько-німецьких відносин на ближчі роки. Він пише, що «німці реорганізують Балтійський флот та армію більшовиків. Вся їх політика ясна і окреслена»¹⁴. Адже це був лише 1923 рік. А в 1925–1928 роки СРСР за німецьку технологію і машини надав можливість Німеччині готувати на території

СРСР військові кадри танкістів, льотчиків та ін., що було заборонено в Німеччині умовами Версальського миру. Прогноз Р. Смаль-Стоцького справдився. Це свідчить про те, що він, не маючи дипломатичної освіти, володів дипломатичним хистом.

Переїхавши з Берліна до Праги, Р. Смаль-Стоцький працює надзвичайним професором Українського Вільного Університету. Але Головний отаман С. Петлюра наполіг на переїзді його до Великобританії неофіційним послом, бо колишній посол УНР Марголін від'їхав до США. Переїзду до Лондона сприяло й те, що президент Чехословаччини Тома Масарик надав йому професорську стипендію для наукового стажування в Лондоні¹⁵.

У 1924–1925 рр. Роман Смаль-Стоцький в якості професора-гостя читав лекції в коледжах Лондонського і Кембріджського університетів. Але головним завданням Романа Смаль-Стоцького, який відповідав за англосаксонський напрямок міжнародної політики еміграційного уряду УНР, було виконання повноважень неофіційного посла на прохання голови Директорії та Уряду УНР. Він встановлював зв'язки зі співробітниками посольств, політичними і громадськими діячами західних держав для підтримки ними українського питання на міжнародних форумах. Варто зазначити, що й у майбутньому Роман Смаль-Стоцький не поривав зв'язків з Великою Британією, періодично наїжджаючи туди для читання лекцій та політичних доповідей. Так, улітку 1936 р. Р. Смаль-Стоцький виступив з доповіддю в Королівському інституті міжнародних відносин на тему «Устремління національностей в СРСР»¹⁶.

У 1925 р., після закінчення стажування в Лондоні, Р. Смаль-Стоцький на пропозицію прем'єра УНР Андрія Лівницького переїхав до Варшави, де проживав (і працював) до 1939 р. У Варшаві, крім роботи на посаді професора Варшавського університету і в Українському Науковому Інституті, Р. Смаль-Стоцький був активним діячем державного центру УНР в еміграції. Спочатку як посол УНР при польському уряді, згодом віце-міністр закордонних справ, міністр культури, віце-прем'єр і міністр закордонних справ¹⁷.

Як неофіційний посол він представляв державний центр УНР у Великій Британії, Польщі, Чехо-Словаччині, Болгарії, Німеччині, Угорщині, Румунії, Фінляндії, Бельгії, в прибалтійських країнах, періодично здійснюючи в ці країни поїздки¹⁸. Там інформував громадськість про проблеми життя українсько-

го народу під владою більшовиків. Водночас читав лекції у вищих навчальних закладах цих держав.

У Польщі його квартира фактично була неофіційним українським посольством, її відвідували дипломати західних держав. Крім того, Р. Смаль-Стоцький тримав тісний зв'язок між урядом УНР і Українським Народно-Демократичним Об'єднанням (УНДО) та його Парламентським представництвом. Він прагнув згуртувати легальні й нелегальні групи українського громадянства. З цією метою неодноразово зустрічався з полковником Євгеном Коновальцем, головою Української Військової Організації (УВО)¹⁹.

Р. Смаль-Стоцький у своїй міжнародній діяльності широко використовував громадські організації. Однією з них був Прометеїв рух (Ліга поневолених Москвою народів, створення якої ініціював Р. Смаль-Стоцький), який особливо розвинувся в 20–30-рр. ХХ ст. Один із його осередків знаходився у Варшаві, другий — у Парижі. Роман Смаль-Стоцький очолював його впродовж багатьох років. У Прометеєвому клубі українці співпрацювали з представниками інших бездержавних народів на території СРСР (Грузії, Азербайджану, Дону, Кубані, Криму, Туркестану, Карелії та ін.).

У зв'язку з тим, що до Ліги Націй входили держави, між якими була поділена Україна (СРСР член Ліги з 1934 р.), то її члени блокували розгляд українського питання на своїх засіданнях. Тоді в 1920 р. у Відні було створене Українське товариство прихильників Ліги Націй «як органу співробітництва народів на основі міжнародного права, як остаточного арбітра для вирішення міжнародних справ і як найвищої установи для знищення несправедливості та насильства, котрі загрожують світовому мирові»²⁰.

Для співпраці з Лігою Націй різні товариства утворили Міжнародну Унію товариств-прихильників Ліги Націй. Улітку 1922 р. до неї було прийняте Українське товариство прихильників Ліги Націй, що дало йому можливість поширювати інформацію про українські справи в українських колах. До Міжнародної Унії товариств на той час входили представники від понад 50 держав.

Роман Смаль-Стоцький разом з Олександром Шульгиним і Миколою Ливицьким був представником Українського Товариства в Міжнародній Унії. Уряд УНР в еміграції мав змогу

через них зв'язуватися з представниками західних держав і розповсюджувати свої інформаційно-пропагандистські матеріали.

Характерним є те, що на міжнародних форумах Унії представники від Українського Товариства захищали не тільки інтереси українського народу, а й народів інших країн. Так, виступаючи в Женеві на Асамблеї Унії Товариств прихильників Ліги Націй у червні 1930 р., професор Р. Смаль-Стоцький сказав: «Не буду говорити про мою батьківщину Україну, — я її долю вам покажу на прикладі Грузії. Грузія до 18 століття самостійна держава, проклямувала у 1918 році свою незалежність — як Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Україна. А в році 1921 та Грузинська держава, що була визнана майже всіма державами світу, але не встигла стати дійсним членом Ліги націй... ось на цю Грузинську державу, державу демократичну... без wypowiedження війни нападено і окуповано більшовиками.

...Подібна до Грузії доля спіткала Україну, Кубань і Азербайджан, і Горців, і Туркестан, і Татар, і Карельців. А це все разом 80 мільйонів народу...»²¹.

У своїй промові Р. Смаль-Стоцький запитує, де є міжнародний форум чи суд, який покарав би напасника. Його немає, стверджує він, а тому народи Східної Європи чимраз менше надіються на мирне повернення своїх прав, а передовсім молодь починає вірити в саму зброю.

У лютому 1931 р. на сесії Унії Товариств прихильників Ліги Націй в Брюсселі (Бельгія) Роман Смаль-Стоцький виступив від імені української делегації з палкою промовою на захист українців Галичини проти так званої політики пацифікації (умиротворення) уряду Польщі, під час якої жандарми і військові здійснювали терористичні акти над українцями.

Цікаво, що після аргументованого виступу другого представника української делегації, колишнього першого міністра закордонних справ УНР О. Шульгина, який спростував виправдальну промову представника Стронського, присутні з великим співчуттям поставилися до виступів українських представників.

Один із представників великих держав, що дотепер дуже стримано ставився до українських питань, сказав, що ці дебати не тільки з'ясували становище в Східній Галичині, але загалом піднесли українську справу в цілому. Неділя 15 лютого в усякому разі була українським днем у Брюсселі²².

Представники еміграційного Уряду УНР проф. Р. Смаль-Стоцький і О. Шульгин були ініціаторами обговорення проблеми роззброєння. Так, на загальних зборах Міжнародної Унії прихильників Ліги Націй в травні 1931 р. в Будапешті, коли держави світу готувалися до конференції по обеззброєнню, під час загальних дебатів українські делегати присвятили свої виступи справам роззброєння й України. У них поставлені були основні тези, які пізніше увійшли в ноту 12 лютого 1932 р. представника УНР на ім'я Голови Міжнародної Конференції по обеззброєнню (Женева) А. Гендерсону.

Виступаючи в Будапешті, проф. Р. Смаль-Стоцький заявив, що незважаючи на те, що більшовики підписали пакт Бріана-Келлога, вони «вважають війну, як засіб своєї державної політики і сили, та тримають у військовій окупації Україну і Кавказ, захоплені ними по кривавих війнах»²³.

Ще різкішим і конкретнішим був виступ О. Шульгина, який зробив аналіз військового становища СРСР і ступеня його військового розвитку. Він звернув увагу, що більшовики «сподівалися на те, що після великої війни світова соціальна революція прийде досить легко. Але помилилися. Тоді зрозуміли вони, що для революції потрібна нова світова завірюха і стали готуватися до війни»²⁴. Важливим у його виступі було те, що він зробив закид європейським державам, які озброюють СРСР, «не досить самим роззброюватись, треба подбати, щоб у «роззброєнні» держави не озброювали інших»²⁵. Малося на увазі озброєння СРСР Німеччиною.

Улітку 1932 р. в Празі на черговій сесії Міжнародної організації вояків (комбатантів) голова української делегації проф. Р. Смаль-Стоцький знову порушив питання з проблеми миру і роззброєння з тими ж тезами, які висувалися в Будапешті. Визначним є те, що окремі тези офіційної ноти еміграційного уряду 12 лютого 1932 р. голові Міжнародної конференції по роззброєнню Артуру Гендерсону, після гарячої суперечки навколо них увійшли до резолюції Унії Товариств прихильників Ліги Націй.

Отже, українська делегація хоч і не мала прямого доступу до трибуни Ліги Націй, через різні міжнародні громадські організації відстоювала не тільки свої національні інтереси, а й проводила ширшу міжнародну політику. Активним учасником і одним з її ініціаторів був проф. Р. Смаль-Стоцький. Зокрема він ініціював звернення еміграційного уряду УНР до пре-

зидента США Ф. Рузвельта, щоб США підтримали прагнення українського народу до відновлення незалежної української держави (в 1937 р. — нота за підписом міністра закордонних справ В. Прокоповича; в 1939 р. — телеграма за підписом голови уряду УНР А. Лівіцького).

Р. Смаль-Стоцький був ініціатором і організатором видання в Парижі франкомовного журналу «Прометей», в якому публікували свої статті члени еміграційного уряду УНР. На його сторінках виступали також відомі французькі політики й діячі культури. Журнал виходив у 1926—1938 рр. Його метою був захист інтересів не тільки українського народу, а й народів Кавказу і Туркестану.

Отже, Роман Смаль-Стоцький від початку Першої світової війни до кінця свого життя був активним діячем на терені боротьби за українську державність і захисту її інтересів. Спочатку проводив роботу серед полонених українців у німецьких таборах за завданням СВУ і покликанням серця, а згодом на дипломатичній ниві за завданням уряду ЗУНР і УНР. Він використовував усі можливі контакти (офіційні й неофіційні) з дипломатичними і політичними представниками інших держав для захисту інтересів українського народу.

Р. Смаль-Стоцький уболівав за становище української еміграції в країнах Європи, прагнучи до її згуртування. Наприкінці 1928 р. у Варшаві відбувся Другий делегатський з'їзд української політичної еміграції в Польщі. На ньому особливу увагу до себе привернули виступи з рефератами заступника голови Ради Міністрів УНР проф. О. Лотоцького, військового міністра генерала В. Сальського, уповноваженого міністра УНР проф. Р. Смаль-Стоцького. У доповідях було всебічно охарактеризовано та проаналізовано всі ділянки життя Радянського Союзу і України, та становище і діяльність української еміграції в усіх країнах. Після доповіді Р. Смаль-Стоцького з'їзд ухвалив надіслати листи редактору Січинському (Польща), Евенові (Франція) та пані Гемберлін (Англія), в яких висловити їм подяку за активне пропагування ідеї української державності. Після з'їзду Романа Смаль-Стоцького поряд з іншими відомими діячами було обрано до Ради Товариства Українського Центрального Комітету²⁶. Це свідчить про його високий авторитет серед української еміграції.

Але цей фрагментарний зріз характеристики професора Романа Смаль-Стоцького як дипломата і політичного діяча буде неповним, якщо не ознайомити читача з іншим його покликанням і діяльністю — науково-педагогічною і організаційно-освітньою.

Професор Роман Смаль-Стоцький — мовознавець, дипломат і політик — народився 8 січня 1893 р. в Чернівцях у сім'ї високої культури, активних діячів на науковій, політичній і культурно-освітній ниві, українських патріотів.

Батько Романа — професор Степан Смаль-Стоцький, учений мовознавець і педагог, академік Всеукраїнської Академії Наук з часу її заснування, професор Чернівецького університету, визначний політик Буковини, один з активних діячів культурно-національного відродження.

Мати Емілія Смаль-Стоцька, активна діячка громадського життя на Буковині, брала участь у жіночому русі, в 1909 р. очолювала «Жіночу громаду» в Чернівцях.

Батьки сповідували українську національну культуру, традиції, з повагою ставилися до української мови, історії українського народу. Домашня атмосфера українства передавалася дітям (а їх у Смаль-Стоцьких було троє). Для малого Романа батьки були взірцем самовідданого служіння своєму народові. Він зумів засвоїти їх життєві принципи і понести їх через усе своє життя. Перебуваючи у зрілому віці, проф. Р. Смаль-Стоцький згадував, як батьківський дух українства вплинув на нього: «Вже в студентський час, як гімназист у Чернівцях я просяк впливом мого батька, автора «Буковинської Русі» та ентузіаста Шевченка, тим почуттям безперервності нашої державної традиції... У нашій вітальні висіли і старі мапи України, і штихи гетьманів Хмельницького, Мазепи, Апостола, закуплені в антикварні Гірземана в Лепську (Лейпцигу. — П. Б.), і вони «начною метою» негайно переконували всяких гостей, як князя Гогенльогге-Шіллінгфюрста або барона Бляйбена, президентів Буковини, пізніших прем'єрів Австрії, про існування української нації. З цими традиціями я пішов у життя і вони вияснюють те, що на протязі десятиліть я робив і ще тепер роблю...»²⁷.

Початкову школу і гімназію Роман закінчив у Чернівцях (1911 р.). Вищу освіту з філології здобував в університетах Відня, Лейпцига і Мюнхена у знаменитих на той час професорів-філологів. Після складання докторських екзаменів у 1914 р. він

став доктором філології. Під час Першої світової війни в кінці 1914 — на початку 1915 р. перебував в австрійській армії, але за станом здоров'я був комісований.

У Відні зустрівся з доктором В. Сімовичем, з яким був знайомий ще з Чернівців. За його порадою Р. Смаль-Стоцький в 1915 р. стає емісаром і співпрацівником Союзу Визволення України. Як було сказано вище, він з молодечим запалом поринає в культурно-освітню роботу в таборах військовополонених.

У 1917 р., не пориваючи з громадсько-політичною культурно-освітньою роботою по лінії СВУ, Роман Смаль-Стоцький розпочав педагогічно-наукову діяльність шляхом читання лекцій у вищій школі дипломатичної служби в Берліні та виданням у співтоваристві з проф. В. Сімовичем серії монографій «Нові шляхи»²⁸.

З організацією Українського вільного Університету в Празі проф. Роман Смаль-Стоцький в 1923—1925 рр. був викладачем цього вищого навчального закладу, читав лекції з порівняльного слов'янського мовознавства.

Після приїзду з Лондона до Варшави в 1926 р. проф. Роман Смаль-Стоцький працює у Варшавському університеті на посаді професора. Із створенням у Варшаві Українського Наукового Інституту (1929 р.) він був його секретарем аж до 1939 р. та редактором його наукових праць²⁹. За період існування Інституту було видано понад 40 томів наукових праць. Крім того, Р. Смаль-Стоцький був членом комісії нового видання творів Тараса Шевченка як її секретар та як редактор 15 тому³⁰.

Крім наукової, педагогічної та видавничої діяльності проф. Р. Смаль-Стоцький виявляв велику турботу за навчання еміграційної української молоді. З цією метою у Польщі було створене Товариство допомоги українським студентам, незмінним головою якого був він сам. Товариство надавало допомогу студентам, позички, утримувало два інтернати (один для хлопців, другий для дівчат-студенток), сплачувало рахунки за навчання й надавало стипендії. Водночас Р. Смаль-Стоцький у 1929 р. організував «Український студентський Дім», який складався з інтернату на 20 осіб, читальні, бібліотеки, робочих кімнат³¹.

Маючи постійне місце праці у Варшаві проф. Р. Смаль-Стоцький встигав читати лекції в Болгарії, прибалтійських країнах, впродовж двох семестрів читав лекції з українознавства в Слов'янському Інституті в Лондоні. Публікував праці англій-

ською і німецькою мовами, досліджував українсько-німецькі зв'язки у мовній сфері, брав участь у багатьох конференціях³².

Таким чином, професор Роман Смаль-Стоцький протягом свого свідомого життя залишив помітний слід як організатор і діяч освіти; в науці — як мовознавець; в політичному й громадському житті — як активний діяч у боротьбі за українську державність і на дипломатичній ниві — як стійкий і мужній захисник інтересів української держави на міжнародних форумах в якості надзвичайного посла УНР у ранзі міністра.

- ¹ Вільне слово. Часопис полонених українців табору «Зальцведель». — 1918. — 29 червня.
- ² Там само. — 7 вересня.
- ³ Там само. — 5 і 9 жовтня.
- ⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 69. — Арк. 21.
- ⁵ Там само. — Оп. 2. — Спр. 128. — Арк. 20.
- ⁶ Там само. — Арк. 17.
- ⁷ Там само. — Ф. 4453. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 176.
- ⁸ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 128. — Арк. 87—88.
- ⁹ Там само. — Спр. 452. — Арк. 55.
- ¹⁰ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 533. — Арк. 35, 35 зв.
- ¹¹ Там само. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 142. — Арк. 70.
- ¹² Там само. — Арк. 54.
- ¹³ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 548. — Арк. 4.
- ¹⁴ Там само. — Арк. 3.
- ¹⁵ Кедрин-Рудницький І. Роман Смаль-Стоцький як політик і дипломат // Збірник на пошану сімдесятиріччя народин Романа Смаль-Стоцького. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1963. — С. 26.
- ¹⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3528. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 22.
- ¹⁷ Кедрин-Рудницький І. Зазнач. праця. — С. 27.
- ¹⁸ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — Київ: Юрінком Інтер, 1998. — С.322.
- ¹⁹ Кедрин-Рудницький І. Зазнач. праця. — С. 33.
- ²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 2, 109.
- ²¹ Шульгин О. Зазнач. праця. — С. 235.
- ²² Там само. — С. 221.
- ²³ Там само. — С. 167.
- ²⁴ Там само. — С. 168.
- ²⁵ Там само. — С. 169.
- ²⁶ Тризуб. — 1929. — Ч. 3. — 13 січня.
- ²⁷ Цит. за: Радзикович В. Проф. д-р Роман Смаль-Стоцький // Збірник на пошану сімдесятиріччя народин Романа Смаль-Стоцького. — С. 11.
- ²⁸ Там само. — С. 13.
- ²⁹ Там само. — С. 14.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Наріжний С. Українська еміграція. — Прага, 1942. — С. 76, 98.
- ³² Там само. — С. 23, 25—256.

ДИПЛОМАТІЯ ОЧИМА ЖУРНАЛІСТІВ

Михайло Сорока

Європейські екзамени Угорщини і їхнє відлуння в Україні

Народився 6 лютого 1948 р. у селі Романів на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. Трудову і творчу діяльність почав у 1966 р. в ківерцівській районній газеті. Працював кореспондентом, завідувачем відділу газети «Радянська Україна», заступником редактора студентської газети «Горизонт». З 1 вересня 1990 р. — головний редактор газети «Урядовий кур'єр». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Заслужений журналіст України. Лауреат журналістської премії «Незалежність».

Європейський Союз, про який так багато говорилось і говориться в Україні, уже на нашому західному кордоні. Відразу три держави, з якими межує Україна, — Польща, Словаччина і Угорщина — з першого травня 2004 року офіційно входять до цього заповітного, бажаного для нас, але поки що недосяжного європейського об'єднання країн і народів.

Із вступом до ЄС трьох згаданих країн-сусідок (а до них треба додати і три прибалтійські країни — Латвію, Литву та Естонію) перед Українською державою постали нові геополітичні, економічні, соціальні та інші проблеми й реалії. Які найсуттєвіші і найскладніші з них? Які процеси відбуваються нині в країнах Східної Європи, котрі стали членами Євросоюзу? Яким є і буде відлуння цих процесів в Україні? Ці та інші питання розглядаються у пропонованій публікації на прикладах українсько-угорського співробітництва та його перспектив

у нових умовах. Діалоги автора з відомими в Угорщині політиками і господарниками, керівниками міністерств і відомств відбувалися на межі 2003—2004 років, за лічені місяці до вступу Угорщини до Європейського Союзу.

«Хай живе Перше Травня!»

Ні, цей добре знайомий нам з радянських часів заклик у цьому разі зовсім не стосується свята Міжнародної солідарності трудящих. Ми згадали його лише тому, що у більшості своїй угорці з нетерпінням чекають і щиро вітають вступ своєї країни до ЄС, який якраз і відбудеться у 2004 році в день першого травня. Ми не знаємо, чи пройдуть на честь цієї події в Будапешті та інших містах Угорщини першотравневі демонстрації, але в тому, що вона стане вікопомним поворотом в історії держави і долях її громадян — сумніву немає.

Погоджуючись із цим, державний секретар Міністерства економіки і транспорту Угорщини Георгій Гіліан виділяє три основні екзамени, які має «скласти» Угорщина у зв'язку із вступом до ЄС. Перший — з економіки. Він навіть уточнює — з реальної економіки. До нього, вважає наш співрозмовник, країна цілком готова. Угорська економіка вже давно тісно зв'язана з Євросоюзом.

Інший відповідальний екзамени — у сфері права. Держсекретар і тут робить уточнення: у сфері правової гармонізації та інституційної системи. Тут Угорщина теж майже готова.

Окремо виділив Георгій Гіліан екзамени, який має скласти при вступі до ЄС малий і середній бізнес Угорщини. Його ще належить зміцнити. Однак це завдання стояло б перед країною, якби вона й не приєднувалася до Євросоюзу. На цьому етапі малим і середнім підприємствам надається допомога з тим, щоб вони краще підготувались до гострої конкуренції у нових умовах.

Як вплине входження країни до Європейського Союзу на угорсько-українські торговельно-економічні відносини? Відповідь на це запитання держсекретар Міністерства економіки і транспорту почав із загальної характеристики періоду, який переживає світ. Ідеться не тільки про нову ситуацію в центрі Європи, коли Угорщина і ряд інших країн вступають до ЄС, а й про те, що розширений Євросоюз великою мірою цікавиться Україною і Росією: відбувається перегляд і трансформація взаємин, контакти стають інтенсивнішими. У перспективі ці процеси

пожвавляться і прискоряться. Без сумніву, позитивно позначається вони й на угорсько-українських двосторонніх відносинах. Скажімо, нині в Угорщині митний збір на імпорту промислових товарів становить 6,5 відсотка. Коли країна увійде в ЄС, ми змушені будемо керуватися «євросоюзними» митними тарифами, а відповідно до них збір за імпорту товари становитиме три відсотки, тобто майже вдвічі менше. І це поширюватиметься й на промислові товари, які поступають в Угорщину з України. При цьому важливо, що українські експортери отримають вихід на великий євrorинок з 450-мільйонним населенням.

Із вступом Угорщини до ЄС має істотно перебудуватися її інфраструктура, передусім транспортна система. Думаю, ви розумієте, що ця перебудова не може не торкнутися і сусідніх держав, зокрема України. Один із конкретних її напрямів — реалізація проекту п'ятого європейського транспортного коридору, який проляже через ряд країн, зокрема й через Угорщину та Україну.

Ще один момент: єдиний євrorинок, як прогнозується, збільшить інвестиції в угорську економіку. Так само можна прогнозувати, що інвестори спрямують свою увагу і на сусідню Україну.

Звідки йдуть інвестиції?

Щоб уявити, який складний, але впевнений ривок зробила Угорщина за тринадцять «постсоціалістичних» років, аби реально претендувати на членство у ЄС, хоча б коротко нагадаємо, якою була на рубежі 80—90-х років економіка країни. Якщо казати точніше, в Угорщині тоді склалося, як мінімум, дві економіки. Перша — офіційна. Заводи, колективні сільськогосподарські підприємства працювали, люди отримували заробітну плату і навіть премії незалежно від того, чи вироблена ними продукція була конкурентною на світовому ринку. Навіть найуспішніші галузі виживали тільки тому, що їх підтримувала економіка Радянського Союзу.

Паралельно існувала друга економіка: у вільні від основної роботи години, переважно у вихідні дні, багато угорців, працюючи у поті чола, часто заробляли більше грошей, ніж за весь робочий тиждень. Додаткова праця, лавірування в рамках закону і поза ним, «творчий підхід» при сплаті податків стали загальноприйнятими всім суспільством нормами. У результаті в Угорщині ще за часів Я. Кадара були здійснені кроки до

вільного підприємництва і ринкової економіки. Угорщину тоді називали «вільним бараком соціалістичного табору», оскільки життя в ній було порівняно з іншими країнами соціалізму дещо краще і вільніше. Правда, загальна економічна картина, як і в усьому «таборі», була невесела: валютні запаси у квітні 1990-го року досягли найнижчої, кризової позначки, внутрішня заборгованість держави сягнула 1300 мільярдів форинтів, а зовнішня — 21 мільярда доларів.

Як удалося Угорщині здійснити за 13 років вражаючий ривок із цієї ситуації? Це питання складне й багатопланове. У розмові з Ласло Черненскі, керівником департаменту Міністерства економіки і транспорту Угорщини, ми торкнулися тільки одного його аспекту — залучення для реформування угорської економіки іноземних інвестицій. Одразу зазначимо, що йдеться про величезні як для десятимільйонної Угорщини інвестиційні кошти — тридцять мільярдів доларів. Нас передусім цікавив рух інвестицій між Україною і Угорщиною. За офіційними даними, в Угорщині діє вісім українських інвесторів, сума їхніх капіталовкладень становить 823 тисячі доларів США. Мізерна, певна річ, сума, якщо врахувати, що наші країни — сусідки.

— Можу сказати, що Україна не входить у 25 найбільших інвесторів в угорську економіку, — сказав Ласло Черненскі.

Державою-лідером, зазначив наш співрозмовник, є Німеччина. Тому певний спад у надходженні інвестицій в останній час пояснюється, зокрема, уповільненням темпів економічного зростання у ФРН. Великим інвестором є порівняно невелика Голландія — у 2002 році з країни тюльпанів надійшло інвестицій на загальну суму 483 мільйони євро.

Чи є серед двадцяти п'яти провідних країн-інвесторів Росія? Так, вона входить у це число, відповів керівник департаменту. Російські інвестиції є у нафтовій, газовій, хімічній промисловості, в Угорщині представлений один з російських банків.

Законодавство Угорщини сприяє широкому залученню інвестицій. Ще за часів соціалізму, у 1972 році, був прийнятий закон, який дозволяв створювати на території країни змішані підприємства. У 70—80-ті роки діяло близько ста таких підприємств. Звичайно, вони не мали капітальної бази і великих обсягів виробництва, але важливий уже сам факт їхньої діяльності. А коли виникла колосальна зовнішня заборгованість, в Угорщини вже не було іншого виходу, як відкрити свою економіку.

У чеканні стабільності

Про українські інвестиції в угорську економіку ми вже говорили, відзначивши, що вони мізерні. А який розмір угорських інвестицій у нашу економіку? Вони, згідно з офіційною статистикою, становлять 53 мільйони доларів США, тобто майже у 65 разів вищі. На перший погляд, факт відрадний. Але ця цифра явно тьмяніє перед іншою. Як з'ясувалося під час нашої зустрічі із заступником виконавчого директора Угорського товариства з розвитку торгівлі та інвестицій (ІТДН) Петером Шпаніком, угорські інвестиції в сусідню Румунію, населення якої удвічі менше, ніж в Україні, становлять майже вісімсот млн доларів США.

Чому угорський капітал не поспішає в Україну? Відповідаючи на це запитання, наш співрозмовник зазначив, що Україна має високий потенціал економічного розвитку. Але для іноземного підприємця, у тому числі угорського, найголовніше — прозорість правової і врегульованість економічної систем, а також безпечність ведення бізнесу. У вас дуже часто змінюються закони, правова база підприємництва. Це вносить нестабільність у сферу бізнесу, невпевненість іноземних підприємців у перспективах своєї діяльності в Україні.

Для прикладу: в Угорщині закон про створення господарських товариств, підприємств і фірм був прийнятий ще у 1988 році. І відтоді не змінювався. До нього за п'ятнадцять років було внесено одну-єдину поправку: статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю з мільйона форинтів був підвищений до трьох мільйонів.

Але я вважаю, сказав Петер Шпанік, що Україна може сподіватися на більшу зацікавленість угорських інвесторів. Як і Угорщина — українських.

Прогнози свідчать, що з приєднанням Угорщини до ЄС, на країни-учасниці Євросоюзу припадатиме 80 відсотків нашого зовнішнього товарообігу. Але є ще решта 20 відсотків. І ми зацікавлені, щоб географія наших торговельно-економічних зв'язків розширювалася не тільки на Захід. Із цього погляду Україна розглядається як один із пріоритетних напрямів.

Наше товариство виділяє тут для себе два завдання. По-перше, забезпечити угорських підприємців потрібною інформацією про Україну, її законодавство та економічний потенціал. По-друге, організувати виставки, подібні до тієї, яка відбулася на-

прикінці вересня 2003 року, а також зустрічі підприємців обох країн. Особисто я, сказав Петер Шпаник, був би дуже радий, якби на веб-сторінці товариства з'явилася рубрика про Україну, яка б знайомила з інвестиційним кліматом і можливостями вашої країни.

У двох іпостасях

Тібор Дябронка, як мало хто в Угорщині, знає український ринок. По-перше, вчився колись у нас і відтоді має тут багато друзів і знайомих. По-друге, його фірма Маспід Рейл давно й активно працює в Україні. По-третє, Тібор Дябронка обраний керівником угорсько-української секції Торгово-промислової палати Угорщини.

Секція, розповідає він, була заснована у 2001 році. Але вона підпорядкована не центральному офісу Палати, а її регіональному відділенню у прикордонній з Україною області Сабоч Сатмар Берег. Мета секції подвійна: з одного боку, згуртувати ті всі угорські підприємства, які цікавляться Україною, забезпечуючи їх потрібною інформацією про ваш ринок, з другого — стимулювати взаємовигідний розвиток підприємництва на регіональному рівні. Секція нині налічує понад 250 членів.

— Колективних?

— І колективних, й індивідуальних. Тут треба зауважити, що кілька років тому в Угорщині прийнято рішення, що членство у Торгово-промисловій палаті не є обов'язковим. Отже, це добровільне об'єднання. Ті, хто є членом палати, за бажанням, можуть входити і до нашої секції. Вона об'єднує тих, хто уже працює в Україні, або прагне до цього. Ми отримуємо відповідну ґрунтовну і всебічну інформацію. Передусім, від офіційних представників нашої держави в Україні. Особливо нам допомагають радник з економічних питань Посольства Угорщини в Україні Тамаш Беркі, представництва ІТДН у Києві та Торгово-промислової палати в Ужгороді.

— Чи є в Ужгороді аналогічна вашій секція Торгово-промислової палати України?

— Так, є. Її очолює пан Гецько. З нею ми співпрацюємо дуже тісно. І не тільки шляхом взаємообміну діловою інформацією, а й завдяки організації зустрічей бізнесменів обох країн, спільних форумів, конференцій тощо. Вважаю, що ми заклали добрі основи для взаємовигідних контактів. Тепер починаєть-

ся новий етап їхнього плідного розвитку. Хотів би відзначити і значні зусилля в цьому Посольства України в Угорщині. Так, з ініціативи пана Василя Дурдинця (на жаль, місія його як посла нещодавно завершилася) ми підготували двомовне і, так би мовити, двостороннє видання: в угорському томі йтиметься про економічні умови, інвестиційний клімат, законодавство України, а в українському — аналогічна інформація про Угорщину.

— Чи були ви на угорській виставці в Києві?

— Так. Причому у двох якостях: як керівник фірми і як голова секції.

Перспективи «європейського колгоспу»

Отже, питання, бути чи не бути Угорщині в Європейському Союзі вже давно не дискутується, адже майже вісімдесят відсотків угорців на загальнонаціональному референдумі дали на нього чітку й однозначну позитивну відповідь. Нинішня полеміка пов'язана головним чином із тим, що і як треба зробити, аби цей крок став якомога безболіснішим і продуктивнішим. З цього погляду особливу, підвищену увагу викликають проблеми угорського села. Які його перспективи у «європейському колгоспі»? Чи вистіть угорський сільгоспвиробник у гостроконкурентній боротьбі на агропромисловому ринку ЄС? З чим іти на цей ринок? Подібних питань чимало. Як і суджень щодо їхнього вирішення. Є навіть крайня точка зору: «В ЄС нас чекає крах!» З нею я мав змогу ознайомитися з плакатів і транспарантів, виставлених групою аграріїв біля входу в Міністерство сільського господарства і регіонального розвитку Угорщини. До кого ще апелювати селянам, як не до відомства, якому «на роду написано» бути провідником державної політики в агропромисловому секторі і захисником інтересів угорського села?

Власне, а що являє собою постсоціалістичне угорське село? Хто в ньому власник сільгоспугідь і головний виробник? У моїй розмові з керівником цього відомства, міністром Імре Неметом з'ясувалося, що законодавчі основи реформування сільського господарства Угорщини були створені ще на початку дев'яностих років минулого століття. Приватизація на селі проходила тоді двома напрямками. Перший — видача компенсаційних чеків. Їх отримували ті громадяни, які в соціалістичний період втратили свої земельні ділянки, виробничі цехи, сільгосппреманент, іншу власність. Вони одержали право взяти участь в акціях з прива-

тизації землі безпосередньо за чеками. Що ж стосується членів колективних господарств, то між ними розподілялися земельні ділянки з розрахунку до гектара площі на кожного. З цих двох напрямів і склалося коло господарів сільськогосподарських угідь: воно охоплює 2,5 мільйона землевласників. У середньому на кожного з них припадає 2–2,5 гектара землі.

— Якщо ж говорити про сільгоспвиробництво, то в ньому домінує орендна форма, — зазначив міністр. — Землю здебільшого обробляє не власник, а той, хто її орендує.

— І який відсоток сільськогосподарської продукції виробляють орендарі?

— Майже 75 відсотків. Навіть п'ятнадцять великих агрофірм, як і решта колективних господарств, працюють на орендованій землі, бо за угорським законодавством вони не мали права на придбання сільгоспугідь. Водночас у законі про землю були передбачені умови заохочення стабільного господарювання на землі і розвитку сільгоспвиробництва. Враховано це і в податковій системі: ми заохочуємо і стимулюємо власників до того, аби здавати свою землю в оренду. Якщо, скажімо, вони здають більше, ніж на п'ять років, то, в такому разі звільняються від сплати податку від оренди.

— Скільки залишилось в Угорщині колективних господарств і яку частину сільгоспугідь вони орендують? Хто ще господарює на землі?

— Сьогодні в країні працює 8700 колективних господарств. Вони обробляють сорок відсотків сільськогосподарських угідь. Другим за величиною є індивідуальний сектор виробництва. Індивідуальною підприємницькою діяльністю займається 25 тисяч виробників. Решта — сімейні господарства.

— У Євросоюзі угорських землевласників і сільгоспвиробників чекають «правила гри», до яких ще належить пристосуватись. А поки що селяни керуються законами і нормами, створеними за останнє десятиліття в Угорщині. До них, як нам відомо, належить і система дотацій та субсидій. Кого вона охоплює?

— Кількість тих, хто звертався до держави за дотаціями, чимала — 228 тисяч. Причому підтримуються не тільки великі господарства, а й дрібні, зокрема сімейного типу. Ми видали мільйон посвідчень, які надають малим господарствам право на державні дотації та субсидії при виробленні й реалізації своєї продукції.

Відносини на аграрному ринку в Угорщині врегульовані законом. Втручання держави відбувається лише тоді, коли виникає надлишок продукції у якійсь аграрній галузі та проблеми з його реалізацією. Існують каси на підтримку тих, хто зазнає збитків. Держава поповнює ці каси, допомагаючи покривати збитки.

Окрім попередньо згадуваних форм підтримки, діє також пряма фінансова допомога безпосередньо виробникам. Вона має різне спрямування й адресність. Скажімо, у рослинництві — на підтримку родючості землі, у тваринництві — на ветеринарне забезпечення. Ще одна категорія — підтримка різноманітних проектів у капітальному будівництві на селі.

Згідно з Копенгагенською угодою, яку підписала й Угорщина, на пряме субсидіювання аграрного сектору економіки держава може виділяти 25 відсотків від його потреб. Щоправда, Угорщину, яка лише вступає до ЄС, чекає перехідний період: тільки в 2013-му, тобто через десять років, ми досягнемо того рівня вимог, який існує у Європейському Союзі.

— Чи підтримує держава сільгоспвиробника шляхом регулювання цін на сільськогосподарську продукцію?

— Угорщина однозначно вибрала ринкові відносини і належить до країн з відкритою економікою. Політика ціноутворення у нас така ж, як і у Європейському Союзі. Як приклад назву 2002 рік. Він був несприятливий для сільгоспвиробників. Особливо в землеробстві. Урожай зернових порівняно з попереднім 2001 роком зменшився на 23 відсотки. Але ціни на зернові, зокрема на пшеницю, через це не підвищилися, залишилися низькими, на рівні цін у ЄС. А от у 2003 році інша ситуація: погодні умови виявилися не дуже сприятливими не лише в Угорщині, а й у більшості країн Євросоюзу. У зв'язку з цим спостерігається підвищення цін на зернові культури на ринку ЄС, а, отже, і в Угорщині.

— Підвищення на скільки?

— Приблизно на тридцять відсотків. Навіть із цих двох прикладів можна судити, як тісно пов'язане сільське господарство Угорщини з агропромисловим комплексом країн усього Європейського Союзу. Вплив євроринку відчувається практично в усіх галузях виробництва сільгосппродукції та її переробки.

— Яка Ваша оцінка цього впливу?

— Позитивна. Звичайно, не бракує і проблем, складних ситуацій. Наприклад, цього року гостра проблема виникла у ви-

робництві та збуті свинини. Виробники цієї продукції зазнали збитків на значну для угорських масштабів суму — майже вісім мільярдів форинтів (приблизно 35 мільйонів доларів).

Але що цікаво: з країнами ЦЕФТи, тобто Міжнародної угоди вільної торгівлі, у нас щодо цін і товарообігу в аграрному секторі проблем більше, ніж з Європейським Союзом.

— Що чекає сільське господарство Угорщини після офіційного вступу країни до ЄС?

— Це складне, багатопланове питання. Відповідь на нього дасть життя, повсякденна практика. Хотів би лише зазначити, що всі умови і критерії в торгівлі визначатимуться в Брюсселі. Іншими словами, Угорщина не зможе в цьому плані йти своїм окремим шляхом, не в ногу з ЄС.

Загалом я вважаю, що із вступом Угорщини до ЄС її сільське господарство матиме кращі умови для розвитку.

— Отже, майбутнє Угорщини, зокрема і її села, пов'язане з Європейським Союзом. Чи означає це віддалення (певна річ, економічне, а не географічне) від України? Як вплине вступ вашої країни до ЄС на українсько-угорську торгівлю і економічну співпрацю? Запитуємо у Вас про це ще й тому, що ви є співголовою міжурядової українсько-угорської комісії з торговельно-економічного співробітництва.

— Звичайно, Угорщина зобов'язана буде керуватися в торгівлі з іншими країнами тими нормами і вимогами, які чинні в Євросоюзі.

Але я хотів би наголосити, що угорська сторона заявляє про свої тверді наміри і прагнення продовжити по висхідній розвиток торговельно-економічних відносин з Україною. Наше входження до ЄС не може цьому перешкодити.

Більше того, Угорщина прагне стати сполучною ланкою між Україною і Європейським Союзом і завжди підтримуватиме її курс на євроінтеграцію.

Щодо аграрних секторів обох країн, то між ними існують і підтримуються давні взаємовигідні й плідні контакти. Прикладом, успішно практикується спільне вирощування в окремих регіонах України кукурудзи. Є хороші приклади співробітництва і в галузі тваринництва. Останнім часом в Угорщині побувало сорок делегацій з України, які вивчали досвід угорських тваринників. Надзвичайно активною є співпраця в галузі селекції, обміну технологіями, підготовці спеціалістів для сільського

господарства обох країн. Потрібно також виділити і такий напрям співробітництва, як організація виставок. Показовим прикладом може слугувати Міжнародна виставка в Києві з 3 по 7 червня 2003 року, у якій взяв участь цілий ряд підприємств Угорщини.

За нашим висновком, Україна має хороші шанси розвивати експорт сільгосппродукції, оскільки її територія екологічно чиста.

— Відверто кажучи, висновок несподіваний. Цікаво, на чому він ґрунтується?

— Йдеться про помірне, менше, ніж в інших країнах, використання в сільському господарстві України міндобрив та іншої хімії.

Нашому співробітництву сприяє і доволі ґрунтовна договірно-правова база. Вона охоплює цілий ряд договорів і угод, у тому числі двосторонні угоди щодо захисту рослин (1995 р.) і з питань взаємодії у ветеринарній сфері (1998 р.). Отож, нам нічого і ніщо не заважає поглиблювати і розширювати взаємовигідні зв'язки. І вступ Угорської Республіки до Європейського Союзу, на моє глибоке переконання, цьому не буде перешкодою. Навпаки, у перспективі ці зв'язки тільки сприятимуть зміцненню економічних позицій вашої країни на Європейському континенті.

Інвестора треба поважати

Про наслідки вступу Угорщини до Європейського Союзу для двосторонніх відносин і нинішній їх стан — розмова з економічним радником Посольства Угорської Республіки в Україні Тамашем Беркі.

— Сталася очікувана з острахом подія — запроваджено візи для в'їзду до Угорщини. Чи трапилася катастрофа в русі між нашими країнами?

— Власне, візовий режим — це не моє питання. Хоча воно мене, звичайно, безпосередньо торкається, бо економічні відносини без перетину кордонів не розвиваються. Можу сказати, що в нас нічого непоправного не сталося. А тому що все-таки певні побоювання були, ми намагалися зробити так, щоб ті ділові люди, яким неодмінно треба було поїхати до Угорщини, могли це без проблем зробити. Тим українцям, які мають бізнесові справи в нашій країні, віза видається протягом одного дня. Причому візи багаторазові і довготривалої дії. Чув, що були певні

ускладнення на кордоні, але й там колапсу не було. У нас же в Києві великих черг біля посольства немає.

По-друге, завчасно були акредитовані туристичні бюро, з якими проведено відповідну роботу. Сформувавши для поїздки групу, їхні агенти беруть на себе оформлення віз, а тому кожному туристові немає потреби приходити до нас.

— Це ще, однак, не жорсткі шенгенські вимоги, а поки що м'який режим перетину кордону. Та рано чи пізно Угорщина приєднається до Шенгенської угоди.

— Я думаю, що в нас є мінімум три роки для того, щоб пристосуватися до таких умов. Певно, через якийсь час перевірка буде прискіпливішою. Бо правила шенгенського режиму встановлюються не Угорщиною, а учасниками угоди. Та якщо люди дотримуються встановленого порядку, не порушують закони, то, я певен, і через три роки вони зможуть у нас так само безпроблемно одержати візу, як і тепер.

— Про які тенденції в наших двосторонніх економічних відносинах можна говорити?

— На одній із конференцій ще в 2000 році я сказав, що угорсько-українські економічні відносини розвиватимуться вищими темпами, ніж економіка обох країн. Загальний обсяг двосторонньої торгівлі за десять місяців 2003 року становив понад 851 мільйон доларів США і значно перевищив торішній. Угорщина не має такого іншого партнера, як Україна, з яким в останні чотири роки поспіль приріст торгового обігу був би більшим за 30 відсотків.

Ми перебуваємо в першій десятці — це точно, а може і в першій п'ятірці найважливіших торговельних партнерів України. Для десятимільйонної Угорщини це дуже почесне місце. І Україна є для неї цінним і важливим ринком. Так само цінним і важливим ринком для України є й Угорщина.

— Ми спостерігали сплеск у торгівлі між нашими країнами в 1995 році, а потім певний спад, очевидно, пов'язаний з російським дефолтом...

— Тут інші причини. Якщо пригадати зміну курсу української валюти і накласти його на графік товарообігу, то можна було б побачити справжню причину цього явища. Тоді відбулась девальвація української валюти. І товарообіг 1995 року був таким високим саме через те, що гривня була дуже переоцінена. Крім того, вплинули на цей показник деякі перекоси в номенк-

латурі обміну, які штучно збільшили його грошовий еквівалент. Якби це можна було прибрати з діаграми, ми чітко побачили б реальну тенденцію у двосторонній торгівлі: падіння в 1990—1993 роках, після чого вона стала підійматися, хоч ВВП України ще продовжував зменшуватись і почав зростати тільки з 1999 року.

Отже, характеризуючи наші економічні відносини, я можу сказати, що незважаючи на труднощі, які є в економіці обох країн, вони стабільно розвиваються, і я не бачу причин, які заважали б цьому й у майбутньому.

— Починаючи з травня 2004 року, в Угорщині почнуть діяти правила Європейського Союзу. Як вони вплинуть на наші двосторонні відносини?

— Можливо, зменшаться темпи приросту взаємної торгівлі. Але її обсяг, я абсолютно впевнений, все одно буде збільшуватися. Бо структура обміну вигідна для обох сторін. Для нас особливо важливі поставки з України електроенергії і газу, який ви одержуєте з Туркменії. У цій товарній групі Україна має значну перевагу. Приблизно рівновага в торгівлі переробленою продукцією, або напівфабрикатами. Ще одна дуже велика група — машини та обладнання. Тут невеликий плюс має Угорщина, чії вироби надходять і як капіталовкладення. Важливо зазначити, що в структурі нашого товарообміну майже немає товарів, на які Євросоюз встановлює квоти.

Україна виграє від того, що Угорщина приєднається до ЄС. Тому що ряд товарів, які експортуються вами, матимуть менше митне навантаження. А все інше залишиться таким самим, як тепер. Адже ми вже давно працюємо за правилами ЄС: дві третини угорського експорту йдуть до країн цієї спільноти. І ті українські бізнесмени, які працюють нині в Угорщині, також працюють за нормами ЄС. У нас немає винятків з цих правил, і ніхто не може одержати якісь пільги чи «полегшений» режим. Мають бути однакові для всіх умови — умови найбільшого сприяння.

З травня 2004 року український товар, який потраплятиме до Угорщини, опинятиметься на спільному ринку ЄС. Якщо він був конкурентоспроможним на нашій території до того, то він залишиться таким і після того. Ніяких нових правил щодо українських товарів застосовуватися не буде. Це дуже важлива інформація, і я хочу, щоб українські ділові кола це знали.

— Які переваги, крім згаданих вами, може одержати Україна від вступу Угорщини до ЄС?

— Угорсько-український кордон стає східним кордоном Євросоюзу. Сюди має прийти вся зовнішня інфраструктура ЄС — банки, страхові компанії, експедитори... Це потягне за собою будівельні фірми. Не треба забувати про унікальність нашого кордону. У цьому місці на залізничному полотні вузька колія змінюється на широку. Отже товар треба не просто пропустити через кордон, його треба перекласти. Цю ситуацію можна використати для розвитку послуг щодо складування оптових партій і подальшого розсортування товару по напрямках. Усе зазначене може дати серйозний поштовх розвитку регіону. Ми добре пам'ятаємо, як багато одержали наші західні райони від приєднання до ЄС Австрії.

Другий момент. Якщо якась українська компанія має базу в Угорщині, вона може звідси працювати на всі країни Європи. Без будь-яких перешкод вона може завантажити свій товар і везти його для реалізації куди завгодно.

Третій момент. На українському боці й далі на Схід працюють багато машин і обладнання, закуплених в Євросоюзі. Їх потрібно якимось чином споряджати запасними частинами. Певен на сто відсотків, що компанії-виробники будуватимуть склади саме в цій зоні. Те саме стосується машин, які Україна поставляє на Захід.

Гадаю, що для початку вже й переліченого мною досить.

— Що ви хотіли б побажати українським бізнесменам, які очікують якихось змін у зв'язку із вступом Угорщини до ЄС?

— Перше — не боятися. Друге — вчитися. Вчитися грати за великими правилами. Третє — використовувати можливості, пробувати знайти своє місце в бізнесовому середовищі Європейського Союзу. Запевняю, що серед угорських ділових людей вони знайдуть надійних партнерів.

— Чому такі незначні угорські інвестиції в економіку України? Тільки близько 50 мільйонів...

— Для мене така статистика також не дуже приємна. І вона змушує поговорити про інвестиційний клімат. Це те, чим я не можу похвалитися, працюючи в Україні. З одного боку, хотілося б, щоб більше угорських бізнесменів приходило сюди. З іншого, я завжди вважав, що інвестор, вирушаючи за кордон, повинен мати правдиву інформацію про те, які там існують поряд-

ки. Якщо я намалюю якусь райдужну картину, а він побачить тут протилежне й піде назад ні з чим, то такий факт перевербує багатьох ділових людей. Бо інформація про невдачі поширюється зі швидкістю звуку. А про позитивні результати говорять неохоче. Це бізнес, і ніхто не хоче мати собі конкурента.

Я вже кілька разів говорив і ще раз повторю: інвестора треба поважати. На жаль, в Україні інвестора не всі люблять. Де-хто вважає його дійною коровою. Інвестора не можна доїти. Йому треба створити умови, і він віддаватиме «молоко» самостійно з того часу, як почне працювати. Справжній інвестор справно сплачує податки, створює робочі місця, своєчасно видає зарплату. І випускає товар на території України. Але якщо до нього з самого початку «в гості» приходять не партнери, а представники контролюючих організацій, то він почуватиметься дуже незатишно.

Те, що я тепер сказав, мені боляче говорити. Я б з великим задоволенням сказав би, що це не так. Але не одна і не дві угорські фірми, які працюють тут, говорять мені при зустрічах саме про це.

— У Закарпатті великий прошарок угорського населення. Й історично цей край тісно пов'язаний з вашою країною. Це також важливий фактор для розвитку наших двосторонніх відносин.

— Безумовно. Мабуть, ви знаєте, що нині йде розробка спільного комплексного плану розвитку прикордонної зони. До тієї транспортної складової, про яку я згадував, можна додати ще й туристичну. Здійснюється реабілітація басейну річки Тиси. Якщо зробити це вміло, то в цьому регіоні можна запропонувати умови для відпочинку, не гірші ніж в австрійських Альпах чи чеських Татрах. Тому що тут є унікальна можливість сполучити рівнинний туризм з високогірним. Це завдання для туристичних організацій обох країн.

А на закінчення хочу сказати, що шукати можливості для дальшого розвитку наших економічних взаємовідносин мають не тільки бізнесмени, а й чиновники. Я бачу їхні функції передусім у тому, щоб усувати перешкоди на шляху ділових людей. Не бізнесом займатися. Це не їхня справа.

Віктор Чамара,
генеральний директор Українського
національного інформаційного агентства

Дипломатична місія інформації

*Народився 8 жовтня 1952 р. на Полтавщині.
Закінчив Академію суспільних наук у 1986 р.
У засобах масової інформації працює з 1975 р.
Обіймає посаду директора ДІНАУ—Укрінформ.*

На світових інформаційних теренах творчі зусилля Укрінформу спрямовані передусім на утвердження позитивного іміджу України

Панівне становище інформації в сучасному суспільстві — явище закономірне. Потужні її шари задіяні в усіх без винятку сферах життя. Адже відомо: володієш інформацією — володієш ситуацією. За експертними оцінками, кількість новин тільки в українському та російському сегментах Інтернету перевищує 50 тисяч повідомлень на добу. У цьому їх морі — чимало продукції Українського національного інформаційного агентства. Одна з центральних українських газет образно назвала його фабрикою виробництва, опрацювання та постачання новин. І це не перебільшення: Укрінформ — справді потужне інформаційне підприємство зі своєю інфраструктурою, бюджетом, високим інтелектуальним потенціалом, славними репортерськими традиціями. Нині агентство щодня готує і поши-

рює для вітчизняних і зарубіжних засобів масової інформації близько 500 повідомлень, більш як 50 фотознімків.

З-поміж окреслених творчою політикою агентства пріоритетів — системний і комплексний підхід до питань інформаційного забезпечення зовнішньополітичного курсу нашої держави, формування за кордоном образу України на основі використання позитивних явищ та процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Ця робота спрямована на нарощування кількості та обсягів експортних інформаційних продуктів, розширення співробітництва з іноземними інформаційними інституціями, популяризацію Укрінформу та його інформресурсів через мережу Інтернет, створення кореспондентських пунктів у зарубіжних країнах.

Варто відзначити, що потік інформації на політичні, економічні і культурні теми на закордон постійно зростає. Торік, приміром, адресували зарубіжним споживачам більш як три тисячі повідомлень, розширюється і їх тематика. Це, зокрема, соціально-економічний розвиток країни, зовнішньополітичні і зовнішньоекономічні пріоритети України, розбудова міждержавних відносин, реалізація стратегічного курсу на євроінтеграцію, співпраця України з НАТО, Радою Європи, Європейським Союзом, країнами СНД і Балтії, шлях України до Світової організації торгівлі, формування Єдиного економічного простору України, Білорусі, Казахстану і Росії, активізація діяльності в міжнародних організаціях.

Емблема Укрінформу — це земна куля, оповита меридіанами, у центрі якої розмішений стилізований знак інформації, котрий уособлює широкий потік повідомлень з агентства на всі континенти. Ідею-символ прагнемо переводити у практичну площину. Укрінформ першим і єдиним від України у вересні 1995 року було прийнято до Європейського альянсу пресових агентств. Плідність нашої участі у цій міжнародній професійній організації багатовимірною. По-перше, ми, як і будь-хто з інших членів, маємо можливість черпати в альянсі, у його провідних учасників новітні ідеї у сфері інформаційної діяльності. По-друге, ці ідеї здебільшого пройшли вже апробацію в якомусь із агентств. Отже, можна «прорахувати» доцільність їх упровадження у нас, з огляду на досвід європейських партнерів передбачити пріоритети при їх реалізації, запобігти помилкам. Одночасно участь у Європейському альянсі пресових агентств

дає змогу звірити свій шлях, переконатись у правильності власних нововведень, визначених орієнтирів, чи навпаки — засумнівватись.

Є й ще один позитив: кожний виступ представника Укрінформу з трибуни Генеральної асамблеї альянсу чи семінару під його егідою — це голос України, її утвердження в інформаційній Європі, а отже і підтримка на шляху до Європи політичної та економічної. Участь у Європейському альянсі пресових агентств значною мірою сприяє інтегруванню й у світовий інформаційний простір, рух до світового співтовариства України загалом.

На цьому шляху Укрінформ застосовує чітку, перевірену часом стратегію. Передусім, це розвиток двостороннього інформаційного співробітництва. Сьогодні на основі партнерських угод Укрінформ обмінюється інформацією з більш як двадцятьма зарубіжними агентствами, зокрема, з БТА (Болгарія), МТІ (Угорщина), ІТАР-ТАСС (РФ), ТАСР (Словаччина), Сінхуа (Китай), ТАНЮГ (Сербія), БілТА (Білорусь), Молдпрес (Молдова), КАЗААТ (Казахстан), Ельта (Литва), АЗЕРТАДЖ (Азербайджан), АА (Туреччина) та іншими. Торік розпочався стабільний інформаційний обмін з монгольським агентством МОНЦАМЕ, португальським ЛУСА, опрацьовується питання стосовно співпраці з В'єтнамським інформаційним агентством ВІА, планується незабаром розпочати інформаційний обмін з агентствами Аргентини, Македонії, Сирії.

Як підтверджує світовий досвід, конкурентоспроможність інформаційних продуктів на міжнародному ринку новин значною мірою залежить від поширення їх одночасно кількома мовами. Укрінформ сьогодні пропонує свою інформацію українською, російською, англійською та німецькою мовами. Агентство постійно враховує інтереси та побажання іномовних споживачів. Приміром, передплатниками англійськомовної і російськомовної стрічки та вісника «Новини України», бюлетеня «Укрінформ: новини ВПК, авіації та космонавтики» є ряд акредитованих в Україні посольств іноземних держав, зокрема США, Італії, Швеції, Індії, Угорщини, Чехії, Республіки Корея, Нігерії, радіостанція «Німецька хвиля», редакція китайської газети з науково-технічних питань. Англійськомовну продукцію Укрінформ регулярно розміщують на своїх сайтах у вільному доступі чимало посольств України у зарубіжних країнах, що сприяє

ширшому і об'єктивному інформуванню громадськості цих держав про події в Україні.

Охоче користується інформацією агентства українська діаспора. Нашу стрічку «Новини України», вісники «Україна за тиждень у подіях і коментарях», «Огляд центральної та регіональної преси», «Панорама» одержують редакційні колективи газет української діаспори — алматинської «Українські новини», естонської «Струни», польської «Наше слово», придністровської «Гомін», словацької «Нове життя». Культурному центру України в Москві надсилається стрічка «Укрінформ: інформація дня».

Два роки тому Укрінформ започаткував підготовку німецькомовних матеріалів. Той же вісник «Україна за тиждень у подіях і коментарях» передплачують сьогодні, скажімо, спеціалісти Бюро делегата німецької економіки в Україні, він з матеріалами інших стрічок надходить українським дипломатичним представництвам у німецькомовних країнах. Нещодавно на адресу дирекції Укрінформу надійшов лист від Надзвичайного і Повноважного Посла України в Австрійській республіці Володимира Огриска, в якому він висловлює вдячність колективу агентства за оперативне забезпечення українських диппредставництв усебічною інформацією про головні події політичного, економічного та суспільного життя нашої країни, що є, з позиції посла, вагомою підтримкою зусиль, спрямованих на утвердження позитивного іміджу України за кордоном. Водночас Володимир Огриско висловлює прохання розглянути можливість випуску щоденних німецькомовних оглядів головних подій, пов'язаних із внутрішньою політикою та зовнішньополітичною діяльністю України. Це, на його думку, дало б змогу оперативніше доводити згадану інформацію до австрійського читача. Зі свого боку, наголошує керівник диппредставництва, посольство готове й надалі надавати всебічну підтримку розширенню міжнародних зв'язків Укрінформу, насамперед, з Австрійською пресовою агенцією АПА.

Принагідно скажу, що наші інформаційні ресурси одержують майже всі посольства та генеральні консульства України за кордоном, а з австрійськими колегами з АПА з минулого року втілюємо в життя програму взаємообміну інформацією рекламного характеру. На її виконання Укрінформ створив спеціалізований сайт, на якому, згідно з умовами угоди, розміщується

інформація замовників, зацікавлених у її поширенні серед споживачів іншої країни. За час існування сайту на ньому представлено ряд матеріалів від АПА та розповіді про підприємства, з якими Укрінформ має договірні зобов'язання, розміщуються оперативні повідомлення, які «працюють» на пропаганду можливостей українського виробництва. Характерний приклад — матеріал під заголовком: «Українське підприємство “Турбоатом” поставить для гідроелектростанції у Мексиці дві турбіни». «До виконання великого контракту на виготовлення двох турбін для гідроелектростанції “Ель-Кахон” у Мексиці, говориться у повідомленні Укрінформу, — приступило відкрите акціонерне товариство “Турбоатом” (місто Харків на сході України). Потужність кожної турбіни — 380 МВт. ВАТ “Турбоатом” — один із найбільших світових виробників гідравлічних та парових турбін для електростанцій — цього місяця відзначив своє 70-річчя. Нинішні технічні можливості підприємства дають змогу щорічно випускати до 15 гідро- і 20 парових турбін загальною потужністю понад 10 тисяч МВт. За обсягом поставок турбін для атомних електростанцій ВАТ “Турбоатом” посідає четверте місце у світі. АЕС “Ловінса” у Фінляндії та АЕС “Пакш” в Угорщині, що оснащені харківськими турбінами, входять до числа кращих електростанцій світу. Виготовлені в Харкові турбіни працюють на 165 електростанціях у сорока країнах світу. За підсумками минулого року в загальному обсязі виробництва “Турбоатома” експортна продукція становить 57 відсотків. У 2004 році експорт сягне вже 70 відсотків».

При реалізації творчої політики велике значення в Укрінформі надається популяризації інформаційних ресурсів агентства через мережу Інтернет з використанням ефективних форм реклами. Уже шостий рік Укрінформ присутній своїми серверами — інформаційно-подієвим, пошуковим та фотоінформаційним — у світовому Інтернет-просторі. Сервери агентства зареєстровано на провідних пошукових системах, які свідчать, що до наших матеріалів щодоби звертається більше тисячі користувачів з усіх континентів. Практично на повну потужність працював наш прес-центр, гостями якого вже стали багато керівників міністерств і відомств, обласних державних адміністрацій, відомих політиків, громадських діячів, підприємців, у тому числі й зарубіжних.

Незабаром на засіданні колегії агентства проаналізуємо, як здійснюються заходи щодо виконання протокольного рішення за підсумками наради у Кабінеті Міністрів України з питань підвищення ефективності інформаційної діяльності Укрінформу. Мова піде про те, що конкретно вже зроблено для створення багатофункціонального кількомовного Інтернет-порталу з вільним і зручним доступом для користувачів всесвітньої мережі до інформаційних ресурсів агентства, баз даних про Україну: як ідуть справи із створенням тримовного сайту «Єдина Україна» для української діаспори за кордоном, який має бути доступним джерелом об'єктивної інформації про життя в Україні та в зарубіжних українських громадах, чи відповідає сучасним вимогам, ринковим запитам проект створення в Укрінформі радіостанції та служби телевізійних новин тощо.

Усе це, звичайно ж, підпорядковано єдиній меті — аби про Українську державу, її повсякденне життя, прекрасних і талановитих людей якомога більше знали у світі. Досягти цього не так просто. З моєї точки зору, тут позначаються взаємозв'язок і взаємодія низки факторів — внутрішніх і зовнішніх. По-перше, ми ще не можемо підкріпити свої плани і програми економічно, фінансово. По-друге, ми й досі ще не розглядаємо творчий процес під кутом зору ринково-демократичних підходів. По-третє, ми ще не навчилися добре торгувати. Чи легко пробитись українським машинам, устаткуванню, продукції села на зарубіжний ринок? Переконалися, що ні. А хіба з інформацією може бути інакше? Адже вона — теж товар, вона також має торувати стежку на світовий інформаційний ринок. І шлях цей не легший, ніж українських літаків, чавуну і сталі, тракторів і КрАЗів, не легший, аніж дорога України в Європейський Союз.

Однак об'єктивні і суб'єктивні труднощі не треба розглядати як нездоланні. Можна, звичайно, скаржитися на брак коштів, без яких неможливо встигати за новітніми інформаційними технологіями, Інтернет-проектами, протистояти інформаційним диверсіям. Але, з іншого боку, і значні інвестиції ніщо без людського фактора. Під лежачий камінь, як відомо, вода не тече. А хто працює, той має.

У цьому контексті великого значення в Укрінформі надається створенню кореспондентських пунктів у зарубіжних країнах. За ініціативою агентства уряд України прийняв дві постанови, які регламентують цю роботу. Згідно із затвердженим графі-

ком Укрінформ у недалекій перспективі має відкрити свої корпункти у 20 зарубіжних країнах. Шляхи досягнення цієї мети всебічно обговорювалися на нараді у віце-прем'єр-міністра України Д. В. Табачника. Визначено вимогливі орієнтири. Тепер справа за практичною реалізацією. Торік Укрінформ репрезентував своє представництво у Російській Федерації, вже практично діють корпункти у Бельгії, Угорщині та Польщі. На черзі відкриття корпунктів у Німеччині, США, Англії, Франції.

Дехто може запитати: що ж тут нового, адже й сьогодні не рідко у газетах чи по радіо і телебаченню оприлюднюються матеріали з посиланням на власкорів Укрінформу у Китаї, Німеччині, Польщі, Угорщині, Румунії, Югославії. І це справді так. Агентство почало створювати корпункти за кордоном ще в 1993 році, розуміючи гостру потребу представника України у зарубіжному інформаційному просторі. Проте люди в них працювали, як правило, за сумісництвом, на громадських засадах, одержували мізерну зарплату або тільки гонорар. Лише інколи когось із таких «волонтерів» вдавалося підтримати матеріально й технічно.

Тепер же ця робота будуватиметься на відповідній правовій основі — постановою уряду України затверджено умови оплати праці власкорів. А головне — і завдання в них будуть значно ширші. Насамперед, готувати для вітчизняних засобів масової інформації повідомлення про найсуттєвіші події у житті країни перебування. Для наших редакцій газет, теле- і радіокомпаній передбачається також можливість замовляти ексклюзивні матеріали-репортажі, коментарі, огляди, інтерв'ю.

Окрім, так би мовити, класичних функцій, не менш важливою буде робота щодо поширення інформації про нашу державу, яку готуватиме Укрінформ, пошук постійних її отримувачів за кордоном, поступовим розширенням їх кола.

Розбудова зарубіжної кореспондентської мережі — це ще й, певна річ, кадрові питання. На наш погляд, працівники агентства за кордоном повинні розумно поєднувати в собі журналістську майстерність і дипломатичний хист. Співробітник інформаційної сфери, як і дипломат, за межами Батьківщини має повсякчас жити життям свого народу, виконувати першорядні завдання, керуючись його інтересами, інтересами держави. Тож приємно відзначити, що наші зарубіжні репортери завжди знаходять підтримку дипломатів у представництвах України за

кордоном. Активно допомагає нам і Міністерство закордонних справ України. З ним Укрінформ започаткував стажування при прес-службах посольств України в зарубіжних країнах, світових інформаційних агентствах, включених до резерву власних кореспондентів агентства за кордоном. При сприянні міністерства в агентстві формується інститут оглядачів та коментаторів з міжнародних питань. Журналісти резервного складу власкорів мають змогу навчатися в Дипломатичній академії, де агентству виділені відповідні квоти.

Словом, прагнемо робити все, аби до нашої продукції з'являвся і зростав інтерес повсюдно, на всіх континентах, щоб наша інформація не лише знайомила з новинами, а й виконувала дипломатичну місію в інтересах Української держави.

Він був нашим другом

Народився 5 червня 1942 р. в м. Ржишеві на Київщині. Закінчив з відзнакою факультет журналістики Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. У Держтелерадіо України пройшов шлях від кореспондента Українського радіо до його генерального директора, віце-президента Укртелерадіокомпанії. З 1995 року — генеральний директор Київської державної регіональної телерадіокомпанії. Заслужений журналіст України. Член Ради Федерації профспілок України, член Президії Української Ради Миру, член Президії Українського Фонду Миру. Президент Асоціації друзби «Україна—Куба». Нагороджений орденом «За заслуги» III ст., медалями «За освоєння цілинних земель», «За трудову

доблесть», «В пам'ять 1500-річчя Києва», «Ветеран праці», Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України, медаллю Республіки Куба «Дружба». Автор і ведучий міжнародних телестовів «Львів—Вінніпег», «Київ—Оттава» (Канада). Автор відеофільмів «Навіки разом», «Америкою пішки». Професор Київського міжнародного університету. Депутат Київської обласної ради.

передень нового, 2004-го, року з Куби надійшла сумна звістка. Раптово від двох, з інтервалом у п'ять хвилин, серцевих нападів у Гавані помер Надзвичайний і Повноважний посол Республіки Куба в Україні доктор Хосе Діонісіо Пераса Чапо, який тільки що завершив свою дипломатичну місію в нашій державі.

А ще ніби вчора...

Осінь 1999-го. У Бориспільському аеропорту ми з Олександром Божком, головою Українського молодіжного чорнобильського фонду, разом з представниками Міністерства закордонних справ України і співробітниками кубинського посольства в Києві зустрічаємо нового посла Республіки Куба в Україні, який прибув на зміну своєму попередникові Серхію Лопесу Бріелю. Ми вже знали його ім'я. Доктор Хосе Діонісіо Пераса Чапо. Худорлявий, невисокого зросту, з усміхненими за скельцями окулярів очима кубинський дипломат сподобався нам одразу. Таке саме враження справляла і його дружина пані Норма.

Як швидко збіг час! І скільки корисних для зміцнення дружби між обома народами акцій провели ми спільно за ці роки. Активісти Асоціації дружби «Україна—Куба» (а серед них — практично і весь склад Українського молодіжного чорнобильського фонду) разом із співробітниками кубинського посольства відзначали кожен пам'ятну дату в житті України і Куби, раділи кожній приємній інформації з Куби.

Славною сторінкою в біографію контактів між обома державами увійшов робочий візит (перший в історії кубинсько-українських відносин) Президента України Леоніда Кучми у червні 2000 року на Кубу. Хосе Пераса Чапо особисто доклав багато зусиль, аби цей візит відбувся. І відбувся з організаційного боку на найвищому рівні. Глава української держави вручив тоді Президентові Державної Ради Республіки Куба Фіделю Кастро орден Ярослава Мудрого I ступеня — за допомогу в реалізації програми з оздоровлення українських дітей, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи. Мені випало бути в складі делегації і на власні очі бачити і відчувати на собі, як щиро й тепло приймав кубинський народ нас, приймав нашого главу держави. Як радісно зустрічали діти в піонерському таборі Тарара під Гаваною президентів Леоніда Кучму і Фіделя Кастро...

А потім був травень 2001-го. Весняна, розквітла каштанами столиця України стала місцем проведення IV Європейської зустрічі солідарності з Кубою. Ми зустрічали делегації з 14 країн Центральної і Східної Європи. До Києва прибула представницька делегація з Гавани на чолі із заступником голови Кубинського інституту дружби народів Рікардо Родрігесом. До нашої конференції була прикута увага багатьох засобів масової інформації — як вітчизняних, так і зарубіжних. Регулярно йшли репортажі по телебаченню і радіо. І разом з нами гостро переживав за успіх проведення цієї надзвичайно важливої для друзів Куби акції доктор Хосе Пераса Чапо і його посольська команда.

Жовтень 2002 року. Село Капітанівка Києво-Святошинського району на Київщині. Лікувально-реабілітаційний центр Міністерства транспорту України і його директор, великий друг київських телерадіожурналістів і член президії Асоціації дружби «Україна—Куба» Михайло Васильович Гришко гостинно приймали учасників Всеукраїнського телерадіофестивалю «Калинові острови». Ось що пише у другому числі «Вісника Держ-

комтелерадіо України» за 2003 рік заслужений журналіст України Галина Устенко-Гайдай: «...особливо незабутньою подією фестивалю «Калинові острови» була зустріч з Надзвичайним і Повноважним послом Республіки Куба в Україні. Це був спалах щирих емоцій і життєствердного настрою, якими перейнялися всі присутні — бо доктор Хосе Діонісіо Пераса Чапо повідав, як уряд Куби і весь кубинський народ турбується про здоров'я наших дітей, потерпілих від катастрофи на Чорнобильській АЕС. Як жертовно і професійно чесно поставились до недуг української малечі кубинські медики, як повертають життя сотням невиліковно хворих».

Переможці того фестивалю отримали заслужені нагороди — премії, дипломи, призи, сувеніри. А на мене, заступника голови Оргкомітету, чекала на заключному вечорі особлива подія: Хосе Пераса Чапо від імені керівництва своєї держави вручив мені медаль «Дружба». Ніби досі я відчуваю тепло рук нашого друга, якого немає вже серед нас.

І ще одна акція, пам'ятна для мене і моїх колег-журналістів, керівників електронних і друкованих засобів масової інформації України, пов'язана з Чапо.

Весна 2003 року. До Києва прибуває міністр закордонних справ Республіки Куба Філіпе Перес Роке. А з ним — коментатор Національного телебачення Куби Дейсі Гомес. Наша телерадіокомпанія допомагає їй телекамерою і оператором. Відзняті в різних регіонах України і в Києві сюжети, інтерв'ю з віцепрем'єр-міністром України Дмитром Табачником, президентом Українського союзу промисловців і підприємців Анатолієм Кінахом, керівництвом Асоціації дружби і Українського молодіжного чорнобильського фонду, президентом компанії «Норд», чия продукція успішно реалізується на Кубі, Валентином Ландиком, згодом регулярно йшли на телеекранах Куби. Саме в ці дні з ініціативи нашої Асоціації, узгодженої з Кубинським Інститутом дружби народів, за підтримки кубинського посла вирішувалось питання щодо поїздки на Кубу групи керівників електронних і друкованих засобів масової інформації України. У зв'язку зі стислими строками виникли проблеми щодо оперативного узгодження програми перебування на Кубі, оформлення авіаквитків, французьких віз (переліт через Париж), тощо. Скориставшись нагодою, підключили до їх розв'язання і високого гостя. Відкрию таємницю: чимало вузлів допомогла

На фото (справа наліво): д-р Хосе Д. Пераса Чапо,
пані Норма Монтальван Уріарте, В. В. Пасак

тоді нам оперативно розв'язати дружина посла — пані Норма, за що ми їй щиро вдячні. Ми — це президент Національної радіокомпанії України Віктор Набруско, який згодом у Гавані разом з президентом Інституту радіо і телебачення Куби Ернесто Лопесом Домінгесом підпише протокол про наміри щодо співробітництва в інформаційній сфері, генеральні директори Вінницької, Житомирської, Полтавської обласних державних телерадіокомпаній Любов Коваленко, Віктор Бойко, Микола Ляпаненко і автор цих рядків. А ще — вже знайомий вам Олександр Божко, без чийого активного сприяння наша поїздка була б неможливою, Ігор Іванченко, генеральний директор газети «Здоров'я України», Віктор Шпак, президент компанії «Експрес-об'ява» і колишній міністр охорони здоров'я України Володимир Мальцев.

До честі кубинської сторони, програма нашого перебування на Кубі, запропонована нами з Києва, була забезпечена стовідсотково. Тут доклали зусиль і наші українські дипломати в Гавані, передусім Надзвичайний і Повноважний Посол України Віктор Пащук. Були у нас плідні зустрічі в Міністерстві закордонних справ, у Національній спілці журналістів, в Інституті радіо і телебачення Куби, в Інституті дружби народів, з медичним персоналом та дітьми-чорнобильцями в піонерському таборі

«Тарара». Цікаві екскурсії в супроводі кубинської телевізійної групи ми здійснили на фабрику сигар, в одне з сільськогосподарських підприємств провінції Матансас. Відвідали всевітньо відомий ромовий комбінат в Санта-Круз, будинок-музей Ернеста Хемінгуея, побували на острові крокодилів. І звичайно ж, для нас організували хоч і короткий, але такий чудовий відпочинок на золотих пісках у міжнародному курорті Варадеро. До речі, саме звідси, з місцевого аеродрому три роки тому відлітала до Києва українська делегація на чолі з Леонідом Кучмою.

...Закінчувався 2003-й рік. Завершувалась дипломатична місія кубинського посла в Україні. Ми організували Чапо і його дружині Нормі теплі проводи в уже згадуваній Капітанівці, у Михайла Васильовича Гришка, вручили нашим кубинським друзям пам'ятні сувеніри, особисто Чапо — Почесну грамоту Асоціації дружби «Україна—Куба». А буквально напередодні від'їзду на батьківщину Хосе Пераса Чапо отримав від Президента України орден «За заслуги» II ступеня — «за значний особистий вклад у розвиток співробітництва двох держав і плідну дипломатичну діяльність».

Ми з Олександром Божком тримали той орден в руках, щиро раділи за дипломата, на якого вдома чекало вже нове призначення. За попередньою інформацією, мав іти на керівну роботу в Інститут міжнародних відносин. На жаль, не здійснилось...

Інформаційні програми Київської державної телерадіокомпанії — телевізійна «За київським часом» і радіо — «Голос Києва» передали в ефір сумну звістку. Скорботне повідомлення закінчувалось словами:

«Асоціація дружби «Україна—Куба» та Український молодіжний чорнобильський фонд надіслали до Гавани телеграму співчуття рідним і близьким покійного, який був великим другом і нашої телерадіокомпанії. Торік Посол брав активну участь у телерадіофестивалі «Калинові острови», що проходив на Київщині, любив спілкуватися з журналістами, неодноразово виступав у наших програмах.

Світла пам'ять про світлу людину з далекої Куби надовго збережеться в серцях тих, хто його знав.

Він був нашим другом...

P.S. 11 лютого до Києва прибув щойно призначений Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Куба в Україні доктор Хуліо Гармендія Пенья. В добрий час!

Віктор Набруско,

Україна у світовому радіопросторі

Народився 15 вересня 1958 р. в с. Великий Обзир на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1982) та Київську вищу партшколу (1989). Працював завідувачем відділу, заступником головного редактора Держтелерадіо УРСР, віце-президентом Укртелерадіокомпанії, генеральним директором програм Всесвітньої служби радіомовлення України. Нині президент Національної радіокомпанії України. Заслужений журналіст України.

Перед тим як писати ці рядки, звичайно ж, перш за все змушений був подумати над назвою, яка би віддзеркалювала суть порушеної теми. Справа в тому, що наша держава у світовому радіопросторі має лише втрати. І досить значні. Тому було б, мабуть, справедливніше озаглавити матеріал дещо інакше, наприклад: «Втрата Україною світового радіопростору». Але і в цьому випадку ми були б не зовсім точними. Бо, по-перше, присутність нашої держави в інформаційному світовому просторі завдяки функціонуванню Всесвітньої служби «Радіо Україна», що входить до складу Національної радіокомпанії, ще зберігається, а по-друге, книга, в якій друкуватиметься цей матеріал, мислиться, певно, і як репрезентативне видання, то чи варто виносити в заголовок такий невтішний факт?

Тому зайдемо з іншого боку. Зупинимось спочатку на загальній характеристиці сучасної журналістики, сила впливу якої на формування суспільної думки останнім часом надзвичайно зросла, її навіть стало модно називати «четвертою владою» (опріч законодавчої, виконавчої та судової), оскільки

вона активно вторгається й у внутрішньополітичну боротьбу, і в міжнародні відносини. Журналістика виявилася здатною не тільки впливати на прийняття політичних рішень, піддавати сумніву бездоганну репутацію великих політиків, а й скидати уряди. І роль її нестримно зростатиме в міру просування людства до розвинутого інформаційного суспільства. За висновками науковців, уже нині настає так звана пора multimedia, коли «споживач» інформації має змогу під'єднуватися до всесвітньої мережі Інтернет і через неї черпати матеріали з будь-якої галузі про будь-які її функції.

На цьому тлі державне радіомовлення і, зокрема, Всесвітня служба «Радіо Україна» виглядають дуже скромно.

Проте спочатку — про концептуальні засади цієї служби, а вже потім — про творчо-технічні проблеми, до розв'язання яких у нашої держави все ще, як кажуть, не доходять руки.

Так ось, Всесвітня служба радіомовлення України, якій недавно виповнилося 50 років, є одним із провідних засобів інформування світової громадськості про внутрішню і зовнішню політику України, задоволення духовних потреб численної української діаспори та піднесення міжнародного авторитету нашої держави.

Оскільки світовий радіоефір давно став специфічним інформаційним середовищем, завдяки входженню у яке державні (чи приховано державні) радіостанції репрезентують національні та політичні інтереси своїх країн, факт присутності нашої держави у світовому радіоінформаційному просторі важко переоцінити. Всесвітня служба «Радіо України», образно кажучи, покликана бути повпредом нашої держави у світовій інформаційній фоносфері, її своєрідним голосом на міжнародному медіаринку.

Через Всесвітню службу радіомовлення України широка світова громадськість мала б одержувати найоперативнішу і найдостовірнішу інформацію про офіційну позицію нашої країни щодо тих чи інших подій як в Україні, так і за її межами. Крім того, головною метою іномовлення є створення правдивого і привабливого образу нашої держави, яка послідовно дотримується курсу ринкових реформ, прагне інтегруватися в світову економічну і фінансову систему, активно сприяє демократизації суспільства, виступає гарантом миру і безпеки на європейському континенті.

Формування завдяки іномовленню позитивного іміджу нашої держави, який, відповідно, впливає на її інвестиційний клімат, можна досягти також передачами про українську національну культуру, її самобутність та значний внесок у скарбницю світової культури.

Програми Всесвітньої служби радіомовлення України транслюються українською (24 години на добу), англійською та німецькою (по три години на добу), а також румунською (півтори години) мовами.

Згадані передачі українською, англійською та німецькою мовами ще кілька років тому охоплювали всі континенти, мали добрий зворотний зв'язок.

За роки незалежності України обсяги мовлення цього засобу масової інформації зросли з 6 до 31,5 години на добу. Робота колективу іномовців стала значно оперативнішою, змістовнішою, оскільки створено чимало програм, які широко і всебічно висвітлюють політичне, соціально-економічне та культурно-мистецьке життя України в усіх його проявах. Чільне місце відводиться передусім зовнішній політиці нашої держави, спрямованій на інтеграцію у світове співтовариство.

Однак, на превеликий жаль, творчі зусилля працівників іномовлення нині практично зводяться нанівець. Адже протягом останніх десяти років катастрофічно звузилася аудиторія слухачів, оскільки через недофінансування припинили роботу передавачі, що поширюють програми Всесвітньої служби.

Так, уже кілька років простоє Миколаївський РЦ (радіо-передавальний центр), на який лягало основне навантаження щодо трансляції наших програм на зарубіжні країни. Не працюють передавальні засоби у Львові та Харкові. Якщо у 1996—1997 роках для поширення програм цієї служби було задіяно 18 передавачів концерну РРТ потужністю 4500 кВт і чотири передавачі УКХ та СХ безпосередньо у Казахстані, то нині працює лише шість передавачів загальною потужністю 600 кВт. Іншими словами, потужність передавальних засобів нині становить лише 14 відсотків у порівнянні з 1996 р., а кількість передавачів скорочено до третини.

Тобто, якщо ще якихось сім-вісім років тому радіосигнал іномовлення доходив до всіх континентів і забезпечував задовільну чутність, то тепер він зникає вже на теренах Європи, не доходячи до Канади та США, де мешкає найчисельні-

ша українська діаспора. Зовсім не чути нашого сигналу у східних регіонах Російської Федерації та в Казахстані. І ще одне порівняння: якщо за останні сім-вісім років вихід радіоінформації з України скоротився до мінімуму (майже до нуля), то сусідні країни, навпаки, за цей час значно наростили свої потужності й почали мовлення українською мовою на територію України на коротких та середніх хвилях. Ідеться про українські редакції Польського, Угорського, Румунського радіо, а також «Дойче Велле», Бі-Бі-Сі та Монте Карло. Не кажучи вже про радіостанції «Голос Росії», «Радіо Росії» та «Маяк» Російської Федерації, які покривають усю територію України, тощо.

А тим часом порушення балансу в кількості інформації, яка потрапляє у радіопростір будь-якої держави, та у кількості, яка виходить із цього простору в бік зменшення власної, вважається, згідно з міжнародними нормами, втратою інформаційного, культурного та політичного суверенітету такої держави. Це, до речі, один з показників колоніального статусу країни.

Різно скоротилася пошта іномовлення. Якщо ще чотири роки тому на адресу редакцій Всесвітньої служби радіомовлення України надходило понад тисячу листів за рік, то нині — лише півтори сотні і то в основному запитання, чому не чути передач із Києва.

Постійне звуження присутності України в інформаційному світовому радіопросторі завдає непоправної шкоди принципам національної інформаційної політики, а відтак — іміджу України як інвестиційно привабливої держави.

Іномовлення, як державне радіо, тривалий час залишається на периферії інтересів наших урядовців. Не стало воно об'єктом серйозної уваги і на парламентських слуханнях щодо роботи ЗМІ. Це вкотре засвідчило, що вузькопартійні інтереси багатьох народних обранців не завжди збігаються із загальнонаціональними, державними інтересами.

Немає сумніву, що однією з причин кризової ситуації у сфері радіомовлення стала поспішна демонополізація державних ЗМІ, законодавчо прирівняних до комерційних радіостанцій при несумірності їхньої ролі та завдань у суспільно-політичному житті. Тобто замість створення умов найбільшого сприяння службі, яка репрезентує державу в усьому світі, її, як і НРКУ в цілому, кинута, по суті, напризволяще. Посилання на загальноекономічну кризу, зумовлену перехідним періодом,

що немовби позначилися і на іномовленні, тут абсолютно безпідставні. Значної шкоди іміджу України було завдано через бездумність у самому підході до реформування такої важливої сфери суспільного життя, як радіомовлення.

А тепер коротко про перспективні напрями розвитку іномовлення.

Основні завдання міжнародного співробітництва України у галузі радіомовлення визначаються довгостроковими інтересами держави на міжнародній арені з урахуванням специфіки цього виду інформаційної діяльності — сучасного технічного рівня радіомовлення, природної обмеженості радіочастотного ресурсу та вже існуючої насиченості світового радіоефіру. Останній фактор зумовлює боротьбу не тільки за радіочастотний ресурс, а й за привернення уваги слухацької аудиторії, а отже, професійного рівня радіомовлення, що має багато складових.

Тому найближчим часом зусилля маємо спрямувати передусім на заміну та модернізацію наявної у нашому радіомовленні технології. Застаріла техніка та технологічна база НРКУ при інформаційному домінуванні розвинутих країн Заходу та Росії є основним гальмом у рівноправному входженні України до світового інформаційного радіопростору. Нині ж спостерігається одностороння експансія зарубіжних радіостанцій у радіопростір України. Свої корпункти у Києві та інших великих містах відкрили «Голос Америки», «Свобода», Бі-Бі-Сі, «Дойче Велле» тощо. Для того, щоб урівноважити цей інформаційний потік, потрібно збільшити потужності іномовлення та забезпечити розвиток зворотного руху — подання інформації про Україну безпосередньо з України іноземними мовами, а також створити всі можливості для проникнення у радіопростір найближчого зарубіжжя (насамперед Росії і сусідніх західних країн).

З огляду на це, нам треба зробити все для невідкладного переведення радіомовлення на супутникові системи зв'язку і водночас розвивати та поглиблювати співробітництво з Європейською телерадіомовною спілкою, членом якої є наша держава, запозичувати творчо-виробничий досвід діяльності зарубіжних радіостанцій. Крім того, слід поступово розвивати на базі існуючої Всесвітньої служби «Радіо Україна» потужний центр радіомовлення на зарубіжні країни з двома основними завданнями. Перше з них — забезпечення якнайширшого інформування світової громадськості про соціально-економічний розвиток

України. Друге — підготовка спеціальних програм культурологічної та суспільно-політичної тематики для поширення їх безпосередньо в зарубіжжі на договірній основі між іномовленням та зарубіжними радіостанціями про обмін передачами.

Без державної підтримки розв'язати ці завдання, звичайно, неможливо. І тут хотілося б ще раз зіслатись на зарубіжний досвід. Точніше, на «Доктрину інформаційної безпеки Російської Федерації», підписану президентом цієї країни у 2000 році. У цьому документі виділено основні складники національних інтересів у інформаційній сфері. Зокрема, одним з таких складників, як говориться у Доктрині, є необхідність «інформаційного забезпечення державної політики» РФ та «доведення до російської та міжнародної громадськості достовірної інформації про державну політику РФ і її офіційну політику щодо соціально значущих подій російського та міжнародного життя», для чого вимагається зміцнення державних засобів масової інформації. Тобто завдання дещо відмінні від наших, чітко виписаних у наших же нормативно-правових документах, які під виглядом демократизації і демонополізації спонукають не до зміцнення державних засобів масової інформації (НРКУ в т. ч.), а до їх роздержавлення, усупільнення і т. д. Отже, те, що у РФ вважається загрозою національним інтересам, у нас навпаки — благом.

І ще один приклад. Якщо у Верховній Раді України, як ми вже сказали, ініціюються один за одним проекти щодо усупільнення державних ЕЗМІ, то наші сусіди йдуть дещо іншим шляхом: не будь-якою ціною і безоглядно «вскочити» у демократичну Європу, а, дотримуючись демократичних засад, поєднувати зусилля щодо охорони національних інтересів і державної безпеки, з одного боку, державних інститутів, а з іншого — різноманітних громадських організацій (партій, товариств, асоціацій тощо). У «Доктрині» так і говориться: держава «організовує розробку федеральної програми забезпечення інформаційної безпеки РФ, яка об'єднує зусилля державних і недержавних організацій у цій галузі». Зрештою цим документом закладено основу для створення державно-громадських органів коаліційного типу, в яких були б представники як державних, так і громадських структур. Щось на зразок Національної Ради щодо ЗМІ.

І останнє. У тій же РФ постійно б'ють на сполох щодо скорочення обсягів мовлення «Голосу Росії» (аналогічної структури нашій Всесвітній службі «Радіо Україна»), оскільки і в них мають місце дещо подібні проблеми. Наприклад, одна з московських газет з цього приводу писала: «Фінансові проблеми міжнародного московського радіо «Голос Росії» (в минулому — Іномовлення) змусили його скоротити обсяги і кількість мов, на яких воно ведеться. За радянського часу передачі транслювалися 70 мовами, до кінця 1994 р. ця цифра скоротилася майже удвічі — мовлення велося 38-ма мовами 120 годин на добу. До 1998 р. обсяги мовлення ще більше звузилися. Якщо внутрішнім ефіром можна легко керувати, то частоти, на яких працює «Голос Росії» — досягнення міжнародне: відмовляючись від своїх короткохвильових частот, наша країна втрачає їх назавжди тому, що їх тут же перекуповують і займають радіоорганізації інших країн».

Це суцця правда. Проблеми аналогічні. Але нам би їхні клопоти. Адже в РФ скоротилися тільки обсяги мовлення та кількість мов, а потужності поширення у порівнянні з нашими — як небо і земля. Із своїми трьома іноземними мовами, дві з яких (англійська, німецька) звучать лише по три години на добу, але й ті майже не доходять до «споживача», нам випадає орієнтуватися хіба що на західну сусідку — Словаччину, але й та говорить значно більшою кількістю мов, зокрема й українською. Ми ж можемо тільки мріяти про вихід до наших сусідніх держав їхньою ж мовою.

Єдиною нашою втіхою щодо поширення програм Всесвітньої служби є їх недавно запроваджений вихід в реальному часі через мережу Інтернет, що дає змогу приймати ці програми на всіх континентах землі. Особливо багато користувачів маємо у США, Канаді, Австралії та інших країнах.

А тепер, після побіжного аналізу справ щодо інформаційної безпеки у нас та в наших сусідів, хотілося б висловити думку з приводу того, чому ми й досі не маємо ні своєї «Доктрини», ні інших показників, про які йшлося вище. Чому вітчизняного (державного) радіомовлення не тільки немає у світовому радіопросторі, а й так само майже немає його у внутрішньому вітчизняному просторі?

Гадаю, що не помилюся, коли скажу: нинішня законодавча політична еліта, сформована в період колоніального статусу

України, ще не готова повною мірою усвідомити всю свою відповідальність за долю рідного народу, за розуміння пріоритетів у його потребах. Бо вона, еліта, тільки пізнає себе як таку, бо вона робить лише перші кроки назустріч тій високій місії, яку покликана виконати.

Журналістська освіта як дипломатія ХХІ століття в контексті інформаційної епохи

Петрів Тарас Іванович, народився в жовтні 1967 року на Прикарпатті. Кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри міжнародної журналістики. Працював кореспондентом газети «Молодь України», спеціальним кореспондентом відділу міжнародної інформації «Голосу України», співпрацював з низкою зарубіжних видань. Автор чисельних наукових праць. Наукові інтереси: міжнародна журналістика, глобалізація інформаційних потоків, медіа та європейські інтеграційні процеси, соціокультурна комунікативістика.

Інформаційна епоха та роль журналістських шкіл у системі університетів

Роль інформації, мас-медіа та освіти в сучасному світі є надзвичайно важливою і конструктивною для розвитку цивілізації. Нова інформаційна епоха зумовлює нові виклики та нову суспільну відповідальність. Глобальні інформаційні ринки все більше просуваються шляхом від технологічної революції до соціокультурних ідеалів. Перетворення, що відбуваються в галузі комунікацій, впливають на всі аспекти суспільного буття. Тому питання світового інформаційного контексту, в якому розвиватиметься Україна в наступному столітті, широко дискутується в колі політиків та науковців. В інформаційному суспільстві домінують не традиційні галузі промисловості, а знання та інформаційні послуги. Адже новітні комунікації — це потужна індустрія. Аналітики свідчать, що інформаційний сектор економіки зростає набагато швидше,

ніж економіка в цілому. А це впливає на можливість швидкого та оптимального комунікування, що принагідно підсилює ріст продуктивності праці, зменшує потребу застосовувати велику кількість робочої сили. Нині новітні технології кардинально розширюють права громадян на доступ до різноманітної інформації, дозволяють брати участь в ухваленні політичних рішень, активно продукувати інформацію, а не тільки її споживати. Поміж тим постає питання глобальних пріоритетів інформаційної доби й те, якими вони мають бути для України.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що головними напрямками вже нині є: конвергенція комунікаційних площин, створення глобальної інфраструктури, забезпечення права і технічного доступу до інформації всього населення, дотримання свободи слова, захист національної культурної спадщини та інтересів національних меншин, охорона приватної та інтелектуальної власності, боротьба з високотехнологічними злочинами та монополізмом. До речі, Європейський Союз, курс на приєднання до якого декларує Україна, визначив стратегічні шляхи просування до нового інформаційного суспільства. Тому Україні варто було б керуватись відповідними чинниками на шляху до європейського дому: розпочати лібералізацію комунікаційного сектора, застосувати необхідні заходи щодо забезпечення соціальної орієнтації та регіональних ініціатив для досягнення узгодженого розвитку, підтримати новітні наукові інформаційні розробки, створити умови для глобальної співпраці, сформуванню програму дій у галузі розвитку потужної системи мас-медіа та освіти.

Зважаючи на тенденції розвитку цивілізації в XXI столітті, необхідно виокремити особливу просвітницьку місію світової системи сучасної журналістської освіти та підвищення кваліфікації журналістських кадрів, яка значною мірою впливає на формування і баланс інформаційних ринків, швидкості просування інформаційної складової в громадському житті, суспільного усвідомлення важливості відновлення знань, освоєння нових видів діяльності. Інноваційний розвиток України потребує синтезу національної моделі освіти журналістів та світових здобутків в цій галузі. Зокрема для розв'язання комплексу завдань саме у цій галузі і модернізації сучасної журналістської освіти Україна бере активну участь в Болонському процесі, який ставить за завдання створення єдиного європейського простору

зі спільними освітніми, науковими та культурними цінностями. Разом з тим Україні потрібно активно реагувати на вимоги часу й ефективно адаптуватись у конкурентних потоках нової інформаційної доби. Наприклад, у Сполучених Штатах, які є лідерами (спільно з Великобританією та Австралією) в галузі зарубіжної освіти, створені найсучасніші телекомунікаційні та мовні системи.

Особливої уваги потребує той факт, що значною мірою інформаційна економіка структурується не державними регуляторами, а ринковими чинниками. Тому Україні, розвиваючи освітні журналістські ринки, також необхідно буде визначитися з подальшою стратегією розвитку національної медіасистеми та комунікацій і знайти баланс між державним регулюванням та вільною конкуренцією. Від цього залежатимуть темпи розвитку всієї інфраструктури. Більшість європейських країн вже визначили глобальні інформаційні пріоритети, в них держава допомагає приватному капіталу потужно реагувати на запити ринку (розвивати нові технології, послуги, продукти та стандарти) шляхом ухвалення відповідних законів та адміністративних актів. Пріоритетними для України могли б бути дослідження новітніх площин: впливу комунікацій на економіку та зайнятість, збереження соціальних та демократичних цінностей, взаємодії з суспільними та державними організаціями, визначення культурного виміру, розвитку освіти, інфраструктури. Разом з тим технічний прогрес не тільки не зупиняється, а й набирає нових обертів.

Ще донедавна в Україні готували фахівців для системи ЗМІ на факультетах журналістики кількох університетів. Проте за останні роки кількість вищих навчальних закладів, де навчають журналістів, різко зросла і складає нині понад два десятки. Значну роль, особливо для кваліфікації працівників, які не мають фахової освіти, в підготовці і перепідготовці журналістських кадрів також відіграють тренінгові центри. Один з найпотужніших з них — Міжнародний Медіацентр «Інтерньюз-Україна». Разом з тим спроби низки «швидкостпечених» курсів готувати журналістів без достатньої навчально-методичної бази дають низький кваліфікаційний рівень випускників. Тому в цій галузі залишається особливою роль саме університетів, які дають універсальну освіту. Проте і нині триває одвічна боротьба між вимогами фахових корпорацій навчати основним навичкам

і вмінням та університетською системою наділяти фундаментальними знаннями. Хоча деякі дослідники як польський філософ Марек Квек вважають, що світ змінюється щораз швидше, а університет впливає на цей процес дедалі менше. Проте засновник філософської герменевтики Ганс-Георг Гадамер наголошує, що університет залишається однією з небагатьох можливостей зазирнути у великий всесвіт людства, яке має навчитись зводити поміж собою нову солідарність [6, 169]. Але чи не розпорошують нові інформаційні технології сам фундамент університетської освіти? Зокрема, на думку російського вченого Дмитра Іванова, університет не змінив промислову корпорацію в якості базового інституту «нового суспільства». Теоретичні прогнози виявилися неспроможними тому, що їхні автори потрапили у полон двох стереотипів: інформація — це знання, суспільство — це система інститутів. Отже, інформація — це комунікація, що підштовхує до діяльності.

Головним феноменом нашої доби стали не велетенські електронні банки даних і штучний інтелект, а Internet, в якому не створюється жодного знання, але який значно збільшує можливості здійснення комунікацій. Д. Іванов стверджує, що означивши інформацію як комунікацію, ми не можемо заявити, що мережа — це вирішальний крок на шляху до якогось комунікаційного суспільства. Internet — це медіум, тобто водночас засіб і середовище віртуалізації суспільства, перетворення системи соціальних інститутів у свого роду віртуальну реальність. За віртуальної реальності людина має справу не з реальним об'єктом, а з його образом — симуляцією. Про віртуалізацію суспільства можна говорити, оскільки в діяльності людей, у їхніх відносинах одне з одним образи замінюють реальність. Відомо, що становище індивіда прив'язане до тієї або іншої соціальної ролі — продавця, покупця, начальника, підлеглого, партійного лідера, виборця. Тепер, коли дотримання норм і виконання ролей може бути віртуальним, соціальні інститути, вважає російський науковець, стають образом, що включається в гру образів. Віртуалізується не тільки суспільство, а й породжена ним особистість, наголошує Д. Іванов. Особистість — новоєвропейський соціокультурний феномен. У сучасному розумінні слова особистість ще п'ятсот років тому була рідкісним явищем. Такі властивості особистості, як стабільна самоідентифікація чи «творча індивідуальність», активні користувачі Інтернет свідомо або підсвідомо

мо руйнують. Нечітка або непостійна ідентичність — одна з істотних характеристик кіберпанків. Спілкування через Інтернет власне і приваблює безособовістю, а ще більше — можливістю конструювати образ власного «я». Інтернет змінює особистість як соціокультурний та історичний феномен. В Інтернеті традиційні соціальні інститути не можуть функціонувати у вигляді нормативних структур, але вони існують у мережі як образи, які можна транслювати і якими можна маніпулювати. Інституціональність в Інтернеті симулюється: комунікаціям надається традиційний образ у тому випадку, коли цього вимагають звички, стандарти сприйняття партнерів по комунікації. Таким чином, Інтернет зовсім не реалізує ідею інформаційного суспільства [7, 2].

Хоч би як ми ставились до вищезгаданих тверджень, вже сьогодні існуємо в контексті інформаційної доби, й Україні вкрай важливо вибрати глобальні пріоритети, які визначатимуть подальші можливості її інтегрування в сучасні комунікаційні потоки. Зокрема, тому, що глобалізація та, водночас, фрагментація світової системи, розповсюдження демократії і криза ліберальних ідей, зменшення великих воєн та зростання регіональних, національних і релігійних конфліктів стануть суспільними ознаками ХХІ століття.

На перехресті мас-медіа та громадянського суспільства

Мас-медіа у будь-якій країні світу покликані забезпечувати громадян інформацією, необхідною для прийняття усвідомлених рішень, що стосуються усіх аспектів життя громадян, функціонування суспільства та держави. Саме такі основи пропонує сучасна журналістська освіта. На початку ХХІ століття залучення громадян до активного розв'язання важливих соціокультурних завдань та управління суспільними процесами тісно пов'язані з проблемою становлення реальної і діючої демократії в світі, незалежно від симпатій держав — лідерів економічного розвитку. Не може бути «своїх-добрих» і «чужих-поганих» авторитарних режимів. Як і не може бути громадянського суспільства на замовлення. Проте державні чинники в Україні та інших посттоталітарних країнах повинні не тільки не гальмувати, не шельмувати і не заперечувати необхідності широкої участі

громадських організацій в суспільному житті, але й підтримувати громадян у їхньому бажанні бути соціально активними. На одвічне платонівське питання «Хто правитиме державою?» матимемо чітку відповідь «Свідомі своєї ролі громадяни». В іншому разі державна модель, яка передбачає пасивну масу населення, збільшення репресивного апарату, введення «інформаційної дієти» повертає країну на тоталітарний шлях і до неефективних економічних відносин [8, 12].

Українське суспільство за умови політичної волі, високого рівня політичної культури та можливостей новітнього комунікування кардинально розширить права громадян на доступ до найрізноманітнішої інформації, надасть належне їм право брати участь у прийнятті політичних рішень, активно продукувати інформацію, а не тільки її споживати. А це радикально впливатиме на можливість модернізації Української держави. Демонополізація, роздержавлення та дерегуляція у мас-медійній галузі відіграють провідну роль у становленні демократичного суспільства. Важливо для України при цьому знайти модель ефективного і гармонійного функціонування системи комерційного та громадського мовлення. Проте нині, як свідчить вітчизняний досвід, інформаційні відносини в українському суспільстві повністю залежать від політичної кон'юнктури, впливу політико-фінансових груп, а журналісти не тільки стають «гарматним м'ясом» на «передовій», слухняними «музикантами» для «замовлених мелодій», але й «замість того, щоб виконувати місію відомого сторожового пса демократії стають подібними на лайливих таборових собак».

У свою чергу, громадське телебачення та радіо в Україні заповнили б належну їм нішу репрезентації суспільно важливої інформації, освітніх, пізнавальних, дослідницьких програм. Проте вже перша спроба визначення громадського (або суспільного) мовлення в Україні була калькою з відповідної російської схеми ОРТ і містила в новій редакції закону «Про телебачення та радіомовлення» від 2 червня 1995 р. формулювання: «Суспільне мовлення — мовлення на одному каналі мовлення за єдиною програмною концепцією, що фінансується за рахунок держави (з правом на контрольний пакет акцій) та громадських об'єднань, телерадіоорганізацій, приватних осіб, частка участі кожного з яких не може перевищувати 10 відсотків. Управління суспільним каналом здійснюється Громадською ра-

дою через уповноважений нею виконавчий орган». Після тривалих багаторічних парламентських та позапарламентських лобіювань і навіть прийняття низки сумнівних (в професійному плані) законодавчих рішень дискусії про потребу функціонування системи громадського мовлення звелися до фетишних висновків про бажання, але неспроможність реалізувати таку добру ідею. І як аргумент — через політичну неготовність до цього кроку українського суспільства та небажання громадян сплачувати додатковий річний податок. Але дослідження проведеної Групою медійного аналізу Інституту журналістики Київського національного університету дає підстави говорити, що український споживач (глядач, слухач, читач) не тільки потребує якісного інформаційного продукту, але й готовий за нього платити. Бо політична заангажованість ЗМІ, калькованість зарубіжного медіапродукту призводить до звуження «ринку ідей». Низька політична культура медіабосів творить «інформаційних інвалідів», які деформують громадську думку. При спробі реалізації новітніх проектів громадського мовлення стають на заваді бюрократичні перепони та проблеми медіапланування і медіаменеджменту в сучасних умовах. Такі тенденції не сприяють творенню нових суспільних цінностей шляхом радикальних реформ. При цьому програють всі, тому що споживач, втрачаючи довіру до мас-медіа (бо ті виконують замовлення, поставлені владою), відповідно втрачає і довіру до самої влади. А громадяни не мають можливостей реалізовувати власні ініціативи через недостатню поінформованість чи дезінформованість. Інформаційний сектор економіки за активної участі громадян в суспільному житті сприятиме швидкому росту економіки в цілому. Тому сучасна модель громадянського суспільства в контексті розвитку глобальних інформаційних потоків є головним чинником поступу до соціокультурних ідеалів та економічної динаміки, а депресивність і пасивність громадян провокуватиме моральну деградацію та економічні кризи [9, 16]. Сьогодні, коли вітчизняна журналістика переживає болісні часи моральної кризи та фахового збайдужіння, питання журналістської освіти також перетворюється на сповнений драматизму комплекс проблем. І від того, яким чином триватиме його розв'язання, багато в чому залежатиме громадське майбутнє нашого суспільства.

Освітня журналістська дипломатія в контексті творчої мотивації

У країнах — членах Ради Європи, які об'єднують 45 держав та 800 мільйонів громадян, працює понад 180 шкіл у вищих навчальних закладах, де готують журналістів, а також близько 60 шкіл журналістики та репортерства, де готують фахівців середньої ланки та займаються підвищенням кваліфікації та перепідготовкою кадрів. Найбільше таких фахових інституцій у ФРН, Франції, Росії.

В Україні Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка є головним науково-методичним центром підготовки й перепідготовки журналістських кадрів. У ньому зосереджено найбільший науково-педагогічний потенціал держави у галузі масово-інформаційного виробництва. Зрозуміло, тут є необхідні матеріально-технічні й фінансові ресурси, щоб бути в Україні сучасним центром навчання журналістів європейського рівня з функціональними приміщеннями, навчальними студіями та лабораторіями. В той же час Інститут журналістики приділяє значну увагу питанню розвитку журналістської освіти в Україні загалом. Саме Інститут журналістики разом з Науково-методичною комісією з журналістики при Міністерстві освіти та науки ініціював створення концепції розвитку журналістської освіти в державі, щоб подати при підтримці Міністерства освіти та науки на затвердження в Кабінет Міністрів новий перелік спеціальностей, який би відображав сучасний стан розвитку масово-інформаційної індустрії та нові освітні стандарти до нього. У цьому контексті Міністерству праці необхідно привести у відповідність професійний класифікатор до нових кваліфікацій, які здобуватимуть випускники інституту та факультетів журналістики на базі нових спеціальностей, що сприяло б системній роботі і актуальній реакції на вимоги часу та запити тих, хто прагне стати журналістом. А бажаючих навчатися журналізму щороку тільки в Інституті журналістики понад півтисячі. Особливістю цього фаху є творчість. Кожен із абітурієнтів вступає до інституту окрилений майбутніми зверненнями на вітчизняній та світовій комунікаційній площині. Вони готові «розтерзати» себе лише заради того, щоб вдало заявити про себе у сучасній журналістиці. Тому дуже цікаво переглядати творчі роботи під час вступних іспитів. Серед таких доробків зустрічаються уні-

кальні матеріали, трапляється, абітурієнти приносять вже сто- си по 50—70 газетних публікацій. Надзвичайно багато поетич- них збірок, аудіо- та відеоробіт, або й навіть... ноти. Тобто мо- лоді люди приходять і зростають в Альма матер талановитими, відкритими, толерантними, вихованими, інтелігентними, осві- ченими. Шкода, що деякі з них, потрапивши в реалії сучасної української журналістики і пропрацювавши 3—4 роки у ЗМІ, перетворюються на брутальних та цинічних пристосуванців. На традиційному вже міжнародному журналістському фести- валі «Журналістська весна» випускники, як правило, дякують за набуті знання та навички, але трапляється й дорікають, чо- му ж викладачі давали їм кращі зразки європейської та світо- вої школи журналістики та розповідали їм в аудиторії про ви- сокі моральні ідеали і цінності, коли реальна нині журналіс- тика інша. І тут постає педагогічна дилема: з якою ж правдою приходиться до аудиторії. Українські студенти-журналісти знач- ну увагу приділяють практиці, вже під час навчання випробо- вують себе в реальній професійній справі. Водночас у стінах Інституту журналістики вони одержують теоретичний матеріал, який допомагає не зважаючи на складні і суперечливі практич- ні ситуації не втрачати високих ідеалів, світоглядних посту- латів, зорієнтованих на світовий досвід і контекст, на європейсь- кі стандарти журналістики. На семінарських заняттях нерідко доводиться сімдесят відсотків часу розбирати негативні зразки в журналістському фаховому середовищі. Слід наголосити: дер- жава, яка не продукує новин — не продукує нових ідей. І це вразлива складова сучасного курсу України до євроінтеграцій- ного єднання. Яким чином також ми можемо говорити про мо- дернізацію Української держави?

Критична маса тих людей, які мислять в журналістиці по новому, збільшується. Не мине 2—3 років, як українська жур- налістика стане іншою. І прикро також, коли наші випускники, які мають якісь інші професійні уявлення, ніж ті, що їм пропо- нує сучасна вітчизняна система журналістики, виїжджають за кордон і працюють там для розвитку інших суспільств. Адже вони могли б реалізовувати в Україні високу місію журналіс- та: нести до людей правдиве слово. Перед сучасним викладачем журналістики стоїть завдання створити для студентів середови- ще, яке б сприяло їхній реалізації. Звичайно, досвід свідчить, що вони нині себе реалізують і в українській інформаційній

площині, але не вповні. Наприклад, під час навчання на відділенні міжнародної журналістики протягом кількох років студенти порушують питання: невже це нормально, щоб українські ЗМІ не відкривали, або майже не відкривали, кореспондентських пунктів за кордоном, коли на державному рівні декларується курс на європейську інтеграцію та світову кооперацію. Тобто дуже часто відчутна невідповідність між тим, що говориться, і тим, що робиться. Мотивація про те, що неможливо відкрити корпункти через брак коштів — поза критикою. Адже як модель можна розглянути досвід роботи міжнародного відділу газети «Голос України» ще в першій половині 90-х. Це був чи не перший міжнародний відділ в Україні і успішне творенням корпунктів, і взагалі кореспондентської мережі. Це не справа одного дня, але й не така дорога, як дехто переконуює. Система журналістики в Україні значною мірою не розвивається через певні політико-фінансові умови. А тому й реалізація широкого спектра прав журналістів є важким завданням навіть для професіоналів. Що вже говорити про молодого випускника. Ті політичні угруповання, які обстоюють тоталітарні моделі, втрачатимуть на елементарному: не буде росту економіки і динаміки суспільних перетворень [10, 15]. Адже ми не живемо в резервації. Світ нині рухається дуже швидко. Як зауважив у Києві відомий німецький дослідник Зігфрід Вайшенберг, інформаційна ера пропонує зовсім нові суспільні правила, за яких зростає соціальна відповідальність політиків і медій [11, 43]. Тому низка політичних об'єднань в Україні катастрофічно спізнюється з системними пропозиціями, запроваджуючи посттоталітарні індустріальні моделі кінця 70-х, але зі штучними піарівськими технологіями. Щось припудрити у нашій дійсності — і буде, мовляв, нормально. Ось нинішні реалії, пов'язані з «темниками», свідчать про те, що час повертається назад. Щоправда, в дещо іншій обгортці. А ситуація оригінальна тим, що молодіжне середовище цього просто не може зрозуміти. Так, їм пропонують певні умови гри. І дехто з молодих удає, ніби вони на такі правила погодилися. Та, на щастя для нас, але на жаль для тих, хто ці правила пропонує, молоді журналісти з часом себе покажуть, але аж ніяк не прирученими агітаторами-пропагандистами. Проте все залежить від того, хто, де і як використовуватиме наших випускників. Адже у світі зараз відбуваються найрізноманітніші інформаційні акції [12, 4]. Локальні, чи

більш глобальні. А є випадки відвертої пропаганди. І студенти повинні розуміти, з чим мають справу [12, 4]. Благо, була і є одна дуже добра традиція ще на факультеті журналістики, і зараз в інституті — тут завжди панував ліберальний дух. І які б політичні режими які б не ставили державні завдання, якщо вони будуть несумісні з певними демократичними уявленнями про журналістику і журналістську освіту — вони тут не будуть братися до уваги. Бо ми працюємо не на якусь обмежену групу людей і якийсь вузький відтинок часу. Кожне слово журналіста важить дуже багато. Сучасного студента-журналіста під одну гребінку не зачешеш. Молодь, при всій її природній патріотичності (а вони справжні патріоти, бо виховані за часів незалежної України!), не існує у рамках вузькоукраїнського середовища. Вони не просто українці, вони — молоді європейці, які зовсім по-іншому бачать світ, які постійно спілкуються із своїми колегами, аналізують проблеми взаємин цивілізацій, глобального інформаційного обміну, культурного та освітянського співробітництва, стану людства після 11 вересня. І разом з тим дуже прикро, що попри це ми маємо обговорювати проблеми, які існують в українському середовищі і які мали б давно бути розв'язані. Цього передовсім потребує поступ української журналістики, яка не тільки має вибороти належне місце на сучасних інформаційних ринках світу, але й встигати за швидкою динамікою їхніх змін. Все це також змушує українські школи, зокрема Інститут журналістики, тісно співпрацювати із зарубіжними партнерами. За останні роки, з огляду на те, що міжнародне співробітництво охоплює всі ділянки роботи — від навчальної до виховної, вдалося як викладачам, так і студентам активніше працювати в галузі міжнародного співробітництва, виходити на створення багатосторонніх проектів, пошуку актуальних площин співпраці з колегами і, відповідно, нового місця і ролі Інституту журналістики в суцвітті провідних журналістських шкіл світу.

Для цього в Інституті було створено електронну базу даних журналістських навчальних закладів світу, яка вже охоплює понад сто шістдесят шкіл журналістики. Використовуючи ці напрацювання кожен, хто хотів би знайти партнерів за кордоном за своїм науковим напрямком і навчитися впевненої «навігації» в бурхливому морі сучасних змін у галузі журналістської освіти та постійної співпраці, може нею скористатися.

Тільки за останній період викладачі інституту брали участь у низці наукових та навчальних форумів у Білорусі, Німеччині, Росії, Польщі, Франції, Швеції. Але особливо важливим кроком стало налагодження тісного співробітництва зі шведськими колегами за підтримки Агентства СІДА (SIDA). Нам вдалося спільно зі шведським інститутом перепідготовки ФОЙО (FOJO) організувати на системній основі в місті Кальмар навчальні семінари «Тренінг для тренерів», на якому 2001 року побували шестеро наших викладачів, а в 2002 році підписано угоду про співпрацю зі шведськими колегами, на базі якої ще 12 наших науково-педагогічних працівників працювали в цій розширеній програмі. Таку практику ми продовжили в квітні та травні 2003 року в співпраці зі шведськими партнерами вже у Києві. Цей досвід є унікальним ще й з огляду на те, що Швеція має одну з кращих у світі систем освіти. При тому що головне місце займає державний сектор, а приватна освіта відіграє другорядну роль, хоча Освітній акт 1962 р. знімає всі перешкоди щодо її організації, і приватні школи, як і державні, так само отримують бюджетні кошти, якщо дотримуються загального для всіх видів закладів статуту. За винятком Стокгольмської вищої школи економіки вся вища освіта фінансується державою. Національна рада університетів і коледжів з керування і планування під керівництвом міністерства освіти і культури відповідає за всю систему вищих навчальних закладів. Особливості журналістської освіти випливають з так званої скандинавської медійної моделі, яка враховує значний вплив держави на інформаційний ринок. Українсько-шведські групи журналісткознавців напружують освітні стандарти з журналістики, які дають відповіді на виклики ХХІ століття. Спільно з тренерами ФОЙО Кентом Хелтуненом та Класом Туром, під керівництвом координатора програми Ларса Хольма викладачі інституту провели два тренінгових семінари з досвіду застосування новітніх методик, реалізованих в Україні. Важливо, що завдяки високій педагогічній майстерності викладачів інституту та зусиллям дирекції вдалося залучити до реалізації українсько-шведської програми членів Науково-методичної комісії при Міністерстві освіти України — представників регіональних шкіл журналістики з Дніпропетровська, Ужгорода, Одеси, Запоріжжя, Львова. У жовтні 2003 року в тренінговому центрі ФОЙО навчалися ще 12 українських викладачів. Ще одна група українських педаго-

гів журналістики протягом 2004 року обмінюватимуться досвідом в галузі журналістської освіти в Кальмарі (Швеція). За підсумками такого співробітництва планується проведення в Києві медіафоруму з журналістських стандартів та заснування в Україні Європейського методичного центру журналістської освіти та перепідготовки кадрів. До цього проекту долучаться колеги з університету міста Умеа (Швеція) та Утрехта (Нідерланди).

На продовження успішної співпраці з Національною комісією України у справах ЮНЕСКО, зокрема конференції про роль ЗМІ в подоланні проблеми СНІДу, цього року реалізовано спільно з ЮНЕСКО, Радою Європи та МЗС України проект в рамках євро-арабського діалогу «Вчимося жити разом: молоді журналісти за толерантність та ненасилля», за участю представників Франції, ФРН, Нідерландів, Польщі, Єгипту, Тунісу, Марокко, ОАЕ. Завданням проекту стало розширення ефективного діалогу між мас-медіа, молодими журналістами та представниками громадських організацій європейських та арабських країн. Під час регіонального семінару, проведеного в Києві, обговорювалися питання діяльності ЗМІ в контексті нових викликів і нової відповідальності, роботи журналістів у дусі толерантності, ролі журналістської освіти у побудові культури миру — проти насильства та нетерпимості. Зусилля учасників форуму євро-арабського діалогу були спрямовані на покращення якості журналістської освіти під гаслом «вчимося жити разом» та сприяння формуванню навчальних планів та застосуванню навчальних методик відповідно до особливостей кожної окремої культури, цивілізації та освітніх площин тощо. Учасники конференції, а це науковці, дипломати, журналісти, студенти, наголошували на важливості ефективного функціонування системи масмедіа у сучасному світі та ролі освіти у побудові культури миру, де саме журналістика може стати інструментом у подоланні перешкод, що виникають через непорозуміння та розбіжності культур, релігій та освіти [13, 7]. Під час форуму було заслухано пропозиції вітчизняних та зарубіжних учених щодо розробки новітніх освітніх стратегій, структури і методик навчання журналізму у дусі толерантності. На думку учасників конференції, нині є необхідність налагодження плідного діалогу в галузі журналістської освіти. І в цьому контексті школи журналістики мають стати джерелом виховання такого покоління журналістів ХХІ століття, яке змогло б взяти за основ-

не правило своєї професійної діяльності дотримання принципів журналістської етики, а саме — толерантності та ненасильства. Це, в свою чергу, сприятиме дотриманню рівності прав та взаємоповаги як з боку самих мас медіа, так і суспільства в цілому. У виступах також наголошувалося на потребі тісної співпраці між мас-медіа, молодими журналістами та представниками державних і громадських організацій європейських та арабських країн. Тому аналіз теорії і практики в журналістській освіті є основою для міжкультурного діалогу і обміну інформацією. Представниками українських регіональних видань та неурядових організацій було запропоновано здійснити збір найкращих практик для демонстрації знань щодо інших регіонів за допомогою медіа, шляхом організації семінарів (у співпраці із журналістами і їхніми професійними об'єднаннями), впровадження і розвитку співпраці і обміну між ЗМІ обох регіонів. Результатом такої широкої співпраці стало заснування на базі Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка інтернет-сайту «Журналісти проти насилля», що в подальшому стане основою євро-арабського медіадіалогу. Подальша мета проекту — створення інтернет-школи журналістики, яка спеціалізуватиметься на дослідженні проблем насилля і нетерпимості в ЗМІ, а також залученні майбутнього покоління журналістів до врегулювання проблем насилля і нетерпимості в суспільстві, особливо в масмедіа.

Важливе місце займають і стали вже буденними робочі взаємини з нашими польськими партнерами з Познанського та Варшавського університетів. Неодноразово у Києві перебували польські студенти, а відповідно студенти Інституту журналістики від'їжджали на стажування до Інституту журналістики та політичних наук Познанського університету імені Адама Міцкевича. За час співробітництва з польськими партнерами загалом реалізовано 12 обмінних проектів. У 2003 році підготовлено і видано польсько-український науковий збірник «Політика і публіцистика». На базі кафедри міжнародної журналістики підготував і захистив докторську дисертацію польський науковець Войцех Цісак і пройшов перше стажування аспірант познанського Інституту журналістики та справ політичних Мирон Мусял.

Інститутом проведено спільно із зарубіжними партнерськими організаціями низку інших заходів. Відбувся тижневий майстер-клас провідного продюсера Бі-Бі-Сі Наомі Голдсміт для

студентів ІЖ за програмою співпраці з проектом Європейської Комісії «Топмедіа». Вже стало доброю традицією участь викладачів Інституту журналістики в наукових форумах в Мінську, Москві, Санкт-Петербурзі. Окреме місце займають міжнародні заходи, які проводилися в рамках моніторингових проектів спільно з Асоціацією «Спільний простір» та Комітетом «Рівність можливостей», а також американським Національним фондом демократії (NFD) та Вестмінстерським фондом (WF). Реалізовано низку міжнародних семінарів та круглих столів під загальною назвою «Сучасні світові етичні стандарти журналіста». Налагоджено тісні наукові контакти з провідними міжнародними журналістськими, культурними та освітніми дослідницькими центрами та спілками журналістів, громадськими організаціями: Європейський центр журналізму в Маастрихті, Фонд Фрідріха Еберта, Фонд Конрада Аденауера, Британська Рада, Гете-інститут, Польський інститут.

Викладачі та студенти інституту беруть активну участь в грантових наукових програмах, які пропонують зарубіжні партнери, займаються фандрайзингом, що потребує високого рівня підготовки. Зокрема Швейцарія надає Україні певну кількість стипендій для навчання у швейцарських університетах. Ці стипендії призначені виключно для осіб, які вже мають диплом про вищу освіту. Кандидати повинні добре володіти тією іноземною мовою, що нею ведеться викладання у навчальному закладі, який вони обрали, і мати відмінну фахову кваліфікацію. Представники Інституту журналістики неодноразово брали участь у програмах урядів Італії та Франції. Щороку посольство Франції надає стипендії українським студентам чи дослідникам для проходження стажування або навчання. Стажування терміном від трьох до шести місяців проходять у французьких університетах, лабораторіях та вищих школах. Вони тривають також і від 9 до 12 місяців, якщо студент записується на третій університетський цикл (DEA, DESS, Mastere); 18 місяців (3 періоди по 6 місяців), якщо існує угода про спільне опікунство між французьким й українським університетами. Студент, який отримує таку стипендію, після трьох років може захистити французьку дисертацію і її український відповідник. Статус стипендіата Французького уряду дає право на отримання грошової допомоги, а також на оплату навчання. Особливе місце займають програми в галузі журналістики та журналістської освіти,

які підтримуються урядом США. Зокрема, Програма аспірантських стипендій ім. Едмунда С. Маскі надає повну фінансову підтримку для навчання на магістерському рівні. Стипендіанти навчаються протягом одного або двох років в дипломних та недипломних програмах у кращих американських університетах. Програма Маскі адмініструється Американськими Радами разом з Інститутом «Відкрите Суспільство».

В Інституті журналістики впродовж п'яти років виконується план міжнародної співпраці, в рамках якої реалізовується перспективна програма співробітництва з міжнародними організаціями (ООН, ЮНЕСКО), посольствами, акредитованими в Україні (зокрема, відділами преси), та українськими дипломатичними представництвами за кордоном. Інтенсифіковано співпрацю і розробку спільних проєктів у межах освітніх, журналістських програм в рамках ТАСІС. Зокрема, в 2004—2005 роках за допомоги представництва Європейської Комісії в Україні здійснюватиметься проєкт «Модернізація журналістських навчальних планів».

Інститут встановив робочі контакти із зарубіжними ЗМІ, де могли б стажуватися наші викладачі та студенти («Франкфуртер альгемайне цайтунг», «Дойче веле», НТВ, «Газета виборча»), та підписав план дій з Міжнародною корпорацією «Гала медіа». Нещодавно створено модель видання всеукраїнської українсько-китайської студентської газети. Насамкінець треба зазначити, що, без перебільшення, київська школа журналістики має певні напрацювання і позитивний досвід співпраці із зарубіжними партнерами.

Отже Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка активно інтегрується в європейський та світовий освітній простір. Укладено та парафоровано угоди про партнерство й співробітництво або налагоджене співробітництво зі школами журналістики Польщі, Росії, Білорусі, Литви, Словаччини, Туреччини, Киргизстану, Казахстану, Молдови, Німеччини, Австрії, Сполучених Штатів, Азербайджану, Таджикистану, Китаю, Болгарії, Португалії. Така робота в подальшому потребуватиме ініціативи, системності, оперативності, впровадження новітніх технологій і, головне, — залучення потенціалу професорсько-викладацького складу, студентів та розуміння новітніх завдань інформаційної епохи, які стоять перед українським суспільством.

Використані джерела

[1] John Perry Barlow. A Cyberspace Independence Declaration, http://www.eff.org/Publications/John_Perry_Barlow/barlow_0296.declaration

[2] Western European Smart Handheld Devices Review and Forecast, 1998—2003.

[3] Mediaworld, New York, 2001. S. 34.

[4] Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. — К.: Видавництво «Основи», 1994. — 444 с.

[5] Землянова Л. М. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура // Вестник Московского университета, Серия 10, «Журналистика» — № 2, 1999, с. 58—69.

[6] Ідея Університету: антологія / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; Відп. ред. М. Зубрицька. — Львів: Літопис, 2002. С. 169—184.

[7] <http://www.svoboda.org/programs/SC/1999/SC0727.asp>

[8] Фершурен Джеф. Прагматика и мониторинг международной коммуникации // Критика и семиотика. — №1/2. — 2000. <http://www.svoboda.org/programs/SC/1999/SC0727.asp>

[9] Adam Micnik. Gray is beautiful. Thoughts on Democracy in central Europe// Democracy is a Discussion II: The Challenges and Promise of a New Democratic Era. Connecticut Colledge, USA, 1998.

[10] Peter de Leon. Democracy and the Policy Science. State University of New York Press/ USA, 1997.

[11] Медіаколо//Матеріали круглого столу. — К., 2002.

[12] Каппелман Тодд. Маршалл Маклюэн — «The Medium is the Message» // <http://www.probe.org>

[13] Умберто Эко. От Интернета к Гутенбергу /Пер. с итал. Е. Костюкович// НЛО № 32, 1998, стр. 5—14.

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Володимир Денисенко

Здобутки і втрати українької дипломатії у зближенні «рандитатів»

Народився 3 січня 1975 р. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Працював асистентом режисера на Українському телебаченні, у пресі, молодшим науковим співробітником Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Нині — викладач історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова. Член Національної спілки журналістів України. Автор більше тридцяти наукових публікацій.

Серед наукових досліджень останнього часу про дипломатичне життя України першої половини ХХ ст. монографія Віктора Матвієнка «Українська дипломатія 1917—1921 років: на теренах постімперської Росії»¹ виокремлюється не лише унікальністю архівного пласту фактичного матеріалу, але й аргументованими, виваженими висновками. Передусім цінність монографії у тому, що автор вперше в українській історичній науці звертається до практично не розробленої теми

¹ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917—1921 років: на теренах постімперської Росії: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — 397 с.

становлення української дипломатичної служби у взаємовідносинах із суміжними та географічно близькими державами й державними утвореннями, що свого часу входили до спільного імперського політико-правового простору Росії. Віктор Матвієнко через призму викладу сухих документів відтворює більш ніж 80-літню історію зближення «окраїнних держав» (німецькою мовою — *randstaate* — «рандштатів»). Вивчення форм і методів діяльності дипломатичних представництв у реалізації політики українських національних урядів щодо новопосталих держав дає можливість історикам доторкнутися до практично незнаних сторін української дипломатії.

Слід зупинитися на джерельній базі монографії. Уперше об'єктом окремого наукового дослідження стали архівні документи та друквані матеріали, які містяться в архівах і бібліотеках не лише України, Польщі, Чехії, Росії, США. За походженням, формою й змістом, науковою та інформаційною цінністю автор виділив чотири групи: перша — це офіційні документи провідних національних політичних партій, українських урядів та представницьких установ досліджуваного періоду; друга — вітчизняні періодичні видання, зокрема «Вісті з Української Центральної Ради», «Вістник Генерального Секретаріату УНР», «Вістник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки», «Державний Вістник», «Вістник Української Народної Республіки», «Вістник Державних Законів для всіх земель УНР», а також газети найвпливовіших урядових українських партій: «Робітнича газета» (УСДРП), «Народна воля» (УПСР), «Нова Рада» (УПСФ), «Україна» (УПСС); третя — спогади активних діячів зовнішньополітичного відомства українських національних урядів, а також провідних державно-політичних керівників доби Визвольних змагань. Та найголовніший і найцінніший масив джерельної бази монографії становлять архівні документи, що безпосередньо належать чи адресовані закордонним дипломатичним місцям УНР і Української Держави, а також стосуються центральних керівних органів їхніх зовнішньополітичних відомств. Таким чином, залучення у науковий обіг раніше невідомих документів дало можливість авторові підготувати узагальнюючу працю, в якій комплексно досліджується політика українських національних урядів щодо новопосталих держав на теренах постімперської Росії, розкриваються особли-

вості формування системи міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі у 1917–1921 рр. та місце в ній України.

Дипломатичні сюжети досліджуваного періоду драматичні, сповнені інколи інтригуючих ситуацій. Розглядаючи, наприклад, позиції Центральної Ради щодо самовизначення Бессарабії, автор наводить малознані факти діяльності Молдавської Народної Республіки 1917 року. Тяжіння певної частини населення придунайських повітів, Хотинщини і Лівобережжя Дністра до України з одного боку, нерозторопність дій керівництва Центральної Ради з іншого призвели до того, як підсумовує автор, що «Бухарест блокував аргументовані пропозиції здійснити поділ Бессарабії за етнічною ознакою і домігся закріплення своїх східних загарбань... усі подальші наполегливі спроби Української держави добитися перегляду державно-правового статусу Бессарабії зазнали невдачі» (с. 39).

Чи не найскладнішою з «постросійських» проблем, з якою зіткнулася щойно постала українська держава в 1917–1918 рр., була кримська. В. Матвієнко знайомить з тогочасною ситуацією: «Кримські татари, які прагнули самовизначення, не становили абсолютної більшості в регіоні проживання. За даними керівника оперативного відділу гетьманського Генерального штабу полковника Євгена Мишковського, на 1918 р. з 771 тис. мешканців Криму татар налічувалося 294,3 тис. (38,2%), росіян — 180,8 тис. (23,3%), українців — 64,4 тис. (8,4%), німців — 56,8 тис. (7,4%), решта — греки, болгари, вірмени та ін.» (с. 40). Ця статистика промовиста, певне, варта уваги дослідників. Не можна не погодитися з авторською думкою: «доля півострова в тих драматичних умовах, без сумніву, вирішувалася не в Києві, чи Сімферополі, а в Берліні й Стамбулі» (с. 45). І все ж таки, знайомство з першоджерелами, якими аргументує В. Матвієнко, переконливо свідчать, що кримська політика гетьманату була перспективною і єдино доцільною за тих обставин.

Розглядаючи розділ монографії, де йдеться про співпрацю між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським, приходиш до висновку, що нашим історикам і надалі необхідно більш ґрунтовно дослідити моменти українсько-донського зближення, яке не було до кінця реалізованим стратегічним партнерством двох близьких за політичним ладом та історичною традицією держав. Власне, ця досить перспективна в науково-

му баченні тема, на наш погляд, потребує ще ґрунтовного вивчення.

Неординарним підходом до визначення певних аспектів Кубанської республіки у зміцненні дипломатичного, фінансово-економічного рівня УНР заслуговує на увагу розділ: «Україна і Кубань».

Незнаний пласт матеріалів відтворюється у книзі щодо налагодження українсько-білоруського порозуміння у процесі боротьби за національно-державне самовизначення.

Кавказький напрямок української дипломатії розглядається у контексті політичної діяльності національно-патріотичних кіл Грузії, Вірменії, Азербайджану.

На сторінках книги простежується об'єктивна спільність зовнішньополітичних національно-державних інтересів Фінляндії та України в перші десятиліття ХХ ст. Вкраплені унікальні факти, а саме: наприклад, що майбутній регент Фінляндії (грудень 1918 — червень 1919 рр.) генерал-лейтенант Карл Маннергейм і гетьман України (також генерал-лейтенант царської армії) Павло Скоропадський у 90-ті роки ХІХ ст. навіть були однополчанами, а влітку 1917 р. командували корпусами на сусідніх Румунському й Південно-Західному фронтах, — засвідчують й про спільність в тогочасній історії обох народів. Читач має змогу доторкнутися до унікальної творчої спадщини дипломатів — фіна Г. Гуммеріуса і українця — К. Лоського.

Привертає увагу величезна кількість незнаних досі документів, які відтворюють складні колізії українських дипломатичних відносин з державами Балтії, Польщі.

Знайомство читача з одним із чільних напрямків діяльності вітчизняної дипломатії, що об'єктивно відповідав національно-державним інтересам України протягом усієї доби Визвольних змагань 1917–1921 рр., а саме згуртуванню «рандштатів» у ефективну і дієздатну спілку під проводом Києва, відкрило нову, малодосліджену сторінку з історії новостворених на території колишньої Російської імперії незалежних національних держав з їхнім прагненням відстояти власний суверенітет і зміцнити засади політичної й економічної систем у протистоянні і реваншистським намірам білого руху, і реставраційним планам Кремля. Актуальність книги у тім, що аналогічна ситуація у Центрально-Східній Європі, Прибалтиці та Закавказзі після розпаду Організації Варшавського Договору, СРСР, СФРЮ та

Чехословаччини певною мірою нагадує тогочасні події. Історичний досвід української дипломатії 1917—1921 рр. у забезпеченні розвитку співробітництва із сусідніми державами, виходячи насамперед з принципу пріоритетності національних інтересів України та її потенційного регіонального лідерства, корисний як ніколи зараз. А щоб не повторювати втрат попередників, автор цілком слушно зауважує: «Лише у 1920 р. українська дипломатія нарешті дійшла принципового висновку, якого дотримується увесь сучасний цивілізований світ: у держави немає постійних друзів, а є лише постійні інтереси, тому зовнішня політика повинна відповідати національним інтересам незалежної України» (с. 315).

З таким резюме не можна не погодитися. Можна лише додати, що сучасній українській дипломатії варто, враховуючи історичний досвід 1917—1921 рр., не допускати минулих прикрих помилок і невдач в інтернаціональній політиці, всіляко забезпечувати розвиток співробітництва із сусідніми державами, виходячи з принципу пріоритетності національних інтересів України та її потенційного регіонального лідерства. І в цьому стані в пригоді, гадаємо, рецензована книга.

ХРОНІКА ПОДІЙ

Маркіян Лубківський

Начальник Прес-служби МЗС України (речник міністра).

Народився 2 вересня 1971 р. у Львові. Українець. Освіта вища. В 1993 році закінчив філологічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка (ЛДУ) за спеціальністю слов'янські мови та літератури.

У системі МЗС М. Р. Лубківський розпочав роботу 1 серпня 1995 р. на посаді аташе Управління Європи та Америки. З 18 березня 1996 р. до 7 грудня 1999 р. — у довгостроковому відрядженні у Посольстві України в СРЮ на посадах аташе, третього секретаря. З 1 лютого 2000 р. — другий секретар Управління політичного аналізу та планування МЗС України. З 12 лютого 2001 р. — другий, а з 18 грудня 2001 р. — перший секретар Кабінету Міністра закордонних справ України. З 24 лютого 2003 р. — в.о. начальника, а з

серпня 2003 р. — начальник Прес-служби МЗС України (речник Міністра).

Має дипломатичний ранг радника II класу. Володіє англійською, сербською, хорватською, польською та російською мовами. Одружений. Має сина.

Дипломатичне досьє. 2003 рік

Січень

1—2 січня в м. Бразилія відбулися урочистості з нагоди вступу на посаду нового президента Бразилії Луїза Інасіу Лули да Сілва, в яких взяла участь делегація України на чолі із спеціальним представником Президента України, Державним секретарем МЗС з питань європейської інтеграції Олександром Чалим.

Східноєвропейська регіональна група одногolosно висунула на посаду Віце-голови Постійного представника України при ООН Валерія Кучинського, кандидатура якого була підтримана всіма країнами — членами ЕКОСОП. Головою Ради у 2003 році став представник групи латиноамериканських держав, Постійний представник Гватемали при ООН Герт Розенталь.

15 січня в столиці Еквадору місті Кіто відбулася інавгурація новообраного Президента цієї країни Лусіо Гутьєрреса.

Від України в урочистостях узяв участь як спеціальний представник Президента Посол України в Бразилії та за сумісництвом в Еквадорі Юрій Богаєвський.

16 січня новообраний Президент Еквадору прийняв спеціального представника Президента України, який передав еквадорському лідеру особистого листа від глави Української держави. Леонід Кучма передав Л. Гутьєрресу запрошення відвідати нашу державу з офіційним візитом, яке було з вдячністю прийняте.

21—22 січня в Києві відбувся 15-й раунд українсько-румунських переговорів по проекту Договору про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань і проекту Угоди про делімітацію континентального шельфу і виключних економічних зон України та Румунії у Чорному морі.

28 січня Надзвичайний та Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур Олександр Горін вручив вірчі грамоти Президенту Республіки Сінгапур Селлапану Раманатану.

28 січня у Міністерстві закордонних справ Чеської Республіки відбулась церемонія обміну Ратифікаційними Грамотами до Договору між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення.

28—29 січня у Києві відбулося Шосте засідання Постійної українсько-польської конференції європейської інтеграції (УПК) під головуванням Державного секретаря МЗС України з питань європейської інтеграції Олександра Чалого і Заступника державного секретаря Відомства комітету європейської інтеграції Республіки Польща Ярослава Петраса.

28—29 січня за ініціативою Президента України в Києві відбулася неформальна зустріч держав-учасниць СНД, на якій Україну було одностайно обрано Головою Ради глав держав Співдружності.

Лютий

14 лютого було підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про безвізові поїздки громадян. На даний час сторони завершили виконання необхідних внутрішньо-державних процедур, і ця Угода набере чинності 7 лютого 2003 р.

18—19 лютого у Бухаресті відбувся XVI раунд українсько-румунських переговорів з питань підготовки проектів Договору про режим українсько-румунського державного кордону та Угоди про делімітацію континентального шельфу і виключних економічних зон України та Румунії у Чорному морі.

21 лютого в Будапешті відкрито нове приміщення Посольства України в Угорській Республіці. В урочистій церемонії відкриття взяв участь Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко, який перебуває в Угорщині з дводенним робочим візитом.

24—25 лютого у столиці Малайзії м. Куала-Лумпур відбулася XIII Конференція глав держав та урядів країн-учасниць Руху Неприєднання.

В роботі Саміту, присвяченому питанням подальшої активізації діяльності Руху Неприєднання на світовій арені, взяла участь делегація України на чолі із Заступником державного секретаря МЗС України Володимиром Єльченком.

Березень

У Генеральному консульстві України в Нью-Йорку відбулося урочисте вручення нагород відомим театральним діячам української діаспори.

Указом Президента України за вагомий внесок у розвиток українського театрального руху за кордоном Почесне звання «Заслужений діяч мистецтв України» було присвоєно артистці і режисеру, керівникові театральної студії в Нью-Йорку Лідії Крушельницькій та Почесне звання «Заслужений артист України» артисту Ростиславу Василенку.

Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко провів **2 березня** зустріч з діючим головою ОБСЄ, міністром закордонних справ Нідерландів Яапом де Хооп Схеффером, який здійснив зупинку в аеропорту «Бориспіль» на шляху до столиці Туркменістану.

9 березня розпочався робочий візит Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до Федеративної Республіки Німеччина на запрошення Федерального міністра закордонних справ Йошки Фішера.

10 березня в рамках робочого візиту до ФРН відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка із зовнішньополітичним радником Федерального канцлера Берндом Мютцельбургом; з колишнім Федеральним міністром закордонних справ Гансом-Дітріхом Геншером та представниками провідних німецьких інвестиційних компаній.

Під час робочого візиту до ФРН Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко прибув до Гамбурга, де зустрівся з міським керівництвом.

У Гамбурзі офіційно відкрито Генеральне консульство України.

19 березня в Стамбулі розпочала свою роботу перша міжнародна конференція «Банківська справа і фінанси у країнах Каспійського регіону».

У конференції беруть участь офіційні делегації з 12 країн Каспійського регіону і Центральної Азії, зокрема Туреччини, Казахстану, Росії, Азербайджану, Грузії, Туркменістану, Узбекистану, Таджикистану, Ірану, Вірменії, Киргизстану, України, а також представники ряду міжнародних банків і фінансових інституцій, консалтингових і юридичних фірм, інвестиційних фондів, провідних компаній-виробників банківського обладнання та програмного забезпечення банківських операцій.

20 березня до Києва прибула делегація Секретаріату Ради Європи (РЄ) на чолі з Директором з питань стратегічного планування Жан-Луї Лораном з метою проведення другого засідання Керівного комітету з реалізації Спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи щодо зміцнення демократичної стабільності в Україні.

Цього ж дня в МЗС в рамках візиту відбулася зустріч Директора РЄ з питань стратегічного планування Ж.-Л. Лорана з українськими експертами з питань ЗМІ — журналістами та редакторами провідних українських видань, теле- та радіокомпаній.

21 березня в МЗС під головуванням Державного секретаря з питань європейської інтеграції відбулося друге засідання Керівного комітету з питань реалізації Спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи щодо зміцнення демократичної стабільності в Україні.

У засіданні взяли участь представники Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерств та відомств, залучених до реалізації Спільної програми, делегація Секретаріату Ради Європи на чолі з Директором з питань стратегічного планування Жан-Луї Лораном та представники Європейської Комісії.

25 березня відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка з Першим заступником Голови фракції ХДС/ХСС в Німецькому Бундестазі Міхаелем Глосом, який перебуває в Україні.

Квітень

1 квітня відбулася зустріч Державного секретаря Міністерства закордонних справ України Володимира Єльченка з Генеральним секретарем Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) Йошио Уцумі, який перебував в Україні у зв'язку з участю в роботі Міжнародного конгресу «Інформаційне суспільство — стратегія розвитку в ХХІ столітті» (Київ, 1—2 квітня 2003 р.).

14 квітня в штаб-квартирі ООН відбулася робоча зустріч Постійного представника України при ООН, Посла Валерія Кучинського з Виконавчим директором Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) Керол Беллами.

На зустрічі також порушувалися чорнобильська проблематика і питання взаємодії у сфері боротьби з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу. Постійний представник України при ООН і Виконавчий директор Дитячого фонду ООН відзначили принципову важливість реалізації нової низки проектів.

24 квітня відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка з Прем'єр-міністром Чеської Республіки Владіміром Шпідлою.

У центрі уваги співрозмовників був сучасний стан та перспективи торговельно-економічного співробітництва між двома країнами. В ході обговорення шляхів поживлення взаємодії в інвестиційній галузі А. Зленко і В. Шпідла погодилися щодо необхідності укладення найб-

лижчим часом міжурядової Угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій. Особливий інтерес Прем'єр-міністра ЧР викликала висловлена українським міністром пропозиція щодо залучення чеських компаній до реалізації проекту Одеса – Броди.

З 20 до 24 квітня Державний секретар МЗС України Володимир Єльченко здійснив робочі візити до Республіки Колумбія та Республіки Перу.

У колумбійській столиці Боготі вперше в історії двох країн відбулись політичні консультації між зовнішньополітичними відомствами України та Колумбії. Було обговорено широке коло питань двостороннього співробітництва у політичній, торговельно-економічній та гуманітарній сферах.

25 квітня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зустрівся з представником Світового конгресу українців (СКУ) Миколою Плав'юком. Центральною темою бесіди було питання проведення VIII Конгресу СКУ, який відбудеться 18–21 серпня ц. р.

Міністр привітав рішення керівництва СКУ провести вперше засідання свого найвищого керівного органу в Україні. На переконання А. Зленка, Конгрес стане важливою подією не тільки для закордонного українства, а й усього українського суспільства. Глава зовнішньополітичного відомства підтвердив готовність Міністерства надавати оргкомітету Конгресу посилене сприяння при підготовці заходу, а також взяти участь у його роботі.

25 квітня у штаб-квартирі ООН було розповсюджено заяву Генерального секретаря ООН Кофі Аннана у зв'язку з 17-ю річницею Чорнобильської трагедії.

Як підкреслив Генеральний секретар, останні сімнадцять років мільйони людей в Україні, Білорусі і Російській Федерації щоденно пам'ятають момент, який назавжди змінив їхнє життя.

28 квітня Посол України у Франції Юрій Сергеев вручив Генеральному директору ЮНЕСКО Коїчіро Мацуурі листа Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка, яким підтверджуються повноваження Ю. Сергеева як Постійного представника України при ЮНЕСКО.

Травень

6 травня в Таллінні відбувся черговий раунд політичних консультацій між МЗС України та Естонії на рівні державних секретарів. Українську делегацію очолив Державний секретар МЗС України Володимир Єльченко, естонську – Канцлер МЗС Прііт Колбре.

В рамках свого офіційного візиту до Турецької Республіки Міністр закордонних справ України **9 травня** взяв участь у церемонії відкриття Почесного консульства України в Анталі (Турецька Республіка).

А. Зленко висловив сподівання, що діяльність Почесного консульства України в Анталі сприятиме реалізації ідеї щодо розробки нового

порядку денного Транс-Чорноморського партнерства, а також реалізації спільних інтересів України і Туреччини, взаємопізнанню і зближенню народів наших країн.

7 травня у Посольстві України в Австрії відбулася презентація нещодавно виданої книги «Україна в Європі. Актуальний стан, причини та перспективи». Ця колективна монографія була підготовлена під керівництвом провідного австрійського спеціаліста з питань українознавства проф. Ю. Бестерс-Дільгер у рамках проекту, здійснюваного Інститутом країн Дунайського регіону та Центральної Європи (ІДМ).

13 травня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зустрівся з делегацією Комітету Парламентської асамблеї Ради Європи з питань моніторингу (Моніторинговим комітетом), виїзне засідання якого відбудеться у Києві з 12 до 13 травня 2003 р.

29 травня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко прийняв Надзвичайного й Повноважного Посла Сербії і Чорногорії в Україні Раде Філіповича з приводу завершення його дипломатичної місії в нашій країні.

Червень

4 червня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко під час перебування в Мадриді, де проходить засідання Ради Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП), провів робочу зустріч зі своїм італійським колегою Франком Фраттіні.

4 червня 2003 р. в рамках офіційного візиту Прем'єр-міністра Литовської Республіки А. Бразаускаса в Україну відбулася зустріч заступника Державного секретаря МЗС України О. Моцика з Секретарем МЗС Литви Д. Юргелявічюсом.

10 червня під час перебування у Брюсселі Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко виступив на конференції Європейського політичного центру «Ширша Європа».

В ході перебування у Брюсселі Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зустрівся з членом Європейської Комісії з питань зовнішніх відносин Крісом Паттенном. Предметом обговорення стали актуальні питання співробітництва між Україною та ЄС.

11 червня в рамках свого робочого візиту до Брюсселю Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зустрівся з Верховним представником ЄС з питань Спільної зовнішньої та безпекової політики Хав'єром Соланою.

Липень

6 липня розпочалося турне Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до країн Південно-Східної Азії. В його рамках глава українського зовнішньополітичного відомства відвідає з офіційними візитами Сінгапур, Філіппіни та Бруней.

В рамках офіційного візиту Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до Республіки Сінгапур було офіційно відкрито Посольство України в цій країні. Дипломатична місія України в Республіці Сінгапур розпочала свою діяльність у січні ц. р.

9 липня Державний секретар з питань європейської інтеграції МЗС України Олександр Чалий прийняв новопризначеного Посла Республіки Таджикистан в Україні Сафара Сафарова у зв'язку із врученням ним копій вірчих грамот та початком його дипломатичної місії в Україні.

9 липня Заступник державного секретаря МЗС України Наталія Зарудна зустрілася з Апостольським Нунцієм Архієпископом Миколою Етеровичем на його прохання.

Під час бесіди представник Святого Престолу передав копію Послання Папи Іоанна Павла II до народів України та Польщі з нагоди 60-ї річниці трагічних подій на Волині.

12 липня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко зустрівся зі Спікером Палати Представників Конгресу Філіппін Хосе де Венесією.

Зазначена зустріч відбулася за участю депутатів парламенту, провідних політичних діячів та впливових промисловців і підприємців Філіппін.

16 липня 2003 р. в Москві відбулося п'яте засідання Підкомісії з прикордонних питань Змішаної Українсько-Російської комісії з питань співробітництва.

Делегацію України на засіданні очолював Голова Української частини Підкомісії, Заступник Міністра закордонних справ України Олександр Моцик, а делегацію Росії — Голова Російської частини Підкомісії, Перший заступник Міністра закордонних справ РФ Вячеслав Трубніков.

Делегації домовилися, що перехід на взаємні поїздки громадян України і Росії по закордонних паспортах стане можливим не раніше 1 січня 2005 р.

19 липня ц. р. в рамках робочого візиту до Ірану на чолі урядової делегації Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко був прийнятий Президентом Ірану Сейедом Мохаммадом Хатамі. Він провів також переговори з Міністром закордонних справ Сейедом Камалем Харразі.

21 липня відбулася зустріч Заступника міністра закордонних справ України Олександра Моцика із Заступником міністра закордонних справ Індії Шашанком, який прибув до Києва на чолі офіційної делегації Індії для участі у Третньому засіданні Міжурядової українсько-індійської комісії з торговельного, економічного, наукового, технічного, промислового і культурного співробітництва.

30 липня Перший заступник Міністра закордонних справ України Володимир Єльченко прийняв Посла США в Україні К. Паскуаля у зв'язку із завершенням його дипломатичної місії в нашій державі.

Володимир Єльченко високо оцінив діяльність К. Паскуаля на посаді Надзвичайного та Повноважного Посла США, підкресливши, що американський дипломат завершує свою місію у період, коли нашим країнам вдалося досягти помітного покращення тональності українсько-американського діалогу. Обидві сторони відзначили значну взаємну зацікавленість у розвитку широкомасштабного співробітництва та наголосили на необхідності продовження конструктивної співпраці.

Серпень

Постійний представник України при ООН Валерій Кучинський в ході зустрічі з Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном, що відбулася **8 серпня** в штаб-квартирі Організації, передав особисте послання Президента України Леоніда Кучми у відповідь на запрошення взяти участь у загальних дебатах 58-ї сесії Генеральної Асамблеї у вересні.

Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко, який перебуває в Нью-Делі з офіційним візитом, зустрівся з Віце-прем'єр-міністром Індії Лал Крішна Адвані.

Глава зовнішньополітичного відомства України виклав конкретні пропозиції щодо розширення торговельно-економічної та науково-технічної співпраці з Індією.

Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко провів переговори зі своїм індійським колегою, Міністром закордонних справ Республіки Індія Яшвантом Сінхою.

22 серпня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко прийняв делегатів VIII конгресу Світового конгресу українців. Міністр привітав Аскольда Лозинського з переобранням на посаду президента СКУ.

Відзначаючи успішну роботу VIII конгресу, А. Зленко висловив впевненість, що результати цього форуму сприятимуть згуртуванню закордонного українства, мобілізують його потенціал як на вирішення актуальних проблем діаспори, так і сприятимуть підвищенню міжнародного авторитету України.

26—27 серпня в Україні з офіційним візитом перебуває Міністр закордонних справ Перехідної Ісламської Держави Афганістан доктор Абдулла Абдулла.

За результатами переговорів відбулася церемонія підписання Протоколу про співробітництво між МЗС України і МЗС Перехідної Ісламської Держави Афганістан.

Вересень

3 вересня в рамках візиту у ФРН Першого заступника Міністра закордонних справ України В. Єльченка відбулися переговори з Державним секретарем МЗС Німеччини К. Шаріоттом. Український дипломат також зустрівся із заступником керівника Управління міжнарод-

них відносин та зовнішньої безпеки Відомства Федерального канцлера Г. Брауном.

3 вересня відбулася зустріч Посла України в Сирії Володимира Коваля з Прем'єр-міністром Сирії Мухамедом Мустафою Міро.

Під час зустрічі обговорювалися питання подальшого розвитку співпраці між Україною та Сирією в торговельно-економічній та науково-технічній сферах.

Завершуючи своє перебування на посаді Посла України у Сполучених Штатах, Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко **4 вересня** зустрівся з Державним секретарем США Коліном Пауеллом.

22 вересня Президент України Леонід Кучма провів низку двосторонніх зустрічей в рамках 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, що проходить у Сполучених Штатах Америки.

Президент України Леонід Кучма у рамках 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН під час прийому від імені Президента США Джорджа Буша провів коротку розмову з американським лідером.

Під час зустрічі з Президентом Швейцарії Паскалем Кушепіном сторони обговорили питання двосторонньої співпраці та шляхи активізації політичного діалогу, зокрема у сфері європейської інтеграції.

Під час розмови з Президентом Демократичної Республіки Конго Жозефом Кабілою Президент України акцентував увагу на необхідності активізації відносин у різних сферах народного господарства.

У ході зустрічі Глави Української держави з Президентом Португалії Хорхе Сампайо обговорювалися питання двостороннього співробітництва, у тому числі реалізації Угоди про тимчасову міграцію українських громадян для роботи в Португалії. Президенти наголосили на необхідності якнайшвидшої реалізації цієї Угоди з метою уникнення негативних явищ, пов'язаних з використанням робочої сили.

Президент України Леонід Кучма в рамках 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН провів зустріч з Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном.

Під час зустрічі з журналістами Кофі Аннан заявив, що відбувся обмін думками щодо деяких питань, зокрема, ситуації навколо Іраку. Генеральний секретар підкреслив, що ООН високо цінує внесок України у справу підтримання миру у світі.

Президент України Леонід Кучма в рамках 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, що проходить у Сполучених Штатах Америки, взяв участь в ініційованій Президентом Бразилії Луїсом Інасіо Лула да Сільвою неформальній зустрічі глав держав та урядів Франції, Італії, яка зараз головує в ЄС, Ірландії, Нідерландів, Нігерії, Португалії, Перу і Марокко під головуванням Генерального Секретаря ООН Кофі Аннана.

23 вересня Президент України Леонід Кучма в рамках 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, що проходить у Сполучених Штатах Амери-

ки, зустрівся з громадським діячем США, лауреатом Нобелівської премії Генрі Кіссінджером.

Президент України Леонід Кучма провів у Нью-Йорку зустріч з керівництвом впливових єврейських організацій Сполучених Штатів — Світового Єврейського Конгресу, Анти-дефамційної Ліги та Національної Конференції Радянського Єврейства.

24 вересня Президент України Леонід Кучма зустрівся із заступником Генерального секретаря ООН — спеціальним представником Генерального секретаря ООН — Керівником місії ООН в Ліберії Жаком Полем Кляйном.

24 вересня в МЗС України новопризначений Посол Королівства Бельгія в Україні П'єр Коло вручив копії вірчих грамот Першому заступнику Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції Олександрю Чалому.

П. Коло підкреслив важливість поглиблення всебічного співробітництва з Україною в контексті розширення ЄС, зокрема, розвитку економічних зв'язків.

У рамках загальних дебатів 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко **25 вересня** провів окрему зустріч з Міністром закордонних справ Естонії Крістіною Оюланд.

25 вересня в рамках участі у роботі 58-ї сесії ГА ООН у Нью-Йорку Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко провів зустрічі із заступниками Державного секретаря США з політичних питань Марком Гросманом та з глобальних питань Полою Добрянські.

25 вересня в рамках участі у загальних дебатах 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, що проходить в Нью-Йорку, Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко зустрівся з керівником зовнішньополітичного відомства Латвійської Республіки Сандрою Калнієте.

25 вересня Перший заступник Міністра закордонних справ України Олександр Чалий прийняв новопризначеного Посла Данії в Україні (з резиденцією у Копенгагені) Крістіана Фабер-Рода з нагоди вручення ним копій вірчих грамот.

Питання українсько-австрійської взаємодії в євроінтеграційних процесах стало головною темою зустрічі Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з його австрійською колегою Бенітою Ферреро-Вальднер, що відбулася **26 вересня** в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку.

26 вересня у штаб-квартирі ООН у рамках 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Міністром закордонних справ Республіки Польща Влодзімежем Цімошевичем.

26 вересня в Нью-Йорку відбулося П'яте засідання Ради міністрів закордонних справ ГУУАМ. Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко у своєму виступі наголосив, що на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН ГУУАМ повинен заявити про себе як про жит-

тездатну та ефективну міжнародну організацію. У цьому зв'язку він привітав рішення про включення до порядку денного сесії питання про надання ГУУАМ статусу спостерігача в ГА ООН. Його позитивне рішення надасть додаткових перспектив співробітництву Організації із Сполученими Штатами Америки.

27 вересня в Нью-Йорку в приміщенні Постійного представництва України при ООН відбулася церемонія підписання Протоколу про консультації між Міністерствами закордонних справ України та Тринідаду і Тобаго.

Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Багамською Співдружністю **27 вересня** в Нью-Йорку в приміщенні Постійного представництва України при ООН підписали Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко і глава зовнішньополітичного відомства Багамської Співдружності Фредерік Мітчел.

29 вересня в Брюсселі відбулися зустрічі послів України у державах-членах ЄС з керівництвом Єврокомісії, в т.ч. з директором Політичного управління Ради Міністрів ЄС Крістофом Гойсеном, а також із заступником Генерального Директора Гендиректорату Загального Секретаріату Єврокомісії Майклом Лі, який очолює Робочу групу по підготовці Плану дій Україна – ЄС у рамках концепції «Ширша Європа».

30 вересня в штаб-квартирі НАТО відбулася робоча зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Генеральним секретарем НАТО Джорджем Робертсоном.

30 вересня у Брюсселі відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Членом Європейської Комісії Крісом Паттенем, відповідальним за зовнішні стосунки Єврокомісії.

У Брюсселі відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Генеральним секретарем Ради Міністрів, Верховним представником ЄС з питань Спільної зовнішньої та безпекової політики Хав'єром Соланою. У ході зустрічі сторони обговорили нинішній стан співробітництва між Україною та Європейським Союзом, зокрема, підготовку до наступного саміту Україна – ЄС, що відбудеться 7 жовтня у Ялті.

Жовтень

1 жовтня в МЗС України відбулася церемонія підписання Угоди про позику, Листа про фінансові та економічні дані, Листа про індикатори моніторингу та оцінки проекту (проект «Україна – розвиток через Інтернет») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку.

3 жовтня відбулися переговори Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Міністром закордонних справ Республіки Гва-

темала Едгаром Гутьерресом Хіроном, який перебуває в Україні з першим офіційним візитом.

8 жовтня Голова Ради Міністрів Італійської Республіки Сільвіо Берлусконі відвідав Україну з офіційним візитом на запрошення Президента України Леоніда Кучми.

Голова Ради Міністрів Італії та Президент України, за підсумками переговорів, підтвердили спільне переконання, що поглиблення стосунків між Україною й Італією як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях, включаючи відносини з Європейським Союзом та НАТО, є фактором стабільності в Європі, який сприяє повному утвердженню на всьому європейському континенті принципів демократії, поваги до прав людини, верховенства права та ринкової економіки.

16 жовтня в рамках офіційного візиту в Україну Голови Меджлісу Ісламської Ради Ісламської Республіки Іран Мехді Кяярубі відбулась його зустріч з Міністром закордонних справ України Костянтином Грищенком.

18 жовтня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко прийняв Надзвичайного і Повноважного Посла Японії в Україні Кішічіро Амае. В ході зустрічі були обговорені актуальні питання українсько-японських відносин, зокрема стан реалізації домовленостей, досягнутих в рамках візиту в Україну у вересні ц. р. Міністра закордонних справ Японії Йоріко Кавагучі.

20 жовтня Конгресом США була одностайно ухвалена резолюція, яка в 70-ті роковини голодомору 1932—1933 рр. вшановує пам'ять мільйонів загиблих на території України, що стали жертвами сталінського режиму, який вдався до «свідомого акту терору» та «масового вбивства», організувавши «штучний голод» з метою винищення національної самосвідомості українського народу.

30 жовтня у Штаб-квартирі НАТО відбулося четверте засідання Спільної робочої групи Україна — НАТО високого рівня з питань воєнної реформи (СРГ ВР). Делегацію нашої держави на засіданні очолював Заступник Секретаря РНБО України, Голова української частини СРГ ВР Сергій Пирожков. До складу делегації входили представники Міноборони, Міністерства закордонних справ, МВС та Адміністрації державної прикордонної служби України. В роботі делегації взяв участь Глава Місії України при НАТО, Посол Володимир Хандогій.

Листопад

5—6 листопада в Кишиневі відбулося 113-тє засідання Комітету міністрів Ради Європи, в якому взяла участь делегація України на чолі з Першим заступником Міністра закордонних справ з питань європейської інтеграції Олександром Чалим.

9 листопада відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Міністром закордонних справ Литовської Республіки Антанасом Валюнісом, який цими днями перебуває в Україні

з метою участі у конференції «Ширша Європа: співробітництво у регіоні Центрально-Східної Європи через спільні з розширеним ЄС кордони».

Міжнародною конференцією в Колумбійському університеті, присвяченою 70-й річниці Голодомору в Україні 1932—1933 рр., за участю представників дипломатичних, наукових, політичних та громадських кіл розпочався **10 листопада** у Нью-Йорку Тиждень пам'яті жертв Голодомору.

10 листопада у приміщенні штаб-квартири ООН у Нью-Йорку за широкої присутності представників дипломатичних, політичних та громадських кіл відкрилася виставка, присвячена 70-й річниці Голодомору в Україні 1932—1933 рр. У церемонії відкриття взяли участь заступники Генерального секретаря ООН Шаши Тарур і Жан-Марі Геєно, посли багатьох держав-членів ООН та керівництво української діаспори. Непересічне значення цієї події засвідчила також присутність на заході Голови 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Дж.Ханта і Голів попередніх сесій ГА ООН, у тому числі Президента Мальти Гідо де Марко, колишнього Прем'єр-міністра Фінляндії Гаррі Голкері та Голови Комітету Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Геннадія Удовенка.

13 листопада відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Федеральним міністром внутрішніх справ Республіки Австрія Ернстом Штрассером, який прибув до України з робочим візитом.

15 листопада Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко взяв участь у роботі 9-го європейського форуму «Нова Європа», де виступив з промовою, присвяченою питанням розширення ЄС.

17 листопада відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Маршалом Сейму Республіки Польща Марекком Боровським.

Сторони обговорили широке коло питань двостороннього співробітництва, підтвердивши налаштованість до поглиблення співпраці в усіх сферах та зміцнення міжпарламентських зв'язків в контексті євроінтеграційних прагнень двох країн.

17 листопада відбулась зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Куба в Україні Хосе Діонісіо Пераса Чапо, який найближчим часом завершує свою дипломатичну місію в нашій країні.

В ході зустрічі відбулось обговорення низки питань сучасного стану українсько-кубинського співробітництва, в тому числі в гуманітарній та освітній галузях. К. Грищенко висловив особливу вдячність за надання Кубою впродовж багатьох років медичної допомоги українським дітям, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

20—21 листопада під час робочого візиту до Французької Республіки Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка відбула-

ся його зустріч з дипломатичним радником Президента Франції Морісом Гурдо-Монтанем, в ході якої було обговорено питання сучасного стану та перспектив українсько-французьких відносин та євроінтеграційного поступу України.

Відбулася також зустріч К. Грищенка з його французьким колегою Домініком де Вільпенем, під час якої обговорювалися перспективи поглиблення українсько-французького діалогу в усіх його сферах, а також окреслено подальші двосторонні контакти і програми міжвідомчого співробітництва на 2004 рік.

Україна одержала широку міжнародну підтримку і розуміння у зв'язку з трагічною сторінкою в її історії — голодомором 1932—1933 рр. Про це Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко заявив **22 листопада** — у День пам'яті жертв голодомору.

К. Грищенко нагадав, що солідарність з Україною продемонструвала ціла низка парламентів світу, що, в свою чергу, знайшло відображення у резолюціях та деклараціях стосовно Голодомору, ухвалених, зокрема, Сенатом Канади, Палатою Представників Конгресу США, Конгресом Аргентини, Сенатом Австралії. Значного розголосу тема Голодомору набула і в Організації Об'єднаних Націй, в рамках якої було прийнято Спільну заяву делегацій України, Сполучених Штатів, Канади, Російської Федерації та інших країн-членів ООН як офіційного документа 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН.

28 листопада в Міністерстві закордонних справ України відбулась зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Послами держав-учасниць ГУУАМ та США в Україні, в якій також взяв участь Голова Державної митної служби України Микола Каленський. Зустріч проходила з нагоди закінчення роботи в м. Києві групи експертів держав-учасниць ГУУАМ та США по розробці стратегії та плану реалізації Проекту ГУУАМ із сприяння торгівлі та транспортуванню.

Грудень

2 грудня в Аммані відбулась урочиста церемонія відкриття Посольства України в Йорданському Хашимітському Королівстві, в якій взяв участь Заступник міністра закордонних справ України Валерій Кириченко.

5 грудня в столиці Бельгії відбудуться засідання Комісії Україна — НАТО та Ради Євро-Атлантичного партнерства на рівні керівників зовнішньополітичних відомств, участь в яких візьме Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко.

9 грудня в Організації Об'єднаних Націй була схвалена резолюція про надання ГУУАМ статусу спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН. Схвалення цього рішення за одностайної підтримки держав-членів ООН стало важливою подією в розвитку ГУУАМ як міжнародної регіональної організації, яка не лише сприяє вирішенню проблем

регіону, але й здатна робити свій внесок у справу боротьби з глобальними викликами.

10 грудня Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко прибув з робочим візитом до Іраку.

У рамках дводенного перебування в Іраку глава українського зовнішньополітичного відомства провів зустрічі та переговори з керівництвом коаліційної Тимчасової адміністрації та Правлячої ради цієї країни.

17 грудня у приміщенні Делегації Європейської Комісії в Україні відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з членами Європейської бізнес-асоціації.

17 грудня Генеральна Асамблея ООН одностайно схвалила резолюцію «Зміцнення міжнародного співробітництва та координації зусиль у справі вивчення, пом'якшення та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи».

Співавторами документа, ініційованого делегаціями України, Російської Федерації та Білорусі, стали майже 50 держав-членів ООН, у тому числі країн Європейського Союзу.

Генеральна Асамблея привітала рішення Ради Глав держав СНД про проголошення 26 квітня Міжнародним днем пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф, а також закликала всі держави-члени ООН відзначати цей Міжнародний день та проводити у його рамках відповідні заходи.

23 грудня в приміщенні Міністерства закордонних справ України відбулася церемонія підписання Консульської конвенції між Україною та Італійською Республікою. Від імені України Консульську конвенцію підписав Заступник Міністра закордонних справ України Іван Кулеба, від імені Італійської Республіки – Надзвичайний та Повноважний Посол Італійської Республіки в Україні Йоланда Брунетті Гетц.

25 грудня в МЗС України відбулася зустріч Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Генеральним секретарем Організації чорноморського економічного співробітництва Валерієм Чечелашвілі, який перебуває в Україні з офіційним візитом.

26 грудня в рамках робочого візиту до Російської Федерації Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко зустрівся з Прем'єр-міністром РФ Михайлом Касьяновим.

30 грудня в Міністерстві закордонних справ України відбулося підписання Виконавчої Програми співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки в галузі культури та науки на 2003–2006 рр., якою, зокрема, передбачається: здійснення спільних наукових досліджень у галузях медицини, біотехнології, сільського господарства, нових матеріалів, інформатики і телекомунікацій; вивчення української та італійської мов у навчальних закладах обох країн; співробітництво в галузі кінематографії, музейної справи, збереження та охорони культурної спадщини, видавничої та архівної справ; співпраця у сфері молодіжних обмінів, спорту і туризму.

ЗМІСТ

Костянтин Грищенко. Зовнішня політика України в умовах глобального світу	6
Станіслав Шашевський. Політика України: роздуми парламентарія	9
Володимир Яловий. На рубежі Європи та Азії: київські сюжети міжнародних відносин	20
Микола Кулінич. Дипломатія України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні	34
Павло Кривонос. Зарубіжні дипломати відкривають Україну	60
ДИПЛОМАТИЧНЕ ЖИТТЯ В ІЛЮСТРАЦІЯХ	65

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Леонід Губерський. Тут народжується дипломатія	81
Сергій Пирожков. Україна в системі міжнародної безпеки та військового співробітництва	93
Ярослав Яцків. На шляху до інтеграції української науки у світову систему	109
Віктор Андрущенко. Виклики XXI століття: погляд зсередини на світову динаміку у сфері глобальної політики	117
Леонід Шкляр. Зовнішньополітичний вимір вітчизняної етнополітики	143

ДО ДжЕРЕЛ

Ярослав Дашкевич. Персько-українські дипломатичні контакти у 1610—1620-х роках	160
Олександр Маврін. Спогади Арнольда Марголіна про роботу Української делегації на Паризькій Мирній Конференції 1919 р.	178

ПОСЛИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Республіка Австрія. <i>Володимир Огризко</i>	198
Азербайджанська Республіка. <i>Борис Алексенко</i>	199
Алжирська Народна Демократична Республіка. <i>Михайло Дашкевич</i>	200
Королівство Бельгія. <i>Володимир Хандогій</i>	201
Республіка Білорусь. <i>Петро Шаповал</i>	202
Республіка Болгарія. <i>Вячеслав Похвальський</i>	203

Федеративній Республіка Бразилія. Юрій Богаєвський	204
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії.	
<i>Ігор Мітюков</i>	205
Соціалістична Республіка В'єтнам. Павло Султанський	206
Республіка Вірменія. Володимир Тягло	207
Грецька Республіка. Віктор Кальник	208
Грузія. Микола Слис	209
Арабська Республіка Єгипет. Андрій Веселовський	210
Естонська Республіка. Микола Макаревич	211
Держава Ізраїль. Олександр Сліпченко	212
Республіка Індія. Олег Семенець	213
Королівство Іспанія. Олександр Тараненко	214
Італійська Республіка. Борис Гудима	215
Хашимітське Королівство Йорданія. Віктор Нагайчук	216
Республіка Казахстан. Василь Цибенко	217
Республіка Кенія. Володимир Забігайло	218
Республіка Кіпр. Борис Гуменюк	219
Республіка Корея. Володимир Фуркало	220
Республіка Куба. Віктор Пащук	221
Ліванська Республіка. Валерій Рилач	222
Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія.	
<i>Олексій Рибак</i>	223
Королівство Марокко. Юрій Малько	224
Республіка Молдова. Петро Чалий	225
Королівстві Нідерланди. Дмитро Марков	226
Федеративна Республіка Німеччина. Анатолій Пономаренко	227
Об'єднані Арабські Емірати. Ігор Тимофєєв	228
Ісламська Республіка Пакистан. Володимир Пономаренко	229
Республіка Перу. Ігор Грушко	230
Португальська Республіка. Костянтин Тимошенко	231
Російська Федерація. Микола Білоблоцький	232
Королівство Саудівська Аравія. Леонід Гур'янов	233
Республіка Сербія і Чорногорія. Руслан Демченко	234
Сирійська Арабська Республіка. Володимир Коваль	235
Словацька Республіка. Юрій Рилач	236
Турецька Республіка. Ігор Долгов	237
Туркменистан. Вадим Чупрун	238
Республіка Узбекистан. Анатолій Касьяненко	239

Республіка Хорватія. <i>Віктор Кирик</i>	240
Чеська Республіка. <i>Сергій Устич</i>	241
Швейцарська Конфедерація. <i>Сюзанна Станік</i>	242
Японія. <i>Юрій Костенко</i>	243
Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія. <i>Роман Шпек</i>	244
Постійний повноважний представник України при координаційних інститутах Співдружності Незалежних Держав. <i>Олександр Данильченко</i>	245

ІНОЗЕМНІ ПОСЛИ В УКРАЇНІ

Австрійська Республіка. <i>Міхаель Місс</i>	247
Азербайджанська Республіка. <i>Алієв Таят Мусейб оглу</i>	248
Алжирська Народна Демократична Республіка. <i>Шеріф Шихі</i>	249
Аргентинська Республіка. <i>Мігель Анхель Кунео</i>	250
Перехідна Ісламська Держава Афганістан. <i>Сейєд Мохаммад Хайрха</i>	251
Королівство Бельгія. <i>П'єр Коло</i>	252
Республіка Білорусь. <i>Валентин Величко</i>	253
Республіка Болгарія. <i>Ангел Ніколаєв Ганєв</i>	254
Федеративна Республіка Бразилія. <i>Ренато Луїз Родрігес Маркес</i>	255
Ватикан. <i>Нікола Етерович</i>	256
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії. <i>Роберт Брінклі</i>	257
Соціалістична Республіка В'єтнам. <i>Ву Зионг Хуан</i>	258
Грецька Республіка. <i>Панайотіс Гумас</i>	259
Грузія. <i>Грігол Катамадзе</i>	260
Естонська Республіка. <i>Пауль Леттенс</i>	261
Арабська Республіка Єгипет. <i>Мона Алі Хашаба</i>	262
Держава Ізраїль. <i>Наомі Бен-Амі</i>	263
Республіка Індія. <i>Шехкхолєн Кіпген</i>	264
Республіка Індонезія. <i>Ремі Рамаулі Сіахаан</i>	265
Ісламська Республіка Іран. <i>Бахман Тахеріян Мобаракє</i>	266
Королівство Іспанія. <i>Луїс Гомєс де Аранда і Війєн</i>	267
Італійська Республіка. <i>Іоланда Брунетті Гетц</i>	268
Республіка Казахстан. <i>Равіль Чердабаєв</i>	269
Канада. <i>Ендрю Норвал Робінсон</i>	270
Киргизька Республіки. <i>Есенгул Омуралієв</i>	271
Китайська Народна Республіка. <i>Лі Гобан</i>	272

Республіка Корея. <i>Лі Сонг-джу</i>	273
Держава Кувейт. <i>Хафіз Мохамед Аль Аджмі</i>	274
Латвійська Республіка. <i>Андріс Вілцанс</i>	275
Литовська Республіка. <i>Вікторас Баубліс</i>	276
Республіка Македонія. <i>Мартін Гулескі</i>	277
Королівство Марокко. <i>Мохамед Азгар</i>	278
Республіка Молдова. <i>Ніколає Черномаз</i>	279
Королівство Нідерландів. <i>Франк Монік Патрісія Антуанетта</i>	280
Федеративна Республіка Німеччина. <i>Дітмар Гергард Штюдеманн</i>	281
Королівство Норвегія. <i>Йостейн Бернхардсен</i>	282
Південно-Африканська Республіка. <i>Деларей Ван Тондер</i>	283
Республіка Польща. <i>Марек Зюлковські</i>	284
Португальська Республіка. <i>Педру Мануел Сарменту де Вашконселуші</i> <i>Каштру</i>	285
Російська Федерація. <i>Віктор Черномирдін</i>	286
Румунія. <i>Александру Корнеа</i>	287
Словацька Республіка. <i>Василь Грївна</i>	288
Сполучені Штати Америки. <i>Джон Гербст</i>	289
Республіка Туреччина. <i>Алі Більге Джанкорель</i>	290
Туркменистан. <i>Аман-Гельди Байрамов</i>	291
Угорська Республіки. <i>Янош Тод</i>	292
Республіка Узбекистан. <i>Равшанбек Олімов</i>	293
Республіка Фінляндія. <i>Лаура Рейніля</i>	294
Французька Республіка. <i>Філіп де Сюремен</i>	295
Республіка Хорватія. <i>Маріо Миколич</i>	296
Чеська Республіки. <i>Карел Штіндл</i>	297
Швейцарська Конфедерація. <i>Жан-Франсуа Каммер</i>	298
Королівство Швеція. <i>Свен Улоф Оке Петерсон</i>	299
Японія. <i>Кішіро Амае</i>	300
Представництво ООН в Україні. <i>Даглас Гарднер</i>	301

З ВІДСТАНИ СТОЛІТЬ

Володимир Сергійчук. Князь Дмитро Вишневецький як засновник козацької дипломатії	302
Володимир Борисенко. Зовнішньополітичні орієнтири української дипломатії в 1652—1653 рр.	319
Валерій Солдатенко. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського	336

Іван Дробот. Карпатська Україна і європейський простір (1919—1939 рр.).....	355
Віктор Матвієнко. Маловідомі сторінки діяльності української дипломатії на Кавказі	392

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Кішіро Амае. Сучасний стан та перспективи розвитку японсько- українських двосторонніх відносин.	407
--	-----

НОТАТКИ ПОСЛА

Борис Гуменюк. Кіпрське питання: шлях до вирішення	418
Юрій Щербак. Коли Україна стане членом НАТО?	445

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Степан Віднянський. Міжнародні зв'язки України в сучасній вітчизняній історіографії: основні напрями, проблеми та перспективи дослідження	472
Віктор Даниленко. Українсько-російські відносини у складі СРСР у другій половині ХХ ст.	483
Олег Падалка. Сучасна українська цивілізація в Європейському та світовому просторі: проблеми місця та ролі	508
Михайло Ковальчук. Дипломатія Антанти, російський білий рух і незалежність України (травень-серпень 1919 р.)	519
Іван Гошуляк. Перше посольство України до Сполучених Штатів Америки	565
Олександр Кучерук. Вічний надзвичайний повноважний посол України.....	572

СУЧАСНА УКРАЇНЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Григорій Перепелиця. Теоретичні аспекти асиметричних відносин в українсько-російському контексті	580
Олег Песчаній. Швейцарія та Україна в 90-ті роки ХХ століття	606
Дмитро Варнавський. Україна та Іран: стан і перспективи міждержавного економічного співробітництва	618
Олена Ялова. Міжнародний імідж України	627
Любомир Гузар. Справа міждержавних порозумінь — це і наша, церковна справа	632

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

- Сергій Павленко.** Представники таємної та прозорої дипломатії за гетьманства Івана Мазепи (1687—1709 рр.) 638
- Анатолій Денисенко.** Таємна подорож Василя Капніста 666
- Дмитро Веденєєв.** Нашадок славного роду: дипломат Микола Галаган 672
- Петро Брицький.** Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність 682

ДИПЛОМАТІЯ ОЧИМА ЖУРНАЛІСТІВ

- Михайло Сорока.** Європейські екзамени Угорщини і їхнє відлуння в Україні 699
- Віктор Чамара.** Дипломатична місія інформації 714
- Віктор Пасак.** Він був нашим другом 722
- Віктор Набруско.** Україна у світовому радіопросторі 727
- Тарас Петрів.** Журналістська освіта як дипломатія XXI століття в контексті інформаційної епохи 735

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

- Володимир Денисенко.** Здобутки і втрати української дипломатії у зближенні «рандштатів» 752

ХРОНІКА ПОДІЙ

- Маркіян Лубківський.** Дипломатичне досьє. 2003 рік 757

CONTENTS

Kostiantyn Hryshchenko. Foreign policy of Ukraine under conditions of the global world	6
Stanislav Stashevskiy. Politics of Ukraine: thoughts of the parliamentarian	9
Volodymyr Yalovi. On the frontier of Europe and Asia: Kyiv topics of international relations	20
Mykola Kulinich. Diplomacy of Ukraine in Asian-Pacific region	34
Pavlo Kryvonos. Foreign diplomats discover Ukraine	60
DIPLOMATIC LIFE IN ILLUSTRATIONS	65

OUR PUBLICATIONS

Leonid Hyberskyi. Here diplomacy comes into being	81
Serhii Pyrozhkov. Ukraine in the system of international security and military cooperation	93
Yaroslav Yatski. On the road to Ukrainian science integration into the world system	109
Viktor Andruschenko. Challenges of the XXIst century; insight view on the world dynamics in the sphere of global policy	117
Leonid Shkliar. Foreign-policy dimension of home ethnopoltics	143

TO THE SOURCES

Yaroslav Dashkevych. Persian-Ukrainian diplomatic contacts in 1610—1620-ies	160
Oleksandr Mavrin. Memoirs of Arnold Marholin about the work of Ukrainian delegation at the Paris Peace Conference in 1919	178

AMBASSADORS OF UKRAINE IN FOREIGN STATES

Republic of Austria. <i>Volodymyr Ohryzko</i>	198
The Azerbaijan Republic. <i>Borys Aleksenko</i>	199
Algerian People's Democratic Republic. <i>Mykhailo Dashkevych</i>	200
Kingdom of Belgium. <i>Volodymyr Khandohii</i>	201
Republic of Belarus. <i>Petro Shapoval</i>	202
Republic of Bulgaria. <i>Viacheslav Pokhvalskiy</i>	203

Federal Republic of Brazil. <i>Yurii Bohaievskiy</i>	204
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. <i>Ihor Mitiukov</i> ..	205
The Socialist Republic of Vietnam. <i>Pavlo Sultanskyi</i>	206
Republic of Armenia. <i>Volodymyr Tiahlo</i>	207
Hellenic Republic. <i>Viktor Kalnyk</i>	208
Georgia. <i>Mykola Spys</i>	209
Arab Republic of Egypt. <i>Andrii Veselovskyi</i>	210
Estonian Republic. <i>Mykola Makarevych</i>	211
State of Israel. <i>Oleksandr Slipchenko</i>	212
Republic of India. <i>Oleh Semenets</i>	213
Kingdom of Spain. <i>Oleksandr Taranenko</i>	214
Italian Republic. <i>Borys Hudyma</i>	215
Khashemitic Kingdom of Jordan. <i>Viktor Nahaichuk</i>	216
Republic of Kazakhstan. <i>Vasyl Tsybenko</i>	217
Republic of Kenya. <i>Volodymyr Zabihailo</i>	218
Republic of Cyprus. <i>Borys Humeniuk</i>	219
Republic of Korea. <i>Volodymyr Furkalo</i>	220
The Republic of Cuba. <i>Viktor Paschuk</i>	221
Lebanese Republic. <i>Valerii Rylach</i>	222
The Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya. <i>Oleksii Rybak</i>	223
Kingdom of Morocco. <i>Yurii Malko</i>	224
Republic of Moldova. <i>Petro Chalyi</i>	225
Kingdom of the Netherlands. <i>Dmytro Markov</i>	226
Federal Republic of Germany. <i>Anatolii Ponomarenko</i>	227
United Arab Emirates. <i>Ihor Timofieiev</i>	228
Islamic Republic of Pakistan. <i>Volodymyr Ponomarenko</i>	229
Republic of Peru. <i>Ihor Hrushko</i>	230
The Portuguese Republic. <i>Kostiantyn Tymoshenko</i>	231
Russian Federation. <i>Mykola Biloblotskyi</i>	232
Kingdom of Saudi Arabia. <i>Leonid Hurianov</i>	233
Republic of Serbia and Montenegro. <i>Ruslan Demchenko</i>	234
Syrian Arab Republic. <i>Volodymyr Koval</i>	235
Slovak Republic. <i>Yurii Rylach</i>	236
Turkish Republic. <i>Ihor Dolhov</i>	237
Turkmenistan. <i>Vadym Suprun</i>	238
Republic of Uzbekistan. <i>Anatolii Kasianenko</i>	239
Republic of Croatia. <i>Viktor Kyryk</i>	240
Czech Republic. <i>Serhii Ustych</i>	241

Swiss Confederation. <i>Suizanna Stanik</i>	242
Japan. <i>Yurii Kostenko</i>	243
Representative of Ukraine under the European Communities (European Union) in the Kingdom of Belgium. <i>Roman Shpek</i>	244
Permanent plenipotentiary representative of Ukraine under coordination institutions of the Commonwealth of Independent States. <i>Oleksandr Danylchenko</i>	245

FOREIGN AMBASSADORS IN UKRAINE

Austrian Republic. <i>Michael Miiss</i>	247
The Azerbaijan Republic. <i>Aliiev Taliat Museib oglu</i>	248
Algerian People's Democratic Republic. <i>Sheriff Shykhi</i>	249
Argentine Republic. <i>Migel Anhel Kuneo</i>	250
Transitional Islamic State of Afghanistan. <i>Seiied Mohammad Hairkha</i>	251
Kingdom of Belgium. <i>Pierre Colo</i>	252
Republic of Belarus. <i>Valentyn Velychko</i>	253
Republic of Bulgaria. <i>Angel Nikolaiev Ganey</i>	254
Federal Republic of Brazil. <i>Renato Louis Rodrigues Marques</i>	255
Vatican. <i>Nikola Eterovych</i>	256
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. <i>Robert Brinkly</i>	257
The Socialist Republic of Vietnam. <i>Vu Ziong Huan</i>	258
Hellenik Republic. <i>Panaiotis Gumas</i>	259
Georgia. <i>Grigol Katamadze</i>	260
Estonian Republic. <i>Pauly Lettens</i>	261
Arab Republic of Egypt. <i>Mona Ali Hashaba</i>	262
State of Israel. <i>Naomi Ben-ami</i>	263
Republic of India. <i>Shekhkkholen Kipgen</i>	264
Republic of Indonesia. <i>Remi Ramauli Siakhaan</i>	265
Islamic Republic of Iran. <i>Bakhman Takheriian Mobarake</i>	266
Kingdom of Spain. <i>Louis Gomes de Aranda i Viien</i>	267
Italian Republic. <i>Iolanda Brunetti Getts</i>	268
Republic of Kazakhstan. <i>Ravil Cherdabaiev</i>	269
Canada. <i>Andrew Norval Robinson</i>	270
Kirghiz Republic. <i>Esengul Omuraliev</i>	271
Chinese People's Republic. <i>Li Goban</i>	272

Republic of Korea. <i>Li Song-Dzhu</i>	273
State of Kuwait. <i>Hafiz Mohamed Al Adzhmi</i>	274
Latvian Republic. <i>Andris Viltšans</i>	275
Lithuanian Republic. <i>Viktoras Baublis</i>	276
Republic of Macedonia. <i>Martin Guleski</i>	277
Kingdom of Morocco. <i>Mohamed Azgar</i>	278
Republic of Moldova. <i>Nikolaie Chernomaz</i>	279
Kingdom of the Netherlands. <i>Frank Monik Patricia Antuanetta</i>	280
Federal Republic of Germany. <i>Ditmar Gergard Studemann</i>	281
Kingdom of Norway. <i>Yostein Bernhardsen</i>	282
Republic of South Africa. <i>Delareï Van Tonder</i>	283
Republic of Poland. <i>Marek Ziulkovski</i>	284
Portuguese Republic. <i>Pedru Manuel Sarmentu de Vashkonselushi</i> <i>Kashtru</i>	285
Russian Federation. <i>Viktor Chernmyrdin</i>	286
Roumania. <i>Aleksandru Kornea</i>	287
Slovak Republic. <i>Vasyl Hrivna</i>	288
United States of America. <i>John Herbst</i>	289
Republic of Turkey. <i>Ali Bilge Jankorel</i>	290
Turkmenistan. <i>Aman-Geldy Bairamov</i>	291
Hungarian Republic. <i>Yanosh Tod</i>	292
Republic of Uzbekistan. <i>Ravshanbek Olimov</i>	293
Republic of Finland. <i>Laura Reinilia</i>	294
The French Republic. <i>Philip de Suremen</i>	295
Republic of Croatia. <i>Mario Mikolich</i>	296
Czech Republic. <i>Karel Shtindl</i>	297
Swiss Confederation. <i>Jean Francois Kammer</i>	298
Kingdom of Sweden. <i>Swen Ulof Oke Peterson</i>	299
Japan. <i>Kischiro Amae</i>	300
The UN mission to Ukraine. <i>Duglas Gardner</i>	301

FROM THE DISTANCE OF CENTURIES

Volodymyr Serhiichuk. Prince Dmytro Vyshnevetskyi as founder of Cossack diplomacy	302
Volodymyr Borysenko. Foreign policy directions of Ukrainian diplomacy in 1652—1653	319

Valerii Soldatenko. Foreign policy course of hetman's state of Pavlo Skoropadskyi	336
Ivan Drobot. Carpathian Ukraine and European space (1919—1939)	355
Viktor Matviienko. Little known facts of activity of Ukrainian diplomacy in the Caucasus	392

FOREIGN DIPLOMATS HAVE THE FLOOR

Kischiro Amae. Contemporary state and prospects of development of Japanese—Ukrainian bilateral relations	407
---	-----

AMBASSADOR'S NOTES

Borys Humeniuk. Cyprus's problem: the way to the solution	418
Yurii Scherbak. When Ukraine will be the NATO member?	445

RESEARCH. INVESTIGATION

Stepan Vidnianskyi. International relations of Ukraine in modern home historiography: main directions, problems and prospects of the research	472
Viktor Danylenko. Ukrainian-Russian relations in the composition of the USSR in the second half of XXth century	483
Oleh Padalka. Modern Ukrainian civilization in European and world space: the problems of place and role	508
Mykhailo Kovalchuk. Diplomacy of the Entente, Russian white movement and independence of Ukraine(May—August 1919)	519
Ivan Hoshuliak. The first embassy of Ukraine to the United States of America	565
Oleksandr Kucheruk. Perpetual ambassador extraordinary and plenipotentiary of Ukraine	575

MODERN UKRAINIAN DIPLOMACY

Hryhorii Perepelytsia. Theoretical aspects of asymmetrical relations in Ukrainian-Russian context	580
Oleh Peschanyi. Swiss and Ukraine in 90s of the XX century	606
Dmytro Varnavskyi. Ukraine and Iran: state and prospects of interstate economic cooperation	618
Olena Yalova. International image of Ukraine	624
Liubomyr Huzar. The cause of interstate mutual understanding — this is also our church cause	632

PORTRAITS OF DIPLOMATS

Serhii Pavlenko. Representatives of secret and transparent diplomacy in hetman's Ivan Mazepa (1687—1709)	638
Anatolii Denysenko. Secret travels of Vasyl Capnist	666
Dmytro Viedienieiev. A descendant of glorious family: diplomat Mykola Galagan	672
Petro Brytskyi. Roman Smal-Stotskyi: diplomatic, social and political and scientific-educational activity	682

DIPLOMACY FROM THE STANDPOINT OF JOURNALISTS

Mykhailo Soroka. European examinations of Hungary and their echoes in Ukraine	699
Viktor Chamara. Diplomatic mission of information	714
Viktor Pasak. He was our friend	722
Viktor Nabrusko. Ukraine in the world radiobroadcasting	727
Taras Petriv. Journalistic education as diplomacy of the XXIst century in the context of informational epoch	735

CRITICISM. BIBLIOGRAPHY

Volodymyr Denysenko. Achievements and losses of Ukrainian diplomacy in rapprochement of «randstates»	752
--	-----

CHRONICLE OF EVENTS

Markiian Lubkivskyi. Diplomatic dossier. 2003 year	757
---	-----

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА — 2003

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск четвертий

Упорядники:

*Леонід Губерський, Павло Кривonos,
Микола Кулінич, Анатолій Денисенко*

Засновники:

Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України,
Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв,
Історичний клуб «Планета»

Редакційне свідоцтво серія КВ № 4669
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Видавець:

Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв

Видання рекомендоване до друку Вченою радою
Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України,
протокол №3 від 14 листопада 2003 р.

Вищою Атестаційною Комісією України щорічник визнано
фаховим виданням з політичних, історичних наук.

Директор ІВЦ «Планета»

Галина Денисенко

Заступник відповідального секретаря

Володимир Денисенко

Обкладинка художника *Ростислава Пахолока*

Макет і верстка *Сергія Краснікова*

Англійський текст *Анатолія Мурашка*

Набір і підготовка до друку здійснені
інформаційно-видавничим центром «Планета»

Адреса редакції: м. Київ, вул. Стрілецька, 14-б;
для листування — Київ-34, абонентська скринька 32; тел. 246-98-06.

Видруковано в ПЦ «Інтертехнологія», м.Київ, вул. Воровського, 34-г.
Формат 60x84/16. Обл.-вид. арк. 68,6. Підписано до друку 02.08.2004.
Тираж 1500 примірників. Зам. 120.